

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ

СЛАЂАНА М. ЖУЊИЋ
АРХИТЕКТУРА У ЦРНОЈ ГОРИ
1918-1941. ГОДИНЕ
докторска дисертација

БЕОГРАД, 2019

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF FILOSOPHY
ART HISTORY DEPARTMENT

SLADJANA M. ZUNJIC
THE ARCHITECTURE IN MONTENEGRO
FROM 1918 TO 1941
Doctoral Dissertation

BELGRADE, 2019

Ментор: др Александар Кадијевић, редовни професор Одељења за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

- др Александар Кадијевић, редовни професор Одељења за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду
- др Александар Игњатовић, ванредни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду
- др Милан Попадић, ванредни професор Одељења за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду
- др Милан Просен, доцент Факултета примењених уметности Универзитета уметности у Београду
- др Владана Путник Прица, научни сарадник Одељења за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду

Датум одбране:

АРХИТЕКТУРА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918-1941. ГОДИНЕ

РЕЗИМЕ

Архитектура међуратног раздобља у Црној Гори 1918 -1941. године до сада није била предмет темељитих и цјеловитих историографских истраживања. Стога је основни циљ овог рада да се проучавањем њене генезе, стилских токова и обиљежја, анализом дјела и указивањем на центре, ауторе и наручиоце пројеката, тема осветли са различитих аспеката, систематично сагледа и отвори за даље научно проучавање. Током истраживања заснованог на методама савремене архитектонске историографије извршено је прикупљање, систематизација и анализа архивске, фототечке и хемеротечке грађе, евидентирање стања већег дијела објеката, а затим темељито проучавање литературе у циљу извођења објективних закључака, укључујући и њихову компаративну анализу. Утолико су, услед недостатка примарних извора, различити подаци понекад били тешко провјерљиви.

Током раздобља 1918-1941. године Црна Гора је чинила саставни дио Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије. Друштвено-економске, социјалне и културне прилике у новоформираној држави обиљежила је различитост и велика неравномјерност развоја у појединим историјским покрајинама. Црна Гора је била једна од њених најслабије развијених области, чије је опште стање, и поред извјесног напретка, било тешко и почетком четрдесетих година. У оваквим околностима, које је у домену архитектуре обиљежила неразвијеност веза између центара у источном и западном дијелу земље и развој који се у појединим областима одвијао у различитим правцима, архитектонска дјелатност у Црној Гори развијала се под различитим утицајима. Међу њима су доминирале престоничке стручне установе, Министарство грађевина и Технички факултет у Београду као главни центар образовања стручњака који су дјеловали на црногорској територији. Утицај Техничког факултета у Загребу, на којем је школовано свега неколико њих, био је знатно мањи. Овдје је потребно указати и на присуство инжењера и архитеката емиграната из Русије, чија је дјелатност у Црној Гори током међуратног периода била продуктивна и значајна. Такође је

важно указати и на постојање форми континуитета са токовима који су обиљежили архитектуру Књажевине/Краљевине Црне Горе (академизам, национални стил, модернизам).

Корпус дјела архитектуре међуратног раздобља у Црној Гори, обиман и хетероген, сачињен је од пројеката и изведених објеката профане и сакралне архитектуре, различите намјене, просторне концепције, облика и изгледа. У њиховом обликовању дошле су до изражаја различите стилске тенденције које су постојале у савременој архитектури Краљевине СХС/Југославије. Примјењивана су обликовна начела академизма и модерне архитектуре, забиљежене су неоромантичарске евокације средњовјековног градитељства, утицај ар декоа, рано антиципирање архитектонског монументализма. Креиране су различите варијанте националног стила, углавном фолклорне оријентације на здањима профане архитектуре инспирисаним народном традицијом, односно, неороманичке варијанте као најчешће на сакралним објектима православне и католичке цркве. Често узајамно прожимање различитих стилских тенденција резултирало је бројним дјелима транзитивне обликовне концепције, која је значајно обиљеже архитектуру међуратног раздобља у Црној Гори. У оквиру овог усмјерења највећи је број дјела изведених у маниру модернизованог академизма.

Црногорске вароши су се током међуратног раздобља углавном изграђивале спонтано и на наслеђеним регулационим основама предратног доба. То се посебно односи на трећу деценију током које није осмишљен ниједан регулациони план, али и на тридесете године, када их је било припремљено неколико.

Разноврсности дјела и богатству креативног потенцијала у домену техничке струке допринијело је дјеловање градитеља поријеклом из различитих крајева земље, укључујући и стручњаке црногорског поријекла, као и руске емигранте. Они су били запослени углавном у техничким установама државних власти, али и у општинској служби и приватним пројектантским бироима. Њихова дјелатност је значајним дијелом освијетљена и допуњена новим сазнањима, а многи доступни пројекти су анализирани. Такође је важно истаћи да су реализовани и пројекти угледних градитеља који непосредним радним ангажманом нису били везани за установе или бирое на простору Црне Горе.

Архитектонска дјела настала током периода 1918-1941. године у Црној Гори чине веома значајан сегмент њене културне баштине, али и корпус од значаја у склопу цјелине међуратне југословенске архитектуре. Иако недовољно проучени, често запостављени и угрожени, примјери међуратне архитектуре у Црној Гори задовољавају критеријуме културног добра, те стога заслужују мјере институционалне заштите.

Кључне ријечи: архитектура у Црној Гори, хетерогеност стилских токова, стручњаци различитог поријекла, академизам, национални стил, модернизам, руски емигранти, транзитивна обликовна концепција, грађевинске секције, Техничко одјељење и одјељци Банске управе.

Научна област: Историја умјетности

Ужа научна област: Историја ликовних умјетности и архитектуре

УДК:

THE ARCHITECTURE IN MONTENEGRO FROM 1918 TO 1941

SUMMARY

The architecture of the interwar period in Montenegro, from 1918 to 1941, hasn't been the subject of detailed and complete researches of historiography until now. Therefore, the main goal of this dissertation is to highlight the topic from various aspects, to examine it systematically and make it open for further scientific studies, and all this through the examination of its genesis and stylistic directions and features, analyzing the works and pointing to the centers, authors and project purchasers. During the research, based on the methods of contemporary architectural historiography, next things were done: a lot of objects were noted; the collection, systematization and analysis of archival, photographic and newspaper material; the accurate study of the literature, in order to make objective conclusions, including their comparative analysis. Due to the lack of primary sources various data were sometimes difficult to verify.

During the period from 1918 to 1941 Montenegro was an integral part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia. Socio-economic, social and cultural circumstances in the newly formed country were marked by diversity and big unevenness in development of some historical provinces. Despite of some progress, Montenegro was one of its weakest developed areas, and its general condition was difficult even in the early 1940s. In these circumstances the architecture was marked by the lack of connectivity between the centers in the eastern and western parts of the country. This kind of development, that took place in different directions, made the architecture in Montenegro to develop under different influences. The dominant among them were capital professional Institutions, the Ministry of Civil Engineering and the Faculty of Engineering in Belgrade - as the main center of education of experts who worked in the Montenegrin territory. The influence of the Faculty of Engineering in Zagreb, where only a few were educated, was significantly smaller. Regarding to this it's necessary to point out the presence of engineers and architects emigrants from Russia, whose activity was very productive and significant during the interwar period in Montenegro. It's also important to mention the existence of forms of continuity with

directions that marked the architecture of the Principality/Kingdom of Montenegro (academism, national style, modernism).

The corpus of architectural works in the interwar period in Montenegro, extensive and heterogeneous, is made up of projects and constructed objects of profane and sacral architecture, with various purposes, conceptions of space and forms. Different stylistic directions, that existed in the contemporary architecture of the Kingdom of Yugoslavia, were expressed in their design. The principles of form of academism and modern architecture were applied. Neo-Romanticism evocations of medieval architecture were noted, as well as the influence of Art Deco and early anticipation of architectural monumentalism. Some of different varieties of national style were created, mostly of folklore orientation on the buildings of profane architecture, inspired by folk tradition, as well as Neo-Romanesque, most often on sacral objects of the Orthodox and Catholic Churches. Often permeation of different stylistic tendencies brought to numerous works of transitional conception of form, which is a significant feature of the architecture in the interwar period in Montenegro. Within this orientation the greatest number of works was performed in the manner of modernized academism.

During the interwar period Montenegrin towns were mostly built spontaneously and on the inherited regulatory basis of the pre-war period. This is particularly true for the third decade during which not even one regulatory plan was designed, but it also refers to 1930s when several of them were prepared.

The activity of architects and civil engineers, originating from various parts of the country, including professionals of Montenegrin origin as well as Russian emigrants, contributed to the diversity of the works and the richness of creative potential in the field of engineering. They were mostly employed in the institutions of state authorities, but also in municipal services and private project bureaus. Their activity has been significantly illuminated and supplemented with new knowledge and many available projects have been analyzed.

It's also important to point out the realization of projects of reputable professionals that were not directly related to the institutions or bureaus in the territory of Montenegro.

Architectural works created in Montenegro during the period from 1918 to 1941 make a very important segment of its cultural heritage, but also significant corpus within the framework of the interwar Yugoslav architecture.

Although they are insufficiently studied, often neglected and endangered, examples of interwar architecture in Montenegro fulfill the criteria of cultural property and therefore deserve measures of institutional protection.

Key Words: the architecture in Montenegro, heterogeneity of stylistic directions, professionals of different origin, academism, national style, modernism, Russian emigrants, transitional conception of form, the sections of Civil Engineering Administration of the third decade, Department of Engineering and the sectors of the Zeta's Banovina Administration.

Field of Science: Art History

The narrower Scientific Field: History of Fine Arts and Architecture

UDC:

Садржај

Увод	1
Предмет, методе и циљ истраживања	3
Преглед коришћених извора и претходних истраживања	6
Друштвено - економске и културне прилике у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији	21
Друштвено - економске и културне прилике у Црној Гори 1918-1941. године	29
Архитектура у Црној Гори у трећој деценији XX вијека	40
Дјелатност грађевинских секција, инжењера и архитеката	40
Профана архитектура	51
Општински домови	51
Судске зграде	53
Жандармеријске и војне зграде	54
Зграде удружења грађана и народни домови	55
Школске зграде	65
-Учитељске школе и гимназије	69
-Грађанске и стручне школе	79
-Основне школе	80
Болничке и зграде социјално-медицинских установа	87
Банке	107
Туристичко-угоститељски и трговински објекти	113
-Хотели и гостионице	113
-Тржница на Цетињу	123
Саобраћајни објекти	123
Индустријско-производни капацитети	124
Генеза и уређење градова са посебним освртом на стамбену архитектуру	126
Цетиње	128
Подгорица	137

Никшић	140
Даниловград	142
Колашин	145
Беране	146
Пљевља	148
Улцињ, Котор, Бар	149
Вирпазар	150
Сакрална архитектура	151
Новосаграђене цркве и звоници	152
Обнове и поправке постојећих цркава	170
Манастири и резиденцијална здања	180
Комплекс Надбискупије у Бару	186
Цамије	190
Архитектура у Црној Гори у четвртој деценији XX вијека	191
Дјелатност Техничког одјељења Банске управе и техничких одјељака среских начелстава, општинских и овлашћених инжењера и архитеката	191
Профана архитектура	215
Палата Банске управе на Цетињу	215
Тип пројекта за зграду среског начелства	223
Палата правде у Подгорици	225
Општински домови	226
Жандармеријске зграде, касарне и војни објекти	227
Официрски домови	230
Војни (официрски) станови	233
Чиновнички станови	239
Чиновнички задружни дом на Цетињу	247
Зграде удружења грађана и народни домови	250
Школске зграде	258
-Учитељске школе	261
-Гимназије	266
-Стручне и грађанске школе	279

-Народне и основне школе	287
Болничке и зграде здравствено-социјалних установа	307
Банке	326
Зграде Пореске управе	331
Царинарнице	334
Дом Трговинско-индустијске и занатске коморе у Подгорици	355
Берзе рада и радничка склоништа	358
Индустријско-производни и пољопривредни капацитети	364
-Фабрике	364
-Електричне и хидроцентралe	367
-Бановинска штампарија „Обод“ на Цетињу	371
-Силоси и житни магацини	372
-Зграде за рибарске и виноградарске задруге и мрестилишта	376
-Кланице, месарнице и сродни објекти	377
Хотелски и туристички објекти	380
-Хотели	380
-Планинске туристичке куће, домови и павиљони	414
Саобраћајни објекти	421
-Железничке станице	421
-Мост на ријеци Тари	428
-Поштанске зграде	432
Соколски објекти	438
Домови Јадранске страже	450
Архитектура и простор у функцији сјећања и пропаганде	459
-Ловћен-Југословенски национални храм	459
-Његошев дом-споменик	460
-Споменик владике Данила на Цетињу-поправка и уређење простора	464
-Дом-споменик-храм посвећен краљу Александру	465
Краљевске резиденције	468
-Краљевски љетњиковац-Милочер и Свети Стефан	468
-Двор Љесковац у Ријеци Црнојевића-реконструкција	473
Регулациони планови и изградња градова са посебним освртом на стамбену	

архитектуру	478
Цетиње	479
Котор	489
Муо, Шкаљари, Доброта	495
Тиват	496
Нови Бар (Пристан)	497
Будва	500
Петровац	502
Улцињ	503
Херцег Нови, Игало	503
Никшић	505
Подгорица	508
Даниловград	509
Вирпазар	510
Ријека Црнојевића	511
Беране	511
Бијело Поље	515
Пљевља	518
Жабљак	520
Горанско, Мојковац, Плав.....	521
Гусиње, Рожаје, Мурино, Андријевица	522
Шаховићи, Боан, Грахово, Велимље	523
Сакрална архитектура	525
Православне цркве	526
Зграда Црквеног суда на Цетињу	556
Католичке цркве	557
Адвентистичке цркве	561
Поправке и обнове постојећих цркава	562
Манастири	565
Цамије	570
Закључак	574
Коришћена грађа, извори и литература	594

УВОД

Црна Гора је након Првог свјетског рата ушла у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918.), касније Краљевине Југославије (од 1929. године). У зависности од промјена у државној управно-административној подјели, током међуратног раздобља њена територија је већим дијелом припадала покрајини Црној Гори, Зетској области и Зетској бановини. У новонасталим друштвеним, економским, социјалним и културним околностима, које је обиљежила различитост и велика неуједначеност развоја у појединим историјским покрајинама, била је једна од најслабије развијених области.

У новој држави, оптерећеној наслеђеним различитостима и сложеним друштвеним приликама, било је веома тешко креирати јасно дефинисану јединствену културну политику, што се одражавало и на пољу архитектуре и урбанизма. Везе између архитектонских центара у источном и западном дијелу земље биле су неразвијене, док се развој архитектонске дјелатности у појединим областима одвијао у различитим, особеним правцима. У оваквим околностима, архитектура у Црној Гори развијала се под различитим утицајима, међу којима су доминирале престоничке стручне установе. Министарство грађевина као главна државна институција усмјеравало је архитектуру државних здања у земљи и истовремено утицало на њен укупни развој. Архитекти и инжењери који су у међуратном периоду дјеловали у Црној Гори образовање су углавном стицали на Техничком факултету у Београду,¹ поједини су школовани на Техничком факултету у Загребу,² док је Блажо Вујовић, први црногорски архитекта, образовање стекао у Русији. За архитектуру међуратног периода у Црној Гори значајна је дјелатност инжењера и архитеката емиграната из Русије, који су

---

¹ Именик дипломираних инжињера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду 1919-1938, (ур. Војислав С. Марковић), Београд 1939: Подаци о архитектима и инжењерима наведени су у даљем излагању у овој дисертацији.

² Sveučilište u Zagrebu-Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000. (Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj), Zagreb 2000: Подаци о архитектима наводе се у даљем току излагања у овој дисертацији.

доспјели у Краљевину СХС/Југославију на почетку њеног постојања и дали знатан допринос њеној техничкој струци и науци.³

Обимну и хетерогену архитектонску продукцију међуратног раздобља у Црној Гори чине грађевине различите намјене, просторне организације, облика и изгледа. Пројектоване су и грађене као дјела профане (јавне и приватне грађевине) и сакралне архитектуре (православне и католичке црквене грађевине и звоници, џамије, резиденцијална здања и објекти у склопу манастирских комплекса). У њиховом обликовању испољиле су се различите стилске оријентације.

Архитектонска концепција профаних објеката почивала је на уважавању начела академизма, модерне архитектуре, као и различитих варијанти националног стила, углавном фолклорне оријентације. На мањем броју зграда уочљиво је и неоромантичарско евоцирање средњовјековног градитељства, на неким утицај ар декоа, док је већи број објеката изведен једноставно, без потпунијих стилских обиљежја. Различити стилови су се често јављали у модификованим облицима и прожимали у склопу истог здања, па се стога може рећи да су транзитивни обликовни концепти значајно обиљежили схватање архитектонске форме овог доба.

---

³ О руским архитектима-емигрантима видјети: Руска емиграција у српској култури XX века, том I и II, (зборник радова), Београд 1994; Александар Кадијевић, Допринос руских неимара-емиграната српској архитектури између два светска рата, у: Руси без Русије. Српски Руси, Београд-Беоцин 1994, 243-254; Тома Миленковић, Руски инжењери емигранти у Србији 1919-1941. године, *ПИНУС Записи*, 2/1995, Београд 1995, 63-73; Marina Đurđević, Aleksandar Kadivić, Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918-1941), *Centropa 2*, New York 2001, 139-148; Александар Кадијевић, Улога руских емиграната у београдској архитектури између два рата, *ГГБ XLIX-L*, Београд 2002-2003, 131-142; Александар Кадијевић, Основные исторические, идеологические и эстетические аспекты русской эмиграции в Югославии, в: *Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение русского зарубежья*, ред. О. Л. Леикинд, Санкт Петербург 2008, 325-336; Aleksandar Ignjatović, Razlika u funkciji sličnosti: arhitektura ruskih emigranata u Srbiji između dva svetska rata i konstrukcija srpskog nacionalnog identiteta, *Tokovi istorije 1*, Beograd 2011, 63-75; Милан Просен, Руски архитекти емигранти - архитектура као меморија, у: *Простори памћења/Spaces of Memory*, ур. Александар Кадијевић-Милан Попадић, Београд 2013, 214-231; Magdalena Medarić, Doprinos ruskih emigranata hrvatskoj likovnoj kulturi-slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, fotografiji i filmu (od 20-ih do 40-ih godina dvadesetog stoljeća), у: *Oko književnosti (Osamdeset godina Aleksandra Flakera)*, Zagreb 2004, 291-308; Руси у Црној Гори. Руска емиграција у Црној Гори након Октобарске револуције и грађанског рата, Бијело Поље 2011; Aleksandar Kadivić, Arhitekti emigranti iz Rusije i hrvatska arhitektura 20. stoljeća, *Prostor*, 25 (2017) 2 (54), Zagreb 2017, 359-371; Aleksandar Kadivić, Djelatnost ruskih arhitekata emigranata u Hrvatskoj i Jugoslaviji (1920.-1980.), *Prostor*, 26 (2018) 2 (56), Zagreb 2018, 308-319.

У корпусу здања сакралне архитектуре квантитативно доминирају православне црквене грађевине које су грађене у националном стилу утемељеном на оживљавању традиција средњовјековне архитектуре, углавном приморске романичке, али и рашке школе, извођењем појединих елемената у духу српско-византијског стила и моравске градитељске школе, као и архитектуре из времена Балшића. Примјетна су и мијешања различитих стилских традиција на једном објекту. И католичке црквене грађевине реализоване су углавном у неороманичком маниру, док су поједина репрезентативна здања извођена еклектичним методом у стилу академизма. Мали број нових једноставно обликованих џамија изграђен је у складу са домаћом исламском традицијом.

И поред обавезујућих правних норми, до краја треће деценије XX вијека за вароши у Црној Гори није био припремљен ниједан регулациони план. Оне су се развијале спонтано и на наслеђеним основама из предратног доба, што је углавном настављено и током четврте деценије, када је средином и у другој половини тридесетих година било припремљено неколико регулационих планова.

ПРЕДМЕТ, МЕТОДЕ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Архитектура у Црној Гори 1918-41 до сада није била предмет темељитих и свеобухватних историографских проучавања. Отуда се као повод овог рада наметнуло истраживање њене генезе, стилских токова и обиљежја, протагониста и дјела, као и њено сагледавање у ширем југословенском контексту, у настојању да се тема осветли, цјеловитије сагледа и усмјери у правцу даљег научног проучавања.

Истраживање је засновано на расположивим методама савремене архитектонске историографије. Полазиште у раду представљало је прикупљање, систематизација и анализа архивске и хемеротечке грађе, података из литературе и евидентирање постојећег стања већег дијела сачуваних објеката. Потом је извршено темељито проучавање доступних извора и историографске литературе. У циљу извођења објективних закључака примјењиван је и компаративни метод како би извори података били подвргнути упоредној анализи и провјери. У недостатку

примарних извора којима би се провјерили различити подаци о појединим темама, оне су само назначене и препоручене даљем истраживању.

Евидентирани су главни центри и токови у архитектури, протагонисти градитељске праксе и наручиоци пројеката. Анализирани су различити стилски изрази-академизам, национални стил, модерни стил, неоромантичарске евокације средњовјековног градитељства, елементи ар декоа, као и транзитивни обликовни концепти као значајно обиљежје архитектуре овог раздобља. Указано је на друштвене, естетичке, техничке, урбанистичке, семиотичке и културолошке основе њеног развоја. Освијетљена је дјелатност стручњака запослених у грађевинским секцијама, Техничком одјељењу Банске управе Зетске бановине и одјељцима формираним при среским начелствима, као и дјелатност појединих општинских и овлашћених инжењера и архитеката.

Анализирана је већина прегледаних планова архитектонских објеката сачуваних у Државном архиву Црне Горе на Цетињу (скр. ДАЦГ), Архиву Југославије у Београду (скр. АЈ) и Управи за заштиту културних добара Црне Горе (скр. УЗКД), бившем Републичком заводу за заштиту споменика културе (скр. РЗЗСК). За већи дио њих то је учињено по први пут. Прегледани су и узети у разматрање и дјеловодни протоколи архитеката Петра Вукотића и Мирка Рендића који садрже важне податке у вези са многим планираним и извођеним радовима⁴ и представљају драгоцене изворе за будућа истраживања појединих тема, од којих су неке скоро у потпуности неосвијетљене.

Прикупљени су подаци о великом броју објеката, изграђених или планираних за извођење, који у многим случајевима чине базу за даљи истраживачки рад и анализе. Значајан број изведених грађевина је описан и анализиран. Приликом теренских обилазака током последњих неколико година документовано је и фотографски снимљено постојеће стање дијела сачуваних здања.

Прецизније су проучена и анализирана репрезентативна архитектонска дјела, што је од посебног значаја за здања која су касније била порушена или оштећена, а

---

⁴ На примјер за пројекат нове Централне болнице на Цетињу, изградњу Царинарнице у Гусињу, подизање спомен-цркве на Мојковцу итд.

затим реконструисана или замијењена новим.⁵ Стилска обиљежја пројектованих и реализованих објеката понекад је било тешко издвојити, с обзиром на често мијешање стилова на појединачним дјелима, несачуваност, односно, недоступност пројектне документације, као и на промјене настале каснијим градитељским интервенцијама. Такође, услед недоступности пројеката, понекад је било немогуће провјерити поједине различите наводе о њиховим ауторима објављиване у међуратној штампи и историографској литератури.

Готово у потпуности запостављено, проучавање сакралне архитектуре међуратног раздобља резултирало је евидентирањем корпуса планираних и изведених грађевина, које су у значајном броју описане и анализиране, док је дио и фотографски снимљен. Будућим додатним научним истраживањима препоручене су бројне теме, као што су ауторство пројекта зграде Коморе у Подгорици, пројеката саборне цркве на Цетињу, многих објеката стамбене архитектуре и др. Неке које заслужују пажњу историографа само су отворене, попут комплексног питања степена реализације типских планова приликом подизања школских зграда, с обзиром на њихову знатну изградњу и неистраженост, односно недоступност пратеће документације.

Приликом излагања резултата истраживања примијењена је класификација на објекте профане и сакралне архитектуре пројектоване и изграђене током треће, односно, четврте деценије XX вијека. Подјела према деценији настанка прихваћена је као кохерентна са карактеристикама друштвених, економских и културних прилика у Краљевини СХС/Југославији и оновременој Црној Гори које су приказане на почетку излагања. Објекти профане архитектуре подијељени су према намјени, тако да су издвојена административно-управна здања, зграде намијењене војсци и жандармерији, школе, народни домови и зграде грађанских удружења, болничке и зграде социјално-медицинских установа, банке, објекти трговине, туризма и угоститељства, објекти намијењени саобраћају, индустријско-производни и пољопривредни капацитети, а у четвртој деценији и владарска

---

⁵ У том погледу као објекти од посебног значаја истичу се бројне хотелске новоградње: „Империјал“ и „Европа“ у Подгорици, Бановински хотел у Улцињу, „Славија“ у Котору, „Авала“ у Будви, „Palace“ у Петровцу, „Дурмитор“ на Жабљаку.

резиденцијална здања, зграде за царинарнице и пореске управе, берзе рада и радничка склоништа, соколски домови, домови Јадранске страже и др. Генеза и уређење градова са посебним освртом на стамбену архитектуру, као и архитектура и простор у функцији сјећања и пропаганде конципирани су као посебне цјелине. Објекти сакралне архитектуре подијељени су према критеријуму конфесионалне припадности, намјени (богомолје и резиденцијално-административни објекти), али и као новоградње и обнове постојећих здања.

ПРЕГЛЕД КОРИШЋЕНИХ ИЗВОРА И ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Примарни извори који су коришћени у проучавању архитектуре међуратног периода у Црној Гори су објекти, пројекти и пратећа архивска грађа. Постојећи објекти представљају само фрагментарно сачувани дио корпуса међуратне архитектуре, будући да је велики број зграда настрадао током и на крају Другог свјетског рата, у земљотресу 1979. године након којег је био порушен или измијењен (хотели „Ко-оп“ и Бановински у Улцињу, „Гранд“ на Цетињу, „Авала“ у Будви; Народни дом у Рисну и др.), затим приликом реализације развојних државних пројеката (Нови Бар/Пристан срушен приликом изградње Луке 1976. године), као и изградње савремених објеката (Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу, Соколски дом у Подгорици). Одређени број јавних здања је очуван, често у форми измијењеној каснијим доградњама, реконструкцијама или обновама. Њихова првобитна намјена је најчешће промијењена, а неки су, будући без икакве функције, препуштени пропадању. Поједина сачувана здања задржала су првобитну функцију или су реконструисана и употребљена на примјерен начин (Болница у Рисну; зграде „Захумља“ и удружења „Косовка дјевојка“ у Никшићу; бројни школски објекти). Сачуван је и одређени број репрезентативних остварења стамбене архитектуре, међу којима се, с обзиром на критеријуме очуваности и значаја, као и ниво проучености, издвајају објекти саграђени на Цетињу. Одређивање стања и намјене бројних објеката стамбене архитектуре међуратног периода као њеног посебног корпуса захтијева допунска истраживања. Новоподигнуте сакралне грађевине углавном су сачуване, понекад у форми

измијењој каснијим доградњама и обновама, манастир Косијерево је дислоциран, док је неколико сакралних објеката порушено за вријеме Другог свјетског рата.

Главни извор архивске грађе о дјелима архитектуре међуратног раздобља су фондови Државног архива Црне Горе на Цетињу, у којем се чува и знатан дио старе архиве појединих општина. С обзиром на недоступност или несачуваност грађе о раду техничких органа покрајинских, обласних и општинских власти из треће деценије XX вијека, као и на од раније познату чињеницу о непостојању архиве Зетске бановине која је практично у цјелини уништена,⁶ сачувана обимна документација фонда Техничког одјељења Краљевске Банске управе Зетске бановине извор је од изузетног значаја. Њој припада и неколико фасцикли сигнираних као општа и повјерљива акта, фасцикле са персоналним досијеима службеника и знатна несређена грађа. Од великог значаја је и грађа фонда Окружног суда Цетиње (потврде тапија које садрже податке о објектима и њиховим власницима са пратећом техничком документацијом), као и грађа фонда општине Цетиње. Ова архивска грађа је углавном тематски распоређена, док је дијелом несређена и често у лошем стању, што знатно отежава њено коришћење. За истраживање је значајна и документација збирке планова у фонду Министарства грађевина КЈ у Архиву Југославије у Београду. Важан извор информација је и грађа објављена према званичним државним подацима у склопу четири свеске Алманаха Краљевине СХС/Југославије за период од 1921-31. и Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине из 1931. године.⁷

Секундарни извор који је од посебног значаја за проучавање архитектуре 1918-1941. године у Црној Гори су подаци објављивани у међуратној периодици, која се у најцјеловитијој форми чува у Националној библиотеци Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу.⁸ Међуратна штампа која је излазила у Црној Гори пратила је и градитељску дјелатност, извјештавајући о току радова у различитим фазама

---

⁶ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини 1929-1941*, Подгорица 2002, 103.

⁷ Библиографију алманаха који су изашли у Црној Гори између два свјетска рата, између осталог и *Илустрованог званичног алманаха-шематизма Зетске бановине*, видјети у: Олга Вукмировић, Библиографија алманаха у Црној Гори између два свјетска рата (посебан отисак из Библиографског вјесника бр. 1-2-3), Цетиње 1963, 245-287.

⁸ О листовима и часописима који су у међуратном периоду излазили у Црној Гори видјети: Niko Martinović, *Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945*, Beograd 1965, 76-104, 198-203.

изградње објеката, доносећи одређене податке о пројектима и имена њихових аутора, а некада и цртеже пројеката и фотографије грађевина. „Службени гласник Зетске области“ (од 1.12.1924.), „Службени гласник Зетске бановине“ и „Зетски гласник“ (после 1929.), „Општински гласник“, лист Општине цетињске (1915-28), излазили су као званична гласила. Будући да Зетска област није била предмет посебних историографских истраживања⁹ и да у ДАЦГ није пронађена грађа која се односи на дјелатност из области техничке струке овог доба (документација грађевинских секција и др.), савремена периодика чини се посебно значајним извором података о архитектури треће деценије XX вијека. У овом периоду на Цетињу је излазила „Народна ријеч“ (1919-1929), затим недељни лист „Црна Гора“ (1920-1929), а у Никшићу, током цијелог међуратног раздобља, недељник „Слободна мисао“ (1922-1941). Веома значајан секундарни извор су и престонички листови „Политика“ (од 1904), „Правда“ (1904-1941), „Време“ (1921-1941) који су између осталог пратили и архитектонску дјелатност у земљи, објављујући и вијести у вези са градитељством у Црној Гори. О градитељској дјелатности током тридесетих година извјештавали су и подгорички недељни лист „Зета“ (1930-1941) и которски недељник „Глас Боке“ (1932-1941) који је с посебном пажњом пратио дешавања у друштву, привреди и култури Боке Которске. Одређени подаци публиковани су и у недељним листовима који су излазили током краћег периода, као што су „Преглед“ (1929-1930), „Епоха“ (1930-31), „Цетињски одјек“ (1932-33) и „Ловћенски одјек“ (1933-34), затим и у „Гласнику Народног универзитета Боке Которске“, „Пастиру“ (гласило Свештеничког удружења Православне епархије црногорско-приморске), „Гласнику Српске православне патријаршије“, „Гајрету“ (гласило Муслиманског културно-просвјетног друштва). Од користи за проучавање архитектуре међуратног периода је и незнатан дио текстуалне и техничке документације Управе за заштиту културних добара Црне Горе (бившег Републичког завода за заштиту споменика културе) и Јавне установе Музеји и галерије Подгорице.

---

⁹ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 65.

Архитектура раздобља између два свјетска рата у Црној Гори није била предмет опсежнијих историографских проучавања. Први на научној основи засновани историографски радови појављују се у последњим деценијама XX вијека. У њима је међуратно градитељство проучавано парцијално, у склопу других са њим повезаних тема – црногорске архитектуре XX вијека, архитектуре Цетиња, а најчешће као сегмент културног и архитектонског наслеђа појединих регија или градова.

Прво историографско дјело од значаја у којем је писано о међуратној архитектури у Црној Гори је књига Душана Мартиновића и Уроша Мартиновића у којој су аутори проучавали генезу града и репрезентативна дјела градитељства Цетиња од XV до XX вијека (1980).¹⁰ Фаворизујући градитељску традицију и естетске принципе модерне архитектуре, испољивши и идеолошку искључивост, некритички су негативно оцијенили архитектонска остварења међуратног раздобља, са изузетком неколико репрезентативних грађевина и приватних стамбених зграда изведених у складу са наслеђем градске архитектуре. Својим судом значајно су усмјерили касније закључке многих матичних историографа. Следећи значајан прилог проучавању ове теме је прегледни чланак Божицара Милића о архитектури XX вијека у Црној Гори (1986).¹¹ У кратком осврту на међуратно раздобље у њему је указано на репрезентативна остварења и стилске тенденције и истакнуто да их карактерише „углавном примјена еклектичних оријентација заснованих на елементима класицизма, необарока и сецесије са доста упрошћеним избором и обрадом“, као и да „покрет за стварање модерне архитектуре, који је у Европи па и у југословенским просторима отпочео одмах након Првог свјетског рата, у Црној Гори није имао већег утицаја.“ Милић је посебно нагласио значај архитектонских склопова народног неимарства за архитектуру првих деценија XX вијека – паштровске, црмничке, његушке куће, зграда од дрвета са доклатима у сјеверном дијелу Црне Горе и других, што је и данас од важности за истраживање фолклорног стила у архитектури новијег доба.

---

¹⁰ Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980.

¹¹ Božidar Milić, Arhitektura XX vijeka u Crnoj Gori, u: Arhitektura XX vijeka, (Umjetnost na tlu Jugoslavije), Beograd-Zagreb-Mostar 1986.

Иако се његов суд о међуратној архитектури као „осредњој или готово незапаженој и углавном сведеној на функционалне захтјеве“, чини некритичким и произашлим из недовољне проучености, значај овог рада је неспоран. Милићев приступ проучавању међуратног градитељства утемељен је на принципима послератног модернизма, који је представљао његово полазиште како у пројектантском, тако и у историографском раду. Слични вредносни критеријуми запажају се и у тумачењу међуратне архитектуре у докторској дисертацији истог аутора у којој је проучавано урбано наслеђе Црне Горе у функцији развоја, са посебним нагласком на генези и архитектури Цетиња (1988).¹² У односу на дјело Душана и Уроша Мартиновића, сазнања о историјском развоју и архитектури Цетиња Милићевом дисертацијом су проширена и употпуњена новим закључцима. Међуратној архитектури је ипак посвећено недовољно простора, закључци су понекад извођени строго, некритички и без потпунијих истраживања, указујући и на идеолошку условљеност, попут суда о стагнацији међуратног градитељства и „препуштању послова искључиво домаћим градитељима који су без довољно кристализације одређених културних вриједности и одговорности у изради нових објеката градили ону архитектуру која је (...) „служила друштву“, заснивана на површним градитељским програмима и поруџбинама.“ Докторска дисертација Божидара Милића, архитекте и дугогодишњег професора Грађевинског факултета у Подгорици, објављена је двадесет и пет година након што је била одбрањена (2013).¹³

Обухватајући и објекте архитектуре међуратног доба, научна истраживања парцијалних корпуса градитељског наслеђа Црне Горе утемељена на постулатима објективности и поузданости којима је учињен отклон од идеолошких конструкција појавила су се крајем XX и почетком XXI вијека. Историографска дјела која се наводе у наставку излагања заснована су на темељитијем проучавању и критичком тумачењу извора и литературе. На почетку овог тока матичне

---

¹² Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore u funkciji razvoja sa posebnim osvrtom na istorijski razvitak i razvojne perspective Cetinja (doktorska disertacija odbranjena na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1988. godine).

¹³ Božidar Milić, Urbano nasleđe Crne Gore sa posebnim osvrtom na razvoj Cetinja, Beograd 2013.

историографије налазе се радови Горана Радовића, Драгиње Кујовић и Светислава Поповића.

Горан Радовић је изучавању стамбене и јавне архитектуре Цетиња од XV до XX вијека посветио своју магистарску тезу (2000) и докторску дисертацију (2004), чији су научни резултати неколико година касније публиковани (2012).¹⁴ У анализи и тумачењу архитектуре међуратног периода, полазећи од закључака Божидара Милића, Душана Мартиновића и Уроша Мартиновића, примијењен је објективнији приступ ослобођен идеолошких предубјеђења. Посебним Радовићевим доприносом може се сматрати проучавање планираних неизграђених јавних објеката и стамбене архитектуре које је засновано на архивској грађи, нарочито типолошка анализа индивидуалне стамбене куће и њених архитектонских елемената.

Бавећи се културним наслеђем ширег подручја Колашина, Драгиња Кујовић је (2002) освијетлила развој града током међуратног периода, када се „Нова варош почела подизати тек у трећој деценији XX вијека“ на основу првобитног плана из 1887. године. Претходно је изучавала црквено градитељство међуратног доба у раду посвећеном црквеним споменицима Колашина и околине (1989).¹⁵

Светислав Поповић је у магистарској тези проучавао настанак, генезу и факторе развоја Данилограда (2003), посветивши посебну пажњу вароши међуратног раздобља. Као значајно персонално достигнуће аутора може се истаћи анализа урбане матрице, типологије насеља на ширем градском рејону, као и варошке и сеоске куће. Сазнања до којих је дошао у овом раду, као и изучавањем утицаја регулативе на развој физичке структуре Даниловграда и околних насеља у својој докторској дисертацији (2010), резултирала су недуго затим објављивањем монографске публикације (2011).¹⁶

---

¹⁴ Горан Радовић, Градска стамбена архитектура Цетиња од XV вијека до II свјетског рата (магистарска теза одбрањена на Архитектонском факултету у Београду 2000. године); Горан Радовић, Стамбена и јавна архитектура Цетиња од XV вијека до II свјетског рата (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету у Београду 2004. године); Goran Radović, Arhitektura Cetinja od XV vijeka do Drugog svjetskog rata, Podgorica 2012.

¹⁵ Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002, 39; Драгиња Кујовић, Црквени споменици Колашина и околине, Никшић 1989.

¹⁶ Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда (магистарска теза одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2003. године); Светислав

Истражујући урбану структуру градског језгра Никшића, Добрица Аџић је анализирала регулационе планове (2013), први план вароши инжењера Јосипа Сладеа из 1883. године и урбанистичке планове израђене током XX вијека.¹⁷ Објавила је и скицу фрагментарно сачуваног регулационог плана града из 1940. године који је осмишљен уважавајући Сладеов план и надовезујући се на већ дефинисано решење урбане структуре. Проучавајући свакодневни живот Пљеваља током четврте деценије XX вијека, Љиљана Бајчетић (2017) се бавила и генезом вароши и њеном архитектуром.¹⁸

Поједини пројекти и објекти архитектуре међуратног доба у Црној Гори разматрани су и у оквиру проблемско-тематски ширих историографских истраживања, као што су изражавање југословенског идентитета у архитектури,¹⁹ соколска архитектура у Југославији,²⁰ ар деко у српској архитектури.²¹

У монографији Александра Игњатовића којом су проучавањем архитектуре у вези са идеологијом, идентитетом и политиком (2007) значајно проширени оквири српске архитектонске историографије разматрана су и нека од репрезентативних дјела међуратне архитектуре у Црној Гори.²² Посматрајући југословенство као синтезу регионалних идентитета у оквиру синкретистичке парадигме исказивања југословенског идентитета у архитектури, Игњатовић посебно анализира и тумачи резиденције династије Карађорђевић и зграде бановинских управа. На пројектима реализованим у Црној Гори указује на представљање приморског и зетског идентитета, закључујући да је „„приморски“ југословенски идентитет добио своју монументалну симболичку репрезентацију у облику краљевске виле у Милочеру,

---

Поповић, Утицај регулативе на развој физичке структуре Даниловграда и околних насеља (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2010); Светислав Поповић, Даниловград. Архитектоника. Симболика простора, Београд 2011.

¹⁷ Dobrica Adžić, Rasvjetljavanje fenomena urbane matrice na primjeru centralnog jezgra grada Nikšića (magistarski rad odbranjen na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2013. godine).

¹⁸ Ljiljana Bajčetić, Kultura svakodnevice Pljevalja tridesetih godina XX vijeka (magistarski rad odbranjen na Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2017. godine).

¹⁹ Aleksandar Ignjatović, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941, Beograd 2007.

²⁰ Владана Путник, Архитектура соколских домова у Краљевини СХС / Краљевини Југославији (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године).

²¹ Милан Просен, Ар деко у српској архитектури (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године).

²² Aleksandar Ignjatović, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941, Beograd 2007.

вирилни „зетски“ у адаптацији Двора Љесковац у Ријечи Црнојевића“, док је робусна обрада фасада Банске палате на Цетињу, као и блокова бановинских станова, „призивала дух локалне градитељске традиције читаве регије коју представља“. ²³ Приказивање „планинског, горштакког и архаичног“ идентитета Црне Горе и блиских области Игњатовић је запазио и у архитектури обновљене капеле на Ловћену која „евоцира архитектуру далматинских прероманичких ротонди, а начин зидања локалну градитељску традицију“. ²⁴

Проучавање архитектуре соколских домова вишеструко је унапредила Владана Путник (2014) свеобухватним истраживањем, сагледавањем и тумачењем соколске архитектуре у Југославији у ширем контексту, пратећи појаву и развој соколског покрета, његове карактеристике код разних словенских народа, као и утицај политике и идеологије. Резултате истраживања соколске архитектуре у Црној Гори представила је у оквиру посебне цјелине, у виду прегледа објеката и кроз анализу репрезентативних остварења. Докторска дисертација Владане Путник публикована је у издању Филозофског факултета у Београду 2015. године. ²⁵

Као секундарни извор у истраживању коришћена је и докторска дисертација Снежане Тошеве (2012) ²⁶ која је систематски проучавала и освијетлила дјелатност, улогу и значај Архитектонског одељења Министарства грађевина Краљевине Југославије, врховне институције у домену изградње државних здања. С обзиром на чињеницу да је Министарство грађевина своју дјелатност спроводило преко бројних техничких одјељења и одјељака, грађевинских дирекција и секција организованих широм земље, чиме је утицало на укупан архитектонско-урбанистички развој, ова дисертација је од значаја и за проучавање и сагледавање обиљежја и токова у архитектури међуратног периода у Црној Гори

---

²³ Исто, 380, 381, 383.

²⁴ Исто, 384.

²⁵ Владана Путник, Архитектура соколских домова у Краљевини СХС / Краљевини Југославији...; Владана Путник, Архитектура соколских домова у Краљевини СХС/ Краљевини Југославији, Београд 2015.

²⁶ Тошева Снежана, Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету у Београду 2012. године). Дисертација је објављена 2018. године: Снежана Тошева, Градитељство у служби државе, Београд 2018.

иако се Тошева није бавила пројектима и грађевинама реализованим на овом простору.

Изучавајући стваралаштво појединих архитеката XX вијека, историографи су писали и о њиховим пројектима и објектима из међуратног раздобља који се везују за Црну Гору, док су поједина остварења посебно проучавали у невеликом броју историографских радова. Овој групи припадају прилози Зорана Маневића,²⁷ Жељка Шкаламера,²⁸ Александра Кадијевића,²⁹ Љиљане Милетић-Абрамовић,³⁰ Марине Ђурђевић,³¹ Константина Никифорова,³² Ивана Р. Марковића,³³ Љиљане Благојевић,³⁴ Борислава Вукићевића,³⁵ Саше Михајлов,³⁶ Зринке Баришић-

---

²⁷ Zoran Manević, Miladin Prljević (Naši neimari), *Izgradnja*, 7 (1981), Beograd 1981, 39-44; Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић, Београд 1989; Лексикон неимара, Београд 2008.

²⁸ Жељко Шкаламера, Архитекта Никола Краснов (Москва 1864-Београд 1939), *Свеске ДИУС* 14, Београд 1983, 109-129.

²⁹ Александар Кадијевић, Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922-1939), *Саопштења* XXVI, Београд 1994, 181-192; Александар Кадијевић, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду 1922-1939, *Годишњак града Београда* XLIV, Београд 1997, 221-255.

³⁰ Љиљана Милетић-Абрамовић, Живот и дело архитекте Димитрија М. Лека (магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету Универзитета у Београду 1998. године).

³¹ Марина Ђурђевић, Архитекти Петар и Бранко Крстић, Београд 1996.

³² Константин Никифоров, Руски архитекта Н.П. Краснов градитељ Његошеве капеле на Ловћену, *Стварање* бр. 8/9, Титоград 1991, 827-831.

³³ Иван Р. Марковић, О архитектури зграде Краљевске банске управе Зетске бановине, *Новопазарски зборник* 28, Нови Пазар 2004; Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић (каталог изложбе), Ужице 2013; Иван Р. Марковић-Милан П. Миловановић, На врелу неимарства. Архитекти породице Татић (каталог изложбе), Београд 2017.

³⁴ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, Hotel Ko-op u Ulcinju, *Prostor*, 1 (45) 21, Zagreb 2013, 15-25; Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zloковића, Београд 2015.

³⁵ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, Hotel Ko-op u Ulcinju, *Prostor*, 1 (45) 21, Zagreb 2013, 15-25; Borislav Vukićević, Mitologija autentičnosti kroz odklon od tuđinstine, <http://www.vijesti.me/caffe/mitologija-autenticnosti-kroz-otklon-od-tudjinstine-32149>, 6.8.2011; Borislav Vukićević, Potraga za smislom prostora hotela „Avala“. Privatni interes je opet zgazio javni, <http://www.vijesti.me/caffe/potruga-za-smislom-prostora-hotela-avala-privatni-interes-je-opet-zgazio-javni-35218>, 27.8.2011.

³⁶ Саша Михајлов, Рајко М. Татић (1900-1979), Београд 2013.

Маренић,³⁷ Љубомира Бољевића,³⁸ Вање Панића,³⁹ Слађане Жуњић,⁴⁰ Драгана Коматине,⁴¹ Еме Алихоџић Јашаровић⁴² и др.

Жељко Шкаламера је својим радом о архитекти Николи Краснову почетком осамдесетих година (1983) скренуо пажњу научној и стручној јавности на дјеловање овог истакнутог и угледног руског архитекте-емигранта у међуратној Југославији. Осврнувши се и на претходни стваралачки период у Русији, првенствено је проучавао рад Николаја Краснова у Архитектонском одељењу Министарства грађевина Краљевине СХС/Југославије у којем је био запослен 1922-1939. године. Анализирајући репрезентативна остварења, указао је на значај Красновљевог опуса и истовремено назначио смјернице даљем проучавању. Као један од његових првих задатака у Министарству грађевина навео је пројекат Његошеве капелице на Ловћену, за који је запазио да је архитекти као непосредна инспирација послужила „традиционална архитектура приморских кружних црквица“.⁴³

Проучавање стваралаштва архитекте Николаја Краснова у Југославији⁴⁴ наставио је и знатно унапредио Александар Кадијевић (1994, 1997), темељитом анализом, критичким тумачењем и просуђивањем Красновљевих дјела значајно проширивши и продубивши дотадашња сазнања. При томе, указао је и на потребу настављања истраживања у циљу свеобухватног сагледавања његове умјетничке дјелатности. Разматрајући реализације на територији Црне Горе, обновљену Капелу на Ловћену оцијенио је као „успешно остварење архитектуре историзма“, а Банску палату на Цетињу као дјело од изузетне вриједности у опусу архитекте које би се „по необичној архитектури могло сврстати у тзв. прелазна остварења

---

³⁷ Zrinka Barišić-Marenić, Tri ostvarenja hrvatskih arhitekata u Crnoj Gori, *Prostor*, 1 (49) 23 (2015), Zagreb 2015, 145-159.

³⁸ Љубомир Бољевић, Осврт на изградњу моста на Тари по пројекту проф. Мијата Тројановића, *ПИНУС Записи*, 2/1995, Београд 1995, 89-102.

³⁹ Вања Панић, Милан Злоковић. Афирмација модернизма, Београд 2011.

⁴⁰ Slađana Žunjić, Njegošev mauzolej na Lovćenu (Istraživanje. Tumačenje. Zаштита), u: *Prostori pamćenja (Spaces of Memory)*, том 1, Београд 2013, 200-213.

⁴¹ Dragan Komatina-Ema Alihodžić Jašarović, Projekti Ivana Meštrovića i Harolda Bilinića na Lovćenu u tadašnjem političkom i ideološkom kontekstu, *Prostor*, 2 (56) 26 (2018), Zagreb 2018, 320-331.

⁴² Исто.

⁴³ Жељко Шкаламера, Архитекта Никола Краснов..., 121.

⁴⁴ Преглед историографских дјела о Николи Краснову наведен је у овој дисертацији у дијелу посвећеном архитектури палате Банске управе на Цетињу.

српског модернизованог академизма с декорацијом изведеном у духу романтизма.⁴⁵

У научном раду Зорана Маневића, којим су значајно утемељена и усмјерена историографска истраживања српске архитектуре новијег доба, проучавање индивидуалних опуса архитеката заузима посебно мјесто. Бавећи се у једном од својих пионирских подухвата и стваралаштвом Милана Злоковића (1989), Маневић је указао на његове пројекте и објекте реализоване на подручју Боке Которске током међуратног доба. Они су уврштени и у хронолошки преглед цјелокупних Злоковићевих дјела, укључујући пројекте и реализације у Црној Гори из послератног периода, при чему је од међуратног опуса једино за Царинарницу у Котору наведено да је изведена „сасвим у духу традиционалне далматинске пучке архитектуре“.⁴⁶

Значај традиционалног медитеранског градитељства за формирање Злоковићевог пројектантског манира посебно је нагласила Љиљана Благојевић (2015), проширивши истраживање модерне архитектуре на испитивање односа модерне и медитеранства схваћеног као „хетерогени скуп културних, историјских и природних услова и градитељских принципа који се на различите начине реализују у различитим контекстима приморја или континенталних градова и предела“.⁴⁷ Тиме је значајно проширила начине посматрања, разумијевања и тумачења модерне и архитектуре међуратног доба. Карактеристике овог односа испитивала је пратећи живот и рад архитеката Милана Злоковића и Николе Добровића. Његове елементе запазила је и анализирала већ на првом Злоковићевом пројекту у Боки Которској, Градском павиљону у Котору, а затим и на вили „Ривијера“ у Херцег Новом, употпуњујући аргументацију цртежима и фотографијама. Научну и стручну јавност упознала је са његовим пројектом Народног дома у Бијелој, чији су цртеж фасаде и фотографије објекта у изградњи сада објављени по први пут. Указала је и на постојање различитих верзија пројекта за Царинарницу у Котору, при чему је, анализирајући их, појаснила и

---

⁴⁵ Александар Кадијевић, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина..., 224, 239.

⁴⁶ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., 30, Попис пројеката и објеката.

⁴⁷ Ljiljana Blagojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 124.

Злоковићев пројектантски поступак којим се „испитују савремени израз и начин материјализације елемената традиционалног модела грађења у приморју“ тако да зграда „представља (*његово*) синтетичко савремено тумачење“.⁴⁸

У магистарском раду посвећеном животу и дјелу Димитрија М. Лека, Љиљана Милетић-Абрамовић (1998) је анализирао пројекте које је архитекта у оквиру свог редовног посла у Министарству грађевина припремао за подручје Црне Горе. На пројектима зграда Царинског одјељка у Тузима и Савеза набављачких задруга државних службеника на Цетињу запазила је „једноставност концепције и утилитарни дух“, док је у вези са скицом за зграду Банске управе Зетске бановине истакла да се може „наслутити развојни пут који је Лека довео до Министарства социјалне политике и народног здравља.“⁴⁹

Изучавајући стваралаштво Рајка М. Татића, Саша Михајлов је (2013) анализирао идејни пројекат за Учитељску школу на Цетињу који је припремљен у сарадњи са архитектом Јованом Ранковићем. Оцијенивши овај пројекат као једно од Татићевих значајних достигнућа, уочила је јасно дефинисане елементе његовог „особеног стила које ће у различитим варијантама примењивати и усавршавати до краја пројектантске каријере“. Проучавајући дјеловање Рајка Татића као дворског архитекта краљице Марије, детаљно је анализирао вилу „Топлиш“ на Милочеру за коју је у погледу узора обликовног решења запазила да је „зидана каменом те тако одише духом регионалног традиционализма.“⁵⁰

Истражујући опус архитекта Миладина Прљевића Иван Марковић је (2013) сачинио попис његових дјела насталих током службе у у Грађевинској секцији на Цетињу 1926-1928. године, као и конкурсних пројеката за објекте планиране за извођење на територији Црне Горе током четврте деценије.⁵¹

Конкурсни пројекат браће Крстић за Саборну цркву на Цетињу анализирао је Марина Ђурђевић (1996). Поводом стила захтијеваног пропозицијама конкурса истакла је да су архитекти Петар и Бранко Крстић приложили решење које „иако садржи готово све елементе рашког стила, како у организацији простора, тако и у

---

⁴⁸ Исто, 137, 139.

⁴⁹ Љиљана Милетић-Абрамовић, Живот и дело архитекта Димитрија М. Лека..., 48, 51.

⁵⁰ Саша Михајлов, Рајко М. Татић..., 87, 125.

⁵¹ Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић..., 7, 11, 22, 27, 28.

спољној обради (...) не копира директно ниједан од наведених споменика рашке школе“.⁵² Милан Просен је приложени конкурсни пројекат Миладина Прљевића окарактерисао као „монументализовану варијанту националног ар декоа“, запазивши у његовом приступу индивидуалну интерпретацију мотива.⁵³

За разлику од већег дијела корпуса међуратног сакралног градитељства за који научна историографија углавном није показивала интересовање, о Капели на Ловћену је објављен значајан број радова, углавном у вези са стваралаштвом архитекте Николаја Краснова, али и полемиком вођеном у стручним круговима и јавности поводом њеног уклањања и подизања Маузолеја, забиљеженом у књизи Љубомира Дурковић-Јакшића и у часопису „Уметност“ (1971).⁵⁴ Образлажући залагање за очување Капеле, Дурковић-Јакшић између осталог описује и тумачи првобитну и рестаурирану црквену грађевину и објављује изворе података - описе, умјетничке представе и фотографије којима је забиљежено стање објекта, као и цртеже пројектне документације. О Капели на Ловћену и њеном градитељу-рестауратору Николи Краснову нешто касније је писао и Константин Никифоров (1991). Као повод настанка овог прилога Никифоров је навео упознавање „читаоца са плодним радом градитеља Његошеве капеле, руског архитекте Н. П. Краснова“ у вријеме када је у јавности била покренута кампања за враћање Капеле почетком деведесетих година XX вијека.⁵⁵ Развој градитељске идеје и њених реализација на простору Његошеве капеле на Језерском врху на Ловћену, обиљежја пројектних решења, као и домете изведених радова са становишта заштите културне баштине проучавала је Слађана Жуњић (2013).⁵⁶ Архитектонске реализације на овом простору изучавали су и Драган Коматина и Ема Алихоџић Јашаровић (2018), доводећи их у везу са црногорским идентитетом. Посебну пажњу посветили су пројекту Ивана Мештровића и Харолда Билинића из 1924. и реализацији споменичког комплекса истих аутора довршеној 1974. године. Не

---

⁵² Марина Ђурђевић, Архитекти Петар и Бранко Крстић..., 51.

⁵³ Милан Просен, Ар деко у српској архитектури..., 501.

⁵⁴ Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971; Судбина Ловћена 1845-1971, *Уметност* 27/28, Београд 1971. Препоручена историографска дјела о Капели на Ловћену наведена су у овој дисертацији у дијелу о сакралној архитектури треће деценије, видјети Обнове и поправке постојећих цркава.

⁵⁵ Константин Никифоров, Руски архитекта Н.П. Краснов..., 827.

⁵⁶ Slađana Žunjić, Njegošev mauzolej na Lovćenu (Istraživanje. Tumačenje. Zaštita)..., 200-213.

узимајући у разматрање постојећу документацију,⁵⁷ о Красновљевој обнови Његошеве капеле на Ловћену из 1925. некритички су истакли да је том приликом „умјесто конзервирања сачуваног дијела капеле и доградње срушених дијелова одабран најрадикалнији (...) поступак: остатци грађевине срушени су и цијела је грађевина изграђена поновно, уз дјеломично коришћење првобитног материјала“ и потом закључили да ова обнова „не посједује архитектонско утемељење у аутохтоној црногорској архитектури, него елементе бизантијске и романичке традиције“.⁵⁸

У иницијалној фази истраживања у циљу евидентирања корпуса објеката сакралне архитектуре, а потом у појединим случајевима као извор основних података о времену настанка, стању грађевина и хронологији градитељских промјена коришћене су књиге Василија Муја Спасојевића (2003) и Бајра Аговића (2001) које су конципиране у виду прегледа објеката сачињеног према географском критеријуму.⁵⁹

Мали је број историографских радова у којима су као посебна тема проучавани појединачни објекти међуратне архитектуре. У том погледу пажњу историографа привлачила су поједина репрезентативна остварења. Тако је о изградњи Моста на Тари писао грађевински инжењер Љубомир Бољевић (1995) који се посебно бавио анализом диспозиционог решења, услова фундирања и изградње моста и скеле.

За разлику од осталих историографа који су зграду Банске управе на Цетињу проучавали у оквиру опуса Николаја Краснова, архитектура овог здања била је посебна тема истраживања Ивана Р. Марковића (2004). Детаљно анализирајући њен сложени програм, просторни склоп и функцију, обликовање и стил, Марковић је у погледу валоризације истакао да је палата Банске управе на Цетињу „објекат од велике архитектонске и историјске вредности“ и да

---

⁵⁷ Видјети: Предрачун за рестаурацију капеле на гробу Владике Петра на Ловћену, израдио Никола Краснов архитекта академик, Београд 2.5.1925, Архив Југославије-Београд, Фонд Министарства грађевина бр. 62, општа архива - елаборати вел. објеката, цркве и споменици-прорачуни, предрачуни и пројекти за изградњу 1925-1941, фасцикла бр. 1498; Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971; Судбина Ловћена 1845-1971, *Уметност* 27/28, Београд 1971.

⁵⁸ Dragan Komatina-Ema Alihodžić Jašarović, *Projekti Ivana Meštrovića i Harolda Bilinića na Lovćenu...*, 325.

⁵⁹ Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori, Podgorica* 2001; Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе, Цетиње* 2003.

представља једно од најзначајнијих здања бановинских управа у Краљевини Југославији.⁶⁰

На бази истраживања архивске грађе и документацијских извора, Љиљана Благојевић и Борислав Вукићевић писали су о хотелу „Ко-оп“ у Улцињу (2013). Разматрајући услове и оквир развоја туризма на улцињском подручју, програмске основе пројекта и просторне, конструктивне и обликовне карактеристике хотела „Ко-оп“, оцијенили су га као „изузетни примјер хрватске модерне... (коју) заузима особито мјесто у архитектури међуратног раздобља у Црној Гори.“⁶¹ Хотел „Ко-оп“ је изучавала и Зринка Баришић-Маренић у раду дефинисаном као „прилог истраживању досега архитеката из Хрватске изван граница земље, али и засад још незавршеном истраживању модерне архитектуре у Црној Гори“ (2015). Она је посебно акцентовала значај наручиоца пројекта, односно, функцију објекта као одмаралишта намијењеног чиновницима и с њом повезану типизацију елемената архитектуре као примјерену и финансијски оправдану.⁶² У критички интонираним новинским чланцима објављиваним у дневном листу „Vijesti“ Борислав Вукићевић је анализирао пројекат хотела „Авала“ у Будви (2011). Запазивши у обликовању објекта изграђеног у међуратном периоду одраз „аутентичних регионалних градитељских кодова“, указао је и на идеолошке аспекте архитектуре.⁶³

У току истраживања дијелом су за поједине грађевине узети у разматрање и подаци публиковани у стручним публикацијама о културној баштини.⁶⁴ Као значајан извор информација о архитектима и инжењерима, њиховом школовању и дјеловању, уз архивску грађу и међуратну периодичку служиле су различите публикације.⁶⁵

---

⁶⁰ Иван Р. Марковић, О архитектури зграде Краљевске банске управе Зетске бановине..., 115, 130.

⁶¹ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, Hotel Ko-op u Ulcinju..., 15.

⁶² Zrinka Barišić-Marenić, Tri ostvarenja hrvatskih arhitekata u Crnoj Gori..., 157.

⁶³ Borislav Vukićević, Mitologija autentičnosti kroz otklon od tuđinštine...

⁶⁴ Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, Споменици културе Црне Горе, Нови Сад-Цетиње 1997; *Kulturna baština Podgorice*, (grupa autora), Podgorica 2011.

⁶⁵ Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду 1919-1938, (ур. Војислав С. Марковић), Београд 1939; Дивна Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године, (грађу прикупио и за штампу приредио Александар Кадијевић), *ПИНУС Записи*, 5/1996, Београд 1996; *Sveučilište u Zagrebu-ArHITEKTONSKI fakultet, 1919./1920.-1999./2000.* (Osamdeset godina

Претходно наведеним дјелима и досадашњим историографским истраживањима⁶⁶ ова дисертација се придружује имајући за циљ, између осталог, и подстицање даљег научног проучавања, валоризовања, заштите и презентације архитектуре раздобља између два свјетска рата, као и новијег доба уопште.

ДРУШТВЕНО - ЕКОНОМСКЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У КРАЉЕВИНИ СХС / ЈУГОСЛАВИЈИ

Првог децембра 1918. године створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (КСХС), држава три југословенска народа. Њен унутрашњи политички живот се током прве деценије постојања одликовао нестабилношћу и кризама. Стари обичаји и законодавство из времена прије уједињења задржали се у многим областима.⁶⁷ До 1922. године државна територија је била подијељена на седам привремених покрајина, Србију, Хрватску и Славонију, Словенију, Војводину (Банат, Бачка и Барања), Босну и Херцеговину, Далмацију и Црну Гору. За вријеме државноправног провизоријума до доношења Устава 1921. године, иако је власт припадала краљу, влади и Привременом народном представништву, у крајевима бивше Аустроугарске монархије наставиле су са радом покрајинске владе. Ове прве године заједничког живота југословенских народа обиљежила је тешка друштвено-економска ситуација која се одликовала званичним одређењем за слободну трговину и поред оскудице у роби, неријешеним

---

izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj), Zagreb 2000; Лексикон неимара, Београд 2008; А. Маркуш, 50 неимара Црне Горе, Подгорица 2008.

⁶⁶ Уз претходно наведена дјела потребно је указати на још један број радова у којима је проучавана архитектура XIX и XX вијека у Црној Гори: Dragica Đurašević-Miljić, *Stilske osobenosti arhitekture kraja 19. i početka 20. veka na Cetinju*, *Peristil* 31-32, Zagreb 1988/89, 121-126; Божидар Милић, Један број објеката и њихови аутори у Књажевини и Краљевини Црној Гори у периоду до 1918. године, *ПИНУС Зписци*, књ. 2, бр. 1, Београд 1995, 63-73; Montenegro. Contrast Landscape Architecture Context, Salzburg-Vienna 2013; Dragica Đurašević Miljić, *Arhitektura u doba kralja Nikole*, *Matica* 64, zima 2015, www.maticacrnogorska.me; Rifat Alihodžić, *Arhitektura u Crnoj Gori 1965-1990*, Podgorica 2015.

⁶⁷ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 17.

аграрним односима, као и сталним сукобима на границама.⁶⁸ Видовданским уставом из 1921. године Краљевина СХС је дефинисана као уставна, парламентарна и наследна монархија. Законодавну власт вршио је краљ и Народна скупштина, а извршну краљ преко министара из Министарског савјета (Владе), чије је чланове именовано и који су били одговорни њему, а не парламенту.⁶⁹

Уредбом о подјели земље од 26.4.1922. године Краљевина СХС је подијељена на тридесет три области. Области су основане као правна лица са посебним буџетом, имале су двије власти, државну, на чијем челу се налазио велики жупан и самоуправну, коју су представљали Обласна скупштина и Обласни одбор. Биле су подијељене на округе, одјељене на срезове, који су се даље дијелили на општине. Оваквом подјелом власти су настојале трансформисати историјске покрајине како би постигле друштвену кохезију, што се није показало успјешним,⁷⁰ једнако као и идеја о једном троименом народу која је требало да представи повезаност и једнакост између Срба, Хрвата и Словенаца.

И раздобље парламентаризма које је трајало до 1929. године обиљежила је друштвено-политичка нестабилност. Владе су често мијењане и углавном састављане на двору, умјесто у народној скупштини. Апарат државне управе био је неефикасан, ниједна скупштина није остварила свој четворогодишњи мандат, а сукоби између политичких партија често су били оштри.⁷¹ Унутрашњој нестабилности доприносили су, осим међунационалних сукоба и великих разлика између појединих дјелова земље са различитим наслеђем и менталитетом, и политичке и идеолошке супротности, политички опортунизам, привредни интереси.⁷² Подаци који показују да се за вођење просветне, културне и научне политике током читавог међуратног периода издвајало веома мало средстава

---

⁶⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knjiga I, *Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988, 86, 92.

⁶⁹ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету у Београду 2012. године)*, 17-18.

⁷⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knjiga I..., 130.

⁷¹ Исто, 132-138.

⁷² Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013, 117.

такође упућују на узроке којима се може објаснити спорији развој друштва и нерешавање бројних проблема на унутрашњем плану.⁷³

Инфлаторна конјунктура која је настала 1920. године довела је током раних двадесетих година до привредног раста у Југославији, као и у другим европским земљама. Његов даљи успон ограничила је монетарна стабилизација 1925. године, када су проблеми југословенске привреде поново дошли до изражаја, посебно у аграрној области.⁷⁴ Аграрна реформа од 6.1.1919. године, која је укинула кметство и велепосјед, у пракси није била економски успјешна, будући да је учврстила структуру ситног посједа и није довела до повећања продуктивности. Услед тога велики проценат сеоског становништва (око двије трећине) био је принуђен на додатни рад у непољопривредним дјелатностима.⁷⁵ Индустрија се током двадесетих година убрзано развијала, али ипак не довољно да би допринијела значајније модернизацији друштва. Производња, у којој је предњачила текстилна и прехранбена индустрија, одликовала се недостатком знања, капитала, неразвијеном техничком опремом, високим пореским наметима. Радништво је било разноврсног састава, будући да се рад за надницу, осим у индустрији, развио и у другим дјелатностима, пољопривреди, шумарству, занатству и угоститељству. Услед миграција условљених тражењем запослења, у градовима су настајале нове четврти, а због оскудице у становима често су на периферији већих градова неконтролисано расла насеља са изузетно лошим условима за живот.⁷⁶

Оптерећена унутрашњом нестабилношћу, држава се 1928. године додатно нашла у неповољном положају, када је Коминтерна позивала на њено разбијање, а Италија угрожавала границе.⁷⁷ У сложеним и неповољним околностима, краљ Александар је покушао да уведе ред увођењем диктатуре 6.1.1929. године. Укинуо је устав, распустио скупштину и забранио рад политичким партијама које су имале племенско обиљежје, прокламујући принцип народног и државног

---

⁷³ Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*, Zrenjanin 2004, 292.

⁷⁴ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије...*, 120-121.

⁷⁵ Исто, 127-129.

⁷⁶ Исто, 129-133.

⁷⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knjiga I..., 160-161.

јединства. Земља је подијељена према географским критеријумима на девет управних подручја - бановина, а назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца преименован је у Краљевина Југославија (Прилог 1). Новом подјелом многа државна надлештва пренесена су на бановине, што је за последицу имало растерећење централне власти и стварање бановинских управних средишта.⁷⁸

Прилог 1 Подјела Краљевине Југославије на бановине, карта (Политика од 5.10.1929)

Као суштину новог државног и националног програма влада је Јулском декларацијом 1930. године истакла принцип „један народ и једно национално осјећање“, који је претходно установљен законским прописима 1929. године. С тим у вези креирана је и нова административна подјела на бановине, као и захтјев да рад у државној и јавној служби мора бити у складу са прокламованим начелима и да цјелокупна школска настава мора бити извођена строго у југословенском националном духу. Посебним законом створен је Соко Краљевине Југославије „са циљем да својим интегралним националним карактером покрије све сличне дотадашње племенске и вјерске организације“.⁷⁹ Овим актима настојали су се

⁷⁸ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије..., 19.

⁷⁹ Декларација Краљевске Владе од 4. јула 1930. године, *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине*, Сарајево 1931, 23-24.

убрзати процеси стапања различитих националних идентитета у југословенску нацију. У спровођењу политике интегралног југословенства посебан значај добиле су просвета и култура. Законима у домену просвете, доношеним 1929. године и касније, формулисана је југословенска просветна политика. У циљу њене реализације удио буџета Министарства просвете растао је у укупном буџету. Но, услед економске кризе из тридесетих година XX вијека, која се поклопила са усвајањем идеологије интегралног југословенства, улагања у просвету била су ипак недовољна да би прокламована начела била реализована.⁸⁰

Увидјевши да диктатура није успјела да ријешити проблеме, краљ је донио нови устав 3.9.1931. године, након чега је допуштено оживљавање политичког живота. Овим је отворена диктатура претворена у уставну, будући да је краљ и даље могао да поступа мимо уставних прописа.⁸¹

Краљевина Југославија је током раних тридесетих година била погођена свјетском економском кризом. Њене последице осјећале су се до почетка Другог свјетског рата, до када није био достигнут ступањ благостања из треће деценије. За вријеме кризе још више се повећало сиромаштво и број незапослених.⁸² Као последица економске кризе уследио је слом концепта економског либерализма и спровођење мјера државне интервенције у привреди. На бази новог програма владе из 1935. године радило се на оживљавању привреде, помоћи земљорадницима (извођење јавних радова на изградњи саобраћајних и грађевинских објеката, оснивање ПРИЗАД-а, Привилегованог извозног друштва које се бавило откупом и продајом пољопривредних производа), затим на подизању фабрика, развоју металургије и ратне индустрије и електрификацији земље.⁸³ Влада Милана Стојадиновића (1935-39) успјела је искористити за своју економску политику глобални раст конјунктуре након 1935. године. Југословенска радикална заједница, нова режимска странка коју је основао Стојадиновић, дјеловала је са позиција

---

⁸⁰ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 60; Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, трећи део, Политика и стваралаштво, Београд 1997, 425-426.

⁸¹ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga I..., 199-201.

⁸² Мари-Жанин Чалић, Историја Југославије..., 147-150.

⁸³ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga I..., 310-319: Иако је подигнуто више нових електричних централа, степен електрификације заостајао је за укупним потребама.

централизма и унитаризма, изјашњавала се за равноправност племена и вјера и за широку самоуправу.⁸⁴ Другачијим начином дјеловања у правцу реализације идеје југословенске синтезе, кроз уважавање различите културно-историјске и политичке прошлости, учињен је отклон од политике „интегралног југословенства“ и формулисана је нова државна политика „реалног југословенства“.⁸⁵

У тешким условима сталне економске и политичке кризе и несигурности, разочараност стварношћу подстицала је окретања против идеје југословенства, јачање клерикалних и сепаратистичких тенденција, потискивање и гушење југословенских и пан-словенских организација.⁸⁶ Њихову кулминацију означило је стварање Бановине Хрватске неколико дана прије почетка Другог свјетског рата, на основу споразума Цветковић-Мачек од 26.8.1939. године. Њеним формирањем од Савске и Приморске бановине и срезова Дубровник, Брчко, Илок, Шид, Градачац, Травник и Фојница⁸⁷ остатак Краљевине Југославије је остао правно недефинисан.⁸⁸ Даље захтјеве за преуређење земље прекинуо је почетак рата.⁸⁹

Југославија је у периоду 1918-1941. године била аграрна земља, са ниским степеном индустријализације и великом неравнојерношћу друштвеног развоја у појединим покрајинама. Њен привредни живот угрожавали су корупција и зависност пословања од политичких веза. Пољопривредна производња била је примитивна, трговина и банкарство у застоју, док се индустрија значајније почела развијати тек у другој половини четврте деценије за вријеме владе Милана Стојадиновића.⁹⁰ У суштини, међуратна Југославија је била друштво прелазног типа које се, иако споро, мијењало од аграрног ка индустријском.⁹¹ Током двадесетих и тридесетих година постепено су се преображавале и навике, укус,

---

⁸⁴ Мари-Жанин Чалић, Историја Југославије..., 150.

⁸⁵ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, трећи део..., 281.

⁸⁶ Мари-Жанин Чалић, Историја Југославије..., 151; Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део - Школа и црква, Београд 1997, 325, 440-441.

⁸⁷ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije..., 296.

⁸⁸ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 308, 323.

⁸⁹ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije..., 296-299.

⁹⁰ Jovo Bakić, Ideologije jugoslovenstva..., 291.

⁹¹ Milosav Janićijević, Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije, Beograd 1984, 252.

менталитети и начин живота њених становника. Међународне везе и отварање према европским земљама и метрополама доносило је нова достигнућа, културу и моду, који су сада постали доступни широј публици преко различитих медија, радија, биоскопа, новина. Ипак, страни културни утицаји тешко су допирали ван градова и већих мјеста у којима је живјела само петина становника. Велики дио становништва живио је у сиромаштву и у изузетно тешким условима.⁹² Распад традиционалне породице, јачање индивидуалних вриједности, више слободе, мијењање традиционалног модела родних улога са више права за жене карактерисало је живот у већим градовима, док је на селу и даље важио традиционални, патријархални начин живљења.⁹³

Према званичним подацима из 1931. године стиче се утисак о међуратној Југославији тог доба као једном неразвијеном друштву, у којем је око 76% становништва живјело на селу и зависило од пољопривреде. Радничка класа је била малобројна и чинила је око 10% становништва, занатлије око 4%, чиновништво око 5% (у државној и приватној служби), трговци, предузетници, индустријалци и слични крупни привредници око 2%, а слободне интелектуалне професије око 0,3% (адвокати, умјетници, љекари, апотекари и сл.).⁹⁴ Висок проценат неписменог становништва посебно је указивао на културну заосталност. Према подацима из 1921. године, 51,5% становништва било је неписмено, с тим што је овај проценат био много мањи у крајевима који су се претходно налазили у склопу Аустроугарске, док је у Македонији и Босни и Херцеговини прелазио и 80%. Но, и поред тога, могуће је говорити и о културном напретку током међуратног раздобља, узимајући у обзир пораст установа културе и броја њихових корисника, развој умјетности и науке (позориште, филм, бројни листови и часописи, разна удружења, научни рад, умјетност).⁹⁵

Југословенско друштво, са сеоском популацијом као најбројнијим друштвеним слојем подложним демагошком политичком дјеловању и становништвом које је

---

⁹² Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије...*, 135-138; Видјети и: Predrag J. Marković, *Beograd i Evropa: 1918-1941: evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd 1992.

⁹³ Исто, 122-124.

⁹⁴ Milosav Jančićević, *Stvaralačka inteligencija...*, 27,31-32, 36.

⁹⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 324, 328.

тек у Југославији добило опште право гласа (*што није важило за жене*), одликовало се недостатком образовности и писмености, политичком неписменошћу великог дијела грађана, као и ниском друштвеном покретљивошћу и као такво представљало је неповољан амбијент за прихватање југословенске идеје.⁹⁶ Ови проблеми нису били ријешени током цијелог међуратног раздобља. Краљевина СХС/Југославија није имала јасно одређену културну политику, већ је осциловала између унитаризма и национализма.⁹⁷ Архитектура је пратила збивања у друштву, покушавајући да изрази ове стратегије кроз своју појавност.⁹⁸ Културна политика, која је требало да буде јасно и плански формулисана, представљала је скуп жеља и пројеката који нису имали много додира са реалним стањем друштва које је било неуједначено развијено. Томе су знатно доприносиле честе промјене влада и министара просвете, као и стање управног апарата.⁹⁹ Овакве прилике одражавале су се и на развој архитектуре и урбанизма, који су имали значајну улогу у формирању југословенског државног и националног идентитета, тако да држава није имала ни јасно формулисану грађевинску политику.¹⁰⁰ Континуитет архитектонско-урбанистичке политике није могао бити остварен, будући да су се у условима честих промјена влада на позицији министра грађевина 24 личности промијениле 46 пута, тако што су постављане углавном на партијској, а не на стручној основи. У контексту сложених друштвених околности

---

⁹⁶ Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva...*, 282-283.

⁹⁷ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura (Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952)*, Beograd 1988, 15-16.

⁹⁸ Видјети: Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941*, Beograd 2007; Aleksandar Ignjatović, *Između politike i kulture: integralno jugoslovenstvo i likovna umetnost*, *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu* 6, 2010, 7-20; Aleksandar Ignjatović, *National Unity through Regional Diversity: Architecture as Political Reform in Yugoslavia, 1929-1941*, in: Hilde Heynen & Janina Gosseye (eds.), *European Architectural History Network*, Brussels 2012, 320-325; Vladana Putnik, *Influence Of Ideology On The Architecture Of Sokol Houses In The Kingdom Of Yugoslavia*, *Matica srpska Journal for Fine Arts* 41, 2013, 143-151; Владана Путник, *Архитектура соколских домова у Краљевини СХС/Краљевини Југославији* (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године); Владана Путник, *Архитектура соколских домова у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији*, Београд 2015; Aleksandar Kadjević, *Between unitarism and regionalism: Architecture in Yugoslavia 1918-1941*, in: *Architecture of independence in Central Europe/Architektura niepodległości w Europie Środkowej*, Krakow 2018, 248-274.

⁹⁹ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, трећи део...*, 412-413, 429-430.

¹⁰⁰ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 292, 295.

и наслеђених различитости било је веома тешко спровести јединствену грађевинску политику која се морала прилагођавати реалним околностима.¹⁰¹

ДРУШТВЕНО - ЕКОНОМСКЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1918-1941. ГОДИНЕ

Црна Гора је ушла у састав Краљевине СХС одлукама Подгоричке Велике народне скупштине од 26.11.1918. године. У оквиру Краљевине СХС/Југославије, с обзиром на промјене у државној административно-територијалној подјели, до 1922. године већим дијелом припадала је покрајини Црној Гори, затим Зетској области до 1929. и Зетској бановини до 1941. године.

Према подацима државне статистике, након Првог свјетског рата Црна Гора је имала 175.000 становника, што је знатно мањи број у односу на 240.000 из 1910. године,¹⁰² који указује на велико страдање становништва у току Балканских ратова и Првог свјетског рата. Дио њене територије нашао се 1919. године у саставу Јужне Србије, када су указом регента Александра (од 30.6.1919.) о проширењу важности устава и закона Краљевине Србије на јужне крајеве ослобођене и присаједињене у току Балканских ратова, мјеста у Рашкој области, на Косову и Метохији и у Македонији сврстана у једно подручје, Јужну Србију, којем је припао и дио територије сјеверне Црне Горе (27.2.1922. замијењен законом).¹⁰³

Према званичним подацима из 1922. године,¹⁰⁴ Црна Гора је заузимала површину од 9.840 км² и имала је око 235.000 становника. Њена територија је углавном припадала Динарском планинском појасу са карстним предјелима сиромашним водом, мало низија и морском обалом дужине 52 км, са двије луке, Баром и Улцињем. Била је подијељена на шест округа (Барски, Цетињски, Подгорички, Никшићки, Колашински и Андријевички), 22 среза (Андријевички, Краљевски (*Краљски*), Матешевски, Плаво-гусињски, Барски, Гојански, Крајински,

---

¹⁰¹ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 58, 306.

¹⁰² *Политика* од 15.9.1921.

¹⁰³ Историја Пљеваља, Пљевља 2009, 303.

¹⁰⁴ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 1, 1921-1922. година, дио I, II, и III, Загреб 1922, 225-227.

Улцињски, Црмнички, Колашински, Доњо-морачки, Никшићки, Велимски, Горански, Шавнички, Подгорички, Биочки, Даниловградски, Тушки, Цетињски, Ријечки, Чевски) и 101 општину.

Новом административно-територијалном подјелом из 1922. године, као једна од 33 области формирана је и Зетска област са сједиштем на Цетињу, која је заузимала дио некадашње територије Краљевине Црне Горе. Састојала се од Барског, Цетињског, Никшићког, Подгоричког, Колашинског, Беранског, Метохијског и Бококоторског округа, док су бјелопољски и пљеваљски округ ушли у састав Ужичке области. За првог великог жупана Зетске области постављен је Милован Џаковић 1922. године. Прва Обласна скупштина бирана је тек 1927. године, услед несређене политичке ситуације.¹⁰⁵

Према званичним подацима из 1928. године,¹⁰⁶ Зетска област је захватала површину од 13.326 км² и била је подијељена на 13 срезова (Барски, Бококоторски, Цетињски, Подгорички, Даниловградски, Никшићки, Шавнички, Колашински, Берански, Андријевички, Ђаковички, Источки и Пећки) и 148 општина. Њена територија, планинска и оскудна у плодном земљишту, тада је описана као подручје са великим ресурсима (шуме, руде, воде) који су због слабих комуникација били недовољно истражени и неискоришћени. Главно занимање становништва била је пољопривреда, са рибарством развијеним на Скадарском језеру и ријечи Бојани. Према овим подацима из 1928. године, Зетска област је имала 388.337 становника и 1439 насеља, од којих је у Црној Гори само неколико имало статус вароши са више од 3.000 становника – Подгорица (10.000 становника), Улцињ (3.704), Никшић (3.479), Цетиње (3.047 становника).¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku, drugi dio*, u: Živko Andrijašević-Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica 2006, 341.

¹⁰⁶ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928. година, дио VII, VIII и IX, Загреб 1928, 520-526.

¹⁰⁷ Исто, 520 : На територији Црне Горе статус вароши имали су (наведени редоследом према броју становника): Подгорица (10.000 становника), Улцињ (3.704), Никшић (3.479), Цетиње (3.047), Беране (2.900), Котор (2.380), Херцег Нови (1.804), Колашин (1.600), Стари Бар (1.360), Даниловград (799), Рисан (613), Будва (590), Ријека Црнојевића (510), Пераст (370), Бар (260) и Вирпазар (230). Одређени број насеља чиниле су варошице: Плав (2.357), Тиват (2.350), Рожаје (917), Тузи (879), Доброта (839), Спуж (640), Прчањ (612), Муо (582), Андријевица (567), Гусиње (495), Ластва Доња (441), Вилуси (378), Петровац (338), Столив (296), Шавник (250), Грахово (186), Велимље (179), Жабљак (132), Његуши (119), Сутоморе (94) и Боан (53).

Новом подјелом земље на девет бановина 1929. године, територија Црне Горе постала је дио Зетске бановине са сједиштем на Цетињу. У односу на Зетску област, Зетска бановина је заузимала троструко већи дио државне територије. Захватала је површину од 30.741 км², односно, 12,4% укупне територије. Од некадашњих области обухватила је цијелу Зетску област осим Ђаковичког среза, јужни дио Дубровачке области (срезове Корчула и Дубровник), југоисточни дио Мостарске области (срезове Билећа, Гацко, Љубиње, Невесиње, Столац и Требиње), јужни дио Ужичке области (срезове Бјелопољски, Бољанићи, Милешевски, Нововарошки, Пљеваљски и Прибојски), већи дио Рашке области (срезове Дежевски, Митровачки, Моравички, Сјенички, Студенички и Штавички) и Фочански срез Сарајевске области (Прилог 2, 1-2).

У административном погледу Зетска бановина је подијељена на три окружна инспектората – у Дубровнику, Бијелом Пољу и Косовској Митровици, 32 среза са шест среских испостава, један самоуправни град и 305 општина. Граничила се са Приморском, Дринском, Моравском и Вардарском бановином и државном границом са Албанијом. Скоро цијелом територијом припадала је Динарском појасу са високим планинама и крашким тереном као најсиромашнијим крајем, док су Бјелопавлићка и Зетска равница и сјеверна Метохија као најплодније подручје заузимали њен мањи дио.¹⁰⁸ Према подацима из 1930. године, имала је 910.000 становника, што представља раст у односу на 783.000 из 1921. године. Од укупног броја од 36 градова (вароши) и 25 варошица Зетске бановине, на територији Црне Горе налазило се 20 вароши и 11 варошица.¹⁰⁹ Град Цетиње, као

---

¹⁰⁸ *Алманах Краљевине Југославије*, IV јубиларни свезак, Загреб 1931, 479-480: Срезови Зетске бановине су: Андријевички, Барски, Берански, Бјелопољски, Билећи, Гатачки, Даниловградски, Дежевски, Дубровачки, Источки, Колашински, Корчулански, Которски, Љубињски, Милешевски, Митровачки, Моравички, Невесињски, Никшићи, Нововарошки, Пећи, Пљеваљски, Подгорички, Прибојски, Сјенички, Столачки, Студенички, Требињски, Фочански, Цетињски, Шавнички, Штавички.

¹⁰⁹ Исто: Статус града/вароши имали су (наведени редоследом према броју становника у општини): Подгорица, Херцег Нови, Цетиње, Бар, Ријека Црнојевића, Плав, Пљевља, Никшић, Котор, Бијело Поље, Гусиње, Улцињ, Беране, Жабљак, Будва, Шавник, Колашин, Андријевица, Пераст, Даниловград; Статус варошице имали су: Боан, Велимље, Вирпазар, Грахово, Његуши, Прчањ, Рисан, Рожај, Спуж, Тузи, Шаховићи.

бановински центар, развијао се захваљујући знатним финансијским улагањима државе како би одговорио задатку остварења новог политичког програма.¹¹⁰

Прилог 2-1 Карта Зетске бановине

(Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине, Сарајево 1931)

Прилог 2-2 Подјела Зетске бановине на срезове, карта (Политика од 9.10.1929)

¹¹⁰ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 195.

Опште социјално-економско стање у Зетској бановини било је тешко. Око 80% укупног броја становника чинило је сеоско становништво које се бавило земљорадњом и сточарством. Обрадиве површине су заузимале свега око 22% територије, земља је обрађивана на застарели начин, дрвеним ралом и ручним алаткама којима се није могао обезбиједити већи принос. Недостатак обрадиве земље и заосталу пољопривредну производњу пратило је сиромаштво и глад.¹¹¹ Због примитивног начина производње општа продуктивност је била неколико пута нижа од просјека у земљи. Услед саобраћајне изолованости, производи који су недостајали били су изузетно скупи, док су вишкови продавани по најнижим цијенама. Ово је узроковало осиромашење села и задуживање сељака које је временом постало велики социјални проблем. Држава је настојала ријешити проблем исхране, најчешће набавком јефтиног жита, јавним радовима који би омогућили зараду локалном становништву, као и решавањем аграрне пренасељености пресељењима у друге крајеве.¹¹²

Финансијске и привредно-социјалне прилике у Зетској бановини током прве половине тридесетих година биле су веома тешке, с обзиром на општу економску кризу и чињеницу да је обухватала веома сиромашне крајеве, имала неразвијен саобраћај и неријешен проблем водоснабдијевања. Из тог разлога посебна пажња је посвећивана обнављању старих и подизању нових путева и мостова, хидротехничким и мелиорационим радовима.¹¹³

Запосленост у индустрији била је занемарљива. Почетком четврте деценије XX вијека од индустрије је живјело око 10%, од занатства 6%, а од трговине, банкарства и саобраћаја 4% становништва Црне Горе. Најзначајнији производно-индустријски капацитети међуратног раздобља били су Улцињска солана, уљара браће Марић у Бару, пилана у Рисну, пилана браће Стијовић на Тари са мањом фабриком намјештаја, циглане у Тивту и Кртолама, мањи погони рибљих

---

¹¹¹ Исто, 70 -71.

¹¹² Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 343-345, 348.

¹¹³ Н. Дориомедов, *Нови путеви, грађевине, цистерне и мелиорациони радови у Зетској бановини, Правда* од 11.2.1934.

конзерви у Бијелој и Ђеновићима,¹¹⁴ фабрика сапуна „Ривиера“ у Котору у Шкаљарима, гдје су током тридесетих година подигнуте и фабрике глицерина браће Вучковић и намјештаја Антона Шмита. Према подацима из 1941. године, на територији Зетске бановине постојало је само 36 фабрика са 654 радна мјеста, што је било знатно мање у односу на друге бановине, Вардарску, Моравску, Дравску, Хрватску.¹¹⁵

Привредни живот Црне Горе међуратног периода сводио се на мање занатске и трговачке радње. Проширено тржиште на великој државној територији доносило је веће могућности, али и конкуренцију, посебно занатској производњи у односу на јефтине индустријске производе. С обзиром на неразвијену индустрију и добру еснафску организованост занатлија који су још 1919. године оформили Занатску комору, број занатских радњи у Црној Гори био је у порасту, тако да их је 1935. године било око 2.000, највише у Подгоричком срезу, Котору и Херцег Новом. Занатлије су припадале средњем социјалном сталежу, док су трговци, заједно са вишим чиновницима, чинили најбогатији дио друштва. Стечени капитал удруживали су у акционарска и банкарска друштва. Трговачка комора коју су основали 1921. године, уједињена је са Занатском у јединствену Трговачко-индустријску и занатску комору са сједиштем у Подгорици 1929. године.¹¹⁶ Ове прве коморе биле су слободна удружења трговаца и занатлија и нису формиране на основу законских прописа. Енергичним залагањем привредника за оснивање једне заједничке коморе која ће заступати интересе свих привредника и учествовати у активностима усмјереним ка развоју, Црна Гора је тек након десет година добила своју централну привредну установу. Министар трговине и индустрије донио је Уредбу (18.3.1928.) којом је било предвиђено оснивање Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици и којом је

---

¹¹⁴ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 345.

¹¹⁵ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 71-72.

¹¹⁶ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 348-349.

Закон о радњама, који је важио у Србији (1910), био проширен на територију Зетске области, изузев округа Беранског и Метохијског и среза Бококоторског.¹¹⁷

Релативно мали друштвени слој у Црној Гори међуратног доба чинило је становништво које је било везано за државни буџет и социјално зависно од државе (10-15%). Овој категорији припадали су чиновници, судије, учитељи, професори, официри, инвалиди, пензионери, дијелом и свештеници. Попис из 1931. године показује да су запослени у јавним службама, војсци и слободним занимањима чинили 7,6% становништва. Иако је чиновнички положај био несигуран услед његове зависности од политичких околности, за државну службу је ипак владало највеће интересовање због тешких друштвено-економских прилика. Рад државне администрације, оптерећене прекобројношћу запослених, био је додатно угрожен недисциплином, непотизмом и корупцијом.¹¹⁸

Социјално-економске карактеристике и структура друштва, као и чињеница да је према подацима из 1930. године више од 10.000 становника имала једино Подгорица, а само неколико градова више од 4.000, показатељи су да је у овом периоду процес деаграризације у Црној Гори био у зачетку.¹¹⁹

На тешку ситуацију у друштву почетком четврте деценије XX вијека упућују и подаци о неповољним саобраћајним приликама у Црној Гори и цијелој Зетској бановини. Двије трећине територије Бановине било је скоро беспутно, срезиви на сјеверу и сјевероистоку нису били међусобно неповезани, а ни саобраћајна повезаност са сусједним бановинама није била задовољавајућа.¹²⁰ Будући да је током међуратног раздобља у Црној Гори изграђено око 450 км путева и око 600 мостова, може се закључити да је ипак забиљежен одређени напредак на овом пољу (пут Андријевица-Пећ (1925), Беране-Бијело Поље (1929), Колашин-Мојковац-Бијело Поље (1933), Цетиње-Будва (1933), Шавник-Жабљак-Пљевља (1935); мост на Тари, мост на Морачи у Подгорици, на Лиму у Бијелом Пољу и др.). Жељезничка мрежа је била нефункционална и скупа. Чиниле су је пруга

---

¹¹⁷ Branislav Marović, Crnogorska privreda između dva svjetska rata, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/crnogorska_privreda_izmedju_dva_svjetska_rata.htm.

¹¹⁸ Šerbo Rastoder, Crna Gora u XX vijeku..., 349-350.

¹¹⁹ Исто, 345.

¹²⁰ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 76-77.

Плавница-Подгорица (1927, колосјек 0,6 м), пруга уског колосјека Никшић-Билећа (1938, колосјек 0,76 м) и ранија Бар-Вирпазар (1909). Стара идеја о изградњи Јадранске жељезнице којом би се Београд повезао са морем остала је нереализована. Након што је на крају одлучено да се пруга Никшић-Билећа повеже са Београдом преко пруге Сарајево-Београд, одустајање од изградње Јадранске жељезнице преко Црне Горе изазвало је велико незадовољство код црногорског становништва. Развијенији је био поморски и језерски саобраћај у Боки Которској и на Скадарском језеру, у којем је монопол имала „Зетска пловидба“. У међуратном периоду отворена је и била је активна авионска линија Београд - Подгорица (1930).¹²¹

Увођење водовода, канализације и електрификација насеља као показатељи развоја, унапређења културе становања и животног стандарда били су у зачетку почетком четврте деценије. Године 1930. на територији Црне Горе постојала су 24 водовода, и то само у градовима.¹²² Електрификација је реализована помоћу неколико мањих електричних централа, од којих су у општинском власништву биле централе на Цетињу (1911), у Никшићу (1927), Подгорици (1927) и Колашину (1929), у приватном власништву централе у Бару (1913), Херцег Новом (1925), Котору (1926), Рисну (1929) и Зеленици (1929), а у власништву војске електричне централе у Тивту и Лепетанима (1929).¹²³ Од укупно 618 електричних централа, јавних, мјешовитих, индустријских и приватних, колико их је било у држави крајем 1931. године, најмањи број се налазио на територији Зетске бановине (18).¹²⁴ Током четврте деценије биле су подигнуте и електричне централе у Пљевљима (1936) и Беранама (1939).

Почетком тридесетих година проценат неписменог становништва у Зетској бановини био је висок и износио је 66%, док је на територији Црне Горе био мањи за десет процената (око 56%). У неким дјеловима у унутрашњости, који су се до

---

¹²¹ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 346-347.

¹²² Исто, 356.

¹²³ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 91-93.

¹²⁴ Аноним, *Електрификација Југославије, Зетски гласник* од 30.8.1933: Највећи број електричних централа налазио се на територији Савске (153), Дравске (123), Дунавске (99), Моравске (58), Дринске бановине (50), Београда (40), Врбаске (30), Вардарске (25) и Приморске бановине (22).

Балканских ратова налазили у оквиру турске државе, достигао је и преко 90% (Бјелополски срез, Фочански срез). Стање се није много промијенило ни средином тридесетих година када је 62% становништва Бановине било неписмено, са веома великим процентом аналфабета у дјеловима који су до Балканских ратова били под турском влашћу.¹²⁵

Становништво Зетске бановине је знатним дијелом живјело у великим породицама са преко седам чланова (око 31 %).¹²⁶ Упадљива је била разлика у односу на ниво културне и просветне развијености између града и села, као и појединих региона, с обзиром на различито културно-историјско наслеђе. На простору Зетске бановине међусобно су се веома разликовала два дијела, континентални, који је припадао зони византијско-османске цивилизације, већим дијелом изолован и неразвијен, и приморско, медитеранско подручје са традицијама западноевропске цивилизације.

Формирана од области које су се до 1918. године налазиле у оквиру националних држава Црне Горе и Србије и оних које су биле под управом Аустроугарске (Дубровник, Бока Которска и приморски дио), а до Балканских ратова под турском управом (континентални дио), Зетска бановина је имала посебан политички значај у Краљевини Југославији. У складу са новим програмом интегралног југословенства, традиције српске средњовјековне државе, чији се највећи дио подударао са територијом Зетске бановине, требало је представити као заједничко наслеђе. Реализација овог програма, поред институција и стручног кадра, захтијевала је и одређени културни ниво становништва, чиме се може објашњавати отпор и његов неуспјех.¹²⁷

Описмењавање и просвећивање становништва Зетске бановине, које је највећим дијелом живјело на селу (80%), онемогућавано је услед утицаја различитих ограничавајућих фактора, као што су патријархална култура, неразвијеност, недовољне материјалне могућности и улагања државе, надзор исламских вјерских институција над становништвом ове вјероисповијести. У вези са тим од значаја су

---

¹²⁵ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 86-87, 105, 259; Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 353.

¹²⁶ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 87.

¹²⁷ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 66-68, 90.

подаци који показују да се број основних школа у Црној Гори током међуратног периода повећавао. Оне су најчешће имале једног учитеља и једно или два одјељења.¹²⁸ Након завршене четворогодишње основне школе дјеца су образовање могла наставити у гимназији, четворогодишњој или осмогодишњој, или другој средњој школи. У гимназију се уписивао велики број ученика, са циљем да потом ступе у државну службу као најсигурнију. На територији Црне Горе није постојала ниједна виша или висока школа, иако се број студената стално повећавао. Они су се школовали углавном на Универзитету у Београду.

Културном животу међуратне Црне Горе знатно је доприносила дјелатност разних културних и умјетничких друштава, литерарних и позоришних дружина, пјевачких друштава и градских музика, која је углавном била везана за веће градове. Значајнија међу њима била су аматерска позоришта у Подгорици и Никшићу и пјевачка друштва – „Његош“ на Цетињу, „Захумље“ у Никшићу, „Бранко“ у Подгорици, „Братство“ у Пљевљима, „Јединство“ у Даниловграду. Постојало је и неколико биоскопа у већим градовима, Никшићу, Цетињу, Подгорици, Котору, Херцег Новом, Пљевљима. Филм се развијао највише као документарни, везан за фолклор, обиљежавање јубилеја или посјете високих званичника. Од институција културе из државног буџета финансирани су Музеј на Цетињу са библиотеком и архивом (1926), Музеј Бокељске морнарице (1938), Народно позориште Зетске бановине на Цетињу (1929, раније Црногорско народно позориште).¹²⁹

Током међуратног раздобља у Црној Гори је излазило више од 100 листова и часописа, од којих многи у само неколико бројева. Није излазио ниједан дневни лист.¹³⁰ Почев од 1924. године као званични орган публикован је „Службени гласник Зетске области“, чији је назив након 1929. промијењен у „Службени гласник Зетске бановине“ и Зетски гласник“ (1924-41). У дужем периоду излазило је више недјељних листова иза којих су, као резултат политизације друштва, стајале одређене политичке партије – „Народна ријеч“ (1919-29) која је била

---

¹²⁸ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 354-356.

¹²⁹ Исто, 357-359.

¹³⁰ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 164-180; Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 357-358.

гласило Демократске странке, „Црна Гора“ (1920-29) Радикалне странке, иза „Гласа Боке“ (1932-41) стајала је Југословенска национална странка, док су „Слободна мисао“ (1922-41) и „Зета“ (1930-41) називане независним недјељним листовима, али су, у суштини, биле блиске Савезу земљорадника и опозицији. Публиковане су и стручне периодичне публикације, међу којима су посебно значајни „Записи“ (од 1927.), у којима су објављивани прилози из историје, књижевности и културе Црне Горе, као и „Гласник Народног универзитета Боке Которске“ (1934-40) са прилозима из бокешке историје и културе.

У складу са својом културном политиком, држава је значајно дјеловала у правцу развоја мреже здравствених и хигијенских установа, сузбијања заразних болести, посебно на сеоском подручју и унапређења здравствене културе становништва. Одјељење за социјалну политику и народно здравље Банске управе Зетске бановине издавало је директиве и спроводило надзор у овој области. Према подацима из 1930. године, мрежу здравствено-хигијенских и социјалних установа чиниле су државна болница „Данило I“ на Цетињу, бановинске болнице у Беранама, Бијелом Пољу, Колашину, Никшићу, Подгорици и Пљевљима, Дјечији дом у Даниловграду, сиротиште у Котору, Хигијенски завод на Цетињу са домовима народног здравља у Никшићу, Подгорици, Пљевљима, Улцињу, као и антималаричне амбуланте, кожно-венерична амбуланта, антитуберкулозни диспанзери, љечилишта и здравствене станице. У овом периоду сваки срез у Зетској бановини је имао свог среског љекара.¹³¹

Привредна криза која је раних тридесетих година захватила цијелу земљу у Зетској бановини је имала веома тешке последице. Становништво се често задуживало како би обезбједило основне животне потребе, с тим што његов највећи дио није ни могао враћати задужења. Тешка економска ситуација захтијевала је озбиљније ангажовање државе и Банске управе од онога што је било учињено.¹³²

---

¹³¹ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 120-122.

¹³² Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 72-75: На примјер, држава је интервенисала у новцу и повластицама за превоз хране, а Банска управа није рационално

Промјене у државној политици након 1935. године, које су се односиле на мјере нове владине економске политике и државна улагања, ипак нису биле довољне за решење бројних проблема у Зетској бановини. У том погледу референтан је податак о расподјели кредита за извођење јавних радова у вриједности од 70 милиона динара који је влада додијелила бановинама 1937. године. Иако је највећи износ одређен најсиромашнијим крајевима, Зетској и Приморској бановини, по девет милиона, ова сума је у Зетској бановини, као недовољна за велике радове, одређена за изградњу цистијерни, мостова, водовода и других објеката, тада потребних у свим срезovima и подијељена је тако да сви срезови буду заступљени.¹³³ И почетком четрдесетих година XX вијека опште стање у Зетској бановини било је тешко. Она је и даље била привредно неразвијена, са одсуством индустрије, неразвијеним занатством, запуштеном путном мрежом и пољопривредном производњом на ниском ступњу.¹³⁴

АРХИТЕКТУРА У ЦРНОЈ ГОРИ У ТРЕЋОЈ ДЕЦЕНИЈИ XX ВИЈЕКА

ДЈЕЛАТНОСТ ГРАЂЕВИНСКИХ СЕКЦИЈА, ИНЖЕЊЕРА И АРХИТЕКАТА

Државну грађевинску политику у трећој деценији XX вијека уз Министарство грађевина водили су и Министарство саобраћаја, Министарство трговине и индустрије, Министарство војно, Министарство пољопривреде и вода и Министарство вјера, што је, у суштини, онемогућавало спровођење једнообразне грађевинске политике.¹³⁵ У Министарству пошта и телеграфа при

трошила та средства; на захтјев Зетске бановине за зајам код Државне хипотекарне банке за потребе развоја био је одобрен двоструко мањи износ од траженог (1940).

¹³³ *Зетски гласник* од 19.6. и 26.6.1937.

¹³⁴ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 74.

¹³⁵ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 109-110.

Административно-правном одсјеку, према наредби надлежног министра, формиран је Архитектонски биро (1928), у чију су надлежност спадали сви послови који су се односили на грађење, поправке и одржавање поштанско-телеграфских зграда у техничком погледу.¹³⁶

Рад Министарства грађевина Краљевине СХС као највише државне установе у овој области био је организован широм земље кроз дјелатност грађевинских дирекција које су за подручја под својом надлежношћу радиле пројекте, расписивале лицитације и одређивале буџетске предлоге за радове.¹³⁷ Свака грађевинска дирекција имала је опште и стручно одјељење, а у стручном одјељењу инжењерски одсјек, са пододсјецима за путеве, мостове, геодетске и електромашинске послове и архитектонски одсјек, са пододсјецима за одржавање старих и пројектовање нових зграда. Грађевинске дирекције обављале су своју дјелатност и преко грађевинских секција.¹³⁸ Ове секције оснивало је Министарство у зависности од обима послова, тако да је њихов дјелокруг рада био строго прописан, а број им се мијењао, сходно потребама за грађевинско-техничким радовима. Дјелатност Министарства грађевина Краљевине СХС, осим израде државних здања, обухватала је и пружање помоћи појединим окрузима, срезovima и општинама, као и уређење градова.¹³⁹

Током треће деценије XX вијека под надлежношћу Министарства грађевина дјеловало је седам грађевинских дирекција са центрима у Љубљани, Загребу, Сарајеву, Дубровнику, Новом Саду, Крушевцу и Скопљу. На територији Црне Горе, у којој су грађевинске секције биле под надлежношћу дирекција у Дубровнику и Крушевцу, није установљена посебна грађевинска дирекција. Ове секције су осниване и дјеловале су у Подгорици, Никшићу, Бару, Андријевици, Цетињу, Котору, Колашину, Беранама, Пљевљима и Бијелом Пољу.

---

¹³⁶ *Политика* од 11.4.1928.

¹³⁷ Снежана Тошева, Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата, *Наслеђе* II, Београд 1999, 172.

¹³⁸ *Алманах Краљевине СХС*, свезак I, 1921-1922. година, дио I, II, и III, Загреб 1922, 74-75.

¹³⁹ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 46, 48, 51-52.

У току 1921-22. године за територију Црне Горе, подијељену на шест округа са 22 среза, 101 општином и више од 235.000 становника, надлежна је била Грађевинска дирекција за Далмацију са сједиштем у Дубровнику. Њене четири грађевинске секције имале су центре у Црној Гори, и то у Подгорици, Никшићу (привр. инжењер Никола Јукавски), Бару (привр. инжењер Иван Карпински) и Андријевици (привр. инжењер Михајло Глушенко).¹⁴⁰

Грађевинске дирекције у Дубровнику и Крушевцу биле су надлежне за послове Министарства грађевина за Црну Гору током 1924-25 године.¹⁴¹ Од 11 секција Дирекције у Дубровнику, чија је надлежност обухватала Далмацију и Црну Гору, пет је имало сједиште на територији Црне Горе – на Цетињу (шеф инж. Луцијан Стела), у Никшићу (шеф инж. Владимир Сукуренко), Подгорици (шеф инж. Иван Карпински), Колашину (шеф Сергије Фјодоров) и у Котору (шеф инж. Јосип Монти). Од 20 грађевинских секција Дирекције у Крушевцу на територији Црне Горе су биле основане три, у Бијелом Пољу (инжењер Љубомир Нафловић), Беранама (инжењер Гаврило Цемовић) и Пљевљима (привремени инжењери Василије Албуновић-Неслер и Гљеб Ивановић-Надоров/*Надаров*).¹⁴²

Грађевинска секција у Подгорици укинута је 1926. године.¹⁴³

Током 1927-1928. године за територију Црне Горе, која је чинила већи дио Зетске области подијељене на 13 срезова и 148 општина, надлежне су такође биле Грађевинске дирекције у Дубровнику и Крушевцу.¹⁴⁴ Дирекција у Дубровнику имала је 10 грађевинских секција, од којих су четири дјеловале у Црној Гори – у Андријевици (шеф инж. Гаврил Цемовић), на Цетињу (шеф инж. Војта Боучек), у Котору (шеф инж. Франо Делић) и Никшићу (шеф инж. Иван Карпински).¹⁴⁵ Од

---

¹⁴⁰ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 1..., 226-227: У овом периоду дјеловале су, за Србију двије грађевинске дирекције, у Крушевцу и Скопљу, са 31 секцијом и три посебне за град Београд, Округ београдски и за реконструкцију путева; за Хрватску и Славонију, једна у Загребу, са 14 секција; за Словенију, једна у Љубљани, са осам секција; за Банат, Бачку и Срем, једна у Новом Саду, са шест секција; за Босну и Херцеговину у Сарајеву, са шест секција и за Далмацију једна у Дубровнику, са осам секција.

¹⁴¹ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 2, 1924-1925. година, дио IV и V, Загреб 1925, 83.

¹⁴² Исто, 83: У Грађевинској дирекцији у Крушевцу били су запослени и виши архитекти Милица Карасинска-Вукшић и Александар Герценвиц (*Герценвиц*).

¹⁴³ *Црна Гора* од 6.8.1926.

¹⁴⁴ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928. година, дио VII, VIII и IX, Загреб 1928, 52.

¹⁴⁵ Исто: На челу Грађевинске дирекције у Дубровнику налазио се директор инж. Ст. Вулпе, шеф Оштег одјељења био је инж. Илија Мусладин, а шеф Стручног одјељења Simche Ausubel.

16 секција Дирекције у Крушевцу, на територији Црне Горе установљене су грађевинске секције у Пљевљима (инж. припр. Стеван Дебељевић) и Бијелом Пољу (конт. инж. Петар Батјушкин).¹⁴⁶

Подаци који су у даљем излагању наведени о запосленима у грађевинским секцијама на Цетињу, у Никшићу, Андријевици, Пљевљима, Бару, општини Подгорица, о њиховој служби и распоређивању у оквиру различитих секција, као и инжењерима који су обављали самосталну праксу, пронађени су углавном истраживањем савремене штампе, у листовима „Службени гласник Зетске области“, „Политика“, „Народна ријеч“, „Црна Гора“, „Слободна мисао“, „Преглед“, „Глас Боке“.

Милан Карловац, инспектор Министарства грађевина, који је претходно боравио на Цетињу и 1907. године, примио је дужност шефа Грађевинске секције Цетињско-барског округа почетком 1921. године.¹⁴⁷ Његов долазак на Цетиње покренуо је полемику у листовима „Црна Гора“ и „Народна ријеч“ поводом скупине и неизвођења радова у Црној Гори, током које је изнесена критика на рачун Грађевинске дирекције у Дубровнику због њене немарности према овој покрајини у току претходних година.¹⁴⁸ Ови наводи, као и податак да до Карловчевог доласка нису предузимани радови на грађењу путева и поправци мостова, упућују на стање незадовољства и тешке прилике у првим послератним годинама у Црној Гори.

Архитекта Карловац, који је боравећи у два наврата у Котору провео око тридесет година и значајно допринио изградњи бокелских цркава и других зграда, отпутовао је 1936. године из Котора за Сплит, гдје се и настанио. У Сплиту је преминуо након двије године.¹⁴⁹ Током вишегодишњег боравка у Котору пројектовао је и водио надзор над радовима за темељну рестаурацију катедрале св. Трипуна, урадио је нацрт и извео радове на степеништу за прчањску Жупну

---

¹⁴⁶ Исто: У Грађевинској дирекцији у Крушевцу били су запослени и контр. архитекти Милица Карасинска-Вукшић и Александар Герценвиц.

¹⁴⁷ *Народна ријеч* од 9.2.1921.

¹⁴⁸ *Народна ријеч* од 18.6.1921.

¹⁴⁹ *Глас Боке* од 8.2.1936. и од 2.4.1938.

цркву и њену нову куполу, по његовом нацрту изграђене су цркве у Шкаљарима, Ђурићима, Доњој Ластви, Крашићима и др., као и Парохијални дом у Ластви Грбаљској. Водио је надзор над изградњом православне цркве св. Николе у Котору. Његово дјело је и нова велика зграда „Зетске пловидбе“ у Котору, а од ранијих радова кућа браће Макин и друге. Пројекат за градњу хотела над градском кафаном „Дојми“, као и нацрт за гардеробу и тоалет код градских врата у Котору остали су нереализовани.

Функцију шефа Грађевинске секције на Цетињу крајем 1925. године вршио је инж. Војта Боучек. Након три године службе постављен је за шефа стручног одјељења у Грађевинској дирекцији у Дубровнику (28.4.1928), када је његово мјесто у Цетињској секцији наследио инжењер Велиша Поповић.¹⁵⁰

Велиша Поповић је рођен 1894. године у Подгорици. Студирао је на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду, на којем је дипломирао јуна 1923. године. Био је запослен у Централној дирекцији Југословенских жељезница у Београду и Министарству грађевина (1923), у Грађевинској секцији у Подгорици (1923-24), Грађевинској секцији на Цетињу (1924-25), затим поново у Грађевинској секцији у Подгорици (1925-27).¹⁵¹ За шефа Грађевинске секције у Никшићу именован је марта 1927. године. Након службе у функцији шефа Цетињске секције и положеног државног испита 7.4.1928. године, одређен је за општинског инжењера у Подгорици средином 1928. године.¹⁵² У Општини Подгорица радио је 1929-1941. године. Међу његовим дјелима насталим у трећој деценији XX вијека издвајају се надзор над обновом Његошеве капеле на Ловћену (1925), пројекат и извођење Месаре (1928), Војног магацина (1928) и Општинског дома у Подгорици (1929-31).¹⁵³

За Цетињску грађевинску секцију својом раном дјелатношћу везан је и архитекта Миладин Прљевић. Рођен је у Ужицу 1899. године. Студирао је на Архитектонском одсјеку Техничког факултета у Београду, гдје је дипломирао

---

¹⁵⁰ *Службени гласник Зетске области* од 21.11.1925. и 24.5.1928, *Народна ријеч* од 16.6.1928.

¹⁵¹ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 15; Лексикон неимара, Београд 2008, 323-324.

¹⁵² *Слободна мисао* од 6.3.1927. и 5.8.1928, *Народна ријеч* од 5.3.1927. и 16.6.1928, *Службени гласник Зетске области* од 20.10.1928, *Преглед* од 6.12.1929.

¹⁵³ Лексикон неимара..., 323-324.

октобра 1924. године и запослио се у Министарству грађевина. У звању архитекте-приправника дјеловао је у Грађевинској дирекцији у Дубровнику, потом у Грађевинској секцији на Цетињу (1925-1928). Државни стручни испит положио је априла 1928. године, а затим био изабран за наставника Средње техничке школе у Београду (26.10.1928.) у којој је радио до 1946. године. Његови рани радови везани за Цетињску грађевинску секцију су пројекти и извођења објеката који већим дијелом представљају адаптације и реконструкције. Међу њима посебно су запажени реконструкција Цетињског манастира и унутрашњи и завршни радови на згради Позоришта на Цетињу. Прљевићево дјело је и неколико приватних кућа и вила на Цетињу (пројектовање, надзор, обрачун), међу којима се истичу вила Џаковић и једна стамбена зграда са кафаном, пројекат за Болнички павиљон на Цетињу, затим зграда банке и Војнички павиљон у Подгорици (пројектовање, надзор, обрачун) и пројекат Финансијске стражаре у Сукобину.¹⁵⁴ Током тридесетих година XX вијека учествовао је на неколико конкурса за изградњу објеката на територији Црне Горе, припремивши пројекте за Учитељску школу на Цетињу, хотел у Улцињу, љетовалиште Савеза набављачких задруга у Улцињу,¹⁵⁵ као и за саборну цркву на Цетињу.

На Цетињу је у овом периоду дјеловао Јосип Мариновић, грађевински инжењер из Сплита, којем је јуна 1928. године одобрено обављање јавне праксе у струци грађевинског инжењерства у Краљевини СХС. О његовом раду на Цетињу говори оглас објављен крајем 1928. године следећег садржаја: „инжењер Мариновић на Цетињу у „Гранд хотелу“ израђује пројекте, статичке обрачуне свих конструкција, као и све односне трошковнике, израђује и овјерава елаборате за хипотекарне зајмове и даје техничка мјерења“.¹⁵⁶

Дужност шефа Грађевинске секције у Никшићу 1923. године обављао је инжењер Милован Мијушковић, до 11. јула када је настрадао у разбојничком нападу

---

¹⁵⁴ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 19; Zoran Manević, Miladin Prljević (Naši neimari), *Izgradnja*, 7 (1981), Beograd 1981, 39-44; Лексикон неимара..., 331-334; Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић (каталог изложбе), Ужице 2013, 7,11,22.

¹⁵⁵ Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић..., 27, 28.

¹⁵⁶ *Народна ријеч* од 15.9. и 3.12.1928, *Црна Гора* од 15.9.1928.

приликом прегледа трасе пута Никшић-Грахово.¹⁵⁷ Милован Мијушковић је рођен у Никшићу 1890. године. Дипломирао је маја 1921. године на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду.¹⁵⁸ Функцију шефа Грађевинске секције у Никшићу потом су вршили инжењери Владимир Сукуренко, Иван Карпински, Гавро Цемовић, Гљеб Надаров.

Владимиру Н. Сукуренку, инжењеру из Никшића, који је обављао дужност шефа Грађевинске секције у овом граду, декретом министра грађевина одобрено је обављање јавне праксе из струке грађевинског инжењерства на територији Краљевине СХС (15.2.1926.).¹⁵⁹

Иван Карпински је након неколико година службе у Црној Гори премјештен у Министарство грађевина на прољеће 1927. године,¹⁶⁰ када је за шефа Секције у Никшићу постављен Гавро Цемовић, који је до тада вршио исту функцију у Грађевинској секцији у Андријевици.¹⁶¹ Средином 1929. године на дужности шефа Секције у Никшићу био је инжењер Надаров.¹⁶²

За инжењере у Никшићкој секцији постављени су током 1926/27. године Љубомир Лазаревић, свршени студент Техничког факултета (1926) и Радован Ружић, инжењер Београдске општине (1927).¹⁶³ Радован С. Ружић је рођен 1897. године у Шавнику. За грађевинског инжењера дипломирао је на Техничком факултету у Београду октобра 1925. године.¹⁶⁴ Љубомир С. Лазаревић је рођен 1897. године у Липову (Зетска бановина). Дипломирао је на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду јуна 1926. године.¹⁶⁵

---

¹⁵⁷ *Политика* од 13.7.1923.

¹⁵⁸ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 7.

¹⁵⁹ *Службени гласник Зетске области* од 13.3.1926.

¹⁶⁰ *Слободна мисао* од 23.4.1927.

¹⁶¹ *Слободна мисао* од 7.8.1927.

¹⁶² *Слободна мисао* од 14.7.1929: Споменик инжењеру Миловану Мијушковићу, изведен у виду једне веће пирамиде, открио је шеф Грађевинске секције у Никшићу инжењер Надаров, на Петровдан 1929. године на мјесту његовог страдања од противника уједињења у непосредној близини Трубјеле.

¹⁶³ *Слободна мисао* од 12.9.1926. и 20.3.1927.

¹⁶⁴ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 28.

¹⁶⁵ Исто, 33.

Стеван М. Дебелјевић је рођен 1892. године у Пљевљима. Дипломирао је октобра 1922. године на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду. Вијест објављена почетком 1927. године поводом вјенчања инжењера Дебелјевића доноси податак о њему као шефу Окружне Грађевинске секције у Пљевљима.¹⁶⁶ Познато је да је инжењер Петар Батјушкин, руски емигрант, предавао цртање у Бјелопољској гимназији у току школске 1927/28. године,¹⁶⁷ када је био запослен у Грађевинској секцији у Бијелом Пољу. Једна новинска вијест из септембра 1923. садржи податак у вези са боравком или дјелатношћу архитекте Марка Дедовића у Андријевици средином 1923. године.¹⁶⁸

Иако се почети техничког образовања црногорске омладине везују за последње деценије XIX вијека, повећање броја црногорских ученика и студената на техничким школама и факултетима забиљежено је управо у периоду после Првог свјетског рата, када су се највише школовали у Београду, а затим и у другим европским центрима, Прагу, Москви, Петрограду, Женеви, Паризу, будући да у Црној Гори таква могућност није постојала.¹⁶⁹

Током треће деценије XX вијека посебно је значајна дјелатност Блажа Вујовића, првог црногорског школованог архитекте¹⁷⁰ који је студирао архитектуру и живопис у Кијеву у Русији, као стипендиста Краљевине Црне Горе. У међуратном периоду имао је пројектантско-извођачко предузеће у којем је пројектовао и изградио неколико кућа на Цетињу, зграду банке у Новој вароши у Подгорици, цркве у Момишићима и Фармацима у Подгорици, неколико сеоских цркава у Зети,¹⁷¹ као и Књагињин мост у Подгорици.¹⁷²

У Русији су образовање стекли и многи инжењери и архитекти који су након 1918. године као дио руске емиграције доспјели у Краљевину СХС, гдје су углавном

---

¹⁶⁶ Исто, 13; *Политика* од 3.2.1927.

¹⁶⁷ Руси у Бијелом Пољу, 116, у: Руси у Црној Гори. Руска емиграција у Црној Гори након Октобарске револуције и грађанског рата, Бијело Поље 2011.

¹⁶⁸ *Политика* од 1.9.1923.

¹⁶⁹ Момчило Пејовић, Школовање црногорске омладине на техничким факултетима у иностранству у периоду друге половине 19. вијека па до краја друге деценије 20. вијека, *ЛИНУС Записи* 1, Београд 1995. године, 113, 118.

¹⁷⁰ Душан Лаличић, Фолклорна и монументална архитектура у Црној Гори, Подгорица 1999, 81.

¹⁷¹ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja od XV vijeka do Drugog svjetskog rata*, Podgorica 2012, 168.

¹⁷² Душан Лаличић, Фолклорна и монументална архитектура..., 81.

били смјештени у њеном источном дијелу (око три четвртине). Запослење су нашли у различитим министарствима, дирекцијама и управама, у Београду, окрузима, срезовима и општинама, на факултетима, у приватним или сопственим предузећима. Као страни држављани нису могли засновати стални радни однос код државних и самоуправних органа, већ контрактуални и хонорарни, на одређено вријеме и за одређени износ, услед чега нису добијали додатке на скупоћу и чланове породице, а служба им није урачунавана у пензијски основ. Након интервенције управе Савеза руских инжењера у Краљевини СХС/Југославији код надлежних, углавном су били изједначени у припадностима са домаћим колегама. О њиховом посебном положају свједочи и податак да на Русе није примјењиван ни државни закон којим је било забрањено запошљавање стране радне снаге уколико у земљи постоје незапослени Југословени одређене струке.¹⁷³

Дјеловање инжењера емиграната из Русије било је веома значајно у Црној Гори током двадесетих година. Већ средином 1920. године на Цетињу је евидентирано присуство руских инжењера емиграната, Александра Ј. Мордвинова, Сергија В. Тарновског и Карпинског.¹⁷⁴

У новинском огласу од септембра 1920. године инжењер Александар Мордвинов објавио је „да станује у Руској легацији и да прима израдбу свих врста пројеката и предрачуна архитектонско-техничке струке“. Након нешто више од двије године, јануара 1923. године, његова дјелатност везана је за Техничко-грађевински биро „Зета“ на Цетињу у ул. Бајовој 11, када је објављен оглас да Мордвинов потписује дјелатност овог бироа који „преузима све техничке послове, предрачуна, нацрте грађевина, поправке, инсталације електричног освјетљења, водовода и канализације, бетонских радњи, армирани бетон, набавке техничког материјала и

---

¹⁷³ Тома Миленковић, Руски инжењери емигранти у Србији 1919-1941. године, *ПИНУС Записи*, 2/1995, Београд 1995, 63-64,70.

¹⁷⁴ *Списак Руса који живе на подручју општине Цетиње*, ДАЦГ, Фонд Општине Цетиње, 1920. година, акта 4000-5000: Списак су 18.8.1920. године доставиле општинске власти начелнику Цетињског округа, како би се послао извјештај Министарству унутрашњих дјела о броју руских избјеглица на овом подручју. Наводи се 31 особа, међу којима и инжењер Александар Љвович Мордвинов са два члана породице - Александра Павловна Мордвинова и Ростислав Александрович Мордвинов дијете; затим Сергије Васиљевич Тарновскиј, Олга Николајевна Тарновскаја и Јуриј Сергејевич Тарновскиј дијете, док је на посебном списку без назнаке професија наведено и име Карпински.

друге поручбине“.¹⁷⁵ Александар Мордвинов је рођен 1885. у Харкову. Кадетски корпус завршио је 1904. године у Кијеву, Константиновску војну академију 1906. и Николајевску инжењерску војну академију у Санкт Петербургу за грађевинског инжењера (дипломирао 1912). Радио је 1912-1917. године као надзорни инжењер за подизање машинске радионице и електричне централе у Москви, на путевима у Петроградској губернији, на радовима на тврђави Петра Великог.¹⁷⁶ Тачност биографских података Мордвинова децембра 1922. у Општинском суду потврдили су Александар Ј. Дудишкин, војни инжењер-пуковник Руске војске, на служби у команди Зетске дивизијске области као технички службеник и инжењер Сергије Тарновскиј, док је потпис инжењера Тарновског потврдио и овјерио за шефа Грађевинске секције инжењер М. Титов.¹⁷⁷ Александар Ј. Дудишкин, грађевински инжењер, дипломирао је на Високој Николајевској инжењерској војној академији у Санкт Петербургу.¹⁷⁸

Имена војних инжењера С. В. Тарновског и М. С. Титова налазе се на списку чланова Савеза руских инжењера у Краљевини СХС, који је основан јуна 1920. године у сврху „обједињавања руских инжењера у Краљевини са циљем цјелисходнијег коришћења њиховог знања и искуства у области технике и индустрије Југославије, узајамне помоћи, задовољења културних потреба и заштите њиховог угледа и достојанства“.¹⁷⁹ Сергије Тарновски имао је на Цетињу Технички биро, који је наведен у попису општинских радњи и њихових власника из 1921. године. О његовој дјелатности у овом граду свједочи и недатовани „цртеж са предрачуном за схематични пројекат тротоара у Цетињу“ са потписом аутора, који се чува у ДАЦГ у фонду Општине Цетиње за 1922. годину. Наредне

---

¹⁷⁵ *Народна ријеч* од 15.9.1920. и од 6.1.1923.

¹⁷⁶ *Извод из кондујит листа инжењера Александра Љвовича Мордвинова* од 6.12.1922. године, ДАЦГ, Фонд Општине Цетиње, 1922. година, Ф 60: Извод је достављен на овјеру Суду Општине цетињске; Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., XXX: диплома је нострификована решењем Савета Техничког факултета бр. 5101 од 28.3.1934.

¹⁷⁷ *Извод из кондујит листа инжењера Александра Љвовича Мордвинова* од 6.12.1922. године, ДАЦГ, Фонд Општине Цетиње, 1922. година, Ф 60: Извод је достављен на овјеру Суду Општине цетињске.

¹⁷⁸ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., XXIII: диплома је нострификована решењем Савета Техничког факултета бр. 5109 од 21.3.1932.

¹⁷⁹ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 1, 1921-1922..., 239-240.

1923. године инжењер Тарновскиј био је именован на дужност шефа Грађевинске секције у Бару.¹⁸⁰ Историографска литература упућује и на дјелатност архитекте Јермолајева, још једног руског емигранта, везану за Подгорицу у трећој деценији XX вијека.¹⁸¹

Ситуацију у грађевинско-архитектонској струци у Црној Гори током двадесетих година, уз тешко опште стање, додатно је отежавало и непостојање струковних удружења, попут секције Удружења инжењера и архитеката КСХС или посебне Грађевинске дирекције као центра грађевинске политике. Удружење инжењера и архитеката Краљевине СХС, које је основано 1919. године са сједиштем главне управе у Београду и шест секција, у Загребу, Љубљани, Сарајеву, Скопљу, Новом Саду и Сплиту, није имало секцију на територији Црне Горе.¹⁸²

Незадовољство надлежношћу и радом Дубровачке грађевинске дирекције и потреба за оснивањем посебне Дирекције за Црну Гору са сједиштем на Цетињу, како би се ријешило проблем распарчаности у погледу државне грађевинске управе у Црној Гори, истицани су неколико пута у обраћањима упућиваним надлежнима која су објављивана у савременим листовима.¹⁸³ Иако је крајем 1927. године публикована вијест о оснивању посебне Грађевинске инспекције за Црну Гору и Санцак са центром на Цетињу, која би радила независно од Дирекције у Дубровнику, ова идеја није била реализована ни током наредне 1928. године.¹⁸⁴

Илустративан примјер образложења оваквих захтјева је податак објављен крајем 1928. године у вези са додјелом накнадног кредита Грађевинској дирекцији у Дубровнику за поправке путева. С обзиром на сиромаштво становништва и стање саобраћајних објеката на територији Дирекције, ови подаци указују на неравномјерност његове расподеле појединим грађевинским секцијама.¹⁸⁵

---

¹⁸⁰ *Опитински гласник Цетиње* од 30.4.1921; ДАЦГ, Фонд Општина Цетиње, 1922. година, Ф 61; *Народна ријеч* од 17.10.1923: У објави је између оталог истакнуто и монополисање рада у Дирекцији у корист Руса, у којој осим једног радника раде само Руси и која им служи за преноћиште приликом проласка за друга мјеста.

¹⁸¹ Душан Лаличић, *Фолклорна и монументална архитектура...*, 81.

¹⁸² *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928..., 346.

¹⁸³ В., *Грађевинска дирекција за Црну Гору-посвећено народним посланицима*, *Слободна мисао* од 25.8.1924; Х., *На адресу г. министра грађевина*, *Црна Гора* од 22.1.1926.

¹⁸⁴ *Слободна мисао* од 25.12.1927; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928..., 52-53.

¹⁸⁵ *Народна ријеч* од 20.10.1928: Кредит који је додјелило Министарство грађевина распоређен је по секцијама на следећи начин: Цетиње 250.000, Никшић 100.000, Андријевица 200.000, Пећ

ПРОФАНА АРХИТЕКТУРА

ОПШТИНСКИ ДОМОВИ

Пројекат Закона о градовима у Краљевини СХС, објављен децембра 1926. године у часопису „Савремена општина“, предвиђао је да сваки град мора имати на одговарајућем мјесту градски дом, што угледнију зграду за смјештај градске управе са двораном за састанке градског представништва, такође и градњу убошких (сиротињских) домова, купатила, канализације, модерних кланица, уређивање сајмишта, бригу за здраве мале станове и др.¹⁸⁶

Доступни извори података упућују на закључак да су током треће деценије XX вијека на територији Црне Горе изграђени нови општински домови у Ријечи Црнојевића и Подгорици.

Општински дом у Ријечи Црнојевића подигнут је према плану Грађевинске секције из Цетиња, општинским средствима и уз одређену помоћ у добровољним прилозима, у вриједности од око 120.000 динара. Свечано је освећен 30.11.1924. године.¹⁸⁷

Општински дом у Подгорици пројектован је још прије Првог свјетског рата, када му је била одређена и локација.¹⁸⁸ Но, даље активности су прекинуте услед ратних околности. Изградња првог спрата зграде почела је 1924. године, али су радови након извођења прозорских отвора били обустављени. Настављени су поново почетком 1929. и завршени до љета 1930. године, када се општина уселила у један број просторија.¹⁸⁹

250.000, Котор 200.000, Дубровник 200.000, Макарска 150.000, Сплит 1,100.000, Книн 200.000 и Бенковац 150.000 динара.

¹⁸⁶ Светислав Поповић, Даниловград. Архитектоника. Символика простора, Београд 2011, 64.

¹⁸⁷ *Црна Гора* од 19.12. и 30.12.1924.

¹⁸⁸ Раде Љумовић, Предсједници Подгорице 1879-1996, Подгорица 1996, 103: О томе је писао „Цетињски вјесник“ 11.8.1912.

¹⁸⁹ *Народна ријеч* од 6.11.1926, *Слободна мисао* од 17.3.1929, *Зета* од 24.8.1930.

Општински дом је саграђен према пројекту инжењера Велише Поповића.¹⁹⁰ Зграда кубичне форме сачињена од високог приземља и два спрата завршена је косим кровом (Прилог 3). Првобитни кров зграде, заједно са карактеристичним сатом нестао је након њеног страдања у пожару 1946. године. Потом је у обнови изграђен трећи спрат и четврти у средини који су равно завршени, чиме је објекат добио постојећи изглед.¹⁹¹ Пројектантским поступком остварена је симетрична и складна архитектонска композиција градског дома. У стилу рационализованог академизма примијењена је трочлана подјела фасадних површина, рашчлањених једноставним отворима и хоризонталним пругама које замјењују ублажену русту у првој зони и уједначеним смјењивањем прозорских отвора и декоративних квадратних међупоља у средњој зони, благо је истакнут централни ризалит главне фасаде завршен троугаоним забатом у крову и снажно наглашен поткровни вијенац. Средиште прочеља акцентовано је главним улазом са прилазним степеништем постављеним у оси симетрије, балконима спратова са балустрадама сведене форме, већим централним отворима и декоративном кровном кућицом са сатом као завршним елементом.

Почетком 1940. године Општина је своју зграду продала Финансијској дирекцији, након чега се преселила у улицу Немањину риву. Првобитну функцију Општински дом поново је добио након обнове после страдања у пожару 1946. године, коју је задржао до данас.¹⁹²

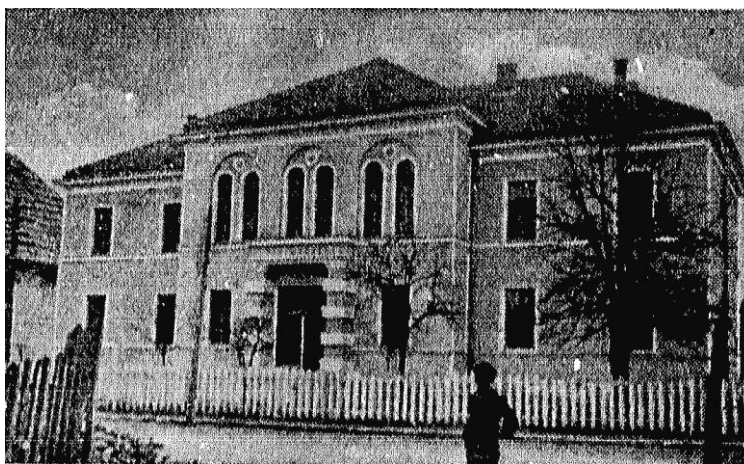
Прилог 3 Општински дом у Подгорици са зградама на Тргу краља Александра, разгледница (Слађана Жуњић)

¹⁹⁰ Лексикон неимара..., 323; *Kulturna baština Podgorice*, (grupa autora), Podgorica 2011, 158.

¹⁹¹ Раде Љумовић, Предсједници Подгорице, 103; Документација ЈУ Музеји и галерије Подгорице.

¹⁹² Раде Љумовић, Предсједници Подгорице..., 103.

СУДСКЕ ЗГРАДЕ

Прилог 4 Окружни суд у Беранама (*Политика* од 28.4.1936)

Будући да током треће деценије XX вијека подизање судских установа није представљало приоритетан задатак, то је и изграђено најмање објеката који су спадали у надлежност Министарства правде.¹⁹³ У Црној Гори је у овом периоду саграђена нова зграда Окружног суда у Беранама. Подаци пронађени током истраживања упућују на закључак да су радови на довршењу зграде извођени 1925/26. године. Наиме, за њено довршење је у Министарству грађевина 1925. године био одобрен нови кредит од 900.000 динара, а затим и помоћ од 500.000 динара, док је лицитација за ове радове заказана за 4.1.1926. године.¹⁹⁴

За потребе Окружног суда у Беранама подигнуто је једноставно обликовано, једносратно кубично здање завршено косим кровом, са богатије обрађеном главном фасадом (Прилог 4). Прочеље зграде ријешено је у маниру рационализованог академизма као симетрична композиција одмјерено рашчлањена отворима и вијенцима, чија је тродјелна подјела наглашена истицањем централног ризалита завршеног троугаоним кровним тимпаном. Поједини елементи архитектонске композиције – коси четвороводни кров, једноставно обликоване фасадне површине, облик прозорских отвора једнако су

---

¹⁹³ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 132-133.

¹⁹⁴ *Време* од 13.12. и 21.12.1925, *Црна Гора* од 17.12.1925, *Службени гласник Зетске области* од 2.1.1926.

блиски решењима изведеним у националном стилу. На прочељу је посебно истакнут централно постављен портал масивног оквира, обликованог двобојним прстеновима довратника који носе декоративну балустраду испред средишњег прозора спрата. Три прозорска отвора на спрату ризалита ријешена су у форми лучно завршених бифора, док су остали прозори правоугаоног облика и једноставног оквира.

ЖАНДАРМЕРИЈСКЕ И ВОЈНЕ ЗГРАДЕ

Током треће деценије XX вијека планирано је за изградњу неколико зграда жандармеријске и војне намјене. Одређени подаци у вези са радовима планираним у Никшићу објављивани су у савременим листовима. Тако је офертална лицитација за извођење зидарских радова за жандармеријску станицу у Никшићу била заказана за 3.5.1923. године,¹⁹⁵ почетак изградње војне касарне Педесетосмог пука од стране Министарства војске и морнарице најављен је за прољеће 1926. године, а подизање већег броја касарни за војску у Рудом Пољу, за које је буџетом била предвиђена знатна сума од пет милиона динара, у љето 1926. године.¹⁹⁶

Током друге половине двадесетих година подигнут је Војнички павиљон у Подгорици према пројекту архитекте Миладина Прљевића, који је такође вршио надзор и израдио обрачун ових радова (1925-28).¹⁹⁷

О радовима извођеним на згради Жандармеријске станице на Чеву свједочи план обрачуна из 1928. године¹⁹⁸ на којем је представљена једноставно обликована приземна зграда покривена косим кровом, основе одговарајуће ћириличном слову „Г“ (Прилог 5). Главни улаз са степеништем постављен је на краћој прочељној, а трем на дужој, дворишној страни. У згради, чије су фасадне површине у духу фолклорне градитељске традиције обрађене каменом различитог облика и

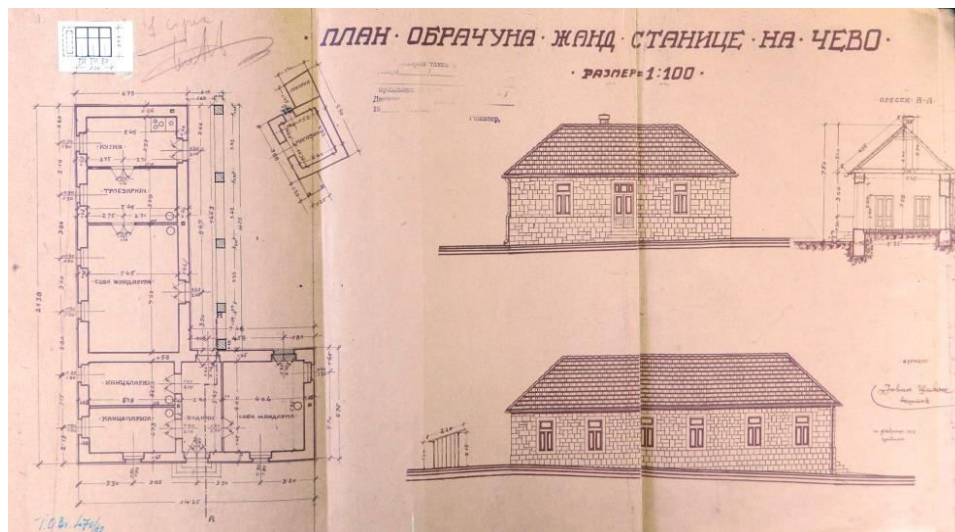
¹⁹⁵ Слободна мисао од 23.4.1923, Народна ријеч од 23.4.1923.

¹⁹⁶ Слободна мисао од 4.4. и 25.4.1926.

¹⁹⁷ Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић..., 22.

¹⁹⁸ План обрачуна Жандармеријске станице на Чеву, урадио вјештак Јован Шимон 10.2.1928. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине, Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски.

рашчлањене једноставним прозорима и вратима, планирано је неколико просторија - двије канцеларије и двије велике собе за жандарме, ходник, кухиња и трпезарија.

Прилог 5 Жандармеријска станица на Чеву, План обрачуна из 1928.
(ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 29-Срез цетињски)

ЗГРАДЕ УДРУЖЕЊА ГРАЂАНА И НАРОДНИ ДОМОВИ

Међу типовима објеката архитектуре међуратног раздобља у Црној Гори, као и у Југославији генерално, истичу се зграде различитих грађанских удружења и народни домови. Значајнији пројекти реализовани током треће деценије везују се за веће градске центре, Никшић, Пљевља, Даниловград, Подгорицу, Беране.

Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу саграђен је 1922-1925. године (Прилог 6, 1-3). Занатлијско-радничко удружење у Никшићу, које је основано 1907. године, саградило је своју зграду у сјеверном дијелу града добровољним прилозима корпорација и грађана Никшића, али и прилозима из других градова, од исељеника из Америке и уз државну субвенцију од 500.000 динара. Првобитно је планирано да Дом има велику салу са позорницом, вестибил са касом, собу,

кухињу, кафану, салу за свирање, канцеларију удружења и одјељења за кино.¹⁹⁹ Његов камен темељац постављен је 29.4.1922. године.

О свечаности освећења Дома и отварању позоришта у њему писала је „Слободна мисао“ августа 1925. године, доносећи више података о изграђеном објекту. Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу састојао се од два дијела, приземног и једноспратног. У приземном дијелу зграде налазила се сала висине 7,6 метара, док је у једноетажном, на приземљу изведена још једна сала и неколико одјељења са стране, а на првој етажи просторије за смјештај кацеларија друштава, Занатлијског, Позоришног и Пјевачког и оркестра. Сала је имала за тадашње услове велики број сједишта, са два реда галерија у којима су се налазиле 24 ложе.²⁰⁰ У односу на једноставно обликовану фасаду сусједног здања, прочеље Занатског дома обрађено је са више пажње. На његовом приземном дијелу доминирали су снажни прислоњени псеудодорски стубови и стилски обрађени отвори, портали са оквиром од масивних прислоњених стубова и тимпанонски прозори са конзолама. Изнад профилисаног раздјелног вијенца једноетажног корпуса, горњи дио прочеља истакнутог оквира незнатно је увучен, рашчлањен лунетом у средини и мањим дводјелним правоугаоним прозорима са страна и завршен степенастом структуром са уоквиреним натписом. Обликом, сведеношћу фасадних површина и једноставним правоугаоним прозорским отворима, у којима се запажа модернички утицај, овај горњи дио прочеља представља контраст доњем сегменту обликованом елементима класичног, академског вокабулара.

Новинска вијест објављена 1923. године „да је захваљујући руском архитекти Сукуренку зид готов и да ће се брзо почети са прекривањем зграде“, указује на учешће инжењера Владимира Сукуренка у изградњи, док на претпоставку о њему као аутору плана упућују одједи руског амбир стила који се уочавају у

---

¹⁹⁹ *Слободна мисао* од 18.9.1922: Објављено је „да ће судећи према плану Дом бити најљепша грађевина ове врсте у Црној Гори, украс вароши, Округа и цијеле Области, која показује да је варош у току културног напретка и прогреса“; *Слободна мисао* од 2.7. и 3.12.1923; Вијест о оснивању великог Занатлијско-радничког дома у Никшићу, у којем би се смјестило позориште и остале установе културе, објавила је и *Народна ријеч* 17.6.1922, доносећи у наредним бројевима имена прилагача и износе прилога; Исти текст 20.6.1922. објавила је и *Црна Гора*; Позиви за сакупљање прилога и имена прилагача објављивани су у више бројева *Слободне мисли* током 1923. и 1924. године, у којима је детаљно праћено и извођење радова на објекту (бројеви од 2.7.1923, 24.3.1924, 9.6.1924, 3.11.1924); *Слободна мисао* од 10.8. 1925; *Политика* од 30.8.1925.

²⁰⁰ *Слободна мисао* од 10.8. и 30.8.1925.

композицији прочеља са заобљеном нишом спрата постављеном изнад централног улаза. Сукуренко се исте године, у каснијој новинској објави, помиње као један од приложника средстава прикупљаних за изградњу Дома.²⁰¹

Зграда Занатлијског дома је због задужења управе 1930. године продата општини Никшић, која је за извођење радова на довршењу објекта ангажовала управу инжењера Сукуренка. У јесен 1930. године општинска управа се уселила у зграду Занатлијског друштва „која је била обновљена и чија су одјељења модерно изграђена“. У послератном периоду коришћена је за потребе биоскопа и позоришта.²⁰² Срушена је 2009. године у циљу изградње савременог пословно-стамбеног комплекса.

Прилог 6-1 Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу
(В.Шакотић-М.Ђукановић, КУД „Захумље“, Никшић 1998)

---

²⁰¹ Слободна мисао од 14.5. и од 2.7.1923.

²⁰² Слободна мисао од 26.1, 23.2, 3.8. и 2.11.1930.

Maksim Vujačić-Momo Rebić, Bioskop „Napredak“, <http://www.novineniksica.me/?p=446>, 12.7.2014, Anonim, Pozorište-Dokumenta, Izložba: Narodno pozorište u Nikšiću 1949-1965, 28.4.2014, www.arhiv-niksic.blogspot.com/2014/04/pozoriste-dokumenta.html: Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу, у чијој сали су до тада приказивани филмови, после завршетак Другог свјетског рата преименован је у Дом културе. У њему је једно вријеме радио биоскоп „Напредак“, до оснивања Народног позоришта 1949. године. За двије године чланови Позоришта подигли су помоћну зграду са два студија, гардеробама, радионицама и магацинима која је 1953. реконструисана према пројекту архитектке Ђорђија Мињевића.

Прилог 6-2 Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу, 1925. (www.novineniksica.me/?p=703)

Прилог 6-3 Позориште у Никшићу (*Политика* од 5.4.1939)

Прилог 7, 1-3 Дом Друштва „Косовка дјевојка“ у Никшићу, изгледи 2016. (Слајана Жуњић)

Касних двадесетих година у Никшићу су саграђене и зграде Друштва „Косовка дјевојка“ (1927-28) и Пјевачког друштва „Захумље“ (1928-1930/32).

Камен темељац Дома Друштва „Косовка дјевојка“ у Никшићу положен је 26.6.1927, неколико година након оснивања овог женског удружења. Дом је био намијењен установама које су се бавиле просвећивањем жене, Женској радничкој школи и канцеларији Женског културног покрета.²⁰³ Подигнут је на једном од љепших мјеста, према парку, а цијели посао водио је инжењер Владимир Сукуренко. Новосаграђени друштвени дом, чији су ентеријер чинили једна велика сала, четири помоћна одјељења, велики ходник и подрум, свечано је освећен 1.10.1928. године.²⁰⁴ Девет година касније објављена је вијест о свечаном освећењу новог дома Женског друштва „Косовка дјевојка“ у Никшићу 10.10.1937. године, који је подигнут у улици Новака Рамова као задужбина Милице Мартиновић, велике добротворке Друштва, у проширењу завјештане једноспратне куће.²⁰⁵ Лист „Правда“ је овим поводом писао да је Друштво саградило нови дом сопственим средствима и у њему смјестило Женску занатску школу, док је стари дом намијенило за канцеларије и приредбе.²⁰⁶ Објекат се данас користи за смјештај дјечијег вртића који носи име овог међуратног женског удружења.

Зграда Друштва „Косовка дјевојка“, основе сличне ћириличном слову „Г“, оријентисана дужом страном према главној улици (данас Ивана Милутиновића), састоји се од приземља и подрумског простора (Прилог 7, 1-3). За разлику од омалтерисане главне фасаде, бочне фасадне површине рустично су обрађене каменом, при чему су углови наглашени правилним квадерима. Главна фасада обликована је симетрично, са посебно наглашеним улазним дијелом и низом правоугаоних прозорских отвора једноставног оквира који су унутрашњости обезбјеђивали довољно свјетлости. Улаз је у академском духу истакнут класичном формом трема са два архитравно повезана стуба и троугаоним пољем фронтоне. Овај централни дио прочеља са лучно завршеним порталом додатно је акцентован тростепеном кровном атиком.

---

²⁰³ Слободна мисао од 8.5. и 11.7.1927.

²⁰⁴ Слободна мисао од 7.10.1928.

²⁰⁵ Слободна мисао од 10.10. и 24.10.1937.

²⁰⁶ Правда од 20.10.1937.

Прилог 8 Дом „Захумља“ у Никшићу изграђен 1928-1932.
(В.Шакотић-М.Ђукановић, КУД „Захумље“, Никшић 1998)

Камен темељац Дома Првог никшићког пјевачког друштва „Захумље“ постављен је маја 1928. године у Новосадској улици, у оквиру свечане прославе тридесетогодишњице његовог постојања (Прилог 8). Управа Друштва је почетком јуна исте године усвојила план зграде који је оцијењен као „један од најуспјелијих радова г. Сукуренка“.²⁰⁷ Изградња је трајала до 1930. године, када је за 19. октобар било најављено освећење новоподигнутог објекта.²⁰⁸ Његов првобитни облик и изглед измијењени су у каснијим реконструкцијама.

Дом Пјевачког друштва „Захумље“, изграђен према плану инжењера Владимира Сукуренка, имао је једну велику салу и неколико споредних одјељења. Његова прочељна фасада обрађена је малтером и рашчлањена лучно завршеним прозорима и порталом који је посебно истакнут троугластим врхом у кровном дијелу. Ова троугаона завршница портала прекида кровну балустраду којом се завршавају фасаде предњег корпуса здања. Његове бочне фасадне површине обрађене су грубом каменом рустиком која је ублажена нестандартно

---

²⁰⁷ *Слободна мисао* од 13.5, 20.5, 27.5, 17.6, 23.9. и 30.9.1928: Објављени су и подаци о току радова.

²⁰⁸ *Слободна мисао* од 7.10. и 19.10.1930;

Касније је изграђен и спрат, о чему свједоче фотографије објекта прије реконструкције из 1987/88. године објављене у публикацији: Вељко Шакотић-Милорад Ђукановић, КУД „Захумље“ 1898-1998 (прилози за монографију), Никшић 1998.

Зграда је затим поново реконструисана 2009. године.

обликованим трифорама од лучно завршеног већег прозора у средини и правоугаоних са страна, једноставног оквира.

Дом Српског пјевачког друштва „Братство“ у Пљевљима, које је основано 1889. године, обновило свој рад 1918. и дјеловало током међуратног периода као главни носилац културних дешавања у граду и околини, саграђен је 1927. године.²⁰⁹ Налазио се прекопута данашње гимназијске зграде. У њему су постојале двије велике сале, свечана и позоришна, у којима су одржаване приредбе, концерти и друге свечаности Пјевачког друштва, Гимназије, Соколског друштва и других удружења. Зграда и архива Друштва „Братство“ спаљене су на почетку Другог свјетског рата 1.12.1941. године.

Прилог 9 Недовршени дом Пјевачког друштва „Јединство“ у Даниловграду (*Правда* од 17.7.1934)

Подизање Дома Пјевачког друштва „Јединство“ у Даниловграду, основаног 1907. године, почело је августа 1929. када је положен његов камен темељац на земљишту које је поклонила општина (Прилог 9). План је бесплатно припремио инжењер Велиша Поповић.²¹⁰ Зграда, основе димензија 38 x 18 м, требало је да има просторије за канцеларије за градска културна, национална и хумана друштва и велику позоришну салу која се могла користити и за соколану. Но, услед недостатка новца Друштво није успјело да је доврши након извођења зидарских радова.²¹¹ Због тога је у листу „Зета“ 1935. године апеловано за додјелу помоћи за

---

²⁰⁹ Узеир Бећовић, *Први вијек позоришта у Пљевљима*, Подгорица 1999; *Историја Пљеваља...*, 341.

²¹⁰ *Слободна мисао* од 4.8. и 25.8.1929, *Политика* од 19.8. и 8.9.1929.

²¹¹ *Правда* од 17.7.1934.

њено покривање како би се спријечило пропадање зграде, будући да Друштво није добило помоћ неколико пута тражену од надлежних државних и бановинских власти. Дом „Јединства“ није био у потпуности завршен ни до 1938. године, иако су средства и даље тражена, а одређена и била додијељена са највиших адреса.²¹² Новосаграђени Дом Добротворно-просвјетног женског друштва у Подгорици, који је подигнут средствима друштва, освећен је и отворен 13.12.1925. године. Активно је радио, служећи као центар окупљања разних градских удружења.²¹³ Друштво је у свом дому смјестило и Женску занатску школу, коју је основало и о којој се старало.²¹⁴

С обзиром на распрострањеност алкохолизма у међуратној Југославији, у циљу спровођења противалкохолне пропаганде грађени су и домови трезвености. Дом Друштва трезвености грађанског удружења „Јединство“ у Беранама саграђен је у центру вароши 1925-34. године (Прилог 10). Ово друштво, које је убрзо након уједињења основао судија Никола Дабетић, било је прво друштво трезвености које је почело подизати свој дом, а његова зграда први дом трезвености у Краљевини Југославији.²¹⁵ Данас се у реконструисаном објекту налази Полимски музеј Беране.

Изградња дома почела је иницијативом и прилозима беранских учитеља.²¹⁶ Након што је априла 1925. купљено земљиште и постављени темељи, а затим залагањем др Штампара добијена новчана помоћ Министарства народног здравља 1927. и Хигијенског завода из Цетиња 1932. године (по 50.000 динара), радови на изградњи Дома, који су износили нешто више од 500.000 динара, извођени су до

---

²¹² М.С.М., *Без крова. Изградња Дома пјевачког друштва „Јединство“ у Дан. граду стоји на мртвој тачци*, *Зета* од 13.1.1935; *Зетски гласник* од 14.12.1935: За довршење Дома Пјевачког друштва „Јединство“ у Даниловграду помоћ од 50 000 динара додијелио је предсједник владе Милан Стојадиновић;

Слободна мисао и Зета, априла 1937: Представници Пјевачког друштва „Јединство“ посјетили су бана Зетске бановине ради тражења помоћи за довршење свог давно започетог Дома;

Зетски гласник и Зета, априла 1938: Ради довршења Дома пјевачком друштву „Јединство“ помоћ од 25 000 динара додијељена је од краља Петра II.

²¹³ *Црна Гора* од 25.12.1925, *Време* од 30.12.1925, *Зета* од 30.10.1932.

²¹⁴ Д.М.Петровић, *Модерне палате, културни живот, нестанак старог изгледа вароши*, *Правда* од 22.1.1939.

²¹⁵ *Политика* од 15.8.1930. и 3.7.1931.

²¹⁶ *Правда* од 13.12.1933.

1934. године. Исте године „Слободна мисао“ је писала о Дому трезвености у Беранама као првом у Зетској бановини, а „Зетски гласник“, „Правда“, раније и „Политика“ као првом дому трезвености у Југославији.²¹⁷ Новоподигнути Дом трезвености имао је велику позоришну и биоскопску салу са ложама на галеријама, одјељење за здрављак и продају безалкохолних пића, салу за читаоницу и библиотеку, канцеларије друштва, стан за управника, одјељење за оркестар, одјељење за глумце, кабину за биоскоп и др. Друштво трезвености планирало је у свом дому оснивање народног универзитета на којем би се одржавала предавања о штетном утицају алкохола, као и отварање своје читаонице и библиотеке, оснивање шаховског клуба, пјевачког хора, позоришне и музичке секције.

Аутор плана зграде, који је до краја истраживања остао непознат, у решењу предњег корпуса одредио је за кубичну форму једносратне куће завршене четвороводним пирамидалним кровом, инспирисан народном градитељском традицијом. Прочеље је перфорирано лучним прозорским отворима једноставног оквира, акцентованим заглавним каменом и широким порталом завршеним сегментним луком, док су углови посебно истакнути пиластрима са рељефним декором на врху.

Прилог 10 Дом трезвености у Беранама (*Политика* од 23.2.1934)

---

²¹⁷ *Слободна мисао* од 29.4.1934, *Зетски гласник* од 15.8.1934: Помоћ су упутиле и Банска управа и општина Беране; *Политика* од 23.2. и 24.4.1934, *Правда* од 6.3.1934.

Након што је чланство Савеза трезвености „Зета“ донијело одлуку о подизању свог дома и после вишегодишњег скупљања прилога, Дом трезвености у Голубовцима, који је био намијењен противалкохолној пропаганди и осталим културним установама, био је изграђен до висине од једног метра до новембра 1930. године. У вези са даљим радовима познато је да је Банској управи упућена молба за додјелу државне помоћи 1931. године, како би започети радови били настављени.²¹⁸ Подаци о каснијој историји грађевине остали су непознати до краја истраживања.

Претходно наведени објекти различитих грађанских друштава по својој функцији били су слични народним домовима који су као сједишта културних и просветних удружења грађени широм Краљевине СХС/Југославије, као и у другим европским државама.

Подизање Народног Дома у Стабнима (срез Горански, данас Плужине), у којем је требало да буду смјештени основна школа, народни универзитет, књижница и читаоница, почело је 1923. године залагањем мјештана.²¹⁹ Судаћи према новинској вијести из 1931. године, замисао није реализована до краја с обзиром на то да је током 1929/30. школски одбор у овом мјесту саградио школску зграду са два одјељења и два стана за учитеље, која је описана „као једна од најљепших школских зграда у никшићкој области“.²²⁰

Одбор за подизање Народног дома у Бару, намијењеног градским друштвима и културним установама, основан је крајем 1928. године. Иницијатива за његову изградњу потекла је од Народне одбране и осталих националних, културних и професионалних друштава. Према плану, Народни дом у Бару требало је да има велику салу са позорницом, соколану, читаоницу, библиотеку, просторије за конференције и за смјештај градских културно-просветних и националних друштава. Првобитно је било одређено да буде саграђен као споменик

---

²¹⁸ *Слободна мисао* од 15.7. и 26.8.1928. и 12.5.1929; *Време* од 22.7.1928, *Зета* од 9.11.1930. и 26.4.1931.

²¹⁹ *Слободна мисао* од 14.5.1923: Одбор за подизање Дома скупио је 20.000 динара.

²²⁰ *Слободна мисао* од 10.5.1931;

Момчило Нишић, *Културно наслеђе Пиве, Подгорица 1998, 201-202*: У овој згради настава је извођена и после 1945. године. Нова школска зграда саграђена је 1975. године, у мјесту Ријека.

благодарности херојима погинулим за ослобођење Бара 1878. године. Након што је покровитељство над Домом прихватио краљ Александар, преименован је у Народни дом „Александрово“ и прокламован као „национални, просвјетни и културни центар Југа Југословенског приморја“.²²¹

Одбор је за првих пет мјесеци свог дјеловања успио да окупи градска друштва и обезбиједи одређени новчани износ.²²² Његов камен темељац требало је да буде постављен 17.12.1933. године, на краљев рођендан. Вијест објављена неколико година касније указује да је иницијатива за подизање Народног дома, који ће „служити као спомен палим херојима и као културни центар Бара, поново била покренута средином 1938, када је изабрана нова управа,²²³ док историографска литература биљежи да је одређени новчани износ био скупљен, али да његова изградња није реализована услед недостатка материјалних средстава.²²⁴

ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Постојање различитих просветно-правних подручја на територији Краљевине СХС, односно, 37 различитих државних и покрајинских закона и наредби којима су уређивана бројна питања у области просвете, у историографској литератури је истакнуто као један од разлога разједињености културног и духовног простора новостворене државе.²²⁵ Такође, и нереално планирани буџети и недовољна улагања у области просвете и културе у трећој деценији истицани су као

---

²²¹ *Време* од 10.11. и 19.12.1928; *Слободна мисао* од 4.11, 25.11. и 16.12.1928. и од 26.5.1929; *Црна Гора* од 5.1.1929; *Време* од 26.5.1929; *Политика* од 31.5.1929.

²²² Н. В., *За наше приморје. Нар. дом „Александрово“ у Бару*, *Слободна мисао* од 26.5.1929: Одбор је окупио „250 добротвора са улогом од по 1000 динара и преко 30 утемељача од по 500 динара, сем тога скоро све општине среза барског вотирале су за овај дом 2-5000 динара, општина барска 50 000 динара а област зетска 20 000“.

²²³ *Зетски гласник* од 13.8.1938: Фонд Дома износио је 170.000 динара.

²²⁴ Pristan. Grad којег нема (monografija), Bar 2006, 105.

²²⁵ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део...*, 117-118.

показатељи неразумијевања кључних проблема које је државна културно-просветна политика требало да ријеши.²²⁶

Закон о народним школама из 1904. године којим је регулисано основно школство у Србији (са измјенама и допунама од 23.7.1919.) важио је и на територији Црне Горе и Војводине.²²⁷ Протезање овог Закона на основне школе у Црној Гори није довело до већих промјена, будући да су програми школског законодавства Србије и Црне Горе прије 1918. године били скоро исти. Изван овог простора важило је и даље аустроугарско школско законодавство.²²⁸

Потреба за стварањем јаког учитељског кадра који је услед рата и његових последица био проријеђен, посебно на подручју Србије и Црне Горе, довела је првих година након уједињења до динамичног увећања броја учитељских школа, које су такође радиле према различитим законима и наставним програмима.²²⁹

Повећање броја учитељских школа није могло бити праћено квалитетом наставе из различитих разлога, као што су недостатак искусних просветних радника, нагли пораст броја ученика, отварање школа у малим мјестима и срединама које нису могле обезбиједити услове за њихов опстанак и развој. Овакве прилике проузроковале су заустављање даљег раста и редукцију учитељских школа, посебно оних у којима је школована женска омладина - с обзиром на чињеницу да је служба учитеља требало да буде превасходно везана за село, често за веома неприступачне крајеве у којима се жена учитељ суочавала са великим тешкоћама. Тако је већ средином треће деценије затворено неколико учитељских школа, међу којима и школе у Данилограду и Беранама,²³⁰ уз образложење да нису могле пружити квалитетније образовање будућем просветном кадру. У извјештајима школских надзорника истицано је да је образовање учитеља у овим школама било „примитивно“, а мале и културно неразвијене средине неповољне за развој учитеља. образовање које се добијало у Учитељској школи на Цетињу истицано

---

²²⁶ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, трећи део..., 424-425.

²²⁷ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 117.

²²⁸ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 52-53.

²²⁹ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 144-145, 148.

²³⁰ Исто, 148-149.

је као незнатно боље. Укидање учитељских школа у срединама у којима су оне биле еминентни просветни и културни чиниоци, који су могли утицати на општи културни напредак, свједочи о неуспјеху званичне просветне политике,²³¹ односно, изостанку озбиљнијег разматрања реформе и опстанка ових значајних школских институција.

И средње школе Краљевине СХС, образовне установе гимназијског типа, након уједињења наставиле су да раде према више различитих закона, наставних планова и програма. Њихов рад је уједначаван расписима и уредбама, каква је била и одлука министра просвете којом су закони Србије проширени на територију Баната, Бачке, Барање и Црне Горе.²³²

Напредак трговине, занатства, индустрије и пољопривреде у послератном периоду имао је за последицу успостављање типа школе у којој су образовање стицала дјеца којој није било довољно школовање у вишим народним школама и којој није било потребно образовање које се стицало у средњим школама и потом омогућавало студије на Универзитету. Ове грађанске школе, важне за развој индустрије, трговине, занатства и пољопривреде такође су радиле према прописима важећим прије стварања Краљевине СХС. Међусобно су се веома разликовале, будући да су осниване као државне, покрајинске, приватне, конфесионалне. Нису отворане на уједначен начин, тако да до 1926. године на територији Србије, Црне Горе и Македоније није била отворена ниједна оваква школа.²³³

Стручно школство организовано је кроз рад стручних школа, нижих стручних школа, занатских школа и течајева за стручно оспособљавање младих. Било је у надлежности више министарстава до 1926. године, када је основано Одељење за стручну трговинску и занатску наставу, након чега се њиховом развоју приступило организованије, а оне почеле привлачити пажњу занатских, индустријских, трговачких и привредних организација, што је имало за последицу и њихов напредак. Кадрови школовани у стручним школама требало је да убрзају

---

²³¹ Исто, 90, 151; Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 131.

²³² Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 152-154.

²³³ Исто, 162.

економски, социјални и културни развој државе, услед чега је покушај власти да изврши изједначење цјелокупне стручне наставе резултирао доношењем Закона за занатске, женске занатске и средње техничке школе (30.3.1922.). Према овом закону, женске занатске школе постале су полудржавне школе под управом женских удружења која су била дужна да брину, између осталог, и о школској згради.²³⁴

Услед увећаних потреба за изградњом школских објеката и настојања да се створи јединствени школски систем у држави настала је идеја о изради типских пројеката. У Архиву Југославије сачувани су типски планови школских објеката који су рађени у Министарству грађевина 1921-1929. године.²³⁵

Школске зграде посебно су важна врста објеката који су грађени током треће деценије XX вијека и у Црној Гори. Највише нових зграда, и то основних школа, изграђено је у њеном централном и сјеверном региону, а најмање у јужном и сјевероисточном дијелу. Може се сматрати да је овакав регионални распоред новоизграђених школских објеката последица различитог нивоа достигнутог привредно-економског, просветног и културног развоја у појединим крајевима, као и званичне просветне политике. Уз генерално неповољне општинске материјалне прилике које су се директно одражавале на подизање школских објеката, у историографији је указано и на недовољна улагања државе у области просвете и културе која указују на непостојање систематски осмишљеног програма.²³⁶

Најмање неписменог становништва имали су цетињски и которски срез (испод 50%). Срезови на сјеверу и сјевероистоку, саобраћајно неповезани, припадали су крајевима који су се до 1912. године налазили под турском влашћу и имали највећи проценат неписмених, понегдје и до 90 и 100 %, са великим бројем дјеце која нису похађала никакве школе. Ово је било узроковано снажним утицајем

---

²³⁴ Исто, 169-172.

²³⁵ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 143.

²³⁶ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 109-110: У буџету Министарства просвете за 1928/29. годину за Зетску област било је предвиђено 3,8% ангажованих средстава, док је за Словенију, са знатно већим културним нивоом и развијенијом просветном инфраструктуром, додијељено 15,25%.

патријархалне културе и исламских вјерских институција код муслиманског дијела становништва, чија су дјеца избјегавала државне и масовније посјећивала исламске вјерске школе.²³⁷

Основна школа је у многим срединама представљала једину културно-просветну институцију, због чега је њен значај неспорно велики. Настављајући се на деветнаестовјековну традицију културног и просветног препорода Црне Горе реализованог отварањем основних школа, које је знатно увећано након ослободилачких ратова (1875-1878) и доношења Закона о народним школама 1878. године,²³⁸ током треће деценије XX вијека довршаване су претходно започете школске зграде, веома често су грађени нови објекти за смјештање раније основаних школа које су радиле у приватним кућама, понекад су отворане и нове школе за које су подизане нове школске зграде. Градили су их мјештани, становници школских општина организовани у посебне одборе, својим новчаним прилозима и добровољним радом, неријетко прилозима исељеника и уз помоћ становника околних мјеста, некада и уз новачну помоћ државних власти. Ово су углавном биле сеоске основне школе.

УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ И ГИМНАЗИЈЕ

Убрзо након 1918. године почели су радови на подизању зграда за Учитељску школу и Гимназију у Даниловграду. Према извјештајима савремене штампе, на Учитељској школи били су завршени почетком 1922, док су на Гимназији довршавани крајем исте године (Прилог 11, 1-3).²³⁹ Нова гимназија, која је имала једанаест одјељења, подигнута је на темељима приземне зграде бивше црногорске

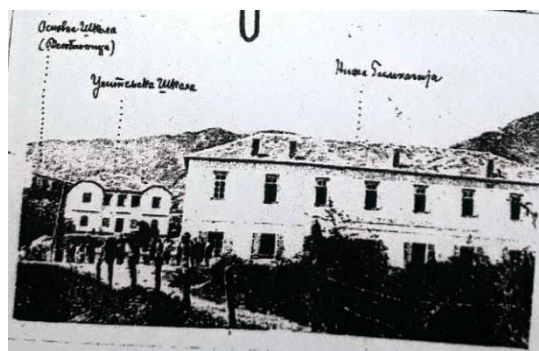
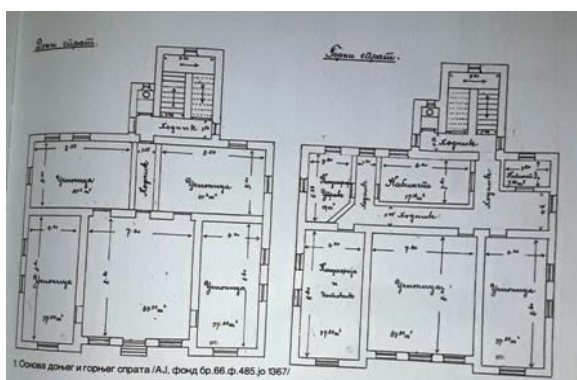
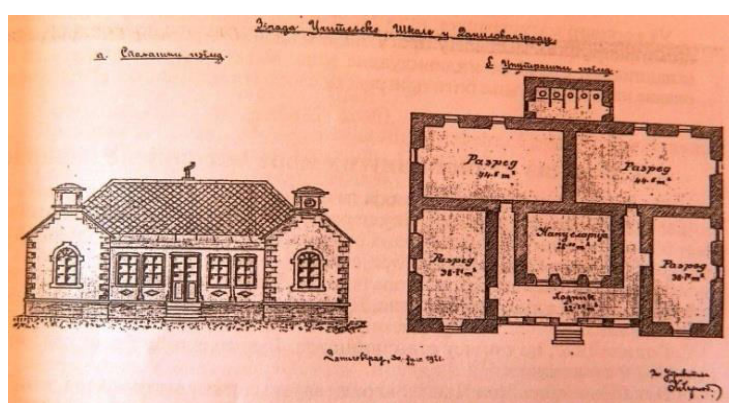
²³⁷ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 76-77, 86, 294; Šerbo Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku...*, 353.

²³⁸ Момчило Нишић, *Културно наслеђе Пиве*, Подгорица 1998, 189-190.

²³⁹ *Народна ријеч* од 23.7.1921. и *Црна Гора* од 19.7.1921: Пошто понуђена цијена на првој лицитацији за израду ових зграда није била повољна, Одбор за израду школа у Даниловграду објавио је оглас поновне лицитације заказане за 2.8.1921; *Црна Гора* од 11.10.1921. и 14.2.1922; *Слободна мисао* од 30.10.1922: Становништво Бјелопавлића прикупило је и утрошило 490 000 динара за градњу Учитељске школе и Гимназије, без помоћи са стране; *Зета* од 3.9. и 17.9.1933: Објављен је опис зграде Учитељске школе.

фабрике за прераду вуне. Учитељска школа, чију су изградњу становници Даниловградског среза довршили до јуна 1922, имала је шест учионица, канцеларију за управу, канцеларију за наставнике и кабинет.²⁴⁰ У њеном опису објављеном у „Зети“ септембра 1933. године наводи се да „личи на вилу негдје на приморју или у велеграду; напољу (*је*) парк кога су ђаци радили и засадили, у њему чесме, с краја савремен клозет (подигнут скоро - а стари претворен у удобан хигијенски стан послужитеља школе)“.

Нова Учитељска школа у Даниловграду, која је отворена 1919. године, укинута је 1925. и потом ликвидирана 1929. године, као и Учитељска школа у Беранама.²⁴¹

Прилог 11, 1-3 Пројекат Учитељске школе у Даниловграду од 30.7.1921. (С. Поповић, Даниловград. Архитектоника. Симболика простора, Београд 2011); Основе Учитељске школе у Даниловграду, цртежи из 1927; Снимак школског комплекса у Даниловграду (С. Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда, магистарска теза, 2003)

²⁴⁰ Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда (магистарска теза одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2003. године), 35.

²⁴¹ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 101; www.danilovgrad.me/files/istorija.htm: Учитељска школа се 1919. године уселила у некадашњи Књажев двор.

Гимназија у Подгорици је отворена 1907. године. Но, тек након уједињења 1918. почела је значајнија активност на подизању њене зграде коју је покренуо тадашњи директор школе Никола Шкерковић. На земљишту које је за градњу одређено на улазу у варош из правца Цетиња, у башти краља Николе, камен темељац нове зграде Гиманзије постављен је 28.6.1922. године, након чега су радови били обустављени у дужем временском периоду због несугласица између Грађевинске дирекције у Дубровнику и предузимача.²⁴² У новинском чланку сарадника „Народне ријечи“ јула 1922. године објављено је да су по налогу Министарства грађевина још у марту 1921. инжењери урадили план двоспратне гимназијске зграде са подрумским простором. „Зграда дужине 95 метара пројектована је за смјештај 1200 ученика, са 22 учионице и осталим просторијама постављеним по модерним педагошким и хигијенским захтјевима“ тако да је требало да има сале за гимнастику, свечаности, цртање, школски музеј, разне кабинете, канцеларије, собе за професоре, књижнице, стан за директора и послужитеља.²⁴³ Потом је средином 1926. године у листу „Време“ објављена вијест о активностима које се предузимају у Министарству просвете како би се у току године подигла нова зграда Гимназије у Подгорици за коју је план већ био урађен у Министарству грађевина.²⁴⁴

Пројекат новоградње Велике гимназије у Подгорици припремио је архитекта Фридрих Валента маја 1926. године (Прилог 12, 1-6).²⁴⁵ Валента Фридрих (1895-1940) је од средине двадесетих година дјеловао као архитекта Грађевинске дирекције у Дубровнику, а затим у служби Техничког одјелка при Дубровачком

---

²⁴² Слободна мисао од 24.12.1923; Слободна мисао од 29.9.1924: Дубровачка грађевинска дирекција оптужена је да саботира рад на згради Гимназије.

²⁴³ Подгоричанин, *Зграда Велике Државне Гиманзије у Подгорици*, *Народна ријеч* од 12.7.1922: На почетку је општина као прву помоћ приложила 50 000 динара, а потом и чланови мисије Америчког Црвеног крста. Министарство просвете предвидјело је за овогодишњу буџетску суму 800 000 динара, а Министарство финансија уступило имање „Тиха“, које је било својина династије Петровић-Његош, као најбоље мјесто за изградњу школе.

²⁴⁴ *Време* од 18.6. и 7.8.1926.

²⁴⁵ *Пројекат новоградње Велике гимназије у Подгорици*, инж. арх. Ф. Валента, Дубровник мај 1926, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине - Техничко одјелење, Ф 23-Срез подгорички: Са потписом надлежног у Грађевинској дирекцији у Дубровнику, инж. Стјепана Вулпеа.

среском начелству²⁴⁶ у којем је почетком четврте деценије имао звање вишег пристава.²⁴⁷ Остварио је невелик, али значајан опус дјела, јавних и приватних грађевина, углавном на подручју Дубровника, али и у Херцеговини и Црној Гори.²⁴⁸

Гимназија у Подгорици саграђена је у сарадњи и средствима Министарства просвете и америчког подмлатка Црвеног крста.²⁴⁹ Подизање зграде, којем се приступило 1926, извођено је током друге половине двадесетих година XX вијека.²⁵⁰ За надзор над радовима и њихов обрачун ангажован је Миладин Прљевић, архитекта Грађевинске секције на Цетињу (1925-28).²⁵¹ Завршни радови извођени су током 1930-31, након којих је нова гимназијска зграда освећена 27.1.1932. године (Прилог 12, 7-10).²⁵² Била је изграђена „према модерним принципима и у складу са хигијенским условима“, са уређеном канализацијом, инсталираним електричним освјетљењем и паркетираним собама, с тим што јој је недостајала гимнастичка дворана и централно гријање. Имала је 26 учионица, одјељења за разне кабинете и канцеларије, стан за директора и служитеље, велику свечану дворану која је могла да прими преко 500 особа, као и модеран намјештај који је набављен средствима из буџета Зетске бановине.²⁵³

Цјеловито обликован разуђени волумен зграде Подгоричке гимназије рашчлањен је на главни корпус и мања бочна крила и завршен косим кровом. Основно тијело постављено је попречно у односу на главну осу и рашчлањено по хоризонтали на три зоне. У распореду просторија и обликовању композиције примијењен је

---

²⁴⁶ Antun Baće, *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata (doktorski rad odbranjen na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu 2015. godine)*, 85.

²⁴⁷ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 491.

²⁴⁸ Antun Baće, *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata...*, 120-121: Валентини пројекти у Црној Гори су и Надбискупски дом и црква у Бару (1925) и реконструкција Зетског дома на Цетињу (1925).

²⁴⁹ *Политика* од 18.11.1930: Амерички Црвени крст приложио је око 300 000 динара за подизање зграде и 85 000 за набавку учила и гимнастичких справа.

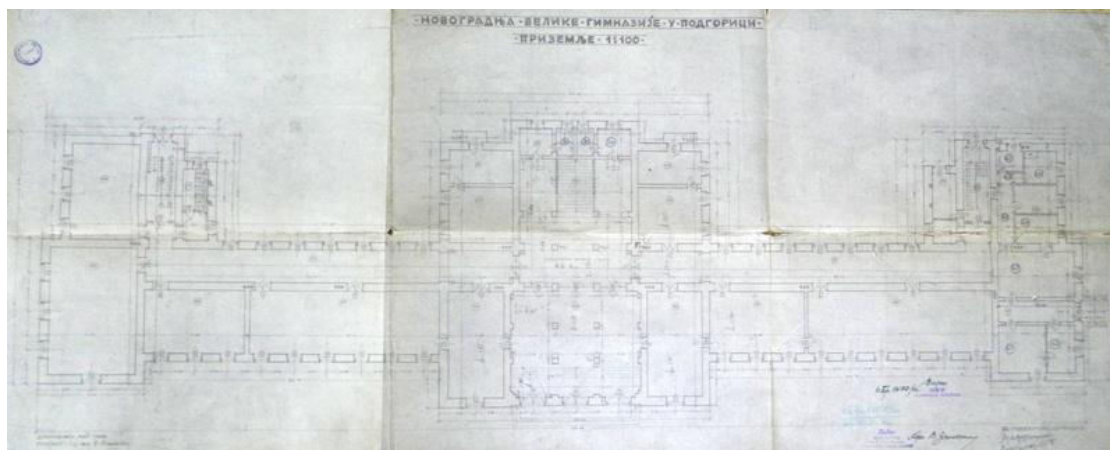
²⁵⁰ *Време* од 2.5.1927; *Црна Гора* од 22.1.1926; *Слободна мисао* од 26.6.1927: Радови на изградњи и даље слабо напредују; *Време* од 19.6. и 11.10.1928, *Време* од 24.8, 24.12. и 27.12.1929.

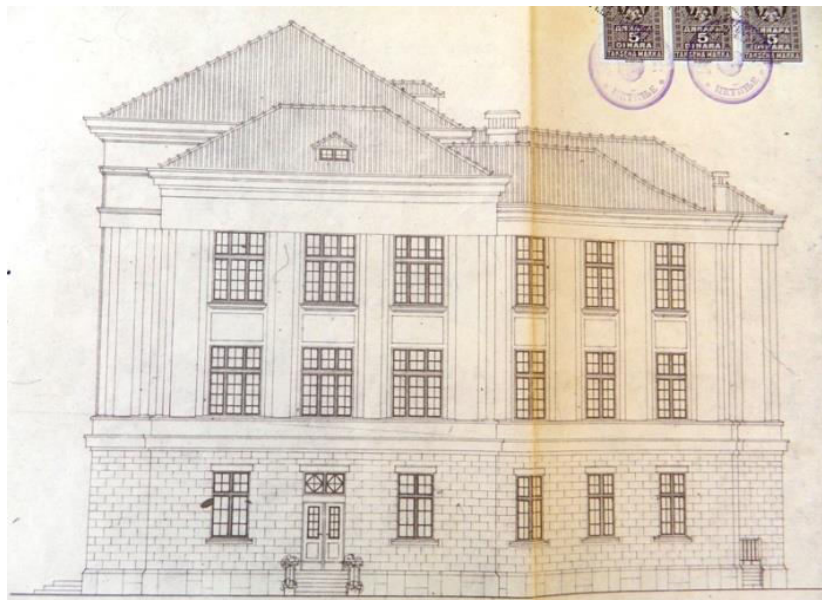
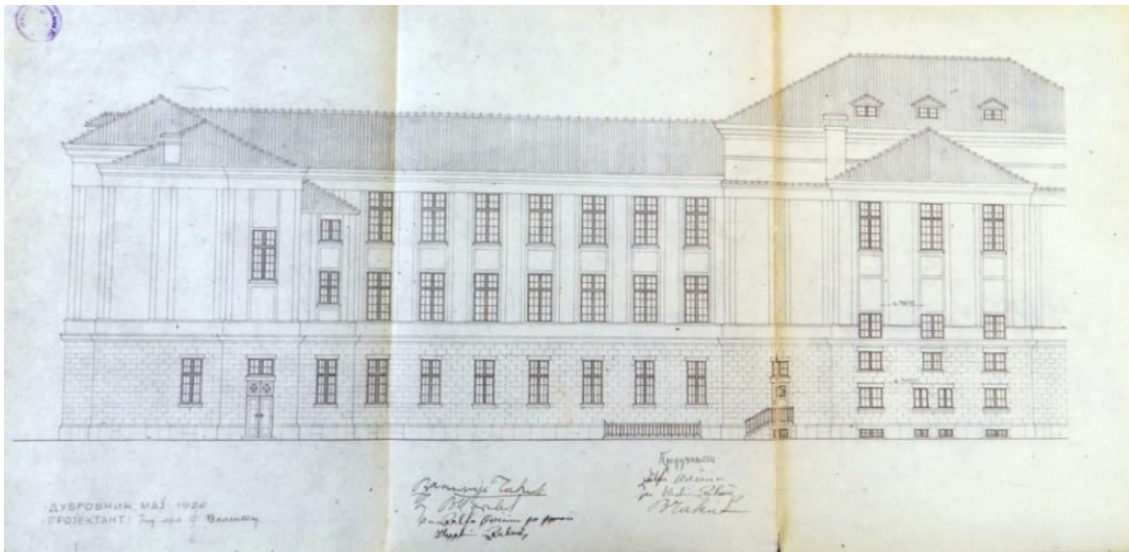
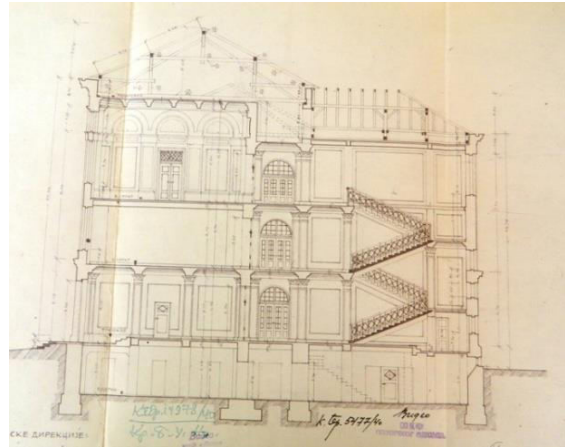
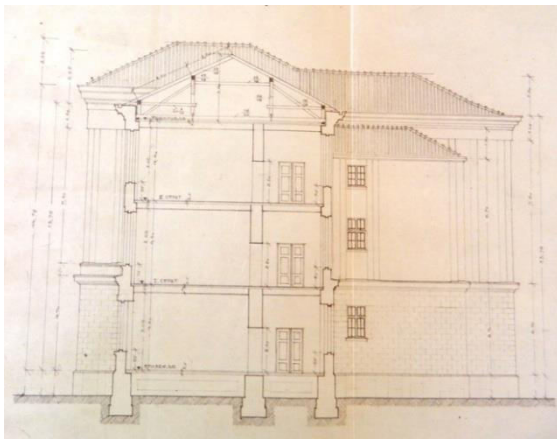
²⁵¹ Иван Р. Марковић, *Архитекта Миладин Прљевић...*, 22.

²⁵² *Службени гласник Зетске бановине* од 24.5.1930: Објављен је оглас лицитације за радове на довршењу зграде; *Слободна мисао* од 5.7.1931; *Зетски гласник* од 10.2.1932: Приликом освећења зграде постављена је спомен-плоча подмлатку Американског Црвеног крста који је значајно помогао током њене изградње.

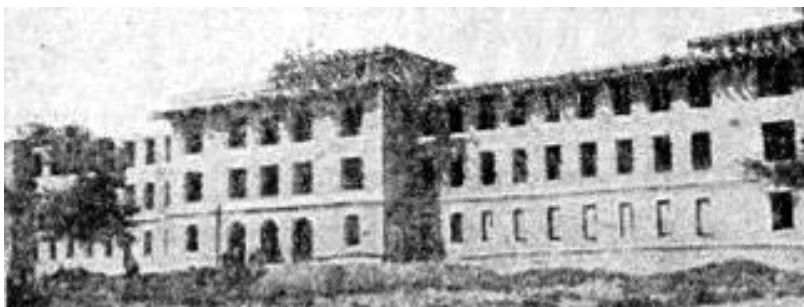
²⁵³ *Политика* од 10.1.1931. и 29.1. 1932.

академски принцип осне симетрије. Са више пажње обрађена главна фасада у односу на остале, њена петодјелна подјела остварена помоћу већег централног и два бочна ризалита, обликовање централне зоне уједначеним смјењивањем једноставних прозора и декоративних правоугаоних међупоља, наглашени профилисани поткровни вијенац, камена рустика високог приземља ублажена правоугаоним прозорским отворима и порталом елементи су академског вокабулара спојени у хармоничну архитектонску цјелину. Лучно завршени главни улаз са декоративним архиволтама од камених клинова радијалног распореда постављен је у осовини. Прочишћени језик академизма обогаћен је на појединим дјеловима композиције, декоративном оквиру тродјелног портала и кореспондирајућим луковима отвора горњег дијела централног ризалита који повезују веома стилизоване пиластре. Монументалност гимназијске зграде остварена је димензијама и позиционирањем на пространој парцели са двориштем ограђеним каменом оградом, као и складом односа дјелова и цјелине архитектонске композиције.

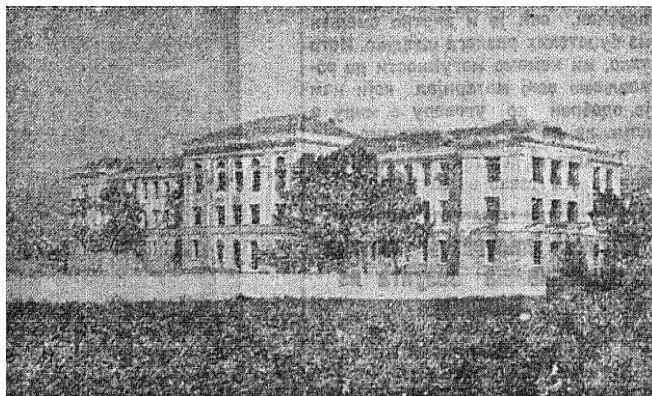

Прилог 12, 1-6 Зграда гимназије у Подгорици, Извођачки пројекат, арх. Фридрих Валента, 1926, основе приземља и првог спрата, пресјек А-Б, пресјек Ц-А, изглед из дворишта, изглед са стране (ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 23-Срез подгорички)

Прилог 12-7 Нова зграда Гимназије у Подгорици, изглед у току изградње (*Време* од 19.6.1928)

Прилог 12-8 Нова Гимназија у Подгорици (*Политика* од 29.1.1932)

Прилог 12, 9-10 Зграда Гимназије у Подгорици, изгледи 2018. прије реконструкције (Слађана Жуњић)

Нижа четвороразредна гимназија у Бијелом Пољу отворена је указом краља Александра августа 1926. године, након одлуке школског одбора да се у ту сврху уступи зграда старе турске школе у којој је тада радила основна школа.²⁵⁴ Услед неодговарајућих услова за њен рад, планирана је изградња нове гимназијске зграде. Пројекат за нову зграду Гимназије у Бијелом Пољу припремио је Александар И. Герценвиц, архитекта Грађевинске дирекције Крушевцу, децембра 1928. године. У Министарству грађевина прегледао га је и прерадио архитекта Никола Краснов априла 1929. године (Прилог 13, 1-5).²⁵⁵ Александар Герценвиц, емигрант из Русије,²⁵⁶ током двадесетих година XX вијека био је запослен у Грађевинској дирекцији у Крушевцу.

Пројектом из 1928/29. године изградња Гимназије у Бијелом Пољу планирана је на подручју Никољца, на десној обали Лима, недалеко од општинске зграде и старог мухамеданског гробља. Пројектовано је пространо здање, сложеног решења основе са унутрашњим двориштем, асиметрично у коначној форми услед додавања стамбених и помоћних јединица на дворишној страни. На приземљу средишњег дијела зграде биле су предвиђене различите школске просторије симетричне диспозиције, намијењене за директора и канцелара, библиотеку за професоре, збирку учила, библиотеку, салу за професоре и чекаоницу. У наставку централне осе иза унутрашњег дворишта планирана је гимнастичка сала са свлачионицама и тоалетом, као и просторијама за учитеља, која је ходницима повезана са остатком приземља, споредним улазима и степеништима за спрат. Бочно од овог пространог централног дијела налазила су се издвојена одјелења мушке и женске гимназије, са десне стране женске, са три учионице на приземљу и пространим станом за директора у задњем дијелу, а са лијеве стране мушке гимназије са четири учионице, становима за служитеље и помоћним просторијама на крају.

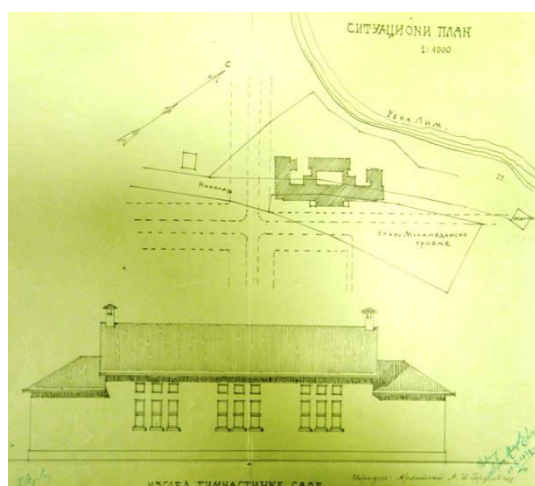
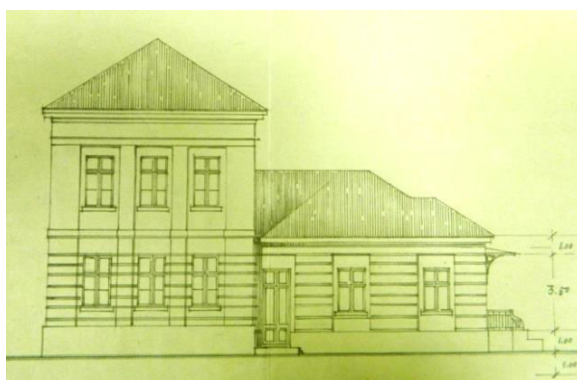
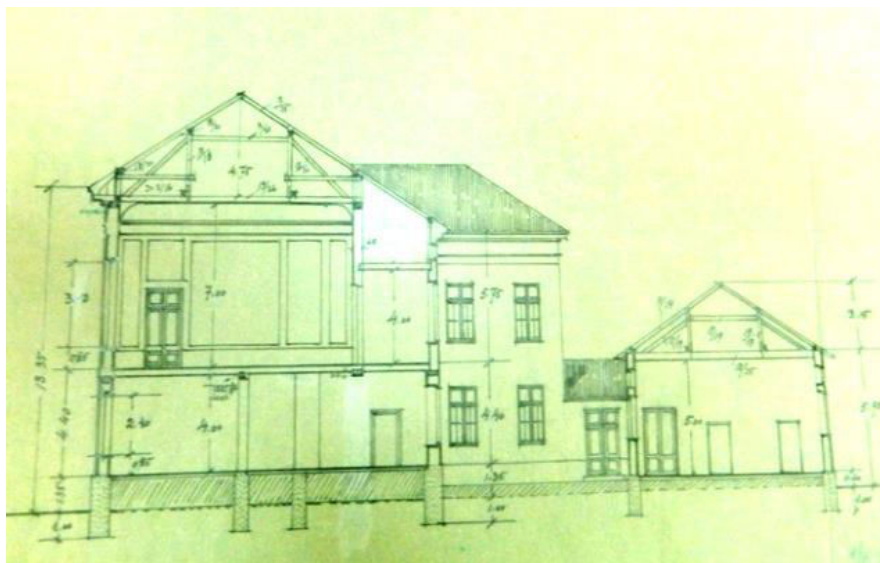
---

²⁵⁴ Anonim, Gimnazija „Miloje Dobrašinović“ Bijelo Polje. Istorijat, <http://gimnazijabp.me/index.php/istorijat-skole>; *Политика* од 30.8.1926.

²⁵⁵ *Пројекат зграде Гимназије у Бијелом Пољу*, арх. А. И. Герценвиц, 10.12.1928, Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина КЈ бр. 476-52: Пројекат је прегледао и прерадио архитекта Никола Краснов у Министарству грађевина 4.4.1929. и потписао шеф арх. П. Гачић 25.4.1929. године.

²⁵⁶ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 204.

Прилог 13, 1-5 Зграда Гимназије у Бијелом Пољу, Пројекат, арх. Александар Герценвиц, 1928, прерадио арх. Никола Краснов 1929, основа приземља, главни изглед, пресејци, изглед са стране, ситуациони план и изглед гимнастичке сале

(Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина КЈ бр.476-52)

Учитељско удружење Среза бјелопољског и родитељи ученика, у споразуму са гимназијским наставницима, покренули су питање изградње нове зграде Гимназије у Бијелом Пољу почетком 1933. године, када је основан Фонд за подизање гимназије.²⁵⁷ Прикупљање добровољних прилога ишло је споро, тако да је у Фонду до марта 1934. године сакупљено само 30.000 динара, иако су у свим

²⁵⁷ Политика од 25.2.1933, Слободна мисао од 26.2.1933.

општинама Бјелопољског среза били организовани неопходни пододбори и повјереници.²⁵⁸

Темељи зграде свечано су постављени тек почетком јуна 1937. године.²⁵⁹ Када је следеће године почела изградња на десној обали Лима, у близини Дома Кола српских сестара, дошло је до промјене локације објекта тако да су темељи нове гимназијске зграде изведени на лијевој обали Лима поред пута за Пријепоље, у којем правцу је требало да се развија варош. Током 1938. године било је изграђено приземље и дио првог спрата.²⁶⁰ Радови нису били довршени ни до 1941. године, будући да је у бановинском буџету за 1940/41. годину био предвиђен кредит за довршење нове гимназијске зграде у Бијелом Пољу у износу од 1,5 милиона динара и да је приликом расправе о предлогу новог буџета 1941. године тражена помоћ за њено довршење.²⁶¹

ГРАЂАНСКЕ И СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

Током прве половине треће деценије извођени су радови на изградњи Женске занатске школе у Подгорици. Њен камен темељац свечано је постављен 11.6.1922. године.²⁶² Познато је да је након завршетка зидарских радова, због немогућности Женског друштва да зграду покрије и доврши, грађанство позвано на прикупљање прилога 1924. године.²⁶³ Ове новинске вијести вјероватно се односе на Дом Добротворно-просвјетног женског друштва у Подгорици који је отворен 1925. године и у којем је била смјештена Женска занатска школа.

Како је објављено у „Народној ријечи“ средином 1925. године, у Министарству пољопривреде и вода вршене су припреме за оснивање Ветеринарске школе у

---

²⁵⁸ *Зетски гласник* од 22.4.1933. и 7.3.1934.

²⁵⁹ Бијело Поље, (монографија), Бијело Поље 1997, 331-332.

²⁶⁰ *Правда* од 16.2.1939.

²⁶¹ Лицитације за наставак извођења радова биле су заказане за 21.8, а затим за 10.9.1940. године, како је објављивао *Зетски гласник*; *Зетски гласник* од 30.3.1940, *Зетски гласник* од 1.3.1941.

²⁶² *Народна ријеч* од 2.8.1922: Том приликом прилоге за подизање зграде уручили су Општински суд, уписавши краљицу Марију за добротвора школе прилогом од 5.000 динара, Амерички Дјечији Црвени крст (31.000 динара), хаџи Богдан Чађеновић (10.000 динара), као и бројни грађани.

²⁶³ *Црна Гора* од 5.9.1924: Објављено је да се зграда подиже „на најљепшем плацу у вароши“ који је уступила Општина.

Подгорици. Донесена је одлука о набавци материјала и најављен је скори почетак радова.²⁶⁴

Почетком 1928. године био је најављен и почетак изградње четири нове зграде за потребе Машинске подофицирске школе у Кумбору, за које су планови и предрачуни били одобрени, као и кредит у износу од око 1,7 милиона динара на захтјев министра војске и морнарице.²⁶⁵ Министарство војске и морнарице је претходно, почетком 1927. године, резервисало кредит за подизање двије мање зграде за ову школу, које је тада најављено за следећи мјесец.²⁶⁶ О даљем току радова није пронађено више података, осим знатно касније објављене вијести поводом најаве лицитације за подизање зграде Машинске школе у Кумбору коју ће одржати Инжењерско-техничко одељење штаба Морнарице у Земуну (средина 1938).²⁶⁷

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Од већег броја основних школа које су саграђене у Црној Гори током треће деценије XX вијека, углавном на сеоском подручју, више података пронађено је за школске зграде у Брчелима (1925-28), Глухом Долу (1924-1927) и у вароши Пљевљима (1925-35).

На захтјев просветних власти, мјештани Брчела су 1925. године донијели одлуку о подизању нове школске зграде на мјесту Балшића Долац, како школа у Брчелима, једна од најстаријих у Црној Гори, не би била затворена. Школска зграда је била саграђена до септембра 1928. године „према плану добијеном од грађевинских власти“.²⁶⁸

---

²⁶⁴ *Народна ријеч* од 27.6.1925.

²⁶⁵ *Правда* од 17.3.1928.

²⁶⁶ *Време* од 10.4.1927.

²⁶⁷ *Политика* од 16.6.1938.

²⁶⁸ *Слободна мисао* од 20.2. и 6.11.1927. и 7.10.1928: Одбор за подизање новог школског здања у Брчелима објавио је јавну захвалност приложницима поводом добијених прилога; *Службени гласник Зетске области* од 29.10.1927: Објављен је оглас лицитације за подизање зидова нове

Зграда Основне школе у Глухом Долу изграђена је 1924-1927. године у центру овог великог црмничког села (Прилог 14, 1-4).²⁶⁹ План школске зграде, који је приложио инжењер Владимир Гаљченко као вид помоћи Одбору за подизање школе, одобрен је јула 1925. године.²⁷⁰ Корпус школског објекта у Глухом Долу чине два дијела, виши приземно-спратни са сутереном намијењен учитељском стану, рустично обрађених камених фасада и нижи приземни дио са двије учионице и ходником, омалтерисаних и окречених фасадних површина, постављен на издигнутијем дијелу терена. У учитељски стан улази се са јужне стране, каменим степеницама преко терасе на каменом постаменту, подигнутом уз главни објекат, док се у учионице улази из школског дворишта са сјеверне стране. Фасадне површине обликоване су једноставно, у духу фолклорне градитељске традиције. Рашчлањене су правоугаоним отворима једноставног оквира и посебно истакнутим, лучно завршеним порталом са прилазним двокраким степеништем на задњој страни школске зграде.

Овакво решење објекта било је у складу са опредјелењем Архитектонског одјелења Министарства грађевина поводом избора стила за сеоске школе који је требало да буде заснован на поштовању „духа мјеста“, ослањању на градитељско наслеђе и једноставна средства архитектонског изражавања.²⁷¹

Нова зграда Народне основне школе у Бијелом Пољу, која је саграђена 1926. године на мјесту старе, имала је три учионице и једну пространу салу за свечаности и скупове.²⁷²

школске зграде у Брчелима за коју су темељи урађени и материјал припремљен на терену, заказане за 13.11.1927;

Народна ријеч од 2.5.1928: Предрачунска сума износила је више од 500.000 динара;

Црна Гора од 15.9.1928: Изграђена је трудом мјештана и уз помоћ добровољних прилога исељеника.

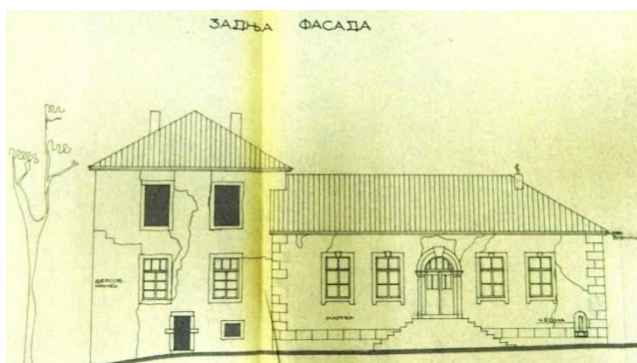
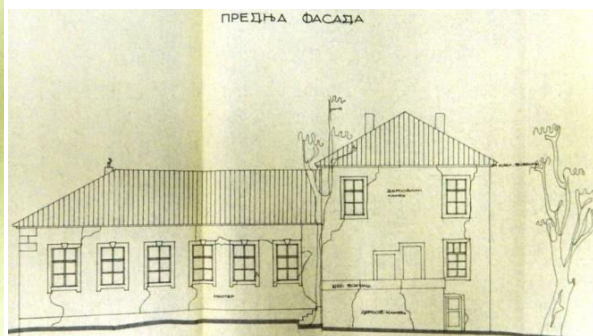
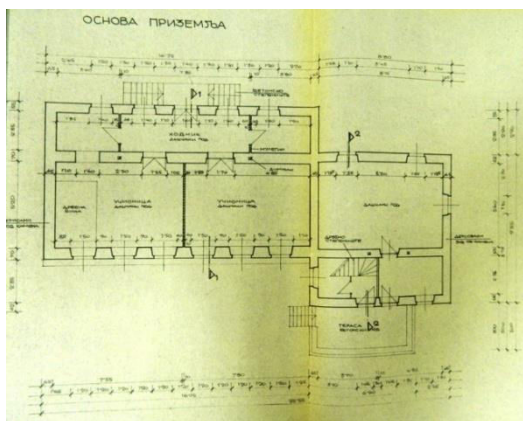
Татјана Пејовић-Александар Чиликов, Православни манастири у Црној Гори, Подгорица-Београд 2011, 135,139: Основна школа при манастиру Горњи Брчели отворена је 1863. године. Затим је 1868. пресељена у манастир Доњи Брчели, гдје се школска зграда налазила уз цркву са сјеверне стране. Зграде конака и школе срушене су у току Другог свјетског рата.

²⁶⁹ *Пројекат санације Основне школе-Глухи До Црмница*, 13.5.1985, Управа за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње (УЗКД).

²⁷⁰ *Слободна мисао* од 24.8.1925: Прилози за изградњу школе добијени су од становника Црне Горе и из других крајева земље, као и од исељеника из Сједињених Америчких Држава и Канаде.

²⁷¹ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 265-266.

²⁷² Батрић Ракочевић, Старо Бијело Поље, (фотомонографија), Бијело Поље 1999, 211.

Прилог 14, 1-3 Основна школа у Глухом Долу, Пројекат санације, 1985, основа приземља, прочељна и задња фасада (УЗКД); Прилог 14 -4 Изглед прочеља 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 15 Зграда Основне школе у Пљевљима, данас Гиманзија, изглед 2015 (www.pvportal.me/2015/04/eksterna-matura/); Прилог 16 Стара и нова школа у Бабинама (Време од 21.7.1931)

Године 1925. почела је изградња нове зграде Основне школе у Пљевљима за подручје цијелог града, у циљу обједињавања четири постојеће основне школе

(Прилог 15). Након десет година била је завршена и предата на коришћење.²⁷³ План школске зграде са 14 учионица, колико је и било одјељења у Пљевљима, припремљен је у Грађевинској дирекцији у Крушевцу и потом упућен на ревизију Министарству просвете 31.5.1927, док је Грађевинска секција у Пљевљима сачинила предмјер, предрачун и остала техничка документа у износу од 1,6 милиона динара.²⁷⁴ До септембра 1935. године школска зграда је била озидана и покривена, за радове је утрошено око 1,2 милиона динара, од чега је Министарство просвете учествовало са 545.000 динара.²⁷⁵

У литератури је објављен податак да је пројекат школске зграде урадио инжењер Дебељевић у стилу академизма.²⁷⁶ С обзиром на чињеницу да је током 1927-28. године Стеван Дебељевић радио као инжењер у Грађевинској секцији у Пљевљима која је била под надлежношћу Дирекције у Крушевцу, у којој су дјеловали архитекти Милица Карасинска-Вукшић и Александар Герценвиц, његово учешће у пројектантском поступку прецизније ће се одредити увидом у пројекат.²⁷⁷

Крајем треће и почетком четврте деценије подигнута је нова зграда за Основну школу у селу Бабинама код Пљеваља, трудом мјештана и уз помоћ државе, Ужичке области и потом Зетске бановине (1928-31) - Прилог 16.²⁷⁸ Уважавајући народну неимарску традицију, нови школски објекат саграђен је у фолклорном маниру као једноставна једноетажна грађевина завршена четвороводним кровом. На приземљу су се налазиле двије велике учионице, канцеларија и пространи ходник, а на спрату два учитељска стана са великом терасом. Имала је и подрум, као и бунар у непосредној близини.

---

²⁷³ Историја Пљеваља..., 325; *Зетски гласник* од 11.4.1931: Банска управа је одобрила износ од око 150 000 динара за дјелимично довршење зграде Основне школе у Пљевљима; *Време* од 17.4.1931. и *Зетски гласник* од 18.4.1931: Објављен је оглас лицитације за дјелимично довршење зграде Основне школе у Пљевљима према предрачунској суми од 375.000 динара, заказане за 11.5.1931; *Зетски гласник* од 1.7.1931: Банска управа је одобрила износ од око 370.000 динара за дјелимично довршење зграде Основне школе у Пљевљима.

²⁷⁴ Историја Пљеваља..., 326-327: Школа је имала 393.000 динара сопствених средстава, претходно јој је дато 370.000, а тада још 80.000 динара.

²⁷⁵ Исто, 327: Тада је за завршне радове требало обезбиједити још 500.000 динара.

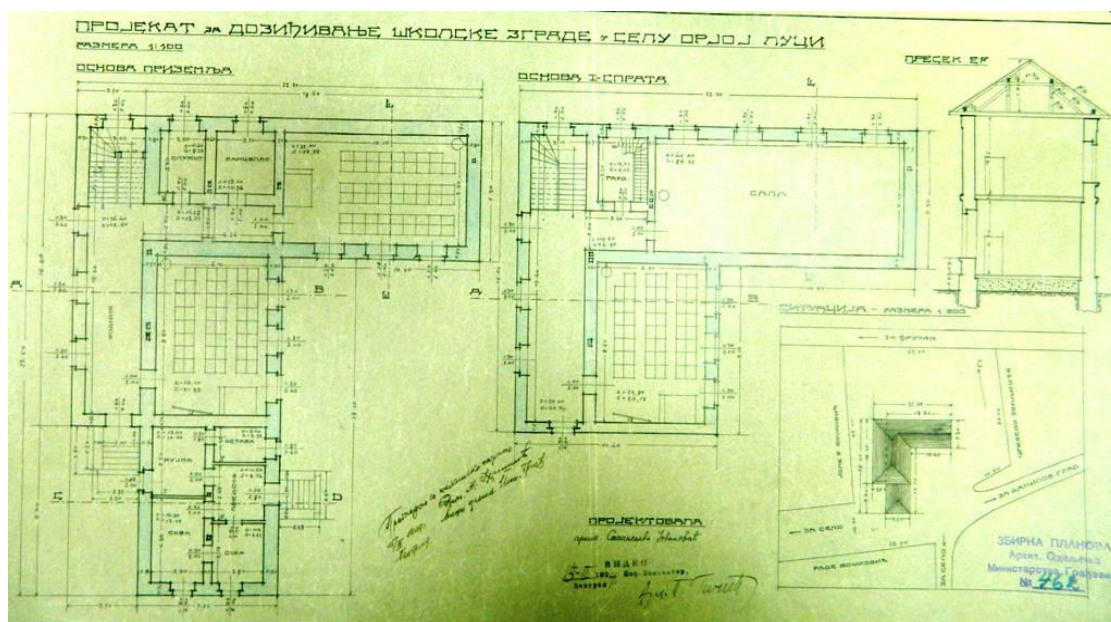
²⁷⁶ Војкан Бојовић-Саша Старчевић, Пљевља и Пљевљаци, књ. 2, Београд 2005: У згради Основне школе након 1956. године ради Гимназија.

²⁷⁷ У току истраживања пројекат није пронађен.

²⁷⁸ *Време* од 21.7.1931.

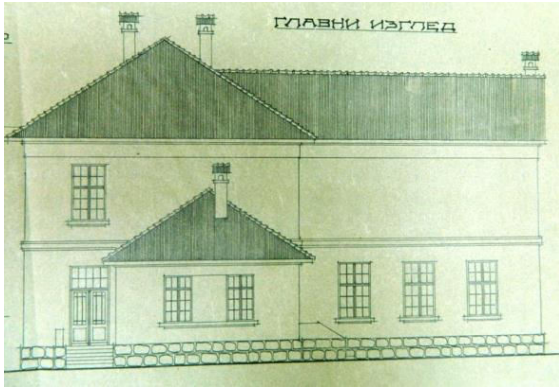

Поводом планираног дозиђивања школске зграде у Орјој Луци код Даниловграда током треће деценије, пројекат је припремила Станислава Јовановић, архитекта Министарства грађевина (Прилог 17, 1-2).²⁷⁹ Судећи према постојећем изгледу објекта, овај пројекат није био реализован (Прилог 17, 3-5). Распоред просторија новопроектване једносратне школске зграде, основе приближне ћириличном слову „Г“, рационално је организован поставком двије учионице, пространог ходника са степеништем, канцеларије и просторије за служитеља на приземљу, још једне учионице, ходника, велике сале и гардеробе на спрату. У склопу школског објекта завршеног косим кровом, једноставно обликованих фасадних површина у духу народне градитељске традиције, на јужној страни је планиран приземни корпус правоугаоне основе, са посебним степенишним улазом, сачињен од двије собе, предсобља, кухиње и оставе, који је био намијењен стану за учитеља. Школа у Орјој Луци је затворена 2017. године.²⁸⁰

²⁷⁹ Пројекат за дозиђивање школске зграде у селу Орјој Луци, архитекта С. Јовановић, Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина бр. 462-156: Недостаје датум израде пројекта који је у Министарству грађевина прегледао са техничке стране арх. Димитрије Јуришић 15.3.1929. године и потписао шеф инспектор Петар Гачић; Jelena Jovanović, Najstarije škole u Crnoj Gori: učenika manje nego vijek prije, 25.11.2012, <http://www.vijesti.me/vijesti/najstarije-skole-u-crnoj-gori-ucenika-manje-nego-vijek-prije-102005>: Школа у Орјој Луци код Даниловграда основана је 1857. године заслугом књаза Данила, који је за њен смјештај уступио свој дворца. Једна је од најстаријих школа у Црној Гори.

²⁸⁰ I. P., U Orjoj Luci. Napuštena škola nekadašnji dvorac, 24.3.2018, <http://www.rtcg.me>.

Прилог 17, 1-2 Основна школа у Орјој Луци, Пројекат дозиђивања, арх. Станислава Јовановић, основе приземља и првог спрата, пресјек, ситуација; главни изглед (Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина КЈ бр. 462-156); Прилог 17-3 Основна школа у Орјој Луци, изглед, 2000. (Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда, магистарска теза); Прилог 17, 4-5 Изгледи, 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 18, 1-2 Основна школа у Понарима, изгледи, 2016. (Слађана Жуњић)

О одређеном броју зграда основних школа саграђених у трећој деценији XX вијека сазнаје се из кратких вијести објављиваних у оновременој штампи, као и из литературе посвећене културном наслеђу појединих крајева.

На цетињско-подгоричком подручју саграђене су нове школске зграде: на Крусима (1922),²⁸¹ Метеризима (1924),²⁸² у Понарима (1924) - Прилог 18, 1-2,²⁸³ Прекорници код Љуботиња (1925),²⁸⁴ затим школа Орашко-штитарска (1929),²⁸⁵ као и школа у Орахову (до 1931).²⁸⁶ У Данилоградском срезу, у селу Велестово планирано је подизање нове школске зграде, чије је зидање било одобрено средином 1927. године.²⁸⁷

Нова зграда за школу у Жупи Никшићкој, чија је изградња започета прије Балканских ратова, завршена је и освећена 4.10.1925. године. Тада је у листу „Слободна мисао“ о њој писано као о „једној од најљепших школа у покрајини“.²⁸⁸ Поводом подизања школе у Сомини (срез Велимски) школски одбор је у име школске општине упутио јавну захвалницу приложницима 1924. и 1925. године.²⁸⁹

На територији данашње општине Плужине саграђен је већи број једноставно обликованих сеоских школских зграда, које су углавном биле у функцији и у периоду након Другог свјетског рата. То су нове школске зграде у Доњим и Горњим Брезнима, у којима је настава почела школске 1922/23. године, затим у Боричју, Равном, Смријечну, Рудиницама, Безују, Милошевићима, Миљковцу, Пишчу, Никовићима, Брљеву, које су изграђене 1925-1929. године.²⁹⁰

---

²⁸¹ *Слободна мисао* од 6.11.1922; *Народна ријеч* од 22.11.1922: Школа је подигнута у року од три мјесеца, средствима и трудом мјештана Бера, Круса, Веленице и Горње Дражевине, без икакве помоћи са стране.

²⁸² *Слободна мисао* од 13.10.1924: Школа је изграђена средствима мјештана и уз помоћ исељеника из Америке који су поријеклом из овог краја.

²⁸³ *Слободна мисао* од 17.11.1924. и *Црна Гора* од 20.11.1924: Истовремено са сеоском црквом, трудом мјештана саграђена је и школска зграда (1922-24).

Подигнута је једноставно обликована, приземна школска зграда мањих димензија.

²⁸⁴ *Црна Гора* од 16.10.1925: Школа је подигнута прилозима мјештана.

²⁸⁵ *Службени гласник Зетске области* од 6.2.1928: Објављен је оглас лицитације за зидање нове зграде школе Орашко-Штитарске, заказане за 4.3.1928; *Слободна мисао* од 9.2.1930.

²⁸⁶ *Зета* од 5.7.1931: У послератном периоду у планинском селу Орахово саграђена је нова основна школа, цистијерна, основана је читаоница и обновљена је црква.

²⁸⁷ *Политика* од 26.7.1927; *Службени гласник Зетске области* од 21.4.1928: Објављен је оглас лицитације за зидање нове зграде Основне школе у Велестову, заказане за 20.5.1928.

²⁸⁸ *Слободна мисао* од 18.10.1925.

²⁸⁹ *Слободна мисао* од 25.2.1924: Школски одбор је изразио захвалност добротворима за упућене прилоге; *Слободна мисао* од 27.4.1925: Школска зграда је подигнута захваљујући добровољним прилозима сународника из Америке и уз државну помоћ од 50.000 динара.

²⁹⁰ Момчило Нишић, *Културно наслеђе Пиве...*, 204, 208-209, 212, 214-215, 220-221, 224-233: Градили су их мјештани, добровољним радом и новчаним прилозима, често у заједници са становницима сусједних села, као и уз помоћ државе. Ове школске зграде, осим школа на Равном

На подручју Жабљака подигнута је нова школска зграда у Руданцима (Шаранци), која је освећена 1929. године.²⁹¹

Након 1918. године у свим већим селима у колашинском крају биле су отворене школе, које су грађене као једноставни школски објекти. Током треће деценије саграђене су школске зграде у Требаљеву и Рашковом лугу (1921), Липовској Бистрици (1924), Миољци и Барама Краљским (1925).²⁹²

Децембра 1929. освећена је нова школска зграда у селу Брезојевци испоставе плавске, која је оцијењена као „једна од најљепших“ у вијести тим поводом објављеној у „Слободној мисли“.²⁹³

БОЛНИЧКЕ И ЗГРАДЕ СОЦИЈАЛНО-МЕДИЦИНСКИХ УСТАНОВА

Један од важних елемената културне политике Краљевине СХС/Југославије била је здравствена култура и здравствено просвећивање становништва. Неповољне здравствене прилике у држави представљале су одраз друштвених, економских и културних прилика. У циљу њиховог побољшања, сузбијања заразних болести и хигијенског просвећивања организоване су бројне институције-одјељења при Министарству народног здравља, Стална епидемиолошка комисија, Централни хигијенски завод (1924) и хигијенски заводи у већим центрима, домови народног здравља, болнице, школске поликлинике и др.²⁹⁴

и у Рудиницама, спаљене су у току Другог свјетског рата. У послератном периоду су обновљене. Крајем деведесетих година XX вијека биле су у функцији, иако са малим бројем ученика, школе у Боричју (школска зграда на новој локацији), Пишчу, Безују, Милошевићима, Равном, Смријечну, Рудиницама, Доњим Брезнима, док је школа у Горњим Брезнима престала са радом убрзо након школске 1967/68, школа у Брљеву 1976, у Миљковцу 1982, а у Никовићима 1987/88. године.

²⁹¹ *Слободна мисао* од 24.11.1929.

²⁹² Драгиња Кујовић, *Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002*, 111-116: Грађене су прилозима становника школских општина. Израдњу школе у Барама Краљским помогао је краљ Александар Карађорђевић.

Слободна мисао од 5.1.1925 : Мјештани Требаљева саградили су школску зграду, а поред ње и цркву.

²⁹³ *Политика* од 14.12.1929; *Слободна мисао* од 29.12.1929: „Подигнута је великим заузимањем г. Н. Поповића (пред. школског одбора) и осталих.“

²⁹⁴ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, други део... 229-242.

У складу са оваквом политиком, на Цетињу је 1922. године основана Стална бактериолошка станица која је радила у згради Болнице „Данило I“. Услед тешке послератне епидемијске ситуације и увећаног посла она је 1927. године организована као Хигијенски завод, самостална установа са проширеним задацима.²⁹⁵ Хигијенски заводи, за које је био надлежан Централни хигијенски завод у Београду, претходно су били основани у већим центрима, Љубљани, Загребу, Сплиту, Сарајеву, Нишу и Скопљу. Све ове установе носиле су назив социјално-медицинске установе и биле су под руководством Одјељења за хигијену Министарства народног здравља. Добијале су стручну и материјалну помоћ од Хигијенске секције Лиге народа из Женеве.

Хигијенски завод на Цетињу подигнут је 1926-28. године, решењем Министарства народног здравља од 1926. године, када је у ту сврху одобрен кредит у износу од 400.000 динара.²⁹⁶ Налазио се у градском парку, на простору данашњег хотела „Гранд“ (Прилог 19-1). Био је смјештен у четири картонске Декерове бараке, двије мање лимене зграде, једној мањој зиданој згради која је адаптирана за школску поликлинику са купатилом и у једној дрвеној бараци додатој касније за потребе администрације.²⁹⁷ До краја 1926. године била је довршена школска поликлиника и купатило, поред ње у парку шест барака за ђачку трпезу, ђачки стан и вјежбаонице, двије куће од жељезне конструкције и једна барака за сталну хигијенску изложбу.²⁹⁸

Објекти Хигијенског завода (Прилог 19, 1-3) били су распоређени тако да су дуж главне Његошеве улице, на коју се настављао пут за Доње Поље, постављени канцеларија, лабораторија, стан директора, иза њих тениски терен, радионице, теза (помоћни објекат), гаража са зимском баштом, зграда депозита, док су се у горњем дијелу терена налазила три међусобно повезана објекта ђачке трпезе и

---

²⁹⁵ Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу, у Болница „Данило I“ (Споменица 1873-1973. године), Цетиње 1973, 73.

²⁹⁶ *Време* од 14.4, 16.4. и 7.6.1926; Аноним, *Хигијенски радови у Зетској области, Политика* од 11.9.1928.

²⁹⁷ Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу..., 73.

Хотел „Гранд“ је саграђен 1984. године на мјесту старог хотела „Парк“.

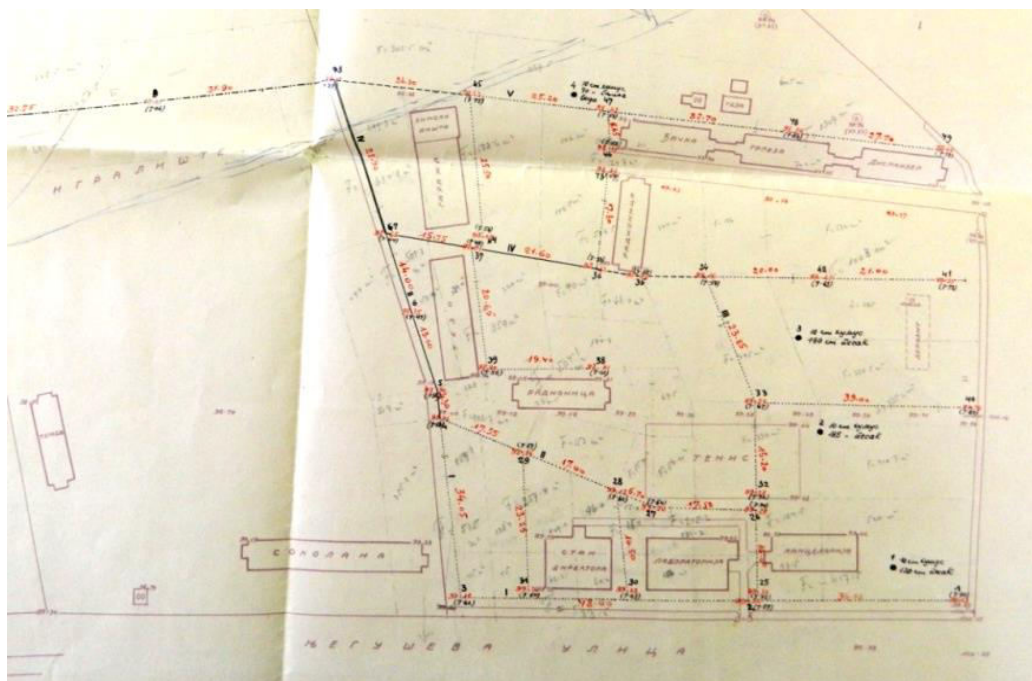
²⁹⁸ *Народна ријеч* од 11.12.1926; *Црна Гора* од 1.9.1925: Школска поликлиника са купатилом за ученике свих школа биће смјештена у државној згради до Мушке гимназије и почеће са радом 1.1.1926. године.

диспанзера. Нешто ниже од ових објеката налазила се соколана, постављена паралелно Његошевој улици.²⁹⁹ Стан директора и лабораторија планирани су у духу фолклорне архитектуре планинске регије као једноставно обликовани приземни објекти са стрмим, пространим кровом. Имали су веће прозорске отворе на фасадама оријентисаним према Његошевој улици.³⁰⁰

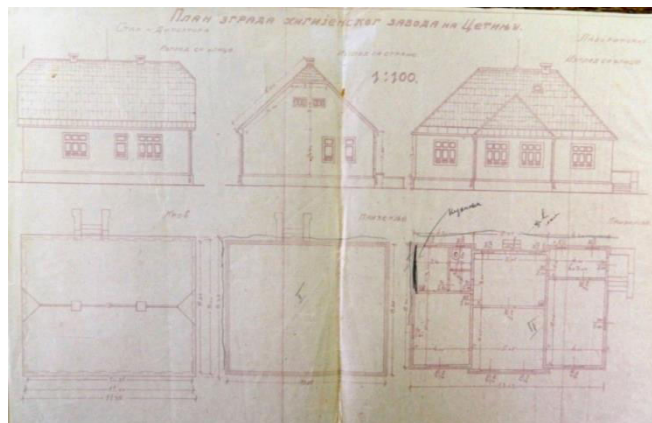
Прилог 19-1 Зграде Хигијенског завода на Цетињу, 1928.

(Болница „Данило I“, Споменица 1873-1973, Цетиње 1973)

²⁹⁹ План за одводњавање земљишта Хигијенског завода на Цетињу, 1931, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 33 - Срез цетињски: План је припремио техничар Влад. Галченко 10.4.1931. године и потписао инг. Вилке Карло.

³⁰⁰ План зграда Хигијенског завода, без назначеног датума израде и имена аутора, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 33 - Срез цетињски.

Прилог 19, 2-3 План за одводњавање земљишта Хигијенског завода на Цетињу из 1931; План зграда Хигијенског завода на Цетињу, стан директора и лабораторија (ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 33 - Срез цетињски)

У оквиру Хигијенског завода постојало је више одјељења, Административно-рачунско, Епидемиолошко-бактериолошко-серолошко, Хемијско, Школска поликлиника, Дјечији диспанзер и Хидротехничко одјељење.³⁰¹ Једна од активности Хидротехничког одјељења била је израда пројеката зграда за социјално-медицинске установе под надлежношћу Завода. Ови пројекти никада нису изведени.

Школска поликлиника на Цетињу имала је купатило које је радило током читаве школске године, а једном седмично било је доступно и грађанству. У оквиру ње је радила и ђачка трпеза, намијењена исхрани неухрањених ученика. Пошто су ове просторије биле неусловне, планом нове гимназијске зграде биле су предвиђене и просторије за Школску поликлинику, ђачку кухињу и трпезарију, које су потом и изграђене.

Као истурена одјељења Хигијенског завода дјеловале су антимаљаријске станице, од којих су неке услед локалних потреба касније организоване као домови народног здравља – самосталне установе са проширеним задацима.³⁰² Домови

³⁰¹ Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу..., 73, 79-81.

³⁰² Исто, 73: Хигијенски завод на Цетињу активно је радио и после завршетка Другог свјетског рата, посебно на искорјењивању маларије.

народног здравља основани су у Улцињу, Бару, Подгорици, Пљевљима, Беранама, Будви³⁰³ и Никшићу.

Током треће деценије XX вијека у Црној Гори је подигнут значајан број зграда здравствених установа, најчешће по типу једноставних монтажних објеката-павиљона од дрвета, метала или картона. Домови народног здравља саграђени су у Подгорици, Пљевљима, Никшићу и Беранама, нове зграде болница у Никшићу и Колашину, подигнути су и Санаторијум на Ловћену, Опоравилиште на Металци, као и Дјечији сиротињски дом на Бранеловици у Даниловграду.

Дио Дома народног здравља у Подгорици био је смјештен у намјенски изграђеној згради, а остатак у дрвеним и картонским Декеровим баракама и павиљонима добијеним на рачун репарација.³⁰⁴ Радови на подизању овог здравственог Дома, у којем је планиран смјештај амбуланте за венеричне болести, одјељења за маларију и других, извођени су крајем 1926. године од стране Министарства народног здравља.³⁰⁵ Припреме за његово подизање вршене су крајем 1925,³⁰⁶ након чега је изградња трајала током следеће године. Почетком 1926. године било је довршено и почело је са радом и Општинско купатило.³⁰⁷

Зграда Дома народног здравља у Подгорици,³⁰⁸ симетрично ријешене и једноставно обликоване главне фасаде, састојала се од два дијела, приближно квадратне основе и јасно раздвојене намјене (Прилог 20, 1-2). У већем спратном дијелу, оријентисаном према улици, на приземљу су се налазиле амбуланта, зубна амбуланта, чекаоница, просторије за управника и магацин, док су рачуноводство, архива и остава биле смјештене на спрату. У мањем приземном дијелу зграде била је смјештена школска поликлиника са амбулантом, чекаоницом, купатилом и тоалетима.

---

³⁰³ Исто, 74: Имали су Административно - рачунско, Епидемиолошко - бактерилошко, Амбулантно - поликлиничко одјељење и Школску поликлинику.

³⁰⁴ Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу..., 74.

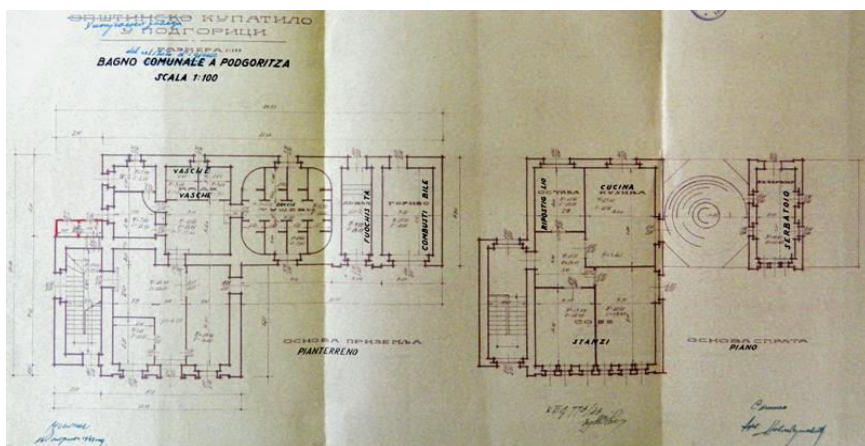
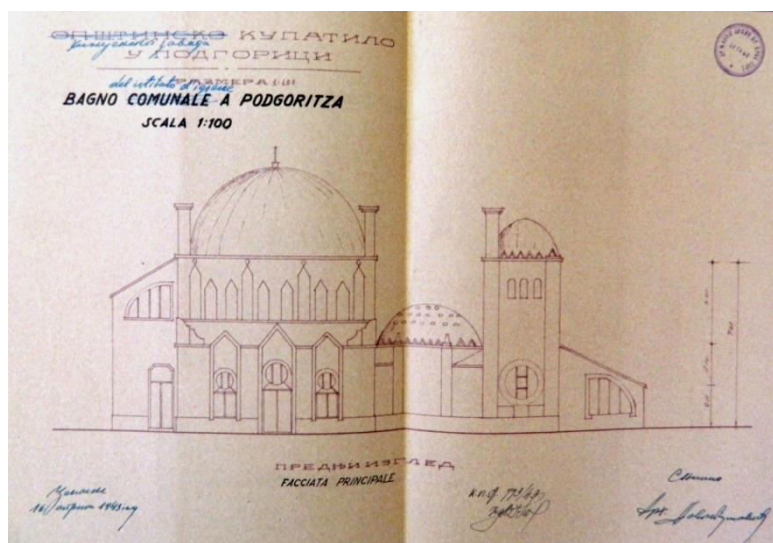
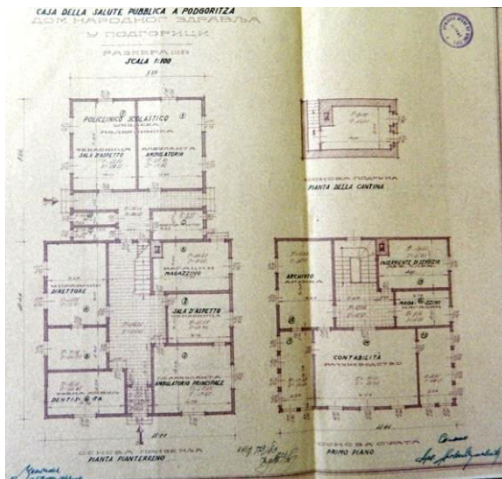
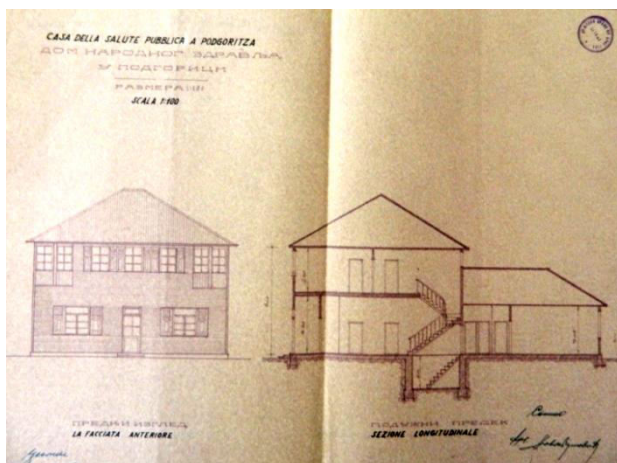
³⁰⁵ *Време* од 24.11.1926.

³⁰⁶ *Слободна мисао* од 29.11.1925.

³⁰⁷ *Црна Гора* од 26.3.1926.

³⁰⁸ *Елаборат за поправке зграда-барака и купатила Дома народног здравља у Подгорици*, снимлио арх. Новица Вушовић, април 1943, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички: Зграде, које су прокишњавале и биле у запуштеном стању, снимљене су у циљу израде елабората за њихове поправке.

Прилог 20, 1-2 Дом народног здравља у Подгорици, главна фасада и пресјек, основе, снимко арх. Новица Вушовић, 1943; Прилог 20, 3-4 Купатило у Подгорици, изглед прочеља, основе приземља и спрата, снимко арх. Новица Вушовић, 1943.

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички)

Зграда Купатила саграђена је на лијевој обали ријеке Рибнице, на темељима старог турског купатила (Прилог 20, 3-4).³⁰⁹ Над основом приближном ћириличном слову „Г“ развијен је разуђени волумен здања састављен од приземних и спратних елемената у којем су на приземљу биле смјештене просторије за тушеве и каде, за гориво и ложача, док су се на спратном дијелу налазили резервоар, кухиња, остава и собе. До спрата је водило степениште које је изведено у крајњем једносратном анексу уз највећи, пространом куполом засведени корпус здања. У елевацији доминирају три слијепа кубета различите величине, допуњена високим димњацима. Својом формом и изгледом упућују на оријентално поријекло концепције и првобитну грађевину исте намјене, што се препознаје и у другим елементима нове цјелине, попут шиљасте лучне форме уских прозора спрата. У каснијим адаптацијама два виша кубета су замијењена четвороводним крововима, који су уклоњени приликом изградње моста, док средње, најниже кубе и данас постоји. Објекат се користи за потребе књижаре „Карвер“.

Радови на подизању Здравственог дома у Пљевљима, који је био смјештен у дрвеном павиљону добијеном на рачун репарација, завршени су крајем 1927. године (Прилог 21). Намијењен здравствено-хигијенским потребама шире области Санцака, овај дом народног здравља имао је школску поликлинику која је требало да врши систематски надзор над хигијенским приликама у школи, купатило намијењено првенствено школској дјечи, а затим и грађанству, антимаљарични диспансер, антитуберкулозни диспансер и болничка одјељења за привремену изолацију болесних у случају заразе. Љекарска помоћ и додјела љекова вршени су бесплатно.³¹⁰ Свечано је отворен крајем 1928. године.³¹¹

Следеће 1929. године, у преуређеним касарнама, у амбијенту густе четинарске шуме отворено је Државно опоравилиште на Метаљци код Пљеваља (Прилог 22).

---

³⁰⁹ *Kulturna baština Podgorice, (grupa autora)...*, 157.

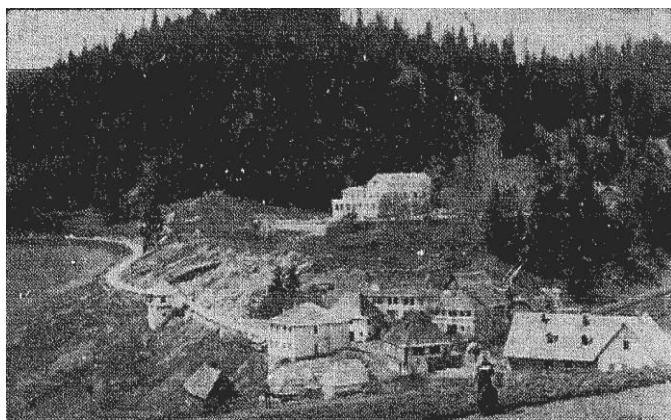
³¹⁰ Аноним, *Здравствени домови у Плевљу и Ужицу, Политика* од 31.10.1927: Дом народног здравља оваквих карактеристика довршен је у истом периоду у Ужицу. Био је намијењен здравствено-хигијенским потребама шире Ужичке области; *Правда* од 3.11.1927; *Време* од 14.11.1927.

³¹¹ Б.С., *Отварање дома народног здравља у Плевљу, Политика* од 5.10.1928.

Као санаторијум намијењен опоравку ученика основних и средњих школа, дјеловало је под непосредном управом Хигијенског завода у Сарајеву.³¹² Зграда опоравилишта била је модерно уређена, имала је електрично освјетљење и свој водовод, свијетле, хигијенске и паркетиране собе, простране спаваонице, двије трпезарије, купатила.³¹³ Од некада познатог одмаралишта, након његовог рушења у њемачком бомбардовању 1943. године, до данас су остали видљиви само скромни остаци.³¹⁴

Прилог 21 Зграда Дома народног здравља у Пљевљима (Историја Пљеваља, Пљевља 2009)

Прилог 22 Државно дјечије опоравилиште на Металци (Политика од 28.8.1937)

Изградња Дома народног здравља у Никшићу, који је крајем треће деценије XX вијека био препознат као „централна здравствена установа за овај дио земље“, довршена је до септембра 1928. године (Прилог 23). Објекат, у којем се налазило

---

³¹² Историја Пљеваља..., 330-334, 590.

³¹³ Политика од 28.8.1937. и 25.6.1939.

³¹⁴ Goran Malidžan, Od Metaljke ostao samo čist vazduh, pristupljeno 21.9.2017, www.vijesti.me/vijesti/od-metaljke-ostao-samo-cist-vazduh-908842.

и модерно купатило, грађен је уз знатну помоћ општине.³¹⁵ Како је објављено у „Слободној мисли“, радови на увођењу школског купатила у Никшићу, у чијој згради је планирана и школска поликлиника, били су завршени маја 1928. године.³¹⁶ Зна се да је Министарство народног здравља изводило радове на овој школској поликлиници са купатилом од 1926. године.³¹⁷ Узимајући у обзир сличност зграде у изгледу и форми са Домом народног здравља у Беранама, може се претпоставити да су у надлежним институцијама рађени типски пројекти и за ову врсту објеката (Прилог 24-1).

Прилог 23 Дом народног здравља у Никшићу (Maksim Vujačić, Nikšić (Zanimljivosti), Nikšić 2005)

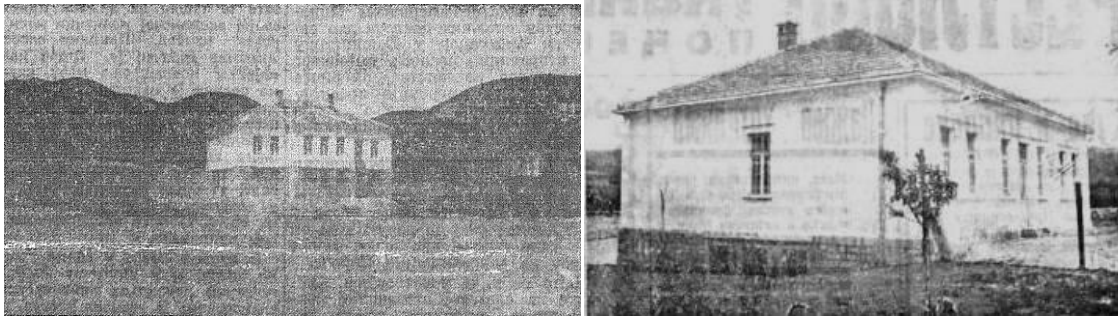

Прилог 24-1 Разгледница Берана са изгледом Болнице и Дома народног здравља са уличне стране
(www.montenegro-canada.com/albums/album_image/3010599/886647.htm)

³¹⁵ Аноним, *Хигијенски радови у зетској области, Политика* од 11.9.1928.

³¹⁶ *Слободна мисао* од 1.4, 13.5. и 10.6.1928.

³¹⁷ *Време* од 24.11.1926.

Прилог 24, 2-3 Новоподигнути Дом народног здравља у Беранама
(*Политика* од 18.7.1932) (*Правда* од 28.7.1932)

Средином 1927. године министар народног здравља одобрио је средства за подизање Дома народног здравља у Беранама, када су и почели извођачки радови. Општински суд је почетком следеће године донио одлуку о подизању школске поликлинике са купатилом.³¹⁸ С обзиром на чињеницу да је почетком четврте деценије XX вијека ово био једини дом народног здравља и прва хигијенска установа у беранском и сусједним срезovima, бјелопољском и андријевичком, његова изградња била је од великог значаја (Прилог 24, 1-3). Дом народног здравља, подигнут на обали Лима у непосредној близини Банске болнице, војних касарни Четрдесетосмог пјешадијског пука и зграде која се тада градила за гимназију, отворен је 1932. године. На његовом приземљу се налазило купатило, док су собе за разна хигијенско-интерна одјељења биле уређене на спрату. У згради је била смјештена амбуланта за кожне и венеричне болести и антирабично одјељење, а планирано је и отварање ђачке поликлинике и других одјељења. Последњи радови на унутрашњем уређењу, инсталацији водовода и купатила, извођени су током љета 1932. године.³¹⁹

Будући да је крајем 1922. године био осигуран кредит за подизање Болнице у Никшићу, министру народног здравља упућен је на разматрање предлог у којем су наведене три препоручене локације болничког објекта, под Требјесом, код Старог

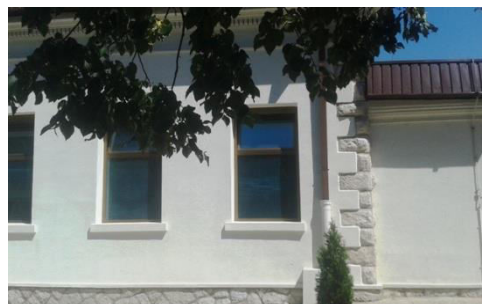
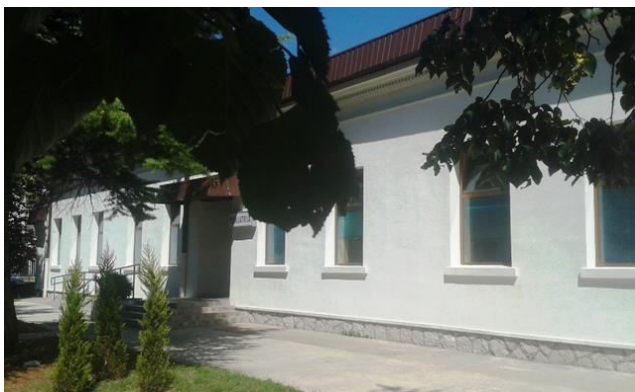
³¹⁸ *Време* од 6.7.1927, *Политика* од 5.7.1927, *Политика* од 9.3.1928.

³¹⁹ *Политика* од 18.7.1932; *Правда* од 28.7.1932. и 25.11.1937;

Зетски гласник од 6.8.1932: Саграђен је државним средствима, док је земљиште уступила општина, као и материјал у вриједности од око 50.000 динара.

двора или у Растоцима на мјесту аустријских касапница.³²⁰ Средином 1923. године одобрено је допремање неколико барака за смјештај дијела болнице и постављени су темељи нове болничке зграде под Требјесом, у близини старог Двора књаза Николе.³²¹ Министарство народног здравља одобрило је кредит од 1,2 милиона динара за њену градњу, одредивши за мјесто окружне болнице земљиште на којем се раније налазила „Болница књагиње Зорке“.³²² До јесени 1927. године зграда Среске болнице у Никшићу није била у потпуности завршена, када је отворен кредит Министарства народног здравља за њено довршење у износу од 200.000 динара.³²³ У болничком објекту који је реконструисан 2014. године данас је смјештено Психијатријско одјељење ЈЗУ Општа болница Никшић (Прилог 25, 1-3).³²⁴

Судећи према изгледу реконструисаног објекта на којем се као елементи старијег здања могу запазити камени сокл, вишеструко профилисани поткровни вијенац, греде потпрозорника, рустично обрађени углови централног корпуса, могуће је претпоставити да је првобитна зграда Болнице у Никшићу пројектована као приземни волумен, постављен попречно у односу на главну осу, наглашеног пружања маса по хоризонтали и једноставног решења фасадних површина.

---

³²⁰ Слободна мисао од 25.9.1922.

³²¹ Слободна мисао од 16.7. и 20.8.1923.

³²² Црна Гора од 15.8.1924. и 24.3.1925; Слободна мисао од 7.1.1928: Књаз Никола је помагао подизање болнице „Књагиња Зорка“, која је изгледа по његовој жељи касније порушена.

³²³ Слободна мисао од 15.6.1925. и 4.4.1926: Предузимачким пословима руководио је инжењер Др. Ђонових; Време од 12.10.1927, Политика од 9.11.1927, Слободна мисао од 13.11.1927.

³²⁴ Аноним, ЈЗУ Општа болница Никшић 1887-2014. Историјат, <http://bolnica-nk.com/web/istorijat/>: Болница у Никшићу је 1923. године смјештена у монтажној бараци добијеној од ратних репарација, када је поред ње почела изградња нове зграде.

Прилог 25, 1-3 Зграда Болнице у Никшићу, изглед главне фасаде, детаљ главне фасаде и изглед задње фасаде, 2016. (Слађана Жуњић)

Током 1928/29. године подигнута је зграда Болнице у Колашину, у сјеверозападном дијелу вароши, у парковском простору дуж Ровачке улице.³²⁵ Претходно је 1925. године објављен податак у вези са њеним планом, према којем су грађани Округа колашинског тражили новчану помоћ од државе за подизање Окружне болнице која би одговарала „типу модерне болнице са шест модерних кревета и становима за сав болнички персонал,“ за коју би мјештани обезбиједили потребни материјал и радну снагу.³²⁶

Двадесетих година била је покренута и иницијатива за подизање Дјечије болнице на Цетињу. Препоручивши да остатак новца обезбиједи Министарство из буџета за подизање и поправке болница, доктор Кујачић је 1924. године министру народног здравља упутио предлог о њеном подизању у парку Обласне болнице, на мјесту на којем је 1910. године био постављен њен камен темељац и за чију градњу је био прикупљен одређени новац. Ово питање поново је актуелизовано и током четврте деценије, када је новинар Саичић 1936. године објавио брошуру под називом „Гдје су сиротињске паре“, а затим и 1937. године када се најстарије

---

³²⁵ Драгиња Кујовић, *Културно наслеђе Колашина...*, 45.

³²⁶ *Народна ријеч* од 18.4.1925.

црногорско културно-просвјетно друштво „Св. Владимир“ zaloжило за изузимање прикупљеног новца за грађење дјечије болнице из Државне хипотекарне банке.³²⁷ Пројекат једног павиљона за Болницу „Данило I“ на Цетињу припремио је почетком 1927. године архитекта Миладин Прљевић,³²⁸ који је у том периоду био запослен у Грађевинској секцији на Цетињу (Прилог 26). Павиљон је био предвиђен за изградњу умјесто дотрајале бараке која је постојала при Болници. Пројектован је у бондрук-конструкцији као најјефтинијој варијанти, како би се за што мању цијену добио што већи број болесничких кревета, планирана је јака вентилација, а подови, врата и прозори за што лакше одржавање. Купатила су означена као неопходна, будући да је болница у њима оскудијевала. Павиљон је, сходно захтјеву наручиоца, конципиран у складу са принципом једноставности, рационалног просторног распореда и економичности. Пројектован је као приземни објекат симетричне диспозиције просторија и решења главне фасаде. У његовом централном дијелу планиране су просторије за доктора и болничара са предње и чајна кухиња, купатила и тоалети са задње стране, док су бочни сегменти са по осам двокреветних одјељења и централним ходником били организовани као мушки и женски павиљони.

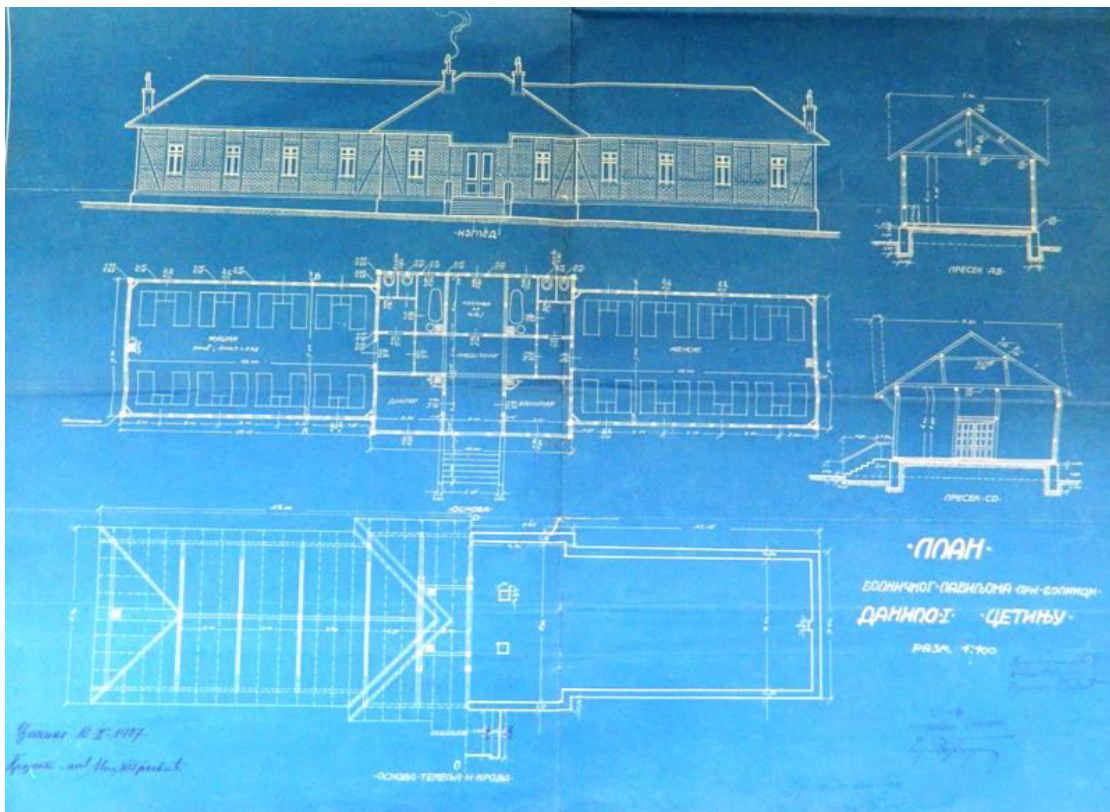
³²⁷ *Црна Гора* од 15.8.1924: „Још је прије рата скупљена извјесна сума новаца, да се подигне на Цетињу Дјетска болница у спомен покојних Стевана и Станислава, синова пок. Књаза Мирка“; *Правда* од 23.7.1937.

³²⁸ *План павиљона при Болници Данило I на Цетињу и технички извјештај*, инг. Мил. Прљевић, 10.2.1927, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски: Елаборат је прегледан са техничке и рачунске стране у Министарству грађевина 3.3.1927. године, дато је мишљење да се може одобрити извршење и одобрен је кредит за радове у износу од 420.000 динара. Ријешено је да посао због хитности изврши у мјешовитој режији Грађевинска секција Цетиње, која је због тога 31.3.1927. од инспектората Министарства народног здравља тражила да јој се потребан кредит стави на расположење. За извођење радова одредила је одбор од три члана, који би чинили архит. Мил. Прљевић, инжењер Љуб. Лазаревић и један чиновник Болнице којег одреди управа.

О даљим радовима на овом павиљону није пронађено више података.

У истој фасцикли (Ф 28) постоји документација о изради приступног пута ка заразном павиљону 1938. године, за који према постојећој документацији није могуће потврдити да представља павиљон који је пројектовао архитекта Прљевић.

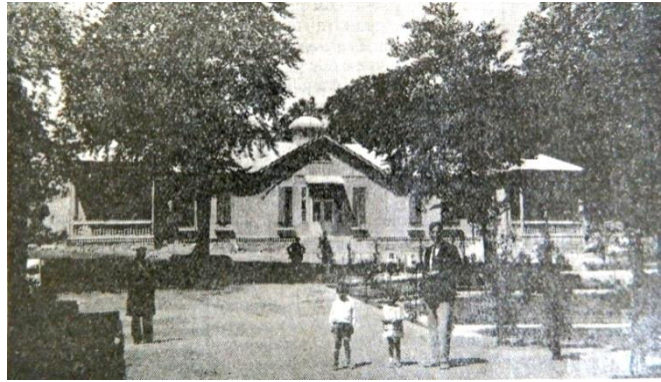
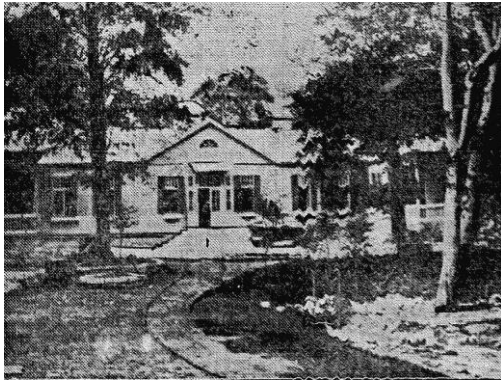

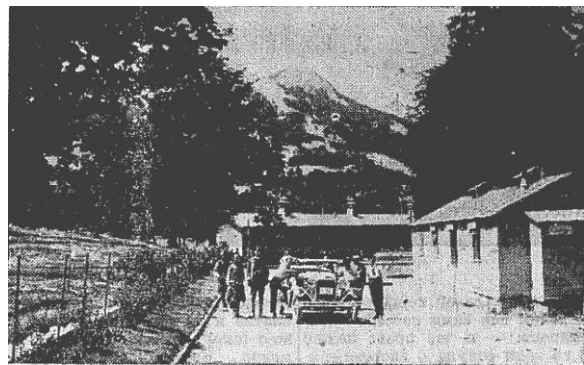
Прилог 26 Павиљон при Болници „Данило I“ на Цетињу, план, арх. Миладин Прљевић, 1927.
(ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски)

Прилог 27-1 Санаторијум на Ловћену, план водовода, 1927.
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 68)

Прилог 27, 2-3 Санаторијум на Ловћену (*Политика* од 9.6.1928) (*Зетски гласник* од 26.7.1933)

Прилог 27, 4-5 Санаторијум на Ловћену (*Политика* од 8.8.1934)

(*Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине*, Сарајево 1931)

У овом периоду отворено је и неколико опоравилишта која су дјеловала као истурена одјељења домова народног здравља, за одрасле и дјецу на Ловћену и за школску дјецу у Улцињу, Бечићима, Рисну,³²⁹ Бијелој, на Метаљци код Пљеваља. Санаторијум на Ивановим Коритима на Ловћену саграђен је од стране Министарства народног здравља 1927-28. године, у близини рушевина летњиковца краља Николе (Прилог 27, 2-5). Свечано је отворен 30.8.1928. године. Намијењен лијечењу туберкулозних болесника из цијеле земље, својим положајем на надморској висини од 1.500 м и модерним уређењем задовољавао је потребне услове за туберкулозни санаторијум. Његов комплекс чинила су два велика павиљона намијењена за реконвалесценте, три споредна павиљона – мање бараке за канцеларије, кухињу и трпезарију и зграда за стан управника љекара. Имао је модерно уређену унутрашњост, водовод, канализацију, електричну централу,

³²⁹ Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило Г“ на Цетињу..., 74.

централно гријање, бање, тушеве, вентилацију.³³⁰ На плану водовода за Санаторијум из 1927. године у оквиру комплекса били су уцртани велики павиљон основе сличне латиничном слову „I“, још један већи павиљон са истуреним централним дијелом, три мања објекта правоугаоне основе, као и два мања тек назначена правоугаоника (Прилог 27-1).³³¹ Како би се ово мјесто проширило у модерно лјечилиште, планирано је подизање још неколико мањих зграда.³³² Један његов знатно каснији опис из 1937. године говори и о уређеном парку са разноврсним ружама и стазама за шетаче, о позицији Санаторијума у окружењу високе букове шуме кроз коју су, у дужини од преко два километра, водиле лијепо уређене стазе до Вјетреног млина, одакле се пружао поглед на Боку и Јадранско море.³³³

Осим Санаторијума на Ловћену Министарство народног здравља отворило је још један Санаторијум за туберкулозне у Улцињу на плажи, који је био намијењен даљем опоравку излјечених болесника на приморском подручју.³³⁴

Одбор задужбине покојног Миливоја Злоковића, која је основана у сврху пружања помоћи у здравственом и просветном напредовању омладине, поводом отварања Дјечијег санаторијума у Бијелој у Боки Которској уступио је палату породице Злоковић подмлатку Црвеног крста 1927. године (Прилог 28). Како би у овој палати био отворен стални санаторијум за лијечење сиромашне дјеце, Црвени крст је извео радове на њеној поправци.³³⁵

---

³³⁰ *Црна Гора* од 6.8.1926: Најављено је подизање Санаторијума на Ловћену; *Службени гласник Зетске области* од 11.12.1926. и *Народна ријеч* од 11.12.1926: Из Њемачке су допремљени дрвени павиљони са комплетним намјештајем за Санаторијум на Ловћену; *Политика* од 22.10.1927. и 28.4.1928; *Црна Гора* од 19.6.1928; *Слободна мисао* од 9.9.1928.

О Санаторијуму на Ловћену видјети и: *Време* од 15.8. и 3.9.1928, од 7.7.1929. и 24.8.1936.

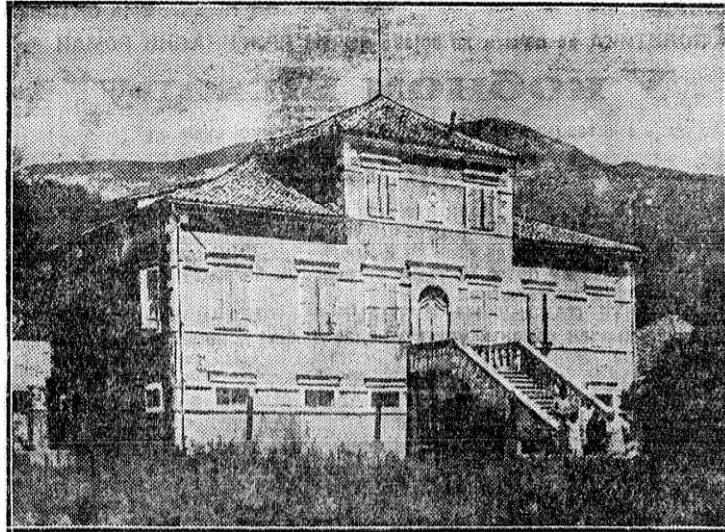
³³¹ *План водовода за Санаторијум на Ловћену* 5913/27, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 68.

³³² *Слободна мисао* од 25.8.1929.

³³³ Ј.В., *Живот у хладовинама ловћенских шума*, *Зета* од 11.7.1937.

³³⁴ *Политика* од 22.10.1927, *Време* од 4.11.1927.

³³⁵ *Политика* од 15.10.1927.

Прилог 28 Дјечији санаторијум у Бијелој (*Политика* од 15.10.1927)

Убрзо након завршетка Првог свјетског рата некадашња црногорска Болница за душевне болести адаптирана је и дограђена за потребе отварања Дјечијег сиротињског дома на Бранеловици у Даниловграду (Прилог 29, 1-5). Зграда Душевне болнице, саграђена 1901/02. године према пројекту Марка Ђукановића, првог црногорског грађевинског инжењера,³³⁶ имала је 31 одјељење, од којих је мушким пацијентима било намијењено 13, женским осам, а администрацији 10 одјељења.³³⁷

Након што је у току љета 1921. амерички Црвени крст извео проширење постојећег објекта који је намијењен смјештају дјеце која би се овдје обучавала занатима, Сиротињски дом у Даниловграду отворен је у јесен 1921. године.³³⁸

С обзиром на чињеницу да је за вријеме Краљевине Црне Горе у три камене зграде на Бранеловици била смјештена душевна болница,³³⁹ Обласна скупштина Зетске области донијела је одлуку о уступању зграда Дјечијег сиротињског дома у

---

³³⁶ О инжењеру Марку Ђукановићу видјети: Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore u funkciji razvoja sa posebnim osvrtom na istorijski razvitak i razvojne perspektive Cetinja (doktorska disertacija odbranjena na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1988. godine), 146-147,166: Марко Ђукановић је завршио школу „Ecolecentrale“ у Паризу 1890. године. У маниру француског академизма осмислио је пројекат сопствене куће, палате Ђукановић на Цетињу, која је изграђена 1910. године.

³³⁷ Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда..., 27.

³³⁸ Црна Гора од 12.8. и 11.10.1921.

³³⁹ Н.Д., Невоље са којима се бори Дечји дом код Даниловграда, Правда од 20.10.1937.

Даниловграду Министарству народног здравља за отварање Болнице за душевне болести 31.12.1928. године.³⁴⁰ Функција објекта као дјечијег сиротињског дома ипак је задржана, судећи према званичним подацима из 1931. године и каснијим новинским вијестима, од којих је једна објављена крајем 1932. поводом пожара у згради на Бранеловици у којој је био смјештен Бановински дјечији дом, а друга почетком 1933. године у вези са одобрењем буџетских средстава за његову поправку.³⁴¹

Према цртежу ситуације, комплекс Дјечијег дома чиниле су главна зграда, нова зграда која се настављала на главну пружајући се у истом правцу према сјеверној страни, под правим углом у односу на нову зграду постављена још једна грађевина већих димензија, док се школа, која је такође радила при дому, налазила са крајње јужне стране (Прилог 29-1).³⁴²

Главна зграда комплекса представљена је на цртежу из 1924. године као приземно здање са поткровљем, основе дужине 77 м, наглашеног пружања маса по хоризонтали, са посебно истакнутим једносратним улазним дијелом квадратне основе на сјеверном крају и једним краћим јужним крилом (Прилог 29, 2-3). Њене фасадне површине једноставно су обликоване правоугаоним и лучно завршеним прозорским отворима и порталима, при чему су мансардни прозори били посебно наглашени. Главна зграда Дјечијег дома настрадала је у пожару 1931. године. Обновљена је, али до 1937. године није била у потпуности довршена због оскудице у кредиту.³⁴³ Двије оферталне лицитације за дозиђивање спрата на згради Дјечијег дома биле су заказане у Техничком одјељењу Банске управе на Цетињу почетком 1934. године.³⁴⁴ Поређењем изгледа главне зграде из 1924. и из

---

³⁴⁰ Слободна мисао од 6.1.1929, Службени гласник Зетске области од 12.1.1929. и Политика од 18.1.1929.

³⁴¹ Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине..., 120-122; Политика од 1.12.1932; Зетски гласник од 8.3.1933: Из бановинског буџета одобрено је око 100.000 динара за поправку изгорелог крова на згради Дјечијег дома на Бранеловици.

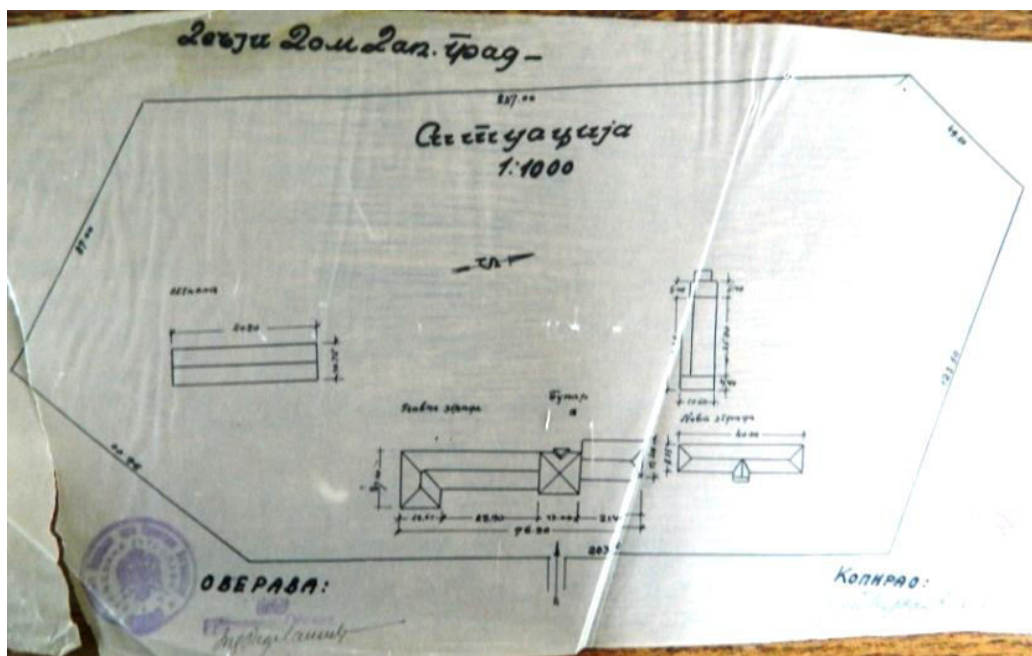
³⁴² Цртежи Дјечијег дома на Бранеловици, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 12-Срез даниловградски: Цртеже главне и нове зграде марта-априла 1924. године радио је грађ. надз. Ото Типман; априла 1924. копирао их је Леонид Кобиљански-Подгорица, 25.4.1924; Цртеж ситуације Дјечијег дома на Бранеловици, без забиљеженог датума, касније је копирао техн. Душ. Пејовић и потписао шеф Рад. Лашић.

³⁴³ Правда од 20.10.1937: Требало је поставити врата и прозоре и довршити унутрашње радове.

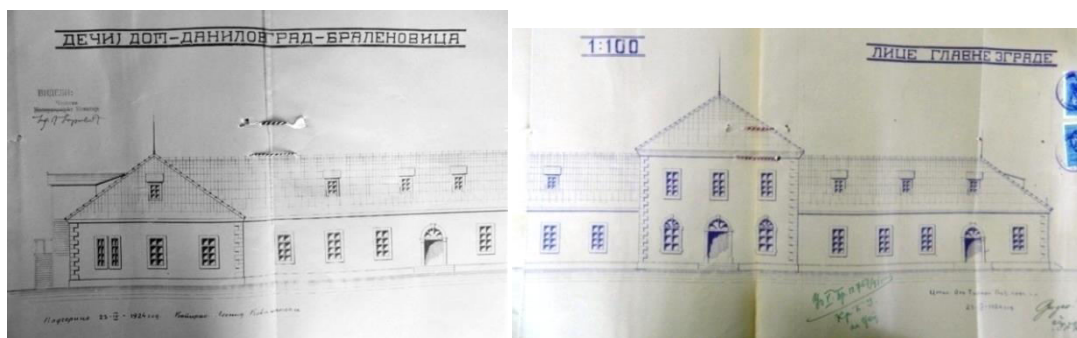
³⁴⁴ Зетски гласник од 24.1. и 10.3.1934: Прва лицитација за 15.2., а друга за 20.3.1934. године.

1999. године, закључује се да су радови на доградњи спрата били изведени (Прилог 29-4).

Нова зграда приказана је на цртежу из 1924. године као приземна грађевина, основе димензија 40×8 м, чије су спољне фасадне површине обрађене у виду правилног слога камених квадера и симетрично рашчлањене низом једноставних правоугаоних прозора са посебно наглашеним порталом (Прилог 29-5). У просторном распореду ентеријера доминирала је централно постављена пространа спаваћа соба до које је водио главни улаз. Она је ходницима повезана са бочним дјеловима објекта, у којима су, на једној страни планиране двије мање собе раздвојене ходником, директно повезаним са бочним улазом, док су се на другој бочној страни налазили умиваоница и заходи.

Прилог 29-1 Дјечији дом на Бранеловици, цртеж ситуације (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 12-Срез даниловградски)

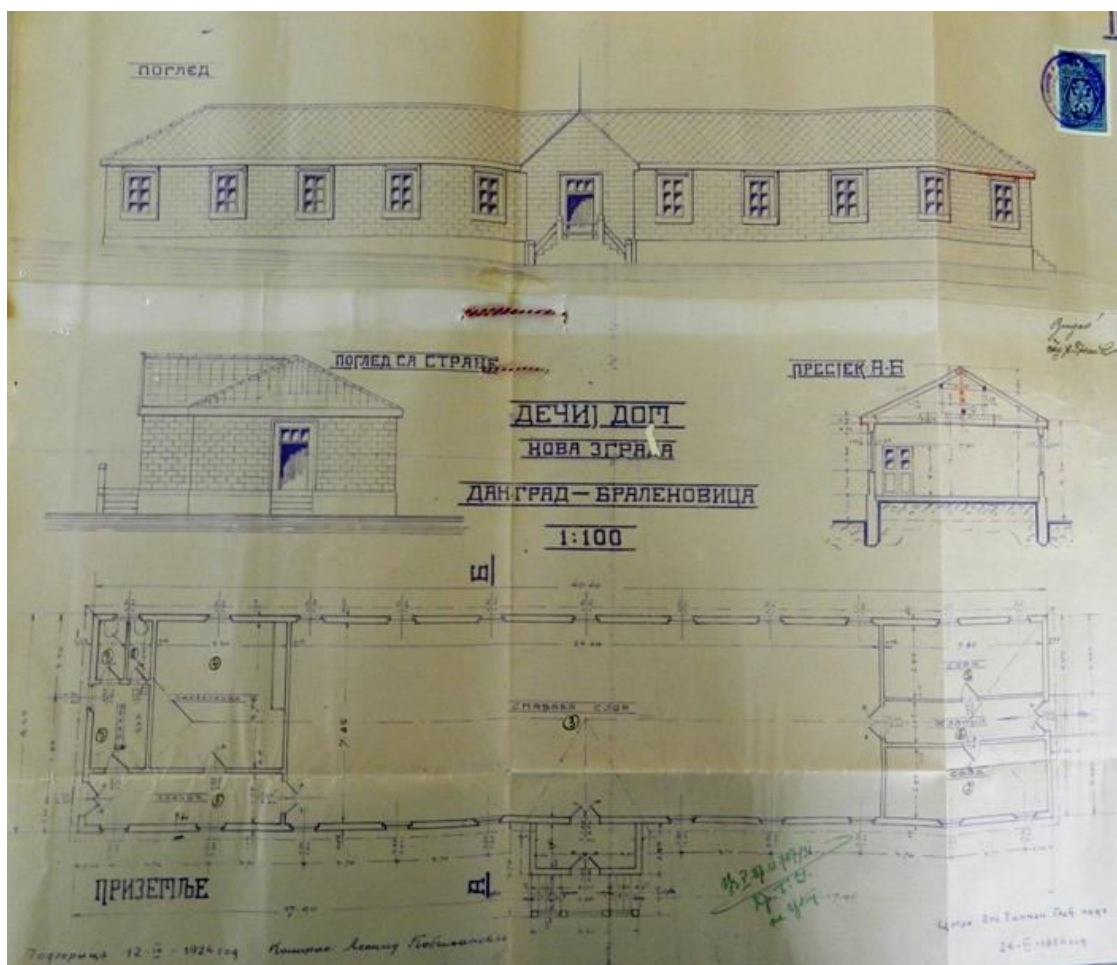

Прилог 29, 2-3 Прочеље главне зграде Дјечијег дома на Бранеловици, цртеж из 1924. (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 12-Срез даниловградски)

Прилог 29-4 Главна зграда, изглед 1999.

(Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда, магистарска теза)

Прилог 29-5 Нова зграда Дјечијег дома на Бранеловици, цртеж из 1924.

(ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 12-Срез даниловградски)

БАНКЕ

Током треће деценије XX вијека у Црној Гори су саграђене нове зграде Подгоричке и Црногорске банке у Подгорици.

Прва никшићка штедионица, основана 1901, Подгоричка банка из 1904. под називом Прва зетска штедионица и Црногорска банка основана на Цетињу 1906. године убрајају се у најстарија акционарска друштва у Црној Гори. Према подацима из двадесетих година XX вијека, акционари Црногорске банке били су трговци, предузетници са подручја Црне Горе и Пензиони фонд државних чиновника.³⁴⁵

У Краљевини СХС/Југославији постојало је око 1360 новчаних завода, од којих је 775 формирано у периоду прије Првог свјетског рата. Југословенски приватни новчани заводи дјеловали су скоро искључиво као акционарске банке. Оне су представљале већину кредитног апарата у држави и биле су упућене на Министарство трговине и индустрије, под чијом надлежношћу се налазио највећи дио привредне дјелатности.³⁴⁶

Зграда Подгоричке банке изграђена је до 1927. године³⁴⁷ у Новој вароши на простору трга испред Општинског дома, на позицији уличног угла (Прилог 30, 1-2 и 31-1). Репрезентативна двоспратна градска палата пословне намјене обликована је поставком централног сегмента са главним улазом на углу, од којег полазе два бочна крила паралелна уличној линији. Хармоничност композиције уличних фасада нарушена је отварањем још једног улаза и два мања прозора на крајњем угаоном сегменту фасаде оријентисане према Општинском дому. На овај начин прекинут је уједначени ритам отвора и пластичне обраде фасадних површина.

---

³⁴⁵ Акционарска друштва у Црној Гори до 1941.g., *Историјски лексикон Црне Горе А-Црн*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/akcionarska_drustva_u_crnoj_gori_do_1945.htm.

³⁴⁶ Vesna Aleksić, *Удружење банака Београд и српска финансијско-политичка елита између два свјетска рата*, *Bankarstvo* 5-6, 2011, 70-93;72, 74, http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/5_6/UBS-Bankarstvo05-06-2011-Aleksic.pdf.

³⁴⁷ S.R., *У Зетској престолници, Слободна мисао* од 29.5.1927.

Уличне фасаде обликоване су примјеном различитих стилских елемената. Декоративно обрађене бифоре уоквирене таласастим низом архиволти са фризом конзоластих жљебова, које са пиластрима креирају оквире прозорских поља спрата, представљају осавремењене елементе инспирисане византијским наслеђем, али и архитектуром ренесансних палата као моделом зграде комерцијално-пословне намјене у епохи академизма. Угаона позиција улаза на уличном раскршћу у складу је са академским принципима. Капители пиластара спрата и оквири трифора, које су ријешене у маниру касне сецесије као широки лучно уоквирени отвори, богато су декоративно обрађени. За разлику од наглашене декоративне обраде горњих фасадних површина, у зони приземља, перфорираног пространим прозорским отворима и порталом једноставних изражених оквира, дошла је до изражаја модерна тенденција ка поједностављењу и геометријској стилизацији облика блиска стилу ар декоа. Главни портал додатно је наглашен довратницима са вертикалним пругама и трапезастим пољем тимпанона изведеним у маниру ар декоа. На сличан начин обрађен је и оквир балконских врата на спрату, изнад којих је у луку архиволте великим словима изведен натпис „Подгоричка банка“, а затим трифора и лучни сегмент поткровног вијенца крунисан декоративном кровном атиком тростепене форме.

Будући да је у историографској литератури једна зграда банке у подгоричкој Новој вароши наведена као дјело архитекте Блажа Вујовића³⁴⁸ и да је познато да је филијала Црногорске банке саграђена према пројекту Миладина Прљевића, могућност препознавања Подгоричке банке као Вујовићевог дјела препоручује се додатном истраживању.

Зграда Подгоричке банке срушена је у бомбардовањима Подгорице у току Другог свјетског рата. У послератном периоду на њеном мјесту саграђена је постојећа двоспратна зграда приближно истог габарита, распореда и броја отвора,³⁴⁹ али различите обраде фасадних површина.

---

348 Goran Radović, *Arhitektura Cetinja od XV vijeka do Drugog svjetskog rata*, Podgorica 2012, 168.

349 *Kulturna baština Podgorice*, (grupa autora)..., 159.

Прилог 30-1 Центар Подгорице са зградом Подгоричке банке (*Време* од 6.8.1937)

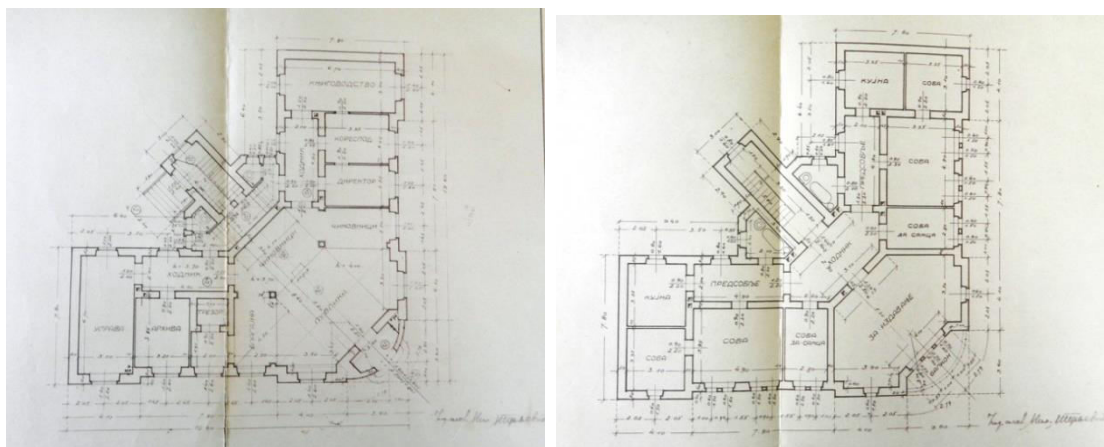
Прилог 30-2 Подгоричка банка (*Зета* од 6.7.1930)

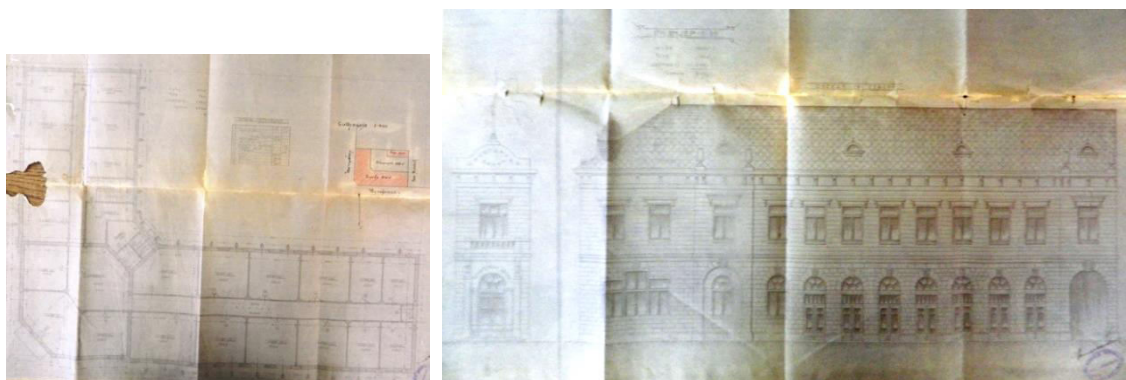
Прилог 31-1 Подгорица, изглед трга испред Општинског дома са зградом Подгоричке банке у првом плану и Црногорске банке у позадини, разгледница (Слађана Жуњић)

Прилог 31-2 Зграда Црногорске банке и Општински дом у Подгорици (*Политика* од 23.7.1936)

Прилог 32, 1-2 План зграде Црногорске банке у Подгорици, арх. Миладин Прљевић, основе приземља и првог спрата (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски)

Прилог 32, 3-4 План зграде Црногорске банке у Подгорици, арх. Момчило Тапавица, основа првог спрата и сјеверна фасада (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски)

О припреми планске документације за подизање зграде Црногорске банке у Подгорици свједоче сачувани ревидовани предрачун који је 1923. године сачинио инжењер Александар Дудишкин³⁵⁰ и недатовани планови архитеката Миладина Прљевића и Момчила Тапавице. Из новинске вијести о извођењу радова на Подгоричкој банци сазнаје се да до септембра 1924. године није била започета планирана изградња Црногорске банке на јужној страни трга испред Општинског дома.³⁵¹ Како је објављено новембра 1927. године, офертална лицитација за градњу филијале Црногорске банке била је заказана за 20.11.1927. у просторијама Филијале.³⁵²

Један од сачуваних планова филијале Црногорске банке у Подгорици, чија је изградња планирана на раскршћу улица Његошеве (источна фасада) и Вучедолске (сјеверна фасада), осмислио је архитекта Момчило Тапавица (Прилог 32, 3-4).³⁵³ Зграда банке планирана је као једносратни објекат са мансардом, сачињен од средишњег угаоног дијела неправилне шестоугаоне основе са мањим степенишним простором на дворишној страни и два бочна крила, симетричне диспозиције просторија дуж уских ходника. Уз круту симетрију основе, академски метод примјетан је и у рустичном обликовању уличних фасада приземља, чији су лучни оквири отвора декорисани радијално постављеним каменим клиновима и снажно акцентовани заглавним каменом, затим у примјени ризалита са декоративним кровним завршецима, профилисаног раздјелног вијенца, поткровног вијенца са конзолним фризом, као и декоративних полукружних прозора мансардног крова. Угао је истакнут лучно завршеним порталом, балконом спрата са једноставном балустрадом, натписима и лучном

---

³⁵⁰ Ревидирање предрачуна зграде Црногорске банке у Подгорици израђеног од друштва „Слоград“, инжењер Александар Дудишкин, на Цетињу 16.6.1923. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 23-Срез подгорички и Ф 65 - „1937-1938“.

³⁵¹ *Црна Гора* од 5.9.1924: Објављено је да је подигнут и „лијеп број кућа у западном дијелу вароши.“

³⁵² *Службени гласник Зетске области* од 12.11.1927: Предрачунска сума за радове износила је 565.000 динара; Оглас лицитације објавила је и *Народна ријеч* од 12.11.1927.

³⁵³ *План филијале Црногорске банке у Подгорици*, арх. Момчило Тапавица, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 65 „1937. и 1938. година“: Цртежи имају печат Момчила Тапавице, овлашћеног архитекте, бр. 7388/923 Мин. грађ.; Овај податак упућује на закључак да је план морао бити урађен после 1923. године.

кровном атиком са носачем за заставу у којима се запажају и елементи националног стила и модерне архитектуре.

У односу на Прљевићеву замисао хомогеног, хармонично подијеленог простора (Прилог 32, 1-2), на плану Момчила Тапавице уочава се знатно дуже сјеверно крило и уситњена подјела простора на већи број међусобно одвојених јединица са дугачким, уским и неосвијетљеним ходницима између предњег и задњег тракта. План зграде Црногорске банке који је осмислио архитекта Миладин Прљевић³⁵⁴ може се датирати у вријеме његове службе у Грађевинској секцији на Цетињу 1925-1928. године (Прилог 32, 1-2). У вези са зградом банке у Подгорици Иван Марковић наводи као Прљевићево дјело идејни и пројекат за извођење, надзор и обрачун радова,³⁵⁵ што чини неодрживом раније изнесу претпоставку о архитекти Јермолајеву, руском емигранту, као аутору пројекта изведеног објекта.³⁵⁶ Прљевић је успјешно ријешио проблем планирања једносратне зграде банке на позицији уличног угла. Њен главни улаз, постављен на средини лучном формом ублаженог угла, водио је у пространи централни дио приземља хексагоналне основе намијењен публици, чиновницима и благајни. Иза њега је планиран мањи хексагонални сегмент допуњен елементом квадратне основе, у којима су изведени степениште и тоалети. Бочна крила приземља, правоугаоне основе, издијелена на мање правоугаоне форме, била су намијењена просторијама за управу, архиву и трезор, за директора и књиговодство. Функционална поставка ходника и просторија омогућавала је лаку и сигурну комуникацију запослених и корисника.

Распоред просторија спрата ријешен је у складу са принципом симетрије композиције у односу на концепцију приземља, уз примјену још једног хексагона у основи централног дијела. На угаоној прочељној страни спрата планирана је већа просторија намијењена издавању, са њених страна по једна мања соба за самца и по двије међусобно повезане собе, док је за двије кухиње, предсобља,

---

³⁵⁴ *План зграде филијале Црногорске банке у Подгорици*, арх. Мил. Прљевић, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски: Сачувани су цртежи основе приземља и првог спрата.

³⁵⁵ Иван Р. Марковић, *Архитекта Миладин Прљевић...*, 22.

³⁵⁶ Душан Лаличић, *Фолклорна и монументална архитектура...*, 81.

тоалете и централно постављен ходник, до којег је водило степениште, резервисана задња страна простора етаже.

Начело симетрије примијењено је у спољашњем обликовању новосаграђене једноспратнице Црногорске банке са централним лучним дијелом на уличном углу и бочним крилима, чија је тродјелна подјела фасадних површина ријешена истицањем угаоних ризалита (Прилог 31, 1-2). Средишњи дио здања залучене форме, на којем је изведен главни степенишни улаз, на спрату има балкон, фасаду перфорирану стилизованом трифором и равно завршену наглашеном кровном атиком. Једноставне лучне форме прозорских отвора, стилизовани фриз слијепих аркадица изведен у раздјелној линији између приземља и спрата и на кровном надзиту угаоног сегмента елементи су чије је исходиште у средњовјековном, романичком репертоару облика. Евоцирање средњовјековне фортификационе архитектуре примјетно у поставци и облику ризалита и залучене угаоне форме могуће је тумачити у знаку акцентовања идеје сигурности и стабилности у вези са институцијом смјештеном у згради. Објекат филијале Црногорске банке у Подгорици срушен је у бомбардовању током Другог свјетског рата.

ТУРИСТИЧКО-УГОСТИТЕЉСКИ И ТРГОВИНСКИ ОБЈЕКТИ

ХОТЕЛИ И ГОСТИОНИЦЕ

Први хотелски објекат у Црној Гори, „Локанда“ на Цетињу, саграђен је 1864. године у циљу побољшања услова за пријем туриста и осталих гостију у престоници.³⁵⁷ Основало га је и изградило „Друштво за грађење једне гостионице на Цетињу“, прво црногорско акционарско друштво.

Развој туризма на Црногорском приморју („Јужном Јадрану“) започет је у првој деценији XX вијека када је изграђено неколико хотелских објеката. У Зеленици је са доласком жељезнице саграђен први хотел, „Пансион на Зеленој плажи“ др

---

³⁵⁷ Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980, 66.

Антон Мађара (1902), у Бару је подигнут хотел „Марина“ италијанског „Барског друштва“, у вријеме када је рађен урбанистички план Новог Бара (1905) и црногорска жељезница Вирпазар-Бар (1908), а у Херцег Новом парк-хотел „Бока“, „Акцијског друштва за грађевине и промет странаца“ (1913).³⁵⁸

Одређене активности у правцу развоја туризма, које је пратила и туристичка архитектура, настављене су на приморском подручју и у унутрашњости Црне Горе и током треће и четврте деценије XX вијека. Иако су хотелске и кафанске радње током треће деценије радиле углавном у постојећим приватним објектима, подигнуто је и неколико репрезентативних новоградњи – „Њујорк“ на Цетињу, „Империјал“ у Подгорици, „Игало“ у Игалу, „Славија“ у Котору, док је цетињска „Локанда“ реконструисана.

На Цетињу је током овог периода постојао већи број хотела: „Београд“ (у Вилсоновој улици, раније Зетској), „Јадран“ (у улици Баја Пивљанина бр. 6, потом у улици војводе Церовића), „Париз“ (у некадашњој вили др Матановића код „Зетског дома“), „Локанда“/„Гранд“, „Мостар“, „Петроград“ (у ул. Баја Пивљанина), „Лондон“ (у Његошевој улици бр. 56), „Бристол“, „Њујорк“, „Никшић“ (у ул. Баја Пивљанина бр. 4, који је модерно уређен када га је 1.8.1926. отворио Атанас Златаров, претходно истоимена кафана).³⁵⁹

Зграда хотела „Никшић“ на Цетињу подигнута је у близини позоришта „Зетски дом“, на раскршћу улица Бајове и Вилсонове, као једноставно обликована једноспратница од које се наставља дугачки низ кућа дуж улице Баја Пивљанина (Прилог 33). Приземље је било намијењено за просторије ресторана и кухиње, пријавницу и санитарije, док су се на спрату, подијељеном на два дијела централно постављеним ходником, налазиле хотелске собе оријентисане према

---

358 Ljiljana Blagojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zloковића*, Beograd 2015, 95-96.

³⁵⁹ Огласи хотелских радњи објављивани су у листовима *Народна ријеч* и *Црна Гора* током 1921. године; *Народна ријеч* од 1.3.1922; *Народна ријеч* од 13.9.1924: Објављена је вијест о отварању хотела „Мостар“ на Цетињу; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 2, 1924-1925. година..., 418; Огласи хотелских радњи објављивани су и 1925. и 1926. у листовима *Народна ријеч* и *Службени гласник Зетске области* и у листу *Црна Гора* 1926. године; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928..., 678; *Слободна мисао* од 25.8.1929.

улици или дворишту.³⁶⁰ Изнад улазног трема са стубовима повезаним гредама, који је изведен према главној Бајовој улици, налази се пространа тераса са бетонском балустрадом. Дворишна фасада спрата оживљена је дугачким бетонским балконом, а бочна према Вилсоновој улици једним мањим балконом са оградом од кованог гвожђа.

Прилог 33 Хотел „Никшић“ на Цетињу, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

Хотел „Локанда“ на Цетињу саграђен је 1864. године као приземно-спратна зграда. Потом је адаптиран и проширен 1900. године, када је на постојећем објекту био дограђен још један спрат. У реконструкцији изведеној 1924. добио је изглед који је задржао до рушења, након страдања у земљотресу 1979. године (Прилог 34, 1-3).³⁶¹

Пошто је зграда хотела била руинирана и захтијевала знатне поправке, у реконструкцији је током двадесетих година, у власништву рентијера Вука Вулетића, „Локанда“, односно „Гранд“ хотел саграђен као троспратни објекат са

---

³⁶⁰ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 194: Након Другог свјетског рата хотелска зграда је адаптирана у вишепородични стамбени објекат, како се и данас користи.

³⁶¹ Dušan Martinović-Uroš Martinović, *Cetinje. Spomenici arhitekture...*, 66-68; Božidar Milić, *Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore u funkciji razvoja sa posebnim osvrtom na istorijski razvitak i razvojne perspektive Cetinja (doktorska disertacija odbranjena na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1988. godine)*, 112-114; Душан Мартиновић, *Постанак и разитак насеља, у: Цетиње 1482-1982, зборник радова, Цетиње 1994*, 32.

45 луксузно намјештених соба, модерним купатилима и другим удобностима (П+2+поткровље). Отворен је септембра 1926. године.³⁶²

Почетком 1929. године хотелски објекат је веома настрадао у пожару, након којег је био реновиран.³⁶³ У циљу обнове хотела основано је акционарско друштво.³⁶⁴

Поређењем фотографија из различитих периода³⁶⁵ запажа се да је зграда првог црногорског хотела приликом реновирања двадесетих година XX вијека углавном задржала свој ранији изглед и облик, који је био допуњен мансардом и одговарајућим повећањем угаоних дјелова. Смјештена на ободу градског парка и на почетку главне Његошеве улице, више од једног вијека представљала је реперну тачку градског простора.³⁶⁶

Осим на хотелу „Гранд“ и великом броју приватних кућа, током 1929. године извођени су радови на изградњи још два хотела на Цетињу, власника браће Милошевић и Риста Гордића.³⁶⁷ Зграда Марка Милошевића била је довршена крајем 1929. године, када је у њој отворен хотел-ресторан „Њујорк“, модерно уређен, са двадесет соба, једном већом салом за састанке и кафаном са рестораном.³⁶⁸ Саграђена је у старом језгру града, на углу Његошеве и Вилсонове улице, као репрезентативна једноетажна градска палата са мансардом (Прилог 35, 1-6).³⁶⁹ Салон и велика просторија намијењена за кафану, у коју је водио главни

---

³⁶² *Народна ријеч* од 4.9.1926, *Црна Гора* од 10.9.1926; *Политика* од 27.6.1930: Оснивање великог хотелског предузећа „Гранд Хотел“ са сједиштем на Цетињу одобрено је од стране Министарства трговине и индустрије.

³⁶³ Аноним, *Чувена цетињска „Локанда“ изгорела је јуче*, *Политика* од 24.1.1929.

³⁶⁴ *Слободна мисао* од 3.3.1929.

³⁶⁵ За поређење видјети фотографије објављене у монографији: Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 54, 161.

³⁶⁶ У току је активност на реализацији иницијативе која за циљ има обнову старог хотела „Гранд“-“Локанда“.

³⁶⁷ *Слободна мисао* од 25.8.1929.

³⁶⁸ *Преглед* од 6.12.1929; *Епоха* од 14.6.1930;

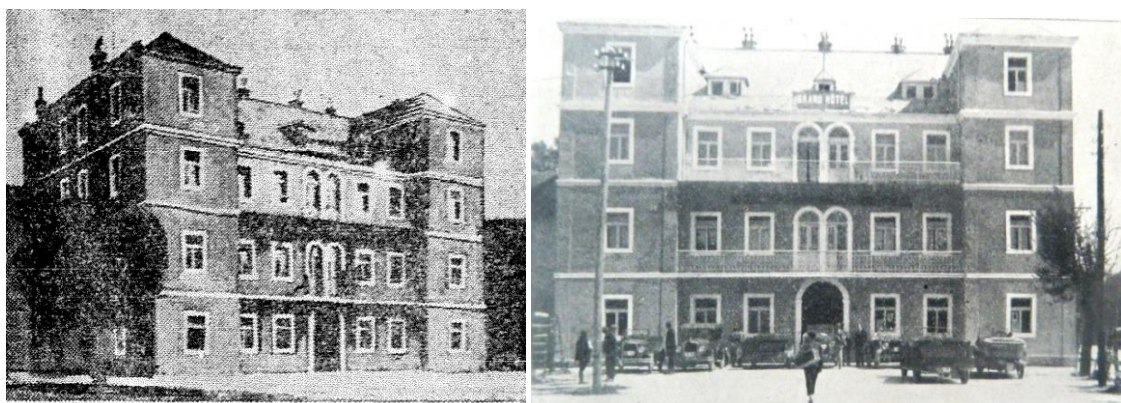
Зетски гласник од 18.10.1933. и *Зета* од 22.10.1933: Општински одбор Цетиње одлучио је да откупи зграду Марка Милошевића за смјештај општинских канцеларија. Вијест о довршавању радова на новој општинској згради објавио је *Зетски гласник* 21.4.1934.

³⁶⁹ *План куће Марка Милошевића на Цетињу у Његошевој ул. 26*, недостаје потпис аутора и датум израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез Цетињски.

Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 193: После Другог свјетског рата зграда је адаптирана и користи се за потребе поште. Тада је према пројекту архитекте Вукоте Вукотића уз Вилсонову улицу дограђено једно бочно крило, исте спратности као постојећи објекат, али у стилу модерне архитектуре (седамдесетих година XX вијека).

улаз, налазили су се у дијелу приземља оријентисаном према прометној Његошевој улици и старом Дворском тргу. На истој позицији на спрату централно је постављен салон, док је у осталом дијелу распоређено неколико соба са страна ходника, у основи приближног ћириличном слову „Г“. Степениште за спрат, до којег се долазило посебним улазом из Вилсонове улице, заједно са помоћним просторијама, изведено је на задњој страни објекта.

За разлику од диспозиције просторија, главна фасада оријентисана према Његошевој улици ријешена је симетрично и богатије обрађена у односу на бочну. Њена тродјелна подјела назначена је истицањем централног сегмента са главним улазом и лучним оквиром различито обликованих тродјелних прозора спрата и поткровља, који се завршава троугластим врхом у крову. Прочељна фасада је рашчлањена пиластрима, хоризонталним линијама као супституцијом за ублажену рустикацију приземља, профилисаним подионим и кровним вијенцима, украсним мотивима ваза и правоугаоних натпрозорних поља као елементима академског речника и једноставним правоугаоним облицима отвора блиским прочишћеном модернистичком језику. Док завршница централног дијела прочеља са калканом и залученом плитком нишом са трифором упућује и на могућност неоромантичарских реминисценција, решење поткровља са двостепеним косим кровом, једноставним димњачким формама и мансардним прозорима са троугластим забатима у духу је фолклорне архитектуре шире планинске регије.

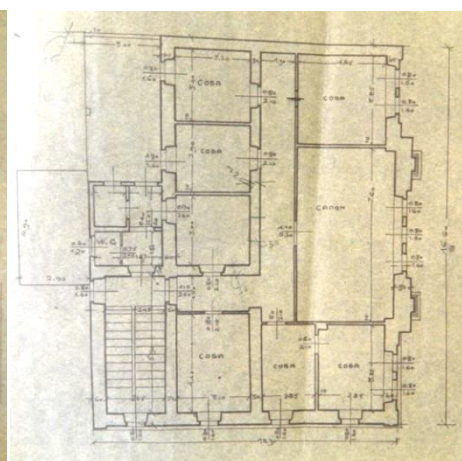
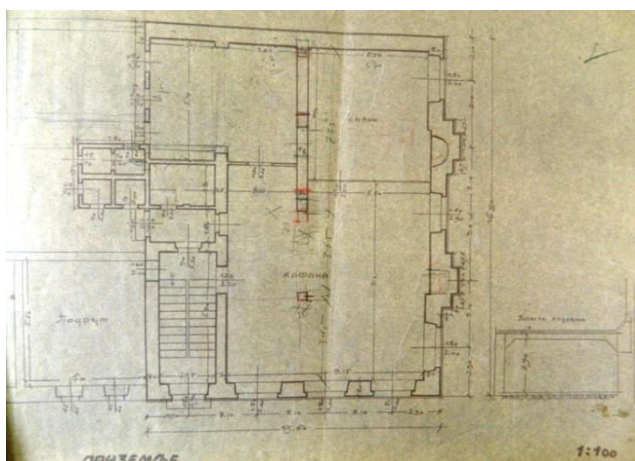
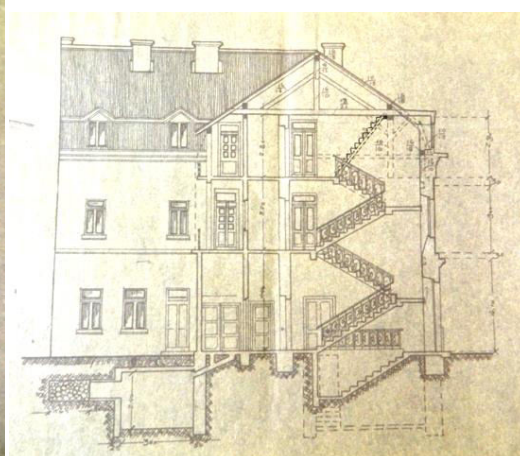

Прилог 34- 1 „Гранд“ хотел на Цетињу, страдао у пожару 1929. (*Политика* од 24.1.1929)

Прилог 34- 2 „Гранд“ хотел на Цетињу (*Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине*, 1931)

Прилог 34-3 „Гранд“ хотел на Цетињу, 1939. (www.cetinje-mojgrad.org/?p=3264)

Прилог 35, 1-4 Кућа Марка Милошевића-хотел „Њујорк“ на Цетињу, План, перспективни изглед, пресјек А-В, основа приземља, основа првог спрата
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез Цетињски)

Прилог 35, 5-6 Хотел „Њујорк“ на Цетињу
(*Политика* од 29.6.1930) (www.cetinje-mojgrad.org/?p=9288)

Током треће деценије у Подгорици су радили хотели: „Југославија“ (власника браће Чолановић), „Европа“ (отворен 1900. и потпуно реновиран почетком 1923. године, у улици Немањина рива – Прилог 36); хотел Митра Пајовића (1921. оглашен као првокласни и најмодернији у Подгорици), „Балкан“, „Империјал“ (Прилог 37).³⁷⁰

Прилог 36 Подгорица, улица Немањина рива и хотел „Европа“, разгледница из 1925.
(www.mojacrnagora.com/razglednica-podgorica-1925/)

---

³⁷⁰ Огласи хотелских радњи у Подгорици објављивани су у листовима *Народна ријеч*, *Црна Гора* и *Слободна мисао* 1921-1925. године; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 2, 1924-1925. година, дио IV и V; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928. година, дио VII, VIII и IX.

Прилог 37 Хотел „Имperiјал“ у Подгорици (www.privrednakomora.me/saopstenja/imperijal-bio-najljepsi)

Хотел „Имperiјал“ у Подгорици подигнут је током прољећа 1925. и отворен у новој згради браће Пејановић 1926. године, на једном од најпрометнијих мјеста у граду, прекопута поште. Имао је тридесет меблираних соба, два купатила, једну већу салу за кафану, салу за ресторан и за бифе.³⁷¹ Отварање овог репрезентативног хотелског објекта у Новој (Мирковој) вароши која се тада изграђивала, оновремена штампа с правом је најавила као „отварање правог европског хотела“. Двоспратно хотелско здање, у чијем склопу се налазило и поткровље и сутерен, својом упадљивом главном фасадом оријентисаном према Његошевој улици доминирало је околним простором. Иако су у обликовању pročеља примијењени академски принцип симетрије и елементи у знаку класичног језика композиције – прозори са тимпанонским врхом, пиластри, вијенци, тимпанонски завршеци фасада у мансардном крову, креиран је отворенији и слободније третиран фасадни склоп који показује удаљавање од строгог академског ка савременијем, слободнијем поступку компоновања. Отворено приземље обликовано је претварањем угаоних сегмената у потпуно отворена улазна предворја са степеништима, а осталог дијела у застакљене

---

³⁷¹ Црна Гора од 16.4.1926, *Народна ријеч* од 6.11.1926.

фасадне површине раздвојене незнатном површином зида рашчлањеног хоризонталним фугама. Растварањем централне зоне прочеља помоћу великог лучног отвора и различито обликованих прозора првог и другог спрата креирана је транспарентна цјелина. Слободан приступ у обликовању и декорацији прозора, посебно трифора првог спрата, облик оквира централног отвора приземља који прекида хоризонталу раздјелног вијенца, тродјелни прозори другог спрата ријешени као перфорације фасадног платна, апликација биоморфне рељефне пластике и маски, канеловани пиластри који обједињују први и други спрат и настављају се изнад завршног вијенца елементи су који доприносе слободнијем решењу фасаде у духу касне сецесије. Декоративно су обрађене и ограде балкона спратова и картуш изнад централног лука. Посебно наглашена централна лучна форма која прекида завршни вијенац експресионистички је изражајна, као и отворени угаони дјелови приземља.

У литератури је истакнута претпоставка да је хотел „Империјал“ пројектовао архитекта Јермолајев, руски емигрант.³⁷² У раду архитеката емиграната из Русије старије генерације који су почетком треће деценије донијели стил сјеверне модерне забиљежена је склоност ка коришћењу разних декоративно-пластичних мотива, маски и стилизованих рељефа,³⁷³ која је уочљива и у решењу фасаде хотела „Империјал“, што иде у прилог наведеној претпоставци о аутору његовог плана. Хотел је порушен у бомбардовању Подгорице у Другом свјетском рату.

Током треће деценије XX вијека у Никшићу су постојали хотели: „Европа“, „Никшић“ (раних двадесетих година „потпуно реновиран“), „Америка“ („потпуно обновљен“ 1923), „Бристол“ (отворен у новој кући Новице Јововића 1926).³⁷⁴ Хотел „Бристол“, први хотел у Даниловграду, отворен је 1927. године.³⁷⁵

---

³⁷² Душан Лаличић, *Фолклорна и монументална архитектура...*, 81.

³⁷³ Милан Просен, *Ар деко у српској архитектури* (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године), 163.

³⁷⁴ Огласи хотела објављивани су 1922-1923. године у листовима *Народна ријеч* и *Слободна мисао*; *Слободна мисао* 26.12.1926; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 2, 1924-1925. година..., 419; *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928. година..., 694;

Мaksim Vujačić, *Мјеста окупљања градске елите*, 25.10.2014, <http://www.novineniksica.me/?p=565>: Од четири хотела који су радили у Никшићу прије Другог свјетског рата, три су се налазила у данашњој Карађорђевој, а један у Његошевој улици.

³⁷⁵ *Слободна мисао* од 18.9.1927.

У Херцег Новом је раних двадесетих година радио хотел „Ловћен“, као и „Рудник“, власника Крста Терзовића који је у сопственој згради „наноно уредио“ хотел и ресторан који се претходно звао „Америка“.³⁷⁶ На згради хотела „Бока“ у Зеленици, који је изграђен 1910. као објекат са приземљем и спратом, дограђен је још један спрат 1924. године.³⁷⁷

Двоспратна зграда хотела „Игало“ у Игалу, власника Шпира Јанковића, довршена је 1928. године.³⁷⁸ Средином тридесетих хотел је препоручиван као комфoран, на самом мору, са властитим купалиштем, парком и тениским тереном,³⁷⁹ а нешто касније као хотел који је имао „80 соба, централно гријање, топлу и хладну воду, собе са засебним купатилом“.³⁸⁰ У послератном периоду је срушен приликом изградње модерног лјечилишта, испред којег је остао сачуван његов стари парк.³⁸¹

Док је касних двадесетих година Бар имао два хотела, „Јадран“ и „Марина“, у Котору их је у истом периоду евидентирано неколико, „Пухаловић“, „Грац“, „Вардар“, „Илић“, „Амер. бар“, кафане „Дојми“ и „Трговачка“,³⁸² као и хотел „Славија“.

Хотел „Славија“ је саграђен у Шкаљарима, на обали мора, као власништво которских посједника браће Радивовић. Свечано је отворен 26.8.1928. године. Био је у потпуности модерно уређен, имао је велики број соба, лијепу и пространу башту.³⁸³ Подигнут је као мања двоспратна зграда која је током тридесетих година XX вијека реконструисана. Налазио се на простору на којем је касније саграђен хотел „Фјорд“.³⁸⁴

Двадесетих година планирана је и изградња хотела над зградом кафане „Дојми“ у Котору. Познато је да је Општинско поглаварство 1928. године донијело одлуку о

---

³⁷⁶ Огласи хотелских радњи објављивани су 1922. године у листовима *Народна ријеч* и *Црна Гора*. Зграда хотела „Рудник“ оштећена је у земљотресу 1979. и у таквом стању се налазила до децембра 2014. године, када је срушена.

³⁷⁷ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941, Херцег Нови-Београд 2005, 137, 149.

³⁷⁸ Исто, 146.

³⁷⁹ *Политика* од 7.4, 14.4. и 21.4.1935, као и током маја и јуна 1935. године.

³⁸⁰ *Политика* од 6.6.1937.

³⁸¹ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 146.

³⁸² *Алманах Краљевине СХС*, свезак 3, 1927-1928. године..., 684.

³⁸³ *Црна Гора* од 5.9.1928; Kotor. *Vijekovi sačuvani za budućnost*, Zagreb-Kotor 1989, 22.

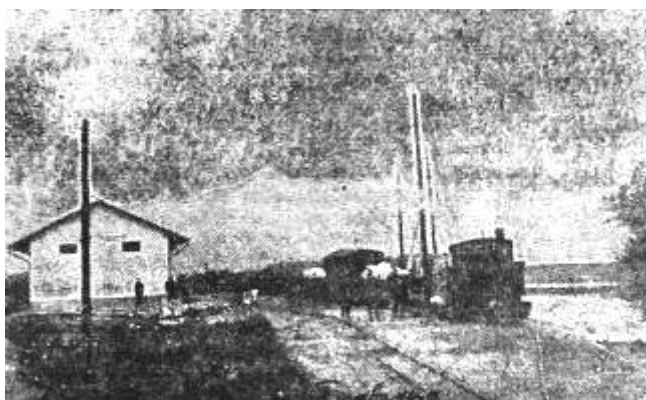
³⁸⁴ Anonim, *Kotorska Slavija-sjećanje od zlata*, 6.6.2015, <http://www.radiokotor.info/radio/index.php/78-lokalne-vijesti/4723-kotorska-slavija-sjecanje-od-zlata>: Хотел „Славија“ је саграђен 1923. године.

изградњи овог хотела у вриједности од 1,3 милиона динара,³⁸⁵ као и да је била заказана лицитација за уступање радова.³⁸⁶

ТРЖНИЦА НА ЦЕТИЊУ

Подизање нове тржнице на Цетињу, која је планирана на мјесту старе, почело је у јуну 1925. године, након што је Општински одбор усвојио њен нацрт.³⁸⁷ Нова цетињска тржница саграђена је у центру града, са тезгама од бетона за продају животних намирница, шест просторија за месарнице и шест за радње, централним павиљоном за продају рибе, канцеларијом за надзорника пијаце и вагом за мјерење у средини. Имала је водовод и модерне клозете у подземним просторијама.³⁸⁸

САОБРАЋАЈНИ ОБЈЕКТИ

Прилог 38 Станица Плавница на новој прузи Плавница - Подгорица (Време од 6.10.1927)

---

³⁸⁵ *Политика* од 29.8.1928.

³⁸⁶ *Службени гласник Зетске области* од 25.8.1928: Објављен је оглас прве оферталне лицитације заказане за 1.10.1928.

Аноним, У мају нова кафана „Дојми“, 8.1.2012, <https://skalaradio.com/15907/>: Кафана „Дојми“ у Котору саграђена је 1864. године. Представљала је мјесто богатог културног живота града, чија је активност трајала до њеног страдања у земљотресу 1979. године.

Аноним, Катушић Косбек архитекти-Павиљон Дојми, 26.10.2013, www.vizkultura.hr/paviljon-dojmi/: На старом мјесту изграђен је нови објекат-павиљон у комбинацији бетона и стакла према пројекту Јане Косбек и Давога Катушића 2012. године.

³⁸⁷ *Народна ријеч* од 18.4.1925, *Црна Гора* од 19.6.1925.

³⁸⁸ Н.Д., *Ново Цетиње, Правда* од 6.11.1932.

Железничка пруга Плавница-Подгорица, дужине 20 км, изграђена је 1925-26. године у војној режији „са стручном војном радном снагом железничке команде и уз помоћ трупа команде Зетске Дивизијске области“. Војне власти добиле су у потпуности завршену пругу до маја 1927. године, када су биле довршене станичне зграде, пратећи објекти и инсталације – магацин, ложионица, телефони.³⁸⁹ Станична зграда подигнута на Плавници једноставно је обликован објекат са двосливним кровом (Прилог 38).

ИНДУСТРИЈСКО - ПРОИЗВОДНИ КАПАЦИТЕТИ

Будући да четири постојеће солане нису могле подмирити домаће потребе и да је одређена количина соли импортована, надлежне власти донијеле су одлуку о подизању велике морске Солане код Улциња (Прилог 39, 1-2).³⁹⁰ У ову сврху је управа Државних монопола одобрила кредит од 40 милиона динара још 1924. године,³⁹¹ док је о почетку радова одлучено јула 1926, када је министар финансија одобрио кредит за привремене радове.³⁹²

Следеће 1927. године Управни одбор Самосталне монополске управе одобрио је планове и предрачунае Солане, за чије је подизање отворена посебна Секција у Улцињу, са шефом инжењером Грисогоном и помоћником инжењером Илићем.³⁹³ Гвидо Грисогоно, савјетник Управе монопола, руководио је овим извођачким радовима.³⁹⁴ Претходно је обављао функцију шефа Грађевинске секције у Сплиту 1924-25. године.³⁹⁵ Историографска литература је забиљежила да је хрватски грађевински инжењер Гвидо Грисогоно пројектант Улцињске солане.³⁹⁶

---

³⁸⁹ *Време* од 6.10.1927.

³⁹⁰ *Правда* од 14.3.1934.

³⁹¹ *Политика* од 13.9.1924.

³⁹² *Политика* од 10.7.1926, *Црна Гора* од 23.7.1926: Најављено је парцелисање и откуп земљишта приватних власника потребног за изградњу Солане.

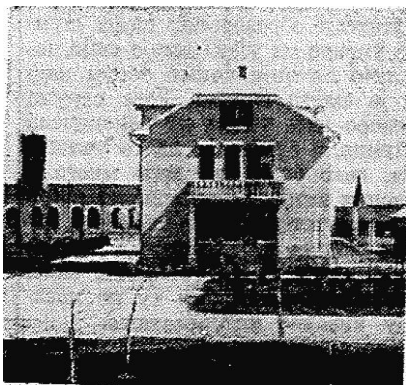
³⁹³ *Народна ријеч* од 9.7.1927; *Народна ријеч* од 20.9.1924: Објављено је да ће солана у Улцињу бити једна од најмодернијих у Европи и да ће у њој бити запослено око 400 радника и 30 чиновника.

³⁹⁴ *Политика* од 24.10.1931.

³⁹⁵ *Алманах Краљевине СХС*, свезак 2, 1924-1925. године..., 83.

³⁹⁶ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, *Hotel Ko-op u Ulcinju...*, 18.

Изградња комплекса почела је 1928. године.³⁹⁷ Крајем 1931. извођени су завршни радови на већем броју зграда за машинерије, електричну централу и станове. До јесени 1932. биле су подигнуте све зграде за канцеларије и становање особља, магацини и велика електрична централа.³⁹⁸ Управна зграда је архитектонски обликована у стилу француског академизма, истицањем већих угаоних павиљона и мањег поједностављеног централног дијела са ублаженом рустиком приземља, наглашеним поткровним вијенцем и карактеристичним мансардним кровом. Производња соли у највећој и најмодернијој солани у Краљевини Југославији почела је 23.7.1935. године.³⁹⁹ Солана Државног монопола у Улцињу стално је модернизована, тако да се временом развила у велико и модерно државно предузеће.⁴⁰⁰

Прилог 39-1 Зграда Солане у Улцињу (*Политика* од 12.8.1935)

Прилог 39-2 Солана у Улцињу, управна зграда, постојећи изглед (<http://www.vijesti.me/vijesti/solana-ka-poslije-apokalipse-hoce-li-drzava-kazniti-zlocin-886323>)

Уљара браће Марић у Бару подигнута је 1927. године на Селим-беговом имању и опремљена савременим уређајима. Обновљена је након страдања у пожару 1939.

³⁹⁷ *Правда* од 6-8.1. и од 9.12.1928.

³⁹⁸ *Зетски гласник* од 14.10.1931, *Зетски гласник* од 3.9.1932: Улцињска солана је истакнута као „једна од највећих свјетских и највећа европска солана за добијање соли из морске воде, која је таквих размјера да може цијелу државу снабдијевати сољу“.

³⁹⁹ *Зетски гласник* од 31.7.1935, *Политика* од 12.8.1935.

⁴⁰⁰ *Политика* од 19.10.1938.

Samir Adrović, *Solana kao poslije apokalipse: Hoće li država kazniti zločin?*, 2.5.2016, <http://www.vijesti.me/vijesti/solana-ka-poslije-apokalipse-hoce-li-drzava-kazniti-zlocin-886323>, Damira Kalač, *Solana postaje park prirode*, 4.10.2018, <http://www.vijesti.me/vijesti/solana-postaje-park-prirode-1006944>: Након увођења стечаја 2005. године, Улцињска солана није у функцији, а њени објекти су препуштени пропадању. У току су активности којима би требало да добије статус заштићеног подручја.

године.⁴⁰¹ У овом периоду, као власништво младих Крушевљана Милутина и Александра Вучковића, подигнута је фабрика сапуна „Ривиера“ у Котору (1928).⁴⁰²

Средином двадесетих година трајали су извођачки радови на зградама електричних централа у Подгорици (почели 1926)⁴⁰³ и Никшићу (завршни радови 1927).⁴⁰⁴ Мала електрична централа у Никшићу, на чијој изградњи се радило дуже времена, отворена је почетком 1928. године.⁴⁰⁵ Нова електрична централа у Подгорици, подигнута на десној обали Рибнице према Старом граду, отворена је крајем маја 1927. године. У новинској вијести објављеној у „Политици“ поводом завршетка градње описана је као „једна од највећих електричних централа код нас“.⁴⁰⁶

ГЕНЕЗА И УРЕЂЕЊЕ ГРАДОВА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СТАМБЕНУ АРХИТЕКТУРУ

Иако је у доба Краљевине СХС/Југославије број становника у градовима порастао, а градска насеља се проширила, око три четвртине становништва живјело је на селу, а само 17,5% у градовима, са углавном до 10.000 становника.⁴⁰⁷ Државне инвестиције у њима биле су несразмјерно мале у односу на улагања приватног капитала, чиме су умањиване могућности вођења јединствене државне грађевинске политике.⁴⁰⁸

Током прве деценије међуратног раздобља државе власти су улагале значајне напоре како би обновиле у рату разорене градове, поправиле постојећа и саградиле нова државна здања и пружиле помоћ становништву у обнови кућа.⁴⁰⁹

---

⁴⁰¹ *Црна Гора* од 27.6. 1928; Бар. Град под Румијом, (монографија), Бар 1984, 113-114.

⁴⁰² *Правда* од 4.4.1928.

⁴⁰³ *Црна Гора* од 30.7.1926.

⁴⁰⁴ *Слободна мисао* од 24.7. и 14.8.1927.

⁴⁰⁵ *Политика* од 25.1.1928.

⁴⁰⁶ *Политика* од 28.5. и 5.7. 1927, *Време* од 30.5.1927.

⁴⁰⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 70,74.

⁴⁰⁸ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 32.

⁴⁰⁹ Исто, 26.

Будући да су обнова градских насеља и подизање нових били у вези са њиховим планским развојем, усвојен је Правилник о изради регулационих и нивелационих планова за вароши и варошице у Краљевини СХС 1922. године,⁴¹⁰ а затим и нови правилник 1925. године којим је прописана обавеза да сва мјеста имају урадити своје планове и да ће у супротном то учинити Министарство грађевина о њиховом трошку (до 1.1.1930.). Од 27 регулационих планова, колико је урађено до 1929. године, у Црној Гори није био припремљен ниједан.⁴¹¹ Њихова израда често је представљала формалност чији је циљ био добијање државног зајма или покрића за земљишне шпекулације.⁴¹²

У новинском чланку архитекте Радована Бељића, објављеном у листу „Преглед“ крајем 1929. године, посебна пажња посвећена је управо планској регулацији и изградњи у градовима у Црној Гори, важности стручних служби за њихов развој, али и тешкој ситуацији у техничкој струци.⁴¹³

У вези са финансирањем техничких радова корисним се чини указати и на податке објављене у „Политици“ крајем 1927. године, према којима је Обласни одбор на Цетињу добио 15 милиона златних марака на име репарација из Њемачке, које је требало искористити у року од три године, као и да је претходно на рачун репарација у Зетској области само општина Колашин добила електричну централу и стругару.⁴¹⁴ Предлог о расподјели набавки на рачун репарација био је прихваћен – општине су из ових средстава углавном тражиле извођење водовода, освјетљења, мостове, хотеле, а појединци и приватна предузећа фабрике и друге индустријско-привредне објекте.⁴¹⁵ Према одлуци Обласне скупштине о распореду репарације (6.12.1927.), прва рата од 5 милиона златних марака требало је да се употреби за Обласну самоуправу и спровођење њеног грађевинског и привредног програма који је подразумијевао набавку за санитет Обласне самоуправе, као и

---

⁴¹⁰ Снежана Тошева, Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина..., 176.

⁴¹¹ Јован И. Обрадовић, Израда регулационих и нивелационих планова. Уређење градова, у: Југославија на Техничком пољу 1919-1929, Београд 2007, 60. (пон. издање из 1930. године): У Јужној Србији 15, Србији девет, Хрватској, Далмацији и Босни по један.

⁴¹² Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 27.

⁴¹³ Арх. Рад. Бељић, *Грађевинарство у Црној Гори, Преглед* од 15.11.1929.

⁴¹⁴ *Политика* од 11.11.1927.

⁴¹⁵ *Политика* од 12.11.1927.

„веће објекте који су били одобрени појединим општинским самоуправама, трговачким и индустријским удружењима и приватнима“ итд.⁴¹⁶

Цетиње је крајем XIX и почетком XX вијека као престоница црногорске државе за тридесет година вишеструко повећало број становника, са 1.000 из 1878. године на 6.000 из 1909. године. У овом периоду у граду су диференциране основне функције са зонама намијењеним јавним службама, образовању и култури, трговини и услугама, становању. Након што је 1911. године донијето Упутство за грађење кућа на Цетињу, изградња објеката извођена је према пројектима одобреним од Техничког одјела варошке општине. Отварање према богатијим градовима окружења, инвестирање иностраног капитала, долазак страних стручњака и инжењера, увоз савремених грађевинских материјала, водило је ка унапређивању услова и модернизацији живота. Развој града прекинули су Балкански ратови и Први свјетски рат.⁴¹⁷

У послератном периоду, на Цетињу је 1921. године живјело 5.429 становника, што је у поређењу са 6.500 из 1939. године релативно мали раст броја становника током међуратног периода. Истовремено, град се територијално увећао за 39%, тако да је 1939. године заузимао изграђену градску површину од 55,3 ха. Забиљежен је и раст у сектору трговине, услуга и других терцијарних дјелатности.⁴¹⁸ Урбана матрица Цетиња проширена је у правцу улица Његошеве и Баја Пивљанина, дуж којих је уз старо језгро у наставку изграђена Нова варош. Углавном су грађени објекти у низу, док су многи у центру града због дотрајалости рушени и замјењивани новим, а многи адаптирани и дограђивани ради комфорнијег становања и рада. Овдје су, у Његошевој улици и на Балшића пазару, живјели богатији и угледнији грађани.⁴¹⁹

У оквиру нове државе Краљевине СХС, тек после стварања Зетске области са сједиштем на Цетињу 1922. године, запажене су одређене активности „на уљепшавању и проширивању града“. Знатнији државни и општински технички

---

⁴¹⁶ *Политика* од 7.12.1927.

⁴¹⁷ Вождар Милић, *Прилог проучавању urbanog nasljeđa Crne Gore...*, 30-32.

⁴¹⁸ Исто, 32.

⁴¹⁹ Исто, 32-33, 191.

радови нису забиљежени, будући да је, према званичним подацима, током треће деценије XX вијека отворено и пуштено у саобраћај неколико улица, подигнут је нови општински парк и уређен стари, улице су засађене дрвећем, подигнуте су двије тржнице и откупљено земљиште за Централну основну школу.⁴²⁰ Ниједна од државних школа које су радиле на Цетињу, реална гимназија, учитељска школа, богословија, женска занатска школа, мушка и женска основна школа, вечерња шегртска школа и дјечије забавиште, није имала зграду намјенски саграђену за школске потребе.

Настојећи да среди хигијенске и саобраћајне прилике у граду општинска управа је 1921. године донијела Наредбу о саобраћају кроз варош (10.3.1921.) којом је, између осталог, забрањен било какав саобраћај Његошевом улицом до Црногорске банке, тј. кроз ужи градски центар, а затим и Наредбу о чистоћи у вароши (24.3.1921.).⁴²¹ У овом периоду поједине цетињске улице су добиле нове називе.⁴²² Текстови објављивани у листовима „Слободна мисао“ и „Црна Гора“ током 1923. године⁴²³ приказивали су песимистичну слику града из раних двадесетих година у којем је било доста неријешених проблема као што су водоснабдијевање, недостатак добрих станова, реновирање кућа по личном нахођењу, а не према плану, запуштеност школа и позоришта „Зетски дом“.

Крајем 1923. године поново је указано на непоштовање Упутства за грађење кућа из 1911. године приликом реновирања старих и подизања нових кућа на старим темељима.⁴²⁴ Уважавајући податке објављене током раних двадесетих година поводом непланске градње и обнове, у даљем тексту, на основу архивске грађе, указаћемо и на примјере плански изведених новоградњи и реконструкција стамбених објеката на Цетињу током треће деценије XX вијека. Наиме, судећи

---

⁴²⁰ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 238; Н.Д., *Ново Цетиње, Правда* од 6.11.1932.

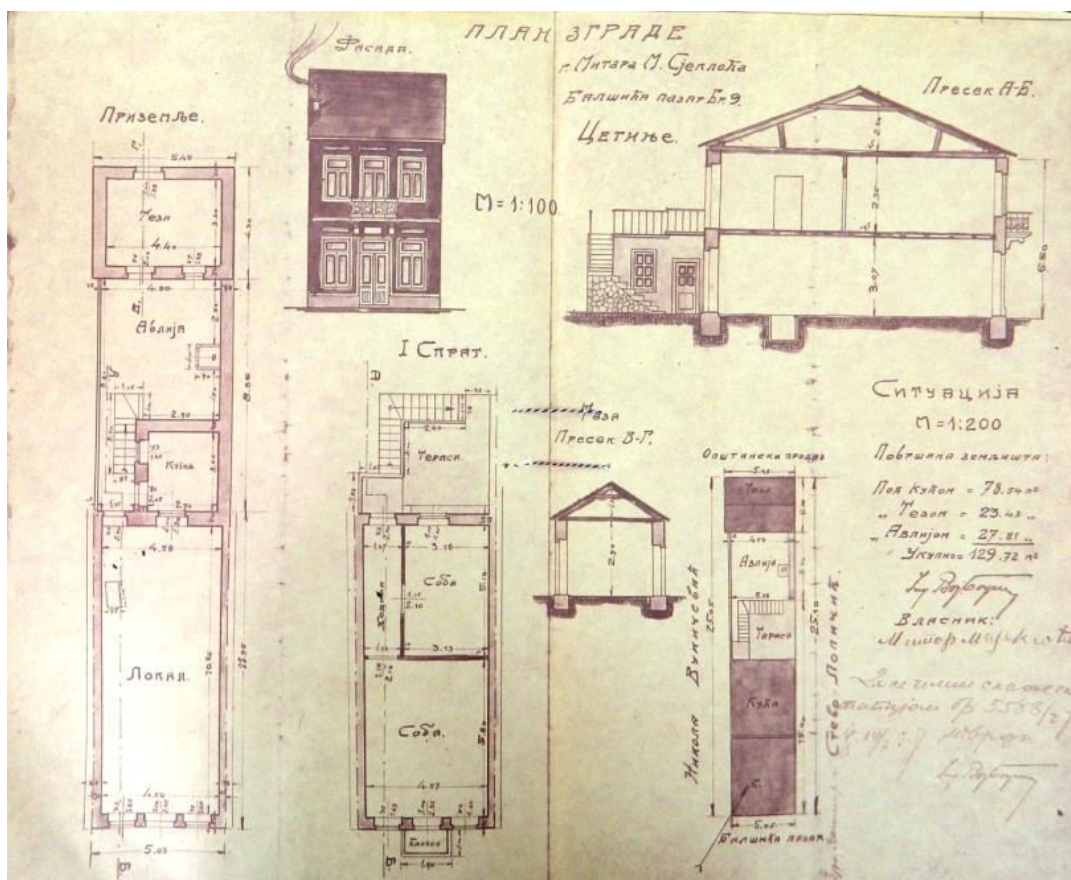
⁴²¹ *Општински гласник-службени орган Цетињске општине* од 12.3.1921: Исто објављено и у броју од 2.6.1922; *Општински гласник Цетиње* од 27.3.1921: Исто објављено и у бројевима од 2.6.1922. и 15.10.1922.

⁴²² *Народна ријеч* од 13.11.1919. и од 20.2.1924: Главна цетињска улица, Катунска, добила је име Његошева улица 30.10.1919, а Официрска улица код Општинског парка добила је име Шантићева почетком 1924. године.

⁴²³ *Слободна мисао* од 2.4. и 28.5.1923, *Црна Гора* од 14.8. и 18.8.1923.

⁴²⁴ *Црна Гора* од 16.11.1923: Наведено је да власници раде по сопственом нахођењу и да општинска управа не спроводи надзор над радовима.

према грађи фонда Окружног суда Цетиње Државног архива Црне Горе током двадесетих година честе су биле обнове и преградње цетињских кућа – доградње спрата, поткровља, отварање нових прозора у поткровљу, повећање отвора прозора и врата. Један од бројних примјера је кућа у Његошевој улици бр. 37 која је према плану дозидана и покривена новом кровном конструкцијом 1925-1927. године,⁴²⁵ као и кућа у Његошевој улици бр. 128, купљена 1921. године, која је приликом адаптације умјесто старог поткровља добила спрат са новим распоредом просторија и нови изглед главне фасаде.⁴²⁶

Прилог 40 План куће Митра Сјеклоће на Цетињу, Балшића пазар бр. 9

(ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине - Окружни суд Цетиње, 1931. година, тапије 1-49, Ф 439)

⁴²⁵ Детаљни план имања са зградама наследница М. Драгића на Цетињу у Његошевој улици бр. 37 са пројектом надграђења и преправке главне зграде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине - Окружни суд Цетиње, 1931. година, тапије 1-49, Ф 439.

⁴²⁶ План куће Станка Контића на Цетињу у Његошевој улици бр. 128, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине - Окружни суд Цетиње, 1930. година, тапије 101-171, Ф 407.

Један од примјера планских новоградњи је кућа Митра Сјеклоће на Балшића пазару бр. 9 (Прилог 40). Планска документација дозвољава закључак да је саграђена 1925. године као објекат са приземљем и спратом, у складу са традицијом стамбене архитектуре на Цетињу с обзиром на замисао простора и обликовна обиљежја.⁴²⁷ На приземљу је планиран локал и кухиња, а на спрату двије собе са ходником и дворишном терасом. Прочељна фасада је рашчлањена прозорима и вратима једноставног оквира, са балконом изведеним изнад улаза. Иза куће се налазило двориште са тезом.

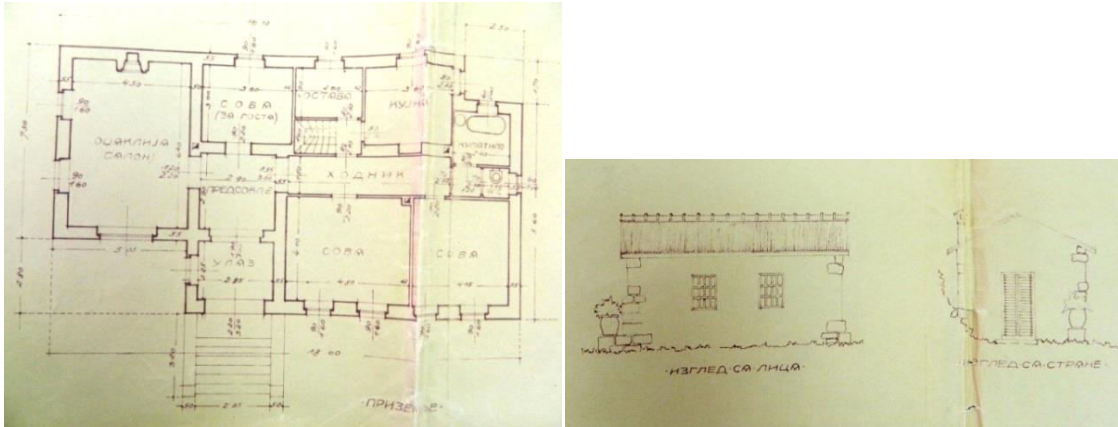

Прилог 41- 1 Вила Милована Цаковића и његове сестре Станиславе Брковић, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

⁴²⁷ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Окружни суд Цетиње, 1931. година, тапије 1-49, Ф 439; ДАЦГ, Првостепени суд за станове вароши Цетиње 1921-1927, Ф 1: Митар Сјеклоћа је 30.7.1925. обавијестио Одбор за станове да је на Балшића пазару подигао нову двоспратну зграду, чиме је удовољио Правилнику Закона о становима, приложивши и увјерење Грађевинске секције од 21.10.1924. године.

Прилог 41, 2-4 Вила Милована Џаковића и његове сестре С. Брковић на Цетињу, План, арх. Миладин Прљевић, pročеље, основа приземља и помоћни објекат (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине - Окружни суд Цетиње, 1930. година, тапије 101-171, Ф 407)

Репрезентативан примјер цетињске резиденцијалне архитектуре двадесетих година је вила Милована Џаковића и његове сестре Станиславе Брковић, изграђена изван градског језгра у улици Вука Мићуновића. Аутор пројекта виле је архитекта Миладин Прљевић (Прилог 41, 1-4).⁴²⁸ У историографији је као Прљевићево дјело наведен пројекат, надзор и обрачун радова, као и 1926. као година настанка виле Џаковић.⁴²⁹ Уговор о куповини земљишта на којем је саграђена упућује на вријеме изградње након фебруара 1928. године.⁴³⁰

Имање Милована Џаковића, великог жупана Зетске области и сенатора, чинили су вила, помоћни објекат, два већа баштенска простора раздвојена путем који кроз двориште води од улице Вука Мићуновића и једна мања башта са бочне стране куће. Вила је пројектована као приземно здање са подрумом и поткровљем. Аутор је простор приземља конципирао издвајањем салона (оцаклије) од осталог дијела куће са собама оријентисаним према башти и улици, ходником и тоалетом позиционираним у средини, попречно у односу на главну осу, купатилом, кухињом и гостинском собом на задњој страни, док је посебну пажњу посветио пространом улазном дијелу са предсобљем. Овај улазни дио ријешен је у виду

⁴²⁸ План имања кућне заједнице Милована Џаковића и његове сестре Станиславе Брковић, арх. Миладин Прљевић, недатован, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Окружни суд Цетиње, 1930. година, тапије 101-171, Ф 407.

⁴²⁹ Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић..., 11, 22.

⁴³⁰ План имања кућне заједнице Милована Џаковића ..., Уговор о куповини земљишта сачињен 8.2.1928.

трема са прилазним степеништем и лучно завршеним главним улазом, чији зид прекида поткровни вијенац зграде и равно се завршава, креирајући парапет терасе у крову, перфориран малим квадратним прорезима. Разуђености мансардног крова посебно доприносе димњаци са декоративним димњачким главама и кровна кулица са четвороводним кровом и отвором према тераси, увучена у односу на раван улаза.

Поређењем плана са реализованим објектом запажају се извјесна одступања од оригиналног пројекта. Ауторском интерпретацијом елемената традиционалне архитектуре Цетиња и ширег приморског региона, која се огледа у примјени косог мансардног крова, правоугаоних прозора једноставног оквира са двокрилним капцима, као и појединих који своје поријекло имају у домаћој сакралној и средњовјековној архитектури попут кровне кулице и лучних отвора, креирано је оригинално дјело резиденцијалне архитектуре у модернизованом националном стилу.

Вила Тома Вујовића саграђена је у Његошевој улици према пројекту Блажа Вујовића⁴³¹ до 1930. године (Прилог 42, 1-2).⁴³² Пројектована је као градска једноспратна вила са приземљем, подрумом и мансардом на ограђеној парцели са тезом и двориштем, увучена од уличне линије. Просторна организација појединих етажа заснована је на понављању исте схеме коју чине двије собе, кухиња, тоалет, ходник и предсобље са издвојеним степеништем. Главна фасада подијељена је на зону каменог сокла са малим лучно завршеним прозорима, централни дио рашчлањен пространим отворима са оквирима стилске профилације и двокрилним зеленим капцима и на завршну зону стрмог мансардног крова са наглашено

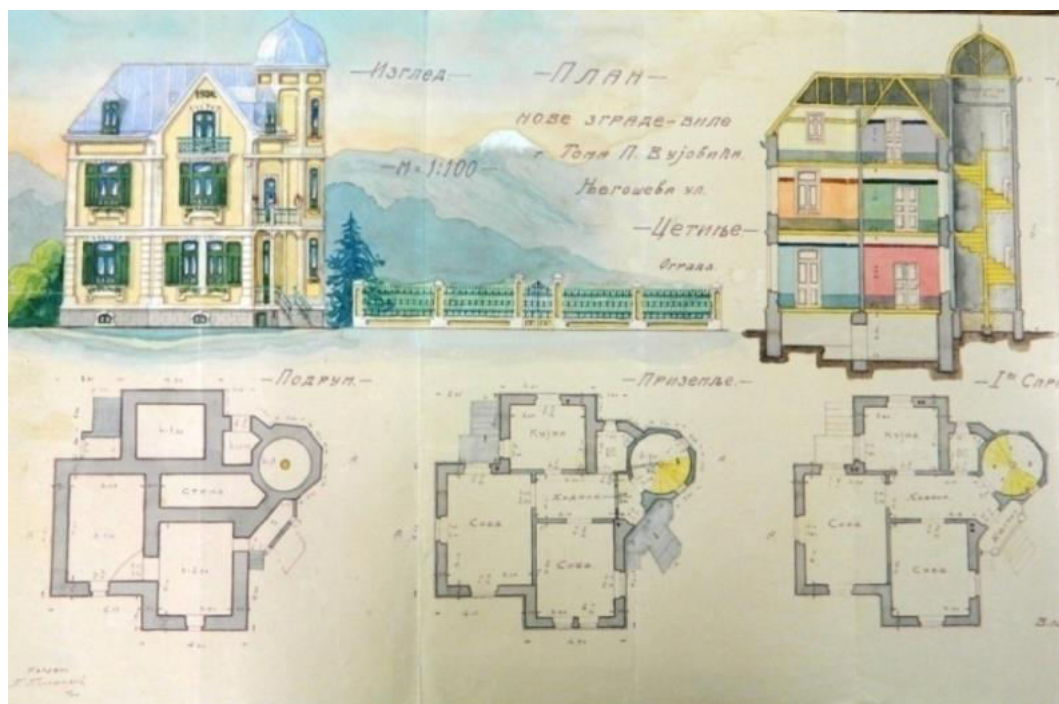
⁴³¹ Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture..., 183.

⁴³² *План нове зграде-виле Тома Вујовића на Цетињу у Његошевој улици*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине - Окружни суд Цетиње, 1930. година, тапије 101-171, Ф 407: Израдио га је техничар Петар Пономарјев, прегледао и преконтролисао инжењер Љ. Лазаревић, без забиљеженог датума израде.

У овом предмету о потврди тапије Тому Вујовићу из Цетиња, од новембра 1930, налази се и изјава Петра Пономарјева, техничара из Цетиња, да имање Тома Вујовића описано у тапији бр. 59 од 10.7.1930. године одговара посједовном листу, као и изјава зидара Машана Дапчевића да је имање Тома Вујовића тачно нацртано у плану који је израдио инж. Љубо Лазаревић и техн. Пономарјев и да одговара посједовном листу.

профилисаним поткровним вијенцем, кровним прозорима и балконом, акцентовану троугаоним забатом са забиљеженом 1930. годином, као и заобљеном осмоугаоном формом калоте степенишне куле. Фасадна композиција рашчлањена је елементима академског репертоара облика попут вијенаца и пиластара са хоризонталним фугама на приземљу и одмјереном декоративном обрадом на спрату истуреног сегмента. Главни улаз је наткривен увученим тремом шестоугаоне основе са прилазним степеништем, постављеним поред високе осмоугаоне куле унутар које је изведено степениште које води на спрат и у поткровље.

Вила Тома Вујовића издваја се у корпусу стамбене архитектуре Цетиња концепцијом простора и обликовањем, као и позиционирањем у градском амбијенту у виду особене микро-цјелине чији је улазна зона са степенишном угаоном кулом увучена у односу на уличну линију и бочно постављена. Неоромантичарско евоцирање средњовјековне архитектуре примјетно у вертикализму структуре и појединим елементима виле Вујовић попут степенишне полигоналне куле на углу, троугластог кровног забата, рустикације пиластара и сокла, допринијело је живописности амбијента главне Његошеве улице и града који се у овом периоду ширио ван граница свог старог језгра.

Прилог 42, 1-2 Кућа Тома Вујовића на Цетињу, План, главни изглед

(ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Окружни суд Цетиње, 1930.год, тапије 101-171, Ф 407)

Прилог 43 Зграда Црногорске банке на Цетињу (*Епоха* од 18.4.1931)

На Цетињу је средином треће деценије изведено неколико реконструкција и поправки старих здања, Биљарде, „Зетског дома“, Црногорске банке.

Зграда Црногорске банке је обновљена 1924. године након страдања у пожару, тако што је „на темељу старе зграде која је прошле године изгорела (...) здање двоспратно темељито и укусно израђено“ (Прилог 43).⁴³³ Црногорска банка, основана на Цетињу 1906. године, била је смјештена у приватној кући неимара Милоша Лепетића откупљеној 1911, која је потом надограђена за један спрат и преуређена за потребе банке.⁴³⁴

Почев од 1924. године извођени су и радови на реновирању зграде „Зетског дома“, како би позориште могло почети са радом.⁴³⁵ У историографији су истакнути

⁴³³ *Народна ријеч* од 9.6.1923, *Црна Гора* од 12.9.1924.

⁴³⁴ Dušan Martinović-Uroš Martinović, *Cetinje. Spomenici arhitekture...*, 103-104.

⁴³⁵ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 144-155: Цетињско позориште радило је у сали „Дома слободе“ као установа привременог карактера чији је циљ био да створи услове за отварање сталног позоришта које би имало обласни карактер. Заокрет у позоришном животу на Цетињу десио се тек са пројенама које су почеле шестојануарским манифестом краља Александра. Као Народно позориште Зетске бановине, које је требало да дјелује на њеном цијелом подручју и да организује представе претежно националног, моралног и умјетничког карактера, основано је 1931. године;

Црна Гора од 25.4.1924, *Народна ријеч* од 20.8.1927, *Време* од 18.8.1924, *Време* од 18.6. и 3.12.1925, *Време* од 17.5.1926;

наводи да је аутор пројекта реконструкције „Зетског дома“ архитекта Грађевинске дирекције у Дубровнику Фридрих Валента (1925),⁴³⁶ али и да су унутрашњи и завршни радови дјело архитекте Миладина Прљевића, који је за зграду Цетињског позоришта осмислио идејни и пројекат за извођење, водио надзор и извршио обрачун радова (1925-1928).⁴³⁷ У овом периоду извршене су и поправке на девет одјељења спрата Биљарде за потребе Богословије (1925), чији је рад био обновљен 1921. године.⁴³⁸ Исте године Општина је реализовала доградњу и преуређење зграде Мушке основне школе државним новцем додијелим у ту сврху.⁴³⁹

Инжењер општине Цетиње радио је почетком 1926. године на плановима предвиђеним годишњим општинским буџетом који су се односили на отварање двије нове улице иза Зетске дивизије и Влашке цркве, подизање два киоска за продају монополисаних артикала, трошаринске станице код сточног пазара, капеле на новом гробљу и др.⁴⁴⁰ На слободном простору између Обилића пољане, капелице и католичке цркве уређен је нови парк (1927), чиме је и Нова варош, тј. горњи дио града, од којег су општински и дворски парк били удаљени, добила парковски простор.⁴⁴¹ Наредбом о уређењу гробља пред капелицом на Цетињу најављено је и његово уређење, израда нове ограде, проширење и уређење стаза, засађивање дрвећа и цвијећа (18.9.1928.).⁴⁴² Побољшање услова живота и становања у граду и „подизање“ Цетиња требало је да подстакне и дјеловање акционарског друштва „Грађевинар“. Основало га је неколико установа и грађана крајем 1927. године. Један од оснивача био је и инжењер Драгутин Ђоновић, школован на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду на којем је дипломирао децембра 1921. године.⁴⁴³ Сврха дјелатности овог друштва требало је

ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 68: Сачувана је документација о радовима-надницама и материјалу за поправку „Зетског дома“ из 1924. године, цртежи са потписом надзорног инжењера и чланова колауд. комисије од 8.2.1927. године.

⁴³⁶ Antun Ваће, *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata...*, 121.

⁴³⁷ Иван Р. Марковић, *Архитекта Миладин Прљевић...*, 22.

⁴³⁸ *Црна Гора* од 29.9.1922, 20.12.1924. и 3.2.1925, *Народна ријеч* од 2.5.1925.

⁴³⁹ *Народна ријеч* од 17.6, 14.12. и 20.12.1925: Основна школа је премјештена у ову зграду из Цетињског манастира 1879. године.

⁴⁴⁰ *Народна ријеч* од 14.1.1926.

⁴⁴¹ *Народна ријеч* од 23.4.1927.

⁴⁴² *Службени гласник Зетске области* од 22.9.1928.

⁴⁴³ Именик дипломираних инжињера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 10: Рођен је 1893. године у Црмници.

да буде подизање малих кућа које би се уступале сиромашнијем становништву на отплату према правилнику, као и градња и поправке разних врста објеката. Јавни позив за упис акција удружење је упутило грађанима и пријатељима Цетиња почетком 1928. године.⁴⁴⁴

Прилог 44 Кућа у близини Сат-куле у Подгорици у којој је у једном периоду између два свјетска рата радила Основна школа „Стара варош“ (Kulturna baština Podgorice, група аутора, Podgorica 2011)

После ослобођења од турске власти 1879, према урбанистичком плану руског инжењера Владимира Вормана из 1886. године почела је планска изградња Нове вароши у Подгорици, на десној обали ријеке Рибнице. Ворманов план касније су разрадили црногорски инжењери Марко Ђукановић и Андрија Радовић.⁴⁴⁵ Град се изграђивао у виду блокова у ортогоналној урбаној матрици. Овај дио вароши постао је нови центар са развијеном трговином, занатством и фабричком производњом. Новоподигнути објекти били су углавном једноспратни, грађени од опеке и камена (П+1).

Изградња Подгорице настављена је у оквиру ортогоналне просторне концепције и у међуратном периоду. Након што је Општински суд почеком 1922. године упутио јавни позив за бесплатну додјелу плацева за подизање кућа у западном дијелу Нове вароши, под условом да се изведе у року од годину дана и према

---

⁴⁴⁴ Народна ријеч од 26.11.1927, Службени гласник Зетске области од 28.1.1928.

⁴⁴⁵ Zdravko Ivanović, Vormanov plan Podgorice 1886. godine, Arhitektura-Urbanizam 68-69, Beograd 1971,74-75; Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 48, 167.

усвојеном плану (до 1.7.1923.),⁴⁴⁶ већ крајем 1922. године забиљежена је изградња нових кућа, а до јесени 1924. и читавог кварта подигнутог приватним капиталом у Новој Вароши.⁴⁴⁷ У новинском чланку објављеном 1937. године поводом оживљавања грађевинске дјелатности, у вези са интензивном изградњом Подгорице раних двадесетих година забиљежено је: „Наша нова варош постаде скоро дупло већа, но је била прије прошлих ратова и у току истих. Али се од назад скоро десет година одједном стаде у томе.“⁴⁴⁸

У Старој вароши, на централном тргу у близини Сат-куле, око 1920. године била је подигнута зграда у којој је током међуратног периода радила основна школа (Прилог 44).⁴⁴⁹ Једносратно здање издужене правоугаоне основе, завршено косим тросливним кровом, једноставно је обликовано у фолклорном маниру. У њему се данас налазе Природњачки музеј и Завод за заштиту природе.

Кућа Риста Куслева, првог градског зубног љекара, репрезентативно је дјело резиденцијалне архитектуре Подгорице из првих деценија XX вијека и једно од ријетких које је остало сачувано, будући да је град веома настрадао у бомбардовању у Другом свјетском рату (Прилог 45, 1-3). Након пресељења др Куслева из Цетиња у Подгорицу 1916. године, његова кућа је саграђена на десној обали Рибнице,⁴⁵⁰ могуће почетком двадесетих година. Разуђени корпус здања чине два везана објекта која су изграђена у кратком временском интервалу⁴⁵¹ у фолклорном стилу, уважавајући народну неимарску традицију. Улична, приземна страна куће обликована је једноставније, док је дио према обали ријеке, пратећи падину терена, рашчлањен помоћу прозора, улаза, тремова, тераса и степеништа која воде преко дворишта до обале. Око Куслевове куће налазило се простано двориште са парком који је у међуратном периоду био јединствен у граду. Парк је

---

⁴⁴⁶ *Народна ријеч* од 8.4.1922. и *Црна Гора* од 18.4.1922: Услов је био да рад почне најкасније до 1.7.1922. и заврши се до 1.7.1923. године, с тим да су првенство имали становници Општине, затим Округа, а потом остали држављани.

⁴⁴⁷ *Слободна мисао* од 2.10.1922. и 29.9.1924.

⁴⁴⁸ Подгоричанин, *Нови важни грађевински објекти у Подгорици, Зета* од 5.9.1937.

⁴⁴⁹ *Kulturna baština Podgorice, (grupa autora)...*, 94-95.

⁴⁵⁰ Исто, 167.

⁴⁵¹ Исто.

данас измијењен, док се кућа користи као изложбени простор ЈУ Музеји и галерије Подгорице.⁴⁵²

Током друге половине двадесетих саграђени су Општински дом, Општинско купатило (Бања), електрична централа и уређен је нови општински парк (1925-31).⁴⁵³ Радови на четири кварта нових зграда, међу којима је посебно био запажен хотел „Империјал“, извођени су средствима грађана и током 1926-27. године.⁴⁵⁴ Истовремено је као један од највећих недостатака Подгорице, вароши од 12.000 становника која се почела убрзано изграђивати, истицано непостојање регулационог плана.⁴⁵⁵ У ширем рејону града прилике су биле изузетно тешке, гдје су на подручју Зете средином треће деценије забиљежени веома лоши услови становања.⁴⁵⁶

Прилог 45, 1-3 Куслева кућа, изглед према ријеци Рибници, 2007. (ЈУ Музеји и галерије Подгорице); изглед према ријеци и изглед са уличне стране, 2017. (Слађана Жуњић)

⁴⁵² Светозар Пилетић, Сага о Подгорици, Подгорица 1995, 211.

⁴⁵³ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 274.

⁴⁵⁴ *Црна Гора* од 6.8.1926, *Слободна мисао* од 22.5. и 29.5.1927.

⁴⁵⁵ С.Р., *У Зетској престолници*, *Слободна мисао* од 29.5.1927.

⁴⁵⁶ *Слободна мисао* од 16.3.1925: „Куће углавном нису попођене и потавањене, немају димњака“ итд.

Прилог 46 Никшић (Зетски гласник од 1.7.1933)

Први урбанистички план Никшића, по налогу књаза Николе, осмислио је инжењер Јосип Сладе 1883. године. Уследила је планска изградња Нове вароши, подизање објеката у низу, углавном приземних и једносратних, канализације за одвод површинских вода, дрвореда и зелених површина.⁴⁵⁷ Никшић је тада имао око 1.000, а Сладе је припремио план града за 10.000 становника примјенивши радијалну урбану матрицу постављену између брда Требјеса и старог града Оногошта, код које се улице радијално шире од просторне доминанте стварајући трапезоидне блокове (Прилог 216). Планом је било предвиђено шест градских тргова, четири квадратног, један осмоугаоног и један петугаоног облика, од којих су изведена три, тако да Сладеов план није у потпуности реализован.⁴⁵⁸

У оквиру радијалне просторне организације настављена је изградња вароши и у међуратном периоду (Прилог 46). Током треће деценије подигнути су бројни стамбени објекти, болница, електрична централа, дом Занатлијског удружења, дом друштва „Косовка дјевојка“,⁴⁵⁹ дом „Захумља“, школска поликлиника са

---

⁴⁵⁷ Вељко Шакотић, Никшић у Књажевини (Краљевини) Црној Гори, Никшић 1996, 97-101: Према тексту Максима Максимовића, Први регулациони план Никшића, *Комуна*, 9, Београд 1961; Вождар Милић, *Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore...*, 54.

⁴⁵⁸ Dobrica Adžić, *Rasvjetljavanje fenomena urbane matrice na primjeru centralnog jezgra grada Nikšića* (magistarski rad odbranjen na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2013. godine), 31-35.

⁴⁵⁹ Петар Шобајић, Никшић-Оногшт, Београд 1938, 127; Слободан Вукајловић, *Архитектура. Урбанизам. Споменици културе*, у: Никшић, (монографија), Загреб 1972, 187: Наведени су ови репрезентативни објекти и неколико кућа изграђених у ширем језгру града, код трга и у улицама

парком на улазу у град, проширене су и регулисане улице, уређени тротоари, отворене нове улице.⁴⁶⁰ О градским приликама, изградњи и уређењу током цијелог међуратног периода детаљно је извјештавао лист „Слободна мисао“ који је излазио у Никшићу. Већ на почетку треће деценије забиљежено је подизање нових зграда приватним капиталом грађана. Крајем 1922. године довршавано је неколико приватних стамбених објеката, међу којима је посебно била запажена кућа свештеника Головића, описана као „лијепа двоспратна вила“.⁴⁶¹ У нову двоспратну зграду Данила Зиројевића, саграђену „на најљепшем мјесту у граду на широком простору пред кућом г. Сочице“, почетком 1924. године преселио се Окружни суд који је био смјештен у Народном дому (Двор краља Николе). Постојање сале дужине око 24 метра у новој кући Данила Зиројевића, још четири одјељења на првом и осам великих одјељења на другом спрату препоручило је овај објекат као одговарајући потребама суда.⁴⁶²

И током 1924. године у изградњи је било неколико нових грађевина, међу којима се посебно истицала двоспратна кућа Живка Перовића у улици цара Душана, „према плану израђена“, у коју се следеће године преселила општинска управа.⁴⁶³

Неколико нових кућа подигнуто је и 1926. године, биле су то „лијепе двоспратне зграде“ које су саградили Мато Катурић, Јово Ковачина, Новица Јововић, Васо Булатовић, М. Мариновић и П. Бркуљан.⁴⁶⁴ У току 1927. године град је требало да добије „више од 15 нових зграда“, укључујући и хотеле „Никшић“ и „Америка“ који су били проширени и реновирани.⁴⁶⁵

Почетком треће деценије XX вијека постојала је замисао о подизању Нове вароши у Никшићу на Капином Пољу која је осмишљена као нови трговачки и индустријски центар, док је постојећа требало да служи само за становање.

Ивана Милутиновића, Новице Церовића, Карађорђевој, Новака Рамова, Љубљанској и дјелимично Вардарској.

⁴⁶⁰ *Слободна мисао* од 31.5.1931.

⁴⁶¹ *Слободна мисао* од 23.10.1922: Објављено је да ће за неколико дана бити довршене „куће Андрије Вујачића, Филотића, мајора Вујачића, Луке Булатовића, М. Бурића и других“.

⁴⁶² *Слободна мисао* од 14.1.1924.

⁴⁶³ *Слободна мисао* од 26.4.1924. и од 13.4.1925.

⁴⁶⁴ *Слободна мисао* од 17.10.1926.

⁴⁶⁵ *Слободна мисао* од 23.4.1927.

Забилежено је и да је рађено на изради њеног пројекта.⁴⁶⁶ У вези са планирањем простора на другој, сјеверној страни града од значаја је била одлука Општинског одбора донесена крајем 1926. године, према којој је четрдесет рала земљишта на периферији вароши, поред колског пута за Шавник, требало скицирати према постојећем плану и испарцелисати на удионице које би се уступале по повољним цијенама сиромашном грађанству за подизање кућа. До јесени 1929. године на овом земљишту у Рудом Пољу биле су изграђене „мале куће које су уредно одржаване“.⁴⁶⁷

План Даниловграда осмислио је 1869. године архитекта Драгутин Милутиновић који је на молбу књаза Николе упућен од Владе Србије поводом подизања нове вароши на Ћеранића Главици.⁴⁶⁸ Након школовања у Њемачкој Милутиновић је радио у Министарству грађевина Србије (1867-1882), а затим као професор архитектуре на Великој школи (1882-1900). У његовој оставштини сачуване су и биљешке са пута по Црној Гори са цртежима, скицама и плановима, међу којима се налазе четири плана за исељеничке куће, план за основне школе у Ријечи Црнојевића и Цеклину, пет скица за надгробну цркву породице Петровић-Његош на Цетињу, идејна скица за Сенат у Даниловграду.

Просторну организацију нове вароши на Ћеранића Главици, која је име Даниловград добила по књазу Данилу, стрицу књаза Николе, Милутиновић је ријешо линеарно, постављајући једну главну улицу у продужетку моста на

---

⁴⁶⁶ *Слободна мисао* од 14.1.1924: „Како је данашња наша варош прилично удаљена од воде, према пројекту инжињера, све фабрике и станови ће се подизати у Капином пољу. То је у ствари и најпогодније мјесто и било за једну велику модерну трговачку и индустријску варош (...) Друштво ће одмах успоставити трамвајску везу између једне и друге вароши“.

⁴⁶⁷ *Слободна мисао* од 10.10.1926. и 1.9.1929.

⁴⁶⁸ О архитекти Драгутину Милутиновићу видјети: Драгиша Милутиновић, План за подизање Данилограда (приредио и објавио др Перо Шоћ), *Историјски записи*, књ. XI, 1-2, Цетиње 1955, 396-405; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb 1964, 473; Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore u funkciji razvoja..., 165; Божидар Милић, Један број објеката и њихови аутори у Књажевини и Краљевини Црној Гори у периоду до 1918. године, *ПИНУС Записи*, књ. 2, бр. 1, Београд 1995, 65; Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971 (необјављени рукописи), Архитектонски факултет у Београду 1996, 128-129; Александар Кадијевић, Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX - средина XX века), Београд 1997, 6, 8, 33-34, 64, 66, 72, 81, 102; Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда (магистарска теза одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2003. године), 23-24, 70; Лексикон неимара, Београд 2008, 279; Светислав Поповић, Даниловград. Архитектоника. Символика простора, Београд 2011, 20-21, 86.

ријечи Зети и другу која је ишла преко градског трга као дио пута Никшић-Подгорица. На мјесту њиховог укрштања формиран је Велики пазар (трг) ограничен кућама са три стране и отворен према ријечи Зети, док је у његовој близини планиран и мањи трг, Мали пазар (Прилог 47, 1-2). Стамбене куће грађене су једна поред друге у уличном низу, стварајући полузатворене блоковске цјелине.⁴⁶⁹

Оваква организација градског простора није мијењена у међуратном периоду. Даниловград се и даље развијао линеарно са полузатвореним блоковима, као трговачки, али и као просветно-културни центар (Прилог 47, 1-2). Диференциране су три просторне цјелине, Трг (Велика доња пјаца), средина вароши и њен горњи дио. У доњем дијелу града налазиле су се главне градске функције, док је централна улица служила за становање и пословне дјелатности. Куће су грађене као приземни објекти који су коришћени само за становање или као спратни, чија су приземља била намијењена економији домаћинства или пословању, а спрат становању. Код оба типа кућа, ходник, који је повезивао улаз са уличне стране и двориште, дијелио је унутрашњи простор на два или четири дијела, зависно од његовог положаја. Ови стамбено-пословни објекти били су слични и уједначене спратности. Положајем, висином и изгледом истицала су се само јавна здања. На Великом пазару, који је у међуратном периоду преименован у Трг уједињења, дошло је до одређених промјена, стрми дио према Зети поплочан је каменим плочама, на доњој граници другог правоугаоног нивоа Трга налазиле су се зграде удружења „Јединство“ (касније биоскоп) и бање-јавног купатила, а у средини горњег трећег нивоа базен са водом и чесма са канделабром, са чијих страна су степенице водиле до другог нивоа и излазиле на пут који је ишао преко моста на Зети.⁴⁷⁰

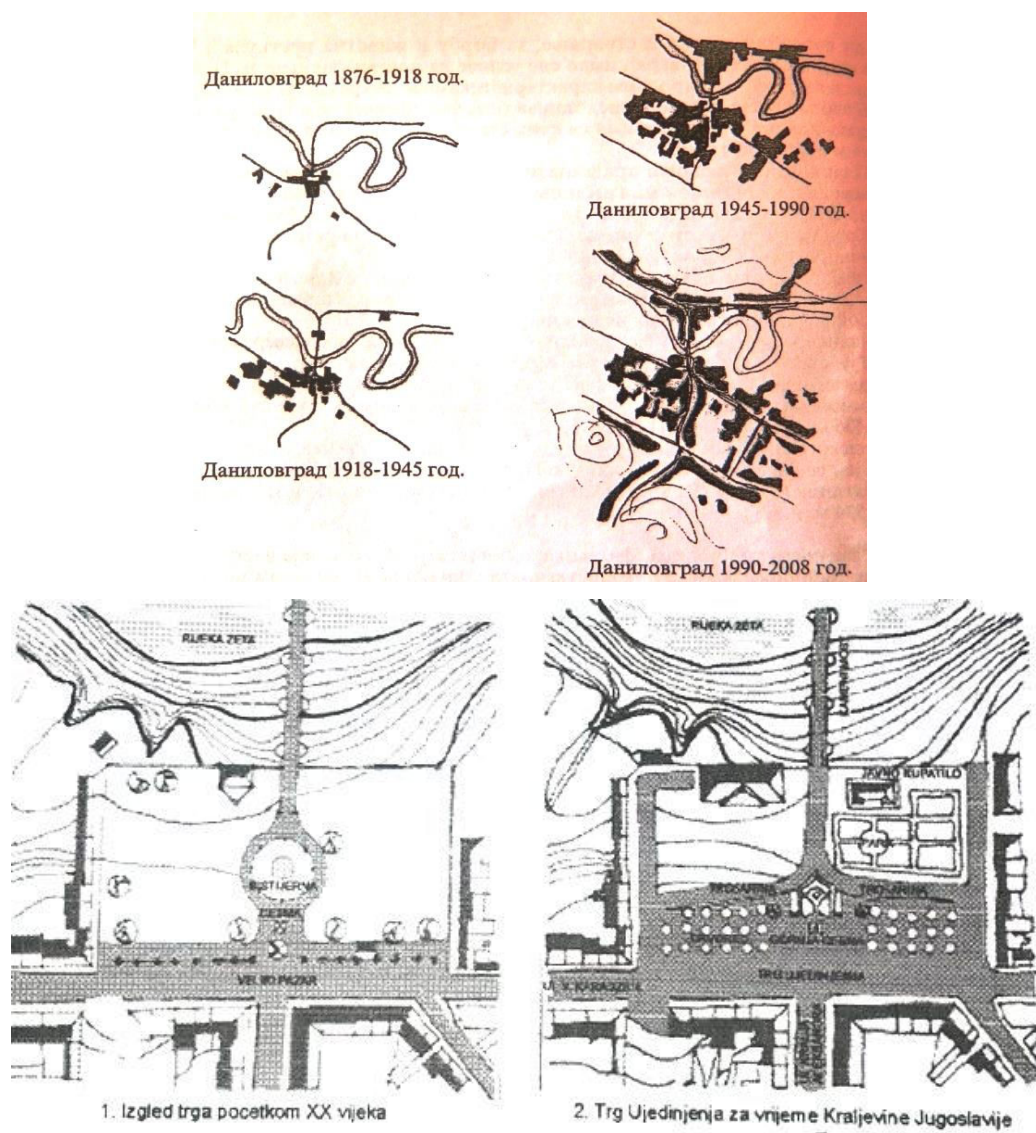
Одређене податке о изградњи стамбених објеката на подручју вароши доносе огласи продаје и закупа кућа који су објављивани у савременим листовима. Уз општинску архивску грађу, они су додатни извор од значаја за истраживање

---

⁴⁶⁹ Светислав Поповић, Генеа настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда..., 23-27; Светислав Поповић, Даниловград..., 20-21.

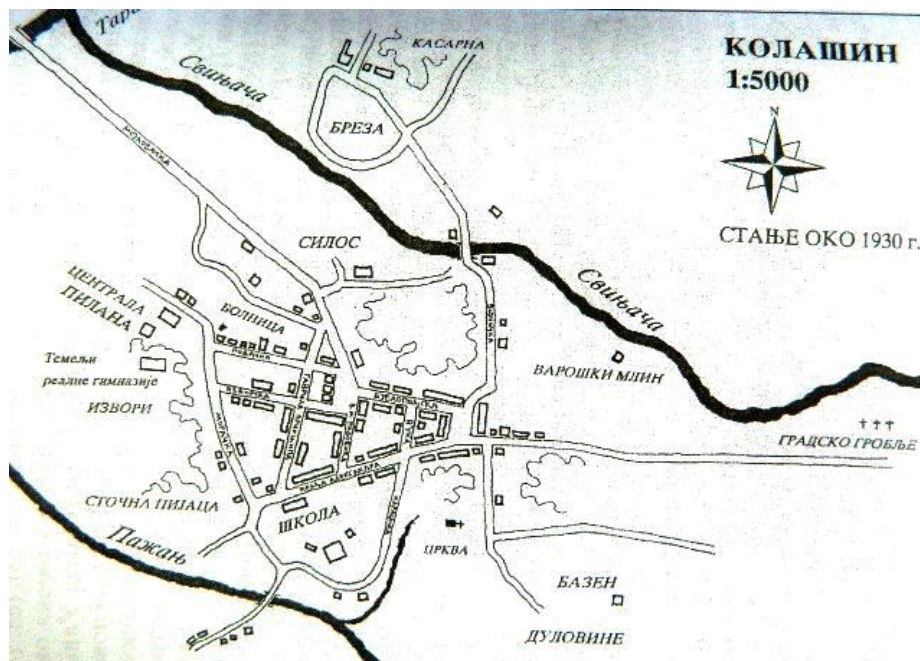
⁴⁷⁰ Светислав Поповић, Генеа настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда..., 32-35; Светислав Поповић, Даниловград..., 23-25, 39-43.

стамбене архитектуре и развоја Даниловграда, али и других градова у Црној Гори међуратног доба. Такве огласе објављивао је већ на почетку треће деценије лист „Народна ријеч“, нпр. априла 1921. године оглас продаје имања Спасоја Ђуровића у Грлићу код Даниловграда са двоспратном кућом са осам одјељења изграђеном по новом плану или у децембру исте године, када је објављен оглас поводом продаје куће Милоша Бошковића у главној градској улици „која је скоро саграђена и има четири одјељења, велики подрум и авлију.“⁴⁷¹

Прилог 47, 1-2 Даниловград, фазе развоја града (С. Поповић, Даниловград. Архитектоника. Символика простора, Београд 2011); Развој трга у Даниловграду-ремодулација, почетак XX вијека и вријеме Краљевине Југославије (С. Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда, магистарска теза)

⁴⁷¹ Народна ријеч од 12.4. и 17.12.1921.

Прилог 48 План Колашина, стање око 1930.

(Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002)

Крајем XIX вијека, након ослобођења од турске власти 1878. године, почела је изградња нове вароши Колашин. Године 1887. капетан вароши је од министра унутрашњих дјела Црне Горе затражио долазак инжењера који би „према новом плану градио Колашин“, а потом га крајем исте године обавијестио да су колашински трговци „преправили варош“. Тако је настала Сентенција о ограничењу подручја вароши (1887) у којој су наведени путеви и сустопице дуж којих се Колашин развијао како у овом периоду, тако и касније у међуратном раздобљу и после 1940. године.⁴⁷²

Током треће деценије XX вијека подигнута је Нова варош, поред пута Подгорица-Никољ Пазар који се пружао у правцу сјевер-југ (Прилог 48). На овом простору, између улица краља Александра и Бјелопољске, оријентисаних у правцу исток-запад и улица Вука Караџића, војводе Мине Радовића и Гаврила Принципа, оријентисаних у правцу сјевер-југ, формиран су Горњи трг (Пијаца мљечних производа), Доњи трг (Пијаца житних производа) и три стамбено-пословна блока кућа. На њиховом приземљу биле су смјештене занатлијске, трговинске и

⁴⁷² Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина..., 30-53.

угоститељске радње, док је спрат коришћен за становање. Куће које су грађене после 1918. године извођене су у уличном низу, једна уз другу, у улици краља Александра и Бјелопољској. У западном дијелу града, касније су подигнуте куће у улицама Гаврила Принципа, Изворској и Ровачкој, у низу, али и као појединачни објекти са баштама, а затим је формиран и стамбени блок оивичен Морачком улицом. Изграђена је и електрична централа, водовод (1927-28)⁴⁷³ и пилана, средствима добијеним од репарација у вриједности од 32 милиона динара.⁴⁷⁴

Од бројних новоградњи овог доба у савременим новинским вијестима посебно је био запажен нови хотел „Бошковић“ који је отворен 1930. године.⁴⁷⁵ На угаоној уличној позицији саграђена је једноетажна зграда, на чијем се приземљу налазила кафана, ресторан и рецепција, а на спрату седам соба (Прилог 49).

Прилог 49 Хотел „Бошковић“ у Колашину, изглед 2011.

(www.vijesti.me/vijesti/kolasin-kako-sacuvati-stare-gradjevine-43683)

Беране је подигнуто према плану Мехмед-бега Јајчанина из 1862. године⁴⁷⁶ као турско стратегијски важно насеље према Црној Гори. Током треће деценије XX вијека развијало се тако да се већи дио вароши формирао на лијевој обали ријеке Лим у Беранском пољу, док је на десној обали остао стари дио оријенталних обиљежја (Прилог 50, 1-4). У послератном периоду, у овом беспутном крају у

---

⁴⁷³ Исто.

⁴⁷⁴ Слободна мисао од 29.5.1927.

⁴⁷⁵ Епоха од 14.6.1930, Зетски гласник од 8.7.1931;

Dragana Šćeranović, Kolašin: Kako sačuvati stare građevine?, 23.10.2011, <http://www.vijesti.me/vijesti/kolasin-kako-sacuvati-stare-gradjevine-43683>: С обзиром на лоше стање зграде некадашњег хотела „Бошковић“, од стране новог власника је 2011. године најављено њено рушење и изградња новог објекта који ће изгледом подсјећати на стару зграду.

⁴⁷⁶ Душан Лаличић, Фолклорна и монументална архитектура..., 128.

којем је саобраћај био кирицијски, урађени су путеви за Пећ и Митровицу, преко Андријевице за Подгорицу и Приморје и преко Бијелог Поља и Пљеваља до жељезничке станице Рудо. Изграђено је неколико хотела (Прилог 50-4), отворене су гимназија и учитељска школа које су потом укинуте 1929. године, након чега су наставиле са радом нижа гимназија и женска стручна радничка школа.⁴⁷⁷ Према изгледу главне улице који је забиљежен на разгледници Берана у издању повлашћене књижаре и папирнице Милутина Лабудовића из Берана из 1925. године,⁴⁷⁸ закључује се да су два репрезентативна хотелска објекта „Америка“ и „Европа“ била изграђена током прве половине двадесетих година.

Прилог 50, 1-3 Беране-стара чаршија, разгледница, издање повлашћене књижаре и папирнице Милутина Лабудовића-Беране 1924; Беране са Харемима, разгледница, издање повлашћене књижаре и папирнице Милутина Лабудовића-Беране 1928; Беране-главна улица, разгледница, издање књижаре Јована Ристића-Беране 1928. (Зоран Зечевић, Беране на старим разгледницама, Беране 1999); Прилог 50-4 Беране-хотели „Америка“ и „Европа“, разгледница, (www.montenegro-canada.com/albums/album_image/3010599/886651.htm)

⁴⁷⁷ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 311-312;

Tufik Softić, *Staro Berane: Za dva minuta od „Evrope“ do „Amerike“*, 12.3.2011, <http://www.vijesti.me/vijesti/staro-berane-za-dva-minuta-od-evrope-do-amerike-10527>: Ниједан од четири хотела који су изграђени у Беранама у периоду прије Другог свјетског рата није сачуван. Зграда хотела „Америка“ порушена је у бомбардовању 1943, док је зграда хотела „Европа“ страдала у пожару 2010. године.

⁴⁷⁸ Зоран Зечевић, *Беране на старим разгледницама*, Беране 1999.

Прилог 51 Пљевља (*Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине*, Сарајево 1931)

У Пљевљима, која су се након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине (1878-1909) развијала као погранично мјесто у којем су били смјештени логори турске и аустријске војске, крајем XIX и почетком XX вијека забиљежена је знатна градитељска дјелатност.⁴⁷⁹ У градској структури су се уз османско наслеђе појавили и војни објекти Аустроугарске монархије, а са њима и средњоевропска архитектонска и урбанистичка схватања. Новоподигнути Аустријски војни гарнизон са пратећим објектима (црквом, парком, становима за официре, језерцем и хладником) чинио је посебну цјелину и разликовао се од осталих објеката у граду. Управо је аустроугарска Врховна команда 1891. године припремила и први ситуациони план Пљеваља, у размјери 1 : 5000, који је обухватио простор око касарне и војних објеката и дио града око ријеке Брезнице.⁴⁸⁰

Одређене податке о градским приликама почетком треће деценије XX вијека садржи иницијатива аутора који се потписао као Јов. Ћетковић, објављена у „Народној ријечи“ 1921. у вријеме рада на уставу и новој подјели земље, којом је тражено да Пљевља постану центар шире области бившег Санџака са околином. У образложењу захтјева је наведено, уз значај који је град имао у прошлости као центар Обласне управе и Пете дивизијске области у склопу Краљевине Црне Горе након Балканских ратова, да у Пљевљима постоји велики број удобних и здравих

---

⁴⁷⁹ *Илустровани званични алманах -шематизам Зетске бановине...*, 309.

⁴⁸⁰ Ljiljana Bajčetić, *Kultura svakodnevice Pljevalja tridesetih godina XX vijeka* (magistarski rad odbranjen na Istorijskom institute Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2017. godine), 58.

станова.⁴⁸¹ Министарство народног здравља саградило је Дом народног здравља са купатилом, а на Металци Санаторијум за грудоболне у згради бивше аустријске касарне.⁴⁸²

Новине које су излазиле током двадесетих година повремено су објављивале и одређене вијести о градским приликама на приморском подручју. Крајем 1922. године писано је о „пропадању Улциња“ као запостављеног и заборављеног града,⁴⁸³ крајем 1923. о тешким економским приликама, угроженој јавној безбједности и изолованости града Будве од осталог дијела земље,⁴⁸⁴ „о духовној пасивности“ Котора током цијеле треће деценије. Дјелатност друштва „Ловћен“ у Котору, које је основано 1922. године са циљем да „приватном иницијативом ради на пољепшавању вароши и околине са хигијенског, естетског, саобраћајног и грађевинског аспекта,“ углавном је остала непозната до краја истраживања.⁴⁸⁵ „Црна Гора“ је почетком 1924. објавила текст анонимног аутора у вези са оснивањем акционарског друштва „Улцињ“ са сједиштем у Београду, у којем је истакнуто да је друштво основано са намјером „да у Улцињу подигне модерна купатила, санаторијуме, хотеле, ресторане, паркове и уопште све остале удобности које би (...) могао пружити (...) посјетиоцима за вријеме љетње сезоне“, али и да његова управа до тада није овластила новчане заводе у Црној Гори за упис акција.⁴⁸⁶ Бар се у послератном периоду нашао у неповољнијем положају у односу на вријеме Књажевине/Краљевине Црне Горе, удаљен и изолован на крају земље, са смањеним бројем становника.⁴⁸⁷ У трећој деценији је Дворски комплекс краља Николе претворен у Обласно имање „Тополица“, у којем су крајем 1929. године извођене поправке.⁴⁸⁸

---

⁴⁸¹ Јов. Ђетковић, *Пљевље је обласно мјесто*, *Народна ријеч* од 9.4.1921.

⁴⁸² *Илустровани званични алманах-шешематизам Зетске бановине...*, 309-310.

⁴⁸³ *Слободна мисао* од 18.12.1922.

⁴⁸⁴ *Политика* од 7.12.1923.

⁴⁸⁵ *Црна Гора* од 4.7.1922, *Глас Боке* од 17.6.1933.

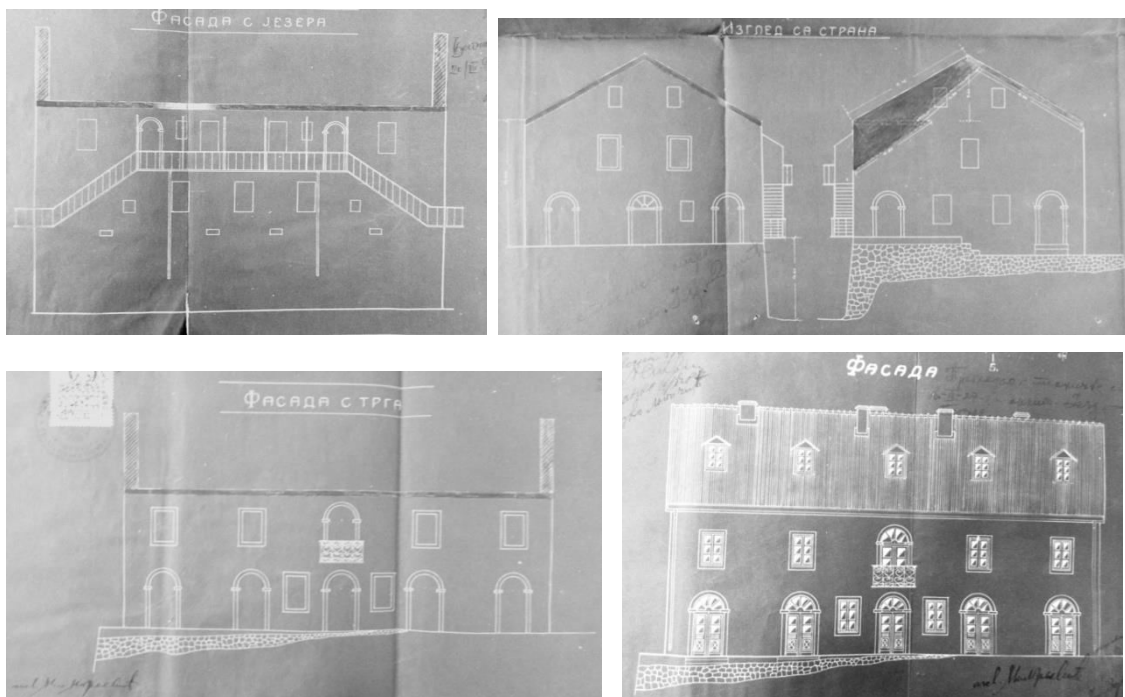
⁴⁸⁶ *Црна Гора* од 4.4.1924.

⁴⁸⁷ Бар. Град под Румијом..., 113.

⁴⁸⁸ *Преглед* од 27.12.1929.

Кућа Госпаве Пламенац у Вирпазару обновљена је током 1927-28, након што је оштећена у пожару 1926. године (Прилог 52, 1-4). План реконструкције припремио је архитекта Миладин Прљевић,⁴⁸⁹ тада запослен у Грађевинској секцији на Цетињу (1926-1928). Према овом плану кућа је потпуно поправљена и потом издата под кирију од краја 1928. године.⁴⁹⁰

У Прљевићевом техничком извјештају образложен је поступак обнове зграде која је имала подрум, на приземљу три дућана, кафану са кухињом, трпезаријом и салоном, на првом спрату 10, а у поткровљу 11 соба. Према жељи власнице само је обновљено претходно стање и распоред, услед чега се диспозиција одјељења није могла прилагодити довољној удобности и практичности. Условљен строгим захтјевом наручиоца, Прљевић није имао прилику да овом задатку приступи са више слободе и креативности.

Прилог 52, 1-4 Кућа Госпаве Пламенац у Вирпазару, План реконструкције, арх. Миладин Прљевић, 1927, постојећи изгледи фасаде према језеру, бочних страна, фасаде према тргу и пројектовани изглед фасаде према тргу (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 3-Срез барски)

⁴⁸⁹ План реконструкције зграде г. Госпаве Пламенац у Вирпазару, арх. Миладин Прљевић, 5.6.1927. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 3-Срез барски: План је с техничке стране прегледао архитекта Јездимир Денић јула 1927. године.

⁴⁹⁰ Текстурална документација уз План реконструкције зграде Госпаве Пламенац у Вирпазару, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 3-Срез барски.

САКРАЛНА АРХИТЕКТУРА

Слобода вјероисповијести, раздвојеност државе и цркве и равноправност свих признатих вјерских заједница прописана је Уставом Краљевине СХС (1921). Држава је законски регулисала положај признатих вјерских заједница, православне, католичке, исламске и јеврејске.⁴⁹¹ Орган централне државне управе који је вршио највишу управну и надзорну власт у вјерско-политичким пословима било је Министарство вјера. У њему је крајем 1923. године основан нови одсјек који је требало да се стара о поправљању старих цркава и манастира. Одлучено је да се поправке повјере стручној комисији коју ће чинити неколико познавалаца домаће старе умјетности.⁴⁹²

Након стварања државе Срба, Хрвата и Словенаца и признања од Синода Цариградске патријаршије, краљевим указом је проглашено уједињење свих православних области у једну Аутокефалну Српску православну цркву Краљевине СХС 1920. године.⁴⁹³ У новим околностима материјални положај Црногорско-приморске митрополије био је веома тежак. У вријеме самосталности Црне Горе прије 1918. године примјењивано је искоришћавање манастирских имања путем аренде која је ишла у државну касу, с тим да је држава имала обавезу да одржава и врши поправке манастира, а свештеницима додјељује одређене мјесечне припадљности. Након уједињења током првих десет година престао је овакав начин функционисања Цркве, због чега је богослужење у манастирима углавном било онемогућено, док су парохијске цркве, које су остале „празне и голе“, за своје издржавање углавном тражиле прилоге и помоћ од чланова парохије.⁴⁹⁴

Највиши орган римокатоличке цркве у Краљевини СХС била је Бискупска конференција којој је предсједавао надбискуп загребачки, док је други по важности био надбискуп барски и примас српски⁴⁹⁵ са сједиштем у Бару.

---

⁴⁹¹ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије...*, 139-140.

⁴⁹² *Политика* од 27.12.1923.

⁴⁹³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 42.

⁴⁹⁴ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 201, 204-207.

⁴⁹⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 46.

Приморски дио Црне Горе, који се до 1918. године знатним дијелом налазио у државним оквирима Аустроугарске у којој је Римокатоличка црква имала статус државне религије,⁴⁹⁶ и после 1918. године представљао је њено подручје највише насељено становништвом римокатоличке вјере.

У Краљевини СХС су после уједињења установљене двије исламске заједнице, муслимани Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније имали су једну заједницу под управом реис-ул-улема са сједиштем у Сарајеву, док су муслимани у Србији и Црној Гори били под управом муфтије са сједиштем у Београду.⁴⁹⁷

НОВОСАГРАЂЕНЕ ЦРКВЕ И ЗВОНИЦИ

Током треће деценије XX вијека саграђен је значајан број објеката сакралне архитектуре, углавном православних цркава. Највише их је подигнуто у сјеверном и централном дијелу Црне Горе. Нови објекти православне цркве извођени су у националном стилу заснованом на оживљавању романичке градитељске традиције, али и рашке школе српске средњовјековне архитектуре, ријетко примјеном елемената у духу српско-византијског стила и архитектуре из времена Балшића.

Нове православне цркве, подизане скромним средствима мјештана, понекад помаганих и од државних власти, грађене су и обнављане најчешће у духу градитељске традиције у којој су оживљени облици романичке архитектуре као једноставно обликоване, једнобродне грађевине са звоником „на преслицу“ завршене полукружном олтарском апсидом. Услед скромних финансијских могућности мјесних, најчешће сеоских црквених одбора овакав тип црквеног објекта, са дугом традицијом изградње на ширем подручју, показао се као најповољније решење. Понекад је просторна концепција једнобродне цркве умјесто звоником „на преслицу“ била допуњена кулом-звоником подигнутом испред западне фасаде. Некада су нове куле-звоници дограђиване уз старије цркве. Грађене су и једнобродне црквене грађевине са куполом. Забиљежена је и

---

⁴⁹⁶ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 250.

⁴⁹⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 49-50.

појава триконхосног плана у концепцији цркве св. Илије у Понарима код Скадарског језера. Еклектичност приступа уочљива је на многим објектима на којима су примјетна мијешања елемената инспирисаних различитим узорима.

Репрезентативна здања католичке цркве извођена су у стилу академизма.

Црква св. Петке у Пљевљима саграђена је и свечано освећена 27.10.1927. године (Прилог 53).⁴⁹⁸ Након одлуке о изградњи која је донесена августа 1921. Одбор за подизање православног храма у Пљевљима обратио се „Гласнику српске православне патријаршије“ за пружање помоћи у вези са скупљањем прилога.⁴⁹⁹

Добровољним прилозима православног становништва Пљеваља и сусједних мјеста црква је до 1927. године била подигнута и посвећена светој Петки, будући да су Пљевља два пута ослобађана на дан славе светитељке, од турске власти 1912. и од аустроугарске 1918. године.⁵⁰⁰ Саграђена је једнобродна црквена грађевина завршена полукружном олтарском апсидом са кулом-звоником на прочељној страни. Бијело обојене фасадне површине рашчлањене су лучним отворима једноставног оквира тамне боје, којом су декоративно истакнути и рустични завршеци углова здања. Приземље куле-звоника ријешено је у виду лучног трема испред улаза у цркву, док су његова два спрата перфорирана мањим лучним монофорама на свакој страни и завршена наглашеним луковичастим слијепим кубетом у духу оријенталне архитектуре.

Прилог 53 Црква св. Петке у Пљевљима, изглед

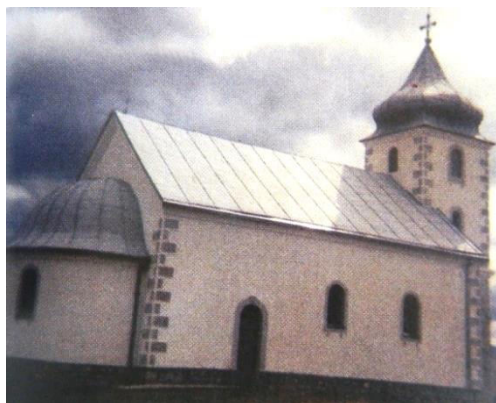
(www.pvportal.me/2014/10/27-10-1927-osvecen-podignuti-hram-sv-petke-u-pljevljima/)

⁴⁹⁸ Историја Пљеваља..., 336.

⁴⁹⁹ *Гласник Српске православне патријаршије*, бр 21. од новембра 1921; У бр. 24 од децембра 1921. објављена су имена приложника.

⁵⁰⁰ Историја Пљеваља..., 335-336; Милић Петровић, Пљевља у документима 1918-1941, Пљевља 2004, 575-581.

Црква св. Петра и Павла у Бољанићима код Пљеваља подигнута је 1928. године (Прилог 54, 1-2). Након што је покренуто питање обнове оближње цркве Успења Богородице у Стречању 1924. године, Црквени одбор у Бољанићима започео је и активности на изградњи цркве у центру среза у Бољанићима. Нова црква посвећена св. Петру и Павлу саграђена је добровољним прилозима мјештана и свечано освећена 12.7.1928. године. Претходно је крајем децембра 1927. на молбу Црквеног одбора упућену Министарству вјера за додјелу државне помоћи одговорено негативно.⁵⁰¹ С обзиром на концепцију простора и архитектонско обликовање, вјероватно је да је приликом изградње као образац коришћено решење одговарајуће цркви св. Петке која је саграђена у Пљевљима, градском центру шире регије.

Прилог 54, 1-2 Црква св. Петра и Павла у Бољанићима код Пљеваља, изгледи
(www.pvportal.me/foto/fotografije/crkva-na-boljanicima/) (Историја Пљеваља, Пљевља 2009)

Црква Успења Богородице у Павином Пољу, недалеко од варошице Шаховићи (данас Томашево), подигнута је 1923-33. године од стране становника Павинопољске општине (Прилог 55). У току изградње претрпјела је рушење куполе октобра 1929, после којег су радови настављени у извођењу предузимача

---

⁵⁰¹ Милић Петровић, Пљевља у документима 1918-1941..., 593-594: Министарство вјера одговорило је 27.12.1927. на молбу Црквеног одбора да је кредит предвиђен за ову сврху буџетом за 1927/28. био исцрпљен и да за 1928/29. Министарство вјера неће располагати кредитом за помоћ Цркви; Историја Пљеваља..., 337; *Политика* од 13.7.1928.

Ђорђија Бетовића Македонца и под надзором Николе Смирнова, чиновника Техничког одјељка из Берана. Знатну материјалну помоћ Одбору за изградњу додијелио је краљ Александар. Помоћ је упутила и Банска управа.⁵⁰²

Црква Успења Богородице у Павином Пољу једнобродна је куполна грађевина завршена високом и пространим олтарском апсидом на источној страни. Купола, споља осмостраног тамбура почива на кубичном постољу које израста из равни двосливног крова наоса. Тамбур куполе вијенцем је подијељен на два дијела и рашчлањен прислоњеним полуколонетама и лучно уоквиреним уским прозорима. Спољашње фасадне површине обрађене су у виду правилног слога камених квадера. Хармонично су рашчлањене пиластрима на поља перфорирана порталама и уским лучним прозорским отворима и окулусом који су декоративно истакнути у духу српско-византијског стила крстастим мотивом боје опеке у зони натпрозорника. Замисао куполе на кубичном постољу која се издиже из двосливног крова наоса, обликовање спољашњих фасадних површина и облици отвора имају узоре у рашкој школи српске средњовјековне архитектуре и романичком приморском градитељству.

Прилог 55 Богородичина црква у Павином Пољу, изглед

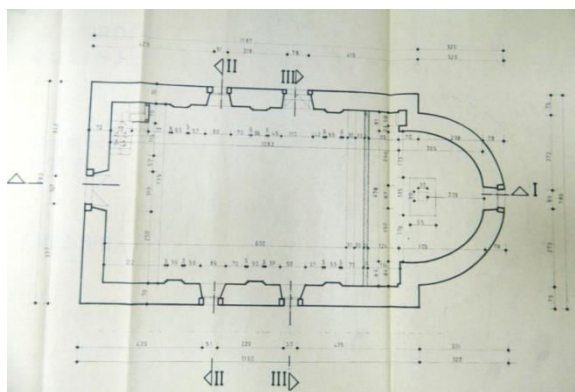
(www.photobucket.com/images/crkva%20uspenja%20presvete%20bogorodice%20pavino%20polje)

---

⁵⁰² *Зетски гласник* од 24.6.1933; Оглас оферталне лицитације за додјелу радова, према предрачуна у износу од 135 000 динара, заказане за 14.1.1923. објављен је у листу *Народна ријеч* бр. 93 од _12. 1922; *Политика* од 20.11.1927.

Црква св. Михаила у селу Буче код Берана саграђена је 1929. године.⁵⁰³ Како је забиљежено на плочи изнад црквених врата, подигао је „прота Јосиф Бојовић у своме родном мјесту, селу Бучу, као спомен потомству“.⁵⁰⁴

Прилог 56, 1-2 Црква св. Ђорђа у Гусињу, изглед и цртеж основе
(www.velika.me/index.php?page_id=537&lang=srpski) (Пројекат санације из 1988. године, УЗКД Црне Горе)

Новоподигнута црква св. Ђорђа у Гусињу свечано је освештана 21.9.1926. године у присуству званичника и бројног народа (Прилог 56, 1-2).⁵⁰⁵ Саграђена је народним прилозима и уз државну помоћ, старањем и руководством гусињског свештеника Ђорђа Шекуларца, како је наведено у натпису који се налази изнад улаза.⁵⁰⁶ Претходно је у Гусињу постојала црква саграђена од слабог материјала 1901. године, која је порушена 1916. у току рата. Њену обнову започео је 1925. године Црквени одбор који се, услед малог броја православних домова у Гусињу, обратио молбом за прикупљање добровољних прилога великом жупану Зетске области. Молба је из његове канцеларије јавно упућена среским поглаварима и старјешинама среских испостава објављивањем у „Службеном гласнику Зетске области.“⁵⁰⁷

⁵⁰³ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе*, Цетиње 2003, 85: Обновљена је деведесетих година XX вијека.

⁵⁰⁴ *Политика* од 1.5.1938.

⁵⁰⁵ *Црна Гора* од 17.9. и 5.11.1926, *Политика* од 11.9.1926, *Народна ријеч* од 11.9.1926.

⁵⁰⁶ Аноним, Српска православна парохија Горњеполимска и Гусињска. Гусиње, www.velika.me/index.php?page_id=537&lang=srpski; *Политика* од 1.10.1925.

⁵⁰⁷ *Службени гласник Зетске области* од 11.7.1925.

Црква св. Ђорђа у Гусињу је мања једнобродна грађевина, једноставно обликоване спољашњости, са звоником „на преслицу“ са три отвора за звона на западној фасади, завршена полукружном олтарском апсидом. Главни западни портал цркве, бочни на сјеверној фасади, два прозора на јужној и по један на сјеверној и источној фасади имају једноставни камени оквир и завршени су лучно. Овакав тип црквене грађевине изведен је у духу градитељске традиције у којој су оживљени облици романичке архитектуре.⁵⁰⁸ Средином 1931. године описана је као мала црквена грађевина облијепљена малтером.⁵⁰⁹ Према затеченом стању које је евидентирано у пројекту санације из 1988. године,⁵¹⁰ није имала сводну конструкцију, већ „лажни дрвени свод“ са имитацијом ојачавајућих лукова, а на подужним зидовима пиластре спојене луцима који су формирали плитке нише. Под је био од камених плоча, а кровни покривач од шиндре.

До септембра 1930. била је довршена Богородичина црква у центру Рожаја, у близини основне школе.⁵¹¹ Њени темељи су освећени 3.10.1926. године.⁵¹² Новоподигнута рожајска црква, чија је градња износила око 200.000 динара и поред које је саграђен звоник, освећена је 30.8.1934. године. Црквени одбор је изградио добровољним прилозима мјештана.⁵¹³ У вијести објављеној тим поводом у „Правди“ наведено је да је саграђена на мјесту на којем се „прије 250 година налазила православна црква Ружица“.⁵¹⁴ Истраживањем доступне литературе, документације ДАЦГ и УЗКД нису пронађени подаци у вези са православном црквом у Рожајама из међуратног раздобља. Постојећа црква „Ружица“, посвећена св. Јовану Крститељу,⁵¹⁵ монументална је куполна триконхосна грађевина, уз чији

---

⁵⁰⁸ О архитектури у Црној Гори од 1557. године до почетка XX вијека и њеном односу према прероманичком и романичком наслеђу видјети: Рецентно црногорско градитељство, у: Павле Мијовић, Типологија црквених споменика Црне Горе, Подгорица 1996, 99-107.

⁵⁰⁹ *Политика* од 8.6.1931.

⁵¹⁰ *Главни пројекат цркве св. Ђорђа у Гусињу*, децембар 1988, Управа за заштиту културних добара Црне Горе.

⁵¹¹ *Политика* од 24.9.1930.

⁵¹² *Народна ријеч* од 30.10.1926.

⁵¹³ *Зетски гласник* од 25.8.1934, *Слободна мисао* од 9.9.1934.

⁵¹⁴ *Правда* од 25.8.1934.

⁵¹⁵ Вера Ратковић, Српска Православна парохија у Рожају планира да ове године реконструише кров на цркви Ружици, 10.4.2017, www.mitropolija.com.

је главни корпус на западној страни дограђен нижи дио са масивном кулом-звоником у средини. Њене фасадне површине обојене су црвеном бојом, рашчлањене отворима и оживљене свијетлим линијама лукова, пиластара и вијенаца. Ова нова црквена грађевина подигнута је 1992. године у непосредној близини мјеста старе цркве Роже-Ружице, на чијим темељима је саграђена основна школа.⁵¹⁶

Црква Успења Богородице у Требаљеву код Колашина, поред које су мјештани саградили и школску зграду, подигнута је и освештана 1924. године.⁵¹⁷ Њена изградња је почела 1903. године, како је забиљежено у натпису на каменој плочи изнад улазних врата.⁵¹⁸ Једнобродна црквена грађевина са звоником „на преслицу“ са једним отвором за звоно, изведеним на западној фасади, завршена је полукружном олтарском апсидом. Грађена је каменим квадерима везаним кречним малтером.

Поред цркве св. Димитрија у Колашину (1888) накнадно је саграђена кула-звоник, вјероватно током треће деценије XX вијека када је црквена грађевина покривена лимом.⁵¹⁹

Нова кула-звоник дограђена је и уз цркву св. Марка у Новом Селу код Даниловграда 1927. године, о чему свједочи натпис на његовој фасади „ову кубу подигоше и оп. цр. у Новом Селу 1927. г.“ (Прилог 57, 1-2).⁵²⁰ Судећи према ауторском приступу, план звоника могао би бити препознат као дјело архитекте Блажа Вујовића који је у овом периоду био ангажован на изградњи неколико црквених објеката у централној регији Црне Горе. Кула-звоник је правоугаоне основе, омалтерисаних и бијело обојених фасадних површина рашчлањених лучним отворима и наглашеним профилима раздјелних вијенаца. Дограђена уз прочеље старијег црквеног здања, грубље обрађених камених фасада, својим

---

⁵¹⁶ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 287.

⁵¹⁷ Слободна мисао од 5.1.1925.

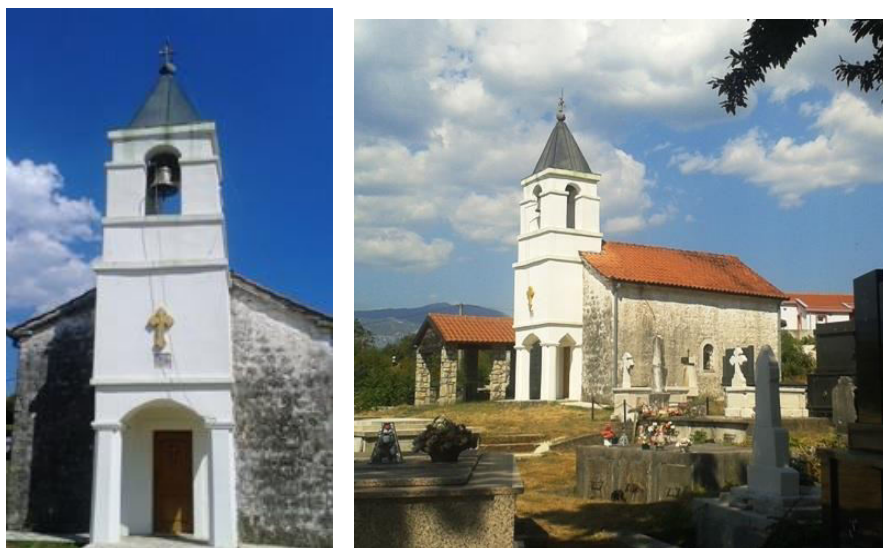
⁵¹⁸ Драгиња Кујовић, Црквени споменици Колашина и околине, Никшић 1989, 97-100: Објављени су цртежи основе, пресјек и изглед цркве; Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 150.

⁵¹⁹ Драгиња Кујовић, Црквени споменици Колашина..., 71-75: Објављени су цртежи основе, пресјек и изглед цркве.

⁵²⁰ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 132: Претпоставља се да је црква саграђена око 1880. године.

изгледом и обликом контрастира у односу на њега. Приземље звоника изведено је у облику трема који почива на полигоналним носачима и пиластрима спојеним преломљеним и шиљастим луцима, док се спратни дио у благо степенастој форми сужава према врху, завршавајући се пирамидалним кровом и простором за звона перфорираним лучним монофорама.

Током треће деценије саграђена је црква Христовог Вазнесења у Момишићима у Подгорици, док су на ширем градском подручју подигнуте црква Вазнесења Христовог у Фармацима и цркве св. Тројице у Вуковцима и св. Илије у Понарима, обје у Зети. У околини Даниловграда изграђена је црква св. Недеље у Миогосту.

Прилог 57, 1-2 Звоник и црква св. Марка у Новом Селу код Даниловграда, изгледи 2016.
(Слађана Жуњић)

Прилог 58 Црква св. Тројице у Вуковцима, изглед 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 59 Црква св. Илије у Понарима, изглед 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 60 Вазнесењска црква у Фармацима (www.vijesti.me/vijesti/iscezla-naselja-na-rubu-podgorice-predanje-opiran-gradu-160914/galerija?p=3)

Црква св. Тројице у Вуковцима код Голубоваца, према предању средњовјековна, обнављана је неколико пута. Постојећа црквена грађевина саграђена је средствима мјештана 1909-22. године, на темељима старијег порушеног храма (Прилог 58).⁵²¹

Црква св. Тројице је пространа једнобродна грађевина са куполом, завршена полукружном олтарском апсидом, уз коју је на западној страни саграђена висока кула-звоник. Унутрашњи простор подијељен је на четири травеја пиластрима, прислоњеним и попречним луцима и засведен полуобличастим сводом и куполом. Купола, споља осмостраног тамбура, почива на октагоналном постолу које израста из кровне равни. Кула-звоник, са приземљем ријешеним у форми аркадног улазног трема и последњим спратом рашчлањеним удвојеним лучним отворима и завршеним пирамидом крова, има украс фасада спрата у виду розете и мотива крста. У обликовању композиције запажа се угледање на традицију рашке школе српске средњовјековне архитектуре и романичког приморског градитељства, које се препознаје у прецизној обради фасадних површина

---

⁵²¹ Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе Црне Горе, Нови Сад-Цетиње 1997*, 341-342: Наведен је податак да се запис о настанку првобитне цркве налази на црквеном иконостасу урађеном 1872. године; Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 265: Према предању и остацима неких темеља и зидова сматра се да се на мјесту ове цркве налазио стари манастир, задужбина цара Душана.

правилним каменим квадерима, лучним отворима једноставних оквира, поткровном фризу слијепих аркадица куполе, обликовању куле-звоника.

Нова црква св. Илије у Понарима код Скадарског језера изграђена је трудом мјештана у року од двије године и освећена 2.11.1924. године, истовремено са новом школом (Прилог 59).⁵²² Према натпису на иконостасу, храм је подигнут 1921-22. и освештан 1924. године тако што је „план и цјелокупну израду поужећем (...) извршио Блажо М. Вујовић архитект“.⁵²³ Саграђена је црквена грађевина триконхосног плана завршена полукружном олтарском апсидом, са двјема бочним конхама које јој дају триконхосну форму и кулом-звоником подигнутом на западној страни. Приземље куле-звоника ријешено је у виду лучно повезаних четвртастих носача и пиластара, док је последњи спрат перфориран удвојеним лучним отворима на свакој страни и завршен профилисаним поткровним вијенцем и пирамидалним обликом крова. Спољашње фасадне површине црквеног здања са рустично обрађеним соклом омалтерисане су (сада и обојене), рашчлањене једноставним лучним прозорима и порталом и посебно наглашене профилисаним поткровним вијенцем, као и декоративним поткровним фризом слијепих аркадица, розетом, раздјелним вијенцем и капителима носача звоника. Симетрично обликована композиција у академизованом националном стилу упућује на могућност да је архитекта узор нашао у архитектури триконхосних цркава једноставно обрађених фасада и отвора које су на подручју Скадарског језера градили зетски владари Балшићи крајем XIV и почетком XV вијека, док је обликовање куле-звоника блиско традицији рашке градитељске школе и приморске романичке архитектуре.

Црква Христовог Вазнесења у Фармацима саграђена је 1923-26. године од стране мјештана и становника околних села, на темељима старије црквене грађевине (Прилог 60).⁵²⁴ Податак према којем је архитекта Блажо Вујовић аутор њеног

---

⁵²² Слободна мисао од 17.11.1924. и Црна Гора од 20.11.1924.

⁵²³ Предраг Вукић, *Заборављени обичај. Храм светог пророка Илије у Понарима, Дан* од 18.2.2006.

⁵²⁴ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 264.

плана⁵²⁵ потврђује сличност у спољашњој обради фасада и решењу куле-звоника са црквом св. Илије у Понарима, Вујовићевим раније изведеним дјелом.

Вазнесењска црква у Фармацима једнобродна је куполна грађевина са бочним поткуполним анексима-пјевницама и отвореним предворјем са звоником на прочељу. Над средиштем улазног аркадног трема уздиже се кула-звоник, која је перфорирана лучним отворима на последњем спрату и завршена пирамидалним кровом крунисаним мотивом сфере и крста. Фасадне површине, омалтерисане и окречене, складно су рашчлањене једноставним лучним отворима. Посебно наглашене фасаде звоника украшене су розетом и фризом слијепих аркадица испод раздјелног вијенца. У просторној концепцији и обликовању цркве у Фармацима запажа се угледање на рашку градитељску школу. Трајање, односно, тежња за обновом рашког стила у сакралној архитектури на територији Црне Горе може се пратити током дужег развоја средњовјековне (XIII-XV вијек) и нововјековне поствизантијске архитектуре (XVI-XIX вијек).⁵²⁶

Црква Вазнесења Христовог у Момишићима у Подгорици изграђена је 1925 - 1932. године средствима и залагањем мјештана. Освећена је 21.5.1936. године. (Прилог 61, 1-3).⁵²⁷ Раније објављен податак о архитекти Блажу Вујовићу као

Слободна мисао од 20.6.1926: Одбор за градњу цркве у Фармацима објавио је захвалност приложницима.

⁵²⁵ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 168.

⁵²⁶ Почев од цркве манастира Морача из 1252. године, преко бројних цркава угледних манастира: св. Николе манастира Прасквица (почетак XV в.), св. Николе у Ријечком граду (крај XV в.), св. Тројице у манастиру Мајсторовина код Бијелог Поља (први пут се помиње у XVI в.), св. Ђорђа у манастиру Добриловина (рани XVII в.), Рођења Богородице у манастиру Ћелија Пиперска (XVII в.), Рођења Богородице Цетињског манастира (почетак XVIII в.), св. Ђорђа у манастиру Бања код Рисна (рани XVIII в.), св. Тројице у манастиру Режевићи (XVIII в.), св. Луке у манастиру Жупа код Никшића (последња обнова крајем XIX в.).

Такође и на парохијским и гробљанским црквама, почев од цркве св. Петра у Богдашићима-Тиват (1268-69), св. Томе у Брзави код Бијелог Поља (крај XIII-почетак XIV в.), св. Стефана на Шћепан Пољу-Плужине (почетак XV в.), св. Луке изнад Рисна (XV в.), до обновљених/изграђених храмова у периоду XVI - XIX виејка: Благовештењска црква код Чуковића (Јекса) у близини Ријеке Црнојевића (1620-21), црква св. Николе у Пелев Бријегу-Подгорица (обновљена 1869), Богородичина црква у Глухом Долу-Црмница (обновљена 1879), двојна црква у Бољевићима-Црмница (крај XVIII-почетак XIX в.), Преображењска црква у Кршу код Жабљака (1862), црква св. Ђорђа у Тушињи-Шавник (1863), црква св. Илије у Пољу Драговића-Колашин (1863.).

О наведеним објектима и њиховом датовању видјети: Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе Црне Горе, Нови Сад-Цетиње* 1997.

⁵²⁷ *Зета* од 24.5.1936; *Политика* од 26.5.1936; *Пастир*, св. 6, новембар-децембар 1936.

аутору плана цркве у Момишићима⁵²⁸ потврђује сличност у обликовању њених фасада, концепцији куполе и куле-звоника са црквама св. Илије у Понарима и Вазнесењском у Фармацима које се везују за Вујовићеву дјелатност. Једнобродна куполна грађевина завршена полукружном олтарском апсидом, уз коју је на западној страни подигнута кула-звоник, пројектована је у националном стилу којим су оживљене средњовјековне рашке и романичке градитељске традиције. Купола осмостраног тамбура, подијељеног на два дијела раздјелним вијенцем, има једноставне лучне прозоре. Кула-звоник, чије је приземље ријешено у виду трема са стубовима и пиластрима повезаним луцима, на последњој етажи перфорирана је лучним монофорама на свакој страни и завршена профилисаним поткровним вијенцем са фризом слијепих аркадица и мањом кровном пирамидом. Првобитна кула-звоник уклопљена је у корпус тробродне припрате дограђене уз цркву 2002. године. Недавно је јужно од Вазнесењске цркве изграђен велики саборни храм Христовог Васкрсења, чиме су уз претходну градитељску интервенцију на доградњи припрате додатно угрожене архитектонско-амбијенталне вриједности старијег храма.

Обнова цркве св. Недеље у Загарачу, која је срушена 1768. године приликом напада великог босанског везира на Црну Гору и поред које су сахрањени погинули Црногорци, била је завршена почетком 1928. године. План њене обнове „урадио је капетан Блажо Вујовић из Подгорице“.⁵²⁹ Прецизније податке о локацији црквене грађевине садржи 1926. године објављена захвалност добротворима, уз позив за наставак прикупљања прилога за обнову цркве св. Недеље „парохије Загарачке у селу Миогосту“ (Горњи Загарач) и очување многобројних гробова поред ње.⁵³⁰

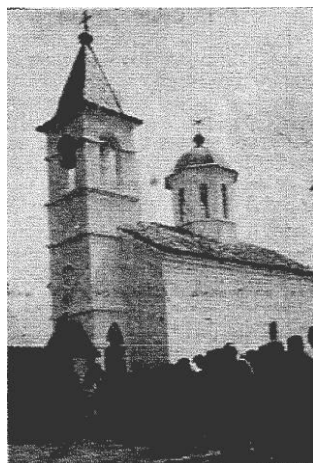
---

⁵²⁸ Душан Лаличић, *Фолклорна и монументална архитектура...*, 81.

⁵²⁹ *Слободна мисао* од 1.4.1928.

⁵³⁰ *Слободна мисао* од 12.9.1926.

Прилог 61-1 Нова црква у Момишићима у Подгорици (*Политика* од 26.5.1936)

Прилог 61, 2-3 Црква Христовог Вазнесења у Момишићима и нова саборна црква у позадини, изглед са сјеверне стране и изглед звоника, 2016. (Слађана Жуњић)

Током треће деценије на подручју Никшића саграђене су цркве св. Луке у Броћанцу, св. Стефана у Моштаници и св. Илије у Раствовцу, као и црква св. Јована у Недајну у општини Плужине.

Приликом изградње цркве св. Луке у Броћанцу звоно је приложио Стево Даковић, поводом чега му је Црквени одбор упутио јавну захвалност 1926. године. (Прилог 62).⁵³¹ Мала једнобродна црква са звоником „на преслицу“ са једним отвором за звоно, једноставних фасадних површина рашчлањених лучно завршеним отворима прецизно обрађеног каменог оквира, изведена је у духу градитељске традиције засноване на романичком обликовном моделу.

---

⁵³¹ *Слободна мисао* од 8.8.1926.

Црква св. Стефана у Моштаници изграђена је 1926-1927. године трудом и средствима мјештана Клачине и Кусиде. Приликом ових радова употребљени су као сполије неколико стећака са некрополе која се налази поред гробља.⁵³²

Цркву св. Јована у Недајну саградили су мјештани 1928. године (Прилог 63).⁵³³

Мала једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом и звоником „на преслицу“ са једним отвором за звоно на западној страни, каменом обрађених фасадних површина које су перфориране лучно завршеним порталом и прозорским отворима једноставног каменог оквира подигнута је у знаку градитељске традиције у којој су рецентни романички узор.

На сличној архитектонској концепцији засновано је и решење цркве св. Илије у Растовцу (Горње Поље), поводом чије изградње је упућена јавна захвалност приложницима 1928. године.⁵³⁴

Прилог 62 Црква св. Луке у Броћанцу (www.janicici.com/galerija/brocanski-pejzaz/6-crkva-u-brocancu/)

Прилог 63 Црква св. Јована у Недајну (www.pluzine.montenegro.travelme39314sjeverni-regionpluzinetradicija-i-nacionalno-blagocrkvecrkva-sv-jovana-u-nedajnom)

Током двадесетих година на приморском подручју је изграђено неколико црквених објеката православне и католичке цркве.

Црква св. Недеље на острву Катич код Петровца подигнута је као мала једнобродна црквена грађевина без апсиде (Прилог 64). Према предању, саградио

---

⁵³² Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 207.

⁵³³ Момчило Нишић, *Културно наслеђе Пиве...*, 155-156; Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 239; Обновљена је 1989. године.

⁵³⁴ *Слободна мисао* од 1.4.1928.

је у знак захвалности морнар Грк који се након бродолома аустријског брода у Првом свјетском рату спасио допливавши до острва. Постоји мишљење да је црквица старија и да је неколико пута обнављана, те да је једна од обнова почетком XX вијека забиљежена у легенди о морнару Грку.⁵³⁵

Почетком 1925. године објављена је јавна захвалница туторства цркве св. Димитрија у Наљежићима за прилог добијен од которског посједника и трговца Т. Суботе приликом градње нове цркве св. Димитрија.⁵³⁶ Увид у документацију УЗКД дозвољава закључак да се ова новинска вијест вјероватно односи на цркву св. Василија у Наљежићима у Горњем Грбљу која је саграђена поред старије и мање цркве св. Димитрија на гробљу, како се наводи, у XX вијеку (Прилог 65).⁵³⁷

Будућим, додатним истраживањем биће провјерено да ли је ова црква изграђена у међуратном периоду или тек 1960. године, као што је објављено у литератури.⁵³⁸

Обје цркве у Наљежићима једнобродне су грађевине завршене полукружном апсидом, с тим што је већа црква св. Василија Острошког, са звоником на „преслицу“ са три отвора за звона, обликована у духу приморске романичке архитектуре као здање чије су фасадне површине обрађене каменим квадерима и рашчлањене лучно завршеним прозорским отворима једноставног оквира, порталом чији је оквир посебно наглашен и једном розетом на западној фасади.

Током међуратног раздобља подигнута је и мала црква-капела у Доброти која је посвећена св. Василију Острошком (Прилог 66, 1-2). Одбор за њену изградњу, основан 1925. године, успио је до 1940. да откупи земљиште за гробље и „подигне капелицу без звонаре“, чији су темељи били освећени до јуна 1928. године.⁵³⁹

Црквени одбор је касније проширен, када се на његовом челу налазио патријарх Гаврило и када је одобрено подизање цркве у спомен на краља Александра

---

⁵³⁵ Чедомир Марковић - Рајко Вујичић, *Споменици културе...*, 161-162.

⁵³⁶ *Црна Гора* од 14.1.1925.

⁵³⁷ Документација Управе за заштиту културних добара Црне Горе.

⁵³⁸ http://www.grbalj.com/Hramovi/Наљежићи/31_Св_Василије_Острошки_Чудотворац:

Наведено према књизи Јована Маркуша - *Обнова и градња манастира и храмова у Црној Гори*.

⁵³⁹ *Време* од 18.6.1928; *Зетски гласник* од 6.7.1940;

Слободна мисао од 17.9.1933: Црквени одбор је упутио позив за скупљање добровољних прилога за изградњу цркве св. Василија Острошког у Доброти; *Зетски гласник* од 28.10.1933: Одбор за изградњу српско-православног храма добио је износ од 10 000 динара од црквене општине из Тивта.

(1938).⁵⁴⁰ Након страдања у земљотресу 1979. године,⁵⁴¹ обновљена је у форми мале, једноставно обликоване капеле са правоугаоном апсидом на источној страни и звоником изведеним на прочељној фасади у виду једног лучног отвора за звоно. Поред мале цркве-капеле у Доброти у послератном периоду саграђена је нова црквена грађевина која је посвећена истом светитељу (1970).

Прилог 64 Црква св. Недеље у Петровцу (www.orthphoto.net/photo.php?id=58397)

Прилог 65 Црква св. Василија у Наљежићима (www.bokokotorskaslikarskaskola.rs/naljezici-crkva-svetog-vasilija-ostroskog/)

Прилог 66, 1-2 Црква-капела св. Василија Острошког у Доброти, главни и изглед са задње стране, 2016. (Слађана Жуњић)

Католичка црква св. Ане у Пеанима изнад Тивта изграђена је прилозима вјерника 1927. године, највјероватније на темељима старијег црквеног објекта.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Глас Боке од 4.6.1938.

⁵⁴¹ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 170.

⁵⁴² Исто, 300.

Прилог 67, 1-5 Црква Госпе од снијега у Шкаљарима у Котору, изгледи - главни, бочни, перспективни и задњи, 2016. (Слајана Жуњић)

Црква Госпе од снијега у Шкаљарима у Котору подигнута је 1925. године, како је забиљежено у натпису на плочи постављеној на главној фасади, „на успомену хрватског краља Томислава 925-1925. Шкаљари на Стјепаново 1925.“ (Прилог 67, 1-5). Претпоставља се да је изграђена на мјесту старије црквене грађевине која се у изворима први пут помиње око 1600. године.⁵⁴³ Нова црква Госпе од снијега саграђена је средствима цркве и становника жупе Шкаљари, према пројекту архитекте Милана Карловца из 1897. године као „једнобродна грађевина са квадратном апсидом која је од брода одвојена волтом“.⁵⁴⁴ Судајући према постојећем изгледу, прецизније се може описати као подужна грађевина наглашеног пружања маса дуж главне осе улаз-олтар, над чијим се pročељем уздиже кула-звоник и која се завршава петостраном апсидом. На цркви се запажају елементи инспирисани различитим стиловима прошлости-романиком, ренесансом, барокним звоницима приморске регије који су у академском стилу повезани у нову архитектонску цјелину прочишћених фасадних површина без орнаменталне пластике.

Фасадне површине pročељног дијела цркве са звоником, као и оквири поља изведених на бочним фасадама обрађени су у изгледу правилног слога камених квадера. На главној фасади звоник је истакнут у виду централног сегмента који пресеца хоризонтале и троугаони кровни тимпанон. Овај средишњи дио у приземној зони наглашен је неоренесансним порталом масивног оквира са троугаоним тимпаноном, док је његов горњи појас рашчлањен плитким правоугаоним пољем са два мала правоугаона прозорска отвора и завршним конзолним вијенцем. Бочни дјелови главне фасаде симетрично су подијељени на мање правоугаоне сегменте са лучним прозорима уоквиреним потпрозорником и архиволтом са наглашеним заглавним каменом и стилизованим капителима. Бочне фасадне површине рашчлањене су вијенцима и схематизованим пиластрима на омалтерисана обојена поља перфорирана једним бочним порталом и лучним прозорским отворима који су обликовани једнако прозорима на

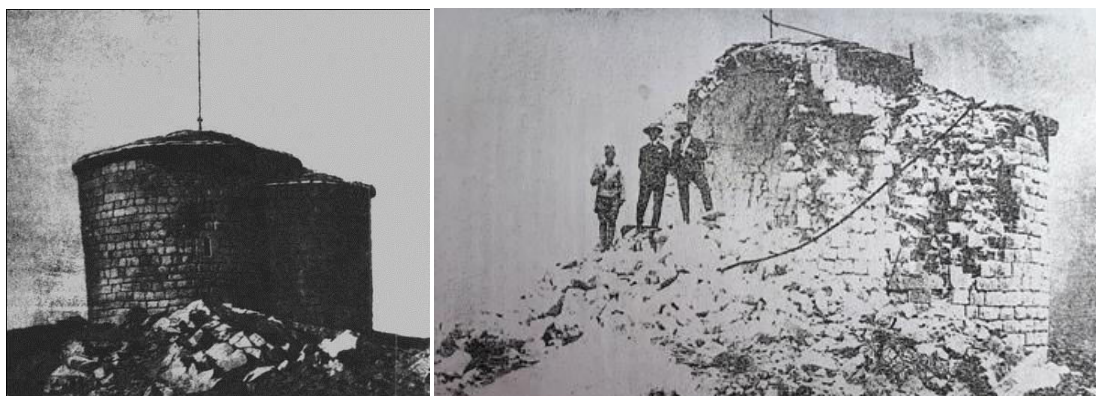
---

⁵⁴³ Исто, 177.

⁵⁴⁴ Anton Belan, Kotor-Škaljari-Gospa od Snijega, 8.9.2015, www.kotorskabiskupija.me/skaljari/.

прочелју. На исти начин обликованим прозорским отворима перфориране су и фасаде апсиде и мањег корпуса испред ње, у чијем забату је изведен и једноставни окулус. На прочелној страни из двосливног крова црквеног здања уздиже се кула-звоник чији је горњи дио обликован удвојеним лучним отворима на свакој страни, балустратом и пиластрима завршеним јонским капителима. Овај отворени сегмент звоника надвишен је полигоналном кровном пирамидом на двостепеном постољу на којем су изведени окулуси и урезана квадратна поља.

ОБНОВЕ И ПОПРАВКЕ ПОСТОЈЕЋИХ ЦРКАВА

Прилог 68, 1-2 Црква на Ловћену, изглед 1893. (www.njegos.org/chapel/kapela.htm);

Ушевине Цркве на Ловћену фотографисане 19.7.1924, снимео Светозар Томић (Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971)

У корпусу обновљених сакралних објеката у Црној Гори током међуратног раздобља посебно мјесто и значај има Његошева капела на Ловћену која је рестаурирана 1925. године према плану архитекте Николаја Краснова.⁵⁴⁵

---

⁵⁴⁵ О Његошевој капели на Ловћену видјети: Предрачун за рестаурацију капеле на гробу Владике Петра на Ловћену, израдио Никола Краснов архитекта академик, Београд 2.5.1925, Архив Југославије-Београд, Фонд Министарства грађевина бр. 62, општа архива-елaborати вел. објеката, цркве и споменици-прорачуни, предрачуни и пројекти за изградњу 1925-1941, фасцикла бр. 1498; Žarko Vidović, Meštrović i savremeni sukob skulptora s arhitektom (Jedan estetički problem), Sarajevo 1961; Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971; Судбина Ловћена 1845-1971, *Уметност* 27/28, Београд 1971; Жељко Шкаламера, Архитекта Никола Краснов (Москва 1864-Београд 1939), *Свеске ДИУС* 14, Београд 1983, 109-129; Константин Никифоров, Руски архитекта Н.П. Краснов градитељ Његошеве капеле на Ловћену, *Стварање* бр. 8/9, Титоград 1991, 827-831; Александар Кадијевић, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду 1922-1939, *Годишњак града Београда* XLIV, Београд 1997, 221-255; Радомир Булатовић, Његош и Ловћен, Подгорица 2000; Slađana Žunjić, Njegošev mauzolej na

Његошева Капела на Ловћену саграђена је 1845. године и посвећена св. Петру Цетињском (Прилог 68-1). Након што је по налогу аустријских окупационих власти порушена 1916, неколико година након уједињења и стварања Краљевине СХС налазила се у рушевном стању (Прилог 68-2). У вези са планираним радовима на њеној обнови у јавности су тада изношени предлози о поправци постојеће, односно, о подизању нове цркве. Сабор Српске православне патријаршије усвојио је 19.11.1920. одлуку према којој би требало „порушену Капелу и гробницу оправити“. И Одбор који је формиран поводом њене обнове залагао се „да се гробница и Капела владике Рада на Ловћену оправа и доведу у првобитно стање до 1.9.1921. године“. Овакву одлуку подржао је и митрополит Гаврило Дожих у реферату упућеном министру вјера 15.8.1923. године.⁵⁴⁶

На почетку активности на обнови Капеле Грађевинска секција из Цетиња на челу са инж. Миланом Карловцем припремила је предрачун за изградњу пута од Цетиња до Ловћена и план грађевине који је оцијењен као скуп и неодговарајући терену. Након тога су 1921. године архитекти у Министарству грађевина израдили двадесет пет скица за цркву на Ловћену од којих су познате четири скице Светомира Лазића (Прилог 68, 3-5). Лазић је радио као архитекта у Министарству грађевина 1921-1929. године, након завршених студија архитектуре на Чешкој политехници, а затим самостално.⁵⁴⁷ На изложби ових скица у Министарству грађевина усвојена је једна његова скица на којој је представљена грађевина централне основе која се степенасто сужава према врху, са кровом пирамидалног облика блиским и купастој форми. Лазић је у својој забиљешци навео да је добио прву награду на конкурс за Његошеву капелу и да пројекат није реализован из необјашњивих разлога.⁵⁴⁸ Десет издвојених скица од стране Одбора за обнову цркве послато је Министарству вјера на даље разматрање, гдје је 1922. године

Lovćenu (Istraživanje. Tumačenje. Zaštita), u: Prostori pamćenja (Spaces of Memory), tom 1, Beograd 2013, 200-213: Даљи текст о обнови Капеле на Ловћену написан је на основу овог рада и допуњен новим подацима из међуратне штампе и литературе; Медаковић Милан-Рађеновић Ранка-Боровњак Ђурђија, Николај Краснов-руски неимар Србије (1864-1939). Поводом 150 година од рођења (каталог изложбе), Београд-Москва 2014.

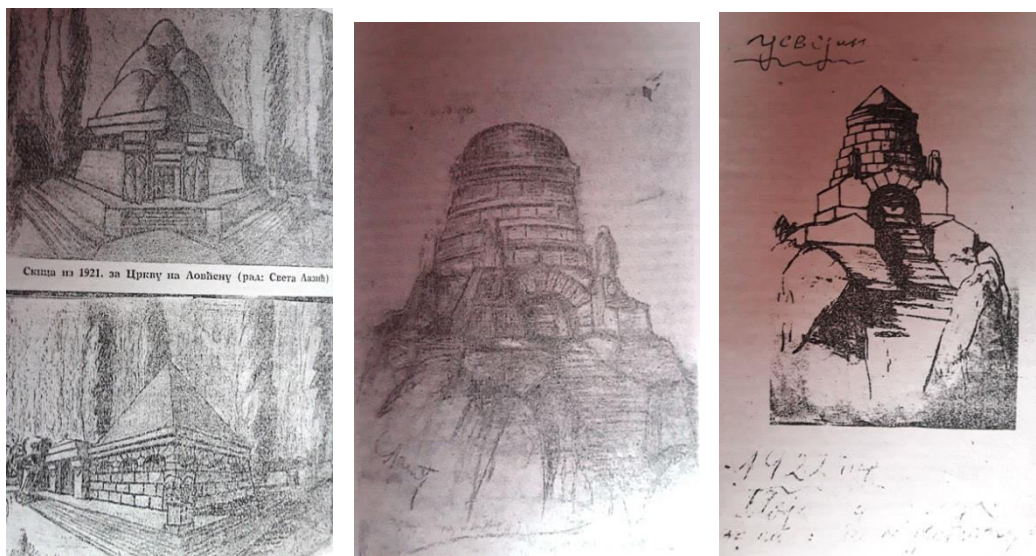
⁵⁴⁶ Pavle Mijović, Cetinje kao feniks, Cetinje 1997, 142.

⁵⁴⁷ Тања Дамљановић, Архитекта Светомир Лазић (1894-1985), *Саопштења XXIX*, Београд 1997, 249.

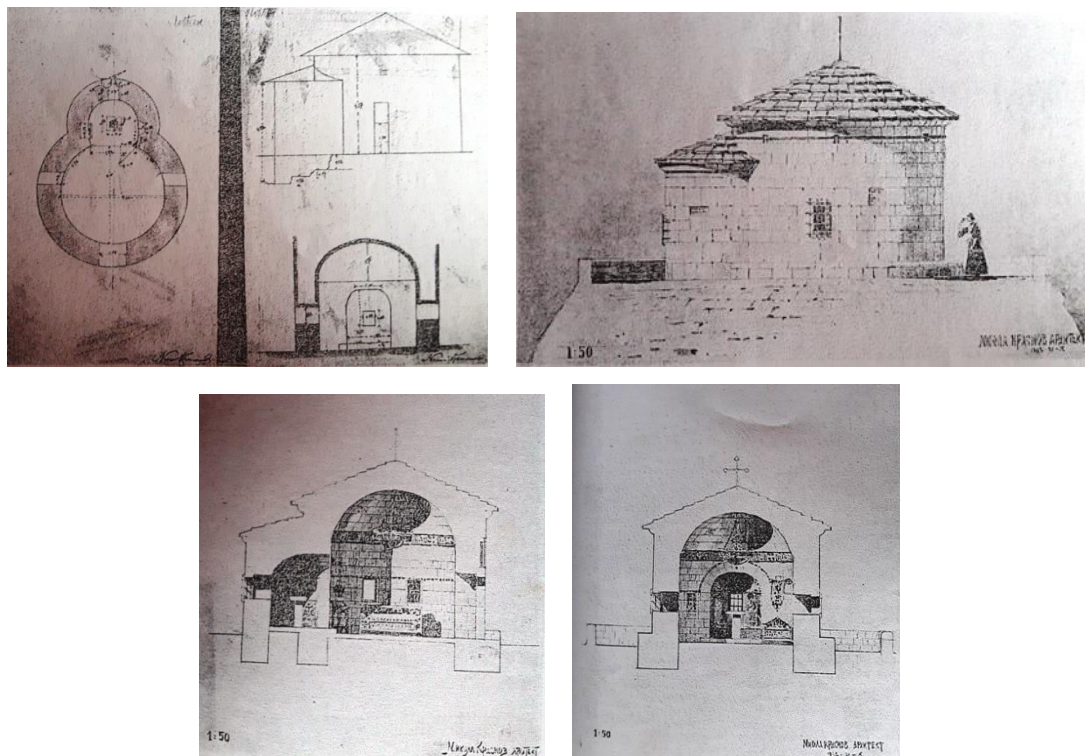
⁵⁴⁸ Исто, 250.

изабран нацрт архитекте Виктора Лукомског, на основу којег је ускоро урађен и пројекат. Овај пројекат није реализован.

Прилог 68, 3-5 Четири скице за Цркву на Ловћену, арх. Светомир Лазић, 1921.
(Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971)

Прилог 68- 6 Скице основе и величине Цркве на Ловћену и њеног олтара, арх. Николај Краснов Прилог 68, 7-9 План за обнову Цркве на Ловћену, арх. Николај Краснов, 21.10.1923, акварели, сјеверна страна, подужни и попречни пресјек (Љ. Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971)

Новчана средства потребна за радове на обнови Капеле на Ловћену нису била ни предложена ни унијета у буџет, што се углавном тумачило несређеном политичком ситуацијом са честим смјенама влада и надлежних министара. У коначном исходу, краљ Александар је 1923. године одлучио да се радови изведу из његових личних средстава, у коју сврху је основан посебан Одбор. Исте године архитекта Министарства грађевина Николај Краснов упућен је на Ловћен да сними постојеће стање цркве. Краснов је 1923. године урадио фотографије, скице са димензијама цркве и аквареле (Прилог 68, 6-9).

Током наредне године разматрани су предлози и скице за поправку и обнову, али и за подизање нове капеле. Нацрт за Његошеву гробницу на Ловћену 1924. године припремио је и Иван Мештровић. Тада је у савременој штампи објављена вијест да је „краљ израду споменика владици Његошу повјерио академском вајару Ивану Мештровићу“, ⁵⁴⁹ а затим и да је Мештровићев нацрт за подизање спомен-капеле на Ловћену усвојен од Министарства вјера и Одбора за пренос Његошевих костију. ⁵⁵⁰ У вијести, коју је у истом периоду објавила „Политика“ поводом одлагања преноса Његошевих костију за идућу годину, као један од разлога, уз политичке сметње и недовољна буџетска средства, наведено је „да ни г. Мештровић није стигао са израдом Његошеве гробнице“. ⁵⁵¹ У истом листу је почетком следеће године писано да „г. Иван Мештровић није у могућности да прије јесени заврши нацрт маузолеја на Ловћену“, а затим и да је заузет у вези са својом изложбом у Америци, због чега је план маузолеја завршило Архитектонско одељење Министарства грађевина. ⁵⁵² Ипак, Мештровић је пројекат морао завршити до јесени 1924. године, када су ови цртежи били изложени на његовој изложби у Њујорку. Објављени су 1.1.1925. године у „Новој Европи“ уз текст Милана Ћурчина, у којем су као разлог одустајања од реализације пројекта наведени велики трошкови. Као други разлог у литератури је често истицан и неодговарајући стил Мештровићеве грађевине.

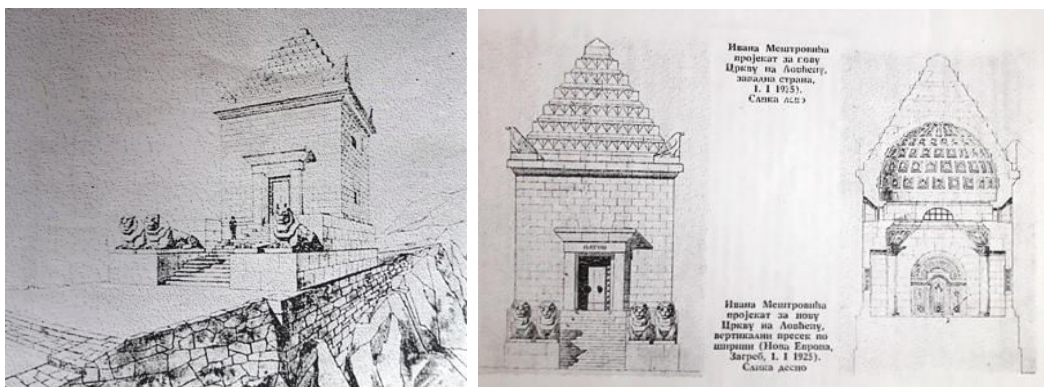
⁵⁴⁹ *Време* од 9.4.1924, *Црна Гора* од 18.4.1924.

⁵⁵⁰ *Време* од 29.7.1924.

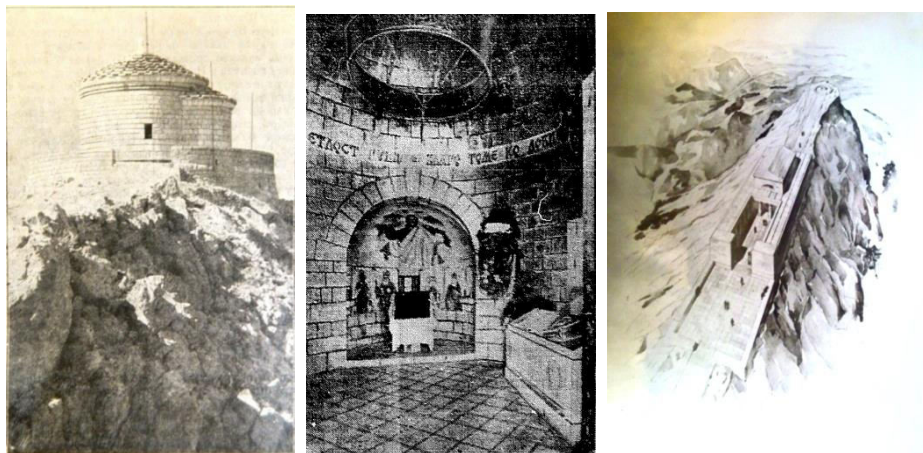
⁵⁵¹ *Политика* од 19.7.1924.

⁵⁵² *Политика* од 9.3. и 7.4.1925.

Мештровићевим пројектом из 1924. године Његошева гробница на Ловћену планирана је као куполна грађевина квадратне основе, у форми кубуса са пирамидалним кровом украшеним геометријским кристалима, која се налази на каменом постаменту са приступним степеништем које води до портала (Прилог 68, 10-11). Оно је оивичено симетрично постављеним фигурама удвојених животиња. У унутрашњости је била предвиђена огромна фигура пјесника у полулежећем ставу са орлом над главом, док су четири орла планирана и на угловима базе кровне пирамиде. Концепција простора гробнице заједно са елементима скулпторалног декора-сфинге, овнови или животињске фигуре на улазу, полулежећа фигура над саркофагом, као и кровна скулптура и повезивање орла и људске фигуре представљају цитате елемената архитектуре и њеног декора познате још од древних култура Египта и Блиског Истока, сада употребљене у сврху креирања нове цјелине измијењеног и помјереног значења.

Прилог 68, 10-11 Пројекат за нову Цркву на Ловћену, Иван Мештровић, објављен у листу „Нова Европа“ 1.1.1925, изглед, улазна фасада, попречни пресјек (Љубомир Д.-Јакшић, Његош и Ловћен, Београд 1971)

Прилог 68, 12-13 Обновљена Капела 1925. године, изглед и ентеријер (*Зетски гласник* од 16.11.1932) (*Политика* од 21.4.1939); Прилог 68-14 Пројекат Маузолеја на Ловћену, Иван Мештровић, 1953. (Управа за заштиту културних добара Црне Горе)

На прољеће 1925. године архитекта Петар Поповић извршио је преглед и оцјену стања цркве на Ловћену. У мају исте године архитекта Николај Краснов припремио је „Предрачун за реконструкцију капеле на гробу владике Петра на Ловћену“, а у јуну и скице за саркофаг. Након дужих расправа, прикупљања података и снимања рушевина, Гробна капела на Ловћену обновљена је 1925. године према плану Николаја Краснова (Прилог 68, 12-13). Ово је био један од првих већих пројеката у Краљевини СХС руског академика архитекте Краснова који је имао тридесетогодишње искуство у архитектури и урбанизму када је 1922. као емигрант стигао у Краљевину СХС и запослио се у Министарству грађевина. Према изјави инж. Велише Поповића,⁵⁵³ руководиоца грађевинских радова на обнови 1925. године, црква на Ловћену обновљена је на непорушеним темељима раније грађевине уз настојање да буде што идентичнија по облику са претходном, због чега је узидан камен са старе порушене цркве, зидови су грађени овим каменом уз употребу новог ловћенског на спољним странама, старо градиво употребљено је за обзиду и испуне темеља, док је кровни покривач изведен од новог камена из ловћенског каменолома, унутрашњи зидови омалтерисани и потом уређена унутрашњост. Опис цркве од 1.10.1925. године⁵⁵⁴ доноси прецизне податке о уређењу ентеријера за које је такође био задужен Краснов, према чијим нацртима је изведен и полијелеј и ковчег у којем су Његошеви земни остаци пренијети из Цетиња на Ловћен и смјештени у саркофаг. Натпис о обнови храма од стране краља Александра урезан је златним словима у мермеру и постављен на улазу, а изнад њега мермерни рељеф са представом св. Ђорђа аутора Живојина Лукића. Улазна храстова врата споља су окована бакарним лимом, три гвоздена прозора застакљена су посебним стаклом, а под је изведен од камених плоча. У апсиди је постављена часна трпеза из старе капеле, у зиду олтара четири иконе на мермерним плочама са представама св. Јована Владимира, св. Василија Острошког, св. Стефана Пиперског и св. Петра Цетињског, као и фреска Исуса Христа у конхи апсиде, које је, као и медаљон са Његошевим портретом, урадио

---

⁵⁵³ Судбина Ловћена 1845-1971, *Уметност* 27/28..., 144-145; Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен..., 265: Аутор доноси изјаву Велише Поповића и наводи, највјероватније грешком, име Велише Ивановића.

⁵⁵⁴ Љубомир Дурковић-Јакшић, Његош и Ловћен..., 260-261.

сликар Урош Предић. Мермерни саркофаг је смјештен на десној страни Капеле, прекопута на зиду постављен је камен општине Његуши са Његошевом сликом, док су у првом реду свода на малтеру златним словима исписани стихови из Горског вијенца.

У Красновљевој обнови Капеле на Ловћену 1925. године углавном је сачуван облик цркве, изглед основе и мјесто, уграђен је сачувани камен са старе цркве-капеле, рестаурацију је пратила документација постојећег стања, пројектна документација и документовање изведених радова. И поред значајних недостатака ових радова у којима је црква добила и нове елементе-снажан поткровни вијенац, нов облик портала, нови декор у унутрашњости и изнад улазних врата (рељеф, слике, натписе), саркофаг, ограду и подзиде око цркве, ова рестаурација била је на значајном нивоу конзерваторске струке тог времена. Посебно је значајно што је праћена документацијом о радовима која је, уз истраживање постојећег стања на терену и архивске грађе, касније могла омогућити и рестаурацију капеле подигнуте у Његошево доба и евидентирање претпостављених старијих градитељских слојева.

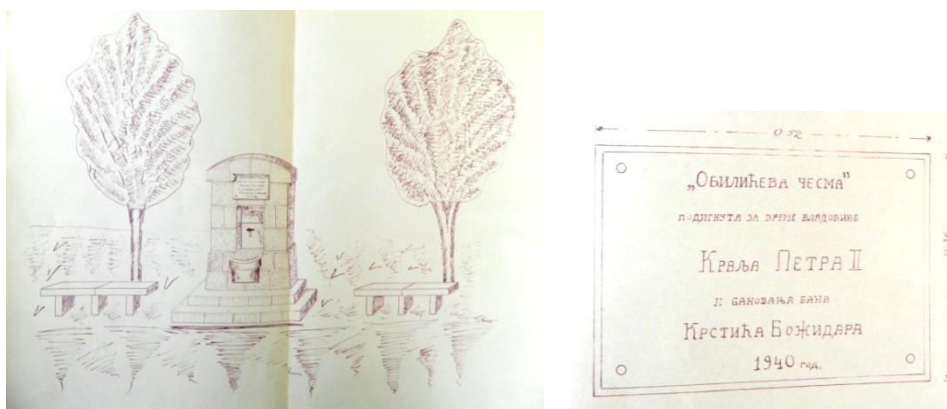
У оквиру припрема за свечаност поводом преноса Његошевих костију из манастира на Ловћен, септембра 1925. године биле су предузете најхитније мјере у вези са поправкама државних зграда, у склопу којих су и владичански конак и звонара Цетињског манастира „преправљени и пољепшани“.⁵⁵⁵

У периоду након Другог свјетског рата Капела на Ловћену је уклоњена како би на њеном мјесту био подигнут Маузолеј Петру II Петровићу Његошу (1974), према пројекту Ивана Мештровића (Прилог 68-14). Овај други Мештровићев пројекат за маузолеј-споменички комплекс на Ловћену, који је урађен 1953. године, у идејном погледу представља наставак његових ранијих архитектонских концепата. Примичењени цитати из прошлости архитектуре, попут улаза-пилона и перистила, усјека и приступних степеништа египатских храмова и гробница, затим хришћанског храма али са апсидом оријентисаном према сјеверу и скулптуром испред апсиде у духу цела античких храмова, као и просторијом иза апсиде која подсјећа на опистодом храма, мрачног светилишта без прозорских отвора у којем

---

⁵⁵⁵ *Време* од 7.5.1924, *Зетски гласник* од 11.7.1931.

би се свјетлост распростирала са врхова шест стубова постављених у бочним конхама, затим скулптура Црногорки испред улаза и Његоша са орлом у унутрашњости које су постављене попут скулптура у древним египатским, грчким и другим светилиштима и гробницама и коначно, цитат традиционалне форме гумна, поједностављени су и измијењеним, помјереним значењем стварају нову, еклектичну цјелину. Слично првом пројекту из 1924. године, али сада у грандиозном и преувеличаном облику, споменички комплекс на Ловћену својим формама, димензијама, материјалом и осама кретања, оставља утисак хладне и претјеране монументалности, репрезентативног, чак и натприродног ефекта, којим је реинтерпретирано и значење самог мјеста и простора на којем је реализован.

Прилог 69, 1-2 Чесма код Обилићевог извора испод Капеле на Ловћену, Пројекат, инж. Бранко Мазаловић, 1940, изглед и плоча са натписом (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 34 - Срез Цг)

Испод Капеле на Ловћену, код Обилићевог извора, крајем четврте деценије планирано је извођење једне једноставно обликоване чесме у виду лучно завршене камене плоче на двостепеном постаменту, са клупама постављеним са страна. У њеном горњем дијелу требало је да буде уграђена мермерна плоча са натписом. (Прилог 69, 1-2). Пројекат је августа 1940. године припремио инжењер Бранко Мазаловић, приправник Техничког одјељења Банске управе.⁵⁵⁶ Мазалић је

⁵⁵⁶ Пројекат чесме код Обилићевог извора испод Капеле на Ловћену, инж. Бранко Мазаловић, август 1940. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 34 - Срез Цг.

за грађевинског инжењера дипломирао на Техничком факултету у Београду јуна 1938. године.⁵⁵⁷

Највећи број поправки и обнова постојећих црквених грађевина које су изведене током двадесетих година евидентиран је на подручју Бара. У Мркојевићима, између Бара и Улциња, обновљене су цркве св. Илије изнад Печурица и св. Николе на Шкурту 1924. године.⁵⁵⁸ У Старом Бару је обновљена једна црквица као задужбина и посвећена св. Јовану Владимиру 1927. године.⁵⁵⁹ Ова мала једнобродна црквена грађевина са звоником „на преслицу“ са једним отвором за звоно има једноставно обрађене камене фасадне површине, улазе изведене на западној и јужној страни и малу четворолисну розету на прочељу. Исте 1927. године обновљена је и црква св. Николе у Годињу (Црмница), која је, судећи према натпису изнад улазних врата, била саграђена 1711, а потом дограђивана и обнављана 1815, 1870. и 1927. године.⁵⁶⁰

Одбор цркве Вазнесења Христовог у Брчелима (Црмница), који је још 1907. године примио прилоге „за обнављање новог црквеног здања“, јула 1929. објавио је јавну захвалност приложницима, замоливши за даљу помоћ око довршења храма. Радови су били настављени, поводом чега је маја 1935. године објављена нова јавна захвалница за прикупљене прилоге.⁵⁶¹ Према доступној литератури, познато је да је црква Вазнесења Христовог у Доњим Брчелима саграђена у XX вијеку и да је потпуно порушена у земљотресу 1979. године.⁵⁶²

Поправке и обнове црквених објеката извођене су и на подручју Колашина, Подгорице, Никшића и Пљеваља. На цркви св. Тројице у Блатини (Колашин), која је саграђена 1887, кровна конструкција је промијењена 1927. године, док је

---

⁵⁵⁷ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 140: Рођен је 1909. године у Буковачу (Моравска бановина).

⁵⁵⁸ *Црна Гора* од 20.12.1924.

⁵⁵⁹ Бар. Град под Румијом..., 116-117; Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 55: Наведено је да је црква посвећена св. Јовану Крститељу и да је обновљена 1925. године од стране Сава Добановића, као и да је непознато када је подигнута првобитна црква која је према предању била посвећена св. Петру.

⁵⁶⁰ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 59.

⁵⁶¹ *Слободна мисао* од 7.7.1929. и 19.5.1935.

⁵⁶² Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 64.

првобитни звоник са три отвора за звона замијењен мањим једнодјелним, вјероватно због статичке стабилности.⁵⁶³

Почетком 1929. године у „Политици“ је објављена вијест о освећењу цркве у Ораховцу код Подгорице која је обновљена средствима завјештаним од стране мајора Јована Никића. Ораховачка црква је у обнови добила нови иконостас, прозоре и кров, реновирали су зидови и поједини дјелови црквеног здања.⁵⁶⁴ Ова новинска вијест односи се на цркву св. Димитрија у Орахову у Кучима која је саграђена 1836. године као једнобродна грађевина са полукружном апсидом и звоником „на преслицу“ са једним отвором за једно звоно.⁵⁶⁵

Године 1929. године обновљена је и освећена и „стародревна“ црква св. Николе у Миловићима (Никшић).⁵⁶⁶ Мала једнобродна црквена грађевина једноставног облика има звоник „на преслицу“ са једним отвором за звоно и завршава се полукружном олтарском апсидом. Покривена је каменим плочама. Њене спољашње фасадне површине одликује разнородност каменог слога.

Средином треће деценије изведени су радови на поправци цркве св. Петра у Никшићу, која је потом освећена 29.11.1925. године (Прилог 70).⁵⁶⁷

Прилог 70 Стара никшићка црква
(Политика од 14.6.1931)

Прилог 71 Црква Успења Богородице у Стречању
(Историја Пљеваља, Пљевља 2009)

---

⁵⁶³ Драгиња Кујовић, Црквени споменици Колашина..., 85-90: Објављени су цртежи основе, пресјек и изглед.

У Блатини је саграђена једнобродна, једноставно обликована црквена грађевина .

⁵⁶⁴ *Политика* од 11.1.1929.

⁵⁶⁵ *Kulturna baština Podgorice, (grupa autora)...*, 136: Обновљена је 1929, затим и 1997. године.

⁵⁶⁶ *Слободна мисао* од 16.6.1929.

⁵⁶⁷ *Слободна мисао* од 6.12.1925.

Током друге половине двадесетих година обновљена је Богородичина црква у Стречању код Пљеваља, иницијативом и залагањем свештеника С. Петровића и трудом мјештана и становника околних села (Прилог 71). Свечано је освећена 2.8.1931. године. Претходно је Црквени одбор упућивао молбе Министарству вјера поводом додјеле помоћи „за завршетак обнове ове, тада једине, цркве у Бољанићком срезу“ (1924,1926) која је дијелом и била одобрена (18.6.1926.).⁵⁶⁸ Обновљена црква Успења Богородице у Стречању је мала једнобродна грађевина, рустично обрађених камених фасадних површина које су перфориране једноставним порталом завршеним лунетом и малим лучним прозорима.

МАНАСТИРИ И РЕЗИДЕНЦИЈАЛНА ЗДАЊА

Током треће деценије XX вијека извођени су бројни радови на обнови и доградњама у православним манастирима. Углавном су грађени конаци, у Цетињском манастиру подигнута је нова митрополитска резиденција и нова трпезарија, а уз цркву манастира Ждребаоник припрата са кулом-звоником. Довршен је Епископски дом у Никшићу. Изграђен је и комплекс Надбискупије у Бару.

Прилог 72 Епископски дом у Никшићу (Време од 16.2.1936)

---

⁵⁶⁸ Милић Петровић, Пљевља у документима 1918-1941..., 582-588; Историја Пљеваља..., 336. Василије Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 249: Црква Успења Богородице у Стречању (подручје Буковице, општина Пљевља) према предању подигнута је у XIX вијеку.

Прилог 73 Манастир Острог (*Политика* од 16.6.1931)

Прилог 74-1 Манастир Света Тројица Пљеваљска (*Политика* од 31.7.1932)

Зграда Захумске епархије која је грађена на простору испред Саборне цркве и Народног дома описана је у једној новинској вијести крајем 1922. године као „најлепша грађевина за становање у Никшићу“ (Прилог 72). Тада је за извођење завршних радова на овом Епископском дому, чије је подизање почело прије Првог свјетског рата, Министарство финансија отворило кредит од 100.000 динара. Изградња је довршена до 1924. године. Зграда је касније, почетком 1936. године, страдала у пожару, када је у њој била смјештена Секција за изградњу жељезничке пруге Билећа-Никшић.⁵⁶⁹

У пожару су средином 1923. изгореле и келије у Горњем манастиру Острог, осим оне са моштима.⁵⁷⁰ Манастир је убрзо био обновљен из сопствених средстава, 1923-24. године (Прилог 73). Као „модерно саграђен“ описан је 1924. године,⁵⁷¹ а половином 1931. као „солидно зидана бетонска грађевина коју је конструисао инжењер Рус“.⁵⁷²

У настојању да обнови и прошири конаке манастира св. Тројице Пљеваљске (Прилог 74 - 1,5), игуман Серафим Царић доставио је пројекат новог конака

⁵⁶⁹ *Слободна мисао* од 23.10. и 25.12.1922, *Слободна мисао* од 18.6.1923; *Гласник Српске православне патријаршије* од 1 (14) јануара 1923; *Време* од 16.2.1936; *Политика* од 19.2.1936.

⁵⁷⁰ *Гласник Српске православне патријаршије* од 15 (28) јуна 1923, *Политика* од 3.6. и 5.6. 1923, *Слободна мисао* од 4.6. и 18.6.1923.

⁵⁷¹ *Слободна мисао* од 3.12.1923, *Зета* од 15.6.1930.

⁵⁷² Вук Драговић, *У Острогу, код светога Василија*, *Политика* од 16.6.1931.

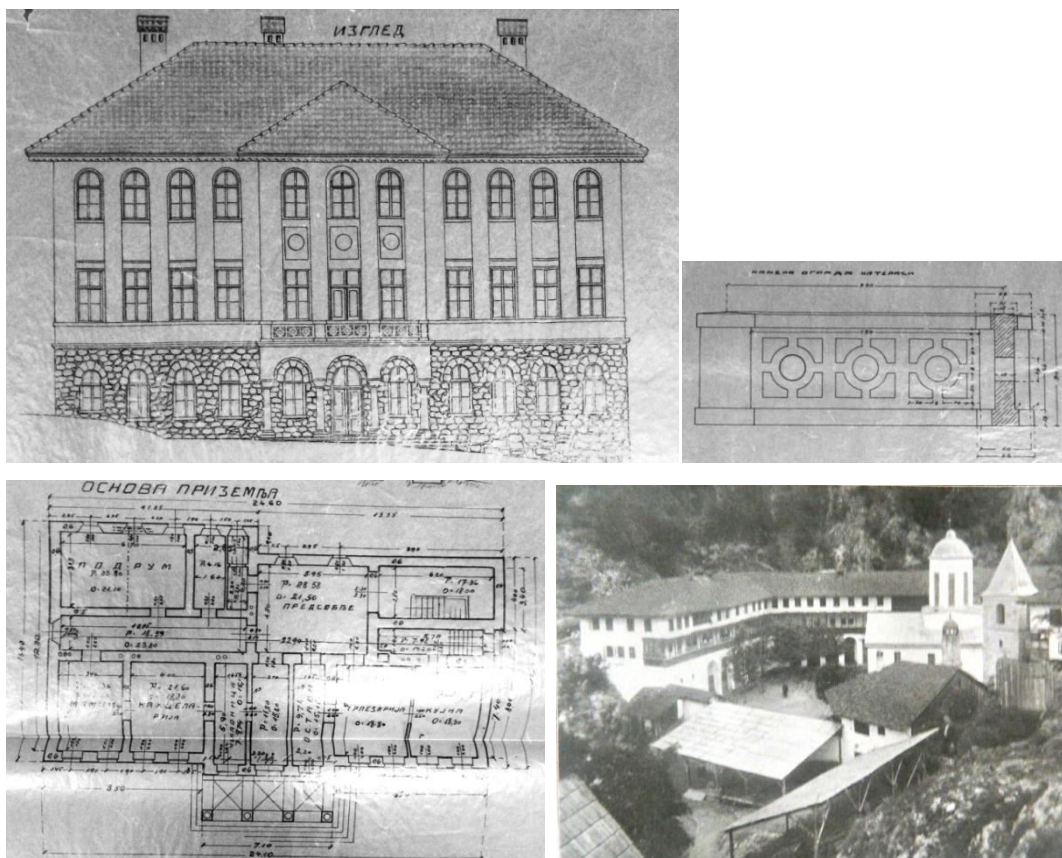
Министарству вјера 1924. године. Пројекат је прегледан у Министарству грађевина и враћен на дораду априла исте године као „исувише компликован и невјешто урађен“. У одговору игуману одобрено је да управа манастира у својој режији изведе поправку главне зграде конака под надзором Грађевинске секције у Пљевљима (8.5.1924.), док је следеће године саопштено да у државном буџету нема средстава за градњу новог манастирског конака (15.8.1925.).⁵⁷³

Одређене активности на подизању конака забиљежене су и почетком 1925. године када је Рада Миливојевић, архитекта Министарства грађевина, припремила план зграде (Прилог 74, 2-4).⁵⁷⁴ На приземљу двоспратнице, планиране на неравном манастирском терену, требало је да буду смјештене трпезарија, кухиња, канцеларија и споредне просторије, први спрат је резервисан за репрезентативни простор – централно постављени салон са излазом на балкон, собе, канцеларије и трпезарију, а други спрат за већи број соба. Примјена симетрије и трочлана подјела главне фасаде са истакнутим централним ризалитом завршеним троугаоним забатом, уједначени ритам различито обликованих прозора спратова, као и рустика приземља елементи су академске архитектонске концепције. У композицији прочељне фасаде спојени су са стилизованим елементима националног стила заснованог на синтези романичке и византијске архитектуре, као што су поткровни фриз слијепих аркадица, лучно уоквирени прозори по вертикали, низ архиволти обрађених каменом изнад прозора рустичног приземља. Главни улаз са прилазним степеништем наткривен је тродјелним аркадним тремом засведеним крстастим сводовима и истакнут балконом спрата са декоративном оградом. Цртеж балконске ограде кореспондира са горњим орнаменталним фасадним мотивом од три правоугаоне парпетне плоче са уписаним круговима, допуњујући склад композиције остварен, између осталог, и понављањем лучних форми отвора приземља и другог спрата.

---

⁵⁷³ Милић Петровић, Пљевља у документима 1918-1941..., 576-580 ; Историја Пљеваља..., 336.

⁵⁷⁴ План зграде конака у манастиру св. Тројице у Пљевљима, арх. Рад. Миливојевић, Београд 15.2.1925, Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина КЈ без броја - 227.

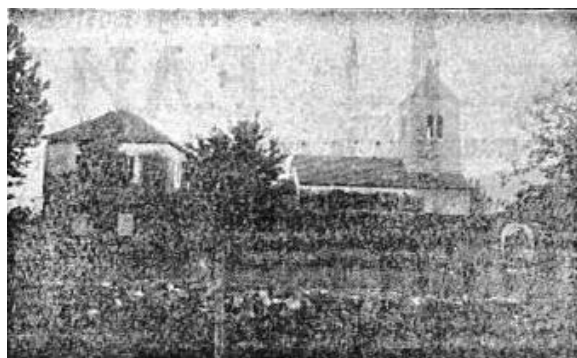

Прилог 74, 2-5 План зграде конака манастира св. Тројице Пљеваљске, арх. Рада Миливојевић, 1925, изглед, детаљ оградe на тераси, основа приземља (Архив Југославије-Београд,Збирка планова Архитект. одељења Министарства грађевина КЈ без броја-227); Манастир Св. Тројица Пљеваљска, изглед (*Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине*, Сарајево 1931)

Током друге половине двадесетих година изведени су различити радови на обнови и доградњама у Цетињском манастиру (Прилог 75). Реконструкција манастира реализована 1925-28. године дјело је архитекте Миладина Прљевића, који је припремио идејни и извођачки пројекат, водио надзор и сачинио обрачун радова.⁵⁷⁵ На почетку је, настојањем митрополита Гаврила Дожића, реновиран јужни дио манастира тако што је поред Старе митрополије подигнута нова двоспратна зграда са неколико просторија, чији је горњи спрат намијењен стану за митрополита, а доњи канцеларији (1924-25). Дио старе трпезарије, саграђене у доба митрополита Митрофана Бана, порушен је 1926. године, када је подигнута нова, велика и лијепо уређена трпезарија. „Поправљена (*је*) и повећана“

⁵⁷⁵ Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић..., 22.

манастирска кула-звоник (1926), „преправљен“ је бедем изнад манастира, а на јужној страни је подигнута велика капија до које је урађен колски пут (1927-28).⁵⁷⁶ У истом периоду и у манастиру Ждребаоник извођени су радови на доградњама и преправкама (Прилог 76, 1-3). Више података о овим радовима изведеним под управом протојереја Срдана Поповића објављено је у новинском тексту Андрије Јовићевића 1933. године.⁵⁷⁷ Уз једнобродну цркву св. арханђела Михаила дограђена је припрата са кулом-звоником у неороманичком маниру (1926-28). На основу натписа о обнови цркве уклесаног на надвратној плочи и увида у постојеће стање, Јовићевић је описао храм и манастирске зграде наводећи да је „стара црква из доба Немањића, као и она подигнута на њеним темељима 1818. године, била димензија 10 x 5.5 метара“ и да је настојатељ Срдан Поповић 1926. године црквену грађевину „из својих средстава продужио за четири метра“, над дограђеним дијелом подигао кулу-звоник са четири дводјелна прозора завршену кровном пирамидом, у унутрашњости израдио хор и пјевницу, док је „о манастирском трошку“ повећао прозоре који су били веома мали и поплочао цркву „лијепо отесаним плочама“. У манастирској порти испред цркве налазиле су се двије приземне, а иза олтара једна спратна зграда са осам одјељења и неколико додатних соба, саграђена у доба попа Матијаша Радуловића, коју је игуман Поповић преправио. Након завршетка ових радова, звоник у манастиру је освећен средином 1928. године.⁵⁷⁸

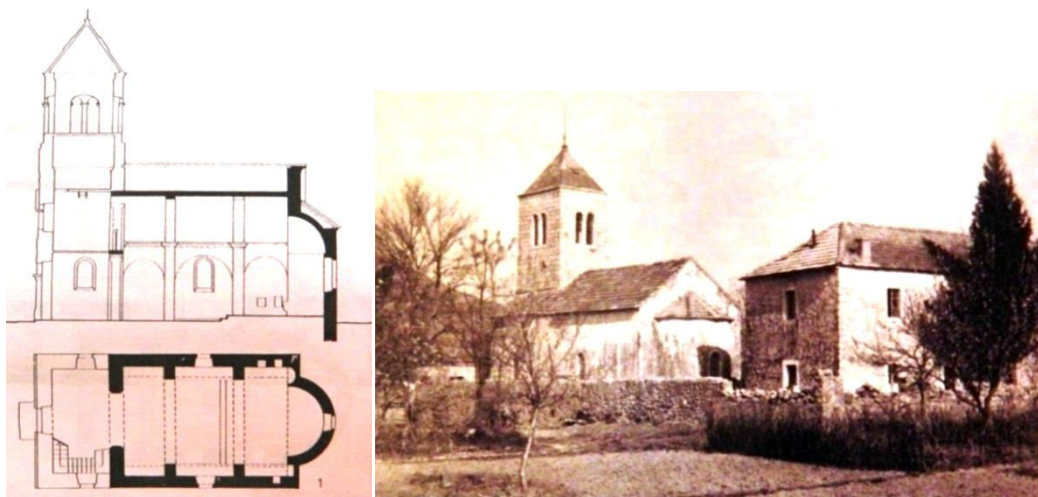
Прилог 75 Цетињски манастир (*Зетски гласник* од 16.9.1939)

Прилог 76-1 Манастир Ждребаоник (*Правда* од 1.11.1933)

⁵⁷⁶ Андрија Јовићевић, *Манастир Цетињски*, 1, *Зетски гласник* од 9.9.1939.

⁵⁷⁷ Андрија Јовићевић, *Манастир Ждребаоник*, *Зетски гласник* од 23.8.1933.

⁵⁷⁸ *Слободна мисао* од 20.5.1928.

Прилог 76, 2-3 Манастир Ждребаоник, пресјек и основа цркве (П. Мијовић, Типологија црквених споменика Црне Горе, Подгорица 1996); изглед манастира из друге половине XX вијека (Т.Пејовић-А.Чиликов, Православни манастири у Црној Гори, Цетиње-Београд 2011)

Обнову манастира Косијерево, који је 1914. порушила аустроугарска војска, покренуо је његов настојатељ Григорије Радуновић најавивши подизање велике двоспратне зграде манастирског конака 1928. године.⁵⁷⁹ Нова зграда конака, хигијенски опремљена и најмодерније унутарње израде“, изграђена је до средине 1929, углавном захваљујући добровољним прилозима.⁵⁸⁰ Ускоро је био довршен и свечано освећен и манастирски водовод, за који су средства обезбиједили и пројекат израдили инжењери Верковић и Богачев, ангажовани на градњи пута Билећа-Требиње.⁵⁸¹ Крајем исте године најављен је почетак градње манастирске цркве, чији је пројекат до тада био припремљен (1929).⁵⁸²

Црква манастира Ђурђеви Ступови код Берана обновљена је 1927. године (Прилог 77, 1-2).⁵⁸³ Зграде манастира Горњи Брчели обнављане су 1928. трудом настојатеља Пахомија Ивановића,⁵⁸⁴ а током наредне 1929. године, залагањем

⁵⁷⁹ Слободна мисао од 6.5. и 3.6.1928.

⁵⁸⁰ Слободна мисао од 23.6.1929: Изведени радови износе око 200.000 динара.

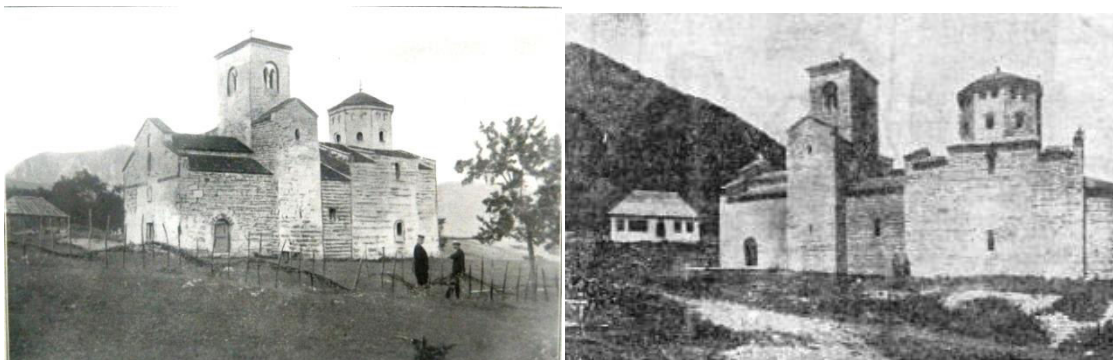
⁵⁸¹ Политика од 11.11.1929.

⁵⁸² Слободна мисао од 20.10.1929.

⁵⁸³ Андрија Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана, I*, *Зетски гласник* од 16.3.1940.

⁵⁸⁴ Слободна мисао од 7.10.1928: Јеромонах Ивановић је прикупио новчана средства којима је извршена обнова манастира, обилазећи Црну Гору и Приморје у трајању од годину дана.

Конзисторије у Никшићу и настојатеља архимандрита Јањушевића, извођене су поправке и у манастиру Жупа Никшићка.⁵⁸⁵

Прилог 77, 1-2 Манастир Ђурђеви Ступови

(Илустровани званични алманах-шлематизам Зетске бановине, Сарајево 1931) (Време од 4.5.1934)

КОМПЛЕКС НАДБИСКУПИЈЕ У БАРУ

Комплекс Барске надбискупије саграђен је током треће деценије XX вијека у мјесту Поповићи између Старог и Новог Бара, заузимањем надбискупа барског Николе Добречића (Прилог 78-1). Радови су почели 1923. године, иако прикупљена средства нису била довољна.⁵⁸⁶ Подизање Надбискупског дома намијењеног за канцеларије и резиденцију извођено је из државног кредита, док је цркву св. Николе сопственим средствима као задужбину изградио надбискуп Добречић.⁵⁸⁷ Одређени дио средстава чинили су и прилози скупљени у Америци.⁵⁸⁸ Радови на објема зградама били су завршени 1927. године.⁵⁸⁹ Црква је освећена 1931. године.⁵⁹⁰

До комплекса Надбискупије стиже се прилазним путем који се одваја од главне саобраћајнице и у лучној форми скреће до платоа Надбискупског дома и цркве

⁵⁸⁵ Слободна мисао од 10.11.1929.

⁵⁸⁶ Milenko Ratković, *Tragovi iz prošlosti Bara*, Titograd 1989, 126-127: Значајну помоћ у износу од 4,5 милиона динара донирао је краљ Александар гостујући код Барског надбискупа.

⁵⁸⁷ *Време* од 26.6.1925, *Црна Гора* од 3.7.1925: У Министарству финансија одобрена је исплата кредита од 500.000 динара за подизање Надбискупског дворца у Бару; *Слободна мисао* од 10.10.1926.

⁵⁸⁸ Аноним, *Кроз Црну Гору и њено приморје*, *Политика* од 9.6.1928.

⁵⁸⁹ Milenko Ratković, *Tragovi iz prošlosti Bara...*, 126.

⁵⁹⁰ Аноним, *Јубилеј арцибискупа барског г. др Николе Добречића*, *Политика* од 29.1.1932.

(Прилог 78, 1-5 и 79-3). Од прилазног пута полази и ограђено степениште које води директно до улаза у Надбискупски дом.⁵⁹¹

Прилог 78,1-5 Комплекс Надбискупије у Бару, 2017, изглед комплекса, бочни изглед и прочеље цркве св. Николе, прочељна фасада Надбискупије (Слађана Жуњић)

⁵⁹¹ *Ситуациони план Арцибискупије у Бару*, инж. И. Мусладин, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - Општа акта -срез Барски.

Дом и цркву Надбискупије у Бару пројектовао је Фридрих Валента, архитекта Дубровачке грађевинске дирекције (1925).⁵⁹² Административно-резиденцијална зграда изведена је у стилу академизма (Прилог 78, 4-5 и 79, 1-2). Здање чврсте кубичне форме, симетрично распоређених просторија и обликованих фасада, сачињено је од сутерена, приземља, спрата и поткровља. Трочлана композиција главне фасаде ријешена је истицањем централног ризалита са главним порталом који је украшен лучно завршеним оквиром од радијално постављених клинова и надвишен балконом са волутним конзолама и балустрадом. Централни ризалит прочеља посебно је наглашен у кровном дијелу троугаоним тимпаном перфорираним лучним прозором. Фасадне површине приземља, обрађене рустиком, рашчлањене су прозорским отворима другачије обликованим у односу на прозоре спрата-на приземљу са степенасто усјеченим архиволтама лунета у маниру неороманике, акцентованим кључним каменом, а на етажи у виду неоренесанских прозорских едикула изведених у пољима између пиластара. Слично прочељној компоноване су и бочне фасаде, док је задња, без рустичне обраде, обликована најједноставније. Дуж цијеле зграде истакнут је профилисани поткровни вијенац.

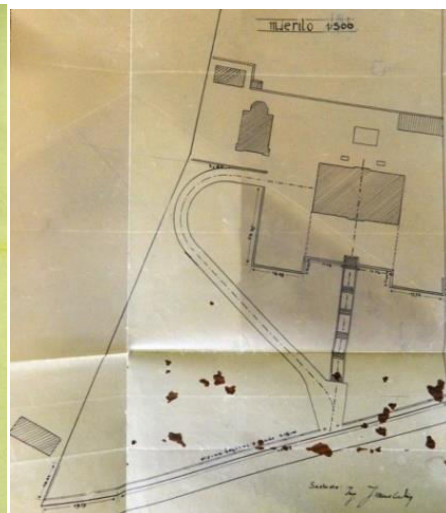
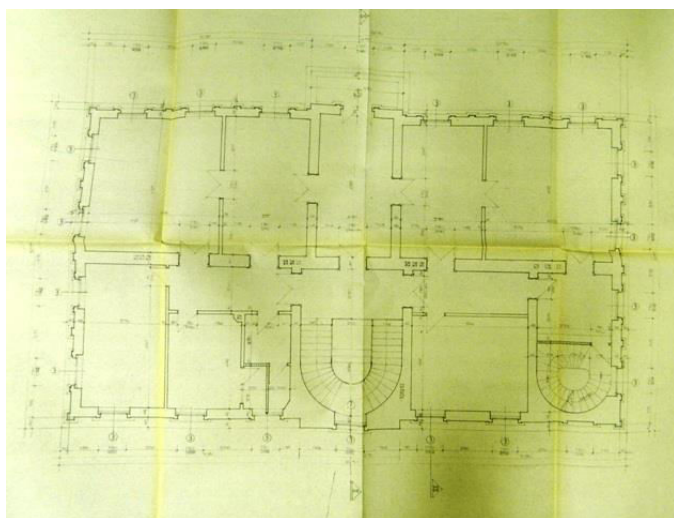
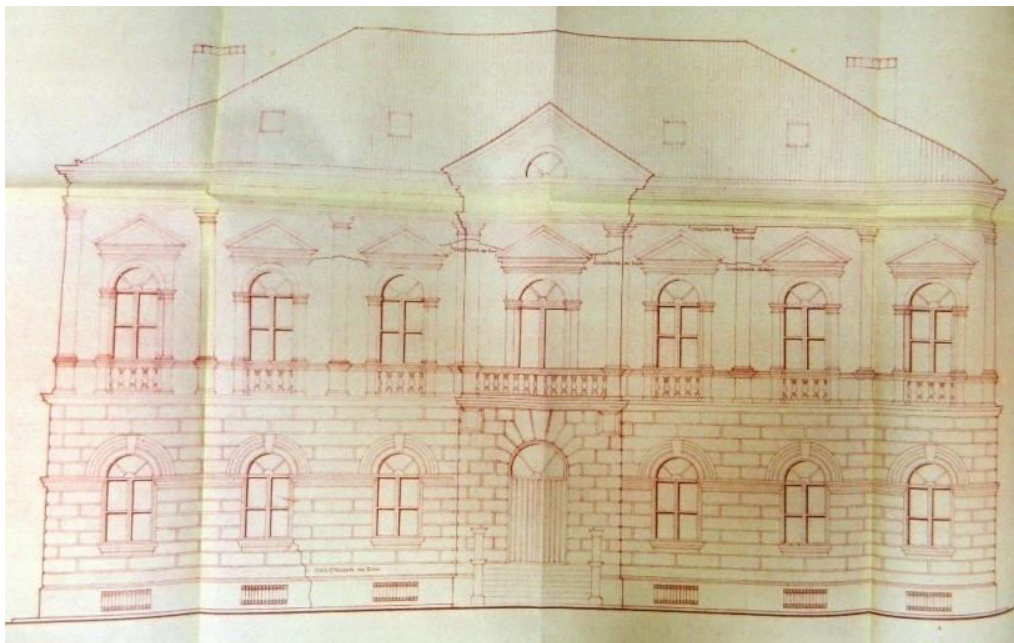
Недалеко од зграде Надбискупије налази се црква св. Николе, грађевина правоугаоне основе завршена петостраном апсидом (Прилог 78, 2-3 и 79, 4-5). Четири бетонска ступца спојена луцима, пиластри бочних зидова и бетонске греде носећи су елементи горње конструкције,⁵⁹³ којима је у основи и ентеријеру остварена тробродност која се не одражава у спољним облицима. Централни дио прочељне фасаде компонован је поставком портала и шестолисне розете унутар оквира од стилизованих лучно повезаних пиластара, којим је прекинут профилисани раздјелни вијенац и акцентован улаз. Лунета портала са хералдичким знамењем завршена је архиволтом прекинутом кружним мотивом у средини. Горњи сегмент главне фасаде украшен је плитком геометријском орнаментиком са натписом урезаним на каменој плочи и спиралним волутним

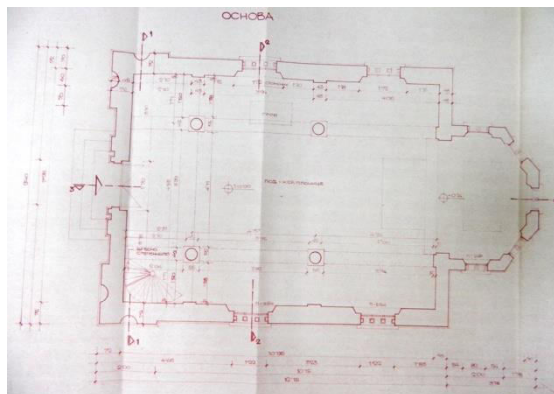
---

⁵⁹² Antun Baće, *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata...*, 121.

⁵⁹³ *Пројекат санације Бискупате у Бару (1984. године) и цркве св. Николе (1984-85. године)*, Управа за заштиту културних добара Црне Горе: Постојеће стање.

елементима, изнад којих се на фино градираном постољу кровна атика расцвјетава у облику тролисне структуре са мотивом половине цвијета у средини. Овај средишњи дио прочеља фланкиран је двјема кулама-звоницима, чије су фасадне површине рашчлањене хоризонталним линијама као замјеном за ублажену камену русту. У њиховој приземној зони изведене су нише, на спрату лучне монофоре, док је завршница ријешена у виду два звонолика слијепог кубета крунисана крстом. Бочне фасаде цркве перфориране су декоративно обрађеним неороманичким трифорама, а свака страна полигоналне апсиде бифорама. Слободније конципирана завршница прочеља својом расцвјеталом, органском формом у духу касне сецесије ублажава утисак статичности и монументалности комплекса Надбискупије обликованог у академском маниру.

Прилог 79 , 1-2 Зграда Надбискупије у Бару, Пројекат санације, 1984, главна фасада и основа спрата-постојеће стање (Управа за заштиту културних добара); Прилог 79-3 Надбискупија у Бару, Ситуациони план (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - Општа акта - Срез барски); Прилог 79, 4-5 Црква св. Николе Надбискупије у Бару, Пројекат санације, 1984-85, pročелна фасада и основа (Управа за заштиту културних добара)

ЏАМИЈЕ

Током истраживања није евидентирана изградња нових исламских вјерских објеката у трећој деценији XX вијека, изузев обнове Стародобањске џамије у Подгорици. Познато је да су у претходном периоду, за вријеме аустроугарске окупације, у околини Улциња биле подигнуте џамије у селима Миде, Клезна и Драгиње (1916-18).⁵⁹⁴

Стародобањска џамија у Подгорици, која се сматра најстаријом у граду, након страдања у пожару почетком 1927, обновљена је током исте године. Приликом ове обнове промијењен јој је првобитни изглед.⁵⁹⁵

⁵⁹⁴ Вајро Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica 2001, 168-169, Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 314-316: Обновљене су након страдања у земљотресу 1979. године као нови објекти на старим темељима.

⁵⁹⁵ *Црна Гора* од 23.3.1927; Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 280; *Kulturna baština Podgorice...*, 90-91.

АРХИТЕКТУРА У ЦРНОЈ ГОРИ У ЧЕТВРТОЈ ДЕЦЕНИЈИ XX ВИЈЕКА

ДЈЕЛАТНОСТ ТЕХНИЧКОГ ОДЈЕЉЕЊА БАНСКЕ УПРАВЕ И ТЕХНИЧКИХ ОДЈЕЉАКА СРЕСКИХ НАЧЕЛСТАВА, ОПШТИНСКИХ И ОВЛАШЋЕНИХ ИНЖЕЊЕРА И АРХИТЕКАТА

За врховну државну институцију у домену градитељства Министарство грађевина је одређено Законом о устројству Министарства грађевина и његове спољне службе јануара 1930. године, којим је дефинисано као „највиша управна и надзорна власт за израду свију јавних и јавној употреби намењених путова, железница, мостова, зграда, хидротехничких објеката и електромашинских постројења, као и за целокупан поштански, телеграфско-телефонски и аутомобилски саобраћај у целокупној Краљевини.“ Архитектонско одјељење Министарства грађевина било је задужено за пројектовање, грађење и одржавање државних и некадашњих обласних самоуправних зграда, изузев војних, за уређење бања и надзор над пројектовањем и изградом недржавних и приватних зграда намијењених јавној употреби. Под надзором овог министарства вршиле су се и поправке и рестаурације манастира.⁵⁹⁶ Пројекте за богомоље, поправке и рестаурације споменика, историјских и умјетничких зграда прегледао је и одобравао министар грађевина споразумно са министром правде или просвете. Министар грађевина одобравао је и пројекте за бановинске зграде у банским центрима, које је право могао да пренесе на бана. Бан је одобравао пројекте за бановинске зграде изван банских средишта, пројекте за општинске зграде и приватне грађевине јавне намјене, док је пројекте за приватне грађевине прегледала и одобравала општинска власт.⁵⁹⁷ Стручњаци Архитектонског одјељења Министарства грађевина израђивали су и различите типске пројекте – за сеоске основне школе, учитељске станове, пољопривредне школе са

---

⁵⁹⁶ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 42-45, 56.

⁵⁹⁷ Исто, 86.

интернатским зградама, амбуланте, поште, путарске кућице, надзорничке куће, цркве, парохијске домове, надгробна обиљежја за војничко гробље и за типске куће. Њихова израда била је у вези са настојањима у правцу креирања јединствене државне грађевинске политике. Израђивали су их различити архитекти који су пројектовали поједине врсте зграда. Пројектовани су објекти различитих величина, на примјер школе са једном и више учионица, са сличним распоредом просторија и разликама које су се испољавале у обликовању. Поједини типови били су предвиђени за одређене регионе. Настанак типских пројеката, који су у процесу изграђивања државе представљали брза и корисна решења, био је условљен економским приликама, као и тежњом о уважавању регионалног архитектонског наслеђа. Поштујући локалну градитељску традицију настајали су типски пројекти за жељезничке станице, поште и школе, који су у историографији оцијењени као идеални модели којима се у архитектури изражавала идеја о југословенском идентитету као јединству различитости.⁵⁹⁸

У буџету Министарства грађевина највећа средства издвајана су за путеве и мостове, школске и административне зграде, затим уједначено за привредне, санитарске и вјерске зграде, а најмања за стамбене и остале објекте, водовод и канализацију. Иако је буџет углавном креиран у складу са принципима штедне, градитељска активност се одвијала интензивно захваљујући кредитима, зајмовима и фондовима. Посебно се улагало у изградњу школских зграда, највише основних школа.⁵⁹⁹

У Министарству грађевина доношени су закони и прописи којима се настојала спроводити јединствена грађевинска политика у држави. Практична примјена ових прописа била је много захтјевнија и тежа.⁶⁰⁰ Најважнији од њих био је Грађевински закон, објављен 16.6.1931, којим је јединствено регулисана изградња у цијелој Краљевини Југославији. Посебна поглавља овог закона односила су се на градове (вароши) и варошице (трговишта), села, индустријска и рударска насеља. Његова потпуна примјена подразумијевала је да је свако мјесто требало

---

⁵⁹⁸ Исто, 137-139, 312, Према дјелу: Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941*, Beograd 2007; Тошева наводи и имена аутора типских пројеката.

⁵⁹⁹ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 113, 128.

⁶⁰⁰ Исто, 60.

урадити грађевински правилник, регулациони план и уредбу о његовој примјени. Општинама су додијељена посебна права и обавезе, будући да су оне спроводиле изградњу и уређење насеља, између осталог, и надзор над спољном израдом грађевина које „својим архитектонским изгледом, обликом, материјалом и бојом треба да буду у складу са мјестом и околином у којој се подижу.“⁶⁰¹ Посебна пажња поклоњена је зградама од историјске или умјетничке вриједности за чије одржавање и чување је такође била задужена општина.⁶⁰² С обзиром на то да у већини градова и варошица није било овлашћених инжењера који би у складу са овим законом радили планове и статичке прорачуне потребне за добијање грађевинских дозвола, министар грађевина је крајем 1932. године донио одлуку да их у мјестима без овлашћених инжењера могу израђивати и потписивати као пројектанти државни и бановински инжењери и архитекти у техничким одјељцима при среским начелствима, по одобрењу среског начелника. Срески начелник је ово право могао пренијети на шефа техничког одјељка, као и на општинске инжењере и архитекте по одобрењу општинског суда. За мање преправке, за које је била потребна само скица, могли су потписивати и овлашћени мајстори-грађевинари који су изводили радове.⁶⁰³ Законом о овлашћеним инжењерима, који је донесен 1937. године, додатно се настојало уредити дјелатност техничке струке.⁶⁰⁴

Стручно особље у државној служби било је распоређено према броју година службе – за архитектонску струку у звању архитектонски техничар, архитектонски приправник, архитекта-после три године службе и положеног државног техничког испита, савјетник, инспектор, директор и начелник стручног одјељења. Било је такође и прецизно разврстано према категорији, групи и степену. Њихов рад као државних службеника редовно је праћен и оцјењиван. Државним службеницима је било забрањено да се баве другим пословима.⁶⁰⁵

---

⁶⁰¹ Исто, 62-66, 290.

⁶⁰² Светислав Поповић, Даниловград..., 63-64.

⁶⁰³ *Политика* од 18.10.1932.

⁶⁰⁴ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 70.

⁶⁰⁵ Снежана Тошева, Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина...172-173; Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 169.

Начин функционисања банских управа, које су биле подијељене на одјељења, одсјеке и одјељке, уређен је Законом о банској управи (од 7.11.1929.). Овим прописом установљено је седам одјељења банске управе: опште, управно, пољопривредно, просветно, техничко, одјељење за социјалну политику и народно здравље и финансијско. Одјељења су се даље дијелила на одсјеке. У Техничком одјељењу постојала су три одсјека: за мостове, путеве и жељезнице, за хидротехничке радове и одсјек за архитектонске и електромашинске послове. У дјелокруг архитектонског одсјека убрајало се пројектовање, грађење и одржавање државних зграда и других архитектонских објеката у бановини, архитектонских објеката дотадашњих обласних самоуправа, надзор над пројектовањем, изработом и одржавањем недржавних зграда намијењених јавној употреби. При средњим начелствима могли су према потреби бити оснивани технички одјељци, чија је сједишта и територијалну надлежност одређивао министар грађевина у споразуму са министром унутрашњих послова. Овим законом били су утврђени и положаји, групе и називи за стручне чиновнике опште управе прве категорије од 1-6. положајне класе и од 9-3. групе, као и називи-приправник, пристав, виши пристав, савјетник, виши савјетник и инспектор. Предвиђена је и могућност њиховог унапређења у оквиру исте положајне класе после четири године проведене у истој групи.⁶⁰⁶

Недостатак техничке интелигенције у Краљевини Југославији, којој је годишње било потребно 400-500 нових инжењера и архитеката и у којој је број свршених студената технике на универзитетима у Београду, Загребу и Љубљани задовољавао 50-60% потреба земље,⁶⁰⁷ у Црној Гори је био додатно изражен услед тешких социо-економских прилика и непостојања могућности високошколског и средњошколског техничког образовања на њеној територији. Градитељи-архитекти и грађевински инжењери који су дјеловали током четврте деценије XX вијека школовани су углавном на Техничком факултету у Београду, поједини и на Техничком факултету у Загребу, док су припадници старије генерације

---

⁶⁰⁶ Закон о банској управи, *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 9-22.

⁶⁰⁷ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, трећи део...*, 362.

емиграната из Русије образовање и радно искуство стекли у отаџбини. Као страни држављани руски службеници нису могли засновати стални радни однос, већ су уговор о раду обнављали сваке друге године. Током истраживања евидентирани су и чести премјештаји запослених у оквиру Техничког одјељења Банске управе Зетске бановине и техничких одјељака, као и између њих и других бановинских центара.

Начелник Техничког одјељења Банске управе почетком четврте деценије, Војта Боучек, писао је о тешкој ситуацији на пољу техничке дјелатности, указавши на проблеме у појединим областима који су захтијевали хитна решења – уређење саобраћаја, водоснабдијевање, асанација и мелиорација баровитих поља и регулација ријека, као и подизање зграда за државне, бановинске и општинске установе. Прилике у Зетској бановини овог доба посебно је неповољним чинила недовршена мрежа државних путева, услед које је цијели сјеверни и сјевероисточни дио Бановине био одсјечен од центра, док поједини срезови нису имали скоро никаквих сувоземних путних веза са сусједним срезовима. На читавим подручјима Бановине није било основних школа, а у већини мјеста ни потребних зграда за надлештва и приватних станова за чиновнике. Стога је почетком тридесетих година на Цетињу, управном средишту Зетске бановине, почело подизање 30 чиновничких станова,⁶⁰⁸ као и Банске палате. С обзиром на овакве прилике, највећи износ бановинског буџета за 1930/31. годину оправдано је био додијељен Техничком одјељењу (око 43%). Знатно мања буџетска издвајања намијењена су Просвјетном (око 17%) и Пољопривредном (око 15%), као и Одјељењу за социјалну политику и народно здравље (око 9%).⁶⁰⁹

Иако је буџет Зетске бановине за 1931/32. годину био смањен и износио приближно 70 милиона динара, за велике инвестиционе радове осигуран је посебан кредит, тако да је, у суштини, планиран утрошак знатно веће буџетске суме него што је износио укупан буџет за претходну годину. У образложењу је истакнуто да је решавање најважнијих питања за напредак Бановине захтијевало,

---

⁶⁰⁸ Војта Боучек, *Инвестициони радови у Зетској бановини*, *Зетски гласник* од 1.4.1931.

⁶⁰⁹ *Алманах Краљевине Југославије*, IV јубиларни свезак, Загреб 1931, 483: Укупан износ расхода бановинског буџета за 1930-31. годину износио је 76,845 милиона динара.

како је буџетом и било предвиђено, повећање кредита за „подизање привреде, школства и санитета, поред побољшања путова и изградње нових саобраћајних веза у бановини.“ Стога је у расходима Техничког одјељења највећи износ одређен за градњу и довршење путева (8,75 милиона динара), а значајно мањи за хидротехничке радове, довршење жичне железнице Цетиње-Крстац и изradу пјешачког моста преко Таре код Шћепан Поља. Од укупне суме планиране за разне инвестиције Техничком одјељењу је додијељен највећи износ, а прилично мањи Просвјетном и Одјељењу социјалне политике и народног здравља.⁶¹⁰

Како се сазнаје и из каснијих извјештаја о раду Банског вијећа на припреми бановинских буџета,⁶¹¹ знатна буџетска издвајања била су намијењена побољшању саобраћајних прилика. Године 1935. објављено је да се „цјелокупна грађевинска дјелатност врши по једном већ утврђеном плану, тако да ће се у току неколико година ипак успјети да се дође до најважнијих саобраћајних веза“. Од посебног је значаја била и активност на снабдијевању безводних крајева пијаћом водом. За решавање овог питања, од зајма који је закључила Краљевска влада у износу од 50 милиона динара, Зетској бановини је додијељено пет милиона, уз осам милиона динара за изградњу цетињског водовода (1935).⁶¹²

У извјештају о буџетској 1936/1937. години, уз напомену да је материјалних средстава за радове било недовољно, грађевинска дјелатност оцијењена је као најживља, будући да се радило на 700 разних објеката. Тада је истакнуто да су и у следећој 1937/38. години највећи кредити били намијењени управо грађевинској дјелатности, као и да су планирани два пута већи износи за помоћ општинама за градњу сеоских и општинских путева и три пута већи кредити за подизање већег броја цистијерна и чатрња.⁶¹³ Тада је као помоћ школским одборима за радове на довршењу и поправкама школских зграда одређен износ од 800.000 динара,

---

⁶¹⁰ Аноним, *Буџет наше Бановине за 1931-2 г.*, *Зетски гласник* од 4.4.1931: За помоћ разним хуманим, просветним и витешким друштвима одређен је износ од око један милион динара, једнако као и за помоћ основним школама; за поправку и одржавање средњих школа око 2,5 милиона динара, а за унапређење и развој туризма, помагање хотелијерства и помоћ занатским и другим стручним школама око 2 милиона динара.

⁶¹¹ *Зетски гласник* од 30.1.1935. Такође и *Зетски гласник* од 26.2.1938, 24.6.1938, 17.2.1940, 1.3.1941.

⁶¹² *Зетски гласник* од 25.12.1935.

⁶¹³ *Зетски гласник* од 13.2. и 1.4.1937.

приближно исти као и за подизање нових гимназијских зграда у Котору, Бијелом Пољу и Новом Пазару.⁶¹⁴ Суме које су додјељиване за градњу гимназија биле су недовољне, услед чега су започети радови на гимназијама у Котору и Бијелом Пољу остали недовршени до краја међуратног доба. И почетком 1941. године, приликом расправе о новом буџету, истицано је „да су кредити за потребе Техничког одељења исувише мали с обзиром на наше потребе“ и да их је стога требало повећати.⁶¹⁵

Такође, у приказу резултата трогодишње владе Милана Стојадиновића у Зетској бановини (1935-38)⁶¹⁶ као главни проблем у домену грађевинске дјелатности, за чије решавање су била издвојена значајна буџетска средства, истакнута је градња и поправка путева и мостова, а затим извођење хидротехничких и мелиорационих радова. Архитектонски радови, који су се односили на изградњу разних објеката за државне и бановинске установе, назначени су као „један између осталих крупних проблема (...) који је изискивао велике новчане инвестиције“. У овом трогодишњем периоду за њих је утрошено око 50 милиона динара, што је било више од три пута мање у поређењу са износом утрошеним за градњу и одржавање путева и мостова (око 160 милиона динара).⁶¹⁷

И крајем међуратног раздобља, буџетом Бановине за 1940/41. годину,⁶¹⁸ којим су се настојале задовољити „најнужније и најхитније потребе“, највећи дио редовних

---

⁶¹⁴ *Зетски гласник* од 10.7.1937.

⁶¹⁵ *Зетски гласник* од 1.3.1941.

⁶¹⁶ *Зетски гласник* од 24.6.1938.

⁶¹⁷ Исто: У вези са архитектонским радовима наведено је да је посебна пажња посвећена подизању зграда за средње, стручне и основне школе, од којих су на територији Црне Горе у изградњи биле осморазредне државне гимназије на Цетињу, у Котору и Пљевљима и четвороразредне у Колашину и Бијелом Пољу, Занатска школа у Подгорици, извођени су радови и на здравственим и пољопривредним објектима, туристичким павиљонима, зградама надлештава финансијских контрола и царинарница, подигнут је хотел у Улцињу, неколико путарских и надзорничких кућа, извођене су и бројне поправке болница, гимназија, сеоских основних школа и других зграда. Као резултат трогодишњег рада на пољу народног просвећивања отворено је 47 нових народних школа и једна грађанска, подигнуто је 88 нових школских зграда и реновирано 99. Но, и поред тога, већина школа се и даље налазила у изнајмљеним приватним зградама. Просветним, хуманим, културним, националним и витешким установама додијељена је помоћ од око један милион динара, међу којима су посебну пажњу уживала соколска друштва, којима су по потреби уступане и школске зграде.

⁶¹⁸ Аноним, *Наши нови бановински буџет*, *Зетски гласник* од 30.3.1940: Укупан износ буџета био је 55,739 милиона динара. Овим буџетом је нпр. за унапређење туризма, хотелијерства и саобраћаја

средстава био је додјељен Техничком одјељењу (око 28%), нешто мањи Просвјетном (око 22%), а још мањи Одјељењу за социјалну политику и народно здравље (око 15%).

Према званичним подацима из 1931. године, у Одсјеку за архитектонске и електромашинске послове Техничког одјељења Зетске бановине дјеловали су архитекти Радован С. Бељић, Анка Зечевић-Марковић и Петар Ст. Вукотић, контрактуални архитекти Иван Латишев и Лав Плахов и техничари Петар Пономарјев и Васо Косић.⁶¹⁹ Један архивски документ од априла 1932. који се односи на особље Техничког одјељења Банске управе упућује на закључак да су у њему у овом периоду били запослени и архитекта Виктор Заљевски, инжењери Лав Лукин и Љубомир Лазаревић и техничари Коста Лигутић и Владимир Гаљченко.⁶²⁰

Лав Плахов⁶²¹ је рођен 1901. године у Јелисаветпољу (Русија). Завршио је Архитектонски одсјек на Техничком факултету у Београду, гдје је дипломирао фебруара 1929. године. Потом је радио у Одјељењу индустрије и Техничком одсјеку у Управи државних монопола у Београду. За контрактуалног архитектонског приправника постављен је 1930. године у Техничком одјељењу Банске управе на Цетињу, у којем је током четврте деценије XX вијека радио као контрактуални архитекта. Био је ангажован на изради пројеката за нове зграде и поправке постојећих, ревидовању пројеката, изради докумената за пријем радова, учествовао је у комисијама, водио надзор над градњом, „све са врло добрим успјехом,“ како се наводи у увјерењу Техничког одјељења које му је издато 1937.

био предвиђен износ од око 300.000 динара, а у ванредним расходима помоћ туристичким одборима и друштвима од 160.000 динара, што је било знатно мање него почетком четврте деценије.

⁶¹⁹ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 491: Према стању од 1.5.1931.

⁶²⁰ *Списак разврстаног особља Техничког одјељења Банске управе на терет буџета Министарства грађевина са стањем на дан 1.4.1932. године*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - архива 1932-35. акта: Наведени су подаци о запосленима, број чланова породице и износ мјесечних принадежности.

⁶²¹ Службенички досије Лава Плахова, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „П-24“: Даље наведени подаци о Лаву Плахову добијени су из службеничког досијеа; За основне податке о Лаву Плахову видјети и: *Именик дипломираних инжињера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду...*, 48.

године. Из молбе за одобрење мјесечног одсуства из 1931. сазнаје се више о његовом раду на почетку службе и о приликама у Архитектонском одсјеку Техничког одјељења. Наведено је да је радио напорно и прековремено, понекад и као једини архитекта на опсежним стручним пословима пројектовања и израде техничких елабората. Образложивши ову молбу податком према којем је персонал Архитектонског одсјека 1931. године био повећан на четири архитекте и једног новог техничара, Плахов се обратио за припадајуће одсуство, негирајући наводе претпостављених о немогућности удовољења. Његов персонални службенички досије садржи још једно обраћање за одсуство, из 1932. године, поводом учешћа на Свесоколском слету у Прагу које му је било одобрено.

Годину дана након што је положио државни испит, Плахов је три пута упућивао молбу надлежнима за постављење на бановинску службу током 1939-40. године. У образложењу је истицао десет година свестране праксе у звању контрактуалног архитекте у Техничком одјељењу, слабо материјално стање и мјесечни приход у рангу чиновника приправника. У предлогу начелника Техничког одјељења који је сачињен јуна 1939. рад Лава Плахова је позитивно оцијењен, постојало је слободно буџетско мјесто и предлог за решење који је припремљен у Општем одјељењу. Међутим, одлука бана којом је постављен за бановинског вишег техничког пристава донијета је тек 25.3.1940. године. Поступак одлучивања по молби који је трајао годину дана, и поред недостатка стручног кадра и обимности посла у Архитектонском одјељењу, Плаховљевог вишегодишњег професионалног искуства и похвалних оцјена, упућује на закључак о извјесној инертности и индиферентности надлежних институција и њихових протагониста у домену грађевинске политике.

Радован Белјић је рођен 1897. године у Ваљеву. На Архитектонском одсјеку Техничког факултета у Београду дипломирао је фебруара 1925. године.⁶²² У звању техничког пристава Техничког одјељења Банске управе на Цетињу унапређен је крајем 1930. године у вишу групу. У јуну 1931. премјештен је у Технички одјељак при Среском начелству на Цетињу. Средином 1935. године примио је дужност

---

⁶²² Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 25.

шефа Архитектонско-електромашинског одсјека при цетињској Банској управи⁶²³ коју је обављао у периоду 1935-1943. године, што потврђује техничка документација која се чува у ДАЦГ.

Петар Вукотић је рођен на Чеву код Цетиња 1899. године. Након завршених студија архитектуре на Техничком факултету у Београду, гдје је дипломирао фебруара 1931. године,⁶²⁴ постављен је за архитектонског приправника у Техничком одјељењу Банске управе на Цетињу, у којем је радио до 1941. године. Државни стручни испит положио је 1933, а у већу положајну групу унапређиван је 1937. и 1940. године.⁶²⁵

Љубомир Кнежевић је одређен за приправника-архитекту у Техничком одјељењу на Цетињу средином 1936. године.⁶²⁶ Рођен је 1910. године у Чачку. Архитектуру је студирао на Техничком факултету у Београду, гдје је дипломирао октобра 1934. године.⁶²⁷

Током прве половине тридесетих година у Техничком одјељењу на Цетињу дјеловао је и архитекта Иван Латишев, до 1935. када је премјештен у Техничко одјељење у Сплиту. За вријеме службе на Цетињу био је и члан комисије за полагање испита концесионарних грађевинских обрта.⁶²⁸ Рођен је 1904. године у Харбину. Школовао се на Архитектонском одјелу Техничког факултета у Загребу, на којем је дипломирао за инжењера архитекту 1929. године.⁶²⁹ Године 1937. боравак Ивана Николајевича Латишева евидентиран је у управи Града Београда, када је пријавио своје занимање архитекте и исте године отишао из Београда за

---

⁶²³ *Службени гласник Зетске бановине* од 6.12.1930, *Зетски гласник* од 11.7.1931, 11.5.1935, 5.6.1937. и 6.7.1940.

⁶²⁴ *Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду...*, 66.

⁶²⁵ *Службени гласник Зетске бановине* од 14.3.1931, *Зетски гласник* од 8.3.1933, 19.6.1937. и 20.7.1940; *Лексикон неимара...*, 77.

⁶²⁶ *Зетски гласник* од 23.5.1936.

⁶²⁷ *Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду...*, 95.

⁶²⁸ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 446, 491: Према стању од 1.5.1931; *Зетски гласник* од 27.3.1935.

⁶²⁹ *Sveučilište u Zagrebu-Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000. (Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj)*, Zagreb 2000, 313.

Сплит.⁶³⁰ После Другог свјетског рата, Латисев је преко Будимпеште отишао у СССР (1950), у Ташкент, а затим у Лењинград, у којима је такође дјеловао као архитекта.⁶³¹

У првој половини четврте деценије у Техничком одјељењу радила је и архитекта Анка Зечевић, до октобра 1935. када је премјештена у Министарство грађевина.⁶³² Рођена је 1897. године у Сипићу (Крагујевачки срез). На Архитектонском одсјеку на Техничком факултету у Београду дипломирала је 1924. године. У Министарству грађевина је радила од почетка 1923, у звању цртача, а од септембра 1924. године у звању архитектонског приправника. Крајем 1926. године у краћем периоду била је запослена у Грађевинској дирекцији у Скопљу, а затим до краја 1927. у Општини града Београда. Након удаје за инжењера Ивана Зечевића и три године професионалне неактивности, са успостављењем банских управа, Анка Зечевић-Марковић је добила запослење у управи Зетске бановине, гдје је постављена за архитекту-приправника решењем министра грађевина (30.1.1930.). Државни испит је положила у марту 1931. године и потом била унапређивана у служби.⁶³³

Несређена грађа ДАЦГ извор је података који потврђују дјеловање архитекте Мирка Рендић⁶³⁴ током друге половине тридесетих година у Техничком одјељењу Банске управе (1937). Мирко Рендић је завршио Архитектонски одјел Техничког факултета у Загребу, на којем је дипломирао 1934. године.⁶³⁵

Крајем 1932. године у Техничко одјељење на Цетињу премјештен је Ђорђе Молчанов, инжењер-приправник Техничког одјељка при Среском начелству у Сиску. Као службеник Техничког одјељења унапређен је 1938. године.⁶³⁶ Георије

---

⁶³⁰ Олга Латинчић, Прилози биографијама руских архитеката-градитеља Београда, *Наслеђе XVI*, Београд 2015, 152.

⁶³¹ Aleksandar Kadijević, Djelatnost ruskih arhitekata emigranata u Hrvatskoj i Jugoslaviji (1920.-1980.), *Prostor*, 2 (56) 26 (2018), Zagreb 2018, 308-319, 314.

⁶³² *Зетски гласник* од 26.10.1935.

⁶³³ Дивна Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године, (грађу прикупио и за штампу приредио Александар Кадиевић), *ПИНУС Записи*, 5/1996, Београд 1996, 26-30; Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 17: Рођена је 15.6.1898. године.

⁶³⁴ *Дјеловодни протокол за 1937. годину - референт инж. Мирко Рендић*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

⁶³⁵ Sveučilište u Zagrebu-Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000..., 313.

⁶³⁶ *Зетски гласник* од 21.1.1933, 5.7.1933. и 24.9.1938.

В. Молчанов је рођен 1899. године у Чити (Русија). Дипломирао је за грађевинског инжењера на Техничком факултету у Београду јуна 1926. године.⁶³⁷

Марко Радевић⁶³⁸ је рођен 1908. године у Подгорици. Након завршеног Грађевинског одсјека Техничког факултета у Београду на којем је дипломирао октобра 1936, постављен је за приправника у Техничком одјељењу на Цетињу. Испит за овлашћеног грађевинског инжењера положио је 1939. године. У Радевићевом службеничком листу из периода италијанске власти наведено је да је комуниста и да је напустио службу 25.4.1941. године. На једном документу сачуваном у персоналном досијеу рукописом је забиљежено да је погинуо у НОБ-у 1943. године.

Радомир Лашић⁶³⁹ је рођен 1905. године у Лијевој Ријечи код Андријевице. Завршио је Грађевински одсек на Техничком факултету у Београду и дипломирао марта 1932. године. У Техничко одјељење Банске управе на Цетињу премјештен је из Техничког одјељка у Љубовији 1938. године, а затим је 1939. одређен за шефа Техничког одјељка у Никшићу.⁶⁴⁰

У Техничком одјељењу на Цетињу крајем 1929. године постављени су за техничаре Владимир Гаљченко⁶⁴¹ и Петар Пономарјев.⁶⁴² Пономарјев је рођен 1895. године. До 1919. завршио је Војну академију, Електротехничку школу и инжењерски курс за официра.

При среским начелствима на територији Зетске бановине основано је неколико техничких одјељака чији су се центри налазили у Дубровнику, Невесињу, Пећи, Рашкој, Беранама, Никшићу, Пријепољу и на Цетињу. Надлежност на територији

---

⁶³⁷ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 32.

⁶³⁸ Службенички досије Марка Радевића, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „П-30“: Даље наведени подаци о Марку Радевићу добијени су из службеничког досијеа; За основне податке видјети и: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 120.

⁶³⁹ Службенички досије Радомира Лашића, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Персонална досијеа, Ф „Л-М“18; Видјети и: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 78.

⁶⁴⁰ Слободна мисао од 5.11.1939.

⁶⁴¹ Службени гласник Зетске бановине од 14.6.1930, Зетски гласник од 18.1.1933. и 4.12.1937.

⁶⁴² Службенички досије Петра Пономарјева, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „П-25“.

Црне Горе имали су Технички одјељак Беране (за срезове: Андријевички, Берански, Бјелопољски и Колашински), Технички одјељак Никшић (за срезове: Даниловградски, Никшићки и Шавнички), Технички одјељак Цетиње (за срезове: Барски, Цетињски, Боко которски и Подгорички), дијелом и Технички одјељак Пријепоље (надлежан за срезове: Милешевски, Нововарошки, Пљеваљски, Прибојски и Сјенички).⁶⁴³

Краљевина Југославија
Kraljevina Jugoslavija

Службенички лист — Službenički list

I Презиме и име службеника *Виктор З. Заљевски*
I Prezime i ime službenika

II Рођен *дводеветог* дана *септембра* месеца *19* године *1900*
II Rođen *дводеветог* дана *септембра* месеца *19* године *1900*
у мјесту *Беране (Рачина)* срез *Беране* бановине *Зетске*

III Народност *Хрват* вера *Католичка* завјештанија *Југослованска*
III Narodnost *Хрват* вера *Католичка* завјештанија *Југослованска*

Звање у државној служби *Технички архитектонски*
Звање у државној служби *Технички архитектонски*

Звање и делатност *Технички одјељак Цетиње*
Звање и делатност *Технички одјељак Цетиње*

Фототраграфија службеника, сваке десете година — Fotografska službenika, сваке десете године.
(Формат — Format 8 X 7)

Године 1930	Године	Године	Године

*) Број дана у месецу и години и досетине у броју година исписати словима.
**) Свако промену звања уписати редом једно за другим. Сва промена звања на први поглед узети да показује последње звање службеника. Обавезно на рубрици XVII, овде стављати само најнови звање.
***) Број дана и месеца у години и досетине и бројева година исписати словима.
****) Свака промена звања узети редом једно за другим. Сва промена звања на први поглед узети да показује последње звање службеника. Обавезно на рубрици XVII, овде стављати само најнови звање.

На листу II година и досетине сваке државне службеника да у години 1930 год. поставити да ли је у годинама своје државне службе дао и да ли је државна служба преузео од 1. јануара 1930 год. поставити да ли је дао или не дао државно право да се у државној служби даје и да ли је државно право.

Напомена: Овај лист службеника издаје Министарство државних послова, Београд. Свака промена звања узети редом једно за другим. Сва промена звања на први поглед узети да показује последње звање службеника. Обавезно на рубрици XVII, овде стављати само најнови звање.

Цена 3 дина
14-222-15-31

Прилог 80, 1-2 Службенички лист архитекте Виктора Заљевског, прва страна и фотографија, 1930. (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „ВИГЗЖНО“)

У Техничком одјељку на Цетињу били су запослени архитекта Виктор Заљевски, инжењери Љубомир Лазаревић, Лав Лукин, Владимир Царенко,⁶⁴⁴ Мијат Бошковић, техничар Растислав Сазонов. Дужност шефа обављали су инжењер Гаврило Цемовић (од 1930. до 1934. године, када је оптужен поводом

⁶⁴³ Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак, Загреб 1931, 489.

⁶⁴⁴ Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине..., 391-392.

неправилности у раду Одјелјка и пензионисан),⁶⁴⁵ архитекта Борис Поздњаков (1935-36), инжењер Роберт Кригер (1936-39) и Поздњаков по други пут након 1939. године.

Виктор В. Заљевски⁶⁴⁶ је рођен 1902. године у Херсону (Русија). Школовао се на Архитектонском одјелу Техничке високе школе у Загребу, гдје је дипломирао 1926. године (Прилог 80, 1-2).⁶⁴⁷ Још прије стицања дипломе био је запослен као контрактуални архитекта у Грађевинској дирекцији у Скопљу, надлежној и за територију Косова,⁶⁴⁸ затим као општински инжењер Градског поглаварства у Приштини (од 1927.) и као архитекта у Техничком одјељењу у Сарајеву (од 1928.). Из Сарајева је премјештен у Техничко одјељење Банске управе на Цетињу 1932. године. Након годину дана службе унапређен је у већу групу и у истом својству, после двије и по године, почетком 1935. премјештен у Технички одјељак при цетињском Среском начелству.

Државни стручни испит из архитектонске струке положио је 1933. године. У старјешинским извјештајима доступним за период 1933-37. оцјењиван је као одличан и врлодобар у служби. У старјешинском извјештају за 1935. годину, шеф цетињског Техничког одјељка, Борис Поздњаков написао је да је Виктор Заљевски „одлично стручно спреман, марљив и у свему поуздан, примјерног владања, да је радио на изради пројеката, вођењу надзора над радовима, прикупљању података на терену, заступању шефа Одјељка у дужности за вријеме његовог одсуства са одличним успјехом, чиме је заслужио оцјену одличан.“ Заљевски је био запослен као архитекта Техничког одјељка на Цетињу и у периоду 1938-40. године, о чему свједочи документација ДАЦГ.

---

⁶⁴⁵ *Политика* од 14.12.1937.

⁶⁴⁶ Службенички досије Виктора Заљевског, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „ВИГЗЖНО“: Даље наведени подаци о архитекту Виктору Заљевском добијени су из његовог службеничког досијеа и допуњени подацима објављеним у дјелима: *Sveučilište u Zagrebu-ArHITEKTONSKI fakultet, 1919./1920.-1999./2000. (Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj)*, Zagreb 2000; Aleksandar Kadijević, *Djelatnost ruskih arhitekata emigranata u Hrvatskoj i Jugoslaviji (1920.-1980.)*, *Prostor*, 2 (56) 26 (2018), Zagreb 2018, 308-319.

⁶⁴⁷ *Sveučilište u Zagrebu-ArHITEKTONSKI fakultet, 1919./1920. - 1999./2000...*, 313.

⁶⁴⁸ Aleksandar Kadijević, *Djelatnost ruskih arhitekata emigranata u Hrvatskoj i Jugoslaviji (1920.-1980)...*, 316.

Инжењер Љубомир Лазаревић,⁶⁴⁹ који је претходно био на служби у Техничком одјелку на Цетињу, као један од одличних стручњака за градњу путева премјештен је у Технички одјелак у Никшићу средином 1934. године. У Никшићу је радио до краја 1935, када му је додијељен премјештај у Техничко одјељење Банске управе у Скопљу.

Растислав Д. Сазонов⁶⁵⁰ је рођен 1906. године у Санкт Петербургу (Русија). После завршене Руске реалке у Земуну, уписао је Архитектонски одсјек Техничког факултета у Београду 1925, на којем је одслушао 11 семестара и потом се, по личној молби, исписао 1932. године. Сазонов је током следеће четири године био запослен у Техничком одјелку на Цетињу, у којем је био и унапређен (1937). Уз молбу за постављење за техничара приправника из 1937. године приложио је препоруку шефа Техничког одјелка у којој је написано „да је показао одличну спремност за звање техничара, истакао се марљивошћу и вољом за рад, да је поред чисто техничког знања и одличан цртач, те да је врло вриједно радио и на терену на трасирању неколико путева.“

Мијат Бошковић је рођен 1903. године у Дријенку (Зетска бановина). За грађевинског инжењера дипломирао је на Техничком факултету у Београду марта 1934. године.⁶⁵¹ У старјешинском извјештају за 1939. годину оцијењено је да је као „марљив и поуздан службеник, радио на вођењу надзора на режијским радовима, пројектовању и другим пословима, са предложеном оцјеном одличан“.⁶⁵²

Роберт Кригер⁶⁵³ је рођен 1877. године у Москви (Русија). Дипломирао је за грађевинског инжењера на Високој техничкој школи саобраћаја и путева

---

⁶⁴⁹ *Зетски гласник* од 18.6.1932, 16.5.1934. и 18.12.1935, *Слободна мисао* од 13.5.1934.

⁶⁵⁰ Службенички досије Растислава Сазонова, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „С-Ш 37“.

⁶⁵¹ Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 96.

⁶⁵² *Старјешински извјештај за 1939. годину за службеника Мијата Бошковића*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „50“.

⁶⁵³ *Службени гласник Зетске бановине* од 6.12.1930; *Зетски гласник* од 10.6.1936; ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф6 „1937. - акта“; *Старјешински извјештај за 1939. годину* у Службеничком досијеу инж. Мијата Бошковића, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „50“;

Императора Александра I у Санкт Петербургу. Након службе у Техничком одјељењу Банске управе, у Одсјеку за мостове, путеве и железнице гдје је унапређен у већу групу 1930, за шефа цетињског Техничког одјељка постављен је 1936. године, умјесто Бориса Поздњакова који је премјештен за руководиоца Одјељка у Никшићу. Слична замјена функција догодила се три године касније, када је Кригер премјештен у Техничко одјељење Банске управе (1939), а за шефа цетињског Одјељка поново постављен Борис Поздњаков.

У Техничком одјељку Среског начелства у Никшићу били су запослени инжењери Гљеб Надаров,⁶⁵⁴ Владимир Петров, Вукашин Ушћумлић,⁶⁵⁵ Петар Лисенко цртач,⁶⁵⁶ техничари Андрија Штамбук, Душан Пејовић. Функцију шефа обављали су Фердо Гроспић,⁶⁵⁷ Борис Поздњаков, Радомир Лашић.

Борис Поздњаков, један од руских архитеката емиграната млађе генерације,⁶⁵⁸ током тридесетих година XX вијека дјеловао је на позицији руководиоца у различитим техничким одјељцима. Средином 1936. премјештен је са дужности шефа Одјељка на Цетињу на исти положај у Никшићу, у којем је био на служби 1936-39. године, у звању техничког савјетника, а од 1938. и вишег савјетника. Крајем 1939. године поново му је одређен премјештај на Цетиње, за шефа Техничког одјељка при Среском начелству.⁶⁵⁹

Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., XXIV: Диплома Роберта Кригера нострификована је решењем Савета Техничког факултета бр. 65 од 21.3.1932. године.

⁶⁵⁴ *Илустровани званични алманах-шематиизам Зетске бановине...*, 491.

⁶⁵⁵ *Слободна мисао* од 19.5.1935: Петров и Ушћумлић постављени су 1935. године за инжењере - приправнике у Грађевинској секцији у Никшићу.

⁶⁵⁶ *Службени гласник Зетске бановине* од 6.12.1930: Радио је 1930. године као цртач дневничар.

⁶⁵⁷ *Слободна мисао* од 24.11.1929; *Алманах Краљевине Југославије*, IV јубиларни свезак, Загреб 1931, 489; *Илустровани званични алманах-шематиизам Зетске бановине...*, 491; *Слободна мисао* од 10.6.1934.

⁶⁵⁸ Aleksandar Kadijević, Marina Đurđević, *Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918-1941)*, *Centropa 1*, New York 2001, 145.

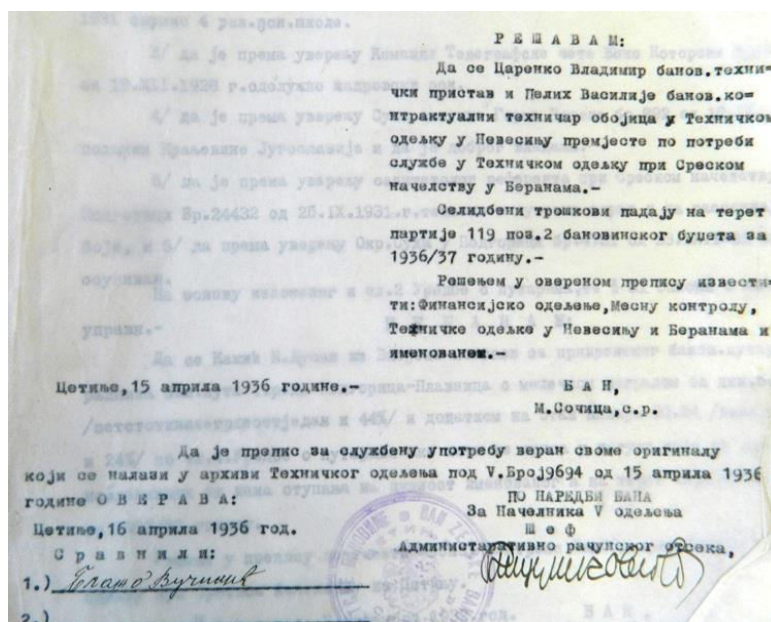
⁶⁵⁹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф4 „1935. повјерљива и општа акта“: Захтјев шефа Техничког одјељка Бориса Поздњакова од 10.5.1935. године упућен Техничком одјељењу Банске управе за хитно постављење техничког особља; *Зетски гласник* од 10.6.1936, 24.9.1938. и 2.9.1939; *Слободна мисао* од 19.3. и 5.11.1939.

Инжењер Гљеб Надаров, који је више година радио на бројним техничким пословима у Никшићу, премјештен је 1933. у Техничко одјељење на Цетињу.⁶⁶⁰

Вукашин Ушћумлић⁶⁶¹ је рођен 1907. године у Унчу (Зетска бановина). Дипломирао је на Грађевинском одејку Техничког факултета у Београду јуна 1934. године.

Андрија Штамбук,⁶⁶² техничар Техничког одјељка у Никшићу, након службе у трајању од око 12 година током које је у многим пословима замјењивао инжењере, премјештен је у Технички одјељак у Дубровнику почетком 1940. године.

Душан Пејовић⁶⁶³ је рођен 1914. године у мјесту Подврш код Никшића. Завршио је Архитектонско-грађевински одсјек Средње техничке школе у Сарајеву и Загребу 1937. године. Радио је у Банској управи на Цетињу 1939, а затим у Техничком одјељку у Никшићу 1940. године.

Прилог 81 Владимир Царенко, Решење о премјештају у Технички одјељак у Беранама, 1936.

(ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „А-Ц-Ч-Ћ“ 39)

⁶⁶⁰ Слободна мисао од 15.10.1933.

⁶⁶¹ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 97.

⁶⁶² Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине..., 491; Зетски гласник од 20.5.1933, Слободна мисао од 18.2.1940.

⁶⁶³ Службенички досије Душана Пејовића, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „П-28“.

У Техничком одјелу Среског начелства у Беранама дјеловали су инжењери Лав Лукин, Артур Тимар, техничари Живко Ђурановић, Силвестар Маљм, Никола Смирнов,⁶⁶⁴ цртачи Годор Чумаченко,⁶⁶⁵ Анатолије Ижогин, несвршени студент Техничког факултета, као и инжењер Владимир Царенко (Прилог 81).⁶⁶⁶ Дужност шефа Одјелка током прве половине тридесетих година вршили су Слободан Крајцер⁶⁶⁷ и Љубомир Чукић.⁶⁶⁸ Чукић је у Беране премјештен из Техничког одјелу у Сарајеву почетком 1932. године. На позицији шефа Одјелка налазио се до средине 1936, када му је одређен премјештај у Техничко одјелу на Цетињу.

Лав Лукин⁶⁶⁹ је рођен 1892. године у Кишињеву (Русија). Током 1931-32. године био је запослен у Техничком одјелу и Техничком одјелу на Цетињу, а од августа 1932. у Одјелу у Беранама. Посао шефа Техничког одјелка у Невесињу обављао је 1936. године.

Инжењер Артур Тимар премјештен је у Технички одјел Беране из Среског начелства у Сремској Митровици 1936. године.⁶⁷⁰

Силвестар А. Маљм⁶⁷¹ је рођен 1892. године у Варшави (Русија). Завршио је Павловску Нижу Војну академију инжењерске струке. Након доласка у Краљевину СХС 1921. године, био је запослен као техничар Грађевинске секције у Андријевици 1922-28, а затим у Техничком одјелу у Беранама током тридесетих година. У старјешинским извјештајима оцјењиван је као врлодобар и одличан у служби, „врло марљив и поуздан, примјерног владања“. Радио је на трасирању пута Беране-Рожај-Тутин и водио надзор над радовима, израђивао је

---

⁶⁶⁴ *Илустровани званични алманах-шеметизам Зетске бановине...*, 492.

⁶⁶⁵ *Службени гласник Зетске бановине* од 17.5.1930: За бановинског дневничара-цртача постављен је у мају 1930. године.

⁶⁶⁶ Решење о премјештају Владимира Царенка из Техничког одјелка Невесење у Технички одјел Беране 1936. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелу, персонална досијеа, Ф „А-Ц-Ч-Ћ“ 39.

⁶⁶⁷ *Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак*, Загреб 1931, 489.

⁶⁶⁸ *Зетски гласник* од 2.3. и 18.6. 1932. и од 20.6.1936.

⁶⁶⁹ *Зетски гласник* од 12.12.1931. и 28.9.1932;

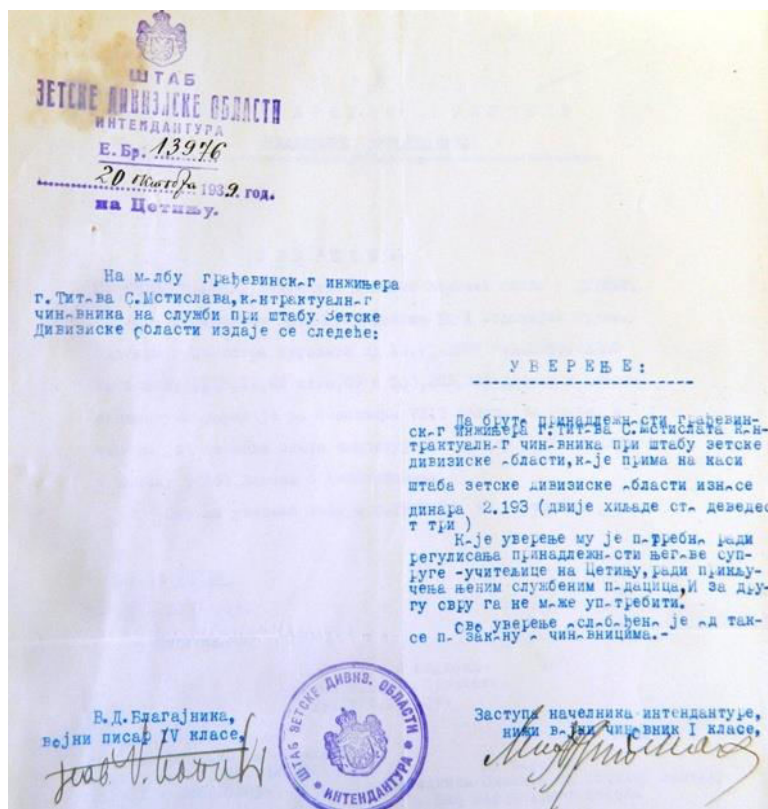
Извјештај о запосленима у Техничком одјелу у Невесињу и њиховој војној служби достављен 24.11.1936. Техничком одјелу Банске управе на Цетињу, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелу, Ф 6 „1937. - акта“.

⁶⁷⁰ *Зетски гласник* од 20.6.1936.

⁶⁷¹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелу, персонална досијеа, Ф „С-Ш 37“.

елаборате за школе, водио надзор над јавним радовима Беранског среза. Значајан је и његов допринос развоју просвете и отварању занатских школа у Андријевици и Беранама.⁶⁷²

Анатолије Ижогин,⁶⁷³ бановински цртач-дневничар Техничког одјељка у Беранама, који је имао завршену средњу школу и неколико семестара Техничког факултета, решењем бана од децембра 1937. године добио је повећање мјесечне награде.

Прилог 82 Мстислав С. Титов, Увјерење о бруто припадностима, 1939. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф 48 „досијеа учитеља“)

Крајем тридесетих година у служби Зетске дивизијске области дјеловао је војни инжењер Мстислав Титов, а у Хигијенском заводу на Цетињу хрватски архитекта Иво Драчић.

⁶⁷² Руси у Беранама, (106-115), у: Руси у Црној Гори. Руска емиграција у Црној Гори након Октобарске револуције и грађанског рата, Бијело Поље 2011, 108-109.

⁶⁷³ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „ВИГЗЖНО“.

Иван (Иво) Драчић⁶⁷⁴ је рођен 1910. године у Црквеници (Савска бановина). Након што је завршио Архитектонско-инжењерски одсјек на Техничком факултету у Загребу 1938. године, постављен је за инжењера приправника крајем исте године у Хигијенском заводу на Цетињу, у Санитетско-техничком одјељењу. Мстислав С. Титов,⁶⁷⁵ грађевински инжењер, био је запослен као контрактуални чиновник при штабу Зетске дивизијске области (Прилог 82). У служби војних власти радио је и током прве половине тридесетих година.⁶⁷⁶

Током четврте деценије XX вијека као општински инжењери на Цетињу дјеловали су инж. Штарк, Иван Зечевић, Глигорије Вукчевић, Конрад Флек, Ђорђе Сопоцко. Средином 1930. године, након објављеног и завршеног стјечаја (конкурса), министар грађевина је за општинског инжењера на Цетињу одобрио избор инж. Штарка, који је имао више од двадесет година искуства на грађевинским и електромашинским пословима.⁶⁷⁷ Раних тридесетих година као општински инжењер радио је и инжењер Глигорије Вукчевић, након што је 1931. премјестио своје пословање из Београда на Цетиње,⁶⁷⁸ али је убрзо поднио оставку, 1932. године.⁶⁷⁹ Глигорије Вукчевић је рођен 1888. године у Лијешњу код Подгорице. Студирао је на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду и дипломирао октобра 1921. године. Радио је у општини Београд, а потом у сопственом предузећу „Раде Неимар“ у којем је израђивао пројекте и изводио

---

⁶⁷⁴ Службенички досије Ива Драчића, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „Д“... ; Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000..., 314.

⁶⁷⁵ Увјерења о износу мјесечних припадности М. Титова од 20.10.1939. и 15.4.1940, издата ради регулације припадности његове супруге, учитељице на Цетињу, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „48 досијеа учитеља“.

⁶⁷⁶ Слободна мисао од 6.5.1934: Био је надзорни инжењер војних власти приликом поправке војне касарне у Никшићу 1934. године.

⁶⁷⁷ Службени гласник Зетске бановине од 10.5.1930; Епоха од 9.8.1930.

⁶⁷⁸ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 6 „1937.-акта“.

⁶⁷⁹ Зетски гласник од 19.11.1932.

радове у Београду и у Зетској бановини.⁶⁸⁰ Постоје и наводи да је студирао у Француској.⁶⁸¹

Као инжењер у општини Цетиње био је запослен и Иван Зечевић, до средине 1934. године када му је отказана општинска служба.⁶⁸² Рођен је 1892. године у Лијевој Ријечи (Подгорички срез). Студирао је на Грађевинском одсеку Техничког факултета у Београду, на којем је дипломирао октобра 1923. године.⁶⁸³

Од посебног значаја за Боку Которску било је дјеловање архитекте Милана Злоковића.⁶⁸⁴ До краја четврте деценије XX вијека настало је неколико његових дјела планираних за ово подручје, зграда Царинарнице у Котору, Дом народног здравља у Рисну, вила „Ривиера“ у Херцег Новом, план за градњу Дома краља Александра у Бијелој, предлог за систематизацију западног дијела которске обале, неколико текстова о техничким и регулационим проблемима Боке Которске у којима се залагао „да Бока своју стару физиономију прилагоди савременим потребама“,⁶⁸⁵ као и пројекат за Градски павиљон у Котору.

Техничко одјељење Банске управе и технички одјељци при среским начелствима суочавали су се током свог рада са бројним проблемима, злоупотребама, незаконитостима, недостатком стручног кадра, тешким животним приликама запослених. У вези са тим индикативан је примјер обраћање шефа цетињског Техничког одјељка Бориса Поздњакова Техничком одјељењу Банске управе поводом хитног постављења техничког особља, с обзиром на велики обим посла и

---

⁶⁸⁰ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 7; Лексикон неимара,...79.

⁶⁸¹ Светозар Пилетић, Сага о Подгорици..., 410-411.

⁶⁸² *Зетски гласник* од 4.7.1934.

⁶⁸³ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 16; Дивна Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета..., 27; Иван Зечевић био је супруг архитекте Анке Марковић-Зечевић.

⁶⁸⁴ О архитекти Милану Злоковићу видјети: Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић, Београд 1989; Марина Ђурђевић, Живот и дело архитекте Милана Злоковића (1898-1965), *Годишњак града Београда*, књ. XXXVIII, Београд 1991, 145-168; Зоран Маневић, у: Лексикон неимара, Београд 2008, 137-153; Вања Панић, Милан Злоковић. Афирмација модернизма, Београд 2011; Ljiljana Vladojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zloковића*, Београд 2015.

⁶⁸⁵ *Глас Боке* од 6.5.1939: Такође и Учитељски дом на Цетињу.

недовољан број запослених (10.5.1935.).⁶⁸⁶ У образложењу захтјева истакнута је надлежност Техничког одјељка за обимне послове у четири среза са приближно 640 км државних и бановинских путева, око 60 државних зграда, 50 зграда основних школа, за обимне хидротехничке радове, поправке и изградњу путева. Такође је указано и на често ангажовање запослених на градњи општинских путева и надзор над радовима, услед чега је преостајало недовољно особља за рад у Одјељку у којем је био запослен један архитекта, два инжењера (од којих један као члан режијског одбора није био активан) и осам техничара (од којих је седам ангажовано на административним пословима или нису били способни за теренски рад). Поздњаков је прилике у Техничком одјељку додатно образложио наводима да и поред прековременог рада није у могућности да заврши послове и да је у недостатку административног особља приморан и на томе радити, а не на пројектима, „што није било пракса у његових претходних седам година службе у функцији шефа у другим одјељцима, гдје је радио и на изradi техничких елабората“.

Средином четврте деценије у Техничком одјељку на Цетињу евидентиране су злоупотребе које су постале предмет вишегодишњег судског поступка. Бан Сочица је тим поводом од министра грађевина затражио премјештај Поздњакова (4.7.1935.) у циљу правилније истраге и рада Одјељка у којем су априла и маја 1935. године установљене знатне злоупотребе. Као предмет истраге наведен је проналазак одговорних чиновника и утврђивање злоупотребљених сума, а за Поздњакова, који је овдје постављен почетком 1935. године, да се из досадашњег рада показао као „неподесан за шефа Одјељка у оваквом стању, територијалној величини и важности.“⁶⁸⁷ Истрагом је до краја 1935. године утврђено да злоупотребе износе око милион динара, ухапшен је инжењер Асатуров, док су против бившег шефа Гаврила Цемовића и осталих истрага и суђење настављени. Претрес деветорици оптужених да су од оснивања Техничког одјељка 1930. до 1934. године оштетили државу за више од пола милиона динара, бившем шефу

---

⁶⁸⁶ ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 4 „1935. повјерљива и општа акта“.

⁶⁸⁷ ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 4 „1935. повјерљива и општа акта“.

Цемовићу, режисеру Чакићу, четворици техничара, једном чиновнику Одјељка и двојици чиновника Финасијске дирекције у Подгорици, почео је пред Окружним судом крајем 1937. године.⁶⁸⁸ На сличне проблеме указивао је и инжењер Глигорије Вукчевић у представкама достављеним Техничком одјељењу Цетиње (16.7.1937.) и Министарству грађевина (21.7.1937.), истичући несређеност, лоше пословање и незаконитости у раду Техничког одјељења и одјељака на територији Зетске бановине.⁶⁸⁹

Из молбе Лава Плахова за постављење на бановинску службу упућене бану Крстићу марта 1940. сазнаје се о недостатку стручног кадра као проблему актуелном и крајем четврте и почетком пете деценије XX вијека. С обзиром на то, као и на бројне хитне послове у Бановини, Плахов је дјелатност Архитектонског одсјека Техничког одјељења оцијенио угроженом. У истом периоду је и руководиоца Одсјека тражио запослење стручњака, пошто је Бановина имала само једног архитекту који је био додијељен новоустановљеном Одсјеку за државну мобилизацију и заштиту од напада из ваздуха. На конкурс који је Банска управа расписала за девет инжењера пријавио се само један кандидат на приправнички положај, који потом није одговарао на понуду за запослење упућену од Банске управе.⁶⁹⁰ Недостатак стручног кадра и знатно веће потребе за стручњацима обиљежиле су и дјелатност највећег архитектонског бироа међуратног раздобља, Архитектонског одјељења Министарства грађевина, у којем су дјеловали архитекти различитих генерација и стилских оријентација. Они су уз рад на пројектима такође обављали и друге послове из надлежности Одјељења: ревизије, колаудације, суперколаудације, рад у стручним комисијама.⁶⁹¹

---

⁶⁸⁸ *Слободна мисао* од 24.11.1935; *Политика* од 22.11, 28.11, 24.12. и 30.12.1935; *Глас Боке* од 30.11.1935: Такође је пренио ову вијест, предлажући „да би било добро да се истрага након канцеларијске настави на терену у сврху прегледа изведених радова; (*наводећи да*) и на Приморју има радова који су коштали доста новаца, а нису изведени добро, нити су завршени, због чега би требало испитати оне који су колаудирали такве радове; *Зетски гласник* од 6.1.1936. објавио је да је истрага настављена у Окружном суду; *Политика* од 14.12.1937.

⁶⁸⁹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 6 „1937. - акта“.

⁶⁹⁰ Службенички досије Лава Плахова, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, персонална досијеа, Ф „П-24“: Од девет инжењера тражено је пет архитеката.

⁶⁹¹ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 172, 176, 179, 187.

Јавно реаговање овлашћеног инжењера Владимира Сукуренка и групе овлашћених предузимача објављено 1939. године у форми захтјева за неуступање грађевинских радова неовлашћеним лицима, нестручним и непризнатим по Грађевинском закону и Закону о радњама, указивало је и на праксу уступања радова неовлашћеним предузимачима као додатни проблем са којим се суочавала техничка професија у Зетској бановини.⁶⁹²

Заштити интереса и унапређењу инжењерске струке требало је да буде посвећена активност секције Удружења југословенских инжењера и архитеката, чије је оснивање на Цетињу иницирано почетком 1934. године.⁶⁹³ На конференцији, којој је присуствовало око 30 инжењера, изабран је Акциони одбор за оснивање удружења у који су ушли архитекта Заљевски и инжењери Јун, Цемовић, Шевчик, Икономовић, Вукчевић, Горјачковски и Дризо.⁶⁹⁴ Овим наводима исцрпљени су доступни подаци у вези са оснивањем Секције Удружења југословенских инжењера и архитеката на Цетињу, којих је у овом периоду на територији Зетске бановине дјеловало око 120.

---

⁶⁹² *Слободна мисао* од 30.4.1939.

⁶⁹³ *Зетски гласник* од 21.2.1934; *Слободна мисао* од 25.2.1934.

⁶⁹⁴ Дризо С. Јурије је рођен 1897. године у Грицеву (Русија). За грађевинског инжењера дипломирао је на Техничком факултету у Београду 1931. године. Видјети: Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 68.

ПРОФАНА АРХИТЕКТУРА

ПАЛАТА БАНСКЕ УПРАВЕ НА ЦЕТИЊУ

Након стварања Зетске бановине приступило се изради планова за нову зграду намијењену Банској управи на Цетињу, будући да је некадашњи Владин дом, у којем су се до тада налазила надлештва, услед недовољног броја просторија и њиховог неодговарајућег распореда оцијењен као неодговарајући потребама и разгранатости послова у банској управи.

Питање изградње управне зграде Зетске бановине на Цетињу покренуто је на првој сједници Банског вијећа одржаној у децембру 1930. године. Претходно је за израду плана ангажован архитекта Министарства грађевина Николај Краснов, који је нацрте завршио до августа 1930. године.⁶⁹⁵ Након успјешног тридесетогодишњег рада у својој домовини Русији и емиграције у Краљевину СХС 1922, угледни руски архитекта је провео седамнаест година радећи у Архитектонском одјељењу Министарства грађевина у Београду, у којем је био руководиоца пројектантског сектора у Одсеку за монументалне грађевине.⁶⁹⁶ Красновљев пројекат за зграду Банске управе на Цетињу оцијењен је у новијој историографији као његово остварење изузетне вриједности.⁶⁹⁷ Приликом израде

---

⁶⁹⁵ Иван Р. Марковић, О архитектури зграде Краљевске Банске управе Зетске бановине, *Новопазарски зборник* 28, Нови Пазар 2004, 116.

⁶⁹⁶ Жељко Шкаламера, Архитекта Никола Краснов (Москва 1864-Београд 1939), *Свеске ДИУС* 14, Београд 1983, 109-129.

О Краснову видјети и: Константин Никифоров, Руски архитекта Н. П. Краснов-градитељ Његошеве капеле на Ловћену, *Стварање* 8/9, Титоград 1991, 827-831; Александар Кадиевић, Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922-1939), *Саопштења* XXVI, Београд 1994, 181-192; Александар Кадиевић, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године, *Годишњак града Београда* књ. 44, Београд 1997, 221-255; Михајло Митровић, Рехабилитација Краснова, *Политика* од 27.4.2002; Иван Р. Марковић, О архитектури зграде Краљевске Банске управе Зетске бановине, *Новопазарски зборник* 28, Нови Пазар 2004, 115-131; Лексикон неимара, Београд 2008, 209; Медаковић Милан-Рађеновић Ранка-Боровњак Турђија, Николај Краснов-руски неимар Србије (1864-1939). Поводом 150 година од рођења (каталог изложбе), Београд-Москва 2014; Драгомир Ацовић, Николај Краснов-Албум сећања, Београд 2017.

⁶⁹⁷ Александар Кадиевић, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина..., 238.

плана и предрачуна са њим су сарађивале архитекте Даница Новаковић, Добрила Јовановић и Радмила Јеврић.⁶⁹⁸

Николај Краснов је за потребе Банске управе на Цетињу пројектовао монументалну палату правоугаоне основе која има сутерен, приземље и два спрата, на главној фасади и трећи спрат, са два унутрашња дворишта, једним главним стубиштем са вестибилном и три споредна и свим потребним просторијама за бановинска одјељења, модерно уређене унутрашњости (Прилог 83, 1-3).⁶⁹⁹ Између два унутрашња дворишта зграде постављена је велика свечана сала, као и још једно мање унутрашње двориште на њеној западној страни. Као материјал за изградњу предвиђен је и коришћен камен и бетон за носећу конструкцију, опека за преградне и носеће зидове, за обраду фасада малтерна оплата, а за обликовање пиластара, лукова и архиволти камен.

Приземље Банске палате планирано је за смјештај Финансијског и Општег одјељења и Одсјека за трговину и индустрију, а прва етажа за просторије намијењене бану у централном дијелу, као и његовом помоћнику, Банском вијећу и Управном одјељењу. Други спрат је резервисан за Одјељење социјалне политике и народног здравља, Просвјетно и Техничко одјељење, док су велике и свијетле просторије трећег спрата биле додијељене инжењерима и цртачима Техничког одјељења. Сутерен је одређен за смјештај Пољопривредног одјељења, економата, за станове надзорника зграде и служитеља, постројења за централно гријање, магацин и гараже.⁷⁰⁰ Просторна организација зграде функционално је ријешена помоћу добро освијетљених, дугачких ходника и бочно постављеног великог броја просторија, истог распореда на сваком спрату, као и постављањем велике, свечане скупштинске сале, квадратне основе, као комуникационог

---

⁶⁹⁸ *Предрачун за нову зграду Банске управе на Цетињу*, арх. Никола Краснов, арх. Даница Новаковић и арх. Добрила Јовановић, јул 1930. године; *Ситуациони план*, мај 1930. године; ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 - Срез Цг.

⁶⁹⁹ *Слободна мисао* од 29.3.1931, *Политика* од 28.4.1931.

⁷⁰⁰ *Слободна мисао* од 29.3.1931, *Слободна мисао* од 6.5.1934: У зграду која се довршава прво се усељава Техничко одељење на трећи спрат, а остала по завршетку појединих спратова.

чворишта које је спајало ходнике на западној и источној страни на приземљу и првом спрату. Пројектом је био предвиђен и довољан број чекаоница.⁷⁰¹

Као мјесто за изградњу Банске палате одређен је празан простор између улица Баја Пивљанина, војводе Батрића и Вука Мићуновића и зграда позоришта „Зетски дом“ и хотела „Париз“ са стране према Вилсоновој улици. Испред Банске палате планирано је уређење парка са оградом и три улаза, средњим намијењеним за пјешаке и бочним за аутомобиле.⁷⁰²

На припреми плана за зграду Банске управе на Цетињу радио је и Димитрије М. Леко, архитекта Министарства грађевина (1930).⁷⁰³ Сачувана скица цетињске банске палате представља једноставније решење у односу на његове конкурсне пројекте за банске палате у Бања Луци и Новом Саду, припремљене током исте године. Уз уважавање принципа строге симетрије, Леко је зграду на Цетињу планирао као равно завршену, са прочељем обликованим примјеном стубова и аркадног трема.

Подизање палате Банске управе одобрено је решењем Министарства грађевина, према предрачунској суми од око 9,4 милиона динара.⁷⁰⁴ Након што су одржане три оферталне лицитације и осигурана материјална средства решењем бана Уроша Круља, радови су у јуну 1931. године повјерени извођачу Фрању Тавчару из Љубљане, врховни надзор инжењеру Срећку Јуну, техничком вишем свајетнику, а стални надзор службеницима Техничког одјељења, контрактуалном архитекти Ивану Латишеву и архитекти приправнику Петру Вукотићу.⁷⁰⁵ Главни

---

⁷⁰¹ Иван Р. Марковић, О архитектури зграде Краљевске Банске управе..., 123, 127-128: На основу података из архива пројеката руских архитеката у Музеју архитектуре у Београду, аутор наводи да је комплетан трећи спрат централног ризалита био предвиђен за читаоницу и просторију за штампање.

⁷⁰² *Ситуациони план*, арх. Никола Краснов у сарадњи са арх. Даницом Новаковић и арх. Радмилом Јеврић, мај 1930, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 - Срез Цг.

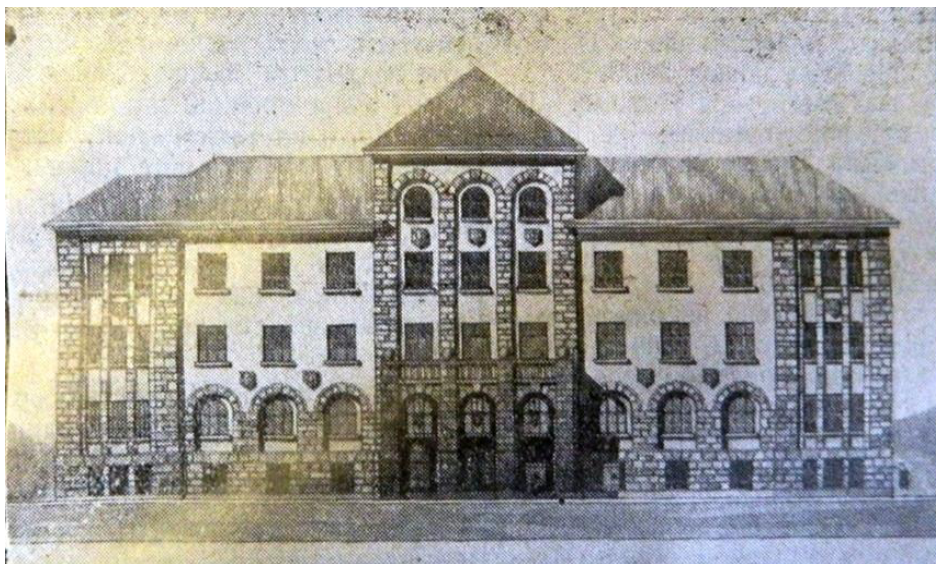
⁷⁰³ Љиљана Милетић-Абрамовић, Живот и дело архитектке Димитрија М. Лека (магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету Универзитета у Београду 1998. године), 48.

⁷⁰⁴ *Зета* од 17.8.1930.

⁷⁰⁵ *Службени гласник Зетске бановине* од 14.2.1931, *Слободна мисао* од 29.3.1931, *Зетски гласник* од 25.4, 29.4. и 24.6.1931, *Зета* од 5.7.1931, *Политика* од 13.7.1931, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 6 - „1937-акта“.

надзорни орган током градње била је архитекта Анка Зечевић.⁷⁰⁶ Камен темељац Банске палате свечано је положен 16.8.1931, на дан десетогодишњице ступања на престо краља Александра.⁷⁰⁷ Изградња је трајала до 1934. године.

Почетком 1933. године уљепшаван је околни простор засадима дрвећа око зграде и цвјетним вртом у унутрашњем дворишту. Банска палата је довршавана током 1933-34, тако да се управа Зетске бановине у њу преселила октобра 1934. године.⁷⁰⁸ Уређивање ентеријера настављено је и након усељења, о чему говоре огласи лицитација за набавку намјештаја објављивани 1935. и 1936. године у „Зетском гласнику“. У унутрашњости, главним улазним предворјем високог приземља доминирала су масивна двокрилна храстова врата. Према пројекту који је октобра 1935. осмислио архитекта Лав Плахов радови на њима били су завршени у марту 1937. године (Прилог 83, 6-7).⁷⁰⁹

Прилог 83-1 Нацрт нове Банске палате на Цетињу (*Зетски гласник* од 24.6.1931)

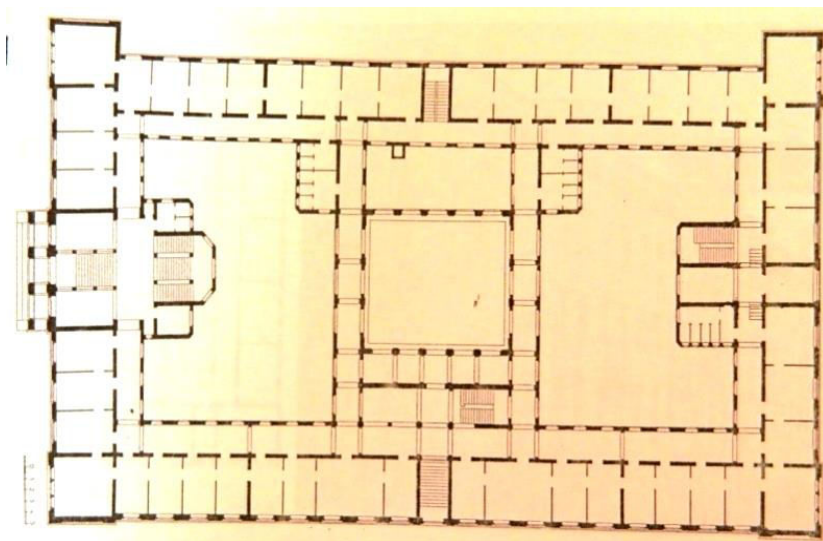
⁷⁰⁶ Дивна Ђурић-Замоло, *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета...*, Београд 1996, 29.

⁷⁰⁷ *Зетски гласник* од 15.8. и 19.8.1931.

⁷⁰⁸ *Зетски гласник* од 5.4. и 21.10.1933; *Зетски гласник* је од јула до октобра 1933. године објављивао огласе оферталних лицитација за завршне радове на згради: за уградњу трезорских врата, инсталирање водовода, канализације и санитарних предмета, за израду електричне инсталације, централног ложења, за лимарске радове; *Зетски гласник* од 14.4. и 13.10.1934. године;

Документација о извођењу ових радова чува се у ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 и Ф 36 - Срез Цг.

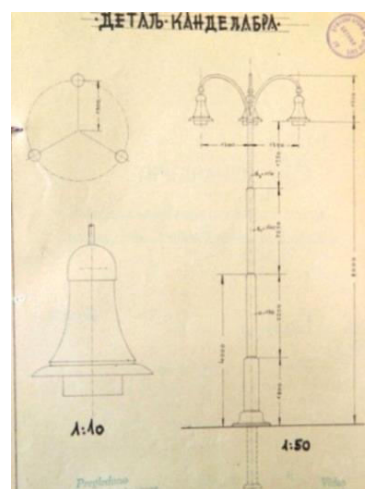
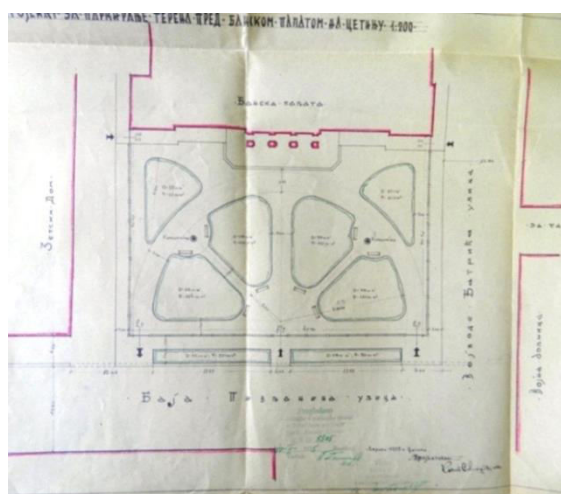
⁷⁰⁹ *Пројекат за храстова врата на главном степеништу*, арх. Лав Плахов, октобар 1935, као и обимна документација о извођењу радова, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 - Срез Цг.

Прилог 83-2 Основа приземља Банске палате
(D.Martinović-U.Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980)

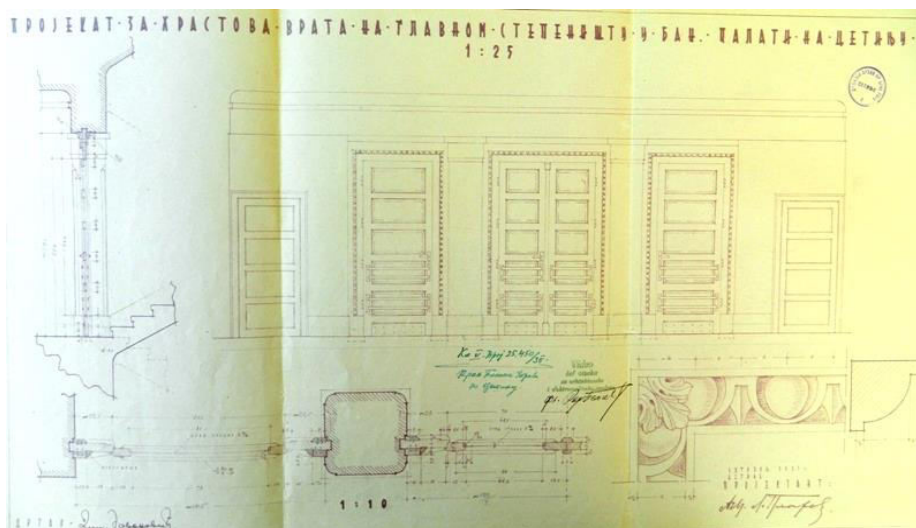
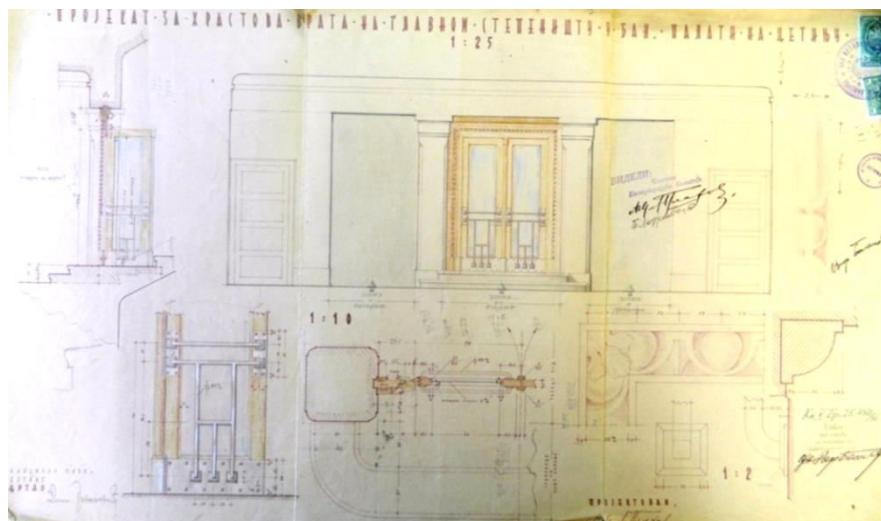

Прилог 83-3 Зграда Банске управе, данас зграда Општине Цетиње, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

Прилог 83, 4-5 Пројекат за паркирање терена пред Банском палатом и детаљ канделабра, техн. Косто Лигутић, 1935. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 - Срез Цг.)

Прилог 83, 6-7 Пројекат за храстова врата на главном степеништу, арх. Лав Плахов, 1935, два изгледа (ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 - Срез Цт.)

За уређење парка испред Банске палате пројекат је припремио техничар Косто Лигутић, априла 1935. године (Прилог 83-4).⁷¹⁰ На платоу испред зграде планиране су четири полукружно распоређене парковске површине и двије мање у угловима, са канделабрима и клупама. Од централног улаза у парк намијењеног пјешацима, његовом средином, до главног улаза у зграду водила је стаза ширине три метра, док је бочне улазе повезивао полукружни пут за аутомобиле. На позицији крајњих углова, испред зграде изведена су и два додатна бочна улаза.

⁷¹⁰ Пројекат за паркирање терена пред Банском палатом, техн. Косто Лигутић, април 1935, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35- Срез Цт.

Лигутић је осмислио и нацрте за канделабре (Прилог 83-5), а претходно октобра 1934. године пројекат за клизећа врата за просторију помоћника бана.⁷¹¹

Управна зграда Зетске бановине у основи је сродна раније саграђеним објектима сличне намјене на Цетињу, Владином дому, монументалном здању са унутрашњим двориштем које има сутерен, приземље и спрат, подигнутом 1910. године за потребе црногорске владе и надлештава, као и Његошевој Биљарди која је саграђена 1838. године за владарску резиденцију и државну управу као приземно-спратна зграда правоугаоне основе са унутрашњим двориштем и угаоним кулама.⁷¹²

У распореду просторија и спољашњем обликовању Банске палате примијењено је основно академско начело осне симетрије (Прилог 83, 1-3). Прочељној фасади, подијељеној на пет вертикалних сегмената, посвећена је посебна пажња. Главни улаз је конципиран у виду тролучног трема са балконом изнад њега, што у основној замисли кореспондира са решењем улаза у сусједну зграду позоришта „Зетски дом“, као и са праксом изградње балкона изнад улаза на цетињским кућама имућнијих власника. Централни ризалит додатно је истакнут лучно уоквиреним прозорским отворима по вертикали, рељефним апликацијама грбова и троугаоним кровним забатом. Предрачуном из 1930. године⁷¹³ било је предвиђено постављање петнаест грбова од природног камена на фасадама палате, накнадно према нацрту надзорног архитекте. У поставци и обликовању четири угаона сегмента зграде, који су наглашени рустиком сокла и пиластара, може се запазити и неоромантичарско евоцирање средњовјековне фортификацијске архитектуре. Истицањем ових елемената и обликовном концепцијом генерално, величином и позиционирањем зграде у градском простору, на нивоу значења упућује се и на концепт моћи и постојаности институције банске управе. Безорнаменталне фасадне површине првог и другог

---

⁷¹¹ *Пројекат за клизећа врата за просторију помоћника бана*, техн. Косто Лигутић, октобар 1934, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35- Срез Цт.

⁷¹² Димензије основе Банске палате су 45 x 85 м, а димензије основе Владиног дома 52 x 66 м. Подаци су преузети из књиге: Душан Маринковић-Урош Маринковић, *Цетиње. Споменци архитектуре...*, 62-65, 101-102, 133-135.

⁷¹³ *Предрачун за нову зграду Банске управе на Цетињу...*, *Ситуациони план...*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 35 - Срез Цт.

спрата, држачи за јарболе изведени између њих и једноставни правоугаони прозорски отвори доприносе и одређеном модерном визуелном утиску објекта.

У складу са главном фасадом, али у рационализованој форми, компоноване су и задња и бочне фасаде палате на којима се посебно истицао задњи улаз намијењен транспортним набавним возилима. Већих димензија у односу на остале, овај масивни портал, оквира наглашеног архитектонском пластиком, није реализован према првобитној замисли архитектке која је касније била поједностављена.⁷¹⁴

Чврстина и монолитност спољне обраде и симетрија као основно обликовно начело Банске палате на Цетињу одликовале су и ранија Красновљева дјела. У односу на њих, на цетињској Банској палати слојевитост фасадних површина је ублажена, при чему није нарушен ефекат монументалности. Стилски хетерогени елементи овог академистички конципираног здања сагласно принципу симетрије и примјеном петодјелне композиције главне фасаде, уједначеног распореда отвора и хералдичке рељефне пластике, на којем су у обликовању лукова, архиволти и каменој обради пиластара уочљиве романтичарске реминисценције, али и модернистичка прочишћеност фасадних површина, карактеристике су које Банској палати на Цетињу додјељују посебно мјесто у Красновљевом опусу.⁷¹⁵

Прије изградње управне зграде Зетске бановине, почетком 1931. године становници цетињске Нове вароши упутили су бану „представку о подизању Банског дома у Новој вароши,“ будући да је ово питање разматрано 1930. године, када је идеју подржао претходни бан Крсто Смиљанић. Као предност Нове вароши наведени су „отворени простор, близина станова банских чиновника, здравствени терен, јефтинија израда темеља“. Указано је и на њену занемареност „постављањем свих зграда и државних надлештава“ у старом дијелу града.⁷¹⁶

Замјерке поводом избора локације Банске палате истакнуте су и касније, у наводима матичних историографа према којима је зграда пореметила односе у простору, умањивши квалитет важних објеката као што су позориште „Зетски дом“ и зграда старог Руског посланства у Књажевини/Краљевини Црној Гори. У

---

⁷¹⁴ Иван Р. Марковић, О архитектури зграде Краљевске Банске управе..., 121-122.

⁷¹⁵ Александар Кадијевић, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина..., 238-239.

⁷¹⁶ *Епоха* од 21.3.1931.

образложењу је указано и на сличне примјере резиденцијалне архитектуре у старом градском језгру и закључено да у међуратном, али и каснијем периоду, није озбиљније разматрана могућност градње нових објеката на слободним просторима.⁷¹⁷

Позиционирањем и обликовањем Банске палате на Цетињу бавио се и Александар Игњатовић, анализирајући је и тумачећи у оквиру синкретистичког модела конструкције југословенског идентитета у архитектури, односно, његове концепције као синтезе различитих регионалних традиција.⁷¹⁸ „Робусном“, рустичном обрадом фасада, као и појединим елементима попут улазног аркадног трема са балконом или једноставних облика прозорских отвора евоциран је дух шире регионалне градитељске традиције, изражавајући „аутентични“ идентитет у архитектури. Позиционирањем на овај начин обликоване Банске палате у старом градском језгру, између Руског посланства и позоришта „Зетски дом“ изграђених за вријеме Књажевине Црне Горе у маниру обнове историјских стилова, истовремено је буђена асоцијација на „извјештаченост“ „стране архитектуре и некадашњег црногорског идентитета“.⁷¹⁹

ТИП ПРОЈЕКТА ЗА ЗГРАДУ СРЕСКОГ НАЧЕЛСТВА

Архитекти Техничког одјељења Банске управе на Цетињу, Иван Латишев и Петар Вукотић, радили су на изради типа пројекта за зграду среског начелства априла

---

⁷¹⁷ Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 197.

Овакав став по питању избора локације за Банску палату на Цетињу претходно је истакнут и у дјелу: Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980, 133-135.

⁷¹⁸ Aleksandar Ignjatović, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941, Beograd 2007, 307, 369, 383-384: У оквиру синкретистичког модела конструкције југословенског идентитета, који је почивао на идеји о југословенству као синтези аутономних култура (српске, хрватске и словеначке), архитектура је посматрана као облик изражававања југословенског културног идентитета заснованог на синтези националних, регионалних и локалних традиција. У оквиру овог модела један посебан облик конструкције националног идентитета заснован је на посматрању југословенства као синтезе регионалних идентитета.

Овакво схватање било је у складу са актуелном идеологијом интегралног југословенства и настојањем на умањивању историјских и етничких разлика између појединих југословенских култура.

⁷¹⁹ Исто, 383.

1932. године.⁷²⁰ Сачувана скица приказује једноставно обликовано кубично здање завршено косим кровом благог нагиба (Прилог 84). На главној фасади, перфорираној уједначеним нивовима правоугаоних прозорских отвора, посебно је наглашен портал са масивним оквиром и улазним вратима са надсвијетлом, акцентован великим заглавним каменом. У њеној композицији истакнута је и рустично обрађена зона сокла рашчлањена прозорским отворима, као и раздјелни и поткровни вијенац. На нивоу значења, објекти средњих начелстава овог типа својим обликовним језиком изражавали су концепт моћне државне управе, подржавајући и актуелна идеолошка начела о ублажавању етничких, вјерских и културних разлика које су биле веома изражене између појединих крајева на пространој територији Зетске бановине.

У истом периоду Техничко одјељење се обратило молбом за достављање типова за зграде средњих начелстава Техничком одјељењу Дринске бановине у Сарајеву, поводом чега је одговорено да планови нису рађени, осим плана за зграду Начелства у Ваљевској Каменици, намијењену и Средском суду, који је био послат на евентуалну употребу (11.5.1932.).⁷²¹

Иако је на нацртима зграда овог типа рађено, планови и подаци о намјенски грађеним објектима средњих начелстава у Црној Гори нису пронађени. За потребе средњих управа коришћене су већ постојеће зграде. Репрезентативан је примјер Средског начелства у Колашину, смјештеног у једноспратној кући изграђеној 1903. године на Доњем тргу,⁷²² који свједочи о лошим радним условима у неадекватним објектима у којима су углавном радила начелства услед непостојања њима намијењених новоградњи (Прилог 85, 1-2). Радови на реконструкцији оштећеног кровног покривача и изради два димњака на згради колашинског Средског начелства, чији су се димњачки отвори претходно налазили испод крова,

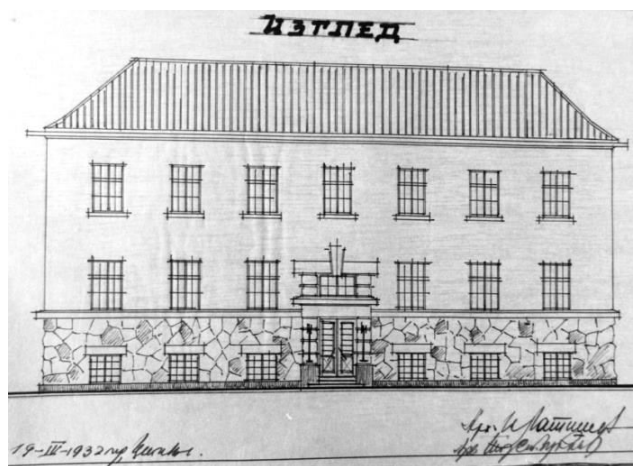
---

⁷²⁰ *Тип за зграду средског начелства*, арх. И. Латишев и П. Вукотић, 1932, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - архива 1932-35. акта.

⁷²¹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - архива 1932-35. акта.

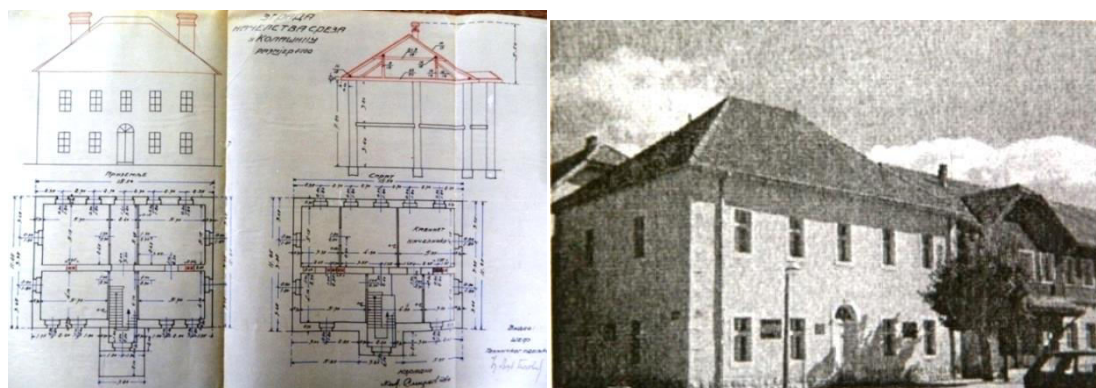
⁷²² Драгиња Кујовић, *Културно наслеђе Колашина...*, 50-53.

планирани су за извођење према елаборату техничара Николе Смирнова припремљеном 1941. године.⁷²³

Прилог 84 Тип за зграду среског начелства

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - архива 1932-35. акта)

Прилог 85-1 Среско начелство у Колашину (ДАЦГ..., Ф 14-Срез колашински) Прилог 85-2 Среско начелство у Колашину, данас Завичајни музеј (Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002)

ПАЛАТА ПРАВДЕ У ПОДГОРИЦИ

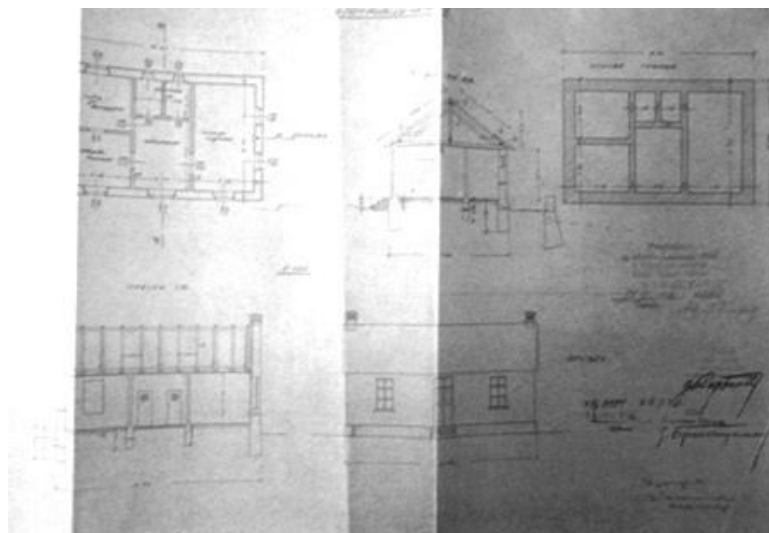
Према уредби Министарства правде, одлука о подизању Палате правде у Подгорици донесена је почетком 1941. године, чиме је овај град у којем је постојао и „Велики суд, најстарији овог ранга на Балкану“ био препознат и као центар правосуђа Зетске бановине.⁷²⁴ За градњу палате, у којој је требало да буду

⁷²³ Елаборат за хитну поправку зграде Среског начелства у Колашину, техн. Никола Смирнов, 13.3.1941, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински.

⁷²⁴ Зета од 16.2.1941.

смјештени Велики, Апелациони, Окружни, Срески, Шеријатски и Управни суд и оба државна тужилаштва одређен је кредит од 20 милиона динара. План зграде и више података о њој током истраживања нису пронађени.

ОПШТИНСКИ ДОМОВИ

Прилог 86 Општинска зграда у Петровцу, Пројекат, 1936.

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 4-Срез барски)

Недовољно је података објављених у међуратној штампи и докумената пронађених у доступној архивској грађи који се односе на изградњу општинских домова током четврте деценије XX вијека. Познато је да је планирана изградња општинских зграда на Цетињу и у Петровцу и да је подигнут Општински дом у Тивту, чију је нову, недовршену зграду 1931. године прегледао бан Урош Круљ приликом инспекционог путовања по Бановини.⁷²⁵

Након што је одобрен предрачун за подизање нове општинске зграде на Цетињу у улици Баја Пивљанина, јавна лицитација за градњу Општинског дома била је заказана за 18.9.1930. године.⁷²⁶

---

⁷²⁵ *Зетски гласник* од 23.5.1931; *Политика* од 12.9.1930: Прво писмено надметање за грађење овог објекта одређено је за 18.9.1930. године.

⁷²⁶ *Политика* од 27.5.1930, *Епоха* од 17.9.1930.

Пројектом из 1936. године изградња нове општинске зграде у Петровцу планирана је поред бановинског пута са стране према мору, наспрам објекта читаонице (Прилог 86). Конципирана је као једноставна приземна грађевина мањих димензија која је имала општинску канцеларију, салу за сједнице, чекаоницу, собу за пандура и двије апсане.⁷²⁷ Лицитација за извођење дијела радова била је заказана за 24.8.1936. године.⁷²⁸

ЖАНДАРМЕРИЈСКЕ ЗГРАДЕ, КАСАРНЕ И ВОЈНИ ОБЈЕКТИ

Почетком тридесетих година забиљежене су активности на подизању одређеног броја објеката намијењених жандармерији и војсци, војних касарни у Никшићу, Лијевој Ријечи, Хану Гаранчића, као и зграде Жандармерије у Никшићу. Изграђена је Жандармеријска станица на Цетињу, а планирано је и подизање Жандармеријске станице на Ивановим Коритима.

Жандармеријска станица на Цетињу је саграђена 1931. године⁷²⁹ на углу Дворске и улице Новице Церовића у старом језгру града (Прилог 87, 1-3). У каснијој адаптацији зграде дограђено је поткровље са карактеристичним кровним прозорима, према пројекту архитекте Вукоте Вукотића из 1967. године.⁷³⁰ Данас се користи за потребе Државног архива Црне Горе.

Подигнута је на угаоној позицији као објекат неправилне основе са унутрашњим двориштем отвореним на задњој страни (Прилог 87-2). Фасаде оријентисане према улицама Дворској и Новице Церовића обликоване су у комбинацији елемената изведених у академском и модерном стилу. Зона сокла обрађена је у наглашеној каменој рустици, док је композиција средњег појаса фасадних површина ријешена смјењивањем једноставних прозорских отвора и

---

⁷²⁷ *Пројекат општинске зграде у Петровцу*, име аутора нечитко, 17.6.1936, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 4-Срез барски: Припремљен на Цетињу и потписан од стране шефа Техничког одјелка Поздњакова, ревидовао га је архитекта Техничког одјељења Л. Плахов.

⁷²⁸ *Зетски гласник* од 1.8.1936.

⁷²⁹ Душан Мартиновић, *Постанак и развитак насеља...*, 43.

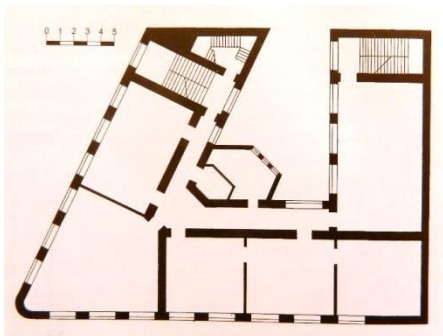
⁷³⁰ Dušan Martinović-Uroš Martinović, *Cetinje. Spomenici arhitekture...*, 137, 139.

правоугаоних зидних међупоља. Заобљени сегмент на уличном углу декорисан је хоризонталним линијама урезаним у малтеру, док је главни улазни дио са наглашеном надстрешницом и вертикалним уоквиреним низом од три прозора изведен у модерном маниру, на крајњем углу крила зграде према улици Новице Церовића. У модерном стилу обликован је и горњи појас уличних фасада прочишћених површина, завршен равним вијенцем.

Прилог 87- 1 Жандармеријска станица на Цетињу, данас зграда Државног архива Црне Горе, изглед 2015.
(Слађана Жуњић)

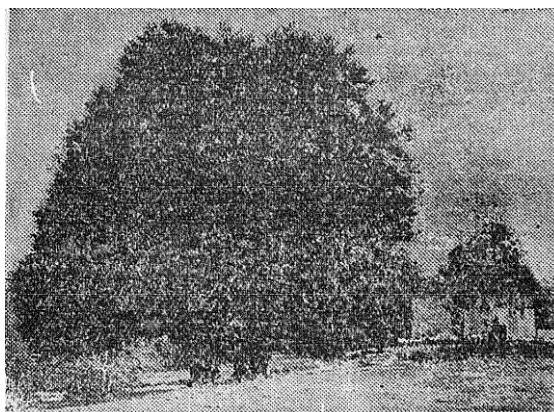
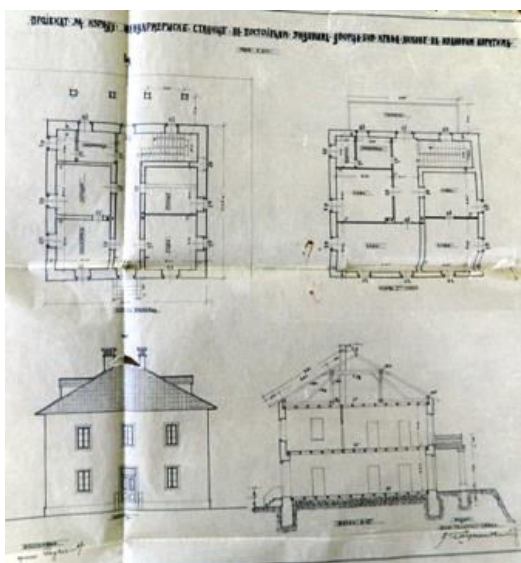

Прилог 87-2 Основа приземља зграде (D. Martinović-U.Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980);
Прилог 87-3 Изглед прије доградње поткровља (www.cetinje-mojgrad.org/?=226)

О постојању замисли о изградњи Жандармеријске станице на Ивановим Коритима на постојећим зидовима дворца краља Николе свједочи сачувани пројекат архитекте Радована Белића, без назначеног датума израде (Прилог 88, 1-2).

Пројектом је планирано подизање једноставно обликоване, једноспратне зграде, симетричног распореда просторија на приземљу са централно постављеним ходником. Концепцијом простора и обликовањем била је сродна цетињској варошкој кући. На главној фасади наглашен је портал са степенишним прилазом, док је на задњој планиран трем са четири ослонца.⁷³¹

Љетњиковац за породицу књаза Николе изграђен је на Ивановим Коритима 1896. и реновиран 1905. године. Скромна приземна кућа потом је била порушена, тако да су од ње остале само зидине. Реконструисан је и отворен 2009. године, без сличности са првобитним објектом.⁷³²

Прилог 88-1 Пројекат Жандармеријске станице на Ивановим Коритима, арх. Радован Бељић (ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29- Срез цетињски); Прилог 88-2 Рушевине дворца на Доловима, Иванова Корита (*Политика* 24.6.1931)

Изградња Жандармеријске зграде у Никшићу, намијењене канцеларијама жандармеријске чете, евентуално и смјештају жандармеријске школе, почела је 1930. године „изградњом подумента“, након које су радови били прекинути. Нису били настављени ни до средине 1935. године, „на великом плацу са

⁷³¹ Пројекат за израду Жандармеријске станице на постојећим зидовима дворца краља Николе на Ивановим Коритима, арх. Рад. Бељић, без назначеног датума, ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски: Потписао шеф Техничког одјељка.

⁷³² Dragica Đurašević Miljić, *Arhitektura u doba kralja Nikole*, *Matica* 64, zima 2015, 378, www.maticacrnogorska.me.

припремљеним грађевинским материјалом“, како је тим поводом писала „Слободна мисао“.⁷³³

Средином 1930. године радови на Артиљеријској касарни у Никшићу, у вриједности од 1,2 милиона динара, додијелени су грађевинару из Никшића Владимиру Сукуренку, док су радови на згради у Подгорици, вриједности од 0,95 милиона динара, били уступљени Велиши Поповићу, општинском инжењеру.⁷³⁴ Извођени су током 1931. године, будући да је „Слободна мисао“ крајем 1931. објавила вијест о подизању зграде за војне потребе у износу од 1,21 милиона динара које је било у току.⁷³⁵

Жандармеријске касарне у Лијевој Ријечи и Хану Гаранчића, чија је градња почела 1930. године, довршаване су средином 1931. уз помоћ Љеворечке општине и мјештана Тузи.⁷³⁶

ОФИЦИРСКИ ДОМОВИ

Током четврте деценије XX вијека подигнут је Официрски дом у Подгорици. Планирана је и градња Официрског дома на Цетињу, чији је пројекат био припремљен почетком пете деценије.

Официрски дом у Подгорици саградили су „о своме трошку официри Подгоричког гарнизона“ на земљишту које им је уступила општина поред Општинског дома, на којем се раније налазила зграда Читаонице. Његов камен темељац свечано је постављен 31.7.1932. године.⁷³⁷ Аутор пројекта зграде је инжењер Велиша Поповић.⁷³⁸ Ток градње Официрског дома, коју су у раздобљу 1934-40. године изводили инжењери Велиша Поповић (1934; 1940) и Григорије

---

⁷³³ *Слободна мисао* од 28.5.1935.

⁷³⁴ *Епоха* од 14.6.1930; *Службени гласник Зетске бановине* од 10.5.1930: Објављени су огласи лицитација за грађење по једне зграде у Никшићу и Подгорици, заказаних за 30/31. мај у Инжењерском одјељењу команде Зетске дивизијске области на Цетињу.

⁷³⁵ *Слободна мисао* од 11.10.1931.

⁷³⁶ *Зетски гласник* од 29.7.1931.

⁷³⁷ *Правда* од 20.7.1932, *Зетски гласник* од 23.7. и 3.8.1932, *Зета* од 31.7.1932, *Слободна мисао* од 7.8.1932, *Политика* од 1.8.1932: Приликом свечаног освећења темеља уписано је 50.000 динара добровољних прилога.

⁷³⁸ *Лексикон неимара...*, 324; Андрија Маркуш, 50 неимара Црне Горе, Подгорица 2008, 145-147; Милан-Мишо Брајковић, *Стара Подгорица, I*, Подгорица 2002, 64.

Вукчевић (1936), пратио је подгорички лист „Зета“, објавивши крајем 1940. године вијест о почетку радова на довршењу другог дијела зграде које је изводио Велиша Поповић.⁷³⁹ Ове радове ускоро је прекинуо почетак Другог свјетског рата.⁷⁴⁰ Зграда је недавно реконструисана и користи се за потребе библиотеке „Радосав Љумовић“.

Крајем 1940. године објављена је вијест о скором почетку изградње Офицерског дома на Цетињу, новог, великог и репрезентативног здања, на углу парка краљице Марије и у непосредној близини „Гранд-хотела“.⁷⁴¹ Пројекат Офицерског дома који је осмислио архитекта Мил. Вражалић ревидован је септембра 1940. године,⁷⁴² али није био реализован. Познато је да је Милутин Д. Вражалић студирао на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду, гдје је и дипломирао октобра 1927. године.⁷⁴³

Вражалић је комбиновањем академског и модерног обликовног поступка пројектовао једносратну зграду правоугаоне основе, са кровном терасом на једном дијелу, дугачком терасом испред прочеља и два степенишна прилаза на угловима, од којих је један водио у хол-вестибил (Прилог 89, 1-3). Основа димензија 42×21 м ријешена је симетрично, тако да су у прочељном дијелу приземља планиране простране и добро освијетљене просторије намијењене свечаној сали са бином на углу и трпезарији до које је водио улазни вестибил. Задњи дио приземља резервисан је за кухињу са помоћним просторијама, шанк, фоаје, канцеларију и тоалете, са степеништима постављеним на бочним странама. На спрату је изнад свечане сале и трпезарије пласирана пространа кровна тераса са дугачким ходником дуж ње, из којег се улазило у собе за пролазеће официре, собу за игре, библиотеку, читаоницу и канцеларију друштва „Књагиња Зорка“. На

---

⁷³⁹ *Зета* од 6.5.1934, 12.4.1936, 6.8.1939. и 27.10.1940.

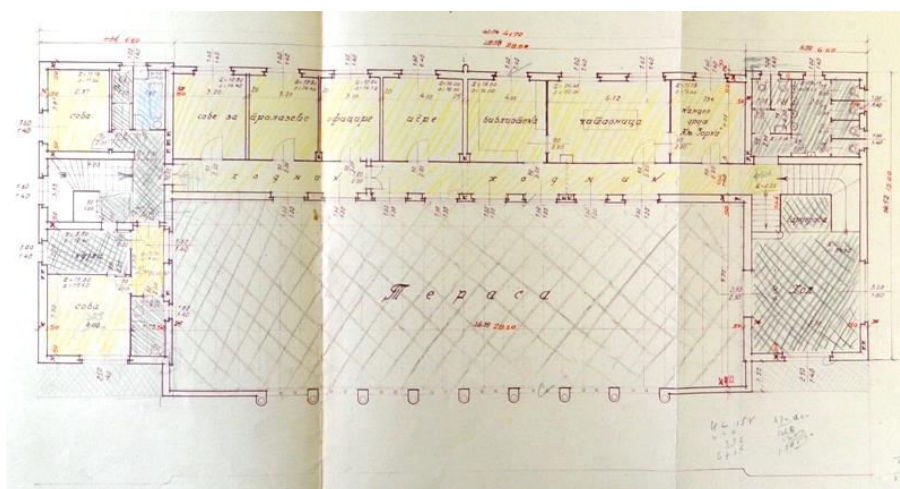
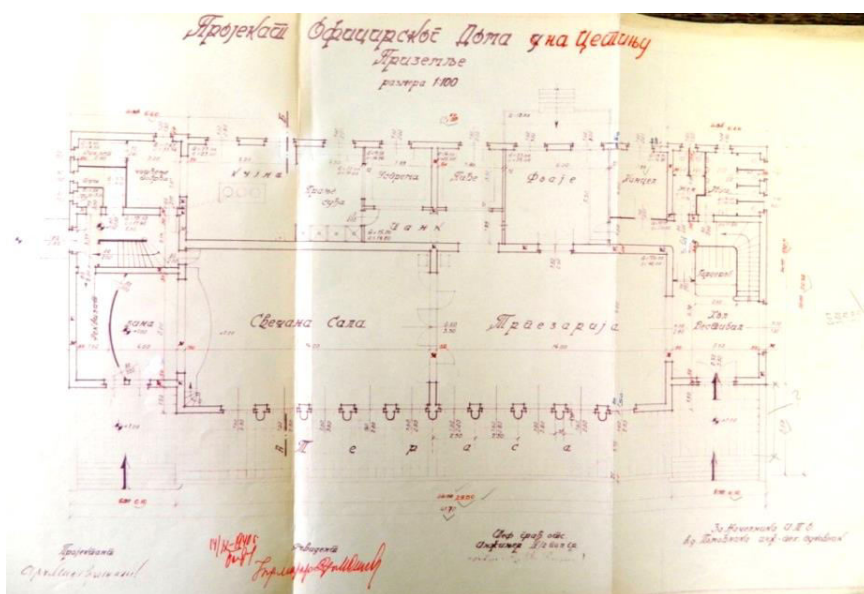
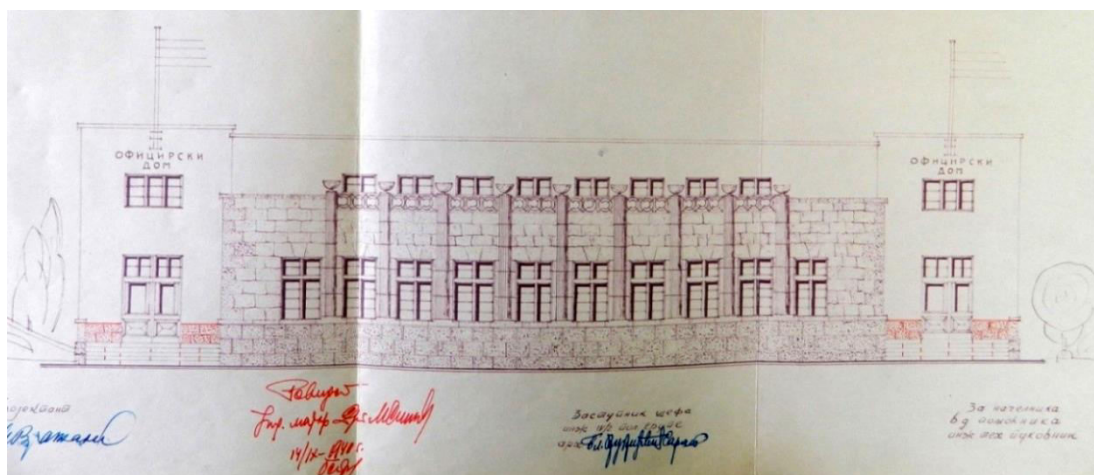
⁷⁴⁰ Милан-Мишо Брајовић, *Стара Подгорица*,..., 64.

⁷⁴¹ *Зетски гласник* од 16.11.1940.

⁷⁴² *Пројекат за Офицерски дом на Цетињу*, арх. Мил. Вражалић, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32 - Срез Цетиње: Потписан од стране заступника шефа Грађ. одсека инж. IV/2 пол. групе арх. (нечитко име) и ревидован 14.9.1940. године у Београду (нечитко име ревидента инж. мајора).

⁷⁴³ Именик дипломираних инжињера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 36: Рођен је 1903. године у Крупњу (Дринска бановина).

једној од бочних страна етаже планиран је хол који води на терасу, гардероба и тоалети, а на другој собе са кухињом и купатилима.

Прилог 89, 1-3 Официрски дом на Цетињу, Пројекат, арх. Мил. Вражалић, главни изглед, основа приземља и основа првог спрата (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32- Срез Цетиње)

Композиција главне фасаде обликована је симетрично. Наглашена је рустикација сокла и посебно је истакнут већи централни сегмент, који је обрађен у ублаженој каменој рустиси и рашчлањен низом прислоњених канелованих стубова без капитела и уједначеним ритмом правоугаоних прозора са благо наглашеним заглавним клиновима. У горњој зони, између прислоњених стубова који се завршавају декоративним вазама, прочељна фасада је декорисана везујућим орнаментом у виду трочлане траке са мотивом кругова. Неутрална зидна површина увученог спрата перфорирана је прозорским отворима који су изведени у осама прозора приземља. Равно завршени кров зграде са кровном терасом изнад централног дијела високог партера, чисте безорнаменталне фасадне површине увученог спрата и бочних дјелова главне фасаде перфориране једноставним прозорским отворима, као и носачи за заставе елементи су модерне архитектуре.

Током међуратног периода Официрски дом на Цетињу налазио се у згради Посланства Краљевине Србије у Књажевини/Краљевини Црној Гори.⁷⁴⁴ У ДАЦГ чува се текстуална документација о уређењу његових просторија из 1942. године.⁷⁴⁵

Одређене активности на подизању објеката овог типа забиљежене су и на приморском подручју, у Боки Которској, гдје је новопреуређени Официрски дом у Зеленици свечано отворен 1936. године,⁷⁴⁶ а Краљевска морнарица током 1937. године изводила радове на изградњи Официрског дома, велике ватрогаснице и гараже у Лепетанима.⁷⁴⁷

ВОЈНИ (ОФИЦИРСКИ) СТАНОВИ

Неколико објеката официрских станова изграђено је током четврте деценије XX вијека на Цетињу, у Ђеновићима и Тивту. Подигнута је и стамбена зграда команде Зетске дивизије на Цетињу.

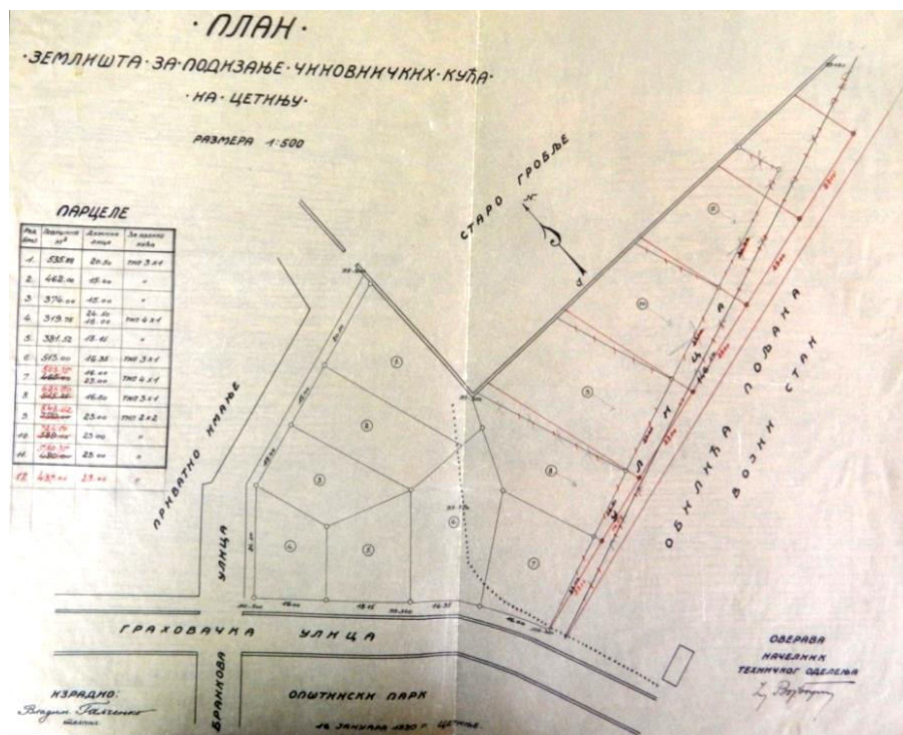
⁷⁴⁴ Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture..., 101.

⁷⁴⁵ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32 - Срез Цетиње.

⁷⁴⁶ Глас Боке од 26.9.1936.

⁷⁴⁷ Глас Боке од 6.11.1937.

План земљишта за подизање чиновничких кућа на Цетињу био је припремљен почетком 1930. године у Техничком одјељењу Банске управе (Прилог 90). На Обилића пољани, на земљишту подијељеном на 12 парцела различите величине и омеђеном улицама Граховачком и Бранковом, на простору од укрштања ових улица код Општинског парка до старог гробља планирано је подизање чиновничких кућа, по једне или двије на свакој парцели: за тип „2“ по двије куће на парцелама 9, 10, 11 и 12, за тип „3“ по једна кућа на парцелама 1, 2, 3, 6, 8, за тип „4“ по једна кућа на парцелама 4, 5 и 7.⁷⁴⁸ Познато је да су типски пројекти за чиновничке станове рађени у Архитектонском одјељењу Министарства грађевина.⁷⁴⁹

Прилог 90 План земљишта за подизање чиновничких кућа на Цетињу, Владимир Гаљченко, 1930. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски)

⁷⁴⁸ План земљишта за подизање чиновничких кућа на Цетињу, Владим. Гаљченко, 16.1.1930, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29-Срез цетињски: Потписао начелник Техничког одјељења инжењер В. Боучек.

⁷⁴⁹ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 161: Ови типски пројекти чувају се у Архиву Југославије.

До октобра 1931. године на Обилића пољани је подигнуто неколико вила за официрске станове, када је најављена и изградња једне веће грађевине за потребе војске.⁷⁵⁰ У овом дијелу Цетиња укупно је изграђено пет објеката официрских станова,⁷⁵¹ од планираних 16 кућа. Након одлуке команде Зетске дивизијске области о подизању пет зграда за станове официра Цетињског гарнизона, за које је предвидјела издатак од око 530.000 динара, јавна лицитација за њихову изградњу била је заказана за 22.9.1930. године.⁷⁵²

Сачувани планови официрских станова на Обилића пољани за зграде број 11 и 12 и за зграду без наведеног броја,⁷⁵³ који су били припремљени у инжењерији Зетске дивизијске области, немају назначен датум израде, док само један има потпис инжењера М. Титова.

Прилог 91-1 Официрски стан бр. 11, данас приватни стамбени објекат, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

---

⁷⁵⁰ Н. М., *Цетиње се нагло подиже и улепшава*, *Политика* од 15.10.1931.

⁷⁵¹ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 171-172: Изграђени су у духу континенталне грађанске архитектуре источног дијела земље.

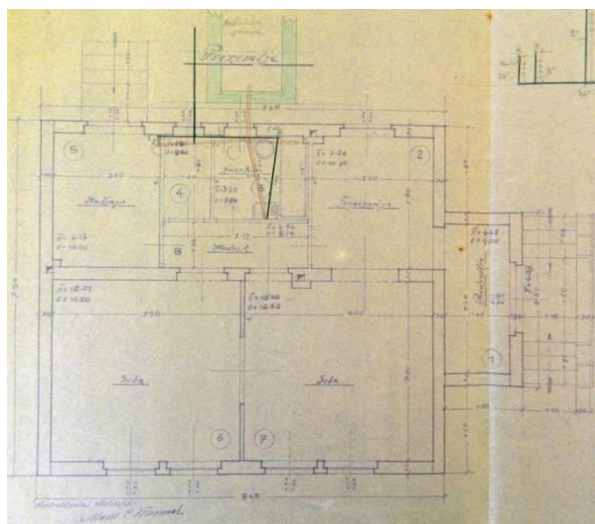
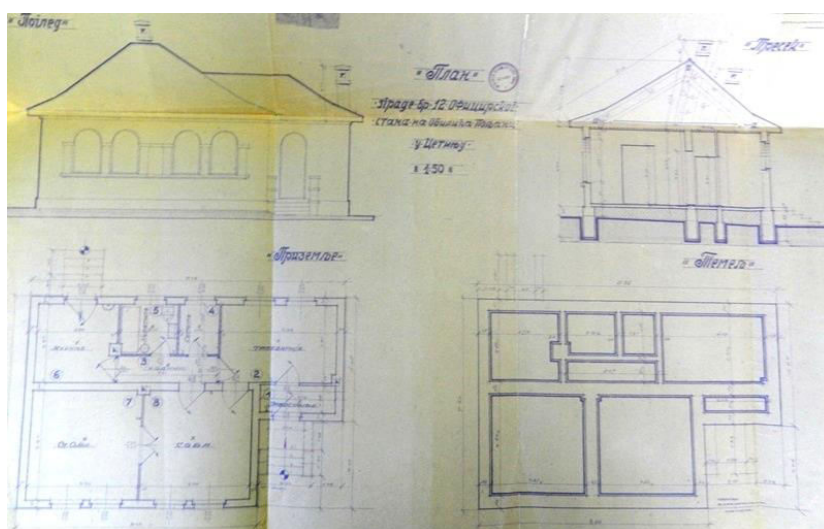
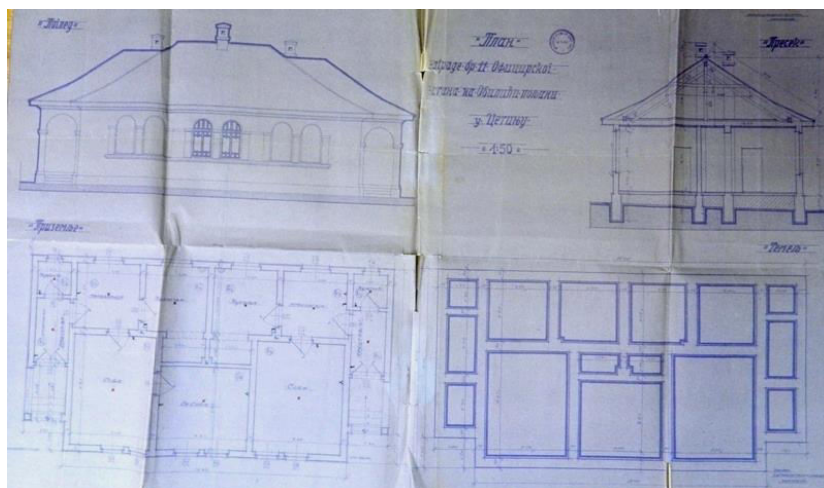
⁷⁵² *Зета* од 17.8.1930, *Политика* од 10.9.1930, *Епоха* од 17.9.1930.

⁷⁵³ *План зграде бр. 11 Официрског стана на Обилића пољани на Цетињу*, недостају датум, потпис контрактуралног инжењера и потпис в.д. референта Инжењерије инж. мајора;

План зграде бр. .... Официрског стана на Обилића пољани на Цетињу, без датума, али са потписом контрактуралног инжењера Мст. С. Титова;

План зграде бр. 12 Официрског стана на Обилића пољани у Цетињу, без датума и потписа контрактуралног инжењера; У: ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски.

Прилог 91-2 План зграде бр. 11 официјерског стана на Обилића пољани у Цетињу

Прилог 92 План зграде бр. 12 официјерског стана на Обилића пољани у Цетињу

Прилог 93 План зграде број _официјерског стана на Обилића пољани у Цетињу, контр. инж. Мстислав Титов, основа приземља (ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 -Срез цетињски)

План зграде официрског стана број 11 приказује приземну кућу, основе димензија 16×7 м, симетричне просторне организације која одговара смјештају два стана са посебним улазом, предсобљем, нужником, кухињом и трпезаријом на дворишној страни и једном, односно, двије собе оријентисане према улици (Прилог 91, 1-2).

На плану зграде официрског стана без назначеног броја, са потписом контрактуалног инжењера Мстислава Титова, приказана је мања приземна кућа, основе димензија 8,6×7,5 м, која се састоји од двије собе оријентисане према улици, кухиње, купатила и трпезарије у задњем дијелу и централно постављеног ходника који их повезује са предсобљем издвојеним на бочној страни (Прилог 93). До њеног главног улаза води двокрако степениште. На дворишној страни постоји још један, економски улаз са степеништем, као директна веза са кухињом.

Планом зграде официрског стана број 12 представљена је мања приземна кућа, основе димензија 8,5×7,5 м, која на уличној страни има двије собе, а у задњем дијелу кухињу, трпезарију, купатило и спрему, повезане централно постављеним ходником (Прилог 92). Главни, резиденцијални улаз који води у предсобље и из њега у трпезарију налази се на бочној страни, увучен и креиран у виду лучног трема са степеништем. Овај нацрт представља варијанту плана на којем се потписао инжењер Титов.

Слична замисао простора и решења појединих елемената као што су кров, улазни тремови, прозорски отвори, упућују на закључак да су ови планови рађени као варијанте типског пројекта, чији је аутор био инспирисан кућом равничарског поморавског подручја и њеним карактеристичним елементима као што су четвороводни коси кров благог нагиба и истуреније стрехе, удвојени лучни прозори и лучни улазни трем.

Стамбена зграда команде Зетске дивизије на Цетињу саграђена је тридесетих година XX вијека за потребе становања официра, прекопута управне зграде Зетске дивизије смјештене у старом Аустроугарском посланству из времена Књажевине/Краљевине Црне Горе (Прилог 94).⁷⁵⁴ Данас се користи као вишепородични стамбени објекат.

---

⁷⁵⁴ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 174-175.

Ситуирана на угаоној парцели између улица Бајове и Дубровачке, изведена је као двоспратница која има сутерен, високо приземље, двије етажe и мансарду. Главни улаз који је пројектован на уличном углу води до двокраког степеништа и станова распоређених у два крила објекта, позиционирана паралелно уличној линији.

Евоцирањем средњовјековне фортификацијске архитектуре примјеном грубе, „робусне“ рустике на фасадама сутерена и високог приземља и спратне форме сличне кули изнад масивног, лучно завршеног портала на углу, као и самом формом објекта који се састоји од централног сегмента и бочних уличних крила, на значењској равни изражаван је концепт моћи и сигурности војне власти. На асоцијативно-семантичком плану, позиционирањем на овај начин компонованог објекта прекопута зграде бившег Аустроугарског посланства, по други пут у Бајовој улици,⁷⁵⁵ сада у њеном горњем дијелу, упућивано је и на „неприродност“ еклектичне неостилске архитектуре из времена црногорске државе прије 1918. године, „аутентичност“ нове архитектуре и моћ нове власти, у духу југословенске идеологије.

Прилог 94 Стамбена зграда команде Зетске дивизије, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

---

⁷⁵⁵ Аналогно тумачењу А. Игњатовића о подизању Банске палате на другом крају исте улице.

Познато је да је почетком четврте деценије од стране Команде Боке Которске планирано подизање нове зграде за станове официра у Баошићима (1931),⁷⁵⁶ као и да су радови на изградњи велике зграде за станове подофицира у Ђеновићима, у тзв. Банићевини, извођени средином тридесетих година (1935).⁷⁵⁷

У новинској вијести објављеној поводом подизања бројних нових објеката у Тивту крајем четврте деценије, била је најављена и градња неколико зграда за становање официра дуж нове улице од Официрског дома ка мору, коју је у овом периоду довршавала Краљевска морнарица (1939).⁷⁵⁸

ЧИНОВНИЧКИ СТАНОВИ

Почетком четврте деценије XX вијека саграђене су двије стамбене зграде за чиновнике Банске управе на Цетињу према пројекту архитекте Гојка Тодића. У плану је био и наставак радова на подизању чиновничких кућа на Цетињу, међу којима и једне зграде и/или пет вила за становање чиновника Хипотекарне банке, као и зграде за чиновничке станове Поштанске штедионице у Подгорици.

Двије зграде за чиновничке станове на Цетињу намијењене становању службеника Банске управе, тзв. бански станови, саграђене су 1930-31. године на крају Нове вароши, у наставку Његошеве улице од које се бочно одваја Ловћенска (Прилог 95-1).⁷⁵⁹ Вијест о почетку њихове градње, на празном простору изнад некадашње Музичке школе, која је додијељена љубљанском предузећу Франа Тавчара, објављена је августа 1930. године.⁷⁶⁰ Радови на изградњи и инсталацијама електричног освјетљења, централног гријања, водовода,

---

⁷⁵⁶ *Политика* од 24.3.1931; *Зетски гласник* од 1.4.1931: Прва офертална лицитација за уступање радова била је заказана за 8.4.1931. године. Одобрени предрачун за изградњу ове зграде износио је око 1,3 милиона динара.

⁷⁵⁷ *Глас Боке* од 17.8.1935.

⁷⁵⁸ *Глас Боке* од 15.4.1939.

⁷⁵⁹ О зградама чиновничких станова на Цетињу видјети и: Душан Мартиновић, *Постанак и развитак насеља...*, 43; Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 172-173.

⁷⁶⁰ *Епоха* од 16.8.1930; *Службени гласник Зетске бановине* од 17.5.1930: Објављен је оглас лицитације за грађење двије зграде чиновничких станова на Цетињу заказане за 17.6.1930; О овоме постоји и грађа, текстуална и техничка документација у ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 63 - Чиновнички станови - Цетиње.

канализације и санитарија извођени су 1930-31. године.⁷⁶¹ Неки су настављени и касније током тридесетих година, углавном на дворишној канализацији, дренажи и обезбјеђењу од влаге.⁷⁶²

Пројектом зграда чиновничких станова на Цетињу, који је марта/априла 1930. године урадио архитекта Гојко В. Тодић,⁷⁶³ предвиђено је подизање двије зграде, главне прочељем оријентисане према Његошевој улици и мање на углу Његошеве и Ловћенске (Прилог 95, 1-10). Аутор пројекта, Гојко Тодић био је запослен у Архитектонском одјељењу Министарства грађевина као један од архитеката млађе генерације, почев од септембра 1923. године.⁷⁶⁴

Намијењене колективном становању и сачињене од сутерена, приземља и два спрата, зграде чиновничких станова позиционирани су тако што су повучене у односу на уличну линију, чиме је и испред њих формирано двориште са оградом од рустично обрађених стубаца и кованог гвожђа на каменом постаменту, изузимајући сегмент мање зграде на уличном углу. Већу зграду, сложене просторне концепције, чине главни корпус који је постављен попречно у односу

---

⁷⁶¹ Огласи оферталних лицитација објављивани су у *Службеном гласнику Зетске бановине/Зетском гласнику*: за инсталацију електричног освјетљења (заказана за 13.10.1930, затим поново за 2.1.1931.); за инсталацију етажног централног гријања (заказана за 7.3.1931.); за инсталацију водовода, канализацију и санитарне уређаје (за 5.3.1931.), за ограде, планирање дворишта и грађење резервоара (за 5.6.1931.).

Више података о самим радовима сазнаје се из грађе ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 63 - Чиновнички станови - Цетиње:

Предрачун инсталације централног гријања састављен 22.9.1930, прегледан и одобрен 8.2.1931. у Техничком одјељењу Банске управе, након чега је посао обавио предузимач инж. Земанек из Љубљане 18.10.1931; *Пројекат канализације* на згради чиновничких станова, инж. И Латишев, 25-28.1.1931;

Пројекат дворишне канализације код мале зграде за чиновничке станове на Цетињу, арх. И. Латишев, април 1932, потписала шеф Одсјека за архитектонске и електромашинске послове арх. А. Зечевић.

⁷⁶² ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 63 - Чиновнички станови - Цетиње: Пројекат зграда за чиновничке станове, у вези са даљим извођењем радова, прегледан је и касније у Техничком одјељењу Банске управе на Цетињу, 5.4.1933, ревидент арх. В. Заљевски; затим 23.9.1938, ревидент арх. Л. Плахов; као и 13.9.1939, ревидент арх. Петар Вукотић;

Након што је јуна 1938. одлучено да се комисијски испита терен око зграда, у вези са изградом *Пројекта дренаже и обезбјеђења од влаге зграда чиновничких станова на Цетињу*, у прољеће 1939. године извођени су и радови на одводу канализације, кишнице и дренажи.

⁷⁶³ *Пројекат зграда за чиновничке станове на Цетињу*, арх. Гојко Тодић, 1930, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 63 - Чиновнички станови - Цетиње: Прегледан са техничке стране крајем априла 1930. године у Београду. Дјелимично је сачуван.

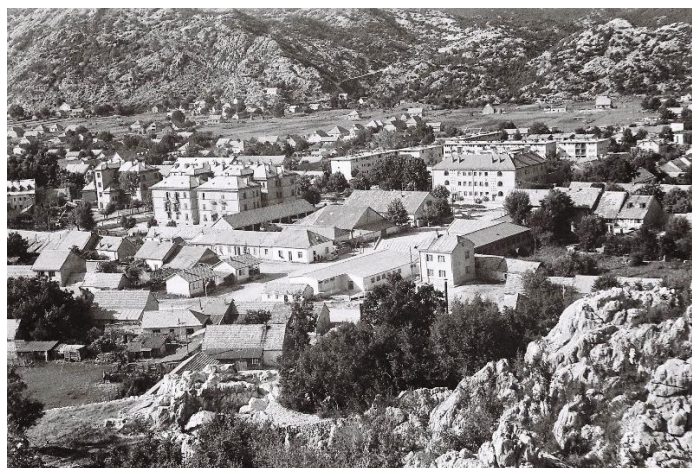
⁷⁶⁴ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 171, 190, 336: У звање секретара V групе унапређен је 13.11.1936. године.

на главне осе и са њим повезана, симетрично позиционирана, два кубична блока на дворишној страни (Прилог 95, 1-4). Мања зграда, иако неправилног облика условљеног угаоном позицијом и степенишним дворишним трактом, једноставнијег је решења основе (Прилог 95, 1-10). Њен сутерен је, осим подрумским и помоћним просторијама, био намијењен и становању, будући да је у једном дијелу планиран стан ложача и просторије означене као собе и кујна на предњој страни. Просторна организација приземља, чији су главни елементи централно постављено степениште главног корпуса и још једно у угаоном сегменту зграде, које од портала води до пространог хола, конципирана је тако да су стамбене и просторије намијењене раду биле окренуте према улици, а економско-санитарне ка дворишној и бочним странама зграде. На сличан начин осмишљен је и распоред просторија прве етажне.

Примјена симетрије у спољашњем обликовању, камена рустика сокла ублажена прозорима са решеткама, као и трочлана подјела главне фасаде веће зграде остварена истицањем угаоних ризалита завршених троугаоним забатима у крову, елементи су академске архитектонске композиције. Доњом зоном главне фасаде на свакој од зграда доминирају по два наглашена портала са прилазним степеништима и степенасто усјеченим правоугаоним каменим оквиром, који су завршени архитравно са надсвијетлом и акцентовани заглавним каменом. Фасадне површине средње зоне прочеља обложене су малтером и рашчлањене вијенцима, једноставним прозорским отворима са двокрилним капцима, балконима, лођама и терасама. Терасама и лођама отворени су угаони дјелови ризалита веће зграде на приземљу и спратовима. У чистим фасадним површинама перфорираним једноставним правоугаоним прозорима и одсуству декоративне пластике могуће је запазити утицај модернистичке концепције. Поједини архитектонски елементи попут једноставних правоугаоних прозора са двокрилним капцима (шкурама), лођа са масивним каменим ступцима и камене рустике фасада указују и на инспирацију неимарском традицијом шире приморске регије, у духу фолклорне оријентације националног стила. Отворене галерије на угловима ризалита и коси кров са нешто ширим препустом стрехе, чија је обрада на средини прочеља мање зграде на доњој страни слична имитацији дашчане оплате, могуће је довести у

везу и са оријентално-балканском неимарском традицијом, присутном и на улцињско-барском подручју Приморја.

Овакав начин архитектонског обликовања зграда чиновничких станова у оквиру синкретистичког модела конструкције југословенског идентитета у архитектури, који се изражавао кроз умањивање разлика између појединих југословенских култура и њихов преображај путем конструкције регионалних идентитета, тумачи се у знаку евоцирања шире регионалне градитељске традиције,⁷⁶⁵ односно, синтезе градитељских традиција различитих региона, Јадранског приморја са непосредним залеђем и континенталне регије у сфери балканско-оријенталне градитељске културе.

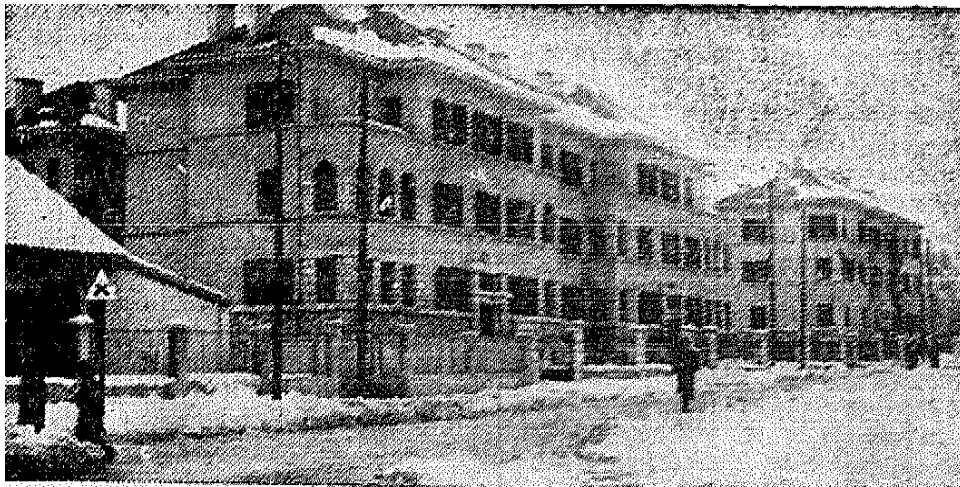
Прилог 95-1 Поглед на дио Цетиња са зградама чиновничких станова, фотографија (приватна колекција, Веско Пејовић)

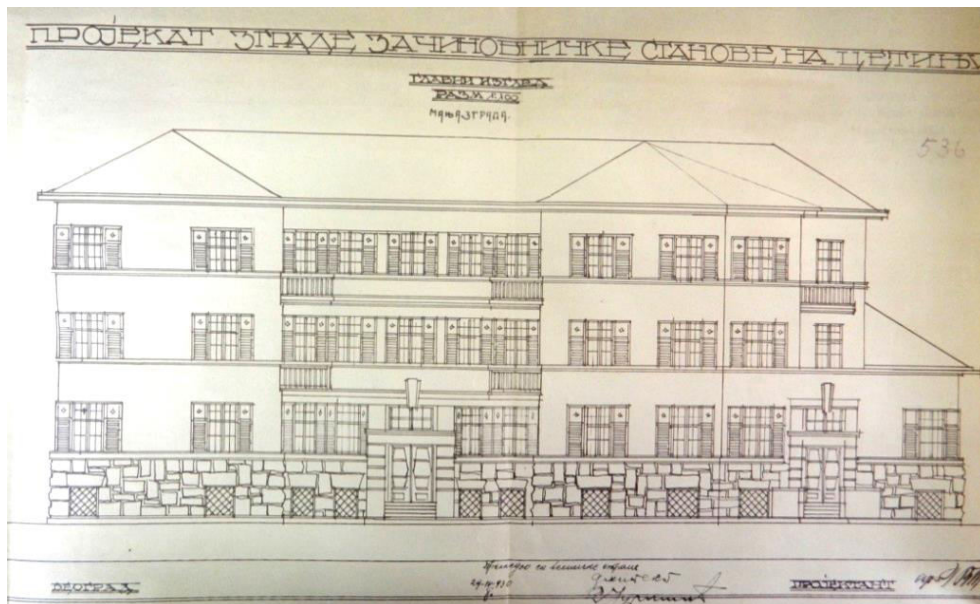
⁷⁶⁵ Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 369, 383: Аутор наводи да је блокове тзв. бановинских станова пројектовао Никола Краснов, аутор пројекта Банске палате, „у сличном робусном маниру“.

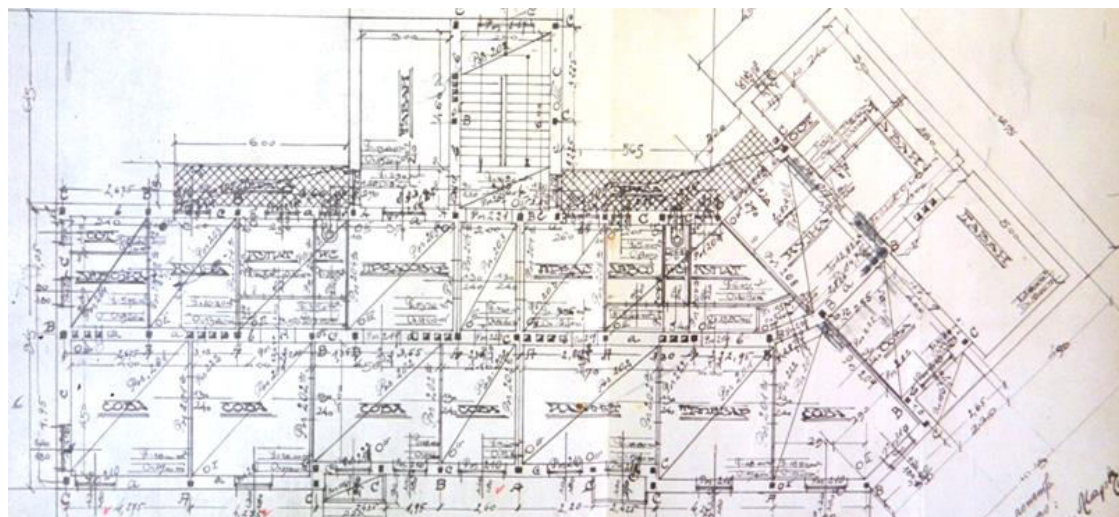
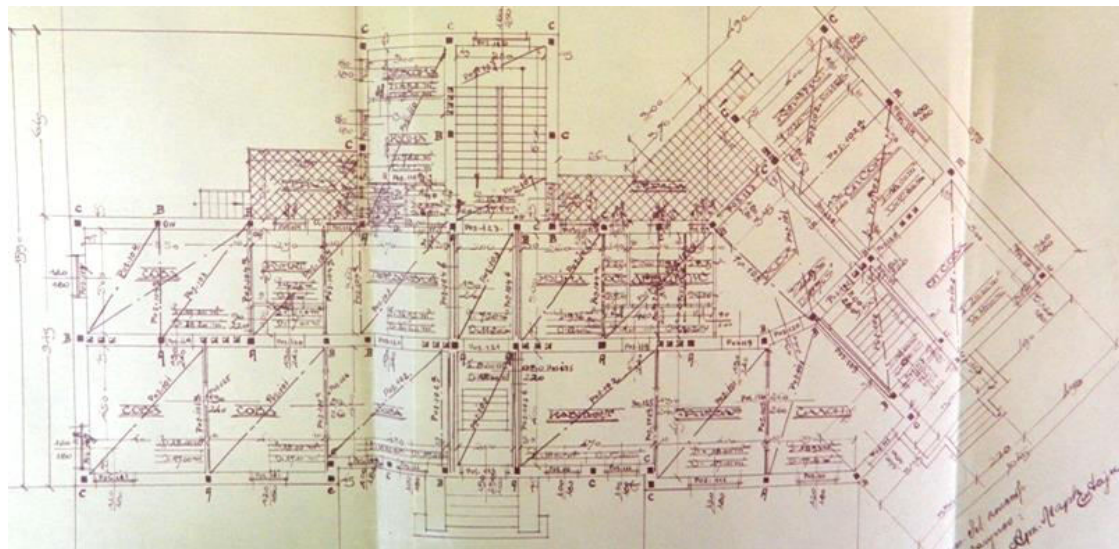
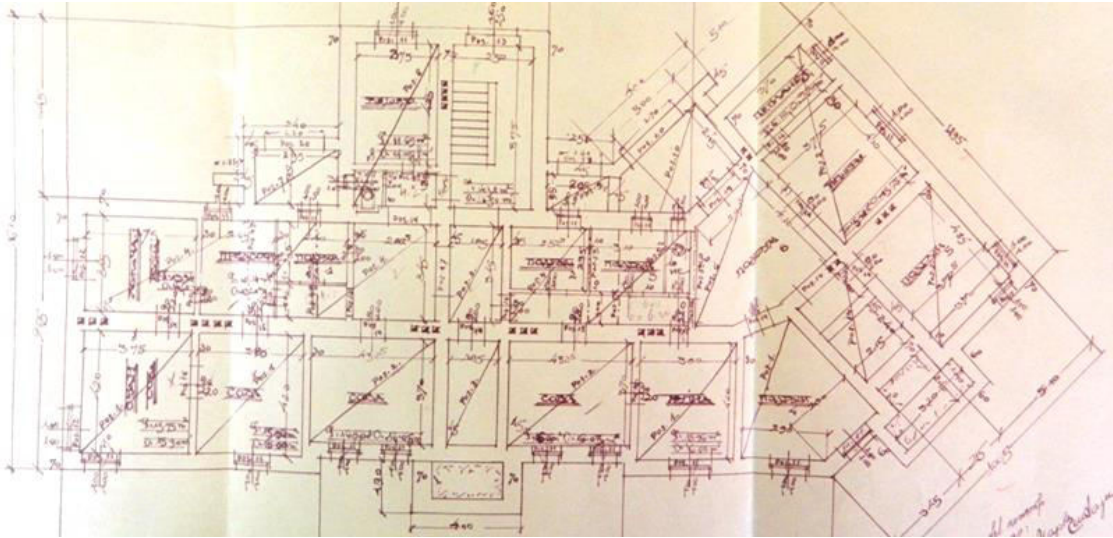
Прилог 95, 2-3 Зграде за чиновничке станове на Цетињу, изглед и детаљ мање зграде, 2015. (Слађана Жуњић)

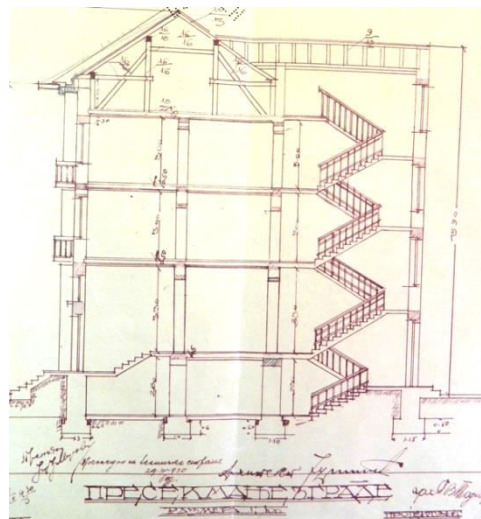
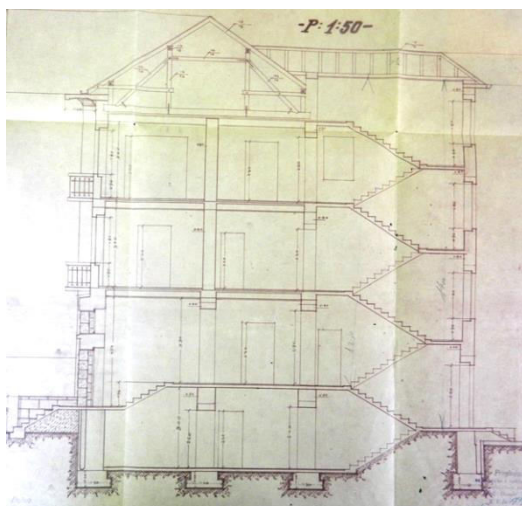

Прилог 95-4 Чиновнички станови на Цетињу (Политика од 10.4.1933)

Прилог 95, 5-10 Мања зграда чиновничких станова на Цетињу, Пројекат, арх. Гојко Тодић, 1930, главни изглед, основе сутерена, приземља и првог спрата, пресјек 1:50, пресјек 1:100 (ДАЦГ, Фонд Кр. банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 63-Чиновнички станови-Цетиње)

Прилог 96 Скица за зграду чиновничких станова, арх. Петар Вукотић, 1931. (ДАЦГ,Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2- „Архива 1932-1935. акта“)

Почетком 1931. године на скицама за зграду чиновничких станова радио је и архитекта Петар Вукотић (Прилог 96),⁷⁶⁶ осмисливши у рационализованом академском маниру нацрт двоспратнице са сутереном, приземљем и двије етажне, трочлане, симетрично конципиране главне фасаде на којој су посебно истакнути угаони ризалити завршени троугаоним кровним тимпанонима, камена рустика сокла ублажена прозорима и централно постављени портал, док су једноставно

⁷⁶⁶ ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2- „Архива 1932-1935. акта“: На скицама је назначен датум израде 11.3.1931. године.

обликоване фасадне површине њене средње зоне рашчлањене уједначеним низом прозора.

У вези са изградњом чиновничких кућа на Цетињу од значаја је била активност народног посланика Гавра Милошевића који је „успио да Цетиње уђе у ред градова који имају право на помоћ од стране Министарства социјалне политике за подизање чиновничких кућа а из кредита којим Министарство у ту сврху располаже,“ о чему је обавијестио Општински одбор предложивши му да „одреди за нове зграде потребне плацеве и ове парцелише“ како би већ током 1933. године било изграђено неколико објеката.⁷⁶⁷

На Цетињу је такође планирано и подизање зграде за чиновнике Хипотекарне банке, поводом чега је 1936. године забиљежена посјета члана Управног одбора Банке П. Вукотића и главног инжењера Пантића. Према изјави бана Иванишевића из јула 1937. године, пројекти станова за банчине чиновнике на Цетињу били су у фази израде код Државне хипотекарне банке.⁷⁶⁸ Такође је познато да је лицитација била најављена за јул 1940. године. Крајем исте године објављено је да ће Хипотекарна банка почети са градњом пет вила са 12 станова за своје чиновнике, у општинском парку недалеко од зграде Дивизије.⁷⁶⁹ Ове активности прекинуо је почетак рата 1941. године.

Касних тридесетих година реализована је изградња магацина и станова за монополске чиновнике при стоваришту у Подгорици (Дуванској станици), за које су у Управи монопола пројекти припремани 1937. године. Након што је министар финансија одобрио планове, кредите и предрачунске суме, радови су извођени 1937-38. године.⁷⁷⁰ У Подгорици је планирано подизање зграде за чиновничке станове филијале Поштанске штедионице, судећи према најави из 1938. године у којој је наведено да за ову сврху Поштанска штедионица Краљевине Југославије

---

⁷⁶⁷ *Зетски гласник* од 14.4.1933.

⁷⁶⁸ *Зетски гласник* од 15.8.1936. и 10.7.1937; *Време* од 29.6.1937.

⁷⁶⁹ *Зетски гласник* од 29.6. и 16.11.1940. Пројекти за ову зграду и виле нису пронађени.

⁷⁷⁰ *Време* од 29.6.1937; *Зета* од 1.8.1937. и 5.9.1937; *Зетски гласник* од 10.7.1937. и 29.1.1938; *Зета* од 21.8. и 4.12.1938.

ускоро планира куповину земљишта између Финансијске дирекције и Женског занатлијског дома или у непосредној близини цркве св. Ђорђа.⁷⁷¹

ЧИНОВНИЧКИ ЗАДРУЖНИ ДОМ НА ЦЕТИЊУ

Дом Савеза набављачких задруга државних службеника на Цетињу⁷⁷² саграђен је 1932-33. године према пројекту архитекте Димитрија М. Лека, на земљишту које је уступила Народна банка између улица Његошеве и Баја Пивљанина (Прилог 97, 1-2).⁷⁷³ Димитрије М. Леко,⁷⁷⁴ један од водећих српских архитеката међуратног раздобља и најзначајнијих представника академизма у српској међуратној архитектури, од 1913. до 1933. године био је запослен у Министарству грађевина, а затим као професор на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду. Пројектовао је државне и општинске зграде у различитим стиловима, од академизма до ар декоа.⁷⁷⁵ Његов академски стил, под утицајем све доминантнијег модернизма, почетком четврте деценије XX вијека постао је рационалнији и прочишћенији.⁷⁷⁶ У таквом рационализованом маниру раних тридесетих година настала су и његова дјела на територији Црне Горе, Царинарница у Тузима (1931)

---

⁷⁷¹ *Зета* од 3.7.1938.

⁷⁷² О згради Чиновничког задружног дома на Цетињу видјети: Dušan Martinović-Uroš Martinović, *Cetinje. Spomenici arhitekture...*, 147; Душан Мартиновић, *Постанак и развитак насеља...*, 44; Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 173-174; Аутори посебно указују на типске станове са свим савременим уређајима и инсталацијама у згради.

У ДАЦГ сачуван је и нацрт за двоспратну зграду угоститељско-стамбене намјене на Цетињу (на словеначком језику *Načrt za zgradbo dvonadstropne gostilniške in stanovanjske niše za gosp. na Cetinju*) са иницијалима аутора, припремљен у Љубљани октобра 1931. године, који је рукописом на полеђини означен као *Скица Набављач. задруге држав. службеника Цетиње*, видјети: ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски: Будући да је ријеч о несређеној грађи, уколико је атрибуција ове скице тачна, постоји могућност да је у питању нацрт словеначког аутора за зграду Задружног дома државних службеника на Цетињу. Представљена је подужна грађевина са приземљем и два спрата, чистих фасадних површина и једноставних отвора, завршена двоводним кровом.

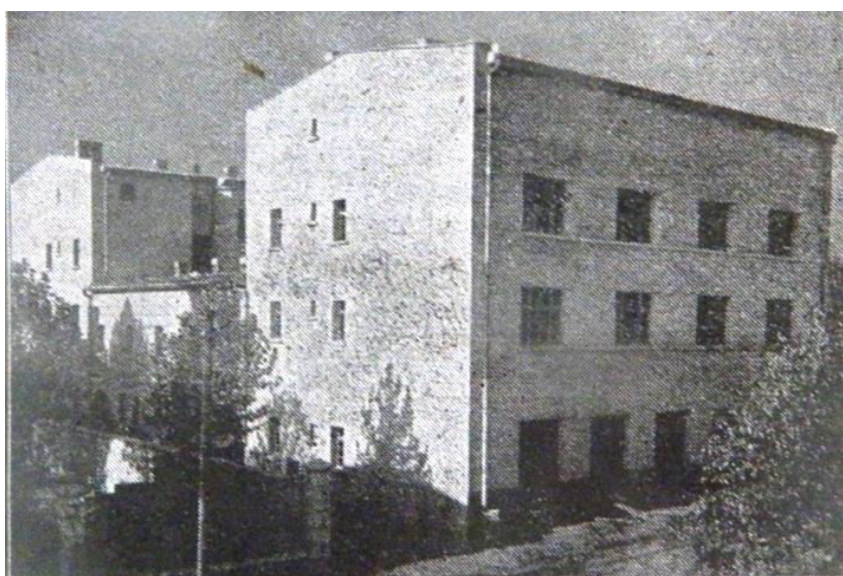
⁷⁷³ *Зетски гласник* од 20.8.1932.

⁷⁷⁴ О архитекти Димитрију М. Леку видјети: Zoran Manević, Dimitrije M. Leko, *Izgradnja*, 5 (1980), Beograd 1980, 33-38; Lidija Merenik, Dimitrije M. Leko, *Moment* 14, Beograd 1989, 91-95; Љиљана Милетић-Абрамовић, *Живот и дело архитекте Димитрија М. Лека* (магистарски рад одбрањен на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 1998. године); Александар Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век)*, Београд 2005, 361, 365-366; *Лексикон неимара...*, 220-224.

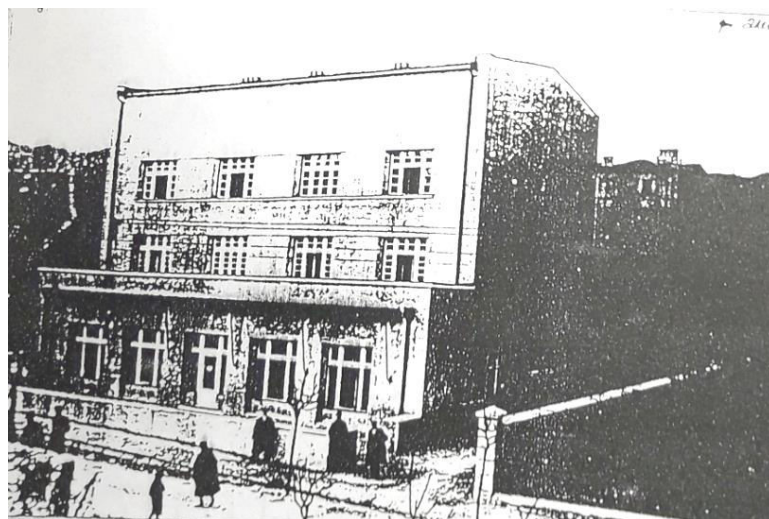
⁷⁷⁵ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 201.

⁷⁷⁶ Александар Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма ...*, 365-366.

и Дом Савеза набављачких задруга државних службеника на Цетињу (1932). Овај процес, осим савременим утицајима, Љиљана Милетић-Абрамовић тумачи и Лековим настојањем на креирању сопствене архитектонске лексики, у складу са личним схватањем једноставности, монументалности и јединства израза, које се може посматрати и у вези са његовим академским образовањем.⁷⁷⁷

Прилог 97-1 Задружни дом државних службеника на Цетињу (*Зетски гласник* код 15.11.1933)

Прилог 97- 2 Дом Савеза набављачких задруга државних службеника на Цетињу, изглед према Његошевој улици, 1932. (Љиљана Милетић - Абрамовић, *Живот и дело архитекте Димитрија М. Лека...*, 1998)

---

⁷⁷⁷ Љиљана Милетић-Абрамовић, *Живот и дело архитекте Димитрија М. Лека...*, 49-50.

У односу на његов пројекат Дома Савеза набављачких задруга у Београду (1927-28), репрезентативно дјело академизма треће деценије XX вијека, Чиновнички задужни дом на Цетињу показује рационализацију и пурификацију Лековог манира, примјетну у строгости чистих фасадних површина и одсуству декорације, једноставно обликованим правоугаоним отворима и двосливном крову благог нагиба. Разуђени волумен здања правоугаоне основе чине два паралелно позиционирана троспратна блока, оријентисана дужим странама према улици и нижи корпус у дворишном простору између њих, са отвореним пролазима који воде у двориште, изведеним на једној бочној страни. За изградњу је као главни материјал коришћен камен, уз употребу армираног бетона за међуспратне конструкције и поцинкованог лима као кровног покривача.

У дијелу приземља према Његошевој улици требало је да се налази чиновничка менза, а према улици Баја Пивљанина ресторан и продавница. На приземљу су планиране и канцеларије Набављачке и Кредитне задруге, у дворишту пекара, на првом и другом спрату у двјема главним зградама осам удобних породичних станова, а у средњој згради станови и собе за чиновнике намијењени њиховом краћем боравку на Цетињу.⁷⁷⁸

Свечано освећење темеља Дома Чиновничке задруге на Цетињу, првог задружног дома у Зетској бановини, обављено је 21.8.1932. године.⁷⁷⁹ Крајем октобра исте године били су завршени зидарски радови и почело је унутрашње уређење, радови на инсталацијама и др.⁷⁸⁰ Изградња, која је износила око 2,8 милиона динара, у потпуности је завршена у прољеће 1933, када је комисија за пријем објекта, у чијем раду је учествовао и архитекта Леко, закључила да су га предузимачи-инжењери Г. Вукчевић и П. Вукотић саградили у складу са свим захтјевима плана. На свечаности уприличеној 16.11.1933. године поводом освећења Задружног дома, у којем су биле смјештене Набављачка и Кредитна задруга и који је имао преноћиште, задружни ресторан, осам модерних станова и двије велике терасе

---

⁷⁷⁸ *Зетски гласник* од 20.8.1932: Изградња је извођена из кредита који је обезбиједио Савез набављачких задруга из Београда.

⁷⁷⁹ *Зетски гласник* од 24.8.1932; *Цетињски одјек* од 28.8.1932; Оглас лицитације за подизање зграде, заказане за 15.6.1932. године, објављен је у *Зетском гласнику* 28.5.1932. и *Слободној мисли* 29.5.1932.

⁷⁸⁰ *Зетски гласник* од 22.10.1932.

према Његошевој улици, инжењер Цемовић, предсједник Кредитне задруге и управник Савезног дома, указао је на значај његове изградње на Цетињу којом је „остварена жеља о заједништву и окупљању задругара који сада имају своју продавницу, пекару и мензу у свом Дому“.⁷⁸¹

Зграда Чиновничког задружног дома данас се, осим за становање, користи и за потребе Народне библиотеке „Његош“.

ЗГРАДЕ УДРУЖЕЊА ГРАЂАНА И НАРОДНИ ДОМОВИ

Вијести објављиване у новинама и истражена архивска грађа садрже скромне податке о изградњи објеката грађанских удружења, просветно-културних и народних домова на територији Црне Горе током четврте деценије XX вијека. Иако недовољни, ови подаци свједоче о напорима улаганим на пољу развоја културе и просвећивању становништва, посебно сеоских подручја.

Новоподигнути објекти просветно-културне намјене често су служили потребама и других општинских и мјесних институција и организација, нпр. поште, општине, задруга, соколских чета, Црвеног крста (у мјестима Горњи Цеклин и Метеризи, Миркова барутана у околини Подгорице и др.).

Дом културе у Горњем Цеклину (општина Цетиње), „лијепа и хигијенски подигнута зграда“, планирана са двије собе и једном великом салом за смјештај мјесних организација, свечано је отворен септембра 1939. године, након више од годину дана изградње коју су изводили мјештани.⁷⁸² По угледу на становнике овог мјеста и становници Метериза су током 1938-39. године саградили Сељачки дом намијењен смјештају мјесних организација, одржавању скупова и културно-

---

⁷⁸¹ *Слободна мисао* од 26.3. и 14.4.1933, *Зетски гласник* од 14.4.1933;

Зетски гласник од 15.11. и 18.11.1933; *Политика* од 24.11.1933: „Дом је сазидан уз помоћ Главног савеза из Београда, а служиће за економско-културне потребе чиновништва и грађанства на Цетињу.“

⁷⁸² *Зета* од 10.4.1938. и 17.9.1939, *Слободна мисао* од 17.9.1939, *Правда* од 28.9.1939.

просветних приредби.⁷⁸³ Касних тридесетих година грађен је и нови Дом код Миркове барутане у Љешанској нахији (општина Подгорица) за потребе општине, читаонице, задруге за набавку намирница, поште и др.⁷⁸⁴

Дом Пјевачко-музичког друштва „Његош“ на Цетињу свечано је отворен јула 1933. године у згради коју је друштву приликом прославе двадесетпетогодишњице постојања поклонио краљ. Ова зграда, која се налазила у близини Двора краља Николе и раније служила за становање његове дворске гарде, преуређена је за музичку школу, хорску салу и одјељење за оркестар.⁷⁸⁵

И у сјеверном региону Црне Горе евидентирани су одређене активности на подизању зграда сличне намјене, културно-просветних и народних домова у Плаву, Андријевици, Бистрици, Лубницама, дома „Гајрета“ у Рожају, читаонице „Гајрета“ у Потпећу, као и Занатлијског дома у Бијелом Пољу.

Изградња Народног дома у Плаву, који је требало да служи за културне и хумане установе, иницирана је 1930. године када је јавно упућен позив за скупљање прилога.⁷⁸⁶ Почетком 1931. године извођено је зидање Задружног дома у Лубницама, првог задружног дома у Беранском срезу, у којем је требало да буду смјештене народна књижница, читаоница и земљорадничка набављачка задруга.⁷⁸⁷ Средином четврте деценије грађен је и Културни дом у Бистрици (Савино Поље, Бјелопољски срез) који је намијењен разним општинским установама: Црвеном крсту, земљорадничкој задрузи, житарској задрузи, соколској чети, стрелачкој дружини, пољопривредној књижници и читаоници.⁷⁸⁸

Просвјетно-културно друштво „Ком“ из Андријевице, након што је обновило рад 1932. године, донијело је одлуку о изградњи Просвјетно-културног дома који би служио за просветна, културна, национална и витешка удружења. Планиран као

---

⁷⁸³ *Зета* од 1.5.1938: У тексту је посебно истакнута потреба за подизањем сељачких домова, будући да надлежне власти нису дозвољавале сељанима да у основним школама изводе своје приредбе; *Зета* од 13.8.1939.

⁷⁸⁴ *Зета* од 5.12.1937, од 10.7.1938. и 13.11.1938: Радови су извођени средствима мјештана и другим добровољним прилозима.

⁷⁸⁵ *Политика* од 30.7.1933, *Правда* од 30.7.1933.

⁷⁸⁶ *Слободна мисао* од 26.1.1930.

⁷⁸⁷ *Политика* од 18.3.1931.

⁷⁸⁸ *Зетски гласник* од 2.2.1935, *Политика* од 20.2.1935.

„модерна зграда са великим бројем просторија и свечаних сала“, у вриједности радова од 1,3 милиона динара,⁷⁸⁹ требало је да буде подигнут на Књажевцу и да носи име блаженопочившег краља Александра.⁷⁹⁰ Овај подухват подржало је шире подручје, будући да су у свим општинама Андријевичког среза основани пододбори „Кома“ за подизање друштвеног дома, школски одбор је обезбиједио бесплатно план и камен, поједина села креч и дрвну грађу, а грађани и чиновници скупили 100.000 динара добровољних прилога. План зграде која је имала око 30 просторија осмислио је Анатолије Ижогин, чиновник Техничког одјељка из Берана.⁷⁹¹

Пројекат за Просветни дом у Андријевици, који је Техничком одјељењу Банске управе доставио Технички одјељак из Берана, био је враћен на допуну већ наредног дана (3.4.1936.).⁷⁹² До средине 1938. године било је обезбијеђено земљиште и износ од 50.000 динара.⁷⁹³ И поред најава, до изградње није дошло ни 1939, када је бан Божидар Крстић, приликом првог инспекционог путовања по Бановини, посјетивши Андријевицу прегледао и терен на којем је планирана градња Дома и обећао помоћ.⁷⁹⁴ Након ургенције из његовог кабинета поводом израде пројекта, из Техничког одјељења Банске управе одговорено је да је „предмет дат у рад г. Кнежевићу, али да сада нема ко да ради на њему (15.5.1940.).“⁷⁹⁵

Почетком тридесетих година у Рожају је саграђен Дом „Гајрета“, муслиманског културно-просвјетног друштва које је основано у Сарајеву 1903. године са циљем да помаже у школовању сиромашним ученицима средњих и виших школа.⁷⁹⁶ Мјесни одбор „Гајрета“ у Рожају основан је априла 1930. године, када је и почео

---

⁷⁸⁹ Слободна мисао од 22.3.1936; Љубомир Ивезић, *Подизање Просвјетно-културног дома у Андријевици*, *Зетски гласник* од 4.4.1936.

⁷⁹⁰ В. Комадина, *Успаване лепоте Андријевице и њене околине*, *Правда* од 12.7.1936.

⁷⁹¹ *Политика* од 22.3.1936.

⁷⁹² *Дјеловодник архитекте Петра Вукотића за 1936. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

⁷⁹³ Слободна мисао од 23.4.1938, *Зетски гласник* од 4.6. и 23.7.1938.

⁷⁹⁴ *Зетски гласник* од 4.6. и 23.7.1938, *Зетски гласник* од 8.7.1939.

⁷⁹⁵ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

⁷⁹⁶ Драгана Кујовић, *Активности културно-просвјетног друштва „Гајрет“ у Пљевљима према писању истоименог листа (1922-1941)*, *Гласник Завичајног музеја у Пљевљима* 6, Пљевља 2007, 81: Друштво је издавало истоимени лист од августа 1907. године, када је изашао његов први број.

изградњу своје скромне зграде која је била намијењена за позоришну салу, читаоницу и друга окупљања народа. До маја 1931. објекат је био изграђен и покривен цријепом, али су за његово довршење недостајала средства.⁷⁹⁷ Није био у потпуности завршен ни почетком 1935. године.⁷⁹⁸ Крајем четврте деценије започета је и изградња „Гајретове“ читаонице у Потпећу код Пљеваља, постављањем њеног камена темеља (1939), што је такође било у вези са дјеловањем Друштва на просвећивању муслиманског становништва у Санцаку.⁷⁹⁹ У истом периоду градско удружење занатлија саградило је Занатлијски дом у Бијелом Пољу (1939-40). Средином 1940. године извођени су радови на довршењу овог „првог занатлијског дома у Санцаку,“ за који је општина бесплатно уступила земљиште, а помоћ државе била додјелјивана три пута.⁸⁰⁰

Израдња Занатлијског дома планирана је током четврте деценије и у Подгорици. Подизање објекта „према већ готовом плану“, на простору између Општинског и Женског занатлијског дома, најављено је почетком 1931. године.⁸⁰¹ Идеја је настала у кругу занатлија још 1923. године. Општина је потом уступила земљиште „на најљепшем мјесту између Општинског и Дома женске рад. школе,“ али су управи Фонда за изградњу Дома недостајала средства, због чега је и током 1932-33. године радила на прикупљању прилога. Фонду је као основа средстава послужила добијена имовина бивше Занатске коморе.⁸⁰²

Познато је да је „Друштво за народно просвећивање“ иницирало активност на градњи Просветног дома у Подгорици 1930. године,⁸⁰³ као и да је камен темељац Новинарског дома свечано постављен и освећен 16.7.1934. године.⁸⁰⁴

Велику биоскопску зграду у Подгорици, која је требало да има „сједишта у партеру, ложе, балкон и најмодернију и првокласну тон апаратуру“ градили су

---

⁷⁹⁷ *Гајрет*, бр.10 од 16.5.1931.

⁷⁹⁸ *Зетски гласник* од 5.1.1935.

⁷⁹⁹ *Политика* од 24.8.1939.

⁸⁰⁰ *Политика* од 30.7.1939, *Зетски гласник* од 12.8.1939, *Слободна мисао* од 18.8.1940.

⁸⁰¹ *Зета* од 10.4.1931: Секција за његову изградњу располагала је износом од 160.000 динара.

⁸⁰² *Зета* од 10.4.1932, *Зетски гласник* од 28.10.1933, *Зета* од 26.11.1933.

Подаци о даљем току радова остали су непознати до краја истраживања.

⁸⁰³ *Слободна мисао* од 23.3.1930: Ова иницијатива је прихваћена од мањег дијела грађанства, што је било недовољно за даљи наставак рада.

⁸⁰⁴ *Зета* од 22.7.1934: Вјероватно је да је у питању зграда у Подгорици, будући да град није наведен и да је лист „Зета“ излазио у Подгорици.

крајем 1936. године браћа Стијовић, угледни индустријалци, на локацији поред кафане „Корзо“.⁸⁰⁵

У приморском дијелу Црне Горе подигнути су народни домови у Рисну, Бијелој, Ластви и Клинцима.

Изградња Народног дома у Рисну, у којем је према плану требало да се налазе Општински дом, соколана и тржнице (месарнице, рибарнице и помјешће за продају поврћа и воћа),⁸⁰⁶ реализована је током 1931-32. године (Прилог 98, 1-3). Саграђен као задужбина добротвора Васа Л. Ђуковића, освећен је и отворен 6.9.1932. године, уз велике народне и соколске свечаности.⁸⁰⁷

Зграда је имала 28 одјељења и соколану која је требало да служи и као позоришна сала. У предњем дијелу била је смјештена општина и читаоница, задњи дио је намијењен соколани, а лијеви бочни модерној пијаци.⁸⁰⁸ Више података о објекту објављено је у „Слободној мисли“ 11.9.1932. године, у новинском чланку анонимног аутора посвећеном свечаном отварању Народног дома. Забиљежено је да је план урађен прије неколико година, али је име пројектанта остало непознато. У опису зграде наведено је да се на приземљу налазила велика сала за соколану, позоришне и друге забаве чију је умјетничку декорацију урадио Драгутин Инкиостри Медењак⁸⁰⁹ – на галерији, у великој свечаној дворани, изведено је по шест ложа са сваке стране, док је партер без ложа украшен умјетничким радовима који симболизују соколску идеју у вези са догађајима из прошлости, као и портретима краља Александра, добротвора Васа Ђуковића и оснивача соколства Мирослава Тирша. Према истом опису, први спрат зграде био је намијењен

---

⁸⁰⁵ *Зета* од 4.10.1936.

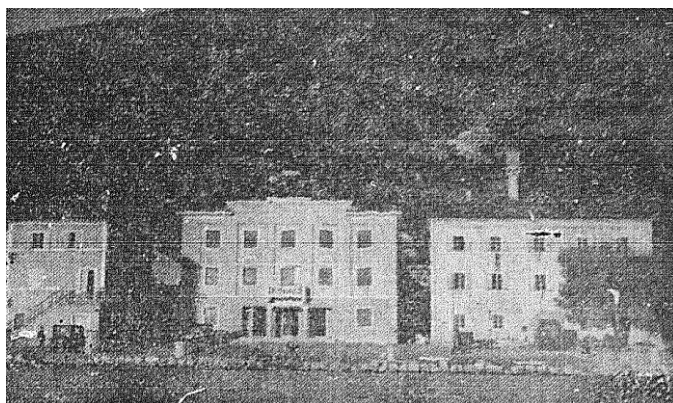
⁸⁰⁶ *Политика* од 24.9.1930; Лицитација за градњу Народног дома у Рисну, који чине Општински дом (предрачунска сума од 750.000 динара), Соколана (600.000) и Тржнице-месарнице, рибарнице и помјешће за продају поврћа и воћа (250.000 динара), заказана је за 11.10.1930., како је објавио *Службени гласник Зетске бановине* 27.9.1930.

⁸⁰⁷ Жив. М. Радосављевић, *Како је општина Рисан место на зајам добила на поклон 1,200.000 динара*, *Политика* од 25.8.1929; *Зетски гласник* од 3.9 и 10.9.1932.

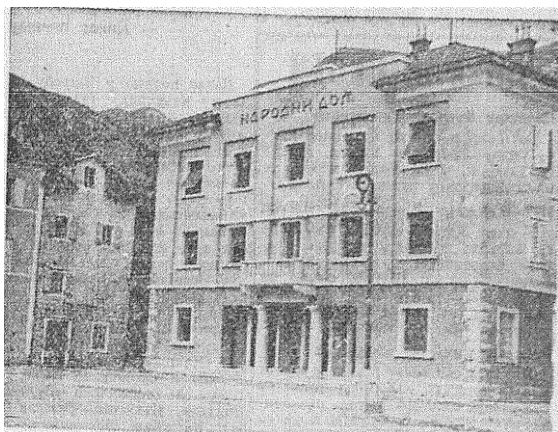
⁸⁰⁸ *Политика* од 6.5. и 10.9.1932.

⁸⁰⁹ О овом раду Драгутина Инкиострија за Соколски дом у Рисну видјети: Владана Путник, *Архитектура соколских домова у Краљевини СХС/Краљевини Југославији* (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године), 235: Инкиостри, који је већ радио за Соколе, урадио је и декорацију ентеријера Соколског дома у Рисну, која се убрја у његове последње велике радове.

градској управи, а други хуманим друштвима. Изградњу је водио Општински одбор, а управа Соколског друштва декорацију сале.⁸¹⁰

Прилог 98-1 Народни дом у Рисну (*Политика* од 6.5.1932)

Прилог 98, 2-3 Народни дом у Рисну, изглед и дио прочеља
(*Политика* од 16.9.1932) (*Време* од 22.12.1933)

Прочеље Народног дома у Рисну обликовано је комбиновањем елемената изведених у духу приморске градитељске традиције и модерне архитектуре.⁸¹¹ Композиција је ријешена симетрично, са наглашеним издвајањем приземља од спратне зоне и средишњег дијела етажа од бочних. Ломљење кровног вијенца са

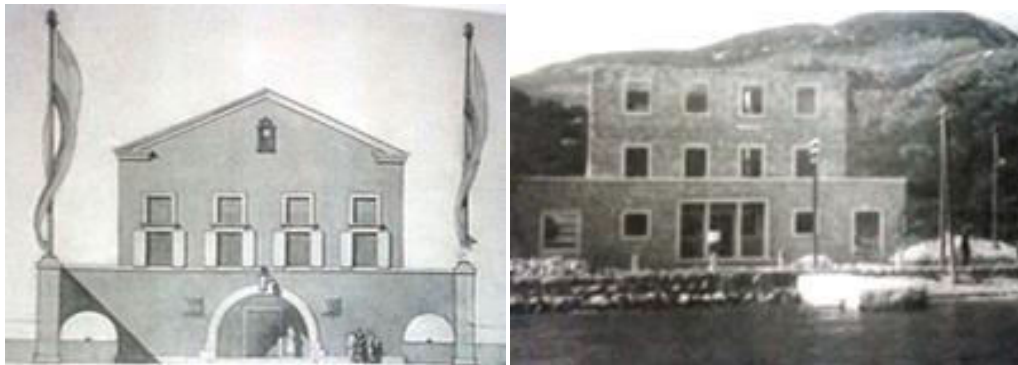
⁸¹⁰ Слободна мисао од 11.9.1932, *Политика* од 16.9.1932.

⁸¹¹ Једно од репрезентативних дјела приморске архитектуре грађанских кућа које се налази у Рисну и у чијем решењу главне фасаде је могуће наћи одређене аналогije са прочељем Народног дома је палата породице Ивелић из XVIII вијека.

О народној архитектури Јадранског и Црногорског приморја и залеђа видјети: Александар Дероко, *Народно неимарство II. Стара варошка кућа*, Београд 1968, 73-82; Mirko Grbić, *Razvoj kuće na području Crnogorskog primorja i zaleđa. Tipologija. II deo, Izgradnja 67*, br. 3/4, Београд 2013, 135-145 (са старијом литературом).

О палати Ивелић видјети: Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе...*, 244.

степенастим истицањем надзетка изнад средишта фасаде, одсуство орнаменталне пластике, прочишћеност фасадних површина у духу су модерне архитектуре, док се у обликовању прозора и врата једноставног оквира, каменој рустичи сокла и углова приземља запажа утицај градитељске традиције. Народни дом у Рисну страдао је у земљотресу 1979. године, након чега није био обновљен.⁸¹²

Прилог 99, 1-2 Народни дом у Бијелој, арх. Милан Злоковић, цртеж пројекта и фотографија објекта у току изградње-изгледи pročеља (Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., Beograd 2015)

У сличном маниру грађен је и Народни дом у Бијелој (Прилог 99, 1-2). У лето 1934. године израда нацрта повјерена је архитекти Милану Злоковићу, док је крајем исте године на збору мјештана и друштава одлучено да се Народни дом у знак сјећања на убијеног краља назове „Дом витешког краља Александра I Ујединитеља“.⁸¹³ Почетком следеће 1935. године Одбор који је основан поводом његове изградње примио је од архитекте Злоковића план зграде.⁸¹⁴ Према Зорану Маневићу, Злоковић је пројекат припремио 1934, а према Љиљани Благојевић, 1934-35. године.⁸¹⁵

У Народном дому у Бијелој требало је да буду смјештене соколана и просторије за мјесна друштва и установе које су према Уредби о подизању домова спадале у

---

⁸¹² Anonim, Vaso Ćuković. Najveći bokeljski dobrotvor svih vremena, <http://www.bolnicarisan.com/page15.html>.

⁸¹³ *Зетски гласник* од 17.11.1934; *Глас Боке* од 17.11.1934: Народни дом у Бијелој основан је 1927. године, након чега су све његове управе марљиво прикупљале средства потребна за изградњу Дома. Крајем 1934. управа Дома је располагала земљиштем, каменом, вапном и новчаним износом од 40.000 динара.

⁸¹⁴ *Глас Боке* од 19.1.1935.

⁸¹⁵ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., Попис дјела; Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., 135-136.

надлежност Министарства физичког васпитања народа.⁸¹⁶ Припремни радови, премјеравање, нивелисање терена и допремање материјала почели су током љета 1936. године.⁸¹⁷ Потом су постављени темељи, али су за даље радове недостајала средства, због чега се Одбор обраћао за помоћ, чак и када је њихов поновни почетак најављен септембра 1939. године.⁸¹⁸

Цртеж пројекта и фотографију објекта у изградњи, који се чувају у породичној заоставштини архитекте, недавно је објавила Љиљана Благојевић.⁸¹⁹ Цртеж приказује једноставно обликовано двоспратно здање са косим двоводним кровом, чији се зид на нивоу приземља наставља са страна зграде до краја парцеле као оградни зид, са јарболима са заставама на угловима, стварајући претпростор. У главној осовини у зиду је отворен полукружни лук, као и мањи лучни отвори на бочним странама, што асоцира на аркадна предворја и ограде приморске палате и упућује на његово познавање приморске архитектуре. С тим у вези, указано је и на транспозицију традиционалних бокељских техника градње каменом извођењем испуне од камена слабијег квалитета, спољашњег слоја од тесаног камена и брижљиве обраде оквира отвора и вијенца. Поређењем цртежа са фотографијом Народног дома у изградњи, на којем су лучни облици отвора замијењени правоугаоним и отворени нови, а њихов првобитни распоред промијењен, закључује се да је приликом извођења радова дошло до измјена пројекта.

Године 1933. постављен је камен-темељац Дома Народног универзитета у Котору. Подизање овог објекта иницирано је залагањем школског надзорника Николе Рашка.⁸²⁰

Почетком 1934. године била је завршена изградња Југословенског дома у Ластви код Тивта, која је почела неколико година раније.⁸²¹ Будући да је почетком 1936. објављена вијест о завршетку градње Народног дома у Доњој Ластви намијењеног

---

⁸¹⁶ Бијељанин, *Пред почетак грађења Спомен-дома у Бијелој, Глас Боке* од 9.9.1939: Уредба од 25.7.1933.

⁸¹⁷ *Глас Боке* од 8.8.1936: Осим мјештана Одбору су скромне прилоге упутили и Општинско вијеће и Банска управа.

⁸¹⁸ Бијељанин, *Пред почетак грађења Спомен-дома у Бијелој, Глас Боке* од 9.9.1939.

⁸¹⁹ Ljiljana Vladojević, *Itinerari Moderna i Mediteran...*, 135-137, 199.

⁸²⁰ *Правда* од 13.4.1934; Нису познати подаци о даљем току радова.

⁸²¹ *Зетски гласник* од 10.3.1934, *Политика* од 1.3.1934.

културним, хуманим и спортским удружењима,⁸²² могућност да се новинске вијести о завршетку изградње Народног дома у Доњој Ластви и Југословенског дома у Ластви односе на исти објекат предлаже се за провјеру у додатном истраживању.

Планиран за смјештање културних и националних установа полуострва Луштице, Народни дом у Клинцима подигнут је трудом мјештана 1940. године.⁸²³

ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Након увођења шестојануарске диктатуре нова југословенска идеологија требало је да буде подржана бројним законима, међу којима су посебан значај имали просветни. План задатака министра просвете Боже Максимовића предвиђао је реализацију принципа народног јединства путем дјелатности Министарства просвете, под чијим покровитељством су се налазиле школе и институције културе.⁸²⁴ Настојања ка стварању јединственог школског система са унифицираним наставним програмом, врстама и типовима школа, која су постојала и у претходном периоду, сада су била убрзана.⁸²⁵

Новим Законом о народним школама уједначено је до тада различито школско законодавство на нивоу основне школе која је добила идеолошко обиљежје, требало је да шири писменост, али и да национално васпитава (5.12.1929.).⁸²⁶ Нешто раније остварена је и унификација наставе у учитељским школама (27.9.1929.),⁸²⁷ а претходно и у средњим школама (31.8.1929.). Према овом закону, постојале су три врсте средњих школа, реална гимназија, реалка и класична

---

⁸²² *Зетски гласник* од 5.2.1936.

⁸²³ *Зетски гласник* од 6.4.1940.

Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1939. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Општина лушtica доставила је пројекат за Сеоски дом у селу Клинци Банској управи на одобрење (26.6.1939.), који је потом, пошто су недостајали прилози, био враћен Среском начелству у Котору са примједбама.

⁸²⁴ Сенка Бабовић-Расповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 49-50.

⁸²⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 24.

⁸²⁶ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део...*, 122-124.

⁸²⁷ Исто, 145-146.

гимназија.⁸²⁸ Физичко васпитање младих усмјеравано је према спортско-патриотским покретима и организацијама којима је управљала држава (соколски покрет, Јадранска стража).

Закон о грађанским школама, којим су и ове школе проглашене за државне установе,⁸²⁹ донесен је најкасније и прописивао је три смјера, занатско-индустријски, трговински и пољопривредни, који су оснивани у зависности од привредних потреба становништва (5.12.1931.). До 1931. године грађанске школе издржаване су на различите начине, од стране општина, покрајина, конфесионалних удружења, да би потом бригу о њима преузела држава, а дио обавеза био пренесен на општине и бановине.⁸³⁰ У складу са новом просветном политиком урађен је и јединствени Закон о средњим техничким и мушким стручно-занатским школама који је замијенио дотадашње правилнике и уредбе.⁸³¹ Овај закон био је оптерећен идеологијом интегралног југословенства, за разлику од Закона о женским занатским и женским стручним учитељским школама донесеног истог датума (31.3.1932.), што је тумачено покушајем режима да женску омладину усмјери ка кући и породици. Стручне школе могле су бити државне, бановинске, општинске (градске), када су од њих у потпуности издржаване, затим полудржавне и полубановинске, у којима је држава или бановина плаћала наставно особље, а корпорације сносиле материјалне трошкове и приватне, које су у потпуности издржавале корпорације.⁸³²

У литератури је одраније образложен став о неравномјерности и сложености југословенског друштва и изнесен закључак да се и поред напретка може говорити о неразвијености мреже просветних установа у већем дијелу земље, којем су припадале Врбаска, Дринска, Вардарска, Моравска, Приморска и Зетска бановина.⁸³³ У Зетској бановини, у којој је била веома изражена разлика између

---

⁸²⁸ Исто, 154-156.

⁸²⁹ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 49-50.

⁸³⁰ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 164-165, 168.

⁸³¹ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 59.

⁸³² Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 171-172.

⁸³³ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 194, 183.

њеног приморског и континенталног дијела, почетком тридесетих година живјело 66% неписменог становништва. Наглашена подијељеност културног и духовног простора Бановине дефинисана је и као ограничавајући фактор у погледу прихватања југословенске идеологије и интегративних процеса.⁸³⁴

Према новом Закону о народним школама за подизање и одржавање школских објеката биле су задужене школске општине, које нису могле значајније утицати на побољшање просветних прилика због општег лошег стања и сиромаштва у Зетској бановини. И поред предузиманих мјера, културно-просветне прилике нису се значајније промијениле ни половином тридесетих година у односу на њихов почетак. Средином 1936. године „недостајало је око 160 школских објеката да стање буде сношљиво“. Доношење Уредбе о преносу издржавања основних школа на бановински буџет требало је да обезбиједи увођење реда у овој области.⁸³⁵ Уредбом од 10.9.1936. чија је примјена требало да почне 1.4.1937. године, издржавање основних школа прешло је са општина на бановине, осим градских, док је подизање школских зграда и даље остало у надлежности општина, којима је помоћ могла пружити бановина и Министарство просвете.⁸³⁶

Ново законодавство додијелило је и средњој школи важну улогу у стварању југословенског грађанства, будући да је у први план истакло њену дужност васпитања у националном југословенском духу. У новом државном програму гимназија је означена као водећа установа државних промјена, заједно са Соколом и Војском Краљевине Југославије.⁸³⁷ Но, већ на почетку реализације овог програма дошло је до одступања од прокламоване просветне политике, тј. редукције броја средњих школа (гимназија), коју су просветне власти правдале економским разлозима и кризом. О недоследностима нове просветне политике говори податак да након редукције броја средњих школа на подручју од Подгорице до Призрена и Приштине, са више од 350.000 становника, није било средње школе, док је на простору од Подгорице до Дубровника остало пет пуних

---

⁸³⁴ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 105.

⁸³⁵ Исто, 119, 260.

⁸³⁶ Аноним, *У будуће, све општине, осим градских, неће издржавати своје школе, Политика* од 11.9.1936; Видјети и: Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 133.

⁸³⁷ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 264-265.

гимназија, три учитељске школе, двије трговачке и Богословија. У Зетској бановини биле су укинуте гимназије у Пећи, Беранама, Бијелом Пољу, Фочи, Гацку и Бару, уз образложење да наставу из гимназија треба усмјеравати према грађанским школама. Берански срез је ипак успио задржати четири разреда гимназије коју је финансирао из сопствених средстава. Чак је и Банска управа радила на подизању гимназијске зграде у Беранама, иако њен положај није био ријешен до јула 1933. године када јој је враћен статус пуне државне гимназије. Поново су биле отворене и гимназије у Бару, Пећи, Бијелом Пољу и Даниловграду.⁸³⁸

И поред бројних отежавајућих околности, у појединим бановинама укључујући и Зетску, број школских зграда био је више него удвостручен, што упућује на закључак да је пројектовању и извођењу школских објеката посвећивана значајна пажња. Но ипак, иако је у домену просвете у међуратном периоду учињено много, Краљевина Југославија није успјела да превазиђе наслеђену културну заосталост из прошлости и била је једна од просветно најнеразвијенијих земаља Европе.⁸³⁹

УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ

Према подацима из 1931. године⁸⁴⁰ на територији Зетске бановине постојале су три учитељске школе, двије потпуне, на Цетињу и у Дубровнику и непотпуна у Херцег Новом. За потребе школе у Дубровнику намјенски је саграђена школска зграда, док су цетињска и херцеговска биле смјештене у старијим објектима, неудобним и неодговарајућим. Богословско-учитељска школа на Цетињу, која је радила од 1869. до 1916, поново је отворена 1922. године. Нове школе које су 1919. основане у Беранама и Даниловграду укинуте су 1925. и ликвидиране 1929. године, док је учитељска школа у Херцег Новом отворена 1925. године.

Након поновног отварања Учитељска школа на Цетињу се налазила у Руском посланству Књажевине/Краљевине Црне Горе.⁸⁴¹ Будући да ова зграда није

---

⁸³⁸ Исто, 265, 269-272; *Политика* од 21.8.1932.

⁸³⁹ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део...*, 143.

⁸⁴⁰ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 101-102.

⁸⁴¹ Dušan Martinović-Uroš Martinović, *Spomenici arhitekture...*, 87.

одговарала карактеристикама модерног школског објекта, у циљу изградње нове школске зграде која би била у складу са савременим педагошким и законским прописима Министарство просвете је одобрило ванредни кредит од око 3,5 милиона динара и припремило конкурс за идејну скицу 1931. године. Остале кредите потребне за њено довршење требало је да обезбиједи Банска управа.⁸⁴² Банска управа је конкурс за израду идејних скица расписала као југословенски, с правом учешћа за архитекте и инжењере држављане Југославије и за Русе настањене у њој. Прва награда прописана је у износу од 30.000, друга од 20.000 и трећа од 15.000 динара, док је рок за предају радова одређен до 1.10., односно 15.10.1931. године, како је накнадно објављено. За чланове Оцјењивачког суда именовани су: архитекта Бранко Таназевић-професор Универзитета у Београду, архитекта Јанко Шафарик-предсједник Клуба архитеката-Београд, инжењер Симеон Дабић-начелник Техничког одјељења Банске управе на Цетињу, Душан Јакшић-начелник Просвјетног одјељења Банске управе и Михаило Рајнвајн-директор Учитељске школе, док су за замјенике одређени службеници Банске управе: Срећко Јун-технички виши савјетник, Јован Спасић-просветни инспектор, Анка Зечевић-технички пристав, Иван Латишев-контрактуални архитекта и Петар Вукотић-архитектонски приправник.⁸⁴³ Уз услове конкурса, Банска управа је прописала и Програм за израду идејних скица према којем је зграду требало пројектовати са сутереном, приземљем и два спрата. Учитељска школа требало је да има шест учионица за по 40 ученика и четири за по 30 ученика, велики амфитеатар за угледна предавања за 100 ђака, професорску собу за колегијум, мању собу за педагошки семинар и библиотеку, већи број сала и просторија за посебне предмете, а у сутерену посебне собе за књиговезницу, столарство, моделовање и плетарство. Посебно је био наведен програм за одвојени мушки и женски интернат. У сваком од њих планирано је да се налазе двије сале за спавање и три за учење, двије собе за надзорнике, по једна за примање родбине ђака, за свирање, одјећу, трпезарију, кухињу и оставу, као и и болница са

---

⁸⁴² *Зетски гласник* од 8.4. и 9.5.1931: Просторије Руског посланства оцијењене су као мале, недостајала је сала за вјежбаоницу и др.

⁸⁴³ *Зетски гласник* од 5.8. и 9.9.1931.

апотеком и амбулантом. У склопу Учитељске школе била је предвиђена и вјежбаоница коју су чиниле четири учионице, зборница, канцеларија за управу и школска радионица, затим заједничко купатило са базеном, као и забавиште са двије учионице и три собе за одјећу, играње и учила. Школа је требало да има и двориште са игралиштем, стан за директора са 3-4 собе са свим споредним одјељењима, стан за служитеље са 1-2 собе са кухињом, стан за баштована и економа, клозете и помоћне просторије за централно гријање, дрво и угаљ, перионицу, сушионицу и др. Програмом је било предвиђено да сви конкурсни радови буду изложени петнаест дана након завршетка рада Оцјењивачког суда.⁸⁴⁴ На конкурс, на који су се пријавила двадесет три учесника, одлуком жирија прва награда није додијељена, другонаграђени је био нацрт „Три квадрата“ Александра Васића, архитекте из Београда, а трећенаграђени „Орлов крш“, рад београдских архитеката Рајка Татића и Јована Ранковића. Још пет радова награђено је откупном наградом од 5.000 динара.⁸⁴⁵ Познато је да је на овом конкурс учествовао и архитекта Миладин Прљевић,⁸⁴⁶ као и Милан Злоковић, о чијем је откупљеном конкурсном раду документација изгубљена.⁸⁴⁷ На изложби нацрта отвореној у Дому архитеката у Београду 29.11.1931. године била су изложена оба награђена пројекта, аутора Александра Васића и Јована Ранковића и Рајка Татића, као и шест откупљених радова под шифрама „333“, „72“, „Зелени прстен“, „Школа“, „Р.А.“ и „У.С.Ц.“ (Прилог 100-1).⁸⁴⁸ Аутори најбоље ранжираних нацрта студирали су архитектуру на Техничком факултету у Београду. Александар Васић је дипломирао октобра 1925. године,⁸⁴⁹ Рајко Татић октобра 1927,⁸⁵⁰ а Јован Ранковић 1928. године. Ранковић је након дипломирања радио као архитекта у

---

⁸⁴⁴ *Програм за израду идејних скица за Учитељску школу на Цетињу*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 33 - Срез цетињски.

⁸⁴⁵ *Политика* од 28.11.1931.

⁸⁴⁶ Иван Р. Марковић, Архитекта Миладин Прљевић..., 27.

⁸⁴⁷ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., 24.

⁸⁴⁸ *Политика* од 30.11.1931; *Зетски гласник* од 6.1.1932: Кратка најава изложбе.

⁸⁴⁹ Именик дипломираних инжињера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 26: Рођен је 1896. године у Сремској Митровици.

⁸⁵⁰ Саша Михајлов, Рајко М. Татић (1900-1979), Београд 2013, 20.

Министарству грађевина (1928-1947),⁸⁵¹ док је Татић био запослен у Техничкој дирекцији града Београда (1928-1941).⁸⁵²

Конкурсни пројекат за Учитељску школу на Цетињу под мотом „Орлов крш“ први је заједнички рад Татића и Ранковића, иако се његовим идејним творцем може сматрати Рајко Татић (Прилог 100-2).⁸⁵³ Овим пројектом је за Учитељску школу са интернатом на Цетињу планирана двоспратна зграда сачињена од три тракта, од којих се два, заобљеног облика, простиру паралелно, док их трећи, попречно постављени, везује. Сјевероисточно, дуже крило намијењено је за школу, сјеверозападно за интернат, а централно за гимнастичку салу у сутерену и приземљу и за свечану салу на спратовима. Низови прозора и парапета континуирано су постављени дуж бочних крила, али не и на централном, чиме је главна фасада са главним улазом и свечаном салом била посебно истакнута. Додатно је наглашена поставком благо истурене четири куле на угловима и још једном већом са часовником, испред дужег бочног крила зграде. На модернистички конципираној згради која се одликује функционалношћу, слободним аранжманом основе, једноставношћу фасада, тракастим низовима прозора, уочљиви су карактеристични елементи пројектантског манира које ће Татић у каснијем раду даље развијати као што су препознатљива просторна форма, обли крај подужног крила и благо истурена кула као облици који се на овом пројекту појављују по први пут, али и пажљиво планирање околног амбијента које је подразумијевало игралишта, паркове, ограде и слично.⁸⁵⁴

Иако је почетком 1932. године у „Зетском гласнику“ објављена вијест да је за изградњу нове Учитељске школе на Цетињу одобрен нацрт београдског архитекте Васића и да ће зграда у износу од око 10 милиона динара бити подигнута на мјесту изнад католичке цркве,⁸⁵⁵ ова замисао и пројекат Александра Васића ипак нису били реализовани.

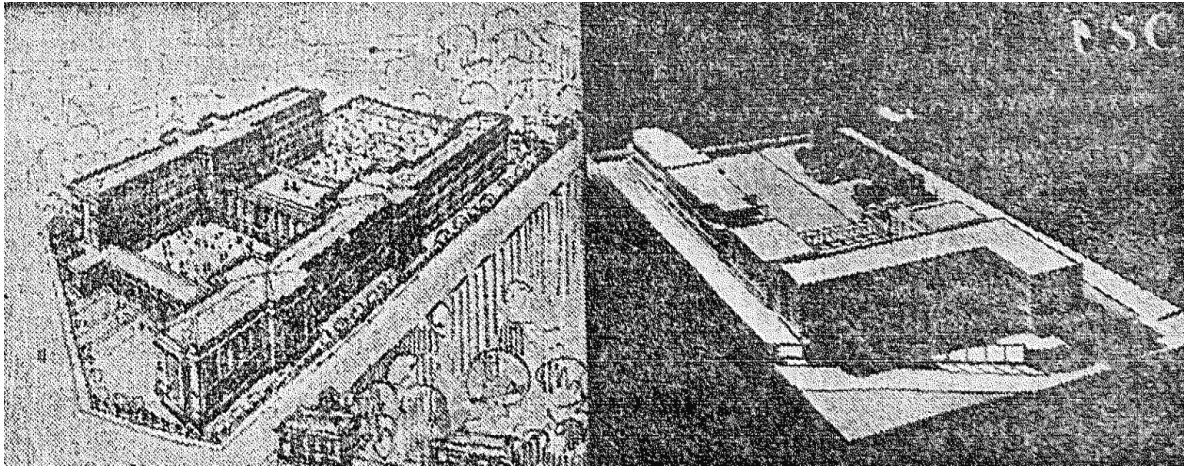
⁸⁵¹ Лексикон неимара, Београд 2008.

⁸⁵² Саша Михајлов, Рајко М. Татић (1900-1979), Београд 2013, 29.

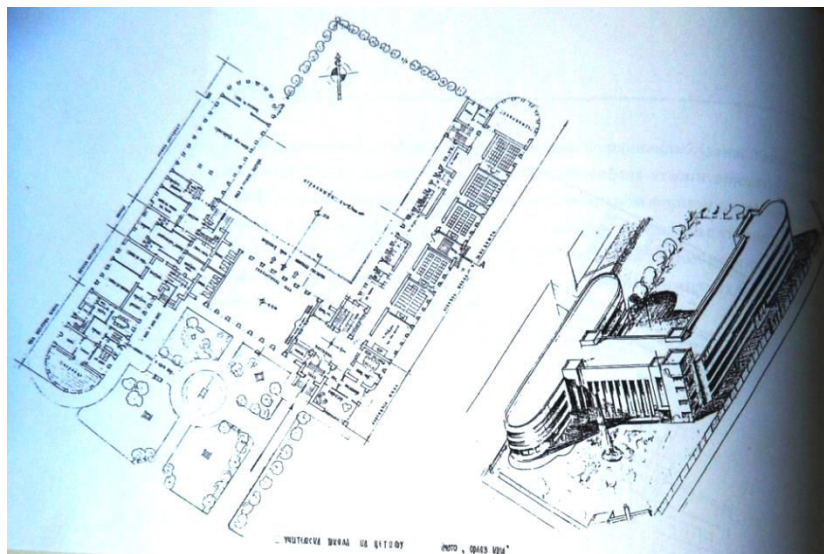
⁸⁵³ Исто, 87.

⁸⁵⁴ Исто, 87-88.

⁸⁵⁵ *Зетски гласник* од 27.1.1932.

Прилог 100-1 Изложба планова Учитељске школе на Цетињу (*Политика* од 30.11.1931)

Прилог 100-2 План за Учитељску школу на Цетињу, конкурсни рад Јована Ранковића и Рајка Татића под мотом „Орлов крш“ (Саша Михајлов, Рајко М. Татић 1900-1979, Београд 2013)

Током 1932. године архитекта Лав Плахов ангажован је у вези са израдом пројекта за нову зграду Учитељске школе у Херцег Новом.⁸⁵⁶ Наиме, на захтјев Просвјетног одјељења Банске управе којим је тражено да се припреми план за зграду Учитељске школе у Херцег Новом одобрено је да Лав Плахов, контрактурални архитекта Техничког одјељења на Цетињу, на лицу мјеста проучи мјесне прилике и прикупи потребне податке о земљишту (10.12.1931.). Затим је

⁸⁵⁶ Текстуална документација о раду на пројекту за Учитељску школу у Херцег Новом са скицом земљишта, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор.

општина Херцег Нови Банској управи доставила скицу земљишта са зградом учртаном на парцели бр. 631/1 п.о. Топла, погодбу о куповини плаца и програм школске зграде са интернатом (26.3.1932.). Према овом програму школа је требало да има шест просторија, а интернат десет спаваоница за ученике и ученице, три собе за васпитаче, двије собе за учење и двије трпезарије, кухињу, амбуланту, собе за болесне и гимнастичку дворану. На полеђини достављеног акта (2.4.1932.) рукописом је забиљежено „вратити архит. Л. Плахову – ради прикључења предмету (...) и даљег рада“. Још је један документ у вези са што хитнијом израдом плана школске зграде, са истом забиљешком, био предат архитекти Плахову 1932. године (16.7.1932.).⁸⁵⁷ Подаци о даљим радовима на изради пројекта и градњи Учитељске школе у Херцег Новом остали су непознати, осим једне новинске вијести из које се закључује да земљиште није било откупљено ни до средине 1938. године, када је на сједници Градског вијећа усвојен предлог да општина узме зајам од два милиона динара којим је, између осталог, планиран и откуп земљишта за изградњу ове школе са интернатом.⁸⁵⁸

ГИМНАЗИЈЕ

Према подацима из 1931. године⁸⁵⁹ у Зетској бановини је постојало 17 државних гимназија, од којих су се на територији Црне Горе налазиле четвороразредне гимназије у Беранама, Бијелом Пољу, Даниловграду, Колашину и Херцег Новом и осморазредне у Котору, Подгорици, Никшићу и Пљевљима. Пошто нису одговарале прописима новог Закона о средњим школама, било је непходно ускладити их са законом до септембра 1934. године, како не би биле затворене. Главни проблем односио се на непостојање одговарајућих зграда, услед чега је Банска управа предузела радове на подизању најпотребнијих објеката, на Цетињу, у Беранама и Пећи, за које су планови били припремљени 1931. године и чија је изградња планирана за наредну буџетску годину. Током четврте деценије на

---

⁸⁵⁷ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор.

⁸⁵⁸ *Глас Боке* од 3.9.1938: Општина је планирала да овим средствима откупи и електричну централу, изгради нову основну школу и модерне месарнице.

⁸⁵⁹ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 97-101.

територији Црне Горе подигнуте су нове гимназијске зграде на Цетињу и у Беранама, док су на новим зградама у Котору, Колашину и Бијелом Пољу изведени само почетни радови.

Иако су план и предрачун за нову зграду Гимназије на Цетињу били завршени 1931,⁸⁶⁰ радови на њеној изградњи нису почели до 1935. године (Прилог 101, 1-4). У међувремену су одређени подаци о новој гимназијској згради објављивани у листовима „Зетски гласник“⁸⁶¹ и „Слободна мисао“.⁸⁶² Задатак да припреми пројекат Гимназије на Цетињу јула 1930. године добила је архитекта Анка Зечевић. Она је 1933. осмислила идејни и главни пројекат, који је исте године био ревидиран и одобрен у Министарству грађевина, док је градња гимназијске зграде извођена после њеног одласка из Цетиња.⁸⁶³

Питање изградње Гимназије на Цетињу заиста је покренуто 1935. године када је пројекат одобрило Министарство просвете, а из државног и бановинског буџета било обезбијеђено 3,5 милиона динара, о чему је тада писано у „Политици“ у којој су објављени подаци о пројекту који је осмислио архитекта Петар Вукотић, чиновник Банске управе на Цетињу, као и један његов перспективни изглед (Прилог 101-2). Овим пројектом био је предвиђен већи број добро освијетљених просторија за довољно учионица за све разреде, како би се настава обављала полудневно, затим свечана сала, професорска зборница, кабинети за разне предмете, библиотека и др.⁸⁶⁴ Школска зграда, која има сутерен, приземље и два спрата, пројектована је комбиновањем академског и модерног метода. Састоји се од главног корпуса, попречно постављеног у односу на главну осу, два бочна

---

⁸⁶⁰ *Зетски гласник* од 9.5.1931.

⁸⁶¹ *Зетски гласник* од 26.8.1931: Објављена је вијест о комисијском прегледу земљишта, односно, неколико мјеста за изградњу Цетињске гимназије, како би се одредила погодна локација; *Зетски гласник* од 20.3.1935: У марту 1935. расправљало се о коначном утврђивању мјеста за подизање нове зграде Гимназије на Цетињу.

⁸⁶² *Слободна мисао* од 7.10.1934: Говорећи о напретку Цетиња, истакнуто је да град нема зграду за Гимназију и да је због повећаног броја ученика требало закупити адекватну зграду.

⁸⁶³ Дивна Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета..., Београд 1996, 18, 27, 29: Ревизију је урадила архитекта Министарства грађевина Живана Богдановић.

⁸⁶⁴ Аноним, *Цетиње ће добити модерну зграду за гимназију*, *Политика* од 7.8.1935.

Слободна мисао од 24.3.1935: Овогодишњим бановинским буџетом за подизање гимназије на Цетињу, које ће коштати око осам милиона динара, био је предвиђен износ од три милиона динара.

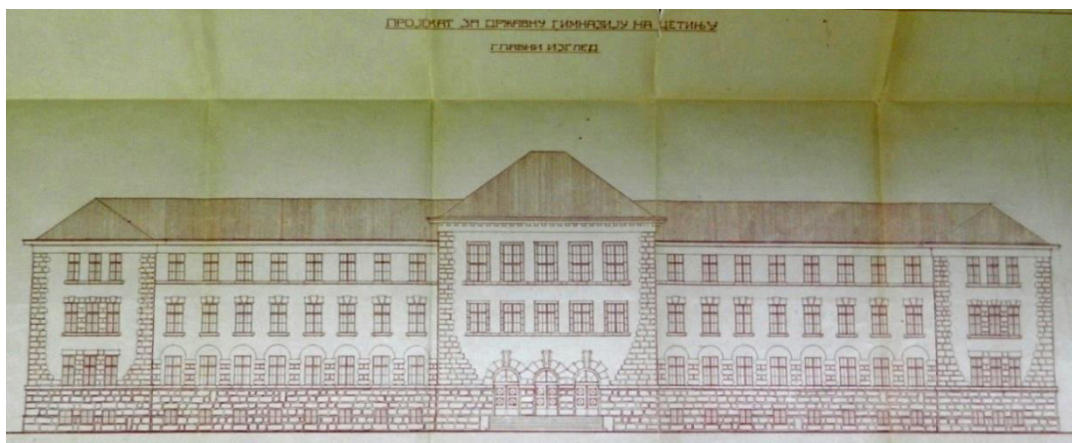
крила и једног централног на дворишној страни. У спољашњем обликовању примијењена је симетрија, тродјелна подјела на сокл, тијело и завршни појас је назначена, као и трочлана композиција прочеља са благо истакнутим угаоним ризалитима. У сведености фасадних површина, прекидању равног завршног вијенца у средишњем дијелу главне фасаде који је завршен степенастом атиком са јарболом за заставу, као и низовима једноставних прозорских отвора запажа се утицај модернистичке концепције.

У ДАЦГ у склопу фрагментарно сачуване пројектне документације о новоградњи Државне Гимназије на Цетињу⁸⁶⁵ сачувани су и цртежи једног главног изгледа, недатирани и несигнирани, на којима је приказано прочеље зграде обликовано у стилу академизма (Прилог 101-1). Петодјелна композиција креирана је истицањем већег централног ризалита са наглашеним тродјелним, лучно завршеним улазом и пирамидалним кровом и два мања бочна ризалита са троугаоним забатима. Академском вокабулару припадају и камена рустика, једноставни раздјелни и поткровни вијенци, поткровни конзолни фриз, различито обликовани прозори спратова. Рустикација доње зоне и углова ризалита упућивала је и на одређени фортификацијски квалитет здања, асоцирајући на постојаност и моћ у њему смјештене образовне институције, реформисане у складу са новом југословенском идеологијом чијој је реализацији требало да допринесе.

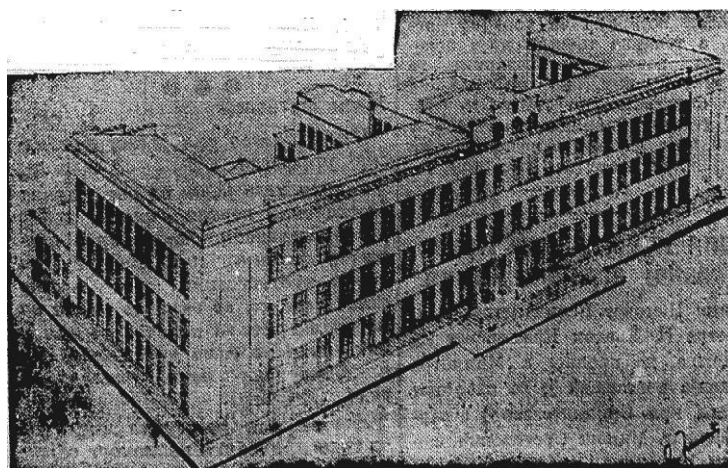
С обзиром на дјелимичну сачуваност доступне пројектне документације у ДАЦГ и податке о учешћу архитеката Анке Зечевић и Петра Вукотића у изради пројекта нове Гимназије на Цетињу, као и на исход овог истраживања у којем нису пронађени пројекти Анке Зечевић, за прецизније закључке о току пројектантског поступка и удјелу појединих аутора потребно је допунско истраживање.

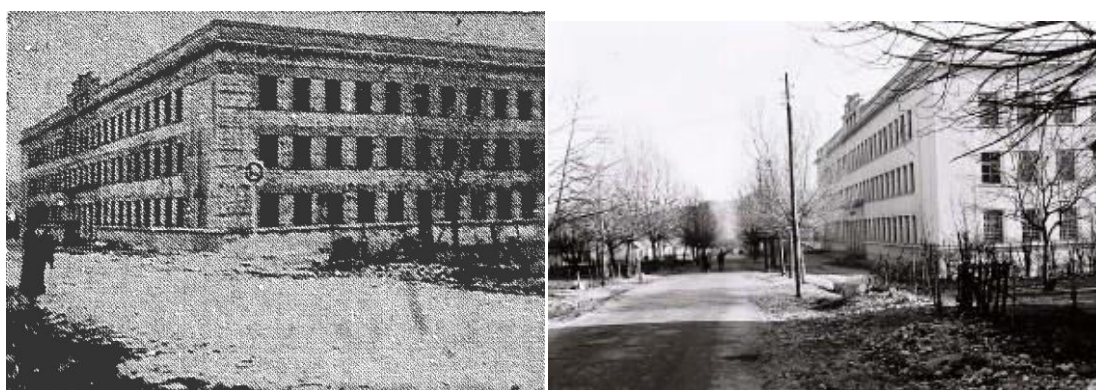
⁸⁶⁵ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски: Предрачун за новоградњу Реалне Државне гимназије на Цетињу који су саставили арх. Анка Зечевић и арх. Петар Вукотић прегледан је 1935. године (потпуни датум нечитак); Цртеж основе на којем је забиљежен датум 31.12.1936. године потписао је архитекта Петар Вукотић; Предрачун за завршне архитектонске радове 1.1.1937. сачинио је арх. Петар Вукотић; Сачувани су и цртежи главног изгледа зграде на којима нису назначени датум и име аутора. Цртеж основе приземља и изглед зграде из времена после Другог свјетског рата објављени су у књизи: Душан Мартиновић-Урош Мартиновић, Цетиње. Споменици архитектуре, Цетиње 1980, 136.

Прилог 101-1 Пројекат за Државну гимназију на Цетињу, несигниран, главни изглед (ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски)

Прилог 101-2 Пројекат Гимназије на Цетињу (*Политика* од 7.8.1935)

Прилог 101-3 Нова гимназија на Цетињу (*Политика* од 20.12.1937)

Прилог 101-4 Цетињска гимназија, изглед након изградње (www.cetinje-mojgrad.org/?p=10430)

Камен темељац нове зграде Гимназије, која је од свог оснивања 1880. године радила у скривници Манастира и Биљарди, а након 1918. у згради Двора престолонаследника Данила Петровића, свечано је освећен 26.9.1935. у присуству

угледних државних званичника.⁸⁶⁶ Радове на изградњи исте године предузео је инжењер Глигорије Вукчевић.⁸⁶⁷

Претходно је приликом расправе о новом буџету Техничког одјељења замјерке поводом избора мјеста за нову зграду Гимназије истакао вијећник Томо Милошевић,⁸⁶⁸ будући да је донесена одлука о њеном подизању на крајњој периферији града, тј. Нове вароши (1935). До краја 1937. били су завршени зидарски радови и кров (Прилог 101-3), док је затварање објекта и извођење унутрашњих радова најављено за следећу годину.⁸⁶⁹ Радови су настављени и током 1939. године.⁸⁷⁰ Иако је рок за њихово довршење био почетак јесени 1941,⁸⁷¹ нису били у потпуности завршени до средине исте године, што се сазнаје из захтјева бравара И. Милића за повећање цијена за браварске радове (од 11.3.1941.)⁸⁷² и рукописа извјештаја о градњи од 14.6.1941. године.⁸⁷³ Овај документ садржи и опис зграде подигнуте за пуну осморазредну гимназију која је имала сутерен, приземље и два спрата, као и велики број различитих одјељења: 24 учионице, 19 канцеларија, кабинета и других одјељења за спрему, салу за цртање, свечану салу која је истовремено и гимнастичка сала, ђачку трпезарију са кухињом, одјељења за тушеве, одјељења за амбуланту и посебна одјељења за

---

⁸⁶⁶ *Зетски гласник* од 5.10.1935. и 21.9.1935; У *Зетском гласнику* од 31.8.1935. објављен је оглас оферталне лицитације за зидање зграде Гимназије заказане за 19.9.1935, потом 5.10.1935. и оглас друге лицитације заказане за 14.10.1935. године.

⁸⁶⁷ *Слободна мисао* од 10.5.1936.

⁸⁶⁸ *Зетски гласник* од 25.12.1935.

⁸⁶⁹ *Политика* од 25.7.1937, *Зетски гласник* од 4.12.1937.

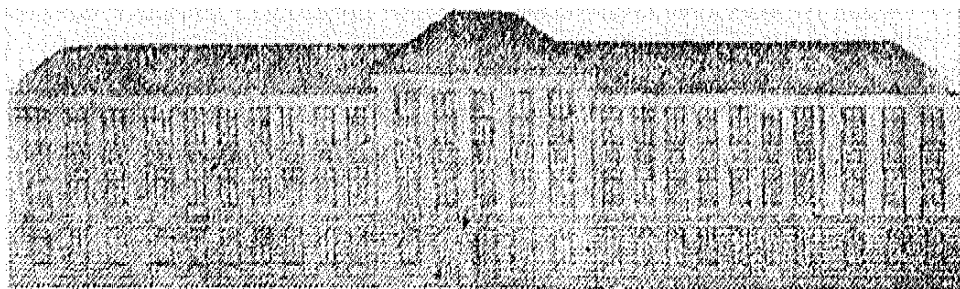
⁸⁷⁰ *Зетски гласник* од 5.8.1939.

⁸⁷¹ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Рок је наведен у допису упућеном кабинету бана 25.4.1940. по питању довршења гимназијске зграде.

⁸⁷² *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1941. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

⁸⁷³ *Извјештај о градњи гимназије на Цетињу* предат 14.6.1941. године, без потписа аутора, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски: Наведени су и радови који су били изведени до јуна 1941. године: сви груби зидарски радови са покривањем зграде, хоризонтална канализација са спољним одводом, малтерисање главне спољне фасаде и извођење дијела прозора; као и радови које је требало урадити: архитектонски радови у згради и изван ње у вриједности од око осам милиона динара (малтерисање, израда подова, столарије, попличавање ходника и облагање зидова, израда свих степеништа, фарбарски и молерски радови), затим израда водовода и вертикалне канализације са постављањем санитарнија, камене оградe око зграде, централног гријања топлотом водом, електричног освјетљења. Наведена је и сума од 13,62 милиона динара која је била потребна за потпуно довршење зграде, без намјештаја.

клозете на сваком спрату, стан за директора сачињен од три собе са нуспросторијама и један мањи стан за служитеља.

Прилог 102-1 Нова гимназија у Беранама, нацрт главне фасаде (*Политика* од 12.8.1931)

Прилог 102-2 Гимназија у Беранама (*Правда* од 7.9.1937)

Прилог 102, 3-4 Гимназија у Беранама, постојећи изглед комплекса и централног дијела pročеља (http://www.beranskagimnazija.me/skola_danas/licna_karta/13.html) (<http://www.panoramio.com/photo37660719>)

Гимназија у Беранама, у којој су средњошколско образовање стицала дјеца са подручја неколико срезова, Беранског, Бјелопољског, Андријевичког и Колашинског и околине Плава и Рожаја, по броју ученика била је једна од највећих у земљи (Прилог 102, 1-4). С обзиром на то да њена стара зграда није

била довољно пространа и није одговарала модерним прописима, саграђен је нови школски објекат⁸⁷⁴ у непосредној близини касарне Четрдесетосмог пјешадијског пука, новоподигнутог Дома народног здравља и Бановинске болнице.⁸⁷⁵

Банска управа је почетком 1931. године имала припремљене нацрте и предрачун за новоградњу Беранске гимназије која је планирана као приземно-двоспратна зграда, основе димензија 75x25 м, са 16 учионица (у коначном извођењу 18), кабинетима, канцеларијама, свечаним салама, соколаном, купатилима, станом за директора, станом за два служитеља и другим просторијама.⁸⁷⁶ Њен идејни и главни пројекат осмислила је архитекта Анка Зечевић 1931. године.⁸⁷⁷ Након што је исте године ревидиран и одобрен у Министарству грађевина, у којем је за радове одобрен кредит од око два милиона динара и потом било одржано неколико лицитација (четврта 5.6.1931.), извођачки радови додијељени су Филипу Дамјановићу инжењеру предузимачу из Београда.⁸⁷⁸ Темељи зграде освећени су 19.7.1931.,⁸⁷⁹ након чега је изградња брзо напредовала,⁸⁸⁰ а радови били у потпуности довршени до краја 1934. године.⁸⁸¹

Зграда Гимназије у Беранама пројектована је у маниру модерновог академизма. Својим димензијама, обликом и изгледом, примјеном симетрије у обликовању композиције и екстеријера, петодјелне подјеле главне фасаде и елемената попут једноставних прозора, квадратних међупоља и наглашених вијенаца, слична је раније саграђеној згради Гимназије у Подгорици, што је

---

⁸⁷⁴ *Политика* од 26.7.1932.

⁸⁷⁵ *Зетски гласник* од 6.8.1932.

⁸⁷⁶ *Зетски гласник* од 24.6. и 15.8.1931, *Зетски гласник* од 6.8.1932, *Политика* од 12.8.1931, 24.3.1933. и 27.10.1934. са изгледом завршеног здања.

⁸⁷⁷ Дивна Ђурић-Замоло, *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета...*, Београд 1996, 29.

⁸⁷⁸ *Правда* од 4.3.1931, *Зета* од 8.3.1931, *Зетски гласник* од 18.4.1931, *Зетски гласник* од 24.6.1931: Планирано је да се у бановинским буџетима идућих година и у буџетима Општине беранске осигурају даља средства за довршење гимназијске зграде која ће коштати око 6,5 милиона динара без извођења инсталација; *Време* од 25.5.1931.

⁸⁷⁹ *Зетски гласник* од 15.8.1931, *Слободна мисао* од 26.7.1931.

⁸⁸⁰ *Правда* од 21.6.1933; *Слободна мисао* од 14.8.1932: Током љета 1932. године били су подигнути и потпуно довршени зидови. О даљим радовима на изградњи Беранске гимназије током 1933-34. сазнаје се из објава огласа оферталних лицитација у *Зетском гласнику*: за довршне радове (заказана за 31.3.1933.), за завршне радове и израду клозета (за 23.12.1933.), за накнадне радове за довршење (за 16.2.1934.), за завршне радове (за 24.3.1934.), за израду намјештаја по предрачунској суми од око 370.000 динара (за 30.8.1934.).

⁸⁸¹ *Зетски гласник* од 28.2.1934, *Политика* од 27.10.1934.

исправно примијетио аутор краће вијести објављене у листу „Слободна мисао“ 1932. године, који је забиљежио да је „зграда једна од највећих у Бановини, типа Подгоричке гимназије, али нешто веће дужине.“⁸⁸²

Одбор за изградњу Гимназије у Колашину основан је 1933. године, како школа не би била укинута према новом закону који је предвиђао затварање гимназија које нису имале сопствене зграде.⁸⁸³ Према скицама израђеним у Министарству грађевина пројекат њене зграде припремио је Петар Вукотић, архитекта Техничког одјељења Банске управе, у сарадњи са Виктором Заљевским септембра 1933. године (Прилог 103, 1-3).⁸⁸⁴ Школски објекат, у којем је планирана и једна велика сала за приредбе и свечаности, требало је да буде модерно и хигијенски уређен.⁸⁸⁵ Вукотић је једноспратну зграду Колашинске гимназије са високим приземљем и сутереном пројектовао у стилу рационализованог академизма. Симетрија композиције, камена рустика сокла ублажена мањим правоугаоним прозорима, примјена низа једноставних прозорских отвора којима је перфорирана средња зона чистих, безорнаменталних фасадних површина, тродјелна подјела главне фасаде креирана истицањем средишњег ризалита са трапезастим кровним тимпаноном и централно постављеним порталом са прилазним степеништем, елементи су академског вокабулара сведеног, прочишћеног израза који је могуће тумачити утицајем модернистичке концепције, али и народне неимарске традиције. Нацрт главних улазних врата са масивним, рустично обрађеним оквиром и наглашеним надвратником разрађиван је накнадно, 1935. године. По њиховом моделу планирана је и израда споредних улаза, нешто мањих димензија. Узимајући у обзир љепши изглед и повољнију свјетлост за већи број учионица, пројектант Вукотић је прије почетка радова „окренуо (...) положај зграде за 90° у

---

⁸⁸² *Слободна мисао* од 14.8.1932.

⁸⁸³ *Слободна мисао* од 11.6.1933, *Зетски гласник* од 21.6.1933.

⁸⁸⁴ *Пројекат за нову зграду Државне гимназије у Колашину*, арх. Петар Вукотић са арх. Виктором Заљевским, 12.9.1933, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински: *Предмјер, предрачун, технички извјештај* (са кратким описом грађевине) и *ситуациони план* потписали су арх. Петар Вукотић и арх. Виктор Заљевски, а цртеже арх. Петар Вукотић. По извршеној ревизији бан је одобрио пројекат 31.10.1933. године.

У ДАЦГ се чува и обимна документација о извођачким радовима на гимназијској згради.

⁸⁸⁵ *Политика* од 18.4.1934.

односу на раније планирани и на самом терену грубо обиљежио главне линије објекта“.⁸⁸⁶ Након свечаног освећења темеља за нову гимназијску зграду 5.10.1933. године,⁸⁸⁷ извођачки радови су почели 1934. године.⁸⁸⁸ До јесени 1935. био је изграђен само сутерен објекта за који је објављено да ће имати „два спрата са преко 30 одељења“, када је даље радове на дограђивању сутерена и приземља предузео Р. Бојовић.⁸⁸⁹ Према једној вијести објављеној у листу „Зета“, зграда за Осморазредну гимназију у Колашину била је потпуно подигнута до краја 1936. године, када је одобрен кредит од милион динара за довршење унутрашњих радова који су извођени током следеће године.⁸⁹⁰ Крајем 1937. зграда Гимназије је у потпуности изгорела у пожару.⁸⁹¹

С обзиром на наводе Драгиње Кујовић о постојању двије гимназијске зграде у Колашину, реконструисане старије и нове подигнуте до нивоа темеља,⁸⁹² нејасно је на који објекат и врсту радова се односе претходно наведене оновремене новинске вијести и архивска документација о изведеним радовима. Полазећи од податка према којем је крајем 1937. у пожару уништена зграда основне школе у којој је била смјештена гимназија, као и претходно истакнутих навода Драгиње Кујовић, могуће је да је у питању реконструкција старије зграде основне школе у којој је гимназија радила прије и после пожара 1937. године,⁸⁹³ али и да су извођени одређени радови на изградњи новог школског објекта. Наиме, Д. Кујовић истиче да је у пожару 1937. настрадала стара зграда Гимназије у улици краља Александра која је имала приземље од камена, спрат од чатме изведен

---

⁸⁸⁶ *Технички извјештај и цртеж ситуације Пројекта за нову зграду Државне гимназије у Колашину*, 1933, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински.

⁸⁸⁷ *Зетски гласник* од 4.10. и 11.10.1933.

⁸⁸⁸ *Политика* од 18.4. и 1.9.1934, *Зетски гласник* од 11.8.1934.

⁸⁸⁹ *Слободна мисао* од 10.11.1935: Бановина је обезбиједила потребна средства; *Политика* од 18.11.1935; ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински: Предузимач Ристо Бојовић из Колашина изводио је радове од октобра 1935. до новембра 1936. године, зидарске и армирано-бетонске, у сутерену и приземљу.

⁸⁹⁰ *Зета* од 20.12.1936; ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински: Унутрашње радове је априла-јуна 1937. изводио инжењер Тавчар, затим од септембра 1938. до јуна 1939. године Гавро Цемовић, овлашћени инжењер из Берана.

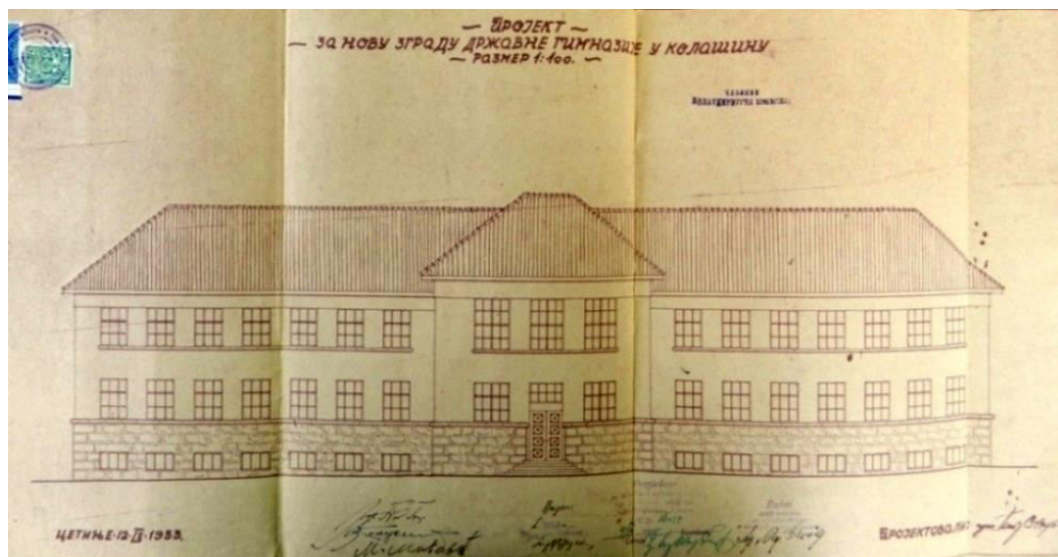
⁸⁹¹ *Време* од 3.11.1937, *Правда* од 4.11.1937.

⁸⁹² Драгиња Кујовић, *Културно наслеђе Колашина...*, 44-46, 91.

⁸⁹³ О згради Основне школе у Колашину видјети стр. 300-301 ове дисертације.

дрвеним брвницама обложеним летвицама и поткровље од дрвета, дограђено за вријеме Првог свјетског рата и аустроугарске окупације, као и да је на њеним темељима након страдања у пожару подигнута нова зграда 1938. године (Прилог 103-4). Кујовић такође наводи да је приликом посјете Колашину 1925. године краљ Александар додијелио помоћ за подизање зграде Ниже Државне гимназије. Њени темељи су били изграђени, али зграда није довршена из непознатих разлога. На овим темељима саграђен је хотел „Бјеласица“ 1949. године.

Радови на згради Гимназије (*реконструисане Основне школе*) извођени су потом и током 1940. године.⁸⁹⁴ Бановинским буџетом за 1940/41. били су предвиђени посебни кредити за довршење нових гимназијских зграда, од чега за колашинску износ од 1,5 милиона динара.⁸⁹⁵ У згради је у каснијем периоду радила основна школа.⁸⁹⁶

---

⁸⁹⁴ *Зетски гласник* је током 1940. године објављивао огласе лицитација за наставак радова на градњи зграде Државне реалне гимназије у Колашину, по предрачунској суми од око 640.000 динара (заказана за 13.7.1940.), затим поново прве лицитације по увећаној предрачунској суми од 790.000 динара (заказана за 12.8.1940.), затим и друге лицитације (за 2.9.1940.).

⁸⁹⁵ *Зетски гласник* од 30.3.1940.

⁸⁹⁶ Dragana Šćepanović, *Osnovci u Kolašinu narednu školsku godinu počeće u novom objektu*, 29.6.2011, <http://www.vijesti.me/vijesti/osnovci-u-kolasinu-narednu-skolsku-godinu-pocese-u-novom-objektu-26471>: Нови, дограђени објекат Основне школе у Колашину отворен је 1.9.2011. године. Према ранијим најавама, овом доградњом требало је да буду створени услови да зграда старе Гимназије, у којој је извођена настава за ученике од првог до четвртог разреда, постане музејски простор.

Прилог 103, 1-3 Гимназија у Колашину, Пројекат, арх. Петар Вукотић, 1933, главна и бочна фасада; Детаљ за главна улазна врата, 1935. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински)

Прилог 103-4 Зграда Ниже Државне гимназије у Колашину, 1938. (Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002)

Будући да стара зграда Гимназије у Котору није задовољавала потребе наставе,⁸⁹⁷ планирано је подизање новог школског објекта за који је бановинским буџетом за 1935/36. годину била предвиђена прва рата кредита од 500 000 динара.⁸⁹⁸ Одбор за изградњу основан је на сједници Градског вијећа јула 1935,⁸⁹⁹ након чега је посебна комисија прегледала неколико понуђених терена и одредила Раките као најпогодније мјесто за ову новоградњу. У раду комисије учествовали су и архитекти Радован Бељић и Петар Вукотић.⁹⁰⁰ Банска управа је одобрила њено

⁸⁹⁷ Јован Мартиновић, Сто которских драгуља, Ријека Црнојевића 1995, 149-151: Гимназија у Котору се налазила у југозападном дијелу Старог града. Њена зграда је подигнута 1863. године за потребе ове школе, која је у њој почела свој рад 1865. и радила до 1949. године. Данас је користи Факултет за туризам и хотелијерство.

⁸⁹⁸ Глас Боке од 26.1.1935.

⁸⁹⁹ Глас Боке од 20.7.1935.

⁹⁰⁰ Глас Боке од 28.9.1935.

подизање годину дана касније (1.9.1936.). Пошто је према Закону о средњим школама била у обавези да својим средствима гради гимназијске зграде, буџетом за 1936/37. годину предвидјела је 400.000 динара за почетне радове и издала налог Техничком одјељењу да се хитно припреме планови новог објекта.⁹⁰¹

Изградња нове Которске гимназије почела је 1937. године.⁹⁰² Од маја до септембра „Глас Боке“ је извјештавао о радовима на ископима и постављању темеља лијевог крила зграде које је изводило предузеће Глигорија Вукчевића „Раде Неимар“ (1937). Након што је нови кредит од 300.000 динара утрошен септембра 1937, предузеће инжењера Вукчевића привремено је прекинуло са радовима до даље дознаке кредита. За њихов наставак током 1938. године нису била обезбијеђена довољна средства.⁹⁰³ И почетком школске 1939/40. године Гимназија се налазила у старој изнајмљеној кући, неподесној за утростручени број ученика, док се и даље чекало да подизање нове зграде почне на раније постављеним темељима.⁹⁰⁴

Бановинским буџетом за 1940/41. годину били су предвиђени посебни кредити за довршење нових гимназијских грађевина. За наставак радова на Которској гимназији планиран је хипотекарни зајам од шест милиона динара.⁹⁰⁵

Гимназија у Пљевљима је радила у згради намјенски саграђеној за њене потребе 1906/7. године. Касније се половина учионица налазила у објекту Основне школе који је био у власништву манастира св. Тројице.⁹⁰⁶ Вијест објављена августа 1936. поводом довршења зграде Пљеваљске гимназије, која је почела да се гради 1929. године,⁹⁰⁷ вјероватно се односи на објекат Основне школе за коју је приликом расправе о новом буџету почетком 1938. истакнуто да се „сада дограђује као гимназијска зграда“.⁹⁰⁸ О овим радовима није пронађено више података.

---

⁹⁰¹ *Глас Боке* од 3.10.1936, *Политика* од 20.10.1936.

⁹⁰² *Политика* од 12.5.1937.

⁹⁰³ Р., *Котору је потребна нова гимназијска зграда*, *Глас Боке* од 17.9.1938; И „за ову годину предвиђена (је) у бановинском буџету опет једна незнатна свота за даљње радове.“

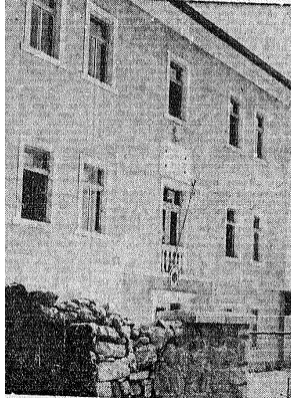
⁹⁰⁴ *Глас Боке* од 12.8. и од 14.10.1939.

⁹⁰⁵ *Зетски гласник* од 30.3.1940.

⁹⁰⁶ *Историја Пљеваља...*, 328; Mervan Avdović, *Stara zgrada Gimnazije kulturni i društveni simbol*, <http://pvportal.me/2013/10/stara-zgrada-gimnazije-kulturni-i-drustveni-simbol/>, 12.10.2013: У овој старој згради настава се одвијала непуних шездесетак година.

⁹⁰⁷ *Политика* од 24.8.1936.

⁹⁰⁸ *Зетски гласник* од 26.2.1938.

Прилог 104-1 Херцеговска гимназија (Политика од 23.1.1940)

Прилог 104-2 Стара зграда Гимназије у Херцег Новом (Задужбинска зграда у Србини), постојећи изглед (www.radiojadran.com/do-kada-ce-rusevine-da-grde-herceg-novi/)

Нижа реална гимназија у Херцег Новом (Прилог 104, 1-2) основана је 1919. године и смјештена у згради у којој је 1858. отворена Српска поморска фондационална школа у Србини (стара задужбинска зграда у Србини).⁹⁰⁹ Након одобрења средстава по државном и бановинском буџету у износу од око 400.000 динара и одржане лицитације за радове на њеној надоградњи и преуређају,⁹¹⁰ реновирана је 1932. године. Надограђен је и један спрат, чиме су обезбијеђени повољнији услови за рад школе.⁹¹¹ Реконструкција овог објекта, који није обнављан након страдања у земљотресу 1979. године, иако планирана, још увијек није изведена.

Гимназија у Никшићу је била смјештена у згради Двора књаза Николе Петровића. Почетком 1940. године школска управа је намјеравала да тражи дозволу за доградњу спрата, с обзиром на недостатак простора и велики број ученика.⁹¹² С тим у вези била је одређена стручна комисија за проучавање питања проширења гимназијске зграде почетком 1941. године. За њеног члана именован је и архитекта Вукотић.⁹¹³

---

⁹⁰⁹ Вук Ајчевић, *Скоро 60 година с успехом је спроводила своју националну и културну мисију Српска закладна школа у Србини код Херцег Новог*, Политика од 23.1.1940.

⁹¹⁰ *Зетски гласник* од 16.4. и 11.5.1932.

⁹¹¹ Ратомир Радановић, *Херцег Нови 1918-1941...*, 161.

⁹¹² *Слободна мисао* од 14.1.1940: По броју ученика налазила се на другом мјесту у Зетској бановини.

⁹¹³ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1941. годину*, у ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

СТРУЧНЕ И ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

Према званичним подацима из 1931. године⁹¹⁴ у Зетској бановини је постојао већи број стручних школа. Уз помоћ женских организација, посебно Кола српских сестара, до тада је било отворено 28 женских занатских школа, а дјеловало је и 18 занатско-трговачких и вечерње-шегертских школа, три ћилимарске, као и плетарска школа у Беранама. Планирано је и отварање стручно-занатске школе са грађевинским и машинским одјељењем.

Грађанске школе које су отворене у Зетској бановини до 1931. године налазиле су се на Приморју, осим једне у Сјеници. На црногорском дијелу Приморја постојале су у Рисну, Тивту и Херцег Новом.

У току четврте деценије XX вијека саграђене су нове зграде Мушке занатске школе у Погорици и Женске занатске школе у Бијелом Пољу, док је планирану изградњу Средње техничке школе у Херцег Новом, прве у Зетској бановини, прекинуо почетак Другог свјетског рата.

Зграда намијењена Државној стручно-занатској школи на Цетињу довршавана је током 1931. године. Њено отварање као прве стручне школе у Зетској бановини, од великог значаја за развој занатства и обуку у области аутомеханичке, електротехничке и грађевинарске струке, у трајању од три године, најављено је за почетак школске 1931/32. године.⁹¹⁵ Смјештена је у новој општинској згради у улици Баја Пивљанина и свечано отворена 12.11.1931. године.⁹¹⁶ Касније је Државна мушка занатска школа премјештена из Цетиња у Подгорицу, привредни центар Црне Горе (1937),⁹¹⁷ залагањем Трговинско-индустријске и занатске коморе којим је такође реализована и изградња њене нове зграде.⁹¹⁸

Зграда Мушке занатске школе у Подгорици подигнута је 1938-41, према пројекту који је осмислио архитекта Петар Вукотић 1938. године. Са њим је на изради

---

⁹¹⁴ *Илустровани званични алманах-шематиизам Зетске бановине...*, 97-98, 103-105.

⁹¹⁵ *Зетски гласник* од 29.7.1931.

⁹¹⁶ *Зетски гласник* од 10.10. и 14.11.1931; Ђоко Пејовић, Школство до 1918. и између 1918-1941. године, у: *Цетиње 1482-1982* (зборник радова), Цетиње 1994, 329: Државна стручна занатска школа, прва у Зетској бановини, основана је 1932. године на Цетињу. Имала је аутомеханичарски, електротехнички и грађевински одсјек.

⁹¹⁷ *Политика* од 17.3. и 21.5.1937.

⁹¹⁸ *Зета* од 31.7.1938.

предмјера и предрачуна претходно сарађивала архитекта Анка Зечевић (1935). Вукотић је пројекат прерадио и допунио 1940-41. године.⁹¹⁹

Изградњу школе на празној угаоној локацији у улици Новака Милошева, преко пута виле др Макарова и зграде г. Стијовића у којој је тада била смјештена жандармеријска чета, предузео је инжењер Велиша Поповић јула 1938. године.⁹²⁰

Школска зграда асиметричне основе приближне ћириличном слову „Г“ саграђена је на угаоној позицији, главном јужном фасадом оријентисана према улици Новака Милошева, а бочном према Новој улици. За разлику од уличних изгледа, посматрана са дворишне стране перципира се као објекат разуђенијег волумена, рашчлањеног на главни корпус и два неједнака бочна крила.⁹²¹ На завршетку pročеља у улици Новака Милошева планирана је улазна капија која води у дворишни простор, док је још један додатни улаз у двориште изведен на крајењем сјевероисточном углу из Нове улице.

Вукотићевим пројектом из 1938. године планирана је зграда симетрично обликоване главне фасаде, подијелене на три дијела истицањем угаоних ризалита (Прилог 105, 1-5).⁹²² Њене фасадне површине обрађене су каменом на нивоу приземља и омалтерисане у горњој зони. Хармонично су рашчлањене различито обликованим прозорским отворима спратова, поткровним фризом слијепих аркадица, раздјелним вијенцем и хоризонталама потпрозорника са конзолама. У завршној зони изведени су окулуси, док је централна и доња зона перфорирана лучним монофорама и бифорама, једноставним на нивоу етажне и рустично обрађеног оквира на приземљу. Средиште pročеља наглашено је каменим

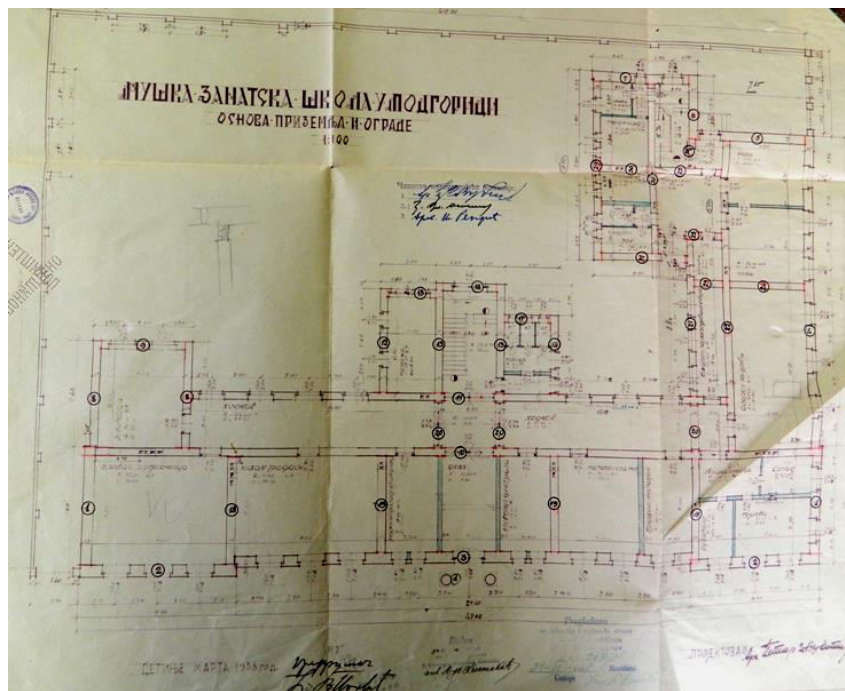
⁹¹⁹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички: *Предрачун и предмјер радова за градњу Мушке занатске школе у Подгорици* који су саставили арх. Анка Зечевић и арх. Петар Вукотић прегледан је и одобрен у Техничком одјељењу Банске управе 19.8.1935. године; *Пројекат за зграду Мушке занатске школе у Подгорици*, арх. Петар Вукотић, март 1938, прегледан је у Техничком одјељењу Банске управе 21.6.1938; *Пројекат за зграду Трговачке академије и Мушке занатске школе у Подгорици*, арх. Петар Вукотић, 25.1.1941, прегледан је у Техничком одјељењу 4.2.1941, ревидент Л. Плахов, потписао шеф Одсјека арх. Рад. Бељић.

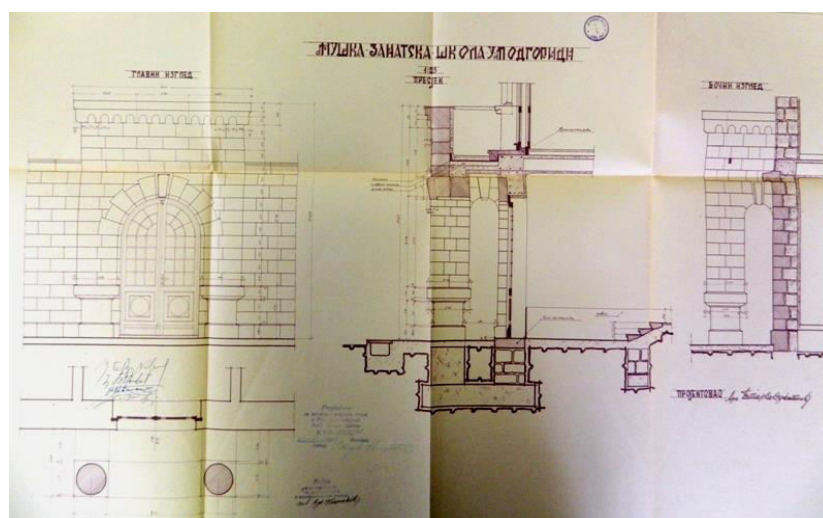
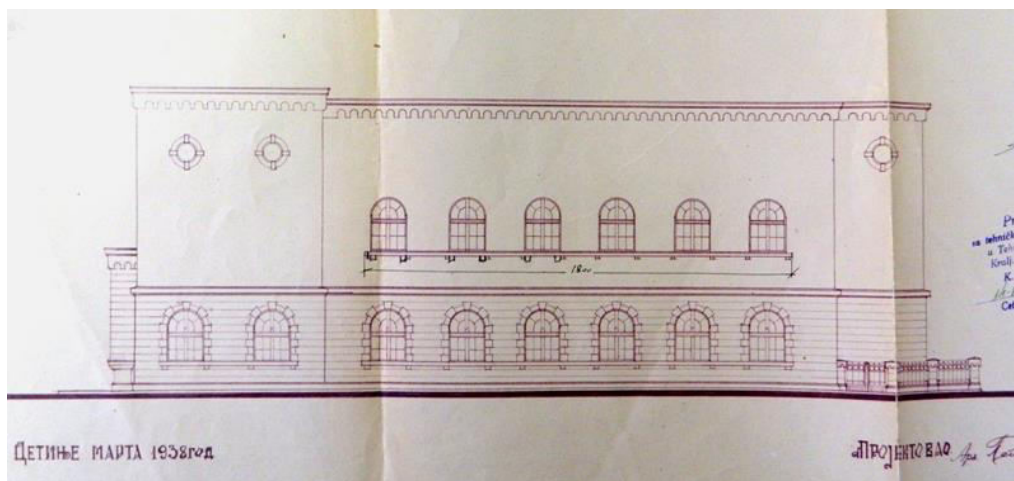
⁹²⁰ *Зета* од 31.7. и 9.10.1938; *Зета* од 26.2.1939: За довршење зграде Мушке занатске школе у Подгорици Банска управа је предвидјела у овогодишњем буџету износ од 300.000 динара.

⁹²¹ *Ситуациони план зграде Мушке занатске школе у Подгорици*, 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички.

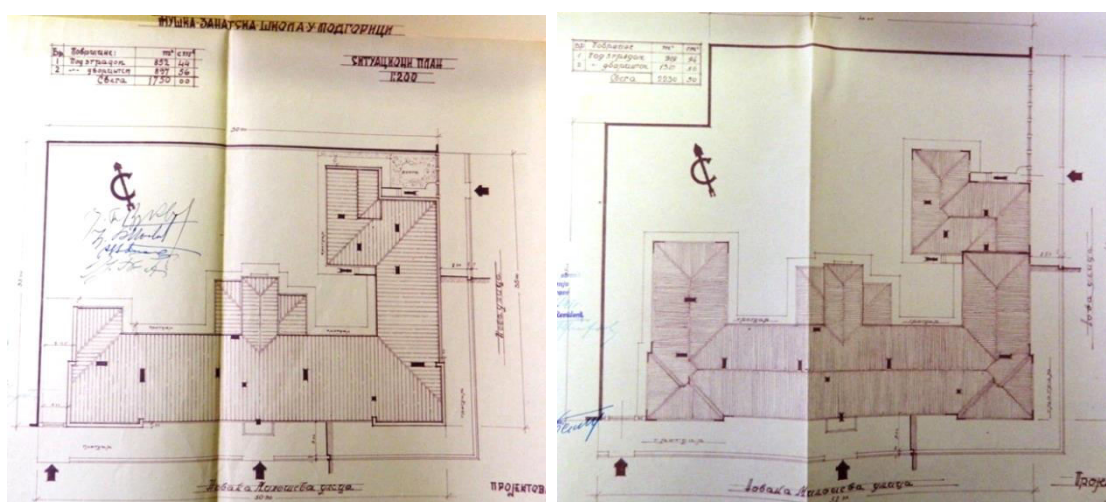
⁹²² *Пројекат за зграду Мушке занатске школе у Подгорици*, арх. Петар Вукотић, март 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички.

улазним пилоном, масивним тремом са два здепаста стуба и лучним пролазима акцентованим заглавним клиновима, који се завршава фризом слијепих аркадица и вијенцем, кореспондирајући са равним кровним вијенцем и декоративним поткровним фризом. У стилском погледу аутор се инспирисао средњовјековном архитектуром романичког стила примијенивши лучно завршене облике отвора, поткровни фриз слијепих аркадица, камену обраду фасадних површина приземља, док је масивним улазним тремом наглашен и одређени фортификацијски квалитет архитектуре. Раван кров, држач са јарболом за заставу и окулуси елементи су који указују на утицај модернистичке архитектонске концепције.

Прилог 105, 1-4 Мушка занатска школа у Подгорици, Пројекат, арх. Петар Вукотић, 1938, основа приземља и оградe, главни изглед, бочни изглед, улазни трем (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички)

Прилог 105- 5 Мушка занатска школа у Подгорици, ситуациони план, 1938.

Прилог 105- 6 Трговачка академија и Занатска школа у Подгорици, ситуациони план, 1941.

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички)

Почетком 1939. године Градско удружење трговаца иницирало је питање изградње Државне трговачке академије у Подгорици.⁹²³ До реализације ове идеје ипак није дошло, већ је одлучено да Трговачка академија буде смјештена у згради Мушке занатске школе. Ангажован је архитекта Петар Вукотић који је припремио пројекат за њено проширење 1940-41. године (Прилог 105, 6-9).⁹²⁴ Новим пројектом, којим је планирана зграда већег габарита на увећаном плацу, предвиђено је проширење лијевог крила тако да се на приземљу и спратовима добије по једна учионица више, доградња другог спрата и одређене измјене на већ изведеним радовима. Трговачкој академији биле су намијењене просторије првог и другог спрата, а Мушкој занатској школи оне на приземљу. Правоугаони прозорски отвори на дограђеном крилу конципирани су различито у односу на прозоре раније пројектованог здања, док је прозоре дограђеног спрата требало извести идентично решењу прозорских отвора прве етаже. Планирано је уклањање окулуса, уз очување по два угаона на бочним фасадама, извођење косог крова и троугаоних кровних забата над угаоним ризалитима, чиме је у стилском погледу наглашен традиционализам израза.

У току 1940. године из средстава бановинског буџета планирана је изградња још једног спрата и коначно довршење бановинске зграде за Занатлијску школу у Подгорици.⁹²⁵ Иако је наставак градње најављен убрзо након лицитације одржане у марту 1941. године,⁹²⁶ пројекат из 1940/41. није реализован, већ је у коначној форми школа подигнута као једносратна зграда (Прилог 105-10). Претрпјевши знатне измјене, у послератном периоду је два пута реконструисана, приликом адаптације за музејске просторије осамдесетих година, а затим за потребе Умјетничке школе за музику и балет „Васа Павић“ 2001. године (Прилог 105-11).⁹²⁷

---

⁹²³ *Зета* од 26.2.1939; Исти лист је претходно 27.9.1932. године објавио да се школа преселила у нову и хигијенски уређену двоспратницу браће Ненезић, прекопута Поште.

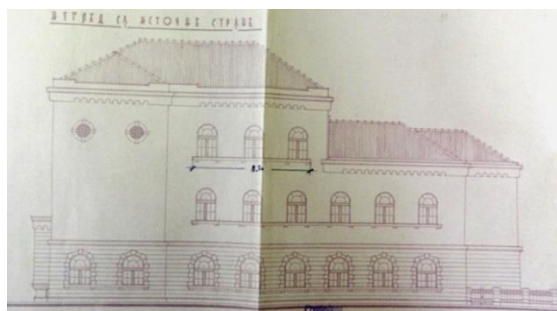
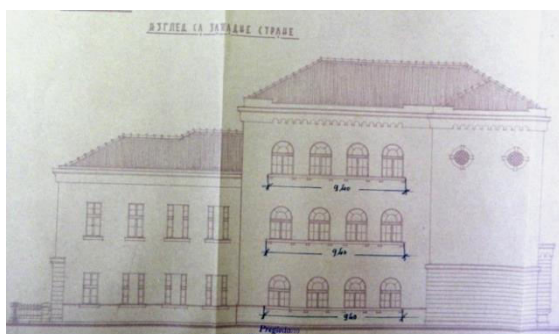
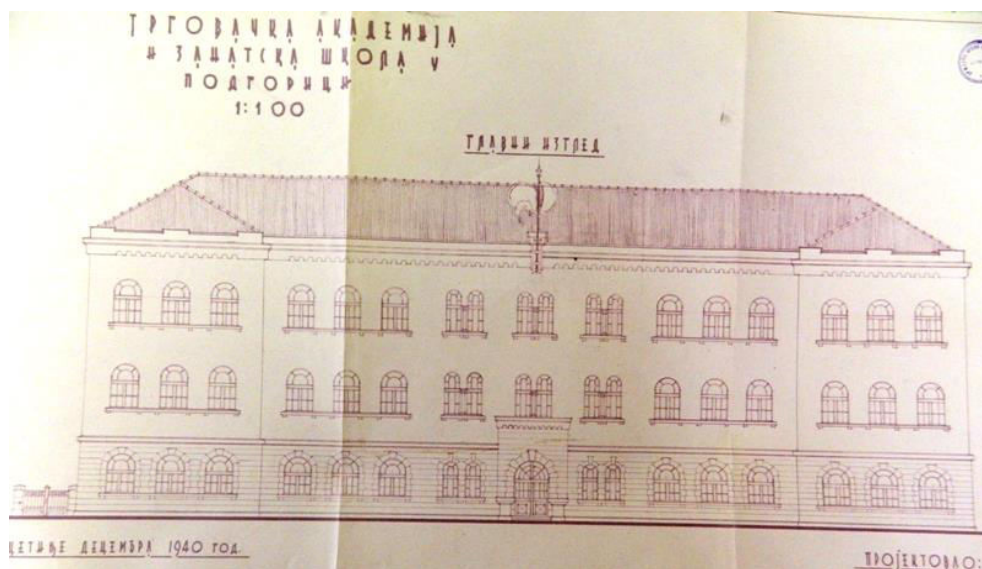
⁹²⁴ *Пројекат за зграду Трговачке академије и Мушке занатске школе у Подгорици*, арх. Петар Вукотић, 25.1.1941, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички.

⁹²⁵ Аноним, *Наши нови бановински буџет*, *Зетски гласник* од 30.3.1940.

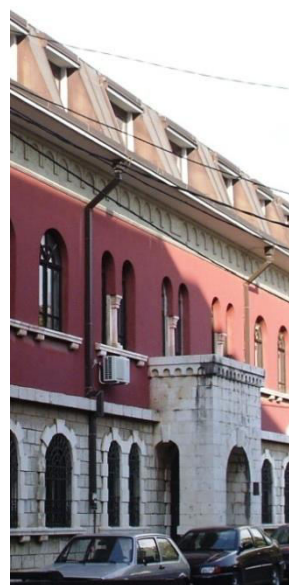
⁹²⁶ *Зета* од 23.3.1941; Огласи оферталних лицитација за наставак градње зграде Мушке занатске школе објављени су у *Зетском гласнику*: прве заказане за 10.3.1941. и друге за 31.3.1941. године.

⁹²⁷ Документација ЈУ Музеји и галерије Подгорице.

Прилог 105, 7-9 Трговачка академија и Занатска школа у Подгорици, Пројекат, арх. Петар Вукотић, 1940, главни изглед и бочни изгледи, са западне и источне стране (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23 - Срез подгорички)

Прилог 105-10 Државна занатска школа у Подгорици (Политика од 1.7.1940)

Прилог 105-11 Мушка занатска школа, данас Музичка школа, главни улазни дио, изглед 2017. (Слађана Жуњић)

Зграду Занатске школе у Бијелом Пољу изградило је Коло српских сестара до јесени 1934. године. Тада је за њено довршење затражило помоћ Банске управе приликом посјете бана Муја Сочице за вријеме његовог првог инспекционог путовања по Бановини.⁹²⁸ На земљишту које је поклонила општина, темељи Дома Кола српских сестара у Бијелом Пољу, у којем је планирано смјештање Женске радничке школе, свечано су били освећени јуна 1932. године.⁹²⁹

Септембра 1939. објављена је вијест да ће Коло српских сестара подићи зграду Ћилимарске школе у Подгорици. Удружењу, које се претходно обратило Градском поглаварству поводом добијања земљишта за градњу ове школе, Банска управа је додијелила помоћ у износу од 50.000 динара.⁹³⁰ Исте године Коло српских сестара донијело је одлуку о подизању зграде за Женску занатску школу у Котору, коју је отворило знатно раније (1929). Будући да се издржавало од чланарине и прилога својих добротвора, упутило је позив грађанству и удружењима за прикупљање новчаних прилога како би школа могла бити изграђена.⁹³¹ Исход дјеловања Кола српских сестара на изградњи стручних школа у Подгорици и Котору остао је непознат током истраживања.

Након што је 1920. године донесена одлука о отварању занатлијско-трговачких школа у Бару, Подгорици и Даниловграду, с тим да се једна од њих касније претвори у пољопривредну школу и служи за цијелу Црну Гору,⁹³² а затим буџетом за 1927/28. био предвиђен кредит за откуп земљишта и отварање Ниже пољопривредне школе у Црној Гори,⁹³³ одлучено је да се на државном имању „Тополица“ у Бару, које је предато Обласној скупштини, подигне расадник и пољопривредна школа.⁹³⁴ Пољопривредне школе су представљале посебан вид стручних школа у Краљевини СХС/Југославији.

Специјална пољопривредна школа за јужне културе, прва у Зетској бановини, отворена је 15.1.1933. године у Дворском комплексу краља Николе Петровића у

---

⁹²⁸ *Зетски гласник* од 19.9.1934.

⁹²⁹ *Политика* од 28.6.1932, *Правда* од 3.7.1932, *Зетски гласник* од 6.7.1932.

⁹³⁰ *Зета* од 9.7. и 24.9.1939.

⁹³¹ *Глас Боке* од 18.2.1939, *Правда* од 22.2.1939.

⁹³² *Политика* од 9.4.1920.

⁹³³ *Политика* од 27.6.1927.

⁹³⁴ *Време* од 31.1.1928.

Бару који је био претворен у Обласно, а затим у Бановинско имање „Тополица“. Претходно су у Дворском комплексу изведени одређени радови на преуређењу имања, укључујући и доградње нових грађевина, које су током 1932. године прегледали бан Урош Круљ и бан Алекса Станишић приликом инспекционих путовања.⁹³⁵

Почетком школске 1933. године горњи спрат новоподигнуте зграде Основне школе у Жабљаку (1932) уступљен је у циљу отварања Грађанске школе пољопривредног смјера, за коју је Министарство просвете тражило подесну зграду од општине.⁹³⁶ Престонички лист „Правда“ писао је о овој школи као првој грађанској школи у Црној Гори.⁹³⁷ У истом објекту радила је и 1937. године, када је формиран Одбор за прикупљање прилога за подизање нове школске зграде.⁹³⁸

Познато је и да је почетком 1940. године у Банској управи рађено на изради предрачуна за нову зграду Ниже пољопривредне школе у Бијелом Пољу.⁹³⁹

Крајем 1940. године објављена је вијест о отварању Средње техничке школе у Херцег Новом, прве школе ове врсте у Зетској бановини. За подизање њене зграде Министарство трговине и индустрије одобрило је четири и по милиона динара.⁹⁴⁰

О даљим активностима у вези са изградњом објекта свједочи преписка између Одјелења за трговину и индустрију (VIII) и Техничког одјелења (V) Банске управе од јануара 1941. године у вези са потребним плацем величине од око 4.000 м².⁹⁴¹ План није реализован услед почетка Другог свјетског рата.⁹⁴²

---

⁹³⁵ *Зетски гласник* од 3.2, 31.8. и 24.12.1932: Планирано је да школа прими 30 ученика и да настава у њој траје шест мјесеци.

⁹³⁶ *Зетски гласник* од 16.8. и 11.10.1933.

⁹³⁷ *Правда* од 22.10.1933.

⁹³⁸ *Слободна мисао* од 28.2.1937.

⁹³⁹ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелење, несређена грађа: Пољопривредно одјелење Банске управе упутило је Техничком одјелењу програм за израду апроксимативног предрачуна за нову зграду Ниже пољопривредне школе у Бијелом Пољу 27.2.1940., након чега је предрачун достављен 2.3.1940. године.

⁹⁴⁰ *Политика* од 18.10.1940, *Слободна мисао* од 3.11.1940.

⁹⁴¹ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1941. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелење, несређена грађа.

⁹⁴² Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 88.

НАРОДНЕ И ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

На крају школске 1929/30. године у Зетској бановини је постојало 710 основних школа, од којих је 270 било смјештено у привременим зградама, док се 160 школских објеката налазило у веома лошем стању и требало их је замијенити новим.⁹⁴³ Чак и зграде чије је стање оцијењено као добро углавном нису одговарале савременим захтјевима, односно, критеријумима новог Закона о основним школама и Закона о здравственој заштити ученика јер су биле тијесне, без учитељских станова, школских вртова и слабо опремљене. Овакво стање захтијевало је систематски рад на подизању нових прописних школа, због чега је Банска управа приступила изради планова за школске зграде које ће одговарати законским прописима и специјалним потребама и приликама Зетске бановине. У великом дијелу Бановине основна школа је представљала једину културну институцију,⁹⁴⁴ што јој давало посебан значај.

Подизање одговарајућих школских објеката захтијевало је већа улагања. Будући да су општине, из чијих буџета су издржаване основне школе, биле сиромашне, оваква улагања најчешће нису могла бити реализована. Ни Бановина није могла значајније интервенисати, јер је њен буџет углавном дотиран од стране државе, док је државна помоћ за подизање и одржавање основних школа упућивана углавном већим центрима.⁹⁴⁵ Решење ових проблема могло се постићи изградом типских пројеката школских објеката. Од разних типских пројеката који су рађени у Министарству грађевина пројекти сеоских основних школа представљају најједноставнија и најскромнија архитектонска решења, произашла из њихове намјене. Осим једноставног нацрта симетрично ријешене основе, примјењиване су и издужена и компактна основа и основе са централним и бочним крилима. Најчешћа је била примјена подужне варијанте композиције, једнотрактне, двотрактне и комбиноване. Обликоване су углавном у форми правоугаоног блока симетричног решења фасаде, са посебно обрађеним централним дијелом и улазом.

---

⁹⁴³ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 93-97.

⁹⁴⁴ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 126.

⁹⁴⁵ Исто, 125-130.

Типске пројекте сеоских основних школа радили су многи архитекти запослени у Архитектонском одјељењу Министарства грађевина-Чедомир Глишић, Александар Јанковић, Петар Гачић, Димитрије Јуришић, Грегор Хива, Радојка Миливојевић, Десанка Ђорђевић-Павловић, Живана Богдановић, Станислава Јовановић и Анђелија Павловић.⁹⁴⁶

Типски планови за основне школе на селу које су 1929. године припремиле архитекте Анђелија Павловић, Станислава Јовановић и Живана Богдановић, достављени управи Зетске бановине, данас се чувају у ДАЦГ.⁹⁴⁷ Рађени су као тип са једном учионицом и учитељским станом (арх. С. Јовановић, А. Павловић, Прилог 106-1), тип за мању школу у селу (С. Јовановић), тип са двије учионице и учитељским станом (С. Јовановић, Ж. Богдановић), односно са двије учионице и два једнака учитељска стана или без стана за учитеља (Ж. Богдановић, Прилог 106, 2-3). На овим цртежима приказане су приземне сеоске школске зграде са једном или двије учионице, једним, два или без учитељског стана, које су могле имати и канцеларију, предсобља и друге просторије. Једноставно обликоване примјеном заједничких елемената као што су прозорски отвори растерне подјеле, двокрилна правоугаона улазна врата, лучни улазни тремови учитељских станова, истицање просторне организације на нивоу крова, разликовале су се према величини и распореду просторија. С обзиром на знатну изградњу школских објеката на територији Зетске бановине током четврте деценије XX вијека и на недоступност и/или неистраженост техничке и пратеће документације, закључци о степену реализације типских планова захтијевају додатна истраживања.

Почетком априла 1931. године анкетна комисија Банске управе Зетске бановине разматрала је питање избора типа за грађење нових зграда основних школа. Донесена је одлука да се прихвати тип који ће служити истовремено за градњу зграде четвороразредне, троразредне, дворазредне и једноразредне основне школе. У раду анкетне комисије учествовао је и архитекта Иван Латишев који је,

---

⁹⁴⁶ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 137, 145-146.

⁹⁴⁷ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови.

према одлуци, требало да припреми скице са предрачуном.⁹⁴⁸ Овим типом школске зграде, поред учионица димензија 6,80×9×4 м, довољно пространих да се могу користити и као соколане за сеоске соколске чете и за сеоске свечаности, били су предвиђени и станови за учитеље, у сутерену ђачка кухиња, трпезарија и стан за школског служитеља, а као анекс уз зграду ђачка амбуланта, купатило са тушевима и заходи, одвојени мушки и женски. Планирано је и гријање учионица из ходника, довођење пијаће воде (копање бунара, чатрњи и слично, зависно од теренских прилика), као и школска економија и школско игралиште.

Пројекти за једноразредну, дворазредну и четвороразредну основну школу које су маја 1931. године осмислили архитекти Иван Латишев и Петар Вукотић, дјелимично су сачувани у ДАЦГ (Прилог 107).⁹⁴⁹ Уз школске зграде планирано је и пространо двориште ограђено живом оградом (Прилог 108) са чијих страна је правилно распоређена школска економија (живинарник, пчелињак, стаја, свињац, шупа и остава за храну, ђубриште, ратарске табле, градинарке, испуст за свиње и стоку, воћњак, огледна поља и воћни расадници).⁹⁵⁰ Пројекат дворазредне основне школе архитеката Латишева и Вукотића компонован је у стилу модернизованог академизма (Прилог 109). Главна фасада једноетажне школске зграде са високим приземљем рашчлањена је на зону сокла ублажене рустике, средњу зону обликовану смјењивањем прозорских отвора и међупрозорских орнаменталних квадратних поља и једноставни завршни појас са натписом у средини, изнад којег је изведен коси кров. Централно постављени портал наглашен је надсвијетлом,

---

⁹⁴⁸ *Зетски гласник* од 11.4.1931, *Слободна мисао* од 12.4.1931.

⁹⁴⁹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови:

Пројекат за дворазредну основну школу, арх. Петар Вукотић и Иван Латишев, 29.5.1931, прегледали са техничке стране у Министарству грађевина архитекти Никола Краснов и Даница Новаковић 29.9.1931;

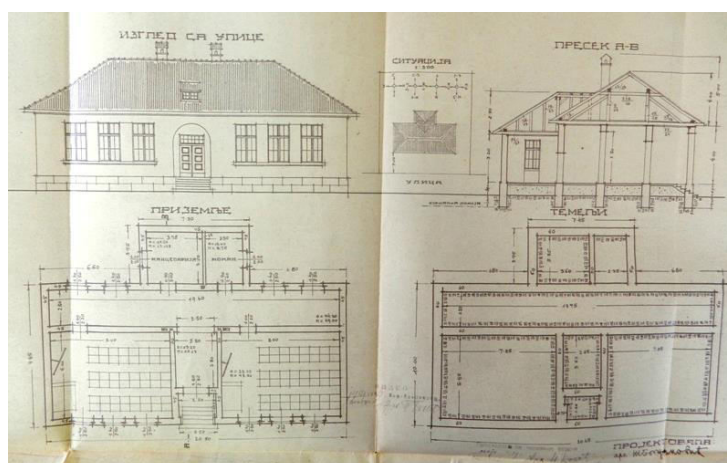
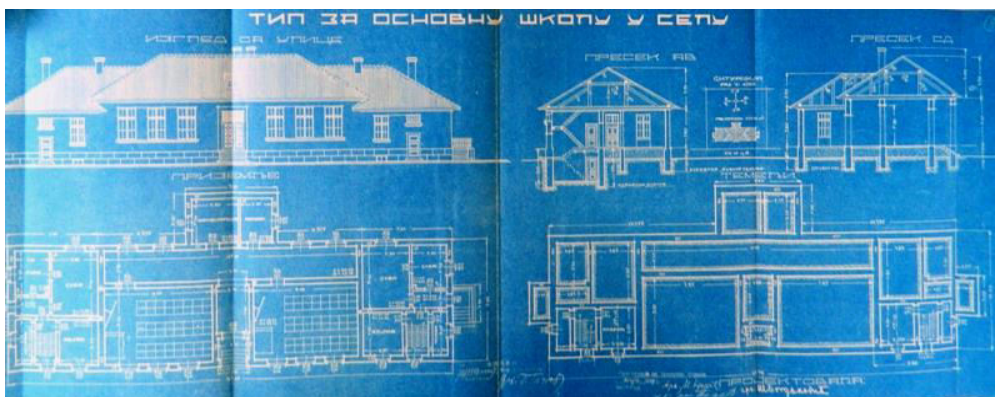
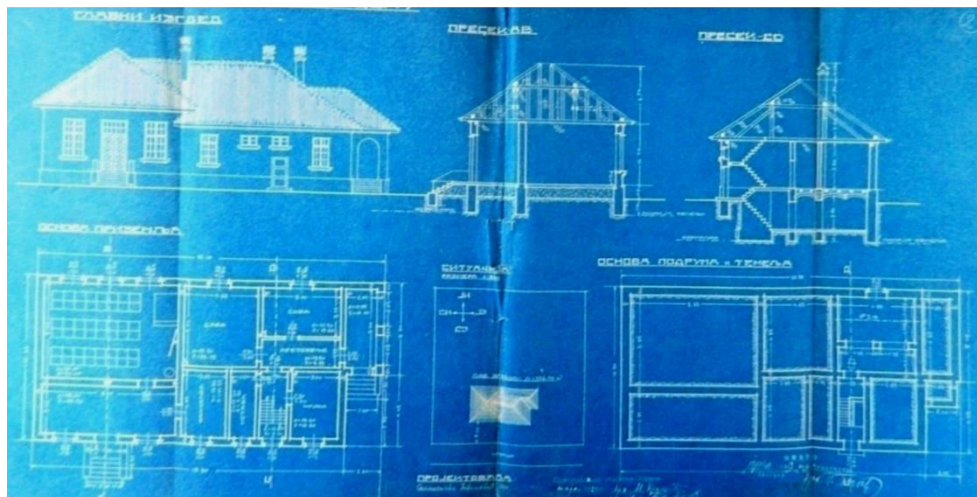
Пројекат за четвороразредну основну школу, арх. Петар Вукотић и Иван Латишев, потписан и одобрен као и претходни, сачувани су цртежи основе првог спрата;

Предрачун за једноразредну основну школу у селу према којем градња износи око 0,56 милиона динара, арх. И Латишев и Петар Вукотић, 29.5.1931;

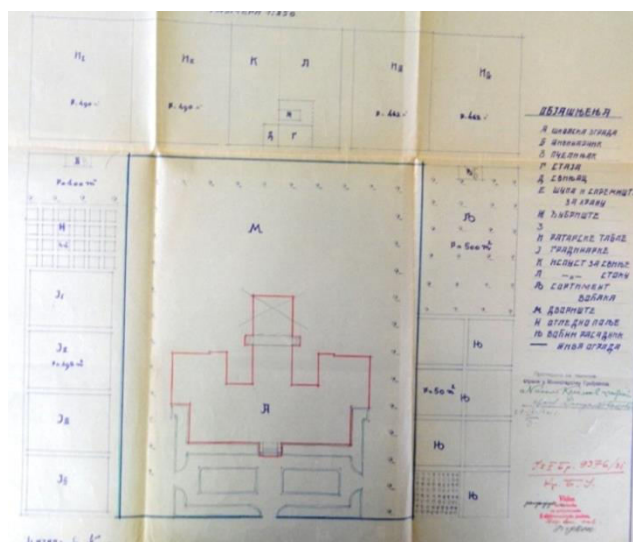
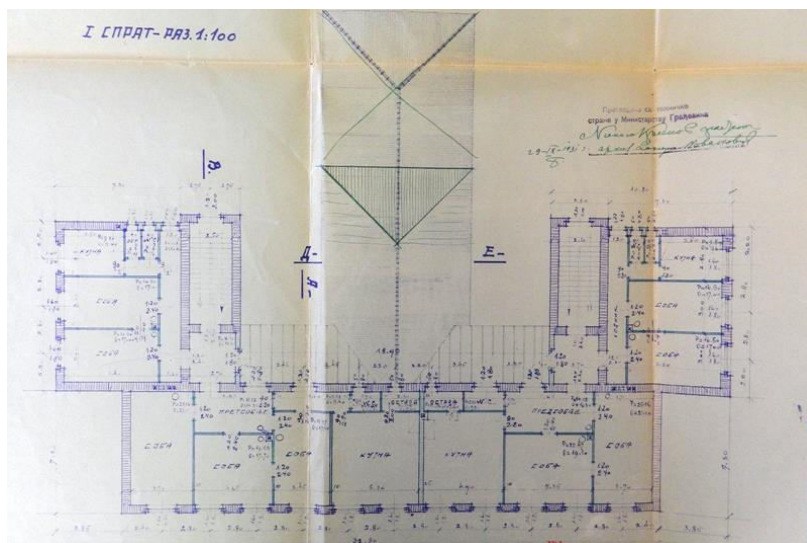
Предрачун за четвороразредну основну школу у селу према којем градња износи око 1,2 милиона динара; *Ситуациони и културни план за основне школе*, цртао техн. В. Косић, прегледали у Министарству грађевина архитекти Краснов и Новаковић септембра 1931, без потписа архитеката Латишева и Вукотића.

⁹⁵⁰ *Ситуациони и културни план за основне школе*, у ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови.

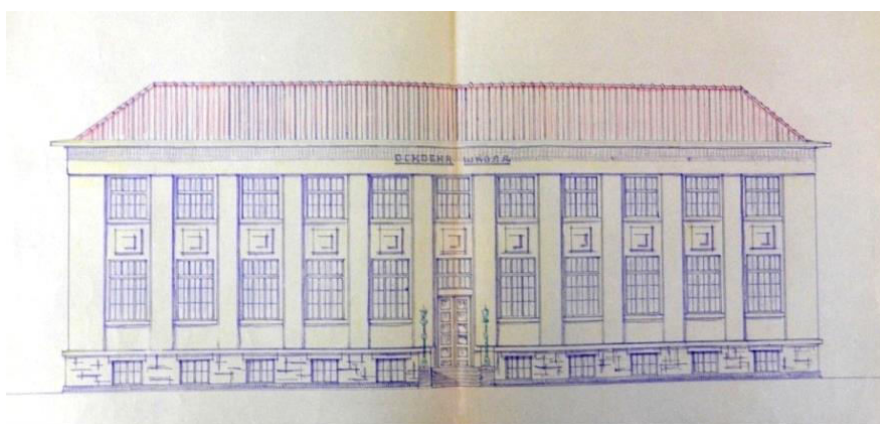
прилазним степеништем и канделабрима. Посебан утисак остављају пространи прозорски отвори растерне подјеле којима је перфорирана средња зона обезбјеђујући ентеријеру, а нарочито просторијама високог приземља, довољну количину свјетлости.

Прилог 106, 1-3 Тип за основну школу у селу са једном учионицом и учитељским станом, арх. Станислава Јовановић, 1929; Тип за основну школу у селу са двије учионице и два учитељска стана, арх. Живана Богдановић, 1929; Тип за основну школу у селу са двије учионице, арх. Живана Богдановић (ДАЦГ, Фонд Краљевске банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф50-Планови-основне школе-разни типови)

Прилог 107 Пројекат за четвороразредну основну школу, арх. Петар Вукотић и Иван Латишев, 1931, основа првог спрата; Прилог 108 Ситуациони и културни план за основне школе, 1931. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф50-Планови-основне школе-разни типови)

Прилог 109 Пројекат за дворазредну основну школу, арх. Иван Латишев и арх. Петар Вукотић, 1931. (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техн. одјељење, Ф50-Планови-основне школе-разни типови)

Припремљене типске планове за основне школе у Зетској бановини Техничко одјељење је доставило на преглед Министарству грађевина 11.9.1931. године,⁹⁵¹ уз образложење да су конципирани сагласно Закону о здравственој заштити ученика будући да предвиђају амбуланту, тушеве и заходе са водом, заједничку трпезарију и кухињу, као и да је једноставним дозирањем могуће претварање једноразредне школе у дворазредну, троразредну и четвороразредну. С обзиром на велике новчане издатке које је изискивало хигијенско уређење захода, инсталирање тушева, израда цистијерни и бунара, као и на оскудицу у води и сиромаштво у већем дијелу Зетске бановине, замољено је да се у селима са израженим проблемом водоснабдијевања дозволи подизање основних школа без тушева и захода. Израда типских пројекта за основне школе није била окончана ни 1932. године, када је начелник Техничког одјељења истом одјељењу Банске управе у Сарајеву упутио молбу којом су тражени типови за једноразредне, дворазредне и троразредне основне школе на селу (26.6.1932.).⁹⁵² Може се претпоставити да саставни дио одговора чине у ДАЦГ сачувани пројекат за троразредну основну школу на селу и план за нужник, са забиљеженим именом пројектанта архитекте А. Турлишова, годином и мјестом настанка (Сарајево 1931).⁹⁵³ Будућим истраживањима документације и стања на терену провјериће се и евентуална примјена ових типских пројеката приликом изградње сеоских школских објеката у Црној Гори.

На изради планова зграда основних школа био је ангажован и архитекта Љубомир Кнежевић 1941. године (Прилог 110-1).⁹⁵⁴ Сачувани цртежи фасада једноставно обликованих приземних школских здања, на којима нису наведени подаци о конкретном мјесту изградње, већ је остављен простор да се оно накнадно упише, упућују на закључак да су и ови планови рађени као типски. Цртежи нове школске зграде оваквог типа, без наведеног имена аутора, објављени су марта

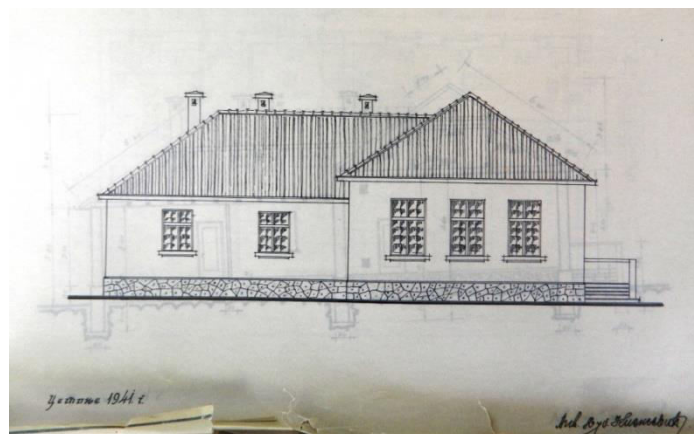
⁹⁵¹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови.

⁹⁵² ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 - архива 1932-35. акта.

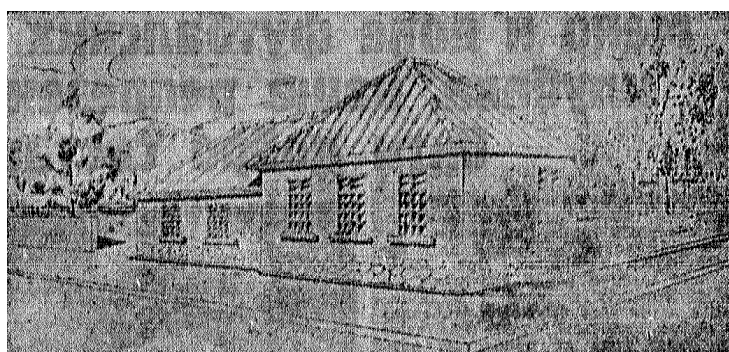
⁹⁵³ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови.

⁹⁵⁴ Техничка документација за 1941. годину, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови.

1941. у „Политици“ и „Правди“ уз чланке М. Жугића и Дориомедова посвећене почетку изградње 111 нових зграда за народне школе у Зетској бановини из бановинског зајма од десет милиона динара,⁹⁵⁵ којом се настојало ријешити питање просветног подизања становништва. На овај начин, до почетка нове школске године требало је да буду подигнуте и школске зграде у Будви, Ријеци Црнојевића, Гусињу, Рожају, Шаховићима и др. Планирано је да нови школски објекти буду истог типа, углавном са једном учионицом, одјељењем за одмориште за дјецу у случају лошег времена, канцеларијом и учитељским станом сачињеним од двије собе, кухиње и додатних просторија (Прилог 110-2). Њихови планови припремљени су у Техничком одјељењу и одобрени од надлежних власти до краја марта 1941. године.

Прилог 110- 1 План за основну школу у_ , арх. Љубомир Кнежевић, 1941. (ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење,Ф50-Планови-основне школе-разни типови)

Прилог 110-2 Тип нове школске зграде за народне школе у Зетској бановини (Политика од 26.3.1941)

⁹⁵⁵ М. Жугић, До септембра месеца ове године у Зетској бановини биће подигнуто стоједанаест нових зграда за основне школе, Политика од 26.3.1941; Дориомедов, Подизањем стоједанаест зграда народних школа приступило се решавању актуелних проблема народног просвећивања у Зетској бановини, Правда од 29.3.1941.

На основу новинских вијести публикованих током четврте деценије, истражене архивске грађе и литературе у даљем излагању указаће се на корпус новосаграђених објеката основних школа у Црној Гори према појединим регионима и срезовима. Као репрезентативна здања издвајају се школе на Цетињу и у Гусињу, а од сеоских на Чеву, у Буроњима код Подгорице, Петњици код Берана и Созини код Бара.

Почетком тридесетих година XX вијека потреба за подизањем нове, простране и хигијенски уређене зграде Основне школе на Цетињу постала је израженија услед повећања броја становника и великог прираштаја школске дјеце. Тада је планирана изградња њене нове зграде са 20 учионица и другим просторијама потребним према новим школским и здравственим прописима.⁹⁵⁶ Локација је одређена на простору између улица Иванбегове и Граховачке, на којем је било могуће уређење простране баште.⁹⁵⁷ У новој школској згради требало је да буду смјештене обје основне школе, мушка и женска, које су до тада за свој рад користиле неодговарајуће куће.⁹⁵⁸ Један цртеж перспективног изгледа пројектоване зграде објављен је у листу „Политика“ 16.7.1932. године, али без навођења имена аутора пројекта (Прилог 111-1). У „Зетском гласнику“ од 10.9.1932., у чланку посвећеном освећењу њених темеља, наведено је да је зграду Цетињске основне школе пројектовао инжењер Глигорије Вукчевић, за надзорног инжењера је одређен Иван Латишев, а за предузимача инжењер Велиша Поповић. С обзиром на историографску литературу која биљежи да је аутор пројекта

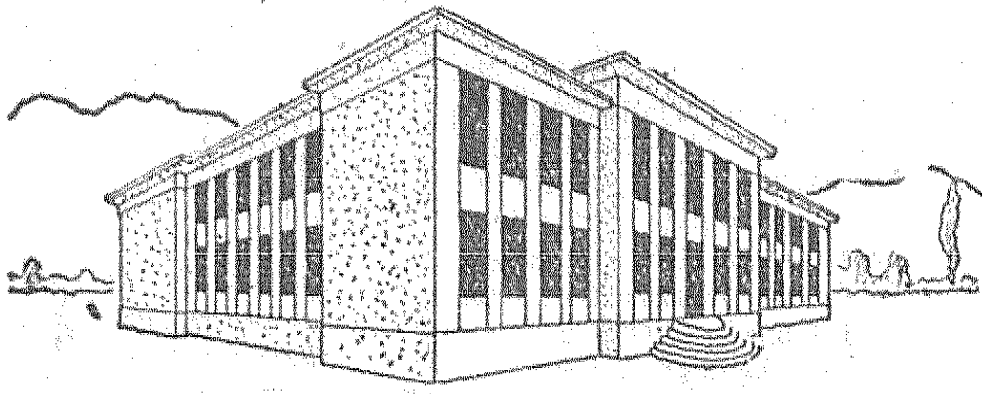
⁹⁵⁶ *Зетски гласник* од 3.9.1932.

План мушке и женске Народне школе за престолницу Краљевине Црне Горе на Цетињу, Карл Похл, Будимпешта, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32 - Срез Цетиње: Сачувани план аутора Карла Похла из Будимпеште свједочи о постојању намјере да се подигне нова зграда Основне школе на Цетињу још у вријеме Краљевине Црне Горе. Зграда је планирана у угаоном дијелу градске парцеле. Сачињена од сутерена, приземља и спрата, требало је да има игралиште у дворишту, посебне улазе и одјељења за дјечаке и дјевојке, просторије намијењене настави и наставницима, велику гимнастичку и свечану дворану, као и дворану за одличнике и музички оркестар са 90 сједишта. Прочелје је обликовано примјеном елемената изведених у стилу неороманике (решење улаза и прозора спрата већег угаоног ризалита) и неоготике (облици назубљених високих кровних завршетака).

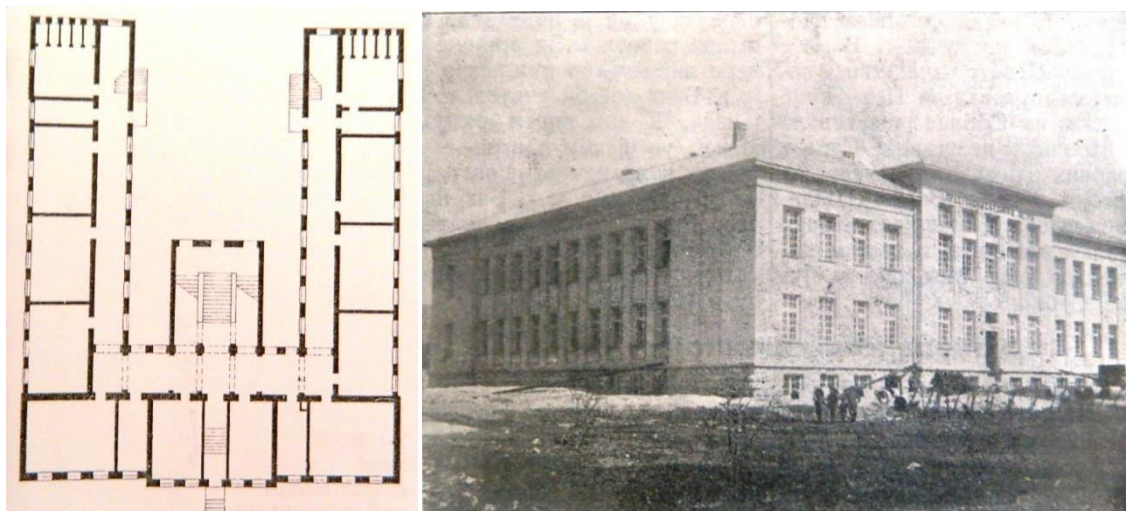
⁹⁵⁷ *Политика* од 16.7.1932.

⁹⁵⁸ *Политика* од 11.6.1934.

архитекта Петар Вукотић,⁹⁵⁹ прецизан закључак о ауторству захтијева провјеру различитих података даљим истраживањем и увидом у главни пројекат који није пронађен.

Прилог 111-1 Пројекат Основне школе на Цетињу (*Политика* од 16.7.1932)

Прилог 111-2 Основна школа на Цетињу, основа приземља (Dušan i Uroš Martinović, Cetinje..., Cetinje 1980);

Прилог 111-3 Основна школа на Цетињу, изглед (*Зетски гласник* од 8.9.1934)

Елаборат за грађење Централне основне школе на Цетињу одобрен је решењем министра грађевина почетком 1932. године.⁹⁶⁰ Свечано освећење темеља обављено је 6.9.1932, на дан рођења престолонаследника Петра чије је име школа

⁹⁵⁹ Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture..., 135; Душан Мартиновић, Постанак и развитак насеља..., 44; Лексикон неимара..., 78; Goran Radović, Arhitektura Cetinja..., 189.

⁹⁶⁰ *Зетски гласник* од 23.1.1932; Исти лист је у марту и априлу 1932. године објављивао огласе оферталних лицитација за изградњу школе, прве заказане за 8.4.1932, затим поново за 14.5.1932. по повећаној предрачунској суми.

носила од 1925. године,⁹⁶¹ а новоподигнуте зграде након двије године 6.9.1934, у оквиру прославе стогодишњице од оснивања прве основне школе у Црној Гори.⁹⁶² Том приликом на згради је постављена мермерна плоча са натписом уклесаним златним словима.⁹⁶³ Но ипак, сви радови нису били у потпуности завршени крајем 1934. године, када је Цетињска општина добила зајам за извођење унутрашњих радова и инсталацију централног гријања.⁹⁶⁴

Волумен школске зграде изведене у стилу модернизованог академизма рашчлањен је на централни корпус, попречно постављен у односу на главну осу, два дугачка бочна крила и краћи степенишни тракт на дворишној страни (Прилог 111, 2-3). На постулатима академизма заснована је примјена симетрије у решењу основе и обликовању маса, као и трочлана композиција главне фасаде на којој је истакнут централни ризалит са једноставно обликованим порталом, додатним редом мањих прозора и натписом у горњем дијелу. Тенденција ка поједностављењу облика и декорације уочљива је у архитектонском обликовању фасада. Изнад рустично обрађеног сокла, централна зона главне фасаде обликована је помоћу два низа једноставних правоугаоних прозорских отвора и декоративних правоугаоних потпрозорних поља. У складу са овим обрасцем рашчлањене су и бочне фасаде, с тим што су угаони дјелови изведени као зидне површине са плитким геометријским декором на предњој страни, док су у задњем сегменту перфорирани прозорским отворима.

С обзиром на сличност у ауторском приступу који је Петар Вукотић остварио приликом припреме пројеката за дворазредну основну школу и гимназију у Колашину у виду модернизовања академске концепције, зграда Основне школе на

---

⁹⁶¹ *Правда* од 8.9.1932, *Зетски гласник* од 10.9.1932; *Зетски гласник* је објављивао огласе оферталних лицитација за довршење Централне основне школе на Цетињу, прве заказане за 29.4.1933, потом друге заказане за 23.6.1933.

⁹⁶² *Правда* од 24.8.1934, *Политика* од 25.8.1934, *Зетски гласник* од 5.9 и 8.9.1934, такође и листови *Слободна мисао* и *Зета* који су као датум освећења навели 5.9.1934. године.

⁹⁶³ *Зетски гласник* од 8.9.1934: Текст натписа гласи: „1834-1934 За владавине Њ. В. Александра I Краља Југославије а у спомен стогодишњице живота и рада Основне школе на Цетињу, коју је основао Петар II Петровић Његош, Општина града Цетиња подиже ову зграду за Основну школу Престолонаследника Петра и уреза ову плочу 6 септембра 1934 године“.

⁹⁶⁴ *Зетски гласник* од 14.11.1934.

Цетињу може бити препозната као његово дјело.⁹⁶⁵ Поређењем изгледа пројектованог и реализованог објекта уочљиве су извјесне разлике у обликовању фасадних површина, завршног вијенца и просторном распореду бочних крила.

У централном региону Црне Горе изведене су новоградње или су довршене у претходној деценији започете зграде за неколико основних школа, на Чеву (1936), у Рошцу код манастира Острог (1936),⁹⁶⁶ на подручју Подгорице у Вуковцима (1930),⁹⁶⁷ Ђурковићима (1931),⁹⁶⁸ Рогамима (1931)⁹⁶⁹ и Буроњима (1934).

Средствима мјештана новоподигнута основна школа у селу Буроњи, „велика, лијепа и хигијенски уређена зграда“ саграђена од тесаног камена, која је имала учионице, канцеларије, нуспросторије и стан за учитеља, освећена је 12.8.1934. године.⁹⁷⁰ У писању савремене штампе оцјењивана је као најљепша школска зграда у Бановини. Ситуирана је поред цркве изграђене педесет година раније, са којом није била у хармоничном односу, тако да је почетком 1934. разматрана и могућност градње нове црквене грађевине.⁹⁷¹

Нова зграда основне школе на Чеву (Срез цетињски) подигнута је 1935-1936. године „на видном и лијепом мјесту поред Жандармеријске станице“, са околним простором погодним за уређење школске баште и дјечијег игралишта (Прилог

---

⁹⁶⁵ Потребно је напоменути да је приликом израде ових пројеката Вукотић сарађивао са Иваном Латишевим и Виктором Заљевским.

⁹⁶⁶ *Зета* од 22.11.1936: Школску зграду подигле су просветне власти.

⁹⁶⁷ *Зета* од 16.11.1930: Крајем 1930. године завршени су радови на новој згради Основне школе у Вуковцима (Подгорички срез) која се састоји од једне учионице, учитељског стана и канцеларије. За њену градњу утрошено је 145.000 динара, од чега је дио државна и бановинска помоћ, а остало прирез школске општине.

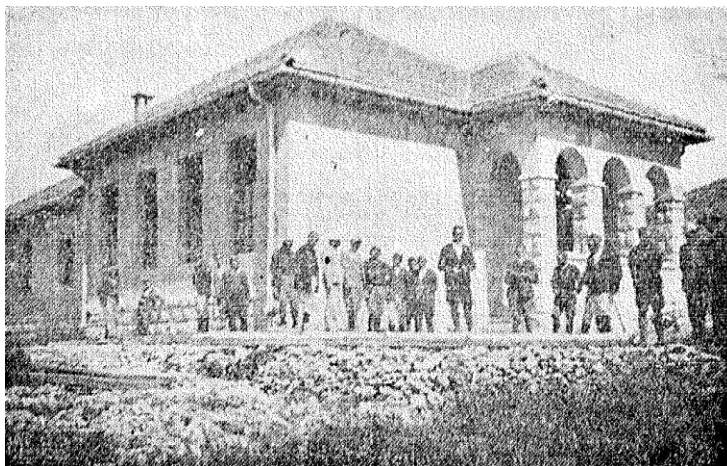
⁹⁶⁸ *Зета* од 22.11.1931: Свечаном освећењу 29.11.1931. године присуствовао је и надзорни инжењер Велиша Поповић. Оглас лицитације за градњу нове школске зграде у Ђурковићима (Подгорички срез), *изузев зида који је довршен*, заказане за 8.6.1930, објављен је у листу *Слободна мисао* од 1.6.1930.

⁹⁶⁹ *Зета* од 27.9.1931. и *Зетски гласник* од 30.9.1931: Завршена је изградња нове зграде Основне школе у Рогамима која је освештана 17.9.1931. године. Школу је свом родном мјесту подигао Никола Ј. Вучинић, пензионер из Бара.

⁹⁷⁰ *Слободна мисао* од 14.1.1934, *Зетски гласник* од 11.8.1934, *Зетски гласник* од 15.8.1934: Изградњу су прилозима помогли Банска управа и неколико појединаца; *Зета* од 12.8.1934, *Правда* од 18.8.1934.

⁹⁷¹ *Слободна мисао* од 14.1.1934.

112).⁹⁷² Пројекат је осмислио архитекта Петар Вукотић који је бесплатно водио надзор над изградњом ове школе у свом родном мјесту.⁹⁷³ Вукотић, који је раније био ангажован на изради планова школских зграда за потребе Банске управе, креирао је пројекат сагласно типским плановима за сеоске основне школе. На приземном, једноставно обликованом здању посебно је наглашена камена рустична обрада сокла и стубова аркадног трема, у којима се може запазити сличност са решењем аркадних лођа чиновничких стамбених зграда на Цетињу и улазног трема Банске палате као могућим извором инспирације аутора. Примјена грубе камене рустике и једноставних средстава обликовања била је у складу са званичним одређењем за ослањање на локалну неимарску традицију приликом избора стила за сеоске школе.

Прилог 112 Основна школа на Чеву (*Политика* од 23.6.1936)

Већи број основних школа саграђен је током четврте деценије у сјеверном региону Црне Горе. Нове школске зграде подигнуте су: у Шавничком срезу на Жабљаку (1932), Његовуђи (1937), у Новаковићима (1937), на подручју Пиве у селима Недајно, Мала Црна Гора,⁹⁷⁴ Бријег,⁹⁷⁵ Уноч⁹⁷⁶ и Мратиње⁹⁷⁷ током друге

---

⁹⁷² *Слободна мисао* од 1.9.1935; *Зетски гласник* од 1.7.1936: Једним дијелом саграђена је од помоћи коју је додијелио краљ Александар, дијелом и од помоћи Банске управе. Радове на изградњи изводили су мјештани.

⁹⁷³ *Политика* од 23.6.1936.

⁹⁷⁴ Момчило Нишић, *Културно наслеђе Пиве...*, 205-207: Саграђена је 1937, потом спаљена 1943. године. У послератном периоду је обновљена. Крајем деведетих година XX вијека била је пред затварањем.

половине тридесетих година; у околини Колашина у Драговића Пољу, Матешеву,⁹⁷⁸ Пожњи⁹⁷⁹ (1936) и Врањештици;⁹⁸⁰ затим у Гусињу (од 1936), Церову код Бијелог Поља (1939), као и на подручју Берана у крајевима претежно насељеним муслиманским становништвом у Петњици и Савином Бору (од 1933)⁹⁸¹ и у Заостру (1933).⁹⁸²

Зграда основне школе у Недајну, која је у престоничком листу „Правда“ описана као једна од најмодернијих сеоских основних школа, имала је једну учионицу, учитељски стан и канцеларију за управитеља. Грађена је током 1937. године, када је било завршено зидање и покривање.⁹⁸³ Дио новчаних средства обезбиједила је Банска управа, а највећи дио становници села.⁹⁸⁴

Нова школска зграда на Жабљаку (Шавнички срез) пројектована је у Техничком одјелу у Никшићу (II план) и изграђена 1930-32. године, трудом и добровољним прилозима чланова школске општине.⁹⁸⁵

---

⁹⁷⁵ Исто, 216-217: Грађена је добровољним прилозима и радом мјештана. Изградња је почела 1938. године и завршена је након Другог свјетског рата. Страдала је у земљотресу 1979. и затим престала са радом 1980. године. Школска зграда није обнављана и налази се у руинираном стању.

⁹⁷⁶ Исто, 213-214: Саграђена је 1938. године новчаним прилозима и добровољним радом мјештана, уз помоћ Банске управе. Престала је са радом 1991. године; *Правда* од 1.9.1937.

⁹⁷⁷ Исто, 219-220: Изграђена је 1938. године новчаним средствима мјештана и њиховим радом, као и уз помоћ Банске управе. Након што је била спаљена у току Другог свјетског рата, становници села изгавили су у послератном периоду нову школску зграду на мјесту страдалог објекта.

⁹⁷⁸ Драгиња Кујовић, *Културно наслеђе Колашина...*, 115: Школска зграда у Матешеву саграђена је 1936/37. године, на сличан начин као школа у Требаљеву.

⁹⁷⁹ Исто, 109-110: Изграђена је 1936. године, по узору на школу у Рашковом лугу. Трошкове градње платили су мјештани села Пожња, Старче и Завраца.

⁹⁸⁰ Исто, 115-116: Основна школа је радила прије Другог свјетског рата и у Врањештици, гдје је била саграђена школска зграда. У послератном периоду подигнут је нови школски објекат. Стара зграда је почетком XXI вијека коришћена за потребе Омладинског дома.

⁹⁸¹ *Зетски гласник* од 30.8.1933. и 15.9.1934.

⁹⁸² *Правда* од 13.12.1933: У Беранском срезу су током 1933. године подигнуте нове школске зграде у Петњици, Заостру и Савином Двору (*Бору*). Саграђене су уз помоћ државе и прилозима мјештана.

⁹⁸³ *Правда* од 1.9.1937; Оглас директне погодбе за подизање нове школе у Недајном заказане за 29. и 30.9.1935. објављен је у *Зетском гласнику*.

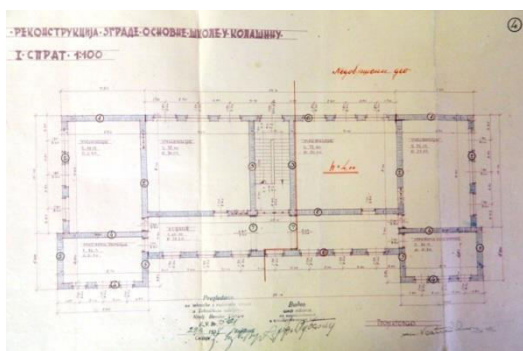
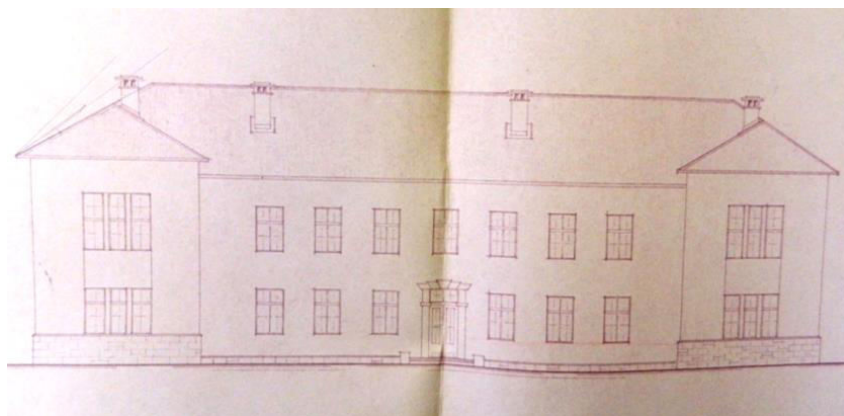
⁹⁸⁴ Момчило Нишић, *Културно наслеђе Пиве...*, 209-211: Након што је недовршена школска зграда спаљена у Другом свјетском рату (1943), обновљена је у послератном периоду. Школа је престала са радом 1978. године.

⁹⁸⁵ *Слободна мисао* од 1.6. и 3.8.1930; *Слободна мисао* од 11.9. и 4.12.1932: Радови на њеном довршењу извођени су прилогом краља Александра у износу од 100.000 динара, као и захваљујући помоћи Банске управе.

Залагањем свештеника, учитеља, предсједника општине и других угледних личности из Шаранаца, до августа 1937. године била је саграђена велика школска зграда на Његовући која је имала два одјелења и учитељски стан.⁹⁸⁶

У истом периоду подигнута је и нова зграда за Основну школу у Новаковићима, гдје је већ постојао неодговарајући привремени школски објекат. Радови извођени током љета 1937. резултирали су новим школским здањем које је било озидано до половине висине и које је требало да има двије учионице, канцеларије и станове за учитеље.⁹⁸⁷ Претходно је у овом селу од стране становника школске општине подигнута школска зграда „према плану треће класе“, у непосредној близини сеоске цркве (1922).⁹⁸⁸

Прилог 113, 1-2 Основна школа у Колашину, Пројекат реконструкције, техн. Косто Лигустић, 1938, главна фасада и основа првог спрата (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински); Прилог 113-3 Зграда Ниже државне гимназије у Колашину, 1938. (Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002)

⁹⁸⁶ *Правда* од 26.8.1937: Извођени су радови на дрвенарији и унутрашњем уређењу.

⁹⁸⁷ *Правда* од 31.8.1937: Материјал су набавили становници села.

⁹⁸⁸ *Слободна мисао* од 6.11.1922.

Нова зграда школе у Драговића Пољу (Горња Морача, Колашински срез) саграђена је након страдања старе у елементарним непогодама 1931. године. Школски одбор је успио да обезбиједи извјесну новчану суму и трудом становника школске општине изгради двоспратну зграду у којој је било смјештено једно одјељење (1934), док је изградња другог одјељења и учитељског стана планирана накнадно.⁹⁸⁹ Извођачки радови трајали су и током 1936. године.⁹⁹⁰

Зграда Основне школе у Колашину, у којој је била смјештена државна гимназија, уништена је крајем 1937. године у пожару у којем је „изгорела до темеља“ (Прилог 113, 1-3).⁹⁹¹ Пројекат њене реконструкције осмислио је Косто Лигутић, техничар Техничког одјељења Банске управе, 1938. године (Прилог 113, 1-2).⁹⁹² Пројектована је једноспратна једноставно обликована зграда, симетрично распоређених просторија са страна централног ходника и трочлане подјеле главне фасаде на којој су истакнути бочни ризалити завршени троугаоним кровним тимпанонима и портал у централном дијелу.

До 1941. године било је довршено приземље и половина спрата једноетажне школске зграде грађене каменом у продужном малтеру, док је извођење остатка спрата предложено посебним елаборатом који је јула 1941. припремио техничар Никола Смирнов.⁹⁹³ У литератури је забиљежен податак према којем је на изради пројекта осмогодишње школе у Колашину и осмогодишње школе у Бијелом Пољу радио и архитекта Петар Вукотић (прије 1941).⁹⁹⁴

---

⁹⁸⁹ Слободна мисао од 6.1.1935.

⁹⁹⁰ Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина..., 108-109.

⁹⁹¹ Политика од 3.11.1937, Зета од 7.11.1937.

⁹⁹² Пројекат реконструкције зграде Основне школе у Колашину, техн. Коста Лигутић, јул-август 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Колашински срез: Прегледан са техничке и рачунске стране у Техничком одјељењу Банске управе 29.7.1938, ревидент арх. П. Вукотић, потписао шеф Одсјека за архитектонске и електромашинске послове арх. Рад. Бељић.

⁹⁹³ Елаборат за довршење зграде Основне школе у Колашину, техн. Никола Смирнов, 8.7.1941, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински: Елаборат је потписао шеф Техничког одјеља Љуб. Поповић и доставио на одобрење Високом комесаријату за Црну Гору. У њему је довршење зграде означено неопходним, јер је у овој школи привремено била смјештена Нижа гимназија којој је и претходне 1940. године постојећи простор био недовољан.

⁹⁹⁴ Лексикон неимара..., 78.

Нова школска зграда у Церову код Бијелог Поља, која је имала једно одјељење, свечану салу, канцеларију, ходник и један учитељски стан, грађена је од 1934. до краја 1939. године. У новинској вијести из 1940. године описана је као једна од најљепших на овом подручју.⁹⁹⁵

Према подацима из 1920. године, у Беранском срезу је постојало 18 школа смјештених у привременим зградама. До почетка 1932. године њихов број се увећао до 35 школа, од којих су 24 радиле у сталним школским зградама, што указује на напредак у односу на почетак треће деценије.⁹⁹⁶ Број основних школа био је исти и крајем 1934. године, када је њихово стање оцијењено као веома лоше.⁹⁹⁷

Почетком 1932. године у изградњи је била нова школа у Дапсићу близу Берана, за коју је објављено да ће бити „најбоља у срезу“.⁹⁹⁸

Средином 1933. почела је градња нове Основне школе у Петњици, недалеко од Берана, према плану којим су предвиђене три учионице и учитељски станови, велика сала за ђачко одмориште, канцеларија и остала потребна одјељења. Извођена је под надзором Живка Ђурановића, чиновника Техничког одјељка у Беранама.⁹⁹⁹

У августу 1933. године почели су радови на новој школи у Савином Бору. Изградња школске зграде, која је имала два одјељења и два учитељска стана, трајала је и наредне године, када је септембра 1934. предсједник општине замолио помоћ од бана Сочице за довршење започетих школских објеката у Петњици и Савином Бору, приликом посјете бана овом крају у току његовог инспекционог путовања по Зетској бановини.¹⁰⁰⁰

---

⁹⁹⁵ *Зетски гласник* од 13.1.1934, *Зетски гласник* од 20.4.1940: Радови су изведени залагањем учитеља Љубомира Весковића и грађевинским материјалом који су набавили мјештани, док је од Министарства просвете, Министарства пољопривреде и Банске управе добијена помоћ у износу од 105.000 динара.

⁹⁹⁶ *Зетски гласник* од 26.3.1932.

⁹⁹⁷ *Зетски гласник* од 1.12.1934.

⁹⁹⁸ *Зетски гласник* од 26.3.1932.

⁹⁹⁹ *Зетски гласник* од 21.6.1934: За подизање школске зграде, које је према предрачуну износило око 300.000 динара, заслугом предсједника општине обезбијеђен је износ од око 160.000 динара, док је од становника школске општине понуђена радна снага и материјал. За довршење зграде држава је приложила 35.000, а банска управа 20.000 динара.

¹⁰⁰⁰ *Зетски гласник* од 30.8.1933. и 15.9.1934.

Прилог 114 Основна школа у Гусињу, постојећи изглед
(www.plav-gusinje.info/index.php/kultura/osnovna-skola-dzafer-nikocevic)

Септембра 1934. године у присуству бана Сочице постављен је камен темељац зграде Основне школе у Гусињу (Прилог 114).¹⁰⁰¹ Изградња велике школске зграде са 27 одјељења, осам одјељења (*учионица*) и великим бројем других просторија, почела је 1936. и довршавана је средином 1937. године.¹⁰⁰² Сви завршни радови нису били у потпуности изведени до 1940. године.¹⁰⁰³ Реализација овог пројекта потврђује спровођење одређених активности надлежних власти у правцу реализације прокламованих циљева југословенске просветне политике у пограничним крајевима насељеним албанским становништвом.

И у приморском дијелу Црне Горе подигнут је одређени број нових школских зграда. Највећи број објеката у изградњи евидентиран је на подручју Барског

---

¹⁰⁰¹ *Зетски гласник* од 12.9.1934.

¹⁰⁰² *Зетски гласник* од 25.12.1937: Радовима на изградњи школског објекта, која је према предрачуну износила 800.000 динара без материјала, руководили су управитељ школе Б. Зоговић и предсједник школског одбора С. Никчевић. Помоћ су додијелили бан Зетске бановине (150.000 динара), Министарство просвјете (50.000), Министарство пољопривреде (25.000) и предсједник владе Милан Стојадиновић (20.000 динара). Недостајало је још 300.000 динара да се школа доврши; *Зетски гласник* од 14.8.1937, *Правда* од 26.8.1937. и *Време* од 27.7.1937: Радови на великој модерној основној школи у Гусињу довршавани су средином 1937. године.

¹⁰⁰³ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину*, ДАЦГ- Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несрећена грађа: Технички одјељак у Берамама упутио је Техничком одјељењу Банске управе *Предрачун за завршне радове на згради Основне школе у Гусињу* 12.2.1940. године, након чега му је Техничко одјељење послало предмет на даљи рад по ревидованој суми од 305.000 динара.

среза на којем су током прве половине четврте деценије, у пограничним крајевима са Албанијом у општини Бојанско-Владимирској, грађене школске зграде у Сукобину, Владимиру и Доњем Косићу и неколико у Крајини.¹⁰⁰⁴ Дјелови Зетске бановине насељени албанским становништвом били су веома изложени политичкој пропаганди из сусједне албанске државе. Стога је, сагласно новој просветној политици која је школи давала велики значај у ширењу југословенске идеологије, од посебне важности било подизање школских објеката у пограничним областима насељеним албанском националном мањином, једном од бројно највећих и културно најзаосталијих у држави.¹⁰⁰⁵ У истом периоду саграђене су и нове школске зграде у Сеоцима у Барском срезу (1931/33),¹⁰⁰⁶ Баошићима (1930)¹⁰⁰⁷ и Сасовићима код Херцег Новог (1934);¹⁰⁰⁸ у Драгању (*Драгаљу*) у Бококоторском срезу (1933)¹⁰⁰⁹ и селу Миращ изнад Котора на падинама Ловћена (1934).¹⁰¹⁰ Радови на школским објектима у појединим мјестима Барског среза нису били довршени до 1941. године, о чему се сазнаје из расправе о предлогу новог буџета почетком 1941. током које је истакнута потреба за кредитима за изградњу, поправку и довршење бројних школа у овом срезу: у Сотонићима, Брчелима, Созини, Годињу, Сеоцима, Штоју, Пистули, Бриској Гори, Остросу и Ливарима, као и за подизање Грађанске школе у Вирпазару.¹⁰¹¹

---

¹⁰⁰⁴ О почетку њихове изградње у лето 1933, која је била помогнута од државе (135.000 динара) и Банске управе (45.000), августа 1933. године писали су листови *Слободна мисао* (од 20.8.1933) и *Зетски гласник* (19.8.1933). О даљем току радова извјештавали су у новембру 1934. године.

¹⁰⁰⁵ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 297.

¹⁰⁰⁶ *Слободна мисао* од 26.7.1931: Свечано освећење зграде Основне школе у Сеоцима, подигнуте трудом становника општине, извршено је 19.7.1931. године;

ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 9-Срез барски: Техничко одјељење Банске управе одобрило је 20.7.1933. да се одреди комисија за преглед и пријем радова на новоградњи Основне школе у Сеоцима којој је требало да присуствује и надзорни орган Лигутић Коста.

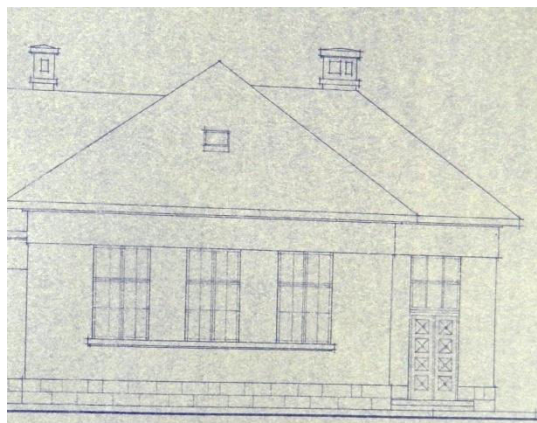
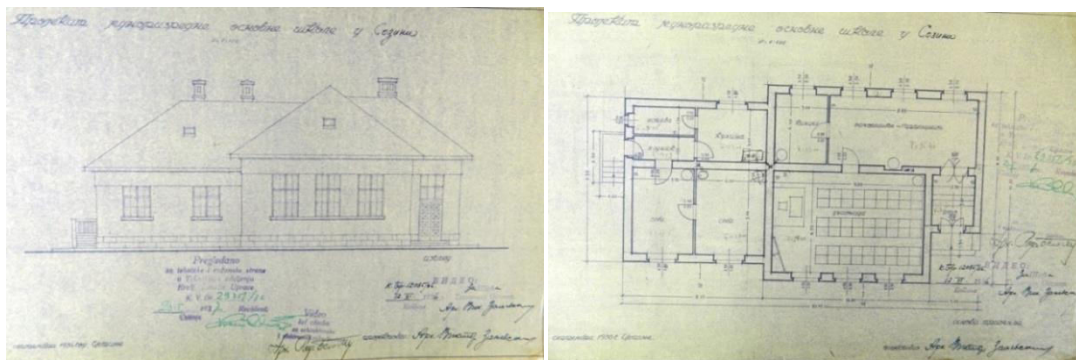
¹⁰⁰⁷ *Епоха* од 16.8.1930: Основна школа у Баошићима коју су подигли његови становници „израђена је изванредно лијепо и са свим потребама“ и освећена 11.8.1930. године.

¹⁰⁰⁸ *Зетски гласник* од 2.5.1934: Свечано је освећена и отворена.

¹⁰⁰⁹ *Службени гласник Зетске области* од 7.9.1929: Мјесни школски одбор заказао је јавну лицитацију ради подизања крова на школској згради у Драгаљу за 15.9.1929; *Службени гласник Зетске бановине* од 23.8.1930: Мјесни школски одбор заказао је јавну лицитацију за унутарњу израду двоспратне школске зграде у Драгаљу, општина Рисанска, за 31.8.1930; *Правда* од 30.7.1933: Основна школа у Драгаљу подигнута је средствима добротвора Васа Ђуковића, према свим здравственим и педагошким прописима.

¹⁰¹⁰ *Правда* од 30.8.1934: Саградили су је сами сељани сопственим средствима.

¹⁰¹¹ *Зетски гласник* од 1.3.1941.

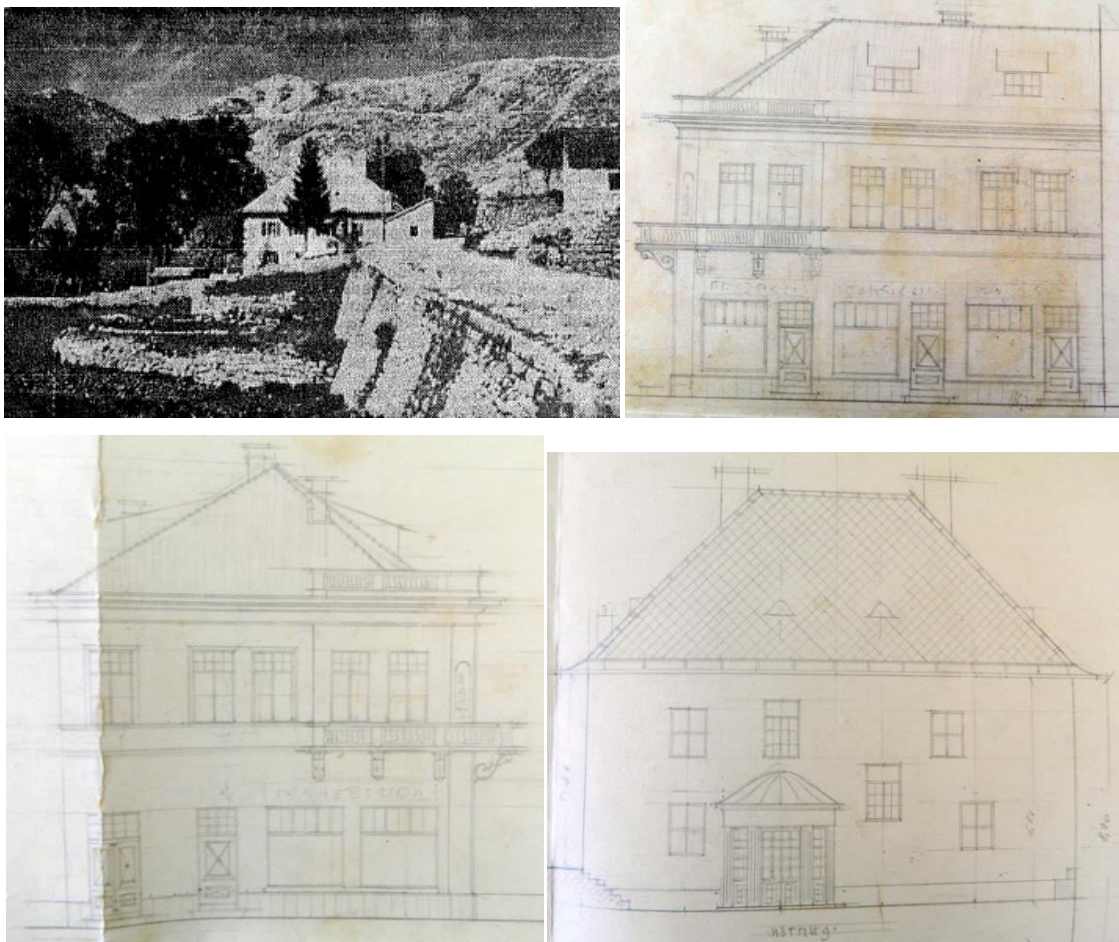

Прилог 115, 1-3 Основна школа у Созини, Пројекат, арх. Виктор Заљевски, 1936, изглед, основа приземља, изглед школских просторија (ДАЦГ,Фонд Краљ. Банске управе Зетске банов.-Техничко одјељење,Ф50-Планови-основне школе-разни типови)

На основу претходно наведеног новинског текста закључује се да школска зграда у Созини није била довршена до 1941. године. Пројекат једноразредне основне школе у Созини осмислио је архитекта Виктор Заљевски септембра 1936. године (Прилог 115, 1-3).¹⁰¹² Школска зграда мањих димензија, једноставно архитектонски обликована, конципирана је као објекат двојне намене сачињен од учитељског стана са посебним степенишним улазом и једне учионице са канцеларијом, одмориштем-трпезаријом и предворјем. Брижљивије обрађен бочно увучени улаз у школске просторије ријешен је у виду декоративних, двокрилних врата са надсвијетлом. Могуће је да је архитекта Заљевском као предложак

¹⁰¹² Пројекат једноразредне основне школе у Созини, арх. Виктор Заљевски, септембар 1936, ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 50 - Планови-основне школе-разни типови: Пројекат је за шефа Техничког одјељка Цетиње потписао арх. Заљевски, прегледан је у Техничком одјељењу Банске управе 20.1.1937. године и потписан од стране шефа Одсека за архитектонске и електромашинске послове арх. Р. Бељића.

приликом израде плана школске зграде у Созини послужио тип за основну школу у селу са једном учионицом и учитељским станом архитекте Станиславе Јовановић, с обзиром на њихову сличност у величини и обликовању појединих елемената-портала, прозорских отвора, крова (в. Прилог 106-1).

Прилог 116-1 Дворац краља Николе на Његушима (*Политика* од 8.10.1939)

Прилог 116, 2-4 Домаћичка школа на Његушима, Пројекат, несигниран, изгледи фасада

(ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски)

Према Закону, у народне школе убрајане су и женске ниже домаћичке школе, течајеви за домаћице и привредно-задружни течајеви. Министарство просвете је и у њима, као и у осталим установама за народно просвећивање, прописивало наставне планове и програме и организацију рада.¹⁰¹³ Сталне домаћичке школе које су постојале на територији Црне Горе, на Његушима код Цетиња и у

¹⁰¹³ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 131.

Брезовику код Никшића, Банска управа је отворила 1933. године.¹⁰¹⁴ Домаћичка школа на Његушима, првоотворена у Црној Гори, била је смјештена у дворцу краља Николе (Прилог 116-1). Одлуком Банске управе претворена је у Мушку пољопривредну школу 1939. године, из разлога њене веће потребе у овом крају.¹⁰¹⁵

У ДАЦГ сачуван је план зграде за Домаћичку школу на Његушима на којем нису забиљежени име аутора и датум израде (Прилог 116, 2-4).¹⁰¹⁶ Могуће је да се односио на адаптацију једносратне дворске зграде краља Николе за потребе домаћичке школе, за коју је планиран објекат правоугаоне основе који је имао подрум, приземље, спрат и мансарду. На двјема фасадама, правилније рашчлањеним већим отворима, посебно су наглашени балкони са балустрадама на волутним конзолама, постављени на углу, у чијој линији су изнад профилисаног кровног вијенца изведене кровне балустраде.

БОЛНИЧКЕ И ЗГРАДЕ ЗДРАВСТВЕНО-СОЦИЈАЛНИХ УСТАНОВА

Према подацима из 1931. године¹⁰¹⁷ систем установа здравства и социјалне политике на територији Зетске бановине чиниле су државна болница „Данило I“ на Цетињу, 18 бановинских болница, два дјечија дома у Даниловграду и Фочи, дјечије находиште у Котору, Хигијенски завод на Цетињу са домовима народног здравља у осам градова, три антимаљаричне амбуланте, двије кожновенеричне амбуланте, два антитуберкулозна диспанзера, двије школске поликлинике, три љечилишта и осам здравствених станица. На територији Црне Горе бановинске болнице постојале су у шест градова, Беранама, Бијелом Пољу, Колашину, Никшићу, Подгорици и Пљевљима, домови народног здравља у четири града, Никшићу, Пљевљима, Подгорици и Улцињу, антимаљаричне амбуланте су се

---

¹⁰¹⁴ Политика од 30.10.1933.

¹⁰¹⁵ Правда од 28.5.1933, Правда од 6.4.1939.

¹⁰¹⁶ План за Домаћичку школу на Његушима, ДАЦГ, Фонд Краљевске банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски.

¹⁰¹⁷ Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине..., 120-122.

налазиле у Котору и Ријечи Црнојевића, кожновенерична амбуланта у Беранама, антитуберкулозни диспанзер у Херцег Новом, љечилишта на Ловћену и у Рисну, а здравствене станице у Бару, Вирпазару, Колашину, Пљевљима и Котору.

Током четврте деценије XX вијека на територији Црне Горе је планирана изградња одређеног броја нових објеката здравствених и социјалних установа, за Хигијенски завод, Државну болницу и Сиротињски дом на Цетињу, Дом старца и старица у Никшићу, дјечије домове у Острогу и под Дурмитором, Дјечије находиште у Котору, Војну болницу у Подгорици, Инвалидски дом Зетске бановине.¹⁰¹⁸ Реализовано је неколико пројеката нових објеката, за потребе Дома народног здравља са болничким одјељењем у Рисну, домова народног здравља у Беранама и Будви, амбуланте на Жабљаку,¹⁰¹⁹ Жандармеријског дома у Мељинама. Током истог периода адаптиран је мањи број постојећих зграда за нове намјене, у циљу отварања павиљона за туберкулозу и инфективне болести у Бановинској болници у Подгорици, Дома пензионисаних официра и војних чиновника у Бијелој, Руског инвалидског дома у Прчњу.

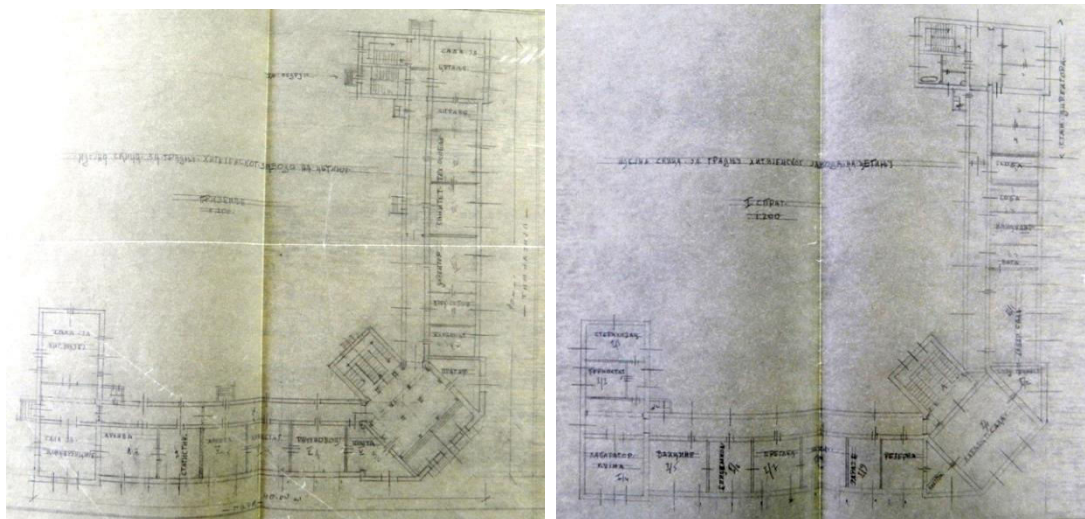
О активностима планираним на градњи и уређењу објеката здравствено-социјалних установа крајем четврте деценије говоре подаци о буџетским средствима Одјељења за социјалну политику и народно здравље Банске управе за 1940/41. годину која су додијељена за довршење амбуланте у Горанском, наставак радова на уређењу амбуланте на Жабљаку, довршење инсталационих радова у Дјечијем дому на Браленовици, изградњу још једног павиљона за Дјечије опоравилиште у Бечићима и хируршког павиљона у Беранама. У истом периоду радило се и на инвестиционом плану за подизање три здравствене станице, двије школске поликлинике, душевне болнице већег капацитета, санаторијума за

---

¹⁰¹⁸ *Зетски гласник* од 17.8.1940: За подизање Инвалидског дома Зетске бановине обезбијеђен је кредит у износу од преко милион динара, те су стога један чиновник Министарства народног здравља и социјалне политике и представник Удружења инвалида обишли Јужно приморје и Пећку бању у циљу одређивања мјеста његове изградње.

¹⁰¹⁹ *Пројекат за амбуланту у Жабљаку*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 44 - Срез Шавник: Сачуван је цртеж темеља, без датума израде, који је копирао техничар Душан Пејовић и потписао шеф Техничког одјељка; *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1938. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Технички одјељак из Никшића доставио је Банској управи на одобрење колаудациона документа за сеоску амбуланту на Жабљаку 30.11.1938. године.

туберкулозу костију и жлијезда на Приморју, једног већег дјечијег опоравилишта на мору и два већа санаторијума за плућне болести и реконвалесценте.¹⁰²⁰ Реализацију ових активности онемогућиле су наступајуће ратне околности.

Прилог 117, 1-2 Идејна скица за градњу Хигијенског завода на Цетињу, основе приземља и првог спрата (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 33- Срез цетињски)

Почетком 1931. године цетињски лист „Епоха“ објавио је вијест да је Министарство социјалне политике и народног здравља одредило износ од два милиона динара за градњу и уређење зграде Хигијенског завода на Цетињу у којој би била смјештена његова четири одјељења, Административно, Серо-бактериолошко, Хемијско и Социјално-медицинско са хигијенским музејом са хигијенском изложбом, као и да ће се „ових дана расписати конкурс за израду пројекта зграде.“¹⁰²¹ За њену локацију одређено је земљиште на којем су се налазиле постојеће бараке Хигијенског завода, услед чега се претходно приступило снимању терена у циљу извођења радова на дренажи и одводу сувишне воде.

У ДАЦГ сачуване су идејне скице Хигијенског завода на Цетињу, недатирани и несигнирани цртежи основа приземља и првог спрата (Прилог 117, 1-2),¹⁰²² на

---

¹⁰²⁰ *Зетски гласник* од 30.3.1940.

¹⁰²¹ *Епоха* од 4.4.1931.

¹⁰²² *Идејна скица за градњу Хигијенског завода на Цетињу*, без потписа аутора и године израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 33 - Срез цетињски. Сачувани су цртежи основа приземља и спрата.

којима је новоградња Хигијенског завода приказана као угаоно позиционирано здање, једним крилом окренуто према Гимназији, а другим према парку. Главни улаз, постављен на углу, водио је у пространи хол са степеништем. На приземљу, дуж ходника који је у задњем дијелу повезивао оба крила зграде, на страни оријентисаној према гимназији планиране су просторије за директора, санитет, техничко особље, сала за цртање и економат, док су у крилу зграде према парку предвиђене просторије за рачуноводство, пошту, архиву, статистику, сала за интервенције и сала за Хигијенски музеј на крајњем углу. На спрату су, такође дуж ходника, у десном крилу (према гимназији) планиране сала за лабораторију, вагу, канцеларија, двије собе и на крају стан за директора, а у лијевом крилу (према парку) одјељења за прегледе, епидемиологију, инфекције, вакцине, лабораторија и у крајњем дијелу одјељења за стерилизацију и термостат.

Замисао о подизању зграде Хигијенског завода на Цетињу није реализована.

С обзиром на намјеру државних власти које су почетком четврте деценије планирале изградњу модерних болница у бановинским центрима разматрано је и питање њене локације на Цетињу. У анализи инжењера Глигорија Вукчевића, објављеној почетком 1931. године у „Епохи“, мјесто постојеће болнице „Данило Г“ која се развојем града нашла поред пута са развијеним саобраћајем оцијењено је неодговарајућим.¹⁰²³ Истакавши да општина није припремила регулациони план којим би било одређено њено мјесто и да модерна болница захтијева сув и сунчан терен удаљен од саобраћаја и прашине, велики и уређен парк за болеснике, предложио је Доњи Крај као најсунчанији дио Цетињског поља, простран и неизграђен. У овом дијелу Цетиња препоручио је куповину земљишне парцеле која би се једном страном ослањала на брдо, пошумљавање брда и уређење болничких паркова.

Након што је 1933. године за подизање Централне болнице у Зетској бановини одобрен кредит од 5 милиона динара,¹⁰²⁴ почетком следеће године упућена је

---

¹⁰²³ Глигорије Вукчевић, *Регулациони план Цетиња и изградња Државне болнице на Цетињу*, *Епоха* од 21.3.1931.

¹⁰²⁴ *Зета* од 6.1.1938.

стручна комисија која је требало да прегледа зграде Државне болнице „Данило I“ и сачини мишљење у вези са градњом нових болничких објеката. У извјештају су постојеће зграде процијењене као мале и неодговарајуће.¹⁰²⁵

Након дужег временског периода питање је поново постало актуелно 1937. године, када је усвојен предлог о продужењу важења Закона о грађењу и проширењу здравствених установа у вези са подизањем нове Болнице на Цетињу и адаптације постојеће за Хигијенски завод (од 16.3.1931.).¹⁰²⁶ Поводом одређивања њене локације на Цетиње је упућена посебна комисија.¹⁰²⁷ У истом периоду Цетињска општина је донијела одлуку о куповини земљишта за изградњу нове болнице, с тим да зграда старе послужи за Хигијенски завод.¹⁰²⁸ Крајем године на конференцији представника вароши и градова Зетске бановине истакнут је још један предлог којим је Подгорица одређена као најпогодније мјесто за Централну болницу, с обзиром на њен положај у средишту Бановине, благу климу и привредну развијеност.¹⁰²⁹ Разматран је и предлог да се за болницу употреби зграда бившег Италијанског посланства на Цетињу, тада у власништву „Зетске пловидбе“ Зубера, који су стручне комисије одбациле уз образложење да није одговарала захтјевима модерне болнице.¹⁰³⁰

Према изјави министра социјалне политике и народног здравља, до краја 1938. године били су осигурани кредити за подизање нове болнице на Цетињу.¹⁰³¹ Припремљени пројекат Државне болнице на Цетињу достављен је Банској управи септембра 1939. године.¹⁰³² Пројектована болница је била највећа у Зетској бановини и једна од највећих у држави. У пространом парковском окружењу површине 40.000 м², у склопу болничког комплекса планирана је изградња главне зграде површине 2.250 м² и других објеката приближно исте површине. Требало

---

¹⁰²⁵ *Ловћенски одјек* од 5.4.1934.

¹⁰²⁶ *Зетски гласник* од 1.5.1937.

¹⁰²⁷ *Правда* од 11.5. и 28.9.1937, *Слободна мисао* од 19.9.1937.

¹⁰²⁸ *Време* од 9.3.1937.

¹⁰²⁹ *Слободна мисао* од 12.12.1937, *Зета* од 6.1.1938.

¹⁰³⁰ *Слободна мисао* од 23.1.1938.

¹⁰³¹ *Слободна мисао* од 2.10.1938.

¹⁰³² *Дјеловодни протоколи архитекте Петра Вукотића за 1938. и 1939. годину*, ДАЦГ- Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Министарство грађевина доставило је Банској управи на Цетињу *Пројекат за Прву државну болницу на Цетињу* 29.9.1939. године.

је да има 500 болничких кревета, двије операционе сале, станове за управу и помоћно особље, као и остале потребне просторије које је захтијевала велика болничка установа. Пројектована је у модерном стилу као здање од армираног бетона и стакла и опремљена савременим инсталацијама. С тим у вези, у тексту Ј. Контића објављеном у „Политици“ крајем 1940. поводом најаве освећења њених темеља, забиљежено је да је „зграда замишљена у стилу равних линија, а изведена у рам конструкцијама од армираног бетона и стакла са свима модерним инсталацијама савремене архитектуре“.¹⁰³³

Почетком 1940. године Цетињска општина је откупила земљиште за подизање нове Државне болнице „Данило I“, а Банска управа заказала оферталну лицитацију за прву етапу радова. Темеље је изградило грађевинско предузеће Франа Тавчара.¹⁰³⁴ На свечаности уприличеној поводом освећења камена темељаца 27.10.1940. године присуствовали су представници највиших световних и духовних власти, министар социјалне политике и народног здравља Срђан Будисављевић, предсједник владе Драгиша Цветковић, патријарх Гаврило и епископ будимљански Јоаникије са свештенством и бројне друге угледне званице.¹⁰³⁵ Као потписници повеље узидане у камен темељац, уз представнике власти, наведени су и градитељ инжењер Тавчар и надзорни инжењер архитектка Љубомир Кнежевић. У пригодном обраћању министра Будисављевића истакнуто је „да треба настојати да се уз болницу сагради и нови Хигијенски завод, како би Цетиње у санитарном погледу стало у ред са престолницом и сједиштима осталих бановина.“ Радови на изградњи нове Државне болнице на Цетињу настављени су у марту 1941. године,¹⁰³⁶ али их је ускоро прекинуо почетак рата.

---

¹⁰³³ Ј. Контић, *Освећење темеља велике Државне болнице на Цетињу*, *Политика* од 20.10.1940; Аноним, *Поново су отпочели радови на зидању болнице на Цетињу*, *Политика* од 1.4.1941.

Пројекат није пронађен у току истраживања.

¹⁰³⁴ *Зетски гласник* од 3.2. и 10.2.1940, *Зетски гласник* од 10.8.1940, *Време* од 17.8.1940, *Слободна мисао* од 18.8.1940.

¹⁰³⁵ *Зетски гласник* од 2.11.1940; О свечаности су писали у октобру и новембру 1940. године и листови *Политика*, *Слободна мисао* и *Зета*.

¹⁰³⁶ Аноним, *Поново су отпочели радови на зидању болнице на Цетињу*, *Политика* од 1.4.1941; *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1941. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Љубомир Кнежевић, надзорни инжењер, доставио је 8.2.1941. молбу предузимача Тавчара за продужење рока за извођење радова до краја јула 1941. године.

Бановинска болница „Крушевац“ у Подгорици била је смјештена у Дворцу краља Николе, у главној згради и једном малом павиљону. Извођењем радова на поправкама и доградњама током љета 1931. године добила је „још два потпуно модерна павиљона,“ за туберкулозу и за инфективне болести¹⁰³⁷ и на тај начин постала друга болница у Зетској бановини која је имала туберкулозни павиљон и једина која је имала инфективни. Почетком 1932. године у њој су постојала два одјељења, хируршко и интерно са туберкулозним са 110 кревета и један павиљон за заразне болести у изградњи са 30 кревета.¹⁰³⁸ Обимна документација о радовима извођеним 1930-33. године на преправкама и доградњама у некадашњем Дворском комплексу краља Николе Петровића у Подгорици за потребе Бановинске болнице чува се у ДАЦГ.¹⁰³⁹

Крајем тридесетих година започети су радови на изградњи велике модерне Војне болнице у Подгорици, у непосредној близини градског парка на мјесту игралишта спортског клуба „Балшић“ (1939).¹⁰⁴⁰

Крајем четврте деценије изграђен је Дом народног здравља са болничким одјељењем у Рисну (1938-41) према пројекту архитекте Милана Злоковића,¹⁰⁴¹ иницијативом и средствима добротвора Васа Ђуковића из чијег фонда су претходно били саграђени Народни дом и соколана у Рисну и реновиран манастир Бања (Прилог 118, 1-7). У склопу болнице планирана је и градња санаторијума на Црквицама намијењеног за љетњи опоравак пацијената, као и поправка и

---

¹⁰³⁷ *Зета* од 14.6. и 6.9.1931: Радови су извођени средствима из бановинског буџета.

¹⁰³⁸ *Зета* од 1.5.1932.

¹⁰³⁹ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 23-Срез подгорички:

Реферат за хитну поправку Инфективног одјељења од јула 1930. године;

Предрачун за реконструкцију Инфективног павиљона од 7.3.1931. године: Радови су уступљени инж. Велиши Поповићу априла 1931;

Предрачун за поправку главне зграде и ТБЦ павиљона од 2.3.1931. године: Радови су уступљени инж. Глигорију Вукчевићу (Технички биро *Раде Неимар*) током јуна и јула 1931. године.

¹⁰⁴⁰ *Зета* од 24.9.1939.

¹⁰⁴¹ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., 30, Попис дјела;

Пројекат за Дом народног здравља са болничким одјељењем у Рисну, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор: Цртежи пројекта су недатоване и слабо видљиве копије, без потписа аутора.

проширење постојећег дјечијег опоравилишта.¹⁰⁴² Тестаментом Васа Ђуковића било је предвиђено подизање три болнице, у Рисну, Боки и још једном мјесту у Југославији које је требало да одреде извршиоци Ђуковићевог тестамена.¹⁰⁴³

Када је у мају 1936. године најављен почетак радова, план болнице у Рисну био је завршен.¹⁰⁴⁴ Планови су припремљени у Санитетском одјељењу Централног хигијенског завода у Београду, у сарадњи архитекте Злоковића и стручњака Завода, архитеката, инжењера и љекара.¹⁰⁴⁵ Злоковић је касније појаснио избор локације наводима да Дом здравља са болницом у Рисну има „идеалан положај на терену који доминира Рисном, има сјајне видике и удаљен је од буке и прашине“.¹⁰⁴⁶ На овом терену, на платоу који се налази испод основне школе, у склопу болничког комплекса планирано је подизање главне зграде, мање зграде за вратара поред ње и станова за љекаре са сјеверне стране (Прилог 118-2).¹⁰⁴⁷

Савременији приступ у Злоковићевим пројектима насталим након 1930. године, заснован на начелима рационализма али и „медитеранству“ архитектуре, како је ову архитектонску концепцију дефинисала Љиљана Благојевић, подразумијевао је његово познавање армиранобетонске конструкције, модуларности, типизације и серијализације елемената. Установљен на хотелу „Жича“ у Матарушкој Бањи почетком тридесетих година, развијан је током четврте деценије на пројектима болничких и других зграда.¹⁰⁴⁸ Један од ових реализованих пројеката је и Рисанска болница. Радећи на њему Злоковић је имао значајно искуство у пројектовању објеката ове врсте, пошто је претходно урадио пројекат зграде Универзитетске дјечије клинике у Београду, једног од најзначајнијих дјела српске модерне архитектуре. На згради Дјечије клинике већ је примијенио нова функционална решења, комуникације и помоћне просторије окренуте према

---

¹⁰⁴² *Зетски гласник* од 8.12.1934, *Време* од 11.12.1934.

¹⁰⁴³ *Слободна мисао* од 1.7.1934.

¹⁰⁴⁴ *Слободна мисао* од 17.5.1936, *Правда* од 8.5.1936.

¹⁰⁴⁵ *Политика* од 19.11.1938.

¹⁰⁴⁶ *Глас Боке* од 22.10.1938.

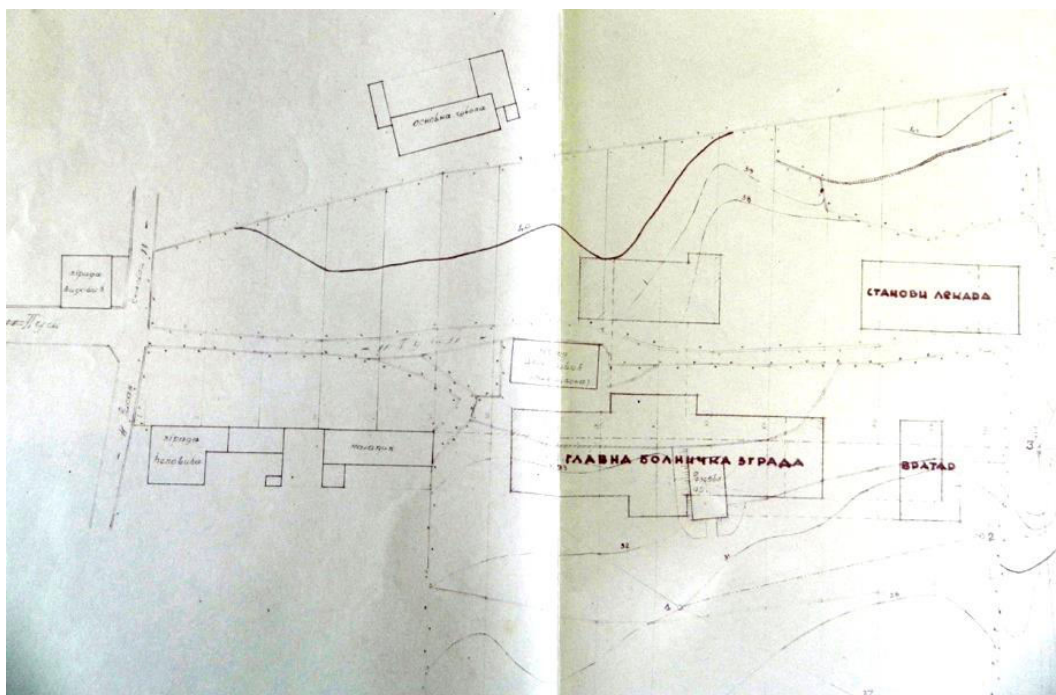
¹⁰⁴⁷ *Положајни нацрт откупљеног земљишта за градњу Болнице у Рисну, Пројекат за Дом народног здравља са болничким одјељењем у Рисну, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор.*

¹⁰⁴⁸ Ljiljana Vladojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 86.

сјеверу, а терасе према југу као наставак болничких соба које су на овај начин постале сунчаније и зрачније.¹⁰⁴⁹

Прилог 118-1 Болница у Рисну, изграђена (Ljiljana Blagojević, Itinerari..., Beograd 2015)

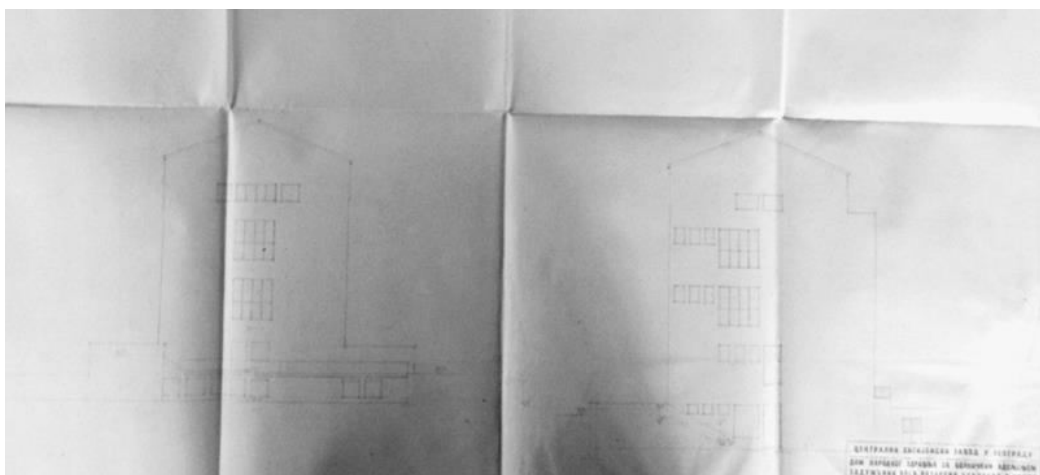
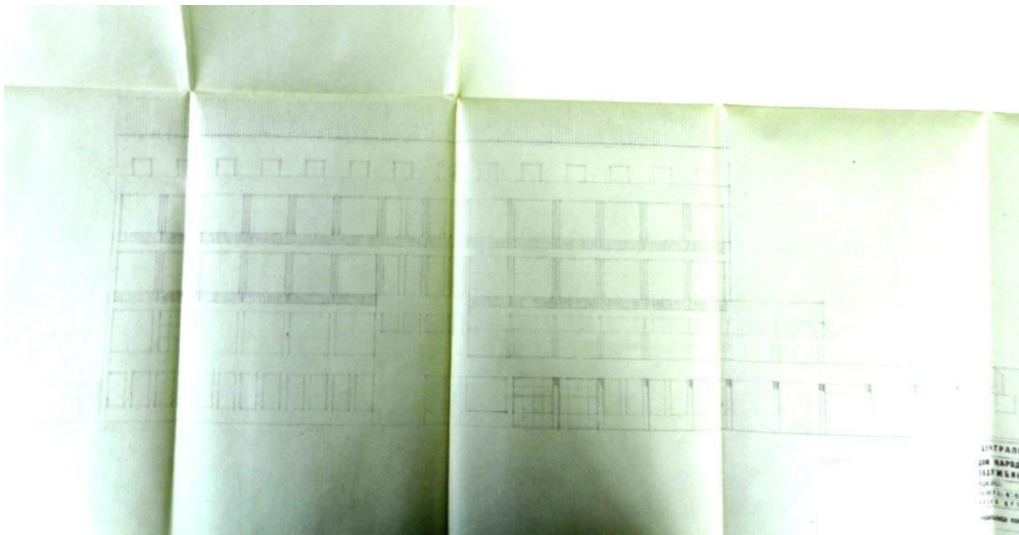
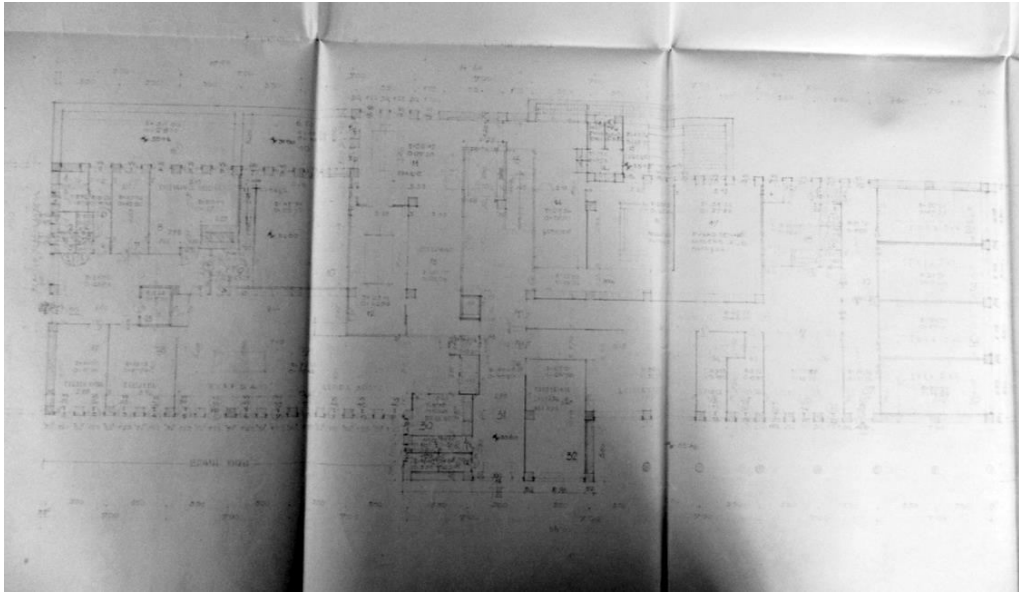

Прилог 118-2 Положајни нацрт откупљеног земљишта за градњу Болнице у Рисну, Пројекат, арх. Милан Злоковић (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

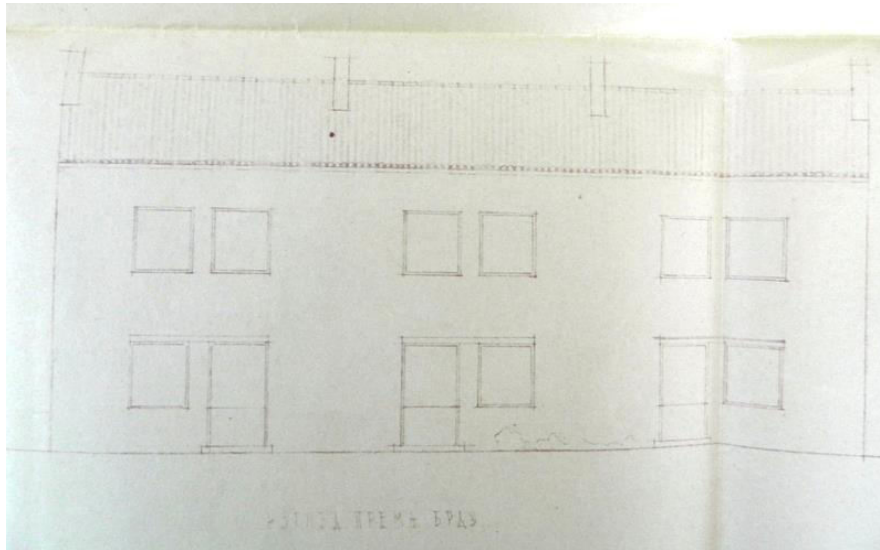
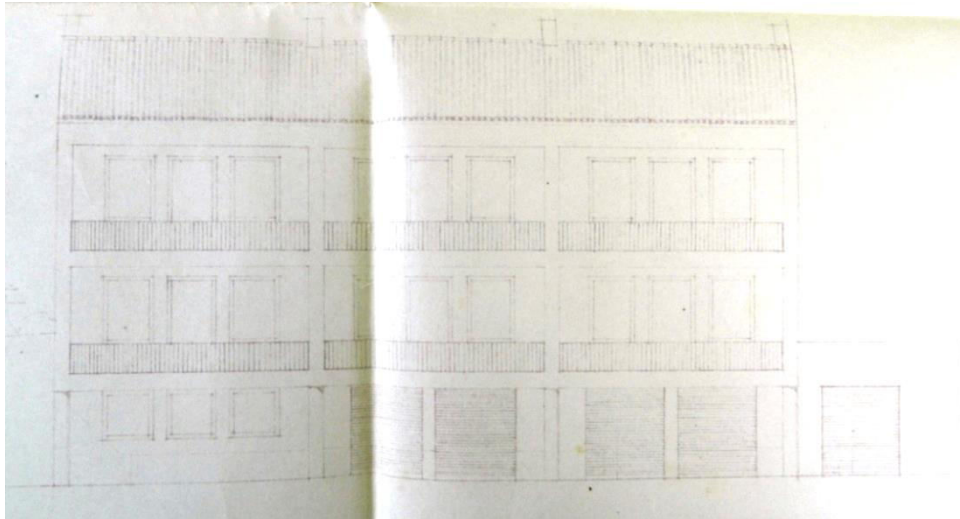
---

¹⁰⁴⁹ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., 26-29.

Прилог 118, 3-5 Болница у Рисну, Пројекат, арх. Милан Злоковић, основа доњег приземља главне зграде; главни изглед главне зграде; изглед према брду и бочни изглед (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Прилог 118, 6-7 Болница у Рисну, Пројекат, арх. Милан Злоковић, Станови љекара , главни изглед и изглед према брду (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Дом народног здравља са болничким одјељењем у Рисну пројектован је према принципима модерне архитектуре, уз уважавање традиционалног градитељства и самог медитеранског поднебља које се уочава у појединим елементима попут очувања зидина на терену, извођења ступњевитог успона степеништа у стрмом планинском окружењу, као и косог крова благог нагиба (Прилог 118, 3-7). На објекту реализованом у армиранобетонској конструкцији са фасадним зидовима од опеке и косим двоводним кровом, Злоковић је прилагодио строги модуларни систем болничке зграде топографији терена и климатско-амбијенталним условима мјеста. Фотографије из породичне заоставштине показују да је прво снимио терен и простудирао однос објекта, планинског пејзажа и визура према унутрашњости

залива, а затим поставио вишеспратни корпус болнице у обје визуре, ка мору и брду у залеђу, а ниски дио са терасама, перголама и подзидама паралелно обали, не нарушавајући визуре.¹⁰⁵⁰ Сходно захтјевима модерног функционализма примијенио је распоред комуникација и соба у виду бродских кабина по лонгитудиналној оси, што је претходно учинио на хотелу „Жича“ у Матарушкој Бањи (1931-32) и Универзитетској дјечијој клиници у Београду, као и начин конструкције у савременом бетонском скелетном систему.¹⁰⁵¹ Функционални распоред просторија, безорнаменталност, рационалност и јасноћа геометријског система модернистичка су обиљежја, док се инспирација традиционалним неимарством препознаје у форми крова и приступној тераси сличној приморским перголама. Терасе са погледом на море отворене дужином спратова према југу, као и издвајање зграде за станове љекара, додатно су доприносиле функционалности решења здравственог комплекса ситуираног у залеђу Рисна према брду.

Новинске вијести објављене крајем 1940. и почетком 1941. године садрже податке који упућују на комплексан програм здравствених функција. На приземљу главне зграде планирани су купатило, дом народног здравља, зубна и очна клиника, лабораторије, рентген и канцеларије, а на спратовима операционе сале и болесничке собе (Прилог 118-3).¹⁰⁵² Било је предвиђено 200 болничких постеља, као и хируршко одјељење са одсјеком за гинекологију, унутрашње одјељење са одсјеком за заразне болести, бактериолошко одјељење, диспанзер за туберкулозу, одсјек за одојчад и школску поликлинику.¹⁰⁵³

Иако је почетак изградње модерне Болнице и Сиротињског дома у Рисну, за које су планови били завршени, најављен још за прољеће 1936,¹⁰⁵⁴ са радовима се почело тек крајем 1938. године.¹⁰⁵⁵ Изградња је трајала током 1939-40,¹⁰⁵⁶ док су завршни радови довршавани почетком 1941. године.¹⁰⁵⁷

---

¹⁰⁵⁰ Ljiljana Blagojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 107-108.

¹⁰⁵¹ Вања Панић, Милан Злоковић. *Афирмација модернизма*, Београд 2011, 73-74.

¹⁰⁵² *Слободна мисао* од 3.11.1940.

¹⁰⁵³ *Политика* од 12.1.1941.

¹⁰⁵⁴ *Зетски гласник* од 22.4. и 13.6.1936, *Слободна мисао* од 26.4. и 17.5.1936.

¹⁰⁵⁵ *Глас Боке* од 22.10.1938, *Правда* од 28.10.1938; *Глас Боке* је у више бројева од априла до октобра 1938. године писао о Дому народног здравља са болничким одјељењем у Рисну.

Према стању забиљеженом 1943. године,¹⁰⁵⁸ здравствени комплекс у Беранама, смјештен између ријеке Лима и пута који је водио за Бијело Поље и Рожаје, чинили су Дом народног здравља и стан управника, Бановинска болница са издвојеним станом за управника Болнице и три мања помоћна објекта, од којих су два била намијењена за стражу и шталу (Прилог 119, 120).

Одлука о подизању нове зграде за Болницу у Беранама која је, као и дом народног здравља у истом граду, служила потребама три среза и до тада била смјештена у приватној кући, донесена је 1931. године. Беранска болница изграђена је у малом парку на лијевој обали Лима, на улазу у варош, као једносратна грађевина једноставно обликоване спољашњости, сачињена од централног корпуса на којем је изведен главни улаз и два краћа бочна крила (Прилог 120). На њеном приземљу налазило се девет, а на горњем спрату шест одјељења. Седам одјељења са 28 кревета било је намијењено за болеснике, два болничарима и пет за канцеларије, укључујући и лабораторију, амбуланту, кухињу и рентген. Болница је имала купатило, парно гријање и електрично освјетљење и била је у потпуности уређена и снабђевена. Но, и поред тога, услед увећаних потреба и недовољног капацитета, планирана је изградња нове болнице за коју је средином 1939. добијено одобрење и кредит.¹⁰⁵⁹ Кредит је Министарство одобрило за подизање хирушког павиљона, како би био ријешен један од кључних проблема здравства беранског и сусједних срезова.¹⁰⁶⁰ Иако је током 1939. године рађено на припреми плана и предрачуна за подизање хирушког павиљона у Бановинској болници у Беранама,¹⁰⁶¹ а крајем следеће године објављено да ће павиљон бити саграђен,¹⁰⁶² до реализације ипак није дошло судећи према стању забиљеженом на ситуационом плану здравственог комплекса из 1943. године.

---

¹⁰⁵⁶ *Зетски гласник* од 25.3.1939. и 17.8.1940.

¹⁰⁵⁷ *Слободна мисао* од 3.11.1940, *Политика* од 12.1.1941.

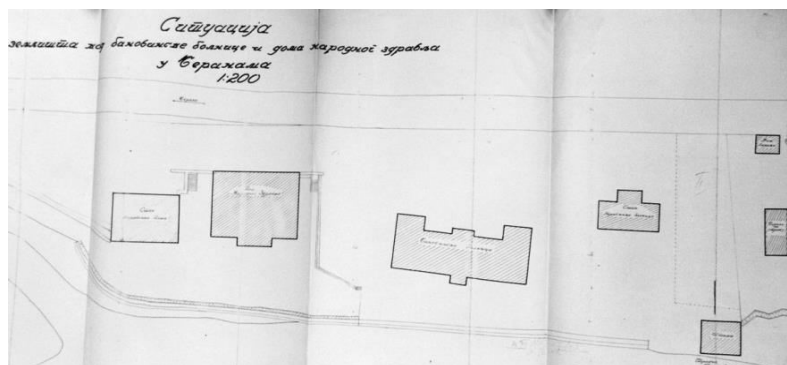
¹⁰⁵⁸ *Ситуациони план земљишта код Бановинске болнице и Дома народног здравља у Беранама, 1943, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље.*

¹⁰⁵⁹ *Политика* од 17.10.1939, *Правда* од 31.8.1939.

¹⁰⁶⁰ М.Ј.В., *180 грађевина подигнуто је у најновије време у Беранама, Правда* од 10.9.1939.

¹⁰⁶¹ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1939. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Видјети податке за фебруар и мај 1939. године.*

¹⁰⁶² *Зетски гласник* од 7.12.1940.

Прилог 119 Ситуациони план земљишта код Бановинске болнице и Дома народног здравља у Беранама, 1943. (ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље)

Прилог 120 Болница у Беранама (Политика од 17.10.1930)

Прилог 121, 1-3 Дом народног здравља у Будви, изгледи бочних и задње фасаде и изглед pročеља, 2017. (Слађана Жуњић)

Иницијативом Министарства народног здравља и социјалне политике саграђен је и Дом народног здравља у Будви, 1937. године.¹⁰⁶³ Аутор пројекта је архитекта Драган Петрик,¹⁰⁶⁴ који је за инжењера архитектуре дипломирао на Архитектонском одјелу Техничке високе школе у Загребу 1924. године.¹⁰⁶⁵ Зграда је реализована у модернизованом фолклорном стилу заснованом на уважавању приморске градитељске традиције као објекат рашчлањене степеноване форме (Прилог 121, 1-3).

Локација је одређена крајем 1935. године, када је рађен и план зграде, поред мора код Веље Воде, на земљишту које је Хигијенском заводу бесплатно уступила општинска управа.¹⁰⁶⁶ Извођачки радови су почели септембра 1936.¹⁰⁶⁷ и у потпуности су били завршени увођењем водовода и електрике 1938. године. Тим поводом је у „Зетском гласнику“ објављено више података о новом „Хигијенском дому у Будви, великој и модерној згради“, који је саграђен у источном дијелу града на Словенској плажи. Троспратна грађевина са 60 одјељења и великом терасом на морској страни, зидана корчуланским каменом, требало је да служи за смјештај одјељења за болницу, операционе сале, сале за преглед болесника, школске поликлинике и др. Као здравствено-хигијенска установа требало је да се стара и о асанацији поља и канала и сузбијању маларије.¹⁰⁶⁸ Дом народног здравља почео је са радом јула 1939. године.¹⁰⁶⁹ Након Другог свјетског рата градска општина је зграду продала Речном бродарству Београд, када је коришћена за потребе љетовалишта.¹⁰⁷⁰

Крајем тридесетих година од стране општинске управе било је подигнуто и ново велико купатило у Перасту (1939).¹⁰⁷¹

---

¹⁰⁶³ *Политика* од 17.3.1937, *Правда* од 17.3.1937, *Зетски гласник* од 7.5.1938;

Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу..., 81.

¹⁰⁶⁴ *Политика* од 7.4.1940.

¹⁰⁶⁵ *Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000....*, 313.

¹⁰⁶⁶ *Глас Боке* од 7.12.1935, *Политика* од 12.12.1935, *Зетски гласник* од 14.12.1935.

¹⁰⁶⁷ *Глас Боке* од 12.9. и 10.10.1936. и од 6.1.1937.

¹⁰⁶⁸ *Зетски гласник* од 7.5.1938.

¹⁰⁶⁹ *Политика* од 10.7.1939.

¹⁰⁷⁰ Милан Гвозденовић, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу..., 81.

¹⁰⁷¹ *Правда* од 12.5.1939.

Почетком четврте деценије планирана је изградња Сиротињског дома на Цетињу, што је у савременој штампи забиљежено као „први покушај подизања овакве установе у Бановини.¹⁰⁷² Одлуку о његовом подизању на мјесту удаљеном од саобраћаја, с лијеве стране улице Пека Павловића и у наставку улице Павла Ровинског, на којем је било могуће уређење баште и градине за обрађивање, Општински одбор је донио 1932. године. Усвојен је предлог општинске комисије који је раније сачињен у сарадњи са општинским инжењером Глигоријем Вукчевићем, а затим се приступило изради плана и предрачуна.¹⁰⁷³ До реализације није дошло до краја 1935. године, када је подизање Сиротињског дома за дјecu и старе поново актуелизовано.¹⁰⁷⁴

У Никшићу је у овом периоду постојало Друштво за сузбијање просјачења и за заштиту старца и старица, које је активно радило на скупљању средстава за подизање сопственог дома. Половином четврте деценије Дом старца и старица у Никшићу требало је да буде саграђен као задужбина добротвора Јова Голијанина. Наиме, Голијанин је своју имовину од 2,5 милиона динара завјештао Одбору за подизање Дома и тестаментом одредио начин и мјесто изградње, као и рок за завршетак радова од двије године. Након његове смрти имовина је 1935. године предата Одбору Друштва за помоћ сиротињи и сузбијање просјачења који је требало да реализује изградњу објекта.¹⁰⁷⁵ Дом старих у Никшићу није био саграђен, задужбина Јова Филипова Голијанина није остварила свој циљ, а њена имовина је потом отуђена 1949. године.¹⁰⁷⁶

За потребе Дома старца у Котору почетком 1940. године откупљено је земљиште и зграде планиране за реновирање и адаптирање. У плану је било и подизање нове зграде за которско Дјечије находиште.¹⁰⁷⁷

---

¹⁰⁷² Слободна мисао од 20.11.1932.

¹⁰⁷³ Зетски гласник од 19.11.1932, Правда од 6.11.1932.

¹⁰⁷⁴ Зетски гласник од 9.11.1935.

¹⁰⁷⁵ Зетски гласник од 1.6.1935.

¹⁰⁷⁶ Dragutin Раpовић, Primjeri filantropije u Crnoj Gori do kraja XX vijeka, VII, (Zadužbina Toma Krstova Popovića), 16.10.2010,

http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=1119:za-djecu-stare-i-sirotinju&catid=707:broj-991&Itemid=1795.

¹⁰⁷⁷ Зетски гласник од 30.3.1940: Текст о новом бановинском буџету за 1940/41. годину.

У истом периоду Унија за заштиту дјеце, која је подигла већи број дјечијих домова, планирала је уз помоћ канцеларије краљице Марије изградњу Дјечијег дома у Острогу, „првог дома код нас“, као и Дјечијег дома под Дурмитором (1940).¹⁰⁷⁸

На подручју Херцег Новог подигнута су два одмаралишта намијењена војсци и жандармерији, у Бијелој и Мељинама.

Дом за пензионисане официре и војне чиновнике у Бијелој, чији је почетак градње најављен средином 1933, свечано је отворен 23.6.1935. године у реновираној старој капетанској палати која је од XIX вијека била у власништву породице Злоковић, угледних бијељских капетана и бродовласника (Прилог 122, 1-4). Након што је Миливој Злоковић преминуо у Аргентини, претходно завјештавши имање „привредном унапређењу свог родног краја“, палату је 1933. године преузело, односно, закупило Друштво пензионисаних официра из Београда и потом реновирало за љетовалиште и лијечење својих чланова, средствима Удружења и добровољним прилозима.¹⁰⁷⁹ На имању смјештеном на морској обали, до августа 1934. године био је довршен Дом са 30 соба и извођени су радови на изградњи једног дјечијег павиљона са 60 кревета.¹⁰⁸⁰ Уређење главне зграде завршено је средином 1935, када је Дом свечано отворен и освећен. Будући да Удружење пензионисаних официра и војних чиновника није располагало потпуним средствима, помоћ су му пружили краљ Александар, Министарство војске и морнарице, разна индустријска предузећа и имућнији грађани.¹⁰⁸¹ Удружење је намјеравало да подигне и неколико павиљона у Бијелој, судећи према новинској вијести објављеној почетком 1936. године.¹⁰⁸²

---

¹⁰⁷⁸ Слободна мисао од 8.12.1940.

¹⁰⁷⁹ Глас Боке од 5.6.1933. и 13.4.1935; Зетски гласник од 15.5. и 10.7.1935; Политика од 4.7.1935; Правда од 7.3.1936.

¹⁰⁸⁰ Политика од 26.8.1934.

¹⁰⁸¹ Зетски гласник од 8.9.1934; И.З., Дом пензионисаних официра и војних чиновника у Бијелој, Глас Боке од 22.6.1935; М.З., Свечано отварање Дома пензионисаних официра и војних чиновника у Бијелој, Глас Боке од 29.6.1935.

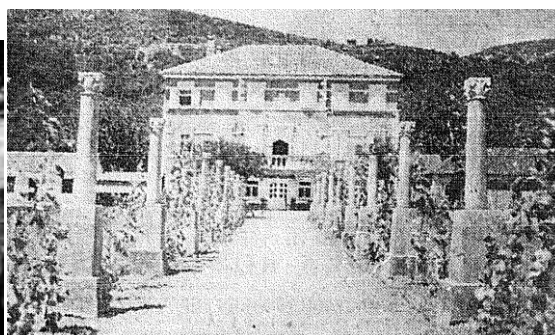
¹⁰⁸² Зетски гласник од 11.3.1936: У том циљу Удружење је упутило позив за скупљање добровољних прилога културним и хуманим друштвима.

У овој Палати-Добротворном дому након 1955. године налазила се Основна школа „Орјенски батаљон“, чиме је дијелом испоштована жеља задужбинара Мила Злоковића и његове супруге Ане.¹⁰⁸³ На њеном мјесту данас се налази нова школа.¹⁰⁸⁴

Прилог 122, 1-2 Дом пензионисаних официра и војних чиновника у Бијелој, изгледи
(*Политика* од 26.8.1934) (*Политика* од 4.7.1935)

Прилог 122, 3-4 Дом пензионисаних официра и војних чиновника у Бијелој, дворишни прилаз и изглед
прочеља (*Време* од 25.7.1937) (*Политика* од 5.9.1940)

Почетак изградње великог Жандармеријског дома у Мељинама који је требало да има 60 просторија и нуспросторије био је најављен за фебруар, а затим за јун 1934. године (Прилог 123).¹⁰⁸⁵ Намијењена за одмаралиште припадника жандармерије из цијеле државе, зграда је била подигнута три до четири године

¹⁰⁸³ Dragutin Papović, *Primjeri filantropije u Crnoj Gori do kraja XX vijeka*, VI, (Zaduzbina Mila Zlokovića i njegove supruge Ane), 9.10.2009, http://www.monitor.co.me/~monitorc/index.php?option=com_content&view=article&id=1112:pola-manastiru-a-pola-gimnaziji&catid=691:broj-990&Itemid=1794.

¹⁰⁸⁴ JU Osnovna škola „Orjenski bataljon“ Bijela. Istorijat, <https://juosorjenskibataljon.wordpress.com/ostkoli/istorijat/>.

¹⁰⁸⁵ *Глас Боке* од 2.12.1933: За градњу Жандармеријског дома биће утрошен један милион динара; *Политика* од 1.5.1934.

прије почетка Другог свјетског рата.¹⁰⁸⁶ У погледу архитектонске концепције узори се могу тражити у архитектури италијанских ренесансних вила отворених према природном окружењу.¹⁰⁸⁷ Испред једноставно обликованог кубичног здања, сачињеног од приземља, два спрата и покровља, централно је позиционирано прилазно степениште, савијено и двокрако, које води до првог спрата. Главна фасада је компонована у стилу модернизованог академизма примјеном симетрије, тродјелном подјелом, уједначеним ритмом једноставних прозорских отвора, али и увођењем елемената као што су јарбол за заставу и прекинути кровни вијенац са ступастим надзитком и натписом у средини који показују утицај модерне архитектуре.

До седамдесетих година XX вијека зграда је коришћена за потребе команде Ратне морнарице Војске Југославије, а затим као војно одмаралиште. Средином деведетих година је напуштена.¹⁰⁸⁸ Данас није у функцији и препуштена је пропадању.

Прилог 123 Жандармеријски дом у Мељинама, Херцег Нови (www.delcampe.net)

Током четврте деценије XX вијека руски инвалиди били су смјештени у Руском инвалидском дому у Прчњу, у згради „Пансиона Јадран“ коју је Удружење руских ратних инвалида у Краљевини Југославији откупило 1930. године и потом

---

¹⁰⁸⁶ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 150.

¹⁰⁸⁷ Формом и појединим елементима архитектуре зграда је посебно слична вили Медичи код Фиренце архитектке Ђулијана да Сангала, са касније дограђеним степеништем.

¹⁰⁸⁸ Slavica Kosić, *Propada bivša komanda mornarice: Skitnice spavaju na epoletama*, 18.4.2014, <http://www.vijesti.me/vijesti/popada-bivsa-komanda-mornarice-skitnice-spavaju-na-epoletama-196859>.

реновирало. Потребе за њиховим смјештајем биле су знатно веће, будући да је Удружење 1933. године откупило још једну кућу у Прчњу, власника Франа Малића.¹⁰⁸⁹ Поновна поправка је извођена 1939. године када је Јово Шовран, личиларски мајстор из Котора, ангажован за собосликарске, зидарске и столарске радове.¹⁰⁹⁰ У Руском инвалидском дому постојала је и црквица за коју је иконостас израдио руски официр Димитрије Шчербаков, а иконе осликала умјетница Тројицкоја из Београда. Освећен је марта 1941. године.¹⁰⁹¹

После Другог свјетског рата зграде Руског инвалидског дома коришћене су за потребе Инвалидског дома Удружења ратних инвалида ФНРЈ „Иван Милутиновић.“¹⁰⁹²

БАНКЕ

Банкарски систем Краљевине Југославије састојао се уочи Другог свјетског рата од двије државне банке (Поштанска штедионица и Државна хипотекарна банка), три банке са посебним повластицама (Народна банка, Привилегована аграрна банка и Занатска банка), 61 самоуправне банке (углавном општинске штедионице) и преко 700 приватних банака.¹⁰⁹³

Државна хипотекарна банка је почетком 1930. године започела спровођење обимног грађевинског програма којим је планирана доградња палате у Београду и подизање зграда за филијале у Нишу, Сарајеву, Цетињу, Скопљу и Бањалуци.¹⁰⁹⁴

Зграда Хипотекарне банке на Цетињу саграђена је 1933-36. године у Његошевој улици, поред виле Тома Вујовића и недалеко од Црногорске банке. (Прилог 124, 1-6). Пројекат је осмислио архитекта Војин Петровић, који је у служби Државне

---

¹⁰⁸⁹ Руски инвалидски дом његовог Краљевског Височанства Кнеза Павла, у: Руси у Црној Гори. Руска емиграција у Црној Гори након Октобарске револуције и грађанског рата, Бијело Поље 2011, 48-64.

¹⁰⁹⁰ *Глас Боке* од 15.4. и 13.5.1939.

¹⁰⁹¹ *Глас Боке* од 15.3. и 29.3.1941.

¹⁰⁹² Руски инвалидски дом његовог Краљевског Височанства Кнеза Павла..., 60-61.

¹⁰⁹³ Милић Петровић, Народна банка Југославије-више архивских фондова у једној институцији, Архив 1, Београд 2004, 23: Ови подаци су преузети из Правне енциклопедије, Београд 1979.

¹⁰⁹⁴ Аноним, *Грађевински програм Хипотекарне банке у овој години - подизање монументалних палата у Београду, Сарајеву, Нишу и Цетињу, Време* од 5.2.1930.

хипотекарне банке био ангажован и на изради пројекта зграде њене филијале у Нишу¹⁰⁹⁵ Цртеж уличне фасаде Петровићевог пројекта Хипотекарне банке у Нишу (1930)¹⁰⁹⁶ приказује транзитивно решење креирано комбиновањем академског и модерног метода, са ар деко рељефима на правоугаоним фасадним пољима, које је у поређењу са пројектом филијале на Цетињу ближе вокабулару модерне архитектуре.

Више података о цетињској новоградњи објављено је у листу „Време“ почетком 1931. и у „Политици“ и „Правди“ крајем 1933. године поводом почетка извођачких радова.¹⁰⁹⁷ Тада је забиљежено да ће зграда која је пројектована „у стилу модернизованог ренесанса“, сачињена од сутерена, приземља и спрата и веома складне унутрашњости, бити уређена према савременим хигијенско-техничким прописима. Планирано је зидање каменом, осим трезорских зидова и међуспратне конструкције предвиђених за извођење у армираном бетону, док је дио унутрашњих површина зидова и стубова дворане на приземљу требало да буде обложен вјештачким мермером. Приземље је намијењено за пословна одјељења, Банкарску и Хипотекарну дирекцију, Правобранилачко, Техничко и Извршно одјељење, књиговодство, архиву и простор за публику, етажа за канцеларије управника, секретаријат, кореспонденцију, а у другом крилу зграде за стан управника са четири собе и посебним улазом, док је сутерен резервисан за трезоре за новац и документа, стан за чувара, централно гријање у задњем дијелу и друга споредна одјељења. У дворишту је планирано подизање мање зграде за гаражу и цистијерне за воду.

---

¹⁰⁹⁵ Аноним, *Хипотекарна банка подиже своју филијалу на Цетињу*, *Време* од 25.3.1931; Аноним, *Грађевински програм Хипотекарне банке у овој години - подизање монументалних палата у Београду, Сарајеву, Нишу и Цетињу*, *Време* од 5.2.1930.

¹⁰⁹⁶ Аноним, *Грађевински програм Хипотекарне банке у овој години...*, *Време* од 5.2.1930: Објављен је цртеж једне уличне фасаде зграде; Портал је постављен на углу који је истакнут стубовима прислоњеним читавом дужином приземља и првог спрата са класичном скулптуром на постаментима у горњој зони, трочлана вертикална подјела назначена је на нестандартан начин, уочљива је и нарушеност симетрије, примјена прекинутог раздјелног и равног завршног вијенца и једноставних правоугаоних прозорских отвора, као и ар деко рељефа.

У згради Хипотекарне банке у Нишу (1931) данас се налази Главна пошта.

¹⁰⁹⁷ Аноним, *Хипотекарна банка...*, *Време* од 25.3.1931; М., *Нова зграда Хипотекарне банке на Цетињу*, *Политика* од 12.11.1933; К.П., *Подизање филијале Државне хипотекарне банке на Цетињу*, *Правда* од 13.11.1933.

Осим у листовима „Време“ (1931), „Политика“ и „Правда“ (1933), неокласичне тенденције у архитектури зграде примијећене су и у листу „Слободна мисао“ 1934. године, када је објављено да је пројектована у класичном стилу.¹⁰⁹⁸ Класицизам у њеној архитектури запажен је и касније, у историографским радовима крајем XX вијека.¹⁰⁹⁹

Зграда цетињске Хипотекарне банке пројектована је комбиновањем академског и модерног метода, при чему се примјеном монументалног реда стубова на прочељу везује и за групу здања која су најављивала архитектуру монументализма. Компонована је као некомпактни кубични волумен-склоп неједнаких сегмената равно завршеног крова, што јој даје извјесно модернистичко обиљежје. Композиција главне фасаде обликована је у складу са принципом симетрије и тродјелном подјелом којом је назначена зона сокла, тијело зграде и вијенац надвишен зидом. Централни сегмент прочеља рашчлањен је низом од шест масивних прислоњених стубова, између којих је фасадно платно перфорирано лучно завршеним прозорима и порталом на приземљу и једноставним правоугаоним прозорским отворима на спрату. Поштовање начела симетрије и реда, строгост и камена обрада спољашњих фасадних површина, заједно са одређеним утиском грандиозности оствареним увођењем неокласичног монументалног реда на прочељу,¹¹⁰⁰ на нивоу значења упућују на концепт постојаности, моћи и сигурности државне финансијске институције којој је зграда била намијењена. На њеном улазу постављене су двије велике скулптуре у бронзи које приказују Црногорца и Црногорку у народној ношњи, дјела умјетника Петра Палавичинија и Илије Коларовића.¹¹⁰¹

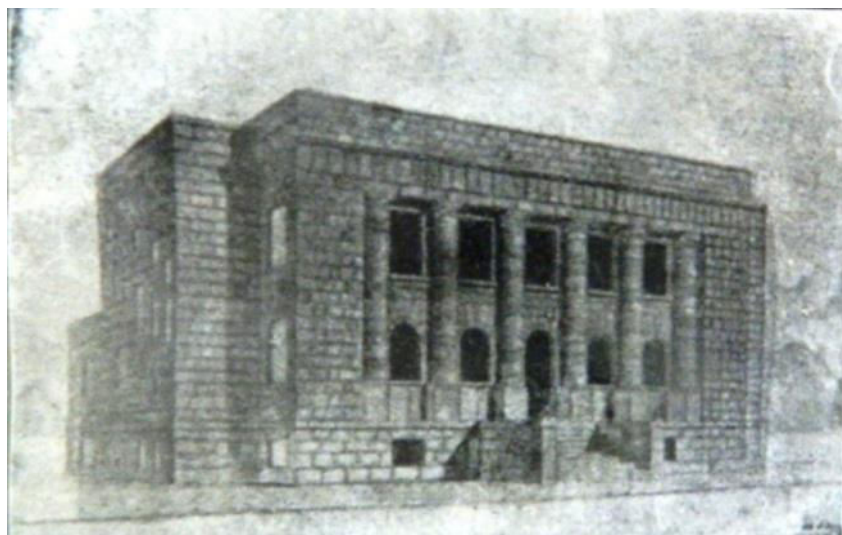
¹⁰⁹⁸ *Слободна мисао* од 20.5.1934.

¹⁰⁹⁹ Dušan Martinović-Uroš Martinović, *Cetinje. Spomenici arhitekture...*, 137; Душан Мартиновић, *Постанак и развитак насеља...*, 43-44; Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 191-192.

¹¹⁰⁰ О монументалној архитектури четврте деценије XX вијека и примјерима у српској архитектури видјети: Александар Кадјевић, *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века*, *Историјски часопис XLV-XLVI*, Београд 1998/99, 255-277.

¹¹⁰¹ *Политика* од 1.10.1937.

Након лицитације одржане 30.9.1933, изградња Хипотекарне банке повјерена је инжењерима Глигорију Вукчевићу и Филипу Дамјановићу.¹¹⁰² Камен темељац је освећен 17.5.1934. године.¹¹⁰³ Спољашњи радови били су завршени до јула 1935, док је унутрашње уређење настављено до маја 1936. године када се банка уселила у своју нову зграду.¹¹⁰⁴ Свечано је освећена 25.10.1936. године.¹¹⁰⁵ Данас се користи за потребе Министарства културе Црне Горе.

Прилог 124, 1-2 Зграда Хипотекарне банке на Цетињу, Пројекат, перспективни изглед, изглед главне фасаде (Зетски гласник од 29.11.1933) (Време од 25.3.1931)

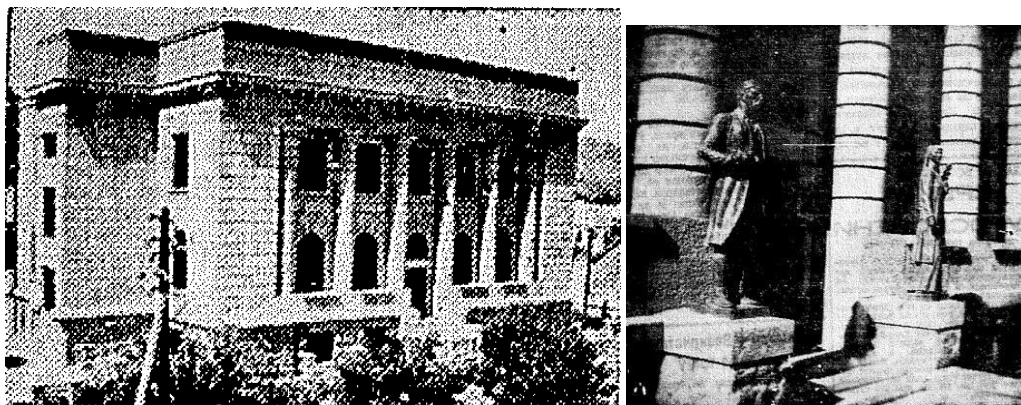
---

¹¹⁰² Зетски гласник од 30.9. и 7.10.1933; Октобарски бројеви листова Зетски гласник и Слободна мисао из 1933. године.

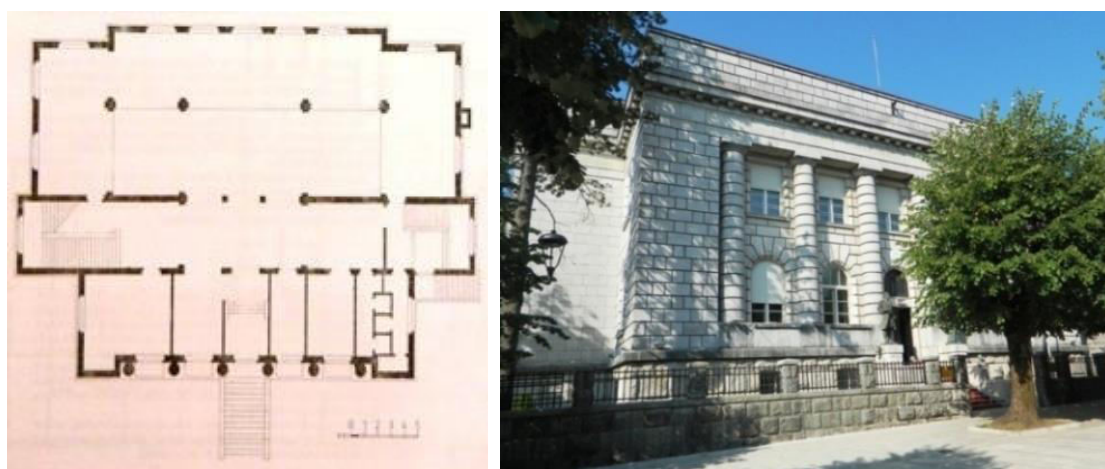
¹¹⁰³ Зетски гласник од 16.5. и 19.5.1934, Политика од 18.5.1934, Правда од 18.5.1934, Зета од 20.5.1934.

¹¹⁰⁴ О овим радовима писали су Зетски гласник и Слободна мисао јула/августа 1935. године, Зетски гласник од 23.5.1936. и Политика од 21.5.1936.

¹¹⁰⁵ Вијест о освећењу зграде пренијели су листови Зетски гласник, Слободна мисао, Зета, Политика.

Прилог 124, 3-4 Хипотекарна банка на Цетињу, изграђени објекат, улазни дио
(*Политика* од 21.5.1936) (*Политика* од 1.10.1937)

Прилог 124, 5-6 Хипотекарна банка на Цетињу, основа приземља, изглед 2015.
(D. Martinović-U. Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980) (Слађана Жуњић)

Средином 1937. године најављено је подизање зграде Поштанске штедионице у Подгорици, након што је у ту сврху била одобрена сума од 2,7 милиона динара. До завршетка ове новоградње требало је да буде смјештена у закупљеној згради Црногорске банке која се преселила у свој објекат у улици Слободе.¹¹⁰⁶ Отворена је 2.8.1937, након вишегодишњег залагања Трговачко-индустријске и занатске коморе из Подгорице. Отварање филијале Поштанске штедионице у Подгорици било је значајно, будући да је ова банка својом дјелатношћу олакшавала плаћање путем чека и преноса штедећи готовину, прикупљала је ситне уштеде најширих слојева становништва васпитавајући га на штедњу, нудила им помоћ у кредитима,

¹¹⁰⁶ *Зета* од 6.6. и 18.7.1937.

а привреди брзу и ефикасну услугу и кредитирање.¹¹⁰⁷ Током истраживања нису пронађени подаци у вези са реализацијом објекта, као ни о претходним активностима до средине 1937. године.

ЗГРАДЕ ПОРЕСКЕ УПРАВЕ

Крајем четврте деценије XX вијека планирана је изградња зграда за Пореску управу у Бару и Пореску управу и одјељак Финансијске контроле у Даниловграду. У оквиру припремних радова на подизању зграде Пореске управе у Даниловграду представник Зетске финансијске дирекције Бенечек „узео је скицу и одредио плац“ почетком 1938. године. Општинска управа је бесплатно уступила земљиште за изградњу објекта који је требало да има „довољно просторија за канцеларије и неколико станова за особље надлештва.“ Према изјави Бенечека, планирано је да буде подигнут у најскорије вријеме, будући да је већ постојао отворен кредит у износу од 650.000 динара.¹¹⁰⁸

Средином 1938. године архитекта Драгомир Плаовић је припремио пројекат зграде Пореске управе у Бару, у модернизованој фолклорној варијанти националног стила утемељеној на уважавању архитектонске традиције приморског региона.¹¹⁰⁹ Познато је да је Драгомир В. Плаовић дипломирао архитектуру на Техничком факултету у Београду октобра 1929. године.¹¹¹⁰

Ситуационим планом државног ерара у Бару представљена је позиција зграде Пореске управе у близини ушћа ријеке Рикавац у Јадранско море, на парцели

---

¹¹⁰⁷ Branislav Marović, Crnogorska privreda između dva svjetska rata, bez drugih podataka, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/crnogorska_privreda_izmedju_dva_svjetska_rata.htm.

¹¹⁰⁸ *Слободна мисао* од 6.3.1938, *Зетски гласник* од 30.4.1938.

Даљи ток и исход ових радова остао је непознат.

¹¹⁰⁹ *Пројекат зграде Пореске управе у Бару*, арх. Драг. Плаовић, јун-јул 1938, Архив Југославије-Београд, Фонд Министарства грађевина бр. 62, општа архива - фасцикла бр. 1554: Пројекат је прегледао са техничке стране 19.8.1938. арх. Г.В. Тодић и одобрио министар финансија; *Елаборат за грађење нове зграде за Пореску управу у Бару*, који је доставио Одсјек за порезе Министарства финансија, одобрен је решењем министра грађевина 19.9.1938. године.

¹¹¹⁰ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 50: Рођен је 1900. године у Убу.

сусједној имању „Деклева“, као и изглед једноставне оградe.¹¹¹¹ Пројектовано кубично здање мањих димензија има приземље и сутерен и завршава се косим кровом благог нагиба са наглашеним димњацима и поткровним вијенцем од камене плоче, који служи као водоравни олук за кишницу и повезан је са вертикалним олуцима од лима на угловима (Прилог 125, 1-4). Релативно мали простор објекта, основе димензија 15 x 11 метара и висине до нивоа крова од 7,5 метара, функционално је организован тако да је у сутерену предвиђено пет просторија за магацине, стару архиву и огријев, а на приземљу шест просторија намијењених за канцеларије и публику и одјељење за тоалет.

Композиција главне фасаде симетрично је обликована централно постављеним улазним вратима сутерена и приземља до којих води двокрако степениште и правоугаоним прозорима једноставног оквира. Улазна врата и степениште са оградом такође су једноставно ријешени. Зона сокла наглашена је обрадом од већих камених квадера са малтерним спојницама, док је остатак фасадних површина брижљивије обрађен тесаницима у правилном слогу. Комбиновање традиционалног са модерним запажа се и у избору материјала и начину израде-извођење зидарских радова планирано је каменом и опеком првокласног квалитета у цементном малтеру, столарије од борове грађе, конструктивних елемената од бетона и армираног бетона, кровног покривача од валовитог салонита црвене боје и армиране ребрасте таванице. Иако је током 1938-39. године Плаовићев пројекат био завршен и одобрен, а припремне радње обављене, зграда Пореске управе у Бару није изграђена.

Почетак радова био је најављен крајем 1938. године.¹¹¹² Прве двије оферталне лицитације за грађевинске радове поништене су због тога што није било пријављених понуђача услед ниских цијена радова.¹¹¹³ Наредне 1939. године

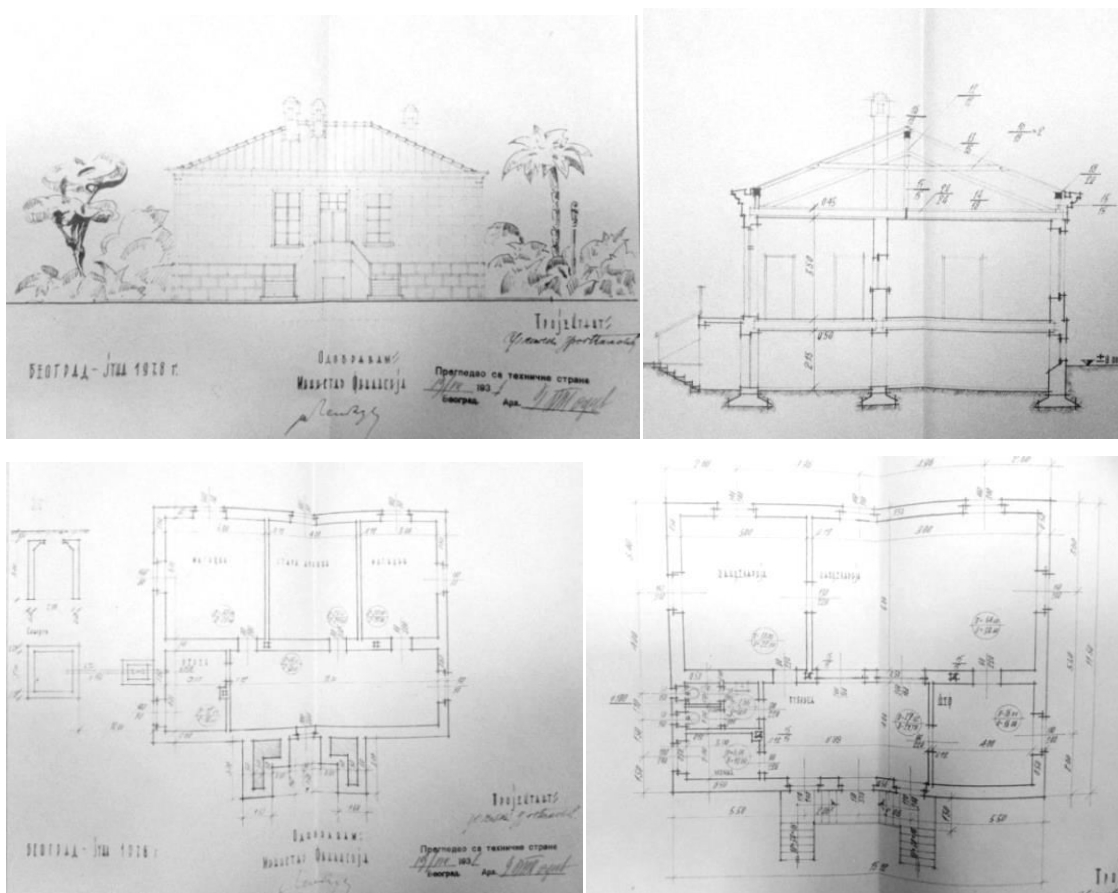
---

¹¹¹¹ *Ситуација имања државног ерара у Бару, у: Пројекат зграде Пореске управе у Бару из 1938. године.*

¹¹¹² *Зета* од 9.10.1938.

¹¹¹³ Текстуална документација о згради Пореске управе у Бару, у: Архив Југославије-Београд, Фонд Министарства грађевина бр. 62, општа архива - фасцикла бр. 1554: Оглас оферталне лицитације за изградњу зграде, заказане за 22.10.1938, затим друге заказане за 15.11.1938. објављен је у *Зетском гласнику*.

одржане су још двије лицитације по повећаним цијенама.¹¹¹⁴ Иако је предузимач био одређен, Министарство финансија је крајем 1939. године, на основу своје „Препоруке о најбрижљивијем процјењивању важности појединих радова“ одлучило да се овај посао не уступа, а министар грађевина да се лицитација поништи, предузимачу врати кауција, а предмет достави у евиденцију Архитектонском одељењу.¹¹¹⁵

Прилог 125, 1-4 Зграда Пореске управе у Бару, Пројекат, арх. Драг. Плаовић, 1938, главни изглед, пресјек, основе сутерена и приземља (Архив Југославије-Београд, Фонд Министарства грађевина бр. 62, општа архива - фасцикла бр. 1554)

¹¹¹⁴ Текстуална документација о згради Пореске управе у Бару, Архив Југославије-Београд, Фонд Министарства грађевина бр. 62, општа архива - фасцикла бр. 1554: Након ревизије у Министарству финансија Елаборат је поново одобрен по повећаним цијенама 4.7.1939. године, затим су одржане двије лицитације за изградњу зграде-прва је била неуспјешна, а на другу од 2.9.1939. пријавио се један предузимач, Владимир Седељников из Београда.

¹¹¹⁵ Исто.

ЦАРИНАРНИЦЕ

У Зетској бановини је крајем 1936. године постојало неколико царинарница, од којих је ријетко која имала своју зграду.¹¹¹⁶ Стога је нови начелник Одјељења царина Министарства финансија Ј. Радуловић посебну пажњу посветио изградњи зграда за царинарнице, одобривши подизање царинарница у Подгорици, у вриједности од 3 милиона динара, Гусињу од 400.000 динара и Сукобину од око 280.000 динара. Предвиђена је и поправка зграде у Тузима, док је градовима на Приморју додијељена помоћ из специјалног Фонда за преуређење и калдрмисање улица-Дубровнику три милиона, Котору један милион и Бару око 470.000 динара за градњу објеката за царинарнице, а Херцег Новом 250.000 динара за калдрмисање улица.

Током четврте деценије на територији Црне Горе саграђене су зграде за неколико царинарница, у Тузима код Подгорице, Херцег Новом, Бару, Котору, Подгорици, у мјесту Цкла на Скадарском језеру, у Улцињу, Ријечи Црнојевића, Гусињу и Будви.

На типским пројектима за царинске зграде у Министарству грађевина радио је архитекта Димитрије М. Леко. Године 1930. од стране министра финансија био је одређен у сврху обиласка државне границе са Албанијом, Грчком и Мађарском и избора мјеста за изградњу царинских објеката.¹¹¹⁷ У склопу свог редовног посла у Министарству грађевина осмислио је пројекат за зграду Царинског одјељка и одјељка Финансијске контроле у Тузима децембра 1931. године,¹¹¹⁸ чија је реализација планирана поред пута Подгорица-Скадар, с јужне стране плаца Жандармеријске станице.¹¹¹⁹ Радови на њеној изградњи¹¹²⁰ били су изведени до

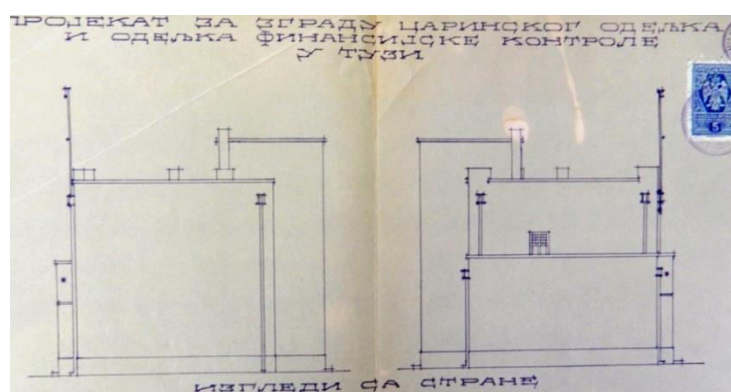
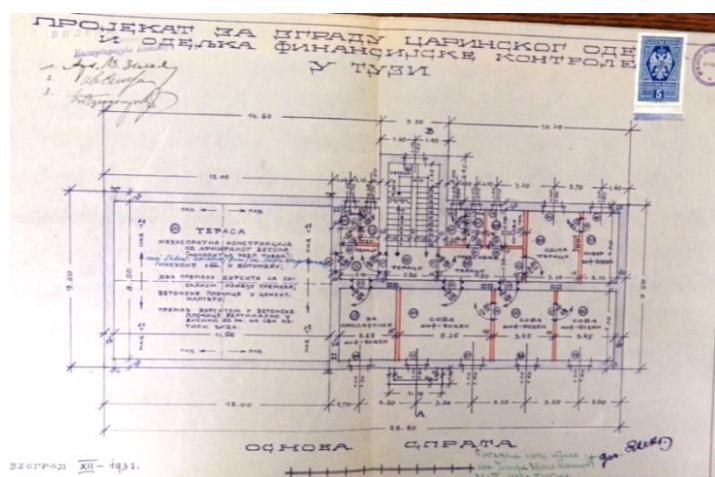
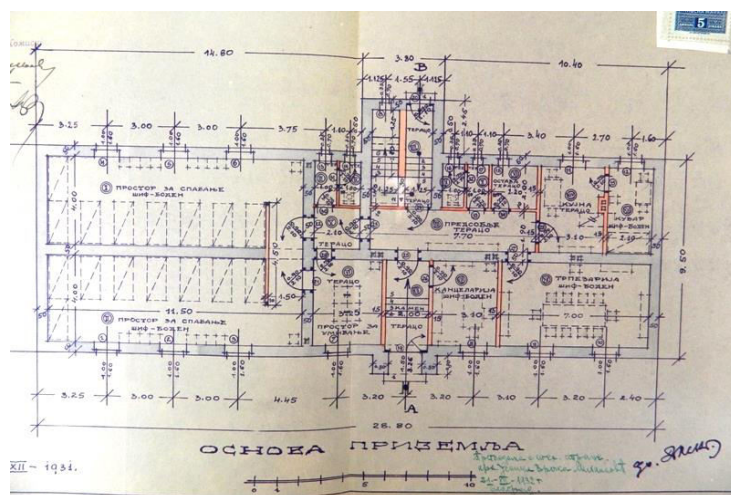
¹¹¹⁶ Аноним, *Подизање зграда за царинарнице, Слободна мисао* од 13.12.1936.

¹¹¹⁷ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 137.

¹¹¹⁸ *Пројекат за зграду Царинског одјељка и одјељка Финансијске контроле Тузи*, арх. Димитрије М. Леко, децембар 1931, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички: Прегледан је са техничке стране 21.7.1932. године.

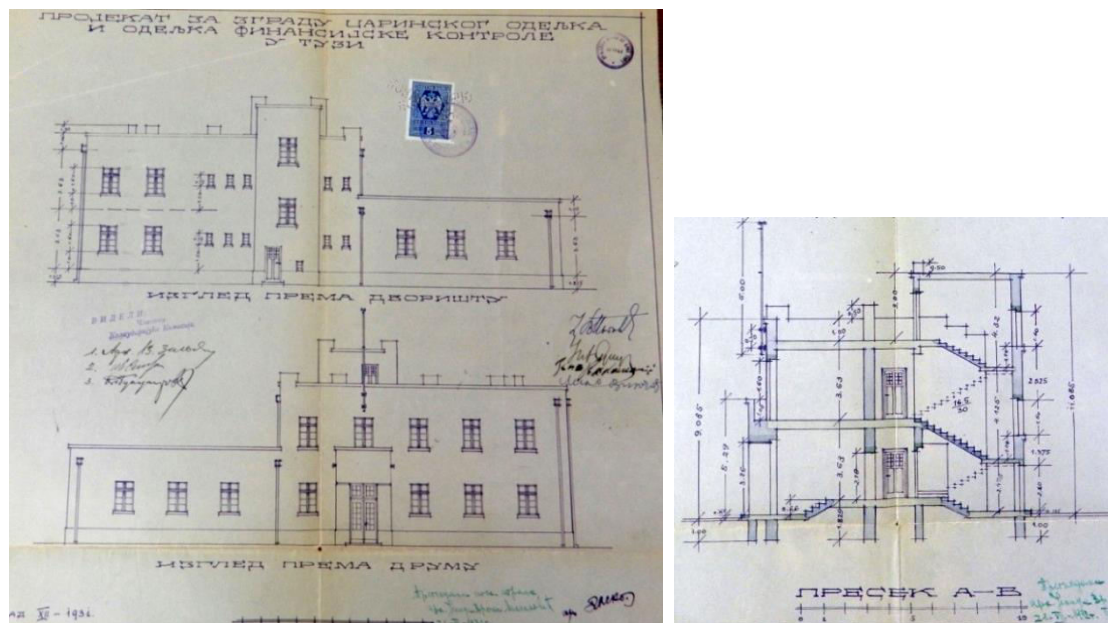
¹¹¹⁹ *Ситуациони план земљишта за изградњу зграде Царинског одјељка Тузи*, инж. Љ. Лазаревић, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички.

1936. године, што потврђује податак о огради подигнутој дуж граница парцеле и бунару довршеном у непосредној близини Царинарнице, за које су Техничком одјељењу на Цетињу достављена документа на одобрење 13.2.1936. године.¹¹²¹

¹¹²⁰ На цртежима пројекта који се чувају у ДАЦГ налазе се потписи чланова колаудирајуће комисије, али без назначеног датума; један од њих био је архитекта В. Заљевски.

¹¹²¹ Дјеловодник архитекте Петра Вукотића за 1936. годину, ДАЦГ - Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

Прилог 126, 1-5 Зграда Царинског одјелка и одјелка Финансијске контроле у Тузима, Пројекат, арх. Димитрије М. Леко, 1931, основе призеља и спрата, изгледи са стране, изгледи према дворишту и друму и пресјек (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички)

Пројектујући зграду Царинарнице у Тузима Димитрије Леко је примијенио асиметрични аранжман основе и степенасто обликовање волумена, равно завршен кров и пласман кровне терасе изнад дијела приземља, јарбол за заставу, као и прочишћену обраду фасадних површина без декоративне пластике, сагласно принципима модерне архитектуре (Прилог 126, 1-4). Рационалност и једноставност концепције објекта ослобођеног декорације Љиљана Милетић-Абрамовић објашњава његовом намјеном и утилитарним карактером, једнако као и архитектонску концепцију још једног Лековог дјела изведеног у Црној Гори, Дома Савеза набављачких задруга државних службеника на Цетињу.¹¹²² Приземни дио зграде Царинског одјелка у Тузима био је предвиђен за спаваонице, изнад којих је на нивоу спрата пласирана кровна тераса. У спратном дијелу здања, на приземљу су се налазиле канцеларија и трпезарија на уличној, а кухиња и оставе на дворишној страни, док су на етажи, у предњем дијелу планиране собе, а у задњем кухиња, остава и помоћне просторије.

¹¹²² Љиљана Милетић - Абрамовић, Живот и дело архитекте Димитрија М. Лека..., 51.

Главна фасада Царинарнице оријентисана према друму, асиметричне композиције, рашчлањена је једноставним правоугаоним прозорским отворима и посебно наглашеним улазним дијелом истуреним на нивоу приземља. Асиметрично је обликована и дворишна фасада са истакнутим и освијетљеним степенишним простором на којем се налази споредни улаз, док су бочне фасадне површине зграде ријешене као чиста, неутрална и безорнаментална зидна платна.

План зграде Царинарнице у мјесту Цкла на Скадарском језеру припремљен је у марту 1937. године (Прилог 127, 1-3). Име пројектанта забиљежено на цртежима је нечитко ((?), можда Ранковић).¹¹²³ Цртеж ситуације приказује комплекс сачињен од три зграде правоугаоне основе, од којих је на једној записано „службена“, а на другој „стамбена“. Пројектоване су као једноспратно и два двоспратна кубична здања, једноставно обликована и завршена косим кровом са наглашеним димњацима. Ситуирање једног већег објекта на неравном терену пореметило је симетрију композиције сведених фасадних површина без украса, перфорираних једноставним правоугаоним отворима, од којих су прозори већих димензија изведени са двокрилним капцима.

За грађење Царинарнице у мјесту Цкла биле су расписане три оферталне лицитације током 1938-39. године.¹¹²⁴ Прве двије поништене су решењем министра грађевина, док је на трећој, одржаној 24.3.1939, најнижа била понуда инжењера Филипа Дамјановића¹¹²⁵ који је изводио радове и почетком 1941. године.¹¹²⁶

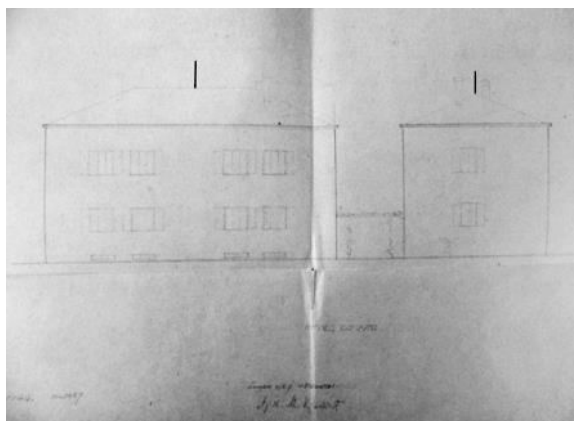
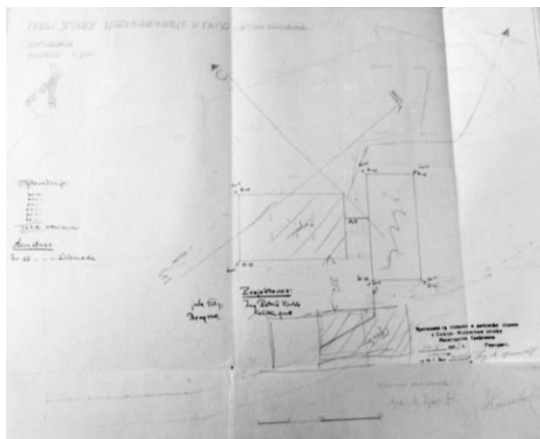
---

¹¹²³ План зграде Царинарнице у Скла, Београд марта 1937, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 7-Срез барски: Сачувани су ситуациони план, цртжи пресека и изгледа. На њима је назначено да је план прегледан са техничке и рачунске стране у Електромашинском одсеку Министарства грађевина 24.10.1938. године.

¹¹²⁴ Огласе оферталних лицитација објављивао је *Зетски гласник*, прве заказане за 14.11.1938, друге за 23.1.1939. и треће за 24.3.1939.

¹¹²⁵ Текстуална документација и цртежи плана Царинарнице у Скла, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 7-Срез барски: На трећој лицитацији одржаној 24.3.1939. учествовало је више понуђача, а најнижа понуда за радове била је инж. Филипа Дамјановића.

¹¹²⁶ Захтјев Техничког одјељења Банске управе од 22.1.1941. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2 -Општа акта-срез Барски: Радован Белић, шеф Одсека за архитектонске и електромашинске послове Техничког одјељења, упутио је овај захтјев инжењеру Филипу Дамјановићу, предузимачу из Цетиња, за достављање планова за

Прилог 127, 1-3 Царинарница у Цкла, План, 1937, ситуација и изгледи
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 7-Срез барски)

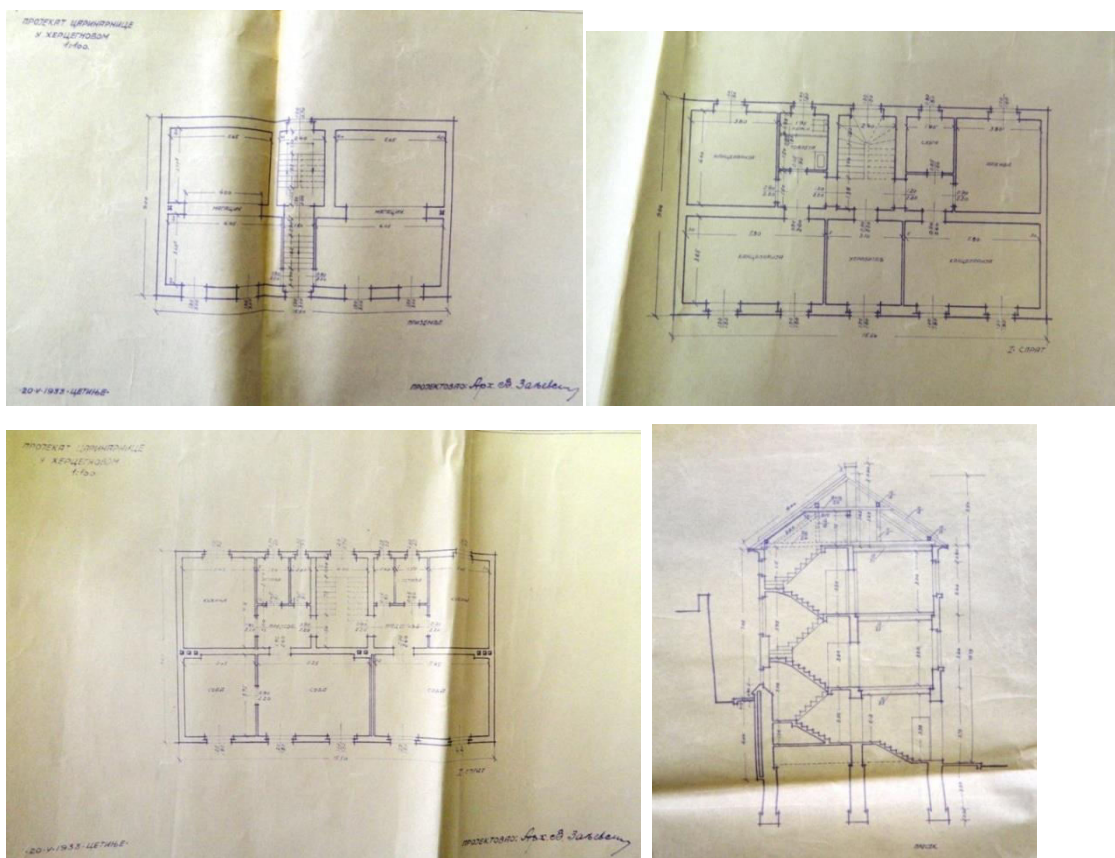
Нова двоспратна зграда Царинарнице у Херцег Новом саграђена је 1933-34. године у близини жељезничке станице и паробродског пристаништа.¹¹²⁷ Истовремено са радовима на Царинарници, која је имала приземље и два спрата и чија је друга етажа била намијењена становању, а остатак простора канцеларијама и другим потребама, трајала је изградња жељезничке станице и поправка пристаништа, чиме је лука добила боље услове за рад, а град репрезентативне

водовод и канализацију за Царинарницу у Скла „у најкраћем року и хитно, што је требало да уради раније.“

¹¹²⁷ Оглас оферталне лицитације за изградњу Царинарнице у Херцег Новом заказане за 11.8.1933. објављен је у *Зетском гласнику*; *Глас Боке* од 27.1.1934. објавио је вијест о скором завршетку радова на Царинарници; Потом је у *Зетском гласнику* објављен и оглас лицитације за инсталирање водовода, канализације и електричног освјетљења заказане за 20.4.1934.

објекте.¹¹²⁸ Савремене новинске вијести објављиване о згради Царинарнице у Херцег Новом у листовима „Зетски гласник“ и „Глас Бокe“ и коришћена литература не садрже податке о аутору пројекта изведеног објекта. У ДАЦГ фрагментарно је сачуван пројекат на којем је маја 1933. године радио архитекта Виктор Заљевски (Прилог 128, 1-4).¹¹²⁹ Планирана је зграда правоугаоне основе, димензија 15,5×9 м и висине до нивоа крова од 11 метара, симетрично распоређених просторија. Степениште које из задњег дијела приземља води до етажа постављено је у оси симетрије. Приземље је било намијењено за магацине, први спрат пословним просторијама-канцеларијама, архиви и одјељењу за управитеља у средишту, а други спрат становању.

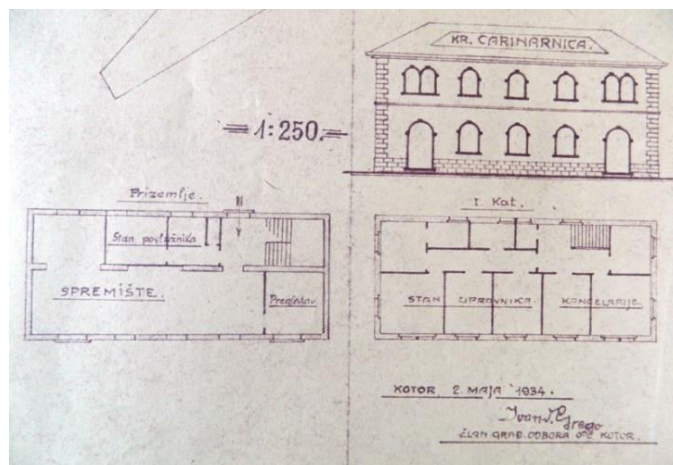

Прилог 128, 1-4 Царинарница у Херцег Новом, Пројекат, арх.Виктор Заљевскиј, 1933, основе приземља, првог и другог спрата и пресјек (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

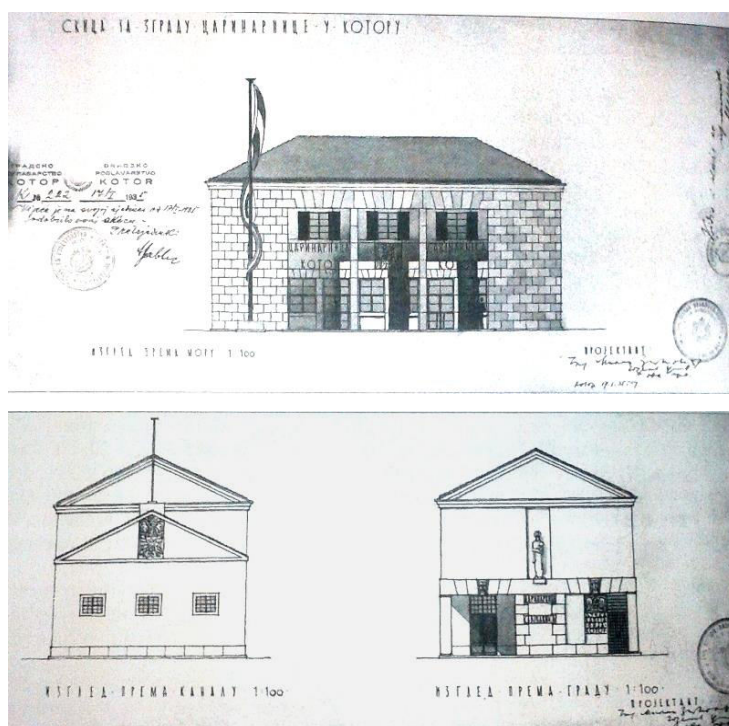
¹¹²⁸ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 93.

¹¹²⁹ *Пројекат Царинарнице у Херцег Новом*, арх. В. Заљевскиј, 20.5.1933, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор: Сачувани су цртежи основа и пресека зграде, али не и изгледи објекта и текстуална документација.

Прилог 129 План Царинарнице у Котору, Иван Грегo, 1934.
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16 Срез Котор)

Прилог 130, 1-2 Царинарница у Котору, Пројекат Милана Злоковића из 1935. и недатирана скица пројекта
(Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., Beograd 2015)

Зграда Царинарнице у Котору изграђена је 1938-39. године према пројекту архитекте Милана Злоковића. Једноставно обликован објекат реализован је у духу традиционалне архитектуре шире приморске регије (Прилог 131, 3-5).¹¹³⁰

¹¹³⁰ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., 30, Попис објеката: „једноставан објекат, сасвим у духу традиционалне далматинске пучке архитектуре“.

На њеном плану претходно је радио Иван Грего, члан општинског Грађевинског одбора, приликом израде Регулационог плана за дио града на обали 1934. године.¹¹³¹ Према Грегоровом плану зграда Царинарнице је конципирана као једноспратна грађевина са пространим спремиштем и станом за послужника на приземљу и канцеларијама и станом за управника на спрату (Прилог 129). На главној фасади рашчлањеној лучно завршеним отворима симетричног распореда, удвојеним на крајњим дјеловима етажне, наглашене рустичне обраде сокла и углова, запажа се инспирација елементима приморске градитељске традиције романичке провенијенције.

Комплетан технички елаборат са нацртима и предрачуном за градњу Царинарнице у Котору прихваћен је на сједници Градског вијећа 15.9.1935. године, чиме је одобрена њена изградња на обали према нацрту Милана Злоковића, након што је више година ово питање било неријешено.¹¹³² Како показују недавно објављени резултати истраживања Љиљане Благојевић, у породичној заоставштини Злоковића чувају се три варијанте пројекта которске Царинарнице, као и фотографије из завршне фазе њене изградње.¹¹³³

Пројектом из 1935. године планирана је компактна кубична структура од камена, са тремом архитравне конструкције на стубовима квадратне основе у равни фасаде, покривена четвороводним кровом (Прилог 130-1). Каснија недатована верзија пројекта приказује измијењену, асиметричну композицију зграде уз коју је постављен магацин, једноставније обликованих омалтерисаних фасадних површина, са соклом, оквирима прозора и улазним тремом архитравне конструкције на округлим стубовима на нивоу приземља, изведеним каменом (Прилог 130-2). Према Љиљани Благојевић, овим пројектима предвиђено је коришћење традиционалних елемената и материјала у комбинацији са модерним

---

¹¹³¹ *Регулациони план за дио града на обали у Котору од градских врата до ријеке Шкурде*, Иван Грего, 2.5.1934, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор.

¹¹³² *Глас Боке* од 26.1.1935: Зграда ће бити подигнута сумом од 500.000 динара коју ће Министарство финансија ставити на располагање Градском поглаварству из Калдрминског фонда Општине которске и Општег калдрминског фонда; *Глас Боке* од 28.9.1935, *Зетски гласник* од 27.11.1935: Министар финансија одобрио је градњу Царинарнице у Котору.

¹¹³³ Ljiljana Vladojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 137-139: Објављени су анализа и цртежи пројекта и фотографије изграђеног објекта.

дизајном, што се уочава у извођењу скулптуре у ниши првог спрата, каменог сокла на приземљу, примјени модерне типографије и модернизованог рељефа државног грба. Зграда која је подигнута према измијењеном пројекту 1938. године, у традиционалном маниру, од камена и са отворима камених оквира, описана је као „синтетичко савремено тумачење приморског модела градње, без модернистичких или класицистичких елемената“.

Неколико цртежа Злоковићевих пројеката сачуваних у ДАЦГ приказују преглед столарије, врата и прозора из пројекта припремљеног 1935. године и изглед основе за обрачунски нацрт са потписима надзорног архитекте Виктора Заљевског и предузимача Пајевића (Прилог 131, 1-2).¹¹³⁴ Цртеж основе приказује простор спрата организован око централно постављеног ходника, завршеног купатилима на оба краја, дуж којег је на једној страни распоређено неколико соба и канцеларија са споредним степеништем, а на другој соба за инспектора, двије кухиње са додатним просторијама и централно постављено, главно степениште. На дужим странама зграде налазе се два балкона, док је на бочној изведена пространа тераса.

Након неколико неуспјелих лицитација на које се учесници нису пријављивали због ниских цијена, на лицитацији одржаној 10.1.1938. године радови су додијелени инжењеру Жарку Пајевићу из Београда.¹¹³⁵ О изградњи Царинарнице „Глас Боке“ је извјештавао од марта до октобра 1938. године, почев од рушења старих зграда тзв. „Баухофа“ (Арсенала), чији је простор дијелом обухватила нова Царинарница, до октобра 1938. када је почело унутрашње уређење објекта. Радови су у потпуности завршени у априлу 1939. године.¹¹³⁶

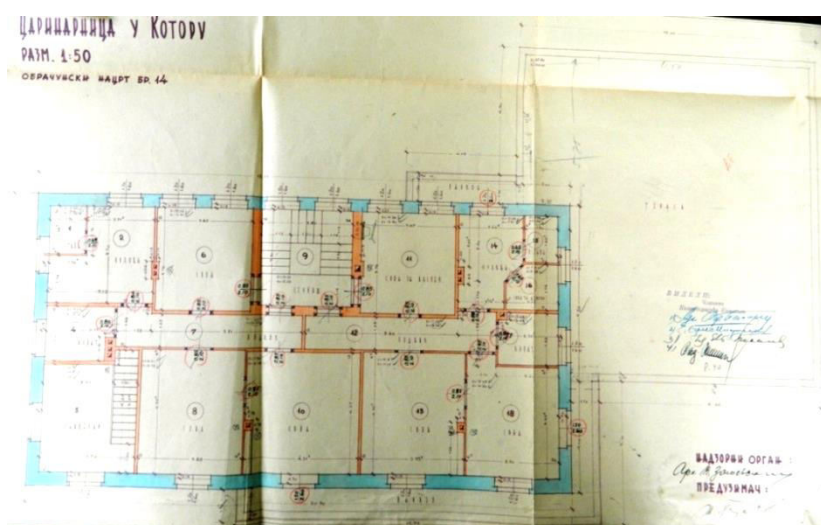
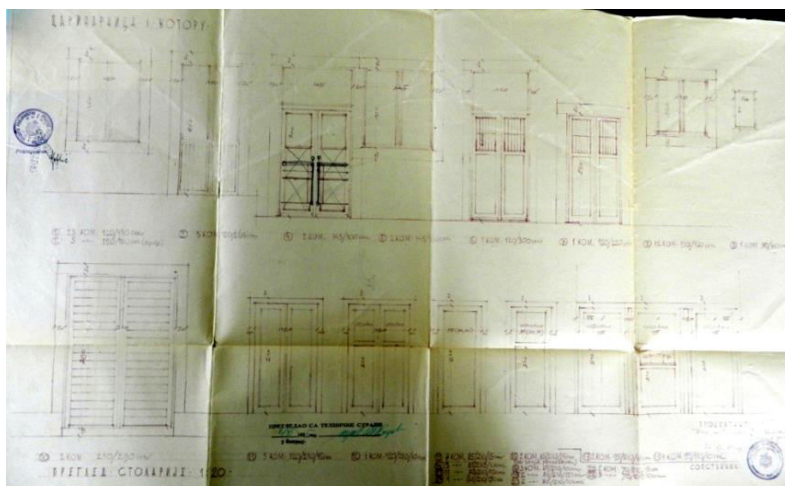
¹¹³⁴ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор.

¹¹³⁵ *Глас Боке* од 20.11.1937. и 5.3.1938;

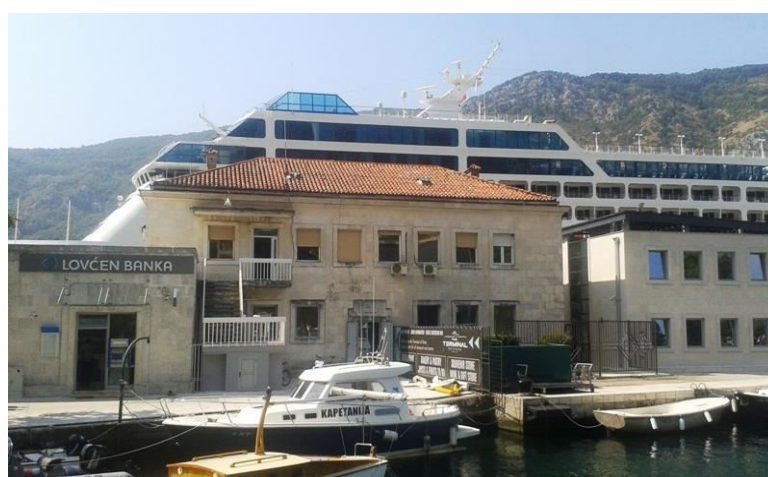
Огласе оферталних лицитација објављивали су током 1936-37. године *Зетски гласник* и *Глас Боке*.

¹¹³⁶ *Глас Боке* од 22.4.1939; *Политика* од 28.3.1938: За вријеме аустријске владавине стари млетачки Арсенал (зграда за израду и поправку једрењака) „претворен је у технички биро под чијим надзором су грађени форови и тврђаве у Боки Которској.“

После 1918. године стара једноспратна зграда Арсенала претворена је у Царинарницу.

Прилог 131-1 Царинарница у Котору, Пројекат арх. Милана Злоковића, 1935, преглед столарије
 Прилог 131-2 Царинарница у Котору, Пројекат-обрачунски нацрт бр. 14, цртеж основе
 (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Прилог 131-3 Царинарница у Котору, изглед 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 131, 4-5 Царинарница у Котору, изглед фасаде према Шкурди и бочне фасаде, 2018. (Слађана Жуњић)

Зграда Царинарнице у Бару саграђена је према пројекту који је осмислио архитекта Драган М. Гудовић крајем 1934. године (Прилог 132, 1-4).¹¹³⁷ Након завршетка студија архитектуре на Техничком факултету у Београду, Гудовић је био запослен у Министарству грађевина (1930-1947). На почетку тридесетих година XX вијека блиско је сарађивао са Драгишом Брашованом који је на њега веома утицао.¹¹³⁸

Изградња Царинарнице у Бару према Гудовићевом пројекту упућује на ревидирање становишта према којем су сва његова реализована дјела везивана за Београд, у ком је провео свој радни вијек.¹¹³⁹ Архитектонска концепција Барске царинарнице слична је решењу његове сопствене куће у Београду коју је пројектовао и саградио у приближно истом периоду, око 1935. године.

Реализација пројекта Царинарнице планирана је на бившем државном земљишту поред жељезничке пруге, недалеко од жељезничке станице и колског пута Котор-

---

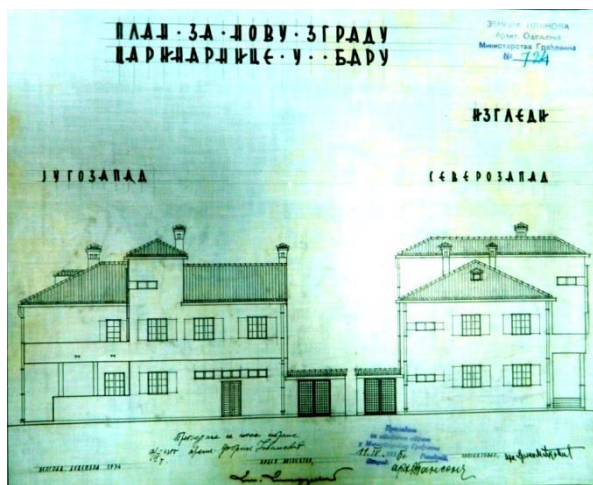
¹¹³⁷ *План за нову зграду Царинарнице у Бару*, арх. Драган Гудовић, децембар 1934, Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина КЈ бр. 724: План је у Министарству грађевина са техничке стране прегледала арх. Добрила Јовановић 17.4.1935. године.

¹¹³⁸ О Драгану Гудовићу видјети: Именик дипломираних инжињера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 49; Лексикон неимара..., 86; Никола З. Килибарда, Преглед делатности и улога Драгана Гудовића у београдској архитектури, *Годишњак града Београда*, књ. LVII, Београд 2010, 211-240, Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 341.

¹¹³⁹ Никола З. Килибарда, Преглед делатности и улога Драгана Гудовића у београдској архитектури..., 212, 218-220.

Улцињ-Стари Бар са њене јужне стране.¹¹⁴⁰ Пројектована је као једносратница која има приземље, спрат и поткровље, правоугаоне основе и разуђеног волумена. Функционална просторна концепција резултирала је распоредом просторија приземља, решењем улаза и дворишних прилаза којима је јасно раздвојена њихова намјена за канцеларије од магацина и помоћних просторија, док је ефектном поставком предсобља и степеништа остварена одговарајућа унутрашња комуникација између њих. Зграда је обликована једноставним средствима архитектонског изражавања, одговарајућим и народној градитељској традицији Приморја и барског подручја у извођењу косог крова благог нагиба са наглашеним димњацима са декоративним димњачким главама, прозорским отворима са двокрилним капцима, једноставним формама. У асиметричном решењу основе и фасада и одсуству орнаменталне пластике испољило се његово опредељење за модернистичке тенденције.

Радови на изградњи Царинарнице у Бару које је током 1935-36. године изводио инжењер Вукчевић трајали су до краја 1936. године.¹¹⁴¹

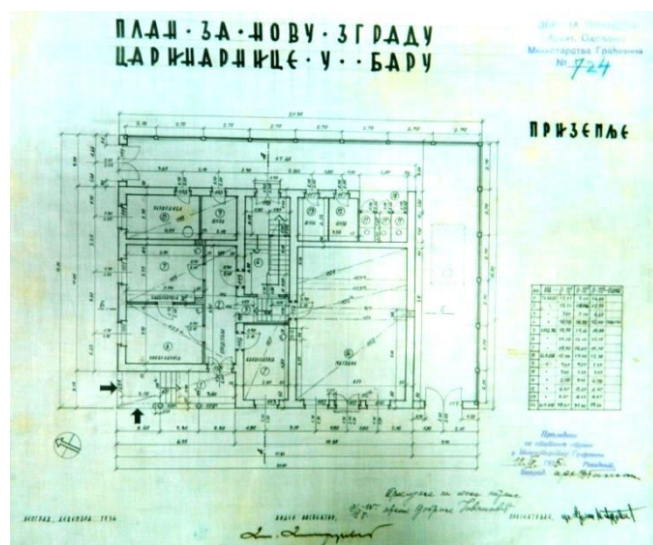
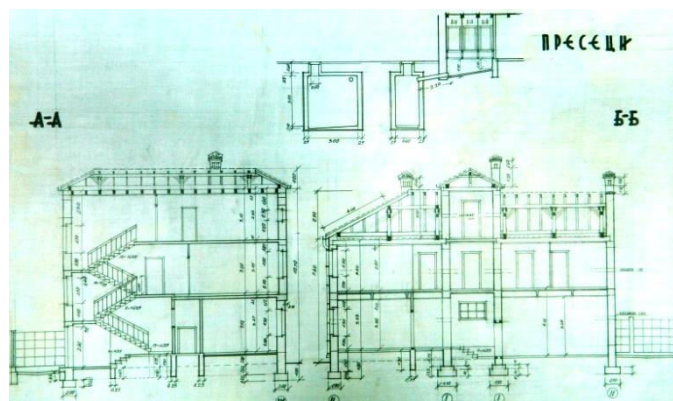

¹¹⁴⁰ Ситуација земљишта за Царинарницу у Бару, инж. В. Царенко, Бар 5.9.1934, Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Министарства грађевина КЈ бр. 724: „Уцртао зграду у ситуациони план арх. Драган М. Гудовић“.

¹¹⁴¹ Дјеловодник архитекте Петра Вукотића за 1936. годину, ДАЦГ - Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одељење, несређена грађа: Дозвола о продужењу рока предузимачу инж. Вукчевићу на градњи Царинарнице у Бару од 22.1.1936. године достављена је Техничком одељењу-Цетиње и Главној контроли-Београд.

Оглас лицитције за градњу Царинарнице у Бару, заказане за 5.7.1935. године, објављен је у *Зетском гласнику*.

На цртежима Гудовићевог пројекта који се чувају у ДАЦГ налазе се потписи чланова колаудир. комисије, од којих су двојица архитекти - арх. Рад. Бељић и арх. Љ. Кнежевић и датум 25.12.1936. године.

Прилог 132, 1-3 Зграда Царинарнице у Бару, План, арх. Драган Гудовић, 1934, изгледи, пресјеци и основа приземља (Архив Југославије-Београд, Збирка планова Архитектонског одељења Мин. грађевина КЈ бр. 724)

Прилог 132-4 Плато Царинарнице са трафиком Љубице Каваје (Pristan. Grad којег нема, Вар 2006)

Након што је Министарство финансија одобрило потребне кредите и било расписано неколико лицитација за подизање Царинарнице у Гусињу и караула на

Вјетернику и Језерцу (1936/37),¹¹⁴² радови на њиховој изградњи извођени су током 1937. године.¹¹⁴³ Зграда у Гусињу била је довршена 1939. године.¹¹⁴⁴

Зграда Царинарнице и Пореске управе у Подгорици саграђена је према пројекту инжењера Глигорија Вукчевића из 1936. године (Прилог 133, 1-10).¹¹⁴⁵

Пројектовано здање чине главни двоетажни кубични корпус са четвороводним кровом и приземни угаони анекси завршени равним кровом са бетонском балустрадом који је добио функцију кровне терасе. Приземље зграде намијењено је канцеларијским просторијама, а спратови са већим бројем соба, кухињама, оставама, тоалетима, купатилима, холовима и терасама становима за особље.

На академском принципу осне симетрије засновано је решење основе и композиција главне фасаде двоетажног корпуса. Прочељна фасада је обликована правоугаоним прозорским отворима једноставних оквира и централном поставком главног портала изведеног у маниру неороманике, симетрично фланкираног бочним порталима завршеним непотпуним троугаоним тимпанонима. На прозорима спратова посебно су наглашени потпрозорници са конзолама, изнад портала изведени су балконски отвори, а на угловима приземља прозори у виду хоризонталног низа од три отвора са наглашеним преградама. У композицији фасадних површина примијењено је и декорисање мрежом квадратних поља. Једноставно обликовање прозорских отвора, посебно дворишне и бочних фасада, као и тежња ка сведености декора и прочишћености фасадног платна у духу су модерне архитектуре.

---

¹¹⁴² Огласе је објављивао *Зетски гласник*: Прва офертална лицитација за градњу Царинарнице у Гусињу и караула на Вјетернику и Језерцу по предр. суми од око 400.000 динара била је заказана за 23.11.1936, затим поново за 14.12.1936. и потом по повећаној предр. суми од око 500.000 динара за 15.4.1937. године.

¹¹⁴³ *Политика* од 24.11.1936, *Зета* од 27.12.1936, *Зетски гласник* од 14.8.1937;

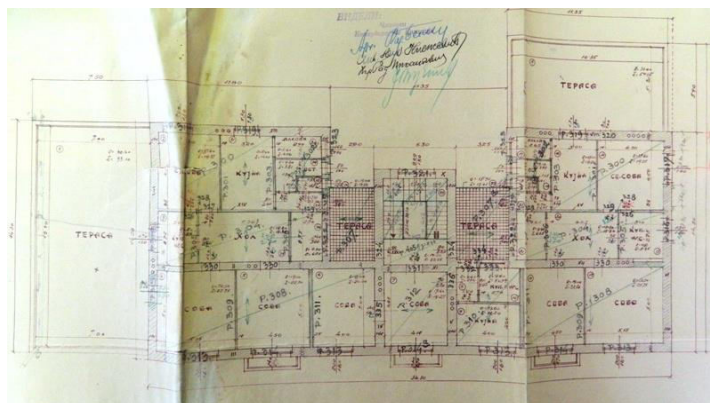
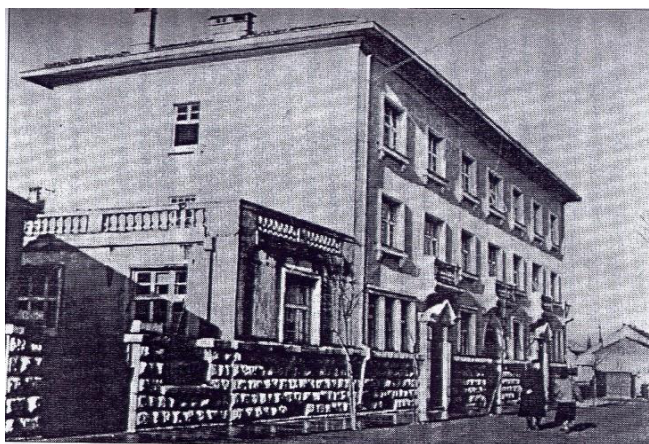
Дјеловодни протокол за 1937. годину - референт инг. Мирко Рендић, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Технички одјељак Беране је 8.11.1937. године Техничком одјељењу Банске управе упутио молбу предузимача за продужење рока на довршењу зграде Царинарнице у Гусињу и караула у Вјетернику и Језерцу.

¹¹⁴⁴ *Зетски гласник* од 22.4.1939.

¹¹⁴⁵ *Пројекат зграде за Царинарницу и Пореску управу у Подгорици*, инж. Глигорије Вукчевић, август-септембар 1936, ДАЦГ, Фонд Краљевске банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф22 - Срез подгорички: Прегледан је у Министарству грађевина фебруара 1937. године и одобрен. Дјелимично је сачуван.

Након прве лицитације која је одржана 15.4.1937. године радови су уступљени инжењеру Велиши Поповићу, док је за вођење надзора одређен архитекта Лав Плахов.¹¹⁴⁶ Камен темељац зграде Царинарнице у Подгорици свечано је постављен 25.7.1937. године.¹¹⁴⁷ Током извођачких радова извршене су одређене измјене пројекта према предлогу предузимача радова Велише Поповића, у вези са изградом лежећег олука и измјеном завршног вијенца.¹¹⁴⁸ Радови су били завршени марта 1939. године.¹¹⁴⁹

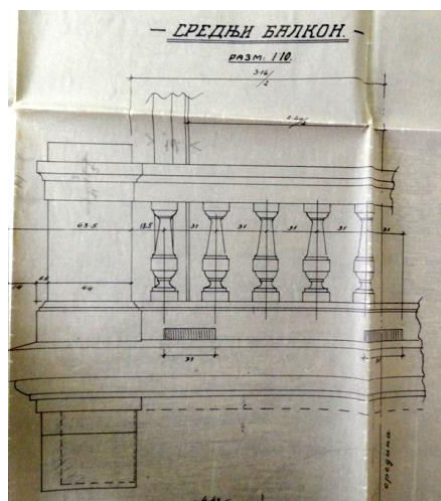
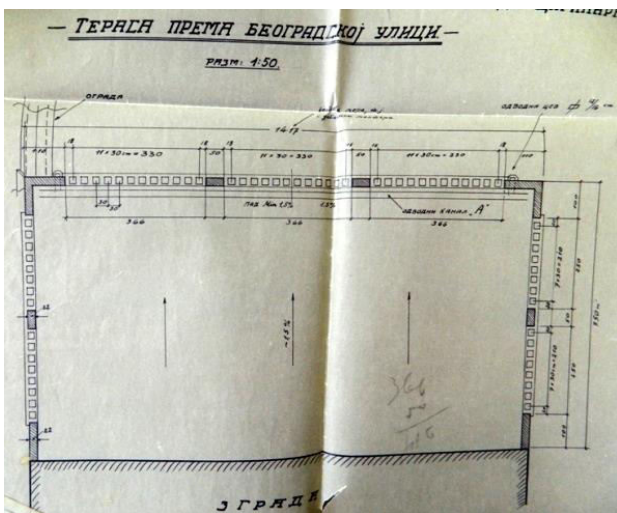
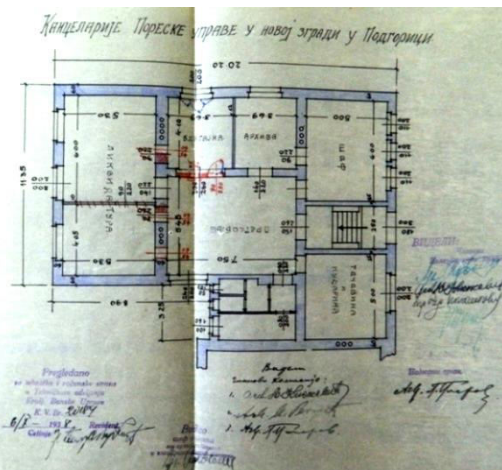
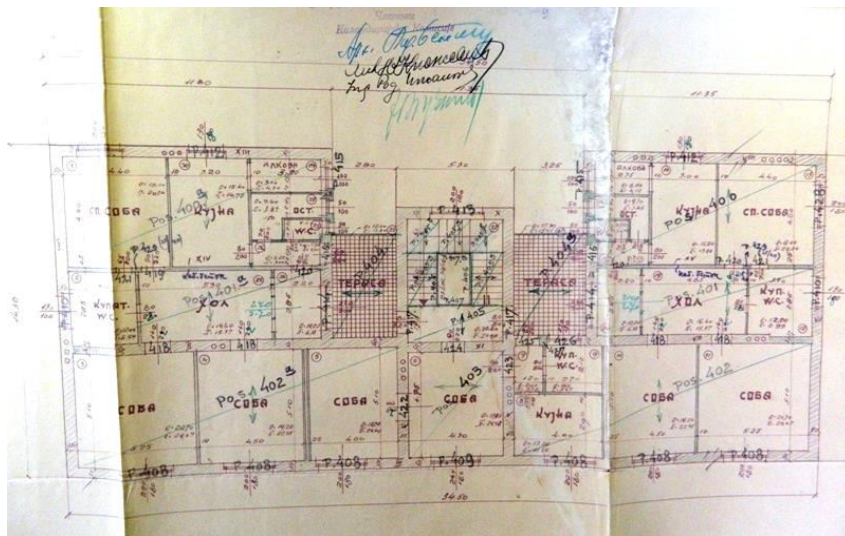
¹¹⁴⁶ Документација о извођењу радова на згради Царинарнице у Подгорици-цртежи, дописи, предрачуни и др., ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф22 - Срез подгорички;

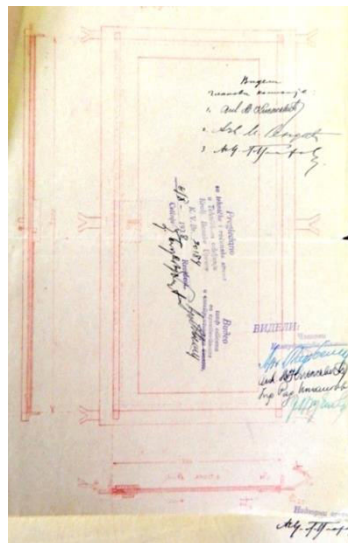
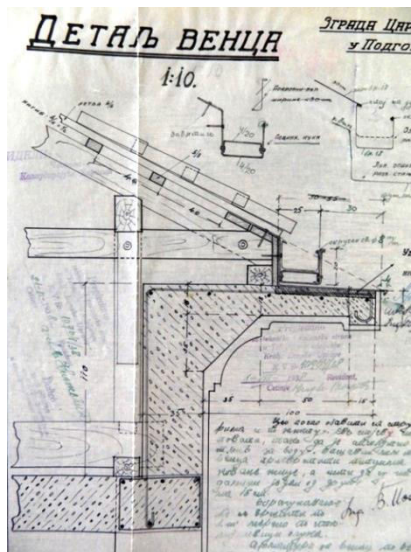
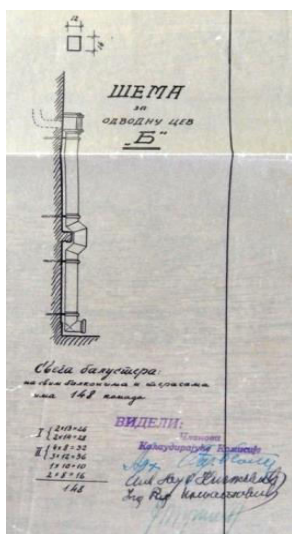
Зета од 13.6.1937.

¹¹⁴⁷ *Зета* од 18.7, 25.7. и 1.8.1937; *Политика* од 26.7.1937.

¹¹⁴⁸ Документација о извођењу радова на згради Царинарнице у Подгорици, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 22 - Срез подгорички: Чланови комисије арх. Петар Вукотић, арх. Лав Плахов и техничар Коста Лигутић прихватили су 19.7.1938. године предлог предузимача В. Поповића и закључили да измијењени облик вијенца одговара изгледу зграде и да је измјена олука оправдана, будући да је тиме остварено лакше одводњавање и солиднија изградња.

¹¹⁴⁹ Документација о извођењу радова на згради Царинарнице у Подгорици, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф22 - Срез подгорички.

Прилог 133-1 Зграда Царинарнице у Подгорици, прије Другог свјетског рата Финансијска дирекција, после Радио станица-Титоград (ЈУ Музеји и галерије Подгорице); Прилог 133, 2-10 Зграда за Царинарницу и Пореску управу у Подгорици, Пројекат, инж. Глигорије Вукчевић, 1936, основе првог и другог спрата; споредна фасада; канцеларије Пореске управе-основа; тераса према Београдској улици; средњи балкон, шема за одводну цијев; детаљ вијенца-осмислио В. Поповић; једнокрилна челична врата са бравом (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф22 - Срез подгорички)

Одлука о подизању Царинарнице у Будви, на обали између зграде Лучке капетаније и градских зидина, донесена је крајем 1937. године. Тада је предложено рушење мале зграде Лучке капетаније и њено смјештање у новој Царинарници, како би се добио већи слободан простор уз обалу и испред планиране новоградње.¹¹⁵⁰ Септембра 1938. најављено је одржавање прве лицитације за градњу Царинарнице чији су се планови, предрачун и услови могли видјети у Техничком одјељку на Цетињу.¹¹⁵¹

Радови су додијелени предузимачу Николи Црногорцу из Требиња почетком 1939. и трајали су у продуженом року до 13.1.1940. године. За вођење надзора одређен је архитекта Љубомир Кнежевић, технички пристав Банске управе, који је разрађивао детаље и давао упутства предузимачу.¹¹⁵² Средином 1940. године

¹¹⁵⁰ Глас Боке од 27.11.1937.

¹¹⁵¹ Политика од 4.9.1938; Глас Боке од 10.9.1938: Предрачунска сума износила је око 1,2 милиона динара.

¹¹⁵² Текстурална документација о радовима на Царинарници у Будви, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор: Од стране колаудирајуће

зграда Царинарнице је била довршена и комисијски примљена (4.7.1940.).¹¹⁵³ У извјештају Комисије посебно је истакнута њена фасада, брижљиво обликована корчуланским каменом.

Крајем четврте деценије саграђена је и зграда Царинарнице у Улцињу, према пројекту који је припремио инжењер Глигорије Вукчевић децембра 1937. године.¹¹⁵⁴ У току извођења завршних радова зграда је порушена услед одрона земљишта, тј. избора неодговарајуће локације.

Програмом за израду пројекта нове зграде Царинарнице у Улцињу, који је сачинила општинска управа августа 1937, предвиђено је да Царинарница буде подигнута поред кеја и да се састоји од приземља и два спрата. Предлог Општине о подизању нове зграде Царинарнице са магацином и два чиновничка стана на општинском земљишту и о преправци царинског стоваришта, кеја и приступних путева одобрио је министар финансија.

По окончању друге лицитације изградња објекта је уступљена предузимачу инжењеру Евгенију Авраменку из Новог Сада. За надзорног инжењера над радовима, који су почели у јануару 1939, цетињски Технички одјељак именовao је архитекту Виктора Заљевског. До краја године била је завршена кровна конструкција и започето је покривање објекта, када је терен покренут са врха брда у потпуности порушио зграду Царинарнице (20.12.1939.). Предузимач је у међувремену обавјештавао надлежне власти о опасности од рушења брда изнад мјеста градње и упућивао захтјеве за избор друге локације или спровођење мјера осигурања постојећег терена. Ови захтјеви нису били прихваћени.¹¹⁵⁵

Како је комисијски утврђено почетком 1940. године, избор земљишта био је неодговарајући за подизање зграде, а одроњавање терена је настало услед минирања у подножју брда и временских неприлика који су поспјешили клизање

комисије, коју су чинили арх. Рад. Бељић, инж. Борис Поздњаков и арх. Дим. Стојановић-цар. контролор, Љ. Кнежевић је предложен за награду од 5.000 динара будући да је добро обавио посао.

¹¹⁵³ Текстуална документација о радовима на Царинарници у Будви, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор.

¹¹⁵⁴ Документација о изградњи Царинарнице у Улцињу 1938-1942, Архив Југославије-Београд, Архитектонско одељење Министарства грађевина КЈ, Ф 1557: Пројекат зграде Царинарнице у Улцињу одобрен је у Министарству грађевина 31.3.1938. године.

¹¹⁵⁵ Исто.

трошног и попуцалог масива.¹¹⁵⁶ У последњем извјештају из 1941. године закључено је да се „ни предузимач ни државни органи не могу кривити за рушење Царинарнице, јер се велика пукотина, дуж које се одвојила главна маса која је порушила зграду, није могла видјети.“¹¹⁵⁷

Инжењер Глигорије Вукчевић осмислио је и пројекат за зграду Царинарнице у Риједи Црнојевића, почетком 1938. године.¹¹⁵⁸ Њена градња планирана је на локацији поред пута за Обод, недалеко од пијаце и кланице (Прилог 134, 1-8).¹¹⁵⁹ Пројектантским поступком који је заснован на симетричном решењу основе и степенастом моделовању волумена посебно је истакнут централни дио здања крунисан равно завршеном кулом, перфорираном лучним отворима и фланкираном мањим анексима са окулусима. На експресионистички изражајној кровној кули посебно је акцентовано постоље са јарболом за заставу, асиметричне позиције. Прочишћене фасадне површине, раван кров, држач са јарболом за заставу елементи су модерне архитектуре, док се у степенастом моделовању маса здања и оградног парапета може препознати и утицај ар декоа.

Симетрично обликована главна фасада рашчлањена је пространим тродјелним прозорима и посебно истакнутим средишњим улазним дијелом. У зони сокла обрађена је каменом у правилном слогу који се у виду траке наставља дуж бочних фасада и са дворишне стране. Централни сегмент приземља увучен је и ријешен у виду степенишног прилаза са три портала, правоугаоног улазног отвора и оквира истакнутог пиластрима. Ово отворено предворје ограђено је тродјелним, степенасто обрађеним парапетом који је перфориран лунетама. Наглашено је постављањем у горњем нивоу фасаде декоративних, лучних зидних испуста у виду малих ојачања, који су планирани и на бочној уличној фасади. Мотив лунета

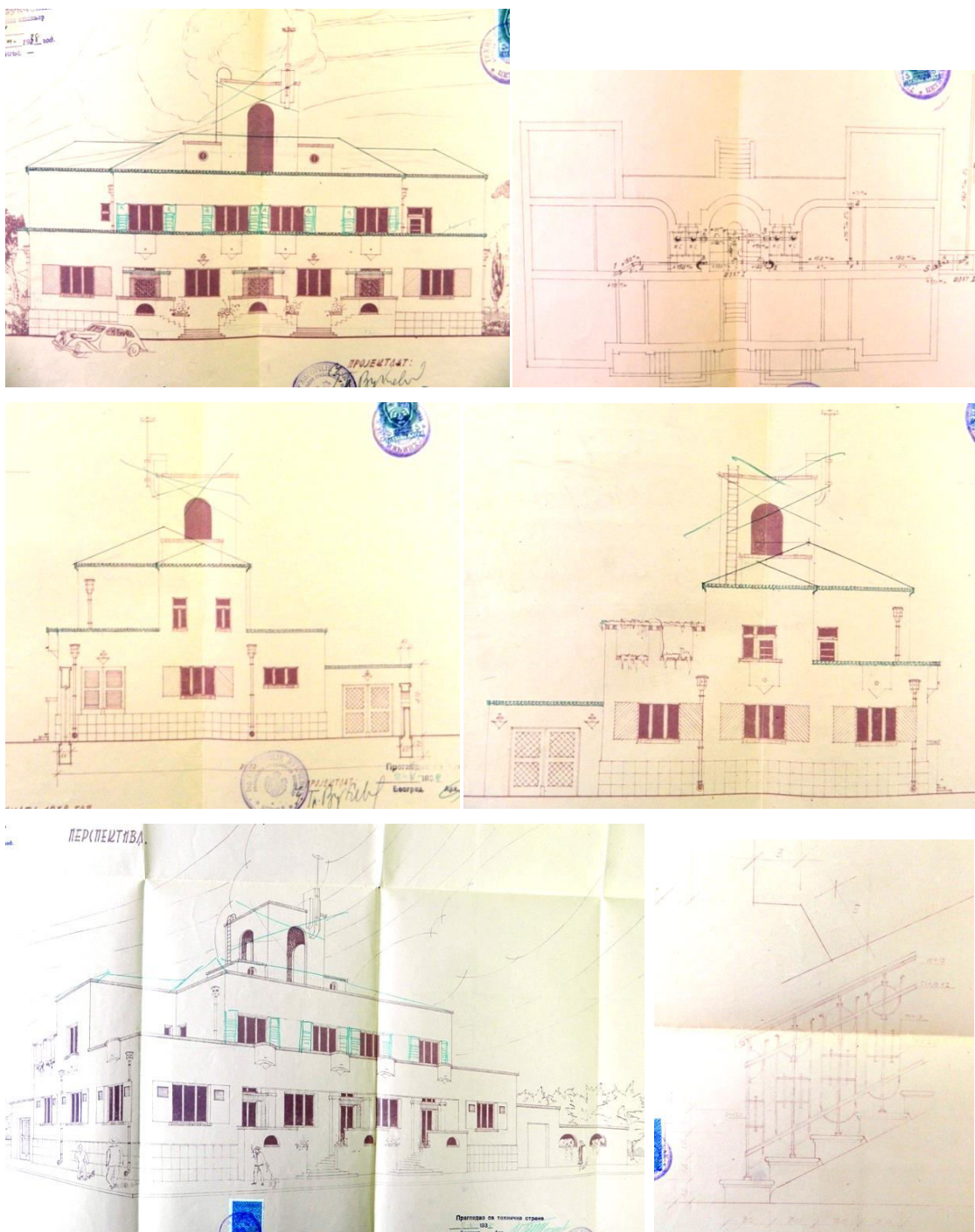
¹¹⁵⁶ *Извјештај о увиђају Комисије Министарства грађевина* од 6.1.1940. године, Архив Југославије-Београд, Архитектонско одељење Министарства грађевина КЈ, Ф 1557.

¹¹⁵⁷ *Извјештај Комисије за проучење геолошког састава терена* од 23.2.1941. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одељење, Ф 7-Срез барски.

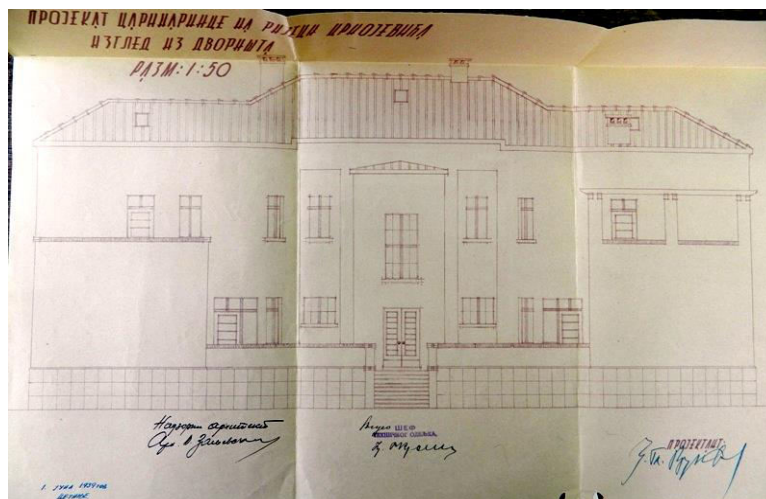
¹¹⁵⁸ *Пројекат Царинарнице на Риједи Црнојевића*, инж. Глигорије Вукчевић, јануар-март 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одељење, Ф 34 - Срез Цетињски. Пројекат је прегледао са техничке стране архитекта Г. Тодић априла/маја 1938. године.

¹¹⁵⁹ *Ситуација земљишта за градњу Царинарнице у Риједи Црнојевића, Пројекат Царинарнице на Риједи Црнојевића...*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одељење, Ф 34 - Срез Цетињски.

на оградном парпету зграде призива и сјећање на средњовјековну градитељску традицију, доприносећи стилској разноврсности.

Прилог 134, 1-6 Царинарница у Риједи Црнојевића, Пројекат, инж. Глигорије Вукчевић, 1938, главни изглед, основа приземља, попречни изглед из дворишта, попречни изглед из улице, перспективни изглед, детаљ степенишне ограде (ДАЦГ, Фонд Кр. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф34-Срез Цетиње)

Прилог 134-7 Царинарница у Риједи Црнојевића, Пројекат, инж. Глигорије Вукчевић, 1939, изглед из дворишта (ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф34 - Срез Цетиње)

Прилог 134-8 Хотел „Обод“ у Риједи Црнојевића, бивша Царинарница (Василије Јанковић, Ријека Црнојевића некад и сад, Подгорица 2005)

Вукчевић је планирао равно завршени кров зграде, што је промијењено приликом ревизије пројекта у Министарству грађевина. Коректуре ревидента пројекта архитекте Гојка Тодића односе се на уклањање кровне куле и извођење традиционалног косог крова, двокрилних капака на прозорима и вијенаца на фасади.¹¹⁶⁰ Објекат је у коначном извођењу прилагођен традиционалној регионалној архитектури (Прилог 134-8).

¹¹⁶⁰ Цртеж изгледа зграде из дворишта од 1.6.1939. године измијењеног Пројекта Царинарнице у Риједи Црнојевића, ДАЦГ,Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 34 - Срез Цетињски.

За градњу зграде Царинског одјелка у Ријечи Црнојевића одржане су четири оферталне лицитације током 1938-39. године.¹¹⁶¹ Извођачки радови који су априла 1939. уступљени Глигорију Вукчевићу завршени су, са продужењем рока, до краја 1940. године.¹¹⁶² Зграда је током Другог свјетског рата коришћена за потребе цивилне болнице.¹¹⁶³ У послератном периоду у њој је радио хотел „Обод“. Веома је оштећена у земљотресу 1979. године, након чега је хотел престао са радом, а зграда била напуштена.¹¹⁶⁴

ДОМ ТРГОВИНСКО-ИНДУСТРИЈСКЕ И ЗАНАТСКЕ КОМОРЕ У ПОДГОРИЦИ

Трговинско-индустијска и занатска комора за подручје Црне Горе основана је 1929. године у Подгорици, њеном привредном центру. Доношењем новог Закона о радњама проширила је територијалну надлежност и на подручје Санцака и Метохије у 1932. години. Након што је почела да убира своје таксе и прирезе од 8% на течевински и друштвени порез, Комора се већ априла 1930. године ослободила почетних материјалних проблема, тако да су вишкови прихода намијењени оснивању Фонда за изградњу њеног Дома.¹¹⁶⁵ Одлука о изградњи Дома Коморе донесена је на сједници предсједништва крајем 1936. године. Именован је грађевински одбор и одлучено је да се подигне једноспратна зграда на углу улица Новака Милошева и Марка Миљанова, на чијем приземљу је

---

¹¹⁶¹ Огласе оферталних лицитација за градњу зграде објављивао је *Зетски гласник*, прве заказане за 23.7.1938, друге за 25.8.1938, треће за 3.11.1938. и четврте за 4.1.1939. године.

¹¹⁶² Документација о извођењу радова на згради Царинарнице у Ријечи Црнојевића, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 34 - Срез Цетињски: За надзорног инжењера прво је био одређен архитекта Виктор Заљевски. Након што је предузимач завршио изградњу 30.10.1940. године од надзорног инжењера арх. Новице Вушовића тражио је одређивање комисије за колаудовање радова.

¹¹⁶³ Документација о поправци зграде Цивилне болнице у Ријечи Црнојевића (Царинарнице) из 1943. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32 - Срез Цетињски.

¹¹⁶⁴ Василије Јанковић, Ријека Црнојевића некад и сад, Подгорица 2005, 132-134.

¹¹⁶⁵ Branislav Marović, Crnogorska privreda između dva svjetska rata, bez drugih podataka, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/crnogorska_privreda_izmedju_dva_svjetska_rata.htm.

требало уредити просторије за пословне локале, а на спрату за канцеларије.¹¹⁶⁶ Њен камен темељац постављен је 27.12.1936. године.¹¹⁶⁷ Крајем исте године лист „Зета“ је забиљежио да је „пројекат зграде од стручњака израђен“.¹¹⁶⁸ Дом Трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици свечано је освећен 21.5.1939. у оквиру прославе десетогодишњице рада Коморе која је основана као „најмлађа у Југославији у циљу подстицања привредног развоја Зетске бановине, у тешким условима и привредно неразвијеном крају“ (Прилог 135-1).¹¹⁶⁹ Октобра 1938. године у „Слободној мисли“ је објављено да је аутор плана архитекта Периша (Петар) Вукотић.¹¹⁷⁰ Нешто касније је и у „Зетском гласнику“ Петар Вукотић наведен као аутор пројекта, а инжењер Велиша Поповић као извођач радова,¹¹⁷¹ док је у „Зети“ у истом периоду писано о Поповићу као надзорном инжењеру.¹¹⁷² Иако се у савременој штампи као аутор плана помиње само архитекта Петар Вукотић, у литератури је истакнуто мишљење да је зграду Коморе пројектовао и изградио инжењер Велиша Поповић, као и да је неке детаље пројектовао Периша Вукотић, уз напомену да још увијек није у потпуности утврђено ауторство пројекта појединих објеката у Подгорици и ван ње.¹¹⁷³ Наводе о Петру Вукотићу као аутору плана Дома Коморе потврђује сличност у обликовном поступку заснованом на комбиновању елемената модерне архитектуре и медијевалне градитељске традиције, која је уочљива на зградама Коморе и Мушке занатске школе у Подгорици (1938). Будући да пројекат током овог истраживања није пронађен и да су у оновременој штампи и литератури објављени различити подаци у вези са његовим ауторством, провјера ових навода и претпоставке о Петру Вукотићу као аутору захтијева додатно истраживање.

---

¹¹⁶⁶ *Зета* од 25.10.1936.

¹¹⁶⁷ *Зета* од 27.12.1936, *Време* од 28.12.1936, *Зетски гласник* од 6.1.1937.

¹¹⁶⁸ Аноним, *Градња Дома Трговинско-индустријске и занатске коморе*, *Зета* од 6.12.1936.

¹¹⁶⁹ *Зетски гласник* од 13.5. и 20.5.1939; Аноним, *Освећење коморе*, *Зета* од 21.5.1939; Аноним, *У Подгорици је на најсвечанији начин освећен нови Дом Трговачке коморе*, *Зетски гласник* од 27.5.1939; Јов. П. Вукчевић, *Освијећење новог Дома Коморе у Подгорици*, *Једна ријетка манифестација привредника из Црне Горе, Санџака и Метохије*, *Зета* од 28.5.1939.

¹¹⁷⁰ Аноним, *Изградња Подгорице*, *Слободна мисао* од 23.10.1938.

¹¹⁷¹ Аноним, *У Подгорици је на најсвечанији начин освећен...*, *Зетски гласник* од 27.5.1939.

¹¹⁷² Јов. П. Вукчевић, *Освијећење новог Дома Коморе у Подгорици...*, *Зета* од 28.5.1939.

¹¹⁷³ *Лексикон неимара...*, 324; Документација ЈУ Музеји и галерије Подгорице.

Прилог 135-1 Дом Трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици, изглед
(www.privrednakomora.me/istorijat)

Прилог 135, 2-3 Зграда Трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици са доградњама из 1966. (пројекат арх. Милана Поповића) и 1981. (пројекат арх. Милорада Вукотића), изглед 2011. (Слађана Жуњић)

Једноетажна зграда Коморе, једнако обликованих уличних фасада, саграђена је на угаоној позицији уличног раскршћа. Рустичне фасадне површине приземља са назначеним соклом перфориране су пространим правоугаоним отворима са наглашеним заглавним каменом. Фасаде спрата обликоване су фино обрађеним каменим квадерима и имају трочлану подјелу зона. Средишњи дио горње зоне рашчлањен је мањим једноставним правоугаоним прозорима у низу на заједничком потпрозорнику и завршен равним вијенцем са централно постављеним држачем јарбола за заставу. Угаони сегменти фасада спрата такође

су рашчлањени правоугаоним прозорима и додатно наглашени изломљеним кровним вијенцем и розетама ријешеним у форми сличној кормилашком точку и зупчастом машинском елементу. Угао зграде на уличном раскршћу посебно је акцентован држачем јарбола за заставу и балконом са једноставно обликованом балустрадом. Елементи архитектонске композиције изведени у стилу модерне архитектуре, као што су једноставни правоугаони отвори, розете, држачи јарбола за заставу, јасно су истакнути. Ипак, као да превладава утисак неоромантичарског евоцирања средњовјековне фортификацијске архитектуре, читљивог у обликовању угаоних дјелова етажне и рустичној каменој обради фасадних површина, чиме се на значењској равни упућује на идеју о постојаности и сигурности институције којој је објекат намијењен.

Зграда Коморе је дограђена према пројекту архитекте Милана Поповића 1966. године,¹¹⁷⁴ чиме је њен првобитни изглед значајно промијењен (Прилог 135, 2-3). Данас је користе Привредна комора и Синдикат Црне Горе.

БЕРЗЕ РАДА И РАДНИЧКА СКЛОНИШТА

У чланку анонимног аутора објављеном у „Зетском гласнику“ поводом отварања Дома Јавне берзе рада у Котору указано је на значајан напредак у погледу старања за положај и права радника који је постигнут у периоду 1936-1939. године, када су донесени бројни законски прописи и почело се „са подизањем радничких домова и других радничких установа.“¹¹⁷⁵ Претходно је 1934. године Средишња управа за посредовање рада при Министарству социјалне политике и народног здравља расписала јавни конкурс за израду идејне скице за домове јавних берза рада у мањим мјестима, на којем су право учешћа имали држављани Краљевине Југославије, са роком за предају радова до 1.1.1935. године.¹¹⁷⁶ Оцјењивачки суд

---

¹¹⁷⁴ Лексикон неимара..., 324: Године 1981. у продужетку Дома Коморе саграђена је зграда Службе друштвеног књиговодства према пројекту арх. Милорада Вукотића.

¹¹⁷⁵ Аноним, *У присуству министра г. Милоја Рајаковића у Котору је свечано отворен Дом Јавне берзе рада, Зетски гласник* од 20.5.1939.

¹¹⁷⁶ *Политика* од 26.9.1934.

чинили су Димитрије Леко, професор Универзитета, Марко Крмпотић, управник Средишње управе за посредовање рада и Анатолије Хмар, архитекта Централног хигијенског завода.

Од објеката намијењених заштити интереса радништва у Црној Гори је реализован пројекат зграде Берзе рада и радничког склоништа у Котору, док је за Берзу рада у Подгорици познато да је био осмишљен план и да су спроведене припреме за извођење радова.

План зграде Берзе рада у Подгорици био је завршен почетком 1936. године. Земљиште за градњу добијено је од општине на мјесту код улаза у Нову варош, а одобрен је и износ за извођење радова од 500.000 динара.¹¹⁷⁷ Један план зграде који је припремљен јануара 1936. године у Загребу и на којем недостаје потпис аутора чува се у ДАЦГ.¹¹⁷⁸ Када је средином 1935. године комисијски одређивано мјесто за њену изградњу, у својству изасланика министра социјалне политике и народног здравља учествовали су Владета Билбија, шеф Јавне берзе рада у Сарајеву и Анте Гргић, архитекта из Загреба.¹¹⁷⁹ Антун Гргић је завршио студије архитектуре и дипломирао на Архитектонском одјелу Техничке високе школе у Загребу 1923. године. Један је од првих дипломираних инжењера архитектуре у овој школи.¹¹⁸⁰ Претпоставка о архитекти Гргићу као аутору плана зграде Јавне берзе рада у Подгорици, сачуваног у ДАЦГ, захтијева провјеру у будућем истраживању.

Планирану зграду Берзе рада у Подгорици чине пространи једносратни и мањи дворишни приземни дио, оба правоугаоне основе, међусобно повезани централним холем са степеништем, у који води главни улаз на прочељној фасади (Прилог 136, 1-3). Главни корпус здања, основе димензија 25×8 м, предвиђен је за мушку и женску чекаоницу, просторије за шефа, чиновнике и послодавце у једној половини, благоваоницу и кухињу са додатним просторијама у другој половини,

---

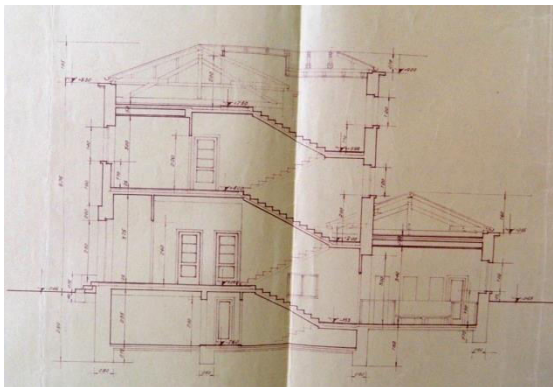
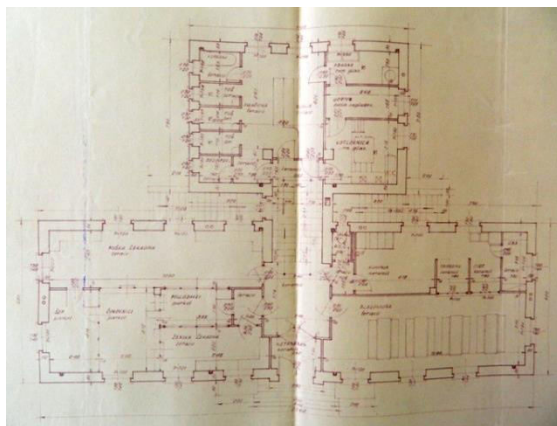
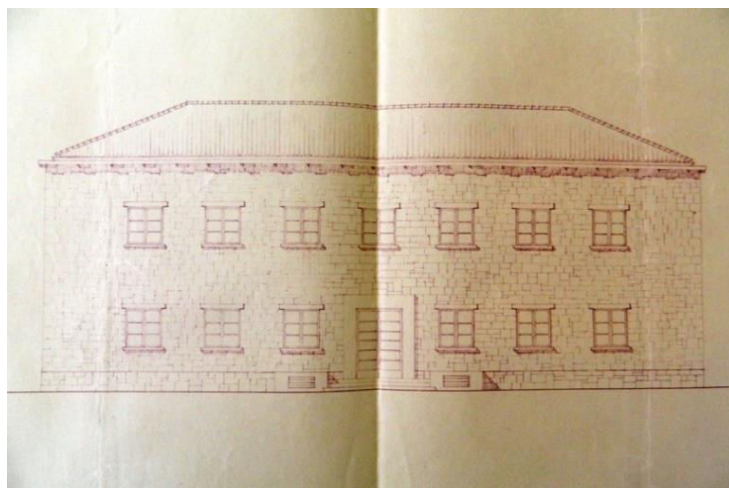
¹¹⁷⁷ *Зета* од 9.2. и 12.4.1936.

¹¹⁷⁸ *План Јавне Берзе рада у Подгорици*, јануар 1936, без података о аутору, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички. У истој фасцикли чува се и *Статички прорачун армирано-бетонских конструкција*, од августа 1940. године.

¹¹⁷⁹ *Зета* од 11.8.1935.

¹¹⁸⁰ Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000..., 313.

док је дворишни корпус, основе димензија 11×8 м, био намијењен смјештају купаоница, тушева, свлачионица, праоне, котловнице и одаје за гориво. Прочелна фасада је обликована једноставно, у фолклорном стилу који је почивао на уважавању неимарске традиције приморске регије и њеног залеђа. Обрађена је каменим квадерима неправилног облика, рашчлањена правоугаоним прозорским отворима и порталом једноставног оквира и завршена поткровним конзолним вијенцем и косим кровом благог нагиба.

Прилог 136, 1-3 Јавна берза рада у Подгорици, План, 1936, изглед прочеља, основа приземља, пресјек (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине -Техничко одјељење, Ф 24-Срез подгорички)

За изградњу Берзе рада и радничког склоништа у Подгорици одржане су три оферталне лицитације током 1936. године.¹¹⁸¹ Но, иако је одржано неколико

¹¹⁸¹ Прва офертална лицитација заказана је за 14.5.1936. у канцеларији Јавне берзе рада у Сарајеву, потом друга за 18.6.1936. и трећа за 6.8.1936. године, како је објављивано у *Зетском гласнику*; *Политика* од 6.9.1936.

лицитација и био одобрен кредит, зграда није подигнута ни до краја 1939. године.¹¹⁸² Као разлог томе наведена је неусклађеност предвиђеног кредита са пројектом зграде, тј. његова недовољност, услед чега је инжењер Глигорије Вукчевић понудио да бесплатно уради пројекат одговарајући расположивом кредиту.¹¹⁸³ Питање изградње остало је и даље неријешено, и поред одређених залагања председника општине г. Д. Беговића.¹¹⁸⁴

Почетком 1936. године Министарство социјалне политике и народног здравља затражило је да се ангажује архитекта, припреме и доставе на увид планови и технички елаборат за градњу Радничког склоништа у Котору, будући да се број путујућих незапослених радника повећао, а Берзи рада у овом граду током првих мјесеци 1936. године пријавио велики број њих за помоћ, повластицу за возњу или посредовање за намјештење.¹¹⁸⁵ Претходно је решењем министра за изградњу Берзе рада и радничког склоништа у Котору одобрен износ од 450.000 динара.¹¹⁸⁶ Након што је Грађевински одбор крајем 1936. године донио одлуку о подизању зграде у близини жупске цркве у Шкаљарима,¹¹⁸⁷ расписивано је неколико лицитација за градњу које су завршене неуспјешно услед ниских цијена предрачуна.¹¹⁸⁸ Према једној новинској вијести од августа 1937, извођење радова на градњи Радничког азила у Котору било је одобрено према нацрту архитекте Злоковића.¹¹⁸⁹

---

¹¹⁸² *Зета* од 12.2.1939, *Политика* од 17.1.1940.

¹¹⁸³ М. Драг., *Подгорица као привредни саобраћајни центар са гледишта социјалног старања и социјалних потреба*, *Зета* од 3.9.1939.

¹¹⁸⁴ *Зета* од 12.11.1939: Интервенцијом председника Беговића сума је повећана са 650.000 на 800.000 динара, што је у писању анонимног сарадника листа „Зета“ истакнуто као недовољан износ који треба повећати „бар још 200.000-колико би било довољно да се у Подгорици подигне давно очекивана Берза рада за којом вапију црногорски радници и сви они који овамо долазе ради рада и зараде“.

¹¹⁸⁵ *Глас Боке* од 8.2. и 18.4.1936.

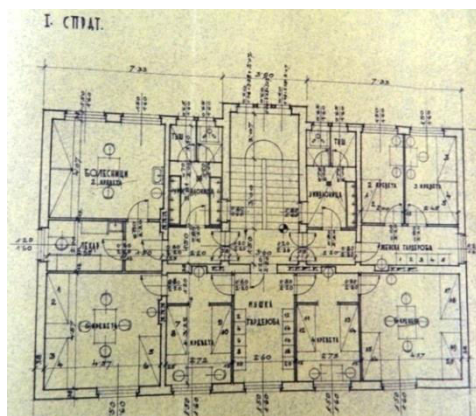
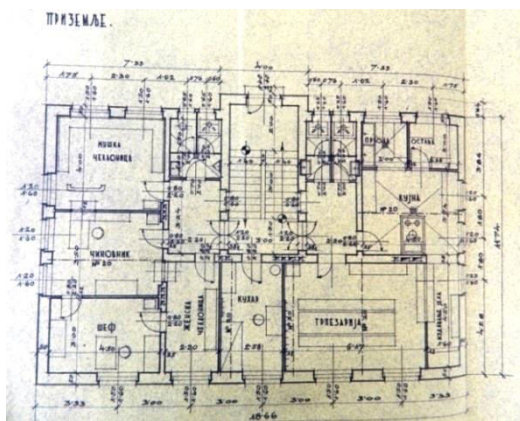
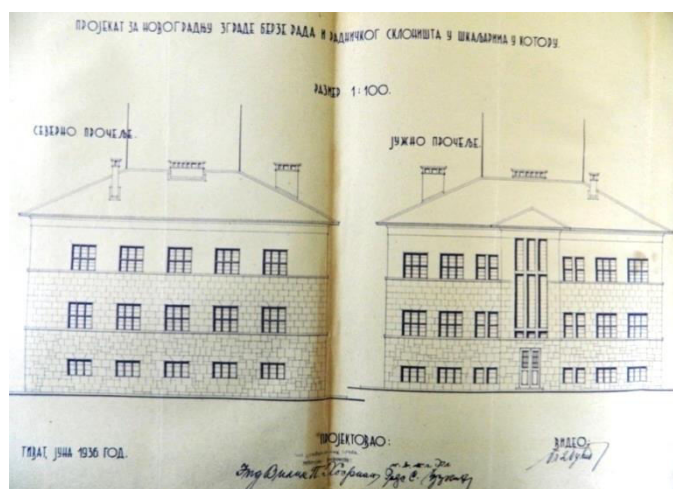
¹¹⁸⁶ *Глас Боке* од 28.9.1935.

¹¹⁸⁷ *Глас Боке* од 3.10.1936.

¹¹⁸⁸ Огласе лицитација за градњу објављивали су током 1936/37. године *Зетски гласник* и *Глас Боке*; *Глас Боке* од 19.6.1937: Из тог разлога Грађевни одбор Градског поглаварства упутио је предлог Министарству социјалне политике да се предрачунска сума повећа с обзиром на повећање цијена грађевинског материјала, „како би се могла склопити директна погодба са једним поузданим предузимачем те с изградњом започело још овог љета.“

¹¹⁸⁹ *Правда* од 8.8.1937.

Године 1937. склопљен је уговор са грађевинским предузећем „Иванишевић“ из Сплита, које је радове изводило 1937-39. године.¹¹⁹⁰ Дом Јавне берзе рада у Котору довршен је и потом свечано отворен 14.5.1939. године у присуству министра социјалне политике и народног здравља.¹¹⁹¹ Овом догађају посебну пажњу посветио је „Глас Боке“ у којем је тим поводом, између осталог, забиљежено да которски „Дом Јавне берзе рада, први у Зетској бановини, саграђен најмодерније и са свим хигијенским условима“ има просторије експозитуре Јавне берзе рада, већи број соба за преноћиште радника по минималној цијени, кухињу и купатило које ће моћи да користе и радници и грађанство.¹¹⁹²

Прилог 137, 1-3 Зграда Берзе рада и радничког склоништа у Шкаљарима у Котору, Пројекат, инж. Вилим Хофман, 1936, изгледи, основа приземља и првог спрата (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

¹¹⁹⁰ *Глас Боке* од 21.8, 9.10. и 13.11.1937;

Глас Боке је и од марта до јула 1938. године извјештавао о овим радовима.

¹¹⁹¹ *Зетски гласник* од 20.5.1939.

¹¹⁹² *Глас Боке* од 6.5. и 13.5.1939.

Прилог 137, 4-5 Зграда Берзе рада и радничког склоништа у Шкаљарима у Котору, изгледи главне фасаде, 2018. (Слађана Жуњић)

Зграда за Берзу рада и радничко склониште у Котору подигнута је према пројекту који је јуна 1936. године осмислио инжењер-пуковник Вилим П. Хофман, шеф Грађевинског уреда команде Поморског арсенала (Прилог 137, 1-3).¹¹⁹³ Каснијим преправкама и доградњама значајно је промијењен првобитни изглед објекта који се данас користи за вишепородично становање (Прилог 137, 4-5).

Хофмановим пројектом планирана је изградња двоетажне зграде кубичне форме са четвороводним кровом, чије је приземље намијењено за чекаонице, просторије за чиновника и шефа, кухињу, трпезарију и додатне одаје, а спратни дио за собе са два, три, четири и шест кревета, гардеробе, умиваонице и посебну просторију за љекара. У решењу основе спрата и фасада примијењен је академски принцип осне симетрије. Спратност зграде истакнута је на фасадама раздјелним вијенцима и постепеним ублажавањем камене рустике до њеног изостављања на другој етажи. Фасадне површине рашчлањене су једноставним правоугаоним прозорским отворима, мањих димензија на приземљу и већих на спратовима. Тродјелна композиција јужне фасаде креирана је истицањем централног ризалита који је завршен троугаоним кровним тимпаноном. На њему је изведен једноставно

---

¹¹⁹³ *Пројекат за новоградњу зграде Берзе рада и радничког склоништа у Шкаљарима у Котору*, инжењер-пуковник Вилим Хофман, Тиват јуна 1936, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котору: На плану се осим инж. Хофмана потписао и Раде С. Ђукић, могуће сарадник у његовој изради.

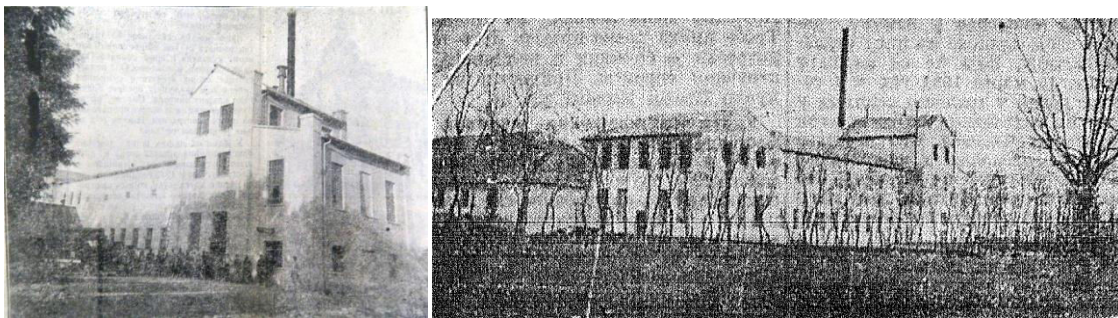
обликован портал и тродјелни прозорски сегмент тракасте форме у стилу модерне архитектуре, намијењен освјетљењу степенишног простора.

ИНДУСТРИЈСКО - ПРОИЗВОДНИ И ПОЉОПРИВРЕДНИ КАПАЦИТЕТИ

Током четврте деценије XX вијека на територији Црне Горе је саграђено неколико фабричких зграда, међу којима се посебно истичу новоградње у которском насељу Шкаљари које се тада развијало у индустријски дио града. Подигнуте су и зграде за електричне централе у Пљевљима и Беранама, на Цетињу Бановинска штампарија „Обод“, објекти мрестилишта на ријеци Зети код Никшића и Црном језеру код Жабљака, а касних тридесетих година житни силоси у Подгорици, Никшићу, Беранама и Колашину. У циљу унапређења здравствено-хигијенских прилика радило се и на изградњи нових месарница, кланица и сличних објеката.

ФАБРИКЕ

Пивара „Требјеса“ у Никшићу, чије је подизање завршено 1911. године, за вријеме окупације била је уништена и претворена у касарну. Обновљена је до краја 1930. и затим је почела са радом 1931. године (Прилог 138, 1-2).¹¹⁹⁴

Прилог 138, 1-2 Обновљена пивара „Требјеса“ у Никшићу
(Слободна мисао од 21.9.1930) (Политика од 8.3.1931)

---

¹¹⁹⁴ Слободна мисао од 21.9.1930: Основана је и обновљена као акционарско друштво; Политика од 2.12.1930; Политика од 8.3.1931: Обнова је коштала око 12 милиона динара.

У периоду 1903-1918. године у Подгорици је радила фабрика дувана, која је после Првог свјетског рата демонтирана и умјесто ње је установљена Дуванска станица.¹¹⁹⁵ Радове на обнови дијела зграде Монополског стоваришта дувана, подигнуте на обали Рибнице преко пута Старог града, која је претходно била веома оштећена у пожару, изводио је средином четврте деценије XX вијека инжењер Глигорије Вукчевић. Ови радови су довршени до јуна 1935, када је зграда почела да се користи за стовариште непрерађеног дувана и соли.¹¹⁹⁶

Током друге половине тридесетих година подигнути су и нови објекти, након што је Управа државних монопола донијела одлуку о изградњи двије зграде до Дуванске станице, за административно пословање и за чиновничке станове.¹¹⁹⁷

Министар финансија је одобрио планове и кредите, а затим су радови на градњи магацина-петоспратнице за смјештај непрерађеног дувана и зграде са становима за монополске чиновнике почели средином 1937. и били извођени до краја 1938. године.¹¹⁹⁸ У литератури је истакнуто да је зграду Монопола пројектовао инжењер Глигорије Вукчевић,¹¹⁹⁹ као и да је на конкурс добио да изведе зграду Монопола дувана која је са зградом Гимназије тада била највећа у граду.¹²⁰⁰

Модерна дестилерија уља у Котору подигнута је заузимањем браће Вучковић 1935. године, када је у комплексу постојећих објеката фабрике сапуна „Ривиера“ у Шкаљарима саграђена нова велика зграда и потом почело монтирање машинских инсталација најмодернијег типа (Прилог 139-2).¹²⁰¹ Током наредне 1936. године у фабрици „Ривиера“, чије су постојеће просторије биле мале за смјештај новонабављеног котла, у непосредној близини фабричког димњака грађена је још једна нова зграда.¹²⁰² Крајем исте године најављено је и подизање нове зграде

---

¹¹⁹⁵ Љубомир Ивезић, *Поведена је акција да се у Подгорици поново подигне фабрика дувана*, *Време* од 21.5.1940.

¹¹⁹⁶ *Зета* од 9.7.1933, *Зета* од 20.1, 17.3, 31.3, 14.4, 28.4, 14.7. и 22.9.1935, *Слободна мисао* од 7.4.1935, *Зета* од 28.6.1931: Објављена је фотографија Старог града у Подгорици на којој се види и зграда Монополског стоваришта непрерађеног дувана.

¹¹⁹⁷ *Зета* од 7.1.1937.

¹¹⁹⁸ *Зета* од 1.8. и 5.9.1937, *Зетски гласник* од 29.1.1938, *Зета* од 21.8. и од 4.12.1938.

¹¹⁹⁹ Светозар Пилетић, *Сага о Подгорици...*, 410.

¹²⁰⁰ *Лексикон неимара...*, 79.

¹²⁰¹ *Глас Боке* од 14.12.1935.

¹²⁰² *Глас Боке* од 28.6.1936.

фабрике покућства „Лада“ у Шкаљарима „која ће бити веома пространа, а по свом уређају једна од најмодернијих у земљи.“¹²⁰³

Нови радови на фабричким постројењима у Шкаљарима извођени су током 1938-39. године. Грађена је нова фабрика глицерина власника браће Вучковић, а у близини Војне болнице нова фабрика намјештаја Антуна Шмита, власника фабрике покућства „Лада“. Ове зграде биле су довршене до фебруара 1939. године, када су изведене пробе у новоподигнутој фабрици глицерина и завршени радови на дрвеној кровној конструкцији на новој згради творнице А. Шмита.¹²⁰⁴

Подизање нових фабричких постројења, уз градњу хотела „Славија“, нове Берзе рада и почетак радова на новој гимназији, оцијењено је од стране анонимног сарадника „Гласа Боке“ као допринос развоју Шкаљара у „напредно предграђе Котора.“¹²⁰⁵

На планској документацији за радове у комплексу фабрике „Ривиера“ браће Вучковић који су наведени као реконструкција и надоградња јула 1938. године радио је овлашћени грађевински инжењер Глигорије Вукчевић (Прилог 139-1).¹²⁰⁶

Будући да сачувани цртежи пројекта не пружају довољно јасне податке о планираним и изведеним радовима у фабричком комплексу, претпоставка према којој би се Вукчевићев план из 1938. године могао односити на радове на новој фабрици глицерина извођене 1938-39. захтијева даље истраживање. Радови на доградњи у фабрици „Ривиера“ планирани су за извођење и 1940. године.¹²⁰⁷

„Ривиера“, фабрика за производњу сапуна, свијећа, кристалне соде и рафинерија уља браће Вучковић данас се налази у руинираном стању (Прилог 139-2).

---

¹²⁰³ *Глас Боке* од 24.12.1936.

¹²⁰⁴ *Глас Боке* од 10.9.1938. и 18.2.1939.

¹²⁰⁵ Аноним, *Нове фабрике у Шкаљарима*, *Глас Боке* од 10.9.1938.

¹²⁰⁶ *План зграде у комплексу творнице сапуна „Ривиера“ браће Вучковић-Котор*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор: Сачувани су цртежи основа подрума и приземља објекта у виду ћириличног слова „Г“ и нови изглед pročела фабрике од 5.7.1938, статички прорачун за реконструкцију творнице „Ривиера“, ситуациони план надоградње фабрике браће Вучковић у Шкаљарима; Прегледани су и ревидовани 18.7.1938. у Техничком одјељењу Цетиње од стране арх. Љ. Кнежевића.

¹²⁰⁷ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Градско поглаварство Котор доставило је 18.6.1940. године Техничком одјељењу Банске управе *Пројекат за доградњу код фабрике „Ривиера“ у Котору*. Техничко одјељење је убрзо вратило предмет на допуну, да га потпише овлашћено лице, стави печат и број регистра.

Прилог 139-1 Творница „Ривиера“ браће Вучковић у Котору, Пројекат, инж. Глигорије Вуччевић, нови изглед pročелја (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Прилог 139- 2 Зграде бивше фабрике „Ривиера“, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

ЕЛЕКТРИЧНЕ И ХИДРОЦЕНТРАЛЕ

Почетком четврте деценије XX вијека Беранска општина је расписала конкурс за подизање електричне централе, градске мреже и осталих постројења којом би се могле користити и сусједне вароши Андријевица, Рожаје и Бијело Поље, са роком за примање понуда до 1.8.1931. године.¹²⁰⁸ Исто питање актуелизовано је крајем

¹²⁰⁸ Политика од 22.7.1931.

1934, а затим и крајем 1935. године ¹²⁰⁹ када су јавним огласом позвани рефлектанци на подношење понуда за подизање електричне централе за освјетљење вароши Беране, која је тада имала око 3.300 становника и нешто више од 500 кућа.¹²¹⁰

До марта 1939. општина Беране је извела сва потребна постројења за електрификацију вароши,¹²¹¹ а стручна комисија Банске управе затим примила зграду електричне централе која је званично пуштена у рад (Прилог 140-5). Тим поводом је у „Политици“ објављено да је планове и пројекат израдио Миодраг Николић, инжењер из Београда,¹²¹² док су радове изводили Гаврило Цемовић, инжењер из Берана и Карло Јост,¹²¹³ инжењер из Београда.¹²¹⁴

Пројекат електричне централе у Беранама, припремљен маја 1938. године у Канцеларији за пројектовање и техничко вођење грађевина инжењера Ђорђа Лазаревића у Београду, чува се у ДАЦГ.¹²¹⁵ Његов саставни дио чине пројекти за машинску кућу и стан главног машинисте које је осмислио архитекта Петковић, чије је име забиљежено на цртежима нечитко осим почетних слова „Др“. ¹²¹⁶ Кућа главног машинисте (Прилог 140, 1-2) планирана је као једноставно обликована, мања приземна грађевина зидана опеком над каменим соклом, димензија основе 12×5 метара. Њена главна фасада ријешена је симетрично, са пространим

---

¹²⁰⁹ *Политика* од 13.9. и 27.9.1934, *Зетски гласник* од 30.10. и 14.12.1935.

¹²¹⁰ *Зетски гласник* од 14.9.1935, *Политика* од 26.9.1935.

¹²¹¹ *Зетски гласник* од 1.7.1939.

¹²¹² Николић Н. Миодраг, маш. електр. инж, дипломирао на Техничком факултету у Београду 1927. године. Видјети: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 41.

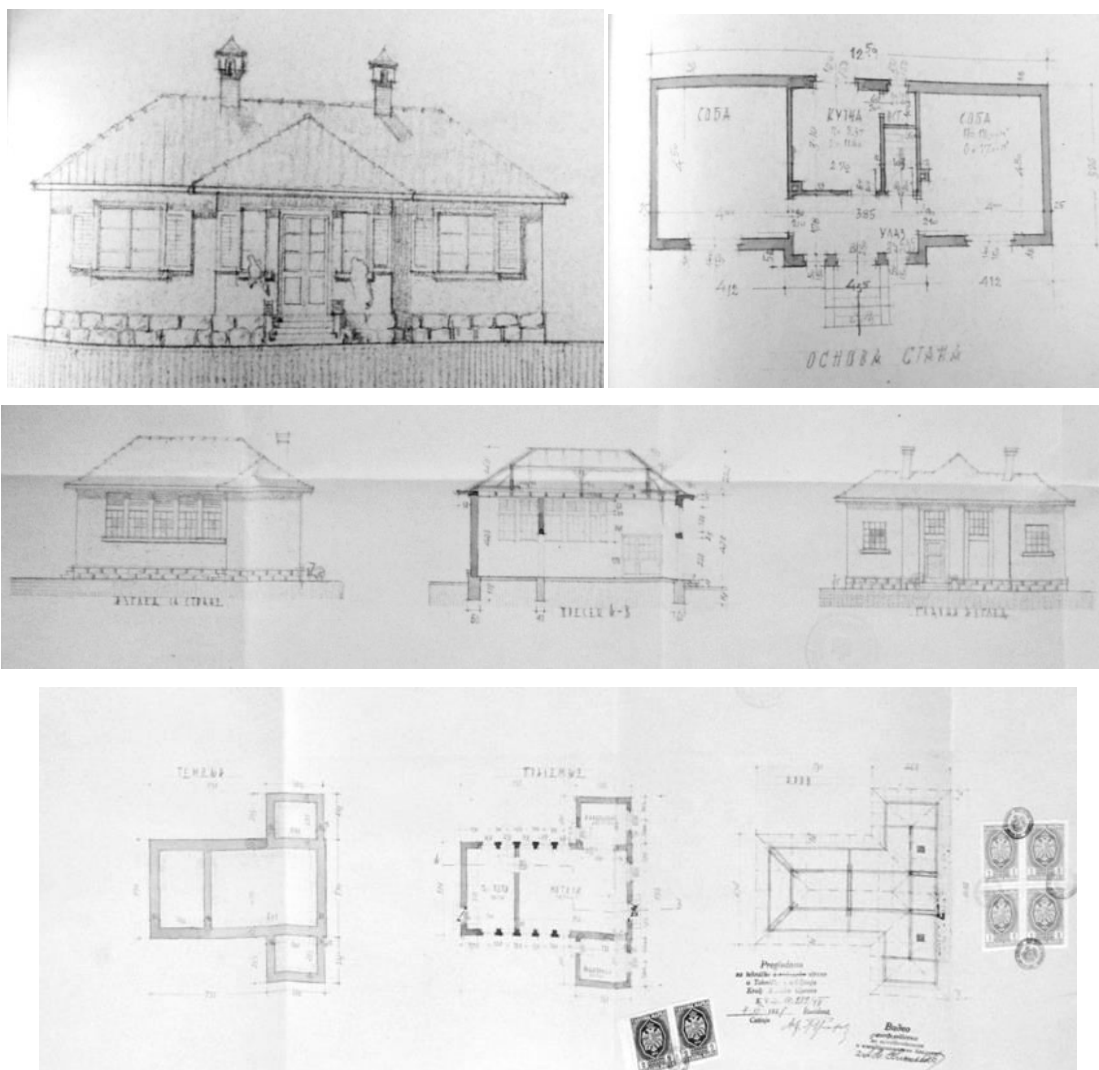
¹²¹³ Јост Карло, електротехн. инж, дипломирао на Вис. техн. школи у Штутгарту-Њемачка, диплома је нострификована решењем Савета Техничког факултета бр. 9572 од 12.1.1934. године. Видјети: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., XXVIII.

¹²¹⁴ *Политика* од 27.7.1939.

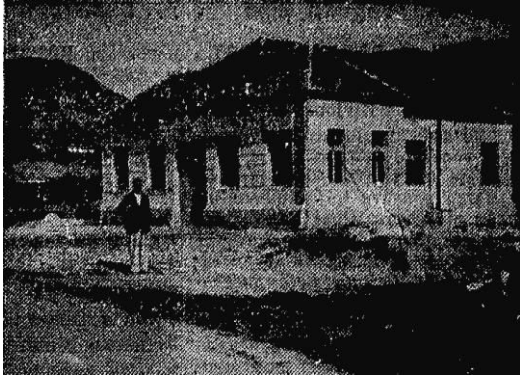
¹²¹⁵ *Електро-машински елаборат/Пројекат за електричну централу у Беранама*, Канцеларија инжењера Ђорђа Лазаревића у Београду, мај 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље: Прегледан је у Техничком одјељењу Банске управе на Цетињу 4.6.1938. године-ревидовао га је арх. Л. Плахов, а потписао за шефа Одсека за архит. и електромашин. послове арх. Љ. Кнежевић. Уз овај пројекат приложен је и план вароши Беране у размјери 1:2 000 и технички опис.

¹²¹⁶ Могуће је да је ријеч о архитекти Драгомиру В. Петковићу. Видјети: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 43: Рођен је у Крагујевцу 1904. године. Дипломирао је на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду октобра 1928. године.

прозорима са двокрилним капцима и централним улазним дијелом наглашеним троугаоним забатом на нивоу крова. Машинска кућа (Прилог 140, 3-4) је конципирана као приземни објекат завршен косим кровом, основе налик слову „Т“, у којем су планиране двије главне просторије за машинска постројења и двије мање на угловима за канцеларије. Требало је да буде зидана на исти начин као кућа главног машинисте. Њене једноставно обликоване фасаде перфориране су већим бројем прозорских отвора квадратичне структуре, који су на бочним зидовима повезани у виду хоризонталне траке у модерном маниру.

Прилог 140, 1-2 Кућа за главног машинисту Електричне централе у Беранама, Пројекат, арх. Др. Петковић, 1938, изглед главне фасаде и основа стана; Прилог 140, 3-4 Машинска кућа Електричне централе у Беранама, Пројекат, арх. Др. Петковић, 1938, изгледи фасада, пресјек и основе (ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље)

Прилог 140-5 Зграда електричне централе у Беранама (*Политика* од 27.7.1939)

Прилог 141 Прва електрична централа у Пљевљима (*Историја Пљеваља, Пљевља* 2009)

Зграда прве електричне централе у Пљевљима саграђена је у Шеварима 1936. године (Прилог 141). Претходно је општинска управа за ову сврху закључила зајам код Хипотекарне банке.¹²¹⁷

Прва електрична централа на селу у Зетској бановини подигнута је крајем 1938. године у Савином Пољу на ријеци Бистрици, недалеко од Бијелог Поља, вароши која у овом периоду није имала електрично освјетљење.¹²¹⁸

Централна регија Црне Горе, тј. Даниловградски, Никшићки и Подгорички срез требало је да добију освјетљење реализацијом новог пројекта хидроцентрале на Зети. Овим пројектом било је предвиђено подизање двије хидроцентрале, једне на извору Зете и утоку Перућице и друге у Бјелопавлићима у мјесту Слап на којем вода прави мали пад, као и неколико пумпних станица помоћу којих би се вода разносила. Израдили су га стручњаци на челу са Целегином, начелником Хидротехничког одјељења Министарства грађевина.¹²¹⁹ Прво је планирано извођење велике хидроцентрале на Слапу код Никшића помоћу које би се вода разносила пумпним станицама и наводњавала равница, а варош Даниловград и Даниловградски срез добили освјетљење.¹²²⁰ Брана на Слапу на ријеци Зети

---

¹²¹⁷ *Историја Пљеваља...*, 323-324: Радилa је до 1950. године, када је у Догањама монтирана нова и већа термоелектрана.

¹²¹⁸ *Политика* од 10.10.1938: „Централа је грађена врло солидно, на реци Бистрици, и коштала је око 30.000 динара“; *Слободна мисао* од 12.12.1938.

¹²¹⁹ *Политика* од 5.3.1939.

¹²²⁰ *Политика* од 19.11.1938.

грађена је током 1939. и била је завршена до марта 1940. године (Прилог 142).¹²²¹ Затим су средином 1940. расписане двије оферталне лицитације за подизање зграде хидроцентрале на Слапу, двије пумпне станице и двије зграде за становање особља.¹²²² Радови су, дакле, започети крајем четврте деценије XX вијека. Хидроелектрана „Слап Зете“ у потпуности је завршена 1952. године.¹²²³

Прилог 142 Брана за хидроцентралу на Слапу Зете (Политика од 3.4.1940)

БАНОВИНСКА ШТАМПАРИЈА „ОБОД“ НА ЦЕТИЊУ

С обзиром на повећани капацитет рада Бановинске штампарије „Обод“ на Цетињу, последњих година четврте деценије XX вијека подигнута је нова зграда намијењена специјално за њене потребе (1937-40).

Зграда штампарије коју је пројектовао бановински архитекта Лав Плахов планирана је за извођење на плацу у центру града, недалеко од старог Двора, Биљарде и Манастира.¹²²⁴ Имала је подрумски простор за дрва, приземље намијењено смјештају радионица и спрат резервисан за канцеларије и стан за управника са посебним улазом и степеништем. Планирано је да зидови буду изведени од ломљеног камена, међуспратне и таванске конструкције од армираног бетона, унутрашње степенице од вјештачког а спољашње од природног камена,

---

¹²²¹ Политика од 29.8.1939. и 3.4.1940.

¹²²² Време од 11.5. и 20.6.1940, Зетски гласник од 1.6.1940.

¹²²³ www.epcg.com/o-nama/istorija.

¹²²⁴ Н.Д., *На Цетињу се зида нова зграда у којој ће бити смештена бановинска штампарија Обод*, Правда од 17.7.1937; Према идејној скици за уређење простора око Споменика краљу Александру (1940), Бановинска штампарија се налазила на Масариковом тргу (Прилог 193-2), у: ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 31 - Срез цетињски.

као и цјелокупно унутрашње уређење и опремање зграде неопходно за рад штампарије.

Извођење радова, које је према плану и предрачуну износило око милион динара, додијелено је грађевинском предузећу „Тавчар“ из Љубљане. Након неколико оферталних лицитација расписаних 1936-37. године,¹²²⁵ радови су почели априла 1937.¹²²⁶ и трајали су током 1938. и 1939. године.¹²²⁷ Бановинским буџетом за 1940/41. била су одређена средства потребна за њено уређење и снабдјевање инвентаром.¹²²⁸

СИЛОСИ И ЖИТНИ МАГАЦИНИ

Уредбом о грађењу житних силоса предвиђено је оснивање привилегованог акционарског друштва за њихово грађење и експлоатацију са капиталом од 220 милиона динара, чији би већински акционари били држава и државне установе (95%), а мањински задружни савези и евентуално приватна лица (5%). На овај начин било је омогућено подизање густе мреже силоса, и то не само оних намијењених извозној трговини, већ и обезбјеђивању исхране у појединим крајевима.¹²²⁹ Акционарско друштво за силосе, које је основано 1938. године, планирало је подизање 45 силоса и хладњача у цијелој држави у крајевима оскудним у житу, укључујући и потрошне силосе за снабдијевање житом на

---

¹²²⁵ Прва офертална лицитација за градњу зграде Бановинске штампарије „Обод“ на Цетињу-земљани, груби зидарски и изолациони радови по предр. суми од 450 000 динара заказана је за 23.10.1936., потом друга за 14.11.1936. и трећа за 5.12.1936. године. Затим је поново прва оф. лиц. заказана за 25.1.1937. по измијењеном предрачуну од 420.000 динара, потом друга за 16.2.1937. године, како је објављивано у *Зетском гласнику* и *Зети*.

¹²²⁶ *Зетски гласник* од 24.4.1937.

¹²²⁷ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1938. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Елаборат о наставку градње одобрен је јула 1938; Прва офертална лицитација за наставак радова на подизању Бановинске штампарије „Обод“ на Цетињу, по предр. суми од 400.000 динара, заказана је за 20.8.1938, затим поново прва оферт. лиц. за 17.7.1939. године, како је објављивано у *Зетском гласнику*;

Зетски гласник од 12.8.1939: Радови на довршењу зграде Бановинске штампарије су настављени.

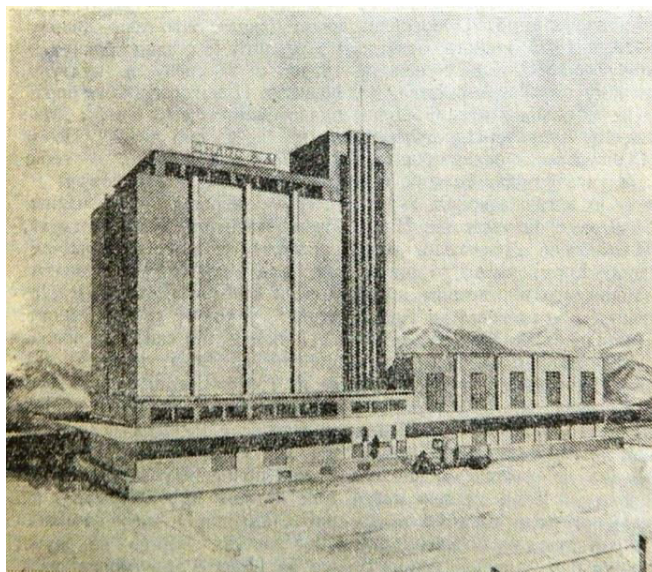
¹²²⁸ *Зетски гласник* од 30.3.1940.

Душан Мартиновић наводи да је после Другог свјетског рата на Доњем пољу саграђен Дом културе који је 1963. године адаптиран за потребе Штампарско-издавачког предузећа „Обод“, Видјети: *Постанак и развитак насеља...*, 49-50.

¹²²⁹ *Политика* од 6.4.1938.

територији Зетске бановине, у Беранама, Подгорици, Никшићу, Рашкој, Прибоју и Горажду.¹²³⁰

Планирано је да први силос у Зетској бановини буде подигнут у Никшићу (Прилог 143). У том циљу су припремљени планови и расписана је лицитација средином 1939. године.¹²³¹ Према програму Друштва за подизање силоса за 1940. годину, требало је изградити објекат капацитета од 350 вагона. Након лицитације одржане 6.7.1940. године,¹²³² радове је изводило предузеће инжењера Гончарова.¹²³³ Зграда силоса у Никшићу пројектована је у стилу модерне архитектуре. Слободније обликована асиметрична композиција објекта разубеђене структуре и прочишћене декоративне обраде фасадних површина, сведене на геометријски стилизовану архитектонску пластику, равног крова и посебно истакнуте надстрешнице, ефектно је акцентована асоцијацијом на облик воза (машине).

Прилог 143 Силос у Никшићу (Слободна мисаод 5.5.1940)

Силос у Подгорици саграђен је поред пруге Подгорица-Плавница, при крају Ђемовског поља, као први силос у Краљевини Југославији (Прилог 144, 1-2).

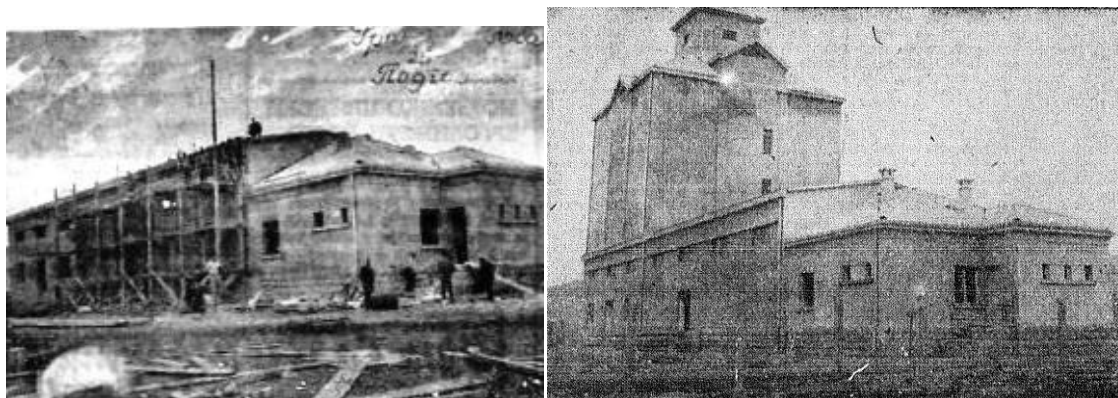
¹²³⁰ *Зетски гласник* од 31.12.1938; *Зета* од 5.3.1939, *Политика* од 23.8.1939; *Слободна мисао* од 5.5.1940.

¹²³¹ *Слободна мисао* од 7.5.1939, *Зетски гласник* од 1.7. и 26.8.1939.

¹²³² *Слободна мисао* од 5.5. и 6.7.1940.

¹²³³ *Зетски гласник* од 24.8.1940.

Изградило га је грађевинско предузеће „Југорад“ из Београда инжењера Василија Гончарова 1939-40. године, под надзором инжењера М. Јеротијевића. Објекат капацитета од 250 вагона житарица (2.500 тона) имао је 12 одјељења. Планом је било предвиђено да посједује елеватор за транспорт и преношење жита у поједине ћелије, направе за чишћење и провјетравање, хангар за смјештај робе намијењене промету, стамбене зграде и прилазе за кола и жељезницу.¹²³⁴ Његова градња је завршена августа 1940. године.¹²³⁵ Изведен је објекат који се састоји од вертикалног корпуса, наглашеног централном поставком кровног надзитета у виду куле и нижег дијела чије се масе пружају по хоризонтали. Архитектонска концепција силоса у Подгорици, једноставно обликованих фасадних површина и отвора, чији поједини елементи попут рустике сокла, троугаоних кровних забата и централне куле показују и неоромантичарске реминисценције елемената средњовјековне архитектуре, сродна је концепцији пројектоване зграде за силос у Беранама (Прилог 145).

Прилог 144, 1-2 Потрошни силос у Подгорици, изглед у току изградње, изграђени објекат
(Време од 4.7.1940) (Политика од 4.11.1940)

Радове на изградњи силоса у Беранама, капацитета од 150 вагона жита, изводило је предузеће Гончарова током 1940. године.¹²³⁶ У ДАЦГ фрагментарно је сачуван пројекат силоса који је био припремљен августа 1939. године (Прилог 145).¹²³⁷

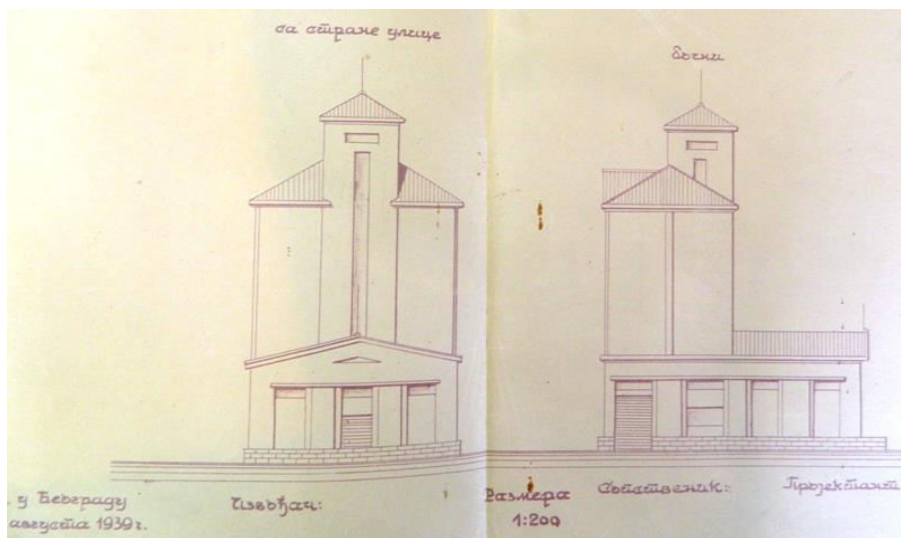
¹²³⁴ *Зета* од 28.5.1939. и 21.1.1940, *Политика* од 8.7.1939, *Време* од 8.9.1940.

¹²³⁵ *Зета* од 24.8.1940, *Политика* од 15.9. и 4.11.1940.

¹²³⁶ *Зета* од 21.1. и 24.8.1940, *Време* од 10.4.1940.

¹²³⁷ *Пројекат силоса у Беранама од 1500 тона запремине*, Београд августа 1939, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело

Пројектован је објекат прочишћених фасадних површина перфорираних једноставним правоугаоним отворима, на којем је истакнут камени сокл, коси кров и троугаони тимпанонски завршеци главне фасаде који асоцирају на изглед прочеља храма. У поређењу са пројектом силоса у Никшићу, представља решење умјерено модернизованог израза и мањих димензија.

Прилог 145 Силос у Беранама, Пројекат, 1939, изгледи

(ДАЦГ, Фонд Краљ. Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље)

Уочи Другог свјетског рата подигнут је и силос у Колашину, на улазу у град поред ријеке Свињаче, као једноставан приземни објекат правоугаоне основе покривен двоводним кровом.¹²³⁸

Била је одобрена и градња житног магацина у Бијелом Пољу, капацитета од 50 вагона, чији је план довршаван средином 1940. године, када је најављен и почетак изградње.¹²³⁹ У истом периоду почела је и изградња житног магацина у Бару, капацитета 40 вагона, у извођењу а.д. „Силос“.¹²⁴⁰

Поље: Сачувани су цртежи изгледа бочне и уличне стране на којима није назначено име пројектанта.

¹²³⁸ Драгиња Кујовић, Културно наслеђе Колашина..., 46.

¹²³⁹ Политика од 4.8.1940, Слободна мисао од 18.8.1940.

¹²⁴⁰ Време од 27.9.1940.

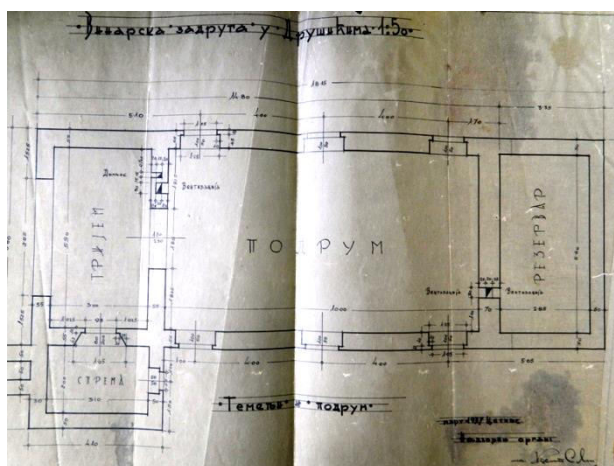
ЗГРАДЕ ЗА РИБАРСКЕ И ВИНОГРАДАРСКЕ ЗАДРУГЕ И МРЕСТИЛИШТА

Током четврте деценије на подручју Приморја и Скадарског језера грађено је неколико зграда за рибарске и виноградарске задруге, на Светом Стефану, у Друшићима, Врањини, Додошима.

Виноградарска задруга у Друшићима основана је 1935. године у циљу рационалног искоришћавања винограда и узајамног помагања виноградара.¹²⁴¹

Крајем исте године одобрено је извођење радова на изградњи њене зграде према претходно припремљеном пројекту (Прилог 146). Надзор је додијељен Косту Лигутићу, техничару Техничког одјељења Банске управе, истовремено са надгледањем радова на градњи Рибарске задруге у Врањини и Додошима.¹²⁴²

Познато је да је грађена и зграда Рибарске задруге на Светом Стефану, чији темељи су постављени средином 1933. године.¹²⁴³

Прилог 146 Нацрт темеља и подрума Винарске задруге у Друшићима
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски)

Банска управа је током 1937. године спровела одређене активности у циљу заштите и унапређења рибарства, будући да је рибљи фонд у црногорским ријекама услед неадекватног излова био веома угрожен, а пастрмка чувена по свом квалитету скоро уништена. Већ почетком 1938. године подигнуто је модерно

¹²⁴¹ Цетињски одјек од 4.9.1935.

¹²⁴² Нацрт темеља и подрума Винарске задруге у Друшићима и документ Техничког одјељења 28042/35, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски.

¹²⁴³ Глас Боке од 17.6.1933.

мрестилиште на ријечи Зети на Видровану, у Горњем Пољу код Никшића, намијењено узгоју икре пастрмке у сврху порибљавања језера и ријека централног дијела Бановине. У њему су инсталирани најмодернији апарати (Прилог 147).¹²⁴⁴

Главна зграда, једноставно обликована и завршена четвороводним кровом, на којој је посебно наглашена камена, рустична обрада фасадних површина на нивоу приземља, саграђена је у духу народне градитељске традиције.

Претходно је, за потребе узгоја и размножавања пастрмке, било подигнуто мрестилиште на Црном језеру код Жабљака. Након неколико година рада затворено је 1936. због спора око власништва над језером између Банске управе и дијела локалног становништва. Зграда мрестилишта је у потпуности настрадала у пожару средином 1937. године.¹²⁴⁵

Прилог 147 Мрестилиште на ријечи Зети у Горњем Пољу код Никшића (*Политика* од 19.2.1938)

КЛАНИЦЕ, МЕСАРНИЦЕ И СРОДНИ ОБЈЕКТИ

Градска кланица у Херцег Новом, пространа и уређена хигијенски, изграђена је у Мељинама поред истоимене ријечице на 500 метара удаљености од мора, 1935-36. године. Модерно је опремљена и почела је са радом 1936, када је у „Гласу Боке“ описана као „најмодернија на нашој обали по свом уређају.“¹²⁴⁶

---

¹²⁴⁴ *Правда* од 27.6. и 22.9.1937, *Политика* од 19.2.1938.

¹²⁴⁵ *Политика* од 13.6.1937.

¹²⁴⁶ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 133; *Политика* од 31.3.1935; Оглас лицитације за подизање општинске кланице у Херцег Новом по предрачунској суми од око милион динара, заказане за 14.5.1935. у канцеларији Градског поглаварства у Херцег Новом објављен је у *Зетском гласнику*; *Глас Боке* од 7.3.1936, *Политика* од 8.3.1936, *Зетски гласник* од 14.3.1936.

Велика, хигијенски уређена кланица и месарница у Подгорици отворена је 1.11.1937. године.¹²⁴⁷ Након што је општина вотирао кредит од 250.000 динара, радови на њеној изградњи почели су средином 1936. и извођени су током 1937. године.¹²⁴⁸ У савременој штампи описивана је „као прва и једина хигијенски уређена кланица и месарница у читавој Зетској бановини“. Нови објекат основе сличне ћириличном слову „Г“ подигнут је на мјесту старе кланице на ријеци Рибници, код моста између Старе и Нове вароши. На приземљу се налазила кланица, на спрату месарница са 21 кабином, а са страна објекта велики базен за воду и бунар за допунско водоснабдијевање у случају да Рибница пресуши. У њему је постојала и канцеларија за ветеринара и дежурног градског чиновника задуженог за сузбијање кријумчарења и рада бесправних занатлија.¹²⁴⁹ Пројектовање и изградњу Месаре у Подгорици литература наводи као дјело инжењера Велише Поповића (1928).¹²⁵⁰

Средином 1940. године Градско поглаварство је завршило подизање рибарнице у Подгорици која се налазила на обали ријеке Рибнице поред парка, до мљекарнице.¹²⁵¹

Нова кланица у Рисну, чије је довршење најављено крајем 1937. године, саграђена је на западној страни вароши.¹²⁵² Исте године изведени су припремни радови на терену одређеном за нову кланицу у Котору, у горњем току ријеке Шкурде.¹²⁵³ Технички елаборат за подизање кланице припремио је још 1930. године инжењер Нестор Сеферовић, професор средње Техничке школе у Београду, на захтјев которске општинске управе. Градско вијеће је потом одредило мјесто њене изградње иза Црногорског пазара, на којем су у јесен 1937. били завршени

---

¹²⁴⁷ *Политика* од 2.11.1937.

¹²⁴⁸ *Зета* од 5.7. и 19.7.1936; Лист *Зета* пратио је извођење ових радова од новембра 1936. до априла 1937. године.

¹²⁴⁹ *Зета* од 31.10.1937;

Ј.П.В., *Подгорица, привредни центар и плућа Зетске бановине, Политика* од 23.7.1936.

¹²⁵⁰ Лексикон неимара..., 324.

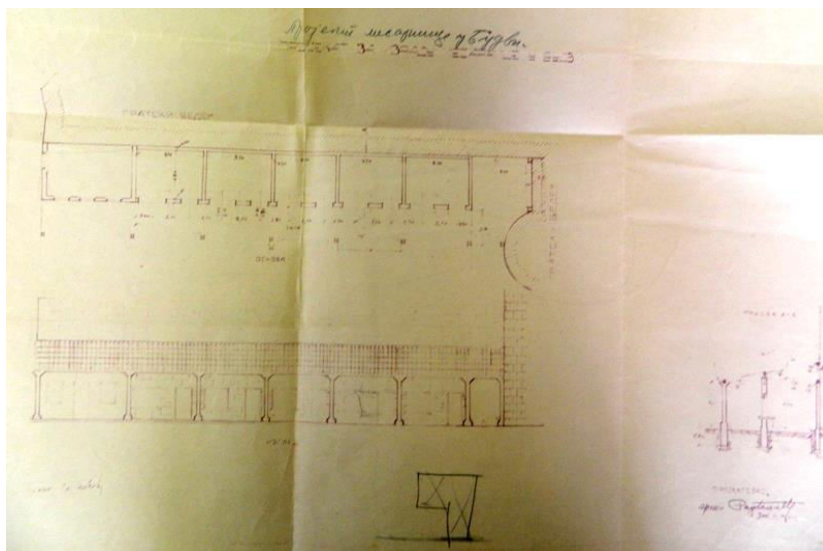
¹²⁵¹ *Зета* од 14.7.1940.

¹²⁵² *Глас Боке* од 4.12.1937.

¹²⁵³ *Глас Боке* од 18.9.1937.

припремни радови, нивелисање и снимање терена.¹²⁵⁴ Одређене податке који упућују на даље активности у вези са пројектном документацијом могуће је наћи у дјеловоднику Петра Вукотића за 1939. годину.¹²⁵⁵

Подизање нове општинске кланице у Беранама планирано је у непосредној близини вароши, „према нацрту који је урадио технички архитект Миодраг Карацић.“ Објекат кланице требало је да буде изграђен од камена и да има шест одјељења.¹²⁵⁶ Крајем 1935. године, за извођење радова према овом нацрту усвојеном 1934. године, општинска управа је набавила материјал и осигурала кредит за подизање двије међусобно одвојене зграде за кланицу и продавницу меса. Почетак радова био је најављен за прољеће 1936. године.¹²⁵⁷

Прилог 148 Месарница у Будви, Пројекат, арх. Радован Белић, 1930.

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор).

Пројектом месарнице у Будви архитекте Радована Белића из 1930. године планирано је подизање приземног објекта уз градски бедем, сачињеног од седам

¹²⁵⁴ Аноним, *Нивелисање терена за градњу нове клаонице*, *Глас Боке* од 18.9.1937;

Шта је с которском клаоницом? (Писмо уредништву Богомила Јововића, бившег в.д. председника Градског поглаварства у Котору), *Глас Боке* од 17.9.1938.

¹²⁵⁵ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1939. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Решење о одобрењу Пројекта и цијели предмет упућени су VIII одјељењу Банске управе на даљи рад 13.6.1939. године.

¹²⁵⁶ *Правда* од 5.6.1934.

¹²⁵⁷ *Зета* од 15.7.1934, *Зетски гласник* од 11.12.1935.

једноставних одјељења (Прилог 148).¹²⁵⁸ Оглас лицитације за њену изградњу, заказане за 5.11.1930., био је објављен у „Службеном гласнику Зетске бановине“. Пројекат није реализован, будући да су надлежне власти из Сплита забраниле будванској општини градњу тржнице поред градских зидина.¹²⁵⁹

ХОТЕЛСКИ И ТУРИСТИЧКИ ОБЈЕКТИ

ХОТЕЛИ

Доношење Закона о пореским и таксеним повластицама за хотелску индустрију почетком четврте деценије XX вијека требало је да дјелује подстицајно на развој и унапређење хотелијерства и туризма (јул 1930). Овим законом прописан је и списак о климатским и туристичким мјестима која ће уживати посебне повластице. На њему се налазио и већи број вароши и варошица на црногорској територији: Андријевица, Бар, Будва, Цетиње, Котор, Херцег Нови, Колашин, Никшић, Пераст, Петровац, Подгорица, Рисан, Свети Стефан, Шавник, Улцињ и др.¹²⁶⁰ Неколико година касније министар трговине и индустрије потписао је нови списак туристичких мјеста (1937) којим је њихов број био знатно смањен, са 476 на 281, нарочито с обзиром на хигијенско уређење и могућности за смјештај посјетилаца.¹²⁶¹ Највећи број туристичко-климатских мјеста у Краљевини Југославији налазио се у Дравској бановини, затим у Савској, Приморској, Зетској, Моравској, Вардарској, Дунавској и Дринској, а најмањи у Врбаској бановини. У Зетској бановини их је било укупно 33, од којих 14 у ужем смислу, 16 климатско-приморског, два климатско-планинског карактера и једна бања. У

---

¹²⁵⁸ *Пројекат зграде месарнице у Будви*, арх. Рад. Бељић, Цетиње 26.8.1930, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор.

¹²⁵⁹ *Случај с рушењем будванских зидина*, *Глас Боке* од 20.3.1937: Објављено поводом отварања пролаза на бедемима Старог града за потребе хотела „Балкан“.

¹²⁶⁰ *Политика* од 29.5.1931.

¹²⁶¹ *Политика* од 20.1.1937.

мјестима од значаја за развој туризма, Банска управа је и у Зетској бановини радила на оснивању туристичких друштава.¹²⁶²

Одређени напредак Приморја Зетске бановине, које је током треће деценије XX вијека било без саобраћајне везе са залеђем, „запуштено и занемарено“, запажен је почетком четврте деценије након што је 1931. године изграђен пут Цетиње-Будва, а у Улцињу уведен водовод и електрично освјетљење. Током претходне деценије пут за Цетиње водио је из Боке преко Ловћена, Будва је описивана као мало изоловано мјесто, Бар и Улцињ као мјеста без промета и саобраћаја, а Улцињ и без хотела за преноћиште.¹²⁶³ Но, и поред извјесног напретка о којем свједочи податак о постојању у Зетској бановини крајем 1939. године „100 модерних хотела и пансиона и 186 коначишта,“ забиљежено је да број и квалитет угоститељских радњи није одговарао потребама туризма.¹²⁶⁴

Питањем развоја туризма у Боки Которској посебно се бавио архитекта Милан Злоковић, који је у својим писаним радовима указивао на проблем недовољне развијености и исељавања из ових крајева.¹²⁶⁵ Истакавши као главни узрок материјалну немоћ општина, за основ просперитета препоручио је њихову плански осмишљену организацију са унапријед одређеним „програмом за концентрацију туристичко-привредног промета у унутрашњем заливу Боке Которске.“ Овај програм захтијевао је, између осталог, и удруживање свих важних мјеста дуж обала унутрашњег залива и једнообразну систематизацију хотелске и ресторанске службе, односно, адаптирање соба по приватним кућама као хотелских-по истом типу и опреми, у свим мјестима централно постављање ресторана-гостиона са по неколико хотелских соба за транзитне путнике, као и стандардизовање цијена. На овај начин је постављен један модерни концепт планског развоја туризма који је пратила одговарајућа архитектура и смислено планирање простора.

---

¹²⁶² Политика од 6.4.1935.

¹²⁶³ Урош Круљ, *Наше Јужно Приморје, Зетски гласник* од 22.2.1941.

¹²⁶⁴ А.Б., *Потребно је да још јаче развијемо хотелијерство, Зетски гласник* од 7.10.1939.

¹²⁶⁵ Милан Злоковић, *Проблем унутрашњег залива Боке Которске, Глас Боке* од 15.3.1941.

Објекти туристичке архитектуре у Црној Гори овог доба углавном су грађени на Приморју, а знатно мање у већим градским центрима у унутрашњости и на планинском подручју.

На Цетињу су током четврте деценије XX вијека радили хотели: „Гранд“ (основан 1930. и реновиран 1932.), „Београд“, „Бристол“, „Јадран“, „Лондон“ (у Његошевој улици бр. 56, потпуно реновиран 1930.), „Париз“, „Њујорк“ и кафана Корзо.¹²⁶⁶ У истом периоду у Никшићу су препоручивани као одлични хотели „Никшић“ и „Америка“,¹²⁶⁷ док је о хотелу „Црна Гора“ у Даниловграду, чувеном по башти са разноврсним биљкама, који је имао и павиљон и терасу, писано као о једном од најљепших у Црној Гори (Прилог 149).¹²⁶⁸

Прилог 149 Хотел „Црна Гора“ у Даниловграду (*Политика* од 28.9.1938)

Прилог 150 Хотел „Европа“ у Подгорици (www.montenegro-canada.com/articles/article/7699190/151987.htm)

¹²⁶⁶ Огласи и вијести о хотелима објављивани су у: *Алманах Краљевине Југославије*, IV јубиларни свезак, Загреб 1931, 493; *Епоха* од 7-13.1.1930. и 9.5.1931; *Зета* од 29.6.1930; *Зетски гласник* од 23.7.1932; *Слободна мисао* од 2.12.1934; *Политика* од 14.4. и 21.4.1935. и током маја, јуна, јула и августа 1935. године: Хотел-ресторан „New-York“, власника М. Милошевића, посједује удобне просторије и воћну башту.

¹²⁶⁷ М., *Никшићанима је неопходно потребна нова зграда за основну школу. Једна напредна варош*, *Правда* од 6.7.1937.

¹²⁶⁸ *Политика* од 28.9.1938.

У Подгорици су током тридесетих година радили: хотел и ресторан „Београд“ (у Његошевој улици бр. 9 у новој двоспратној згради), новосаграђени хотел „Лондон“ („на најљепшем мјесту“ на Немањиној обали-риви), хотел „Империјал“ (оглашаван као прворазредни и најљепши у Бановини, велики и модеран, за који су „Зетски гласник“ и „Зета“ септембра 1932. објавили да је потпуно реновиран и одлично снабдјевен), хотел „Европа“.¹²⁶⁹

Нешто више података објављено је о хотелу „Европа“ у листу „Зета“ 1938-39. године. Нови хотел, власништво угледних трговаца браће Буразеровић, подигнут је на мјесту старог хотела „Европа“, поред парка на обали ријеке Рибнице, између Старе и Нове вароши (Прилог 150). Радови на изградњи, који су током љета 1938. привођени крају, завршени су средином 1939. године. Хотел је отворен 12.11.1939. године.¹²⁷⁰ Тим поводом је у „Зети“ окарактерисан као „последња ријеч архитектонске изградње“, а у „Политици“ као „један од најмодернијих хотела у Зетској бановини.“

Зграда хотела „грађена је плански“,¹²⁷¹ тако да се на њеном приземљу налазила пространа кафана-трпезарија са сепареом и осталим просторијама одвојеним од кафане, а на првом и другом спрату, који су имали исти просторни распоред, са десне стране пространог ходника са купатилом изведено је пет, а са лијеве четири собе. Све собе су имале електрично освјетљење, првокласни намјештај, топлу и хладну воду са модерним умиваоничима и огледалима, што је тада, у погледу уређења ентеријера, описано као ријеткост у овом крају. Хотел је имао паркетне собе, ходницима и кафани, велики подрум за оставу ствари, као и пространу башту са ружама и бунаром са пумпом који га је снабдјевао првокласном водом за пиће, што је истицано као његова посебна вриједност. Уз хотелску зграду био је саграђен и депанданс за директора, хотелски персонал и др.

Главна фасада хотелске зграде обликована је у стилу модерне архитектуре. Високо приземље, отворено према хотелској тераси, перфорирано је пространим,

---

¹²⁶⁹ Огласи и вијести о овим хотелима објављивани су у листу *Зета*: од 13.7. и 21.12.1930, 3.4.1932, 12.3.1933, 22.9. и 6.10.1935, 3.7.1938, 28.4.1940. и 6.1.1941.

¹²⁷⁰ *Зета* од 21.8.1938, 23.7.1939. и 12.11.1939; *Политика* од 29.10.1939.

¹²⁷¹ Јов. П. Вукчевић, *Подгорица добија нови, љепши изглед...Уочи отварања хотела „Европе“, најљепшег и најхигијенскијег у Цр. Гори. Хотел је коштао преко 1,500.000. - динара, Зета* од 8.10.1939; План зграде хотела „Европа“ није пронађен током истраживања.

једноставним правоугаоним отворима, док је спратни дио рашчлањен уједначеним ритмом једноставних прозора и благо увученим средишњим сегментом који је наглашен балконима са једноставно обликованом оградом. У овом централном дијелу кровни вијенац је прекинут фасадним надзитком са истакнутом плочом са називом хотела. На прочишћеним фасадним површинама примијењена је геометријска декоративна обрада мотивом квадратних поља и елементи модерне расвјете – зидне свјетиљке у облику бијелих стаклених кугли.

У Улцињу, граду са нешто више од 4000 становника, почетком четврте деценије XX вијека постојала су два хотела на плажи, „Корзо“ и мањи хотел „Бојана“ који нису могли одговорити потребама страних гостију.¹²⁷² Изградња Солане (1927-1934), праћена током тридесетих година електрификацијом, градњом водовода и пристаништа и искорјењивањем маларије, покренула је нове могућности за привредни и друштвени раст, развој туризма и изградњу хотела у граду.¹²⁷³ Развој туризма у Улцињу додатно је био подстакнут његовим геостратешко-политичким значајем на крајњој државној граници према Албанији.

У циљу туристичког унапређења овог краја, подизања хотела и других објеката, на Цетињу је 1931. године основано акционарско друштво „Улцињ“. Ово друштво је већ 1932. године расписало конкурс за подизање свог хотела, са роком за предају конкурсних радова до половине јула (15.7.1932.). На учешће су позвани инжењери и архитекти из Зетске бановине и још неколико познатих из Загреба, Београда, Сплита и Љубљане, како би пројекат што прије био урађен, а радови почели.¹²⁷⁴ На сједници управе Друштва одржаној 22.12.1932. године жири је прегледао идејне скице, а управа након поднесеног реферата донијела одлуку о почетку изградње хотела.¹²⁷⁵ На ужи конкурс за израду идејне скице хотелске зграде у Бановинском купалишту у Улцињу приспјело је шест радова. Прегледани су и оцијењени од стране Оцјењивачког суда који су чинили стручњаци

---

¹²⁷² Слободна мисао од 14.6.1931, Зетски гласник од 25.1.1933.

Постојало је и опоравилиште за ученике у Дому народног здравља.

¹²⁷³ Н.М., У Улцињу се подиже модеран хотел, Политика од 15.7.1935, Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., 113.

¹²⁷⁴ Зетски гласник од 6.7.1932.

¹²⁷⁵ Зетски гласник од 24.12.1932.

Техничког одјелења Банске управе, инжењер Срећко Јун и архитекти Леон Плахов и Радован Бељић.¹²⁷⁶ Прве три награде добили су београдски архитекти, прву рад под шифром „Порто Милена“ архитеката Јована Ранковића и Љубомира Тановића, другу рад „Х“ Миладина Прљевића, а трећу рад „Румија“ Александра Васића. Одлучено је да се откупе и идејне скице „Хотел Улцињ“, загребачког архитекте Јосипа Пичмана и „Одмор“ Ивана Латишева архитекте из Цетиња, док је београдском архитекти Драгомиру Поповићу рад враћен као неодговарајући условима.

Иако идејне скице нису сачуване у ДАЦГ, о разноврсности приспјелих решења свједоче образложења Оцјењивачког суда. За конкурсни рад архитекте Васића истакнуто је да је „зграда у духу класике, естетски лијепа, али је луксузна,“ док је за решење Јосипа Пичмана наглашено да „армиранобетонски скелет зграде и ултрамодернистички начин обраде цијелог пројекта не одговарају ни програму, ни мјесним приликама, ни амбијенту.“ Оваква образложења такође су упутна по питању гледишта наручилаца и стручњака-чланова Оцјењивачког суда, који нису били наклоњени скупим пројектима и „ултрамодернистичким“ архитектонским решењима. Првонаграђени рад архитеката Јована Ранковића, запосленог у Министарству грађевина (1928-1947)¹²⁷⁷ и Љубомира Тановића¹²⁷⁸ описан је као зграда пројектована тако да се доведу у склад комфора прворазредног хотела, предвиђена предрачунска сума, облик плаца и климатске прилике. Главни прилаз хотелској згради изведен је према вароши, док су собе и тераса биле оријентисане према мору. Собе су имале гардеробу, умиваоник и излаз на сопствену лођу, довољно дубоку због сунца. Тераса на крову била је покривена и отворена само према мору, погодна за сунчање, рекреацију и сл. Сала за забаве и ресторан постављени су тако да су могли чинити и јединствени простор, спратови су били

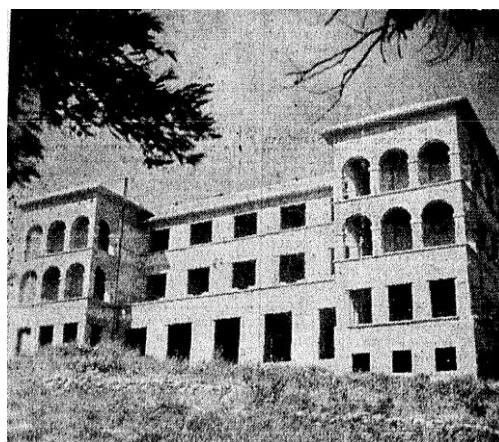
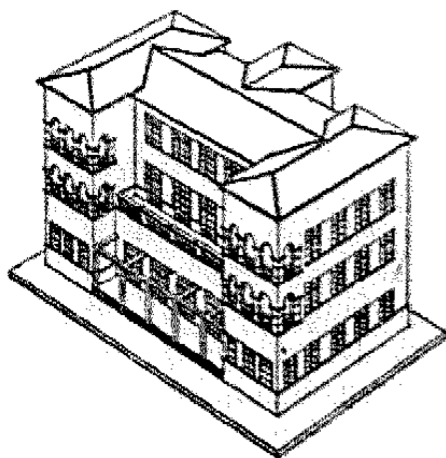
¹²⁷⁶ *Извјештај о раду Оцјењивачког суда по ужем конкурс за идејне скице хотелске зграде у Бановинском купалишту у Улцињу од 5.4.1933. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелење, Ф 6-Срез барски.*

¹²⁷⁷ Лексикон неимара, Београд 2008.

¹²⁷⁸ Љубомир Тановић је рођен 1898. године на Цетињу, гдје је завршио Гимназију. На Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду дипломирао је фебруара 1930. године и затим почео да ради као архитекта у Дирекцији државних жељезница у Београду. После краће болести преминуо је 1939. године у Државној болници у Сарајеву. О Љубомиру М. Тановићу видјети: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 58; *Зетски гласник* од 23.12.1939.

ријешени према захтјеву, са знатно редуцираном квадратуром у односу на приземље.¹²⁷⁹

Мјесец дана након што је сачињен извјештај Оцјењивачког суда, Хотелско-купалишно друштво „Улцињ“ упутило је молбу архитекти Петру Вукотићу да уради идејну скицу за хотелску зграду са 15-20 соба и потребним споредним просторијама, у износу од око милион динара, пошто су награђени конкурсни радови „превазилазили финансијске могућности друштва и прве потребе Улциња“ (9.5.1933.).¹²⁸⁰ Касније је и овај захтјев мијењан, тако да је изграђени хотел коначно имао 80-100 соба.¹²⁸¹

Прилог 151-1 Бановински хотел у Улцињу, Пројекат (*Политика* од 15.7.1935)

Прилог 151-2 Нови хотел на Суки, у току изградње (*Политика* од 14.9.1937)

Питање подизања хотела у Улцињу остало је неријешено све до 1935. године када је Зетска бановина почела изградњу Бановинског хотела, обезбиједивши средства за подизање и стављање под кров хотелске зграде поред саме плаже у подножју Суке. Пројекат је осмислио Петар Вукотић, архитекта Банске управе (Прилог 151-1), док је извођење радова додијелено Техничком предузећу Глигорија Вукчевића „Раде Неимар“.¹²⁸² Почетком августа 1935. донесена је одлука да се нови

---

¹²⁷⁹ *Извјештај о раду Оцјењивачког суда по ужем конкурс за идејне скице хотелске зграде у Бановинском купалишту у Улцињу*, 5.4.1933, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 6-Срез барски.

¹²⁸⁰ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 6-Срез барски.

¹²⁸¹ Ljiljana Vladojević-Borislav Vukićević, *Hotel Ko-op u Ulcinju...*, 18-19.

¹²⁸² Н.М., *У Улцињу се подиже модеран хотел*, *Политика* од 15.7.1935; *Слободна мисао* од 20.10.1935; *Оглас лицитације за градњу Бановинског хотела у Улцињу (зидарски радови и*

Бановински хотел изгради на полуострву Сука (Ратислава) које се уздиже поред вароши, а не на раније одређеној локацији коју је Општина уступила Банској управи.¹²⁸³ Друштво а.д. „Улцињ“ претходно је откупило џамију на пристаништу која је порушена због изградње хотела на њеном мјесту,¹²⁸⁴ од чега се затим одустало.

Хотел на Суки, који је био изграђен и стављен под кров 1936. године, имао је око 40 соба.¹²⁸⁵ Након дужег чекања на завршне радове, до августа 1938. био је скоро довршен¹²⁸⁶ и потом отворен 1939. године.¹²⁸⁷ Архитектонски склоп хотела чине главни корпус паралелан морској обали и два мања бочна крила, са централним постављеним између њих, оријентисана према брду Пињеш (Прилог 151, 1-3 и 152, 1-2). Према Љиљани Благојевић и Бориславу Вукићевићу, Бановински хотел у Улцињу подигнут је у стилу једне варијанте универзализованог модернизованог националног стила.¹²⁸⁸

Композиција основних маса обликована је симетрично у академском духу. Главна фасада оријентисана према мору обликована је са више пажње, тако што је помоћу угаоних павиљона (ризалита) креирана трочлана подјела, док је на њеном средишњем увученом дијелу степенастим истицањем сутерена и високог приземља са кровном терасом остварено модерније решење и отворенија композиција. У модерном духу ријешени су једноставни правоугаони облици отвора који рашчлањују фасадне површине, односећи превласт над лучном формом. Аркадне лође са балустрадама и рустично обрађеним стубовима, коси кров благог нагиба и камена рустикација фасадних површина елементи су

стављање зграде под кров) која је била заказана за 8.6.1935. године објавили су *Зетски гласник* и *Глас Боке*.

¹²⁸³ *Комисијски извјештај сачињен 5.8.1935. на Цетињу, у вези са решењем Банске управе бр. 18477/35, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 6-Срез барски.*

¹²⁸⁴ *Слободна мисао* од 28.5.1933.

¹²⁸⁵ *Политика* од 11.9.1936; *Зета* од 20.12.1936: Банска управа је претходно одобрила 270.000 динара за довршење радова на хотелу.

¹²⁸⁶ О току радова на изградњи Бановинског хотела у Улцињу 1936-37. године писано је у листу *Зета*, 20.12.1936. и 12.9.1937; Како је објављено у *Зетском гласнику*, радови су децембра 1937. били повјерени инж. Авраменку из Новог Сада, након чега су у јуну 1938. завршни радови уступљени инж. Гавру Цемовићу, предузимачу из Берана; *Правда* од 27.8.1937.

¹²⁸⁷ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.*

¹²⁸⁸ Ljiljana Vladojević-Borislav Vukićević, *Hotel Ko-op u Ulcinju...*, 18-19.

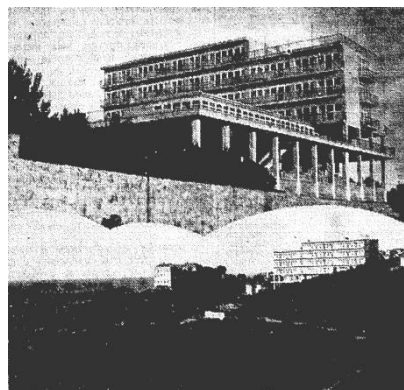

фолклорног стила, инспирисани народном неимарском традицијом Јадранског приморја. Поставка угаоних павиљона са лођама и терасама између њих, као и коси кров благог нагиба са нешто већим испадом стреха могу се довести у везу и са старијом оријентално-балканском градитељском традицијом, карактеристичном и за овај дио приморске регије.

Монументална, симетрично конципирана зграда, позиционирана на врху рта Ратислава наспрам старог града Улциња, између осталог и својим архитектонским стилем репрезентовала је политички програм и моћ државе на овом граничном подручју и особеном културном и националном амбијенту.¹²⁸⁹ У послератном периоду хотел је носио име „Јадран“. Дограђен је почетком шездесетих година, а након оштећења у земљотресу 1979. године је срушен.¹²⁹⁰

Прилог 151-3 Бановински хотел у Улцињу-хотел „Јадран“, изглед са послератном доградњом, педесете године XX вијека (Gazmend Citaku, Fotoalbumi I Ulqinit, Ulqin 2008)

Прилог 152-1 Постављање темеља хотела „Ко-оп“ у Улцињу и Бановински хотел (Gazmend Citaku, Fotoalbumi I Ulqinit, Ulqin 2008) Прилог 152-2 Нови хотели на улцињској плажи (*Политика* од 16.6.1939)

¹²⁸⁹ Исто.

¹²⁹⁰ Ljiljana Blagojević, *Itinereri. Moderna i Mediteran...*, 114.

Недалеко од Бановинског хотела крајем четврте деценије XX вијека саграђен је хотел Савеза набављачких задруга државних службеника-„Ко-оп“, први модерни хотел на Црногорском приморју (Прилог 152, 1-7). Одлуку о подизању свог Дома-хотела у Улцињу на почетку брда Пињеш, на којем је било довољно слободног мјеста и за друге грађевине, Савез набављачких задруга донио је 1936. године.¹²⁹¹ Савез је основан још 1921. године од стране државе, у сврху олакшања тешког економског положаја чиновништва којем је требало да обезбјеђује јефтиније снабдијевање, кредитирање, одмор и сл. Након што је 1937. године постао власник неколико хотелских зграда, његова управа је у циљу бољег пословања основала Хотелско-дионичко друштво „Ко-оп“ за вођење угоститељске дјелатности, са центром у Београду. Друштво „Ко-оп“ преузело је од Савеза 1939. године и нови хотел у Улцињу, који је био најсавременији од свих зграда које је водило.¹²⁹² Коштао је више од десет милиона динара, задругарима је био доступан по повлашћеним, а незадругарима по економским цијенама.¹²⁹³

Пројекат хотела Савеза набављачких задруга у Улцињу урадили су 1937. године Маријан Хаберле и Хинко Бауер, архитекти из Загреба, представници друге генерације хрватске модерне. Хаберле и Бауер дипломирали су 1931. на Архитектонском одјелу Техничког факултета у Загребу и затим веома продуктивно сарађивали у заједничком архитектонском бироу у периоду 1934-40. године.¹²⁹⁴ Идејна скица која је на конкурс добила награду објављена је у „Политици“ 7.12.1936. године, уз опис хотелске зграде која је у једном дијелу требало да има 60 соба, а у другом модерно уређеном дневном дијелу, који је могао примити до 3.000 људи, ресторан, кухињу, хол, читаоницу и пространу терасу. Планирано је да свака соба има балкон, купатило, текућу воду, а хотелска зграда велику терасу на крову намијењену за сунчање и одмор.¹²⁹⁵

Камен темељац хотела Савеза набављачких задруга у Улцињу свечано је освећен 28.6.1938. године. У савременој штампи је током 1938. оцјењиван као „последња

---

¹²⁹¹ *Слободна мисао* од 23.8.1936. и 7.11.1937, *Зетски гласник* од 13.2.1937, *Зета* од 27.6.1937.

¹²⁹² Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, *Hotel Ko-op u Ulcinju...*, 19-20.

¹²⁹³ Ljiljana Blagojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 114.

¹²⁹⁴ Zrinka Barišić-Marenić, *Tri ostvarenja hrvatskih arhitekata u Crnoj Gori*, *Prostor*, 1 (49) 23 (2015), Zagreb 2015, 148-149; *Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000...*, 313.

¹²⁹⁵ *Политика* од 31.1.1938.

ријеч технике“ и као „хотел који спада у најљепше и најмодерније уређене хотеле на Јадрану.“ Најављивано је да ће имати 100 соба и просторија за госте и послугу, покривене терасе, холове, вестибиле и трпезарије, на сваком спрату по три најмодерније уређена купатила, вентилацију и радио у свим просторијама, простране и свијетле собе са балконима, свијетлосним сигнаlima за послугу, вентилаторима и другим најмодернијим комфором,¹²⁹⁶ као и друштвене просторије, читаонице, фризерски салон, велике гараже, одјељење фрижидера, кланицу.¹²⁹⁷ Хотел је свечано отворен 9.7.1939. године,¹²⁹⁸ када је у савременим листовима новоподигнута шестоспратница „Ко-оп“-а у Улцињу са око 100 соба истицана као „једна од најмодернијих грађевина на читавом Јадранском приморју“ и као „први модерни хотел у Црној Гори.“¹²⁹⁹

Изграђен је у залеђу рта Ратислава (Сука), тако да је приступним путем омогућен прилаз аутомобилима испод зграде, преко отвореног трема на стубовима изведеног у виду уздужних тераса. Склоп објекта чинили су приземно-спратно крило постављено паралелно обали, у којем се налазио трем, рецепција, ресторан и тераса и четвороспратно двотрактно крило са ходником у средини и собама које су имале излазе на терасе, оријентисано у правцу сјеверозапад-југоисток, како би се избјегла њихова превелика послеподневна љетња осунчаност.¹³⁰⁰ Ниже крило имало је отворену кровну и наткривену, подвучену терасу.¹³⁰¹ Дуж приземља био је пројектован отворени приступни трем који се, издигнут у односу на приступни пут, развијао преко три терасе под колонадом на каменим подзидима, при чему је она на другом спрату у коначној верзији изостављена.¹³⁰² Хотел Савеза набављачких задруга/„Ко-оп“ у Улцињу први је модерни хотел на Црногорском приморју на којем је примијењена армиранобетонска скелетна конструкција са ребрастим таваницама, равни кровови, типизација и серијализација елемената-

---

¹²⁹⁶ *Зетски гласник* од 5.2. и 2.7.1938, *Слободна мисао* од 1.5. и 3.7.1938, *Глас Боке* од 23.7.1938, *Зета* од 26.6.1938.

¹²⁹⁷ Аноним, *Нови модерни хотели на Јадрану*, *Политика* од 24.3.1939.

¹²⁹⁸ Вијест су почетком јула 1939. године пренијели *Политика*, *Правда*, *Глас Боке*, *Слободна мисао*, *Зетски гласник*.

¹²⁹⁹ *Слободна мисао* од 9.7.1939, *Зета* од 28.5.1939, *Зетски гласник* од 16.9.1939.

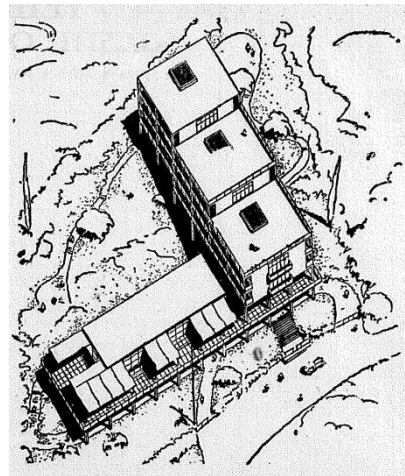
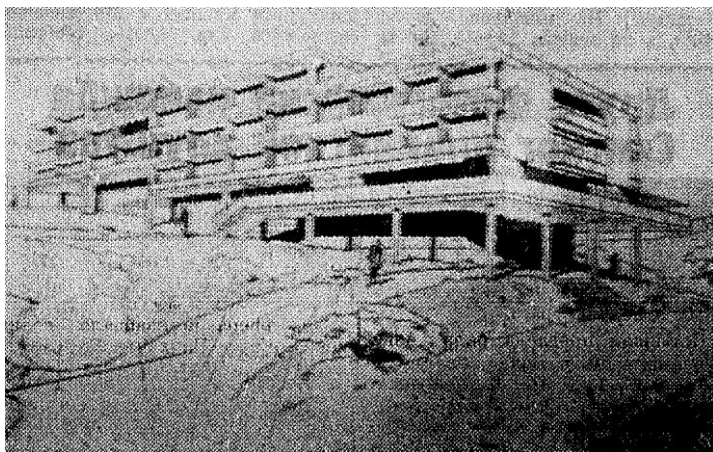
¹³⁰⁰ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, *Hotel Ko-op u Ulcinju...*, 21.

¹³⁰¹ Zrinka Barišić-Marenić, *Tri ostvarenja hrvatskih arhitekata u Crnoj Gori...*, 148.

¹³⁰² Ljiljana Blagojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 116-117.

континуалне терасе на конзолним плочама, типски Т-склоп два прозора и балконских врата на pročелу блока са собама, зидне свјетилке на фасади изведене као серијске бијеле стаклене кугле. Карактерисала га је и додатна економичност решења остварена извођењем топлотне изолације алуминијумском фолијом између таваничних ребара, којом је замијењена уобичајена употреба изолационих плоча, као и естетски функционализам заснован на принципима геометријске апстракције и одсуству декоративности. Све ове карактеристике чиниле су хотел „Ко оп“ објектом „архитектуре која свима нуди исти простор, функционална је и друштвено одговорна,“ чиме су се његови аутори, како је у литератури забиљежено, приближили идејама „Нове објективности“ и швајцарског архитекта Ханеса Мејера, чији је рад такође био повезан са идејом задругарства.¹³⁰³ С друге стране, архитектонски склоп хотела, просторна оријентација и однос према терену, били су у складу са амбијентом и природним условима изградње на Приморју.¹³⁰⁴

У послератном периоду уз хотел „Ко-оп“ дограђено је ново крило, док је у реконструкцији након земљотреса 1979. дио првобитне конструкције уклопљен у новоизграђени хотел „Галеб“, који је потом срушен 2007. године.¹³⁰⁵

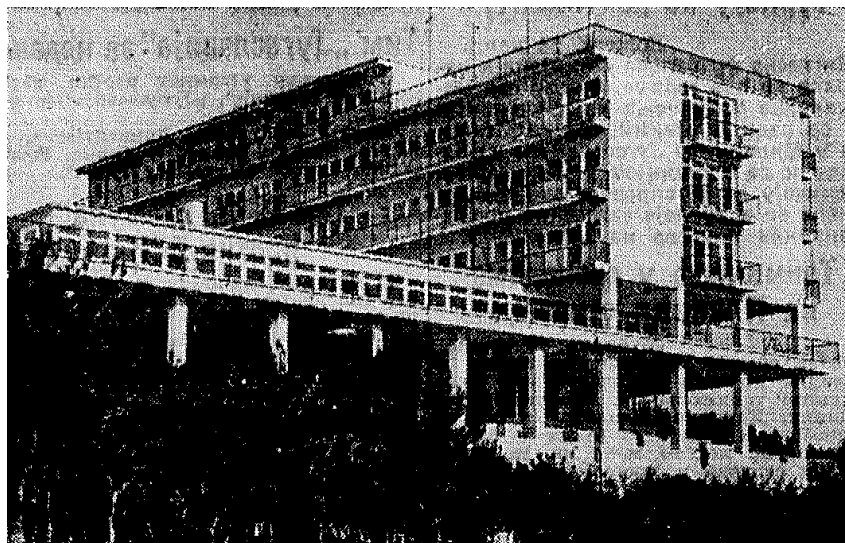

Прилог 152, 3-4 Хотел Савеза набављачких задруга државних службеника у Улцињу, идејна скица; цртеж (Политика од 7.12.1936) (Политика од 31.1.1938)

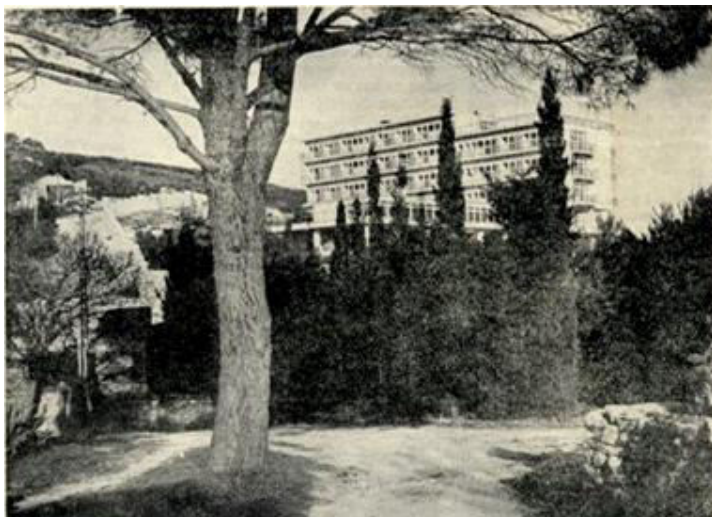
¹³⁰³ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, Hotel Ko-op u Ulcinju..., 16, 21-22.

¹³⁰⁴ Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., 117.

¹³⁰⁵ Ljiljana Blagojević-Borislav Vukićević, Hotel Ko-op u Ulcinju..., 17.

Прилог 152-5 Хотел „Ко-оп“ у Улцињу (*Политика* од 24.3.1939)

Прилог 152-6 Хотел Савеза наб. задруга држ. службеника у Улцињу, изглед (*Слободна мисао* од 9.7.1939)

Прилог 152-7 Хотел „Ко-оп“ у Улцињу (www.web.b.ebscohost.com/abstractdirect)

Исте 1939. године на Црногорском приморју отворена су још два хотела, Бановински хотел у Улцињу и „Авала“ у Будви, који су у односу на „Ко оп“ у стилском погледу били знатно традиционалнијег израза.

У Будви су током четврте деценије XX вијека радили хотели: „Београд“ („новопреуређен“ 1932. године), „Будва“, „Балкан“, „Авала“.¹³⁰⁶

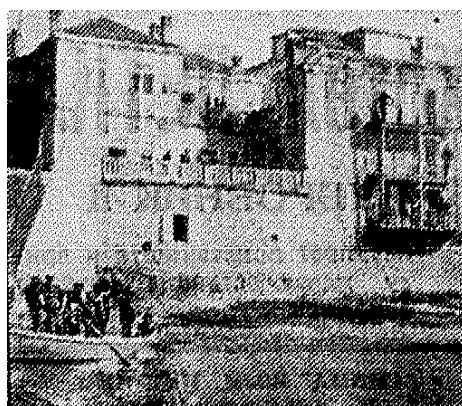
---

¹³⁰⁶ Огласи и вијести објављивани су у листовима: *Епоха* од 20.12.1930: У Будви постоје три хотела; *Зетски гласник* од 10.8.1932; *Зетски гласник* од 7.5. и 8.6.1932: за хотел „Београд“; *Глас Боке* од 12.5.1934: за хотел „Будва“; *Глас Боке* од 6.1.1937.

Прилог 153 Хотел „Балкан“ у Будви, отварање

(www.primorskenovine.meindex.phptragoviitem1449-nasa-turisticka-ponuda-nekada)

Прилог 154 Зграда браће Медин у Будви (www.primorskenovine.meindex.phptragoviitem1449-nasa-turisticka-ponuda-nekada); Прилог 155 Кућа браће Рајковић у Будви (*Политика* од 21.4.1939)

Године 1936. уз постојећу зграду хотела „Балкан“, власника Илије Зеновића, саграђено је ново троспратно крило. Овом доградњом хотел је добио нови ресторан, башту и већи број соба на другом и трећем спрату са балконима и погледом на море (Прилог 153).¹³⁰⁷

Осим доградње хотела „Балкан“, у Будви су у току 1936-37. године подигнута још два туристичка објекта, нова кућа браће Рајковић, „са великим бројем луксузних соба“ и двоспратна зграда браће Медин, на мјесту порушене болнице.¹³⁰⁸ Зграда браће Медин, као и доградња хотела „Балкан“, изведене су у фолклорном стилу, у

¹³⁰⁷ *Глас Боке* од 4.4.1936.

¹³⁰⁸ Аноним, *Грађевна дјелатност у Будви*, *Глас Боке* од 6.1.1937.

духу неимарске традиције приморског подручја. Зграда Медин, чија је главна фасада обликована тесаним каменом, подигнута је поред мора у линији градских зидина (Прилог 154). Њено приземље планирано је за пространи ресторан са терасом, читавом дужином од 25 метара, а два спрата за комфорне собе са терасом и балконима.¹³⁰⁹ Била је довршена до маја 1938. године, када је „Глас Боке“ објавио њену фотографију.¹³¹⁰

Зграда Рајковић у Будви оглашавана је 1939. године као објекат за изнајмљивање са 15 модерно опремљених соба, текућом водом, купатилом, балконима и терасом са погледом на море. Посебно је препоручивана удобношћу и хигијенским условима (Прилог 155).¹³¹¹ Њена фасада оријентисана према мору разорена је почетком 1941. године у експлозији залутале мине, када је оштећен и хотел „Медин“ у непосредној близини.¹³¹²

Крајем тридесетих година XX вијека саграђен је и хотел а.д. „Будва“-„Авала“ у Будви (Прилог 156, 1-7). У ДАЦГ фрагментарно је сачуван пројекат хотела који је урадио Драгомир Тадић, овлашћени архитекта из Београда.¹³¹³ Драгомир Тадић, школован у Дрездену и Торину, током међуратног периода радио је као архитекта у Министарству грађевина (1923-31), а затим у Средњетехничкој школи у Београду (од 1931).¹³¹⁴

Изградња хотела а. д. „Будва“ планирана је недалеко од Старог града, са његове западне стране на обали мора. Чинили су га вишеспратни корпус главне зграде паралелан мору, пројектован са пространом терасом на аркадама на прочељној страни дуж обале и ниски споредни објекти у наставку главне зграде са сјеверне стране, различитог облика и спратности у односу на њу и знатно веће укупне површине под објектима (Прилог 156, 5-7). Просторни распоред главне зграде Тадић је осмислио тако што је у средини високог приземља пројектовао

---

¹³⁰⁹ *Глас Боке* од 27.3.1937.

¹³¹⁰ *Глас Боке* од 14.5.1938: Због квалитета репродукције изабран је исти снимак зграде који је објављен у „Приморским новинама“.

¹³¹¹ *Политика* од 21.4.1939.

¹³¹² *Политика* од 26.1.1941.

¹³¹³ *Пројекат за подизање хотела у Будви* сопственика „Будва“ а.д., арх. Драгомир Тадић, без забиљеженог датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор: Сачуван је ситуациони план, пресејци и основа високог приземља, без података о датуму израде.

¹³¹⁴ *Лексикон неимара...*, 360; Био је члан Групе архитеката модерног правца.

пространу салу која излази на терасу, у дијелу приземља западно од сале издвојио је ресторан и собу за играње на предњој, а ходнике и степениште на задњој страни. На источном дијелу приземља поставио је главни улаз са вестибилном, степеништем и читаоницом, а на задњој сјевероисточној страни издвојени стан за директора. Изнад нивоа хотелске сале изграђена су три спрата соба распоређених са страна ходника, равно завршеног крова.

Подизање новог великог хотела у Будви актуелизовано је половином 1936. године у писању „Гласа Боке“, будући да се са њим каснило иако су припремни радови били завршени. Претходно је основано акционарско друштво, припремљени су пројекти, земљиште је било купљено, олакшице добијене од општине, а терен за хотелске терасе од поморских власти.¹³¹⁵ Средином 1937. године објављено је да ће се модеран и комфоран хотел акционарског друштва „Будва“ „подићи према новим плановима г. арх. Тадића (...) који су већ поднесени надлежној власти на одобрење,“ да ће имати 70 соба и бити изграђен у предграђу на мјесту „Бријегу“.¹³¹⁶ „Будва“ а. д. накнадно је донијело одлуку о увећању хотелске зграде за два спрата, како би се број соба повећао на око 180.¹³¹⁷

У другој половини 1937. године извођени су радови на уређењу најближе околине којима је требало нивелисати земљиште од парка до обале на „Бријегу“ у висини градске капије, преко „Бријега“ уредити пут за плажу испод хотелске терасе, уклонити јавни нужник и све неугледне грађевине из предграђа и изградити пут за плажу око хотелског парка.¹³¹⁸ Спољни радови, тераса и ограде, којима је руководио инжењер Валан, довршавани су почетком 1938. године.¹³¹⁹ „Глас Боке“ је током августа и септембра 1938. прецизно извјештавао о изградњи новог, великог хотелског објекта који је до краја октобра био подигнут („стављен под кров“).¹³²⁰

---

¹³¹⁵ *Глас Боке* од 4.4. и од 22.8.1936.

¹³¹⁶ *Глас Боке* од 31.7.1937; Вијест о подизању новог хотела а.д. „Будва“ према нацрту архитектке Тадића, објавила је и *Слободна мисао* 14.11. и 5.12.1937.

¹³¹⁷ *Слободна мисао* од 17.9.1938.

¹³¹⁸ *Глас Боке* од 6.11.1937, *Политика* од 8.11. 1937.

¹³¹⁹ *Зетски гласник* од 29.1.1938.

¹³²⁰ *Политика* од 26.10.1938.

Вијест о отварању хотела „Авала“ крајем јула 1939. године савремени листови су пропратили наводима о хотелу „изграђеном по најмодернијем плану великих европских хотела“ и хотелу који је „имао око 80 соба и најлуксузнији комфор.“¹³²¹ Више података о распореду просторија и уређењу ентеријера објављено је у „Политици“, у чланку аутора потписаног иницијалом „Р“ крајем 1938. године. У лијевом и десном крилу хотела налазили су се апартмани са купатилима, плакарима и балконима, а у једном његовом дијелу и купатила у којима се могло купати у морској води и током зиме. Собе су имале телефоне, топлу и хладну воду, као и лође које су спречавале њихову директну изложеност сунцу. На лођама је у том циљу било предвиђено и постављање платнених завјеса.¹³²² Собе нису имале санитарије, већ је санитарни блок био смјештен у посебном дијелу додатом уз основни волумен зграде са сјеверне стране. Архитекта је изнад сале, на спратовима са собама употребио двоструке армиранобетонске коснике правоугаоног пресека са обје стране ходника, с тим што бочни дјелови објекта нису били армирани, већ су изграђени као обични зидови од опеке.¹³²³ У згради су изведена два степеништа са малим и великим лифтовима, а на њеном крову три терасе за сунчање, мушка, женска и заједничка, са којих се пружао поглед на Ловћен, Милочер и сусједне плаже. Хотел је имао сопствену електричну централу и модерно уређену кухињу, изграђену одвојено и са њим повезану, са специјалним одјељењима за рибу, месо, млечне производе и поврће који су „хлађени на најмодернији начин.“ Поред зграде била је подигнута и парна перионица и десет боксова за аутомобиле.¹³²⁴

Анализирајући дјела архитекте Драгомира Тадића која су реализована на Црногорском приморју, хотел „Авала“ у Будви и краљевску вилу у Милочеру, Борислав Вукићевић је истакао да су заснована на идеолошком концепту према којем су краљевске резиденције и остали репрезентативни објекти подизани у

---

¹³²¹ *Зета* од 23.7.1939. и *Слободна мисао* од 23.7.1939.

¹³²² Р., *У Будви, на најлепшој плажи Јужног Приморја, саграђен је велики модеран хотел са 100 соба*, *Политика* од 27.12.1938.

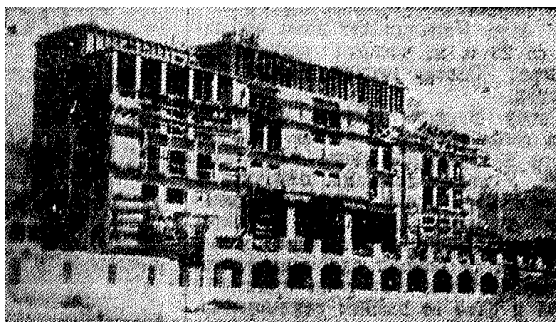
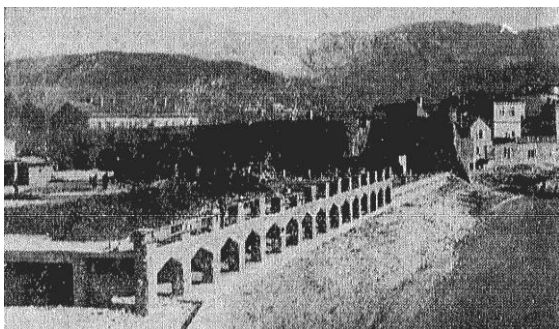
¹³²³ Borislav Vukićević, *Potruga za smislom prostora hotela „Avala“*. Privatni interes je opet zgazio javni, 27.8.2011, <http://www.vijesti.me/caffe/potruga-za-smislom-prostora-hotela-avala-privatni-interes-je-opet-zgazio-javni-35218>: У новинском чланку је коришћена анализа архитекте Владислава Пламенца.

¹³²⁴ Р., *У Будви, на најлепшој плажи Јужног Приморја...*, *Политика* од 27.12.1938.

унутрашњости морали одражавати аутентичне градитељске кодове појединих регија,¹³²⁵ тј. реализовани су као дјела јединствене југословенске културе која је имала неколико регионалних варијетета.

У стилском погледу хотел „Авала“ представља остварење транзитивног стила у којем се модернистичка схватања мијешају са елементима фолклорног стила инспирисаног приморском градитељском традицијом, као и реликтима морфологије академизма. У складу са модернистичким приступом Тадић је у решењу основе и обликовању волумена примијенио асиметрију, затим равно завршени кров степенованих форми, перфорирање фасаде приземља главне зграде пространим једноставним отворима и прочишћене фасадне површине. Поједини елементи као што је камена оплата на јужној и бочним фасадама, једноставни облици отвора брижљиво обрађеног оквира, лучно завршени удвојени балконски отвори, аркада постаментна терасе изведени су у фолклорном маниру, док трипартитна подјела фасаде паралелне обали показује да није изостао ни утицај академског стила.

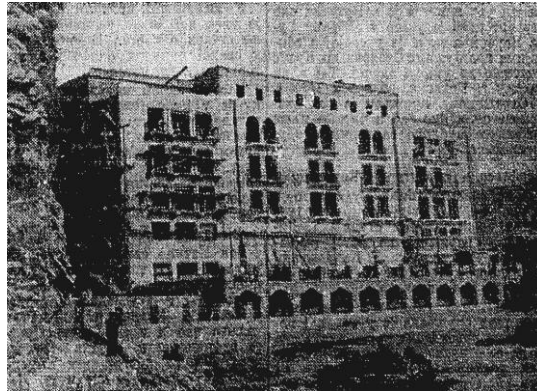
Након страдања у земљотресу 1979. године, дио првобитног хотела из 1939. је срушен, а сачувани остатак-армиранобетонска конструкција централног дијела уклопљен је у нови објекат према пројекту архитекте Владислава Пламенца за хотелски комплекс „Авала-Могрен“ (1984).¹³²⁶ И овај други хотел је срушен, 2008. године. Данас се на његовом мјесту налази нови хотел „Авала“.

---

¹³²⁵ Borislav Vukićević, Mitologija autentičnosti kroz odklon od „tuđinstine“, 6.8.2011, <http://www.vijesti.me/caffe/mitologija-autenticnosti-kroz-otklon-od-tudjinstine-32149>: И техника облагања фасада каменом била је скоро иста на оба здања (Према дјелу: Aleksandar Ignjatović, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941, Beograd 2007).

¹³²⁶ Borislav Vukićević, Potraga za smislom prostora hotela „Avala“..., 27.8.2011.

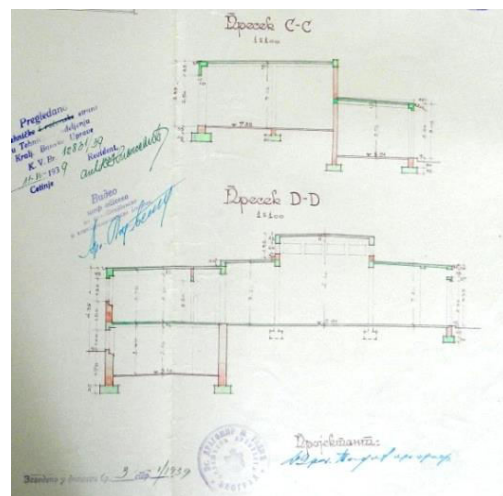

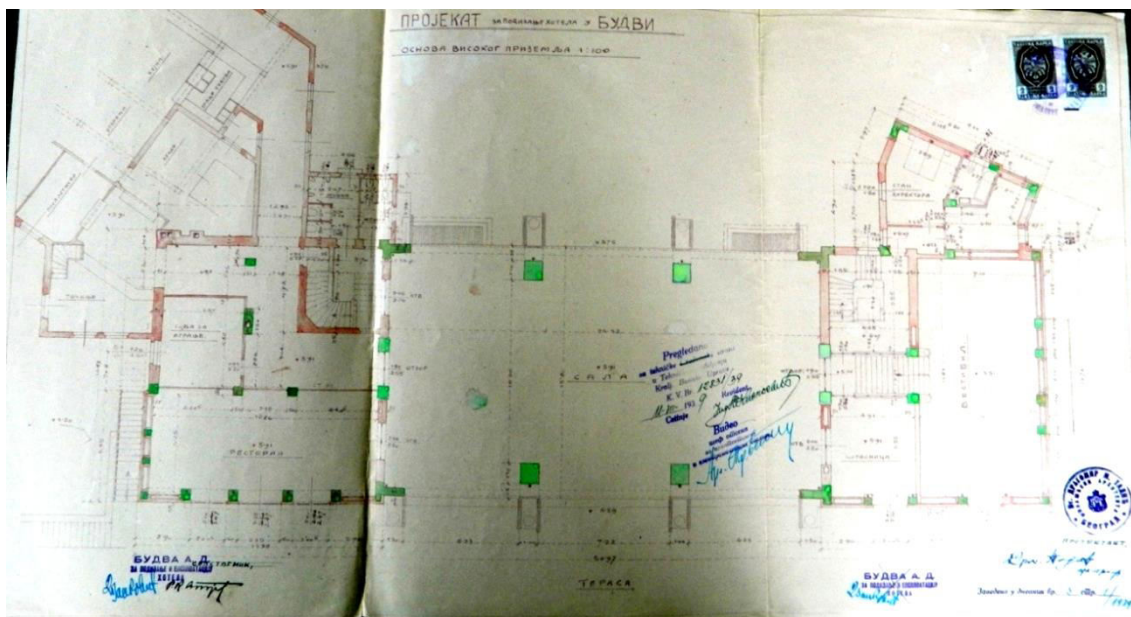
Прилог 156, 1-3 Хотел ад. „Будва“, тераса према мору и изгледи
 (Политика од 6.3.1938) (Политика од 26.10.1938) (Политика од 27.12.1938)

Прилог 156-4 Хотел „Авала“ у Будви, 1939.

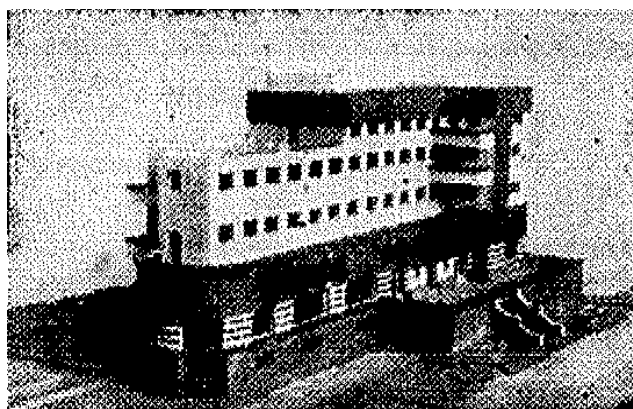
(www.primorskenovine.me/index.php/tragoviitem1449-nasa-turisticka-ponuda-nekada)

Прилог 156, 5-7 Пројекат за подизање хотела у Будви, арх. Драгомир Тадић, ситуациони план, пресејци, основа високог приземља (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Иницијативом групе Београђана до почетка 1935. године био је припремљен план за изградњу хотела на острву Свети Никола које се налази испред Будве (Прилог 157).¹³²⁷ Његовом реализацијом требало је да почне архитектонска дјелатност на острву, односно, планирана изградња вила и пансиона. Хотелски објекат који је имао 65 соба, пространи ресторан, кафану, читаоницу, терасе са погледом на обалу, а у сутерену у случају лошег времена и базен за пливање са морском водом и тушевицама, пројектован је у стилу модерне архитектуре.

Прилог 157 Хотел на острву Свети Никола код Будве (Политика од 5.2.1935)

¹³²⁷ Политика од 5.2.1935.

Средином четврте деценије планирана је и градња великог хотела „Зетске пловидбе“ у Будви са око 100 соба и сопственим водоводом, на Словенској плажи у непосредној близини купалишта и великог парка.¹³²⁸ Основано 1920. године као Бродарско Акцијско друштво „Бока“ а.д. у Котору, од стране неколико трговаца и предузетника из разних крајева Црне Горе, друштво је фебруара 1934. пресељено на Цетиње, када је промијенило име у „Зетска пловидба“ а.д., потврдивши доминантан утицај Цетињанина Лала Зубера.¹³²⁹

Нови хотел-пансион „Palace“ у Петровцу, власништво Сава Вуковића трговца и председника Општине паштровске, изграђен је 1937. године на плажи Лучице недалеко од вароши, у модернизованом фолклорном стилу (Прилог 158, 1-3). Потпуно довршен и модерно уређен, свечано је отворен почетком јуна 1938. године.¹³³⁰ Тим поводом је у „Гласу Боке“ објављено да је хотел за који је утрошено 1,2 милиона динара имао око 30 соба, купатила, терасу на прочељној и пространу башту на задњој страни, као и освјетљење из сопствене централе, док је у „Политици“ у истом периоду забиљежено да је имао „око 70 соба, а свака соба свој балкон, топлу и хладну воду, радио-инсталацију и електрично освјетљење“.¹³³¹ У периоду после Другог свјетског рата хотел је национализован и организован као одмаралиште ратних војних инвалида. Фотографије из тог доба показују да је уз постојећу зграду дограђен нови корпус величине приближне првобитном објекту. Након што је оштећен у земљотресу 1979. године, хотел „Palace“ је срушен.

До средине 1939. у Петровцу је била завршена и изградња виле „Павловић“¹³³² и новог хотела „Суђића“, власника трговца Душана Суђића, који је грађен током 1938. године.¹³³³

---

¹³²⁸ *Политика* од 20.10.1935.

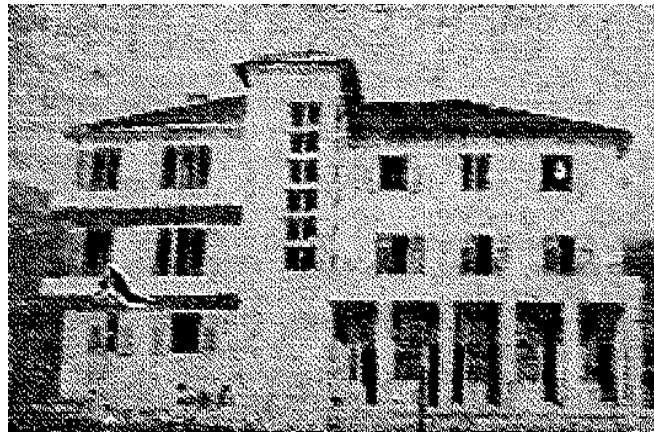
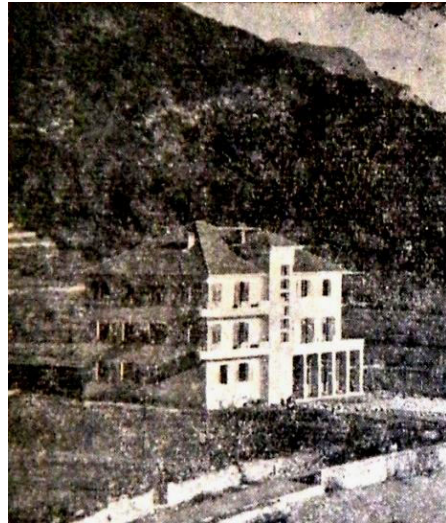
¹³²⁹ Акционарска друштва у Црној Гори до 1941.g., *Istorijski leksikon Crne Gore A-Crn*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/akcionarska_drustva_u_crnoj_gori_do_1945.htm.

¹³³⁰ О подизању хотела „Палас“ у Петровцу: *Глас Боке* у фебруару и априлу 1938. године, *Зетски гласник* 14.5.1938, *Политика* 13.6.1937; О отварању хотела: *Политика* 10.6.1938. и *Глас Боке* од 11.6.1938.

¹³³¹ *Глас Боке* од 11.6.1938, *Политика* од 10.6.1938.

¹³³² *Слободна мисао* од 23.7.1939.

¹³³³ *Глас Боке* од 23.4.1938, *Слободна мисао* од 16.7.1939.

Прилог 158, 1-3 Хотел „Palace“ Лучице, изгледи (www.primorskenovine.me/index.php/tragovi/item/1449-nasa-turisticka-ponuda-nekada) (*Глас Боке* од 23.4.1938) (*Политика* од 10.6.1938)

Током четврте деценије XX вијека у Котору су радили хотел „Грац“ (у центру града, основан 1860. и обновљен 1932. године) и хотел „Славија“.¹³³⁴

Хотел „Славија“, власништво которског посједника Радивовића, подигнут је 1923. године као мања двоспратна зграда на обали мора, на лијепој позицији у заливу. Тридесетих година зграду је купио Лале Зубер, власник паробродарског предузећа „Зетска пловидба“ и затим је преуредио, доградивши спрат и два бочна крила оријентисана према мору.¹³³⁵ Изградња новог хотела „Славија“ који је имао 60 соба коштала је више од милион и по динара.¹³³⁶ О радовима извођеним 1936-39.

¹³³⁴ *Глас Боке* од 19.11.1932. и од 12.5.1934.

¹³³⁵ Которска „Славија“ - сјећање од злата, 5.6.2015, www.radiokotor.info.

¹³³⁶ *Политика* од 11.7.1938.

године, у току којих је подигнут оградни зид, уређен парк и дограђена два нова крила, детаљно је извјештавао лист „Глас Боке“ (Прилог 159, 1-4).

Градско вијеће је одобрило изградњу оградног зида око хотела 30.4.1936. године и оцијенило да су радећи план оградне „архитекти имали у виду спољашње преуређење хотела, унутрашње преуређење соба у старим стилевима и уређење парка, тако да су сачинили хармоничну цјелину.“¹³³⁷ Оградни зид дуж комплекса земљишта „Зетске пловидбе“ који је изграђен од камена, грубо тесаног и фугираног, „са великим отворима у којима су намјештене чипке у вертикалном правцу, покривен тиглама, тако да оставља веома пријатан утисак,“ био је завршен до јуна 1936. године.¹³³⁸ Потом су извођени радови на преуређењу хотела и уређењу хотелског парка, након што је предложене нацрте архитекте Матејана одобрио предсједник „Зетске пловидбе.“¹³³⁹ Простор парка лијево од улаза био је скоро сасвим уређен крајем 1936. године-изведени су путевци кроз алеје разноврсног украсног биља и цвијећа, чије су крајње тачке истакнуте старинским каменим и земљаним вазама, урађен је водоскок и бунар, а у средини алеје поред оградног зида и декоративна шпиља. Дуж мора, од купалишта до оградне пред хотелом, довршено је шеталиште од црвених и бијелих камених плоча из Ђурића, а затим је почело уређење друге половине парка, на којој су планирани тениска игралишта и рибњак.¹³⁴⁰

Реализацију плана „Зетске пловидбе“ у вези са доградњом два крила уз постојећи хотелски објект у амбијенту лијепо уређеног и великог парка ометало је постојање оближње градске кланице, о чијем се подизању на прикладнијем мјесту говорило и писало неколико година раније и за коју је инжењер Нестор Сеферовић, професор Средње техничке школе у Београду, још 1928. године припремио два плана по налогу Општине.¹³⁴¹

---

¹³³⁷ Сједница Градског вијећа, *Глас Боке* од 9.5.1936.

¹³³⁸ *Глас Боке* од 13.6.1936.

¹³³⁹ *Глас Боке* од 15.8.1936.

¹³⁴⁰ Ј., Изградња парка око „Славије“ у Котору, *Глас Боке* од 31.10.1936.

¹³⁴¹ *Глас Боке* од 9.5, 13.6, 15.8, 31.10. и 21.11. 1936;

Х.У., *Градска клаоница треба да се уклони са свог незгодног мјеста*, *Глас Боке* од 14.11.1936.

Почетком 1937. године настављени су радови на комплексу земљишта око „Славије“ и почела је доградња хотела.¹³⁴² Изградња два нова крила настављена је након одлуке Градског вијећа о рушењу старе кланице крајем 1937. године.¹³⁴³ Од марта до септембра 1938. „Глас Боке“ је прецизно извјештавао о радовима на новом парк-хотелу током којих је дограђен трећи спрат на два новосаграђена хотелска крила, изведено је прекривање крова, засађивање биља, уређење нових стаза и тениског игралишта. Почетком наредне 1939. године хотелска зграда је добила и спољну оплату тзв. „тера-боном“ која је садржала самљевени корчулански камен, што јој је давало лијепу бијелу боју. Тада је описана као „једна од ријетких зграда у нашим крајевима која ће бити обложена „тера-боном“.“¹³⁴⁴ Након ових интервенција хотел је добио коначну форму троетажног кубичног здања са мансардом и два краћа бочна крила повезана на нивоу приземља петодјелним аркадним тремом. Постављањем улазних врата са надсвијетлом унутар аркаде овај рустично обрађени трем могао се затворити и отворити према тераси испред њега.

У стилском погледу у решењу хотела „Славија“ преобладавају карактеристике академизованог националног стила. У складу са градитељском традицијом Јадранског приморја и Боке Которске, у обликовању композиције примијењени су једноставна обрада фасада и оквира прозорских отвора, коси кров благог нагиба, прозори са двокрилним спољним капцима, кровни прозори на доњој ивици крова, лучни трем са терасом на спрату са балустрадам.¹³⁴⁵ У обликовању екстеријера примијењена је симетрија. Фасада оријентисана према мору, обрађена са посебном пажњом, рашчлањена је профилисаним вијенцима, правоугаоним прозорима у уједначеном низу на централном дијелу и лучним прозорским отворима једноставног оквира на угаоним павиљонима. Истицањем угаоних ризалита завршених троугаоним кровним забатом остварена је тродјелна подјела,

---

¹³⁴² *Глас Боке* од 6.1, 6.2. и 20.2.1937.

¹³⁴³ *Глас Боке* од 11.12.1937. и 19.2.1938.

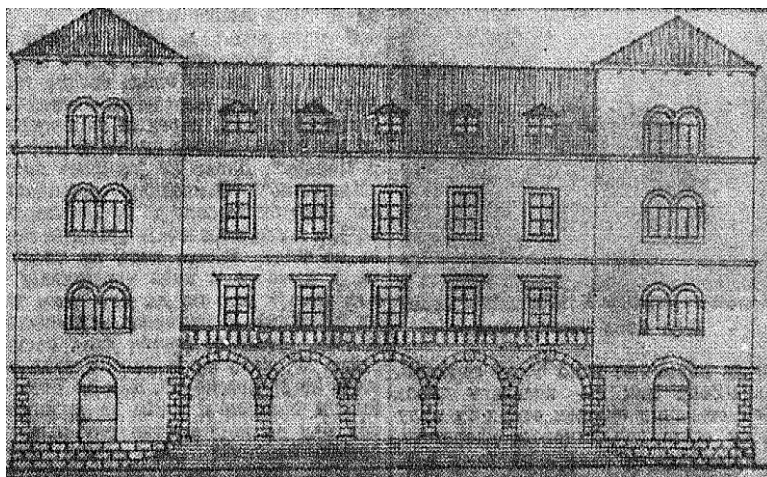
¹³⁴⁴ *Глас Боке* од 21.1.1939.

¹³⁴⁵ О фолклорној архитектури Јадранског и Црногорског приморја и залеђа видјети: Александар Дероко, Народне неимарство II. Стара варошка кућа, Београд 1968, 73-82; Mirko Grbić, *Razvoj kuće na području Crnogorskog primorja i zaleđa. Tipologija. II deo*, *Izgradnja* 67, br. 3/4, Београд 2013, 135-145 (са старијом литературом).

а постављањем лучног трема између њих као везујућег елемента креирана складна цјелина. У њиховом позиционирању и обликовању може се запазити и угледање на елементе приморске градитељске традиције романичке провенијенције. На фасади оријентисаној према парку посебно је наглашен централни ризалит перфориран вертикалним низом малих квадратних прозора у којем се уочава утицај модерне архитектуре. Овај централни сегмент завршава се лучним прозорским отвором и полукружним тимпаноном.

Парк-хотел „Славија“ у Котору срушен је после земљотреса 1979. године.¹³⁴⁶ На овом простору касније је саграђен хотел „Фјорд“, који је срушен априла/маја 2018. године.

Прилог 159-1 Хотел „Славија“ у Котору, цртеж фасаде према мору (*Политика* од 11.7.1938)

¹³⁴⁶ Которска „Славија“ - сјећање од злата, 6.6.2015, www.radiokotor.info.

Прилог 159, 2-4 Хотел „Славија“ у Котору, изглед према мору, фасада према граду, лучни трем са терасом (www.radiokotor.info/radio/index.php/78-lokalne-vijesti/4723-kotorska-slavija-sjecanje-od-zlata)

Хотел-одмориште у Црквицама, малом селу са раштрканим планинским кућицама, предвиђен за смјештај 25-30 гостију, подигао је рисански трговац С. Петковић 1931. године.¹³⁴⁷

На подручју Херцег Новог током међуратног периода постојало је 11 хотела и двије виле намијењене туризму. Тридесетих година саграђени су хотел „Топола“, вила „Ривијера“ у близини жељезничке станице и вила „Новосел“ на Топлој.¹³⁴⁸

---

¹³⁴⁷ *Зетски гласник* од 15.7.1931; Џолпа Марија, *Vogu iza nogu*, 22.10.2010, http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=2081:bogu-iza-nogu&catid=1451:broj-1044&Itemid=2879; На руинираном објекту и 2010. године могла се видјети спомен плоча на којој је забиљежена 1897. као година изградње.

¹³⁴⁸ Ратомир Радановић, *Херцег Нови 1918-1941...*, 137-150: Раније су били подигнути: хотел „Ловћен“; „Америка“; „Балкан“; „Јадран“; „На плажи“; хотел „Плажа Зеленика“ који је довршен 1904. године; хотел „Бока“ Зеленика изграђен 1910. године; хотел „Рудник“, власника браће

Двоспратна зграда хотела „Топола“ у Херцег Новом, власника Веселина Ђуковића, довршена је крајем 1932. године. Подигнут поред мора у непосредној близини жељезничке станице и пристаништа, нови хотел је био посебно погодан за транзитне путнике и љетњу сезону.¹³⁴⁹ Као хотел-ресторан „Топола“, једини на пристаништу у близини жељезничке станице оглашаван је 1933-34. године.¹³⁵⁰

Средином четврте деценије у Херцег Новом је саграђена вила „Ривијера“ власника Андрије Франовића, према пројекту архитекте Милана Злоковића (1934-35, Прилог 160, 1-2). Зоран Маневић је наводи као једну од двије виле које је Злоковић урадио у Боки Которској, датирајући је на основу документације у заоставштини архитекте у 1934. годину.¹³⁵¹ Објекат сачињен од четири стамбене јединице у низу на три вертикална нивоа позициониран је испод парк-хотела „Бока“ и главне улице, на подзиданој тераси на стијени изнад морске обале. Истицао се отвореношћу према мору постављањем тераса (лођа) цијелом ширином стамбених јединица на сва три нивоа.

До виле води мала улица са горње стране, паралелна главној. Са ове приступне стране изведен је трем са горњим терасама који је обрађен на традиционалан начин природним каменом, истурен у односу на омалтерисани кубус објекта и повезан са ниским оградним зидом. Доње приземље виле планирано је за кухињу, трпезарију, оставу и санитарни чвор, приземље за предсобље, дневну собу и салон, а спрат за купатило и спаваће собе. На приземљу се налазе улази у стамбене јединице са улице, а на доњем приземљу излази у башту, која је услед пада терена знатно спуштена у односу на улицу тако да су на бочним јединицама на доњем нивоу отворени и бочни улази. Иако је првобитно био планиран раван кров зграде са декоративним вијенцем од ћерамиде на ободу, изведен је четвороводни кров.¹³⁵² Карактеристична архитектонска концепција коју је Љилјана Благојевић дефинисала као „модерно медитеранство“ препознаје се и на

Терзовић подигнут као троспратна зграда 1912. године; „Парк-хотел Бока“, саграђен 1913. године; Хотел „Игало“, довршен 1928. године;

Политика од 16.4. и 5.6.1938.

¹³⁴⁹ *Глас Боке* од 26.11.1932.

¹³⁵⁰ *Глас Боке* од 14.10.1933. и 12.5.1934.

¹³⁵¹ Зоран Маневић, Архитект Милан Злоковић..., Попис дјела.

¹³⁵² Ljiljana Blagojević, *Itinerari. Moderna i Mediteran...*, 133-135.

вили „Ривијера“ у синтетизму модернистичких архитектонских принципа и медитеранске неимарске традиције, као и из њега произашлој усклађености објекта са условима поднебља.

Вила „Ривијера“ је мањим дијелом коришћена у туристичке сврхе, а већим за станове који су били веома комфорни за ове крајеве.¹³⁵³

Прилог 160, 1-2 Вила „Ривијера“ у Херцег Новом, Пројекат, арх. Милан Злоковић, 1934, фасада према мору; Фасада према хотелу „Бока“, 1935. (Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., Beograd 2015)

Почетком 1934. године у потпуности је реновиран хотел „Рудник“ у Херцег Новом.¹³⁵⁴ Исте године је саграђен и комфорно опремљен нови хотел „Флорида“ у Мељинама, у власништву Илије Петровића, који је имао „терасу на самој морској обали, електрично освјетљење и текућу воду у свим собама.“¹³⁵⁵

Поред хотела „Пансион“ у Зеленици, у непосредној близини морске обале, средином 1939. године почела је изградња новог модерног хотела, власника Обрена Дунђеровића, трговца из Зеленике. Планирано је да хотел буде у потпуности довршен до краја исте године.¹³⁵⁶

Новински огласи хотелских објеката у Херцег Новом упућују на закључак да је до средине 1938. године хотел „Јадран“ био реновиран, „Игало“ потпуно реновиран и проширен, док је парк-хотел „Бока“ добио новосаграђени депанданс (Прилог 161, 1-2).¹³⁵⁷ Проширење и преуређење хотела „Бока“ у Херцег Новом и „Игало“ у Игалу планирано је и касније, након што их је откупила група београдских

---

¹³⁵³ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 149.

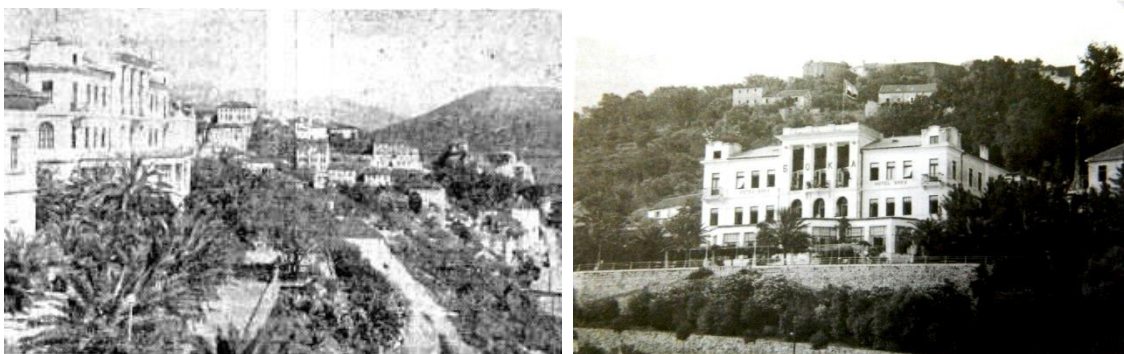
¹³⁵⁴ *Глас Боке* од 12.5.1934.

¹³⁵⁵ *Правда* од 29.7.1934.

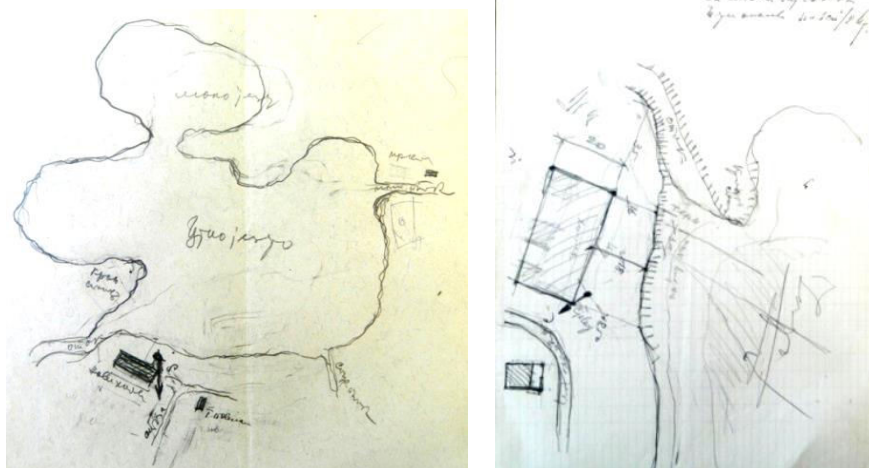
¹³⁵⁶ *Правда* од 25.6.1939.

¹³⁵⁷ *Политика* од 16.4. и 5.6.1938.

финансијера 1940. године.¹³⁵⁸ Управа хотела почела је извођење радова на доградњи спрата на другој згради хотела „Бока“ 1941. године, након којих је у плану било дограђивање спрата на главној згради хотела.¹³⁵⁹ Када је подигнут 1913. године, хотел „Бока“ је имао 22 једнокреветне и 14 двокреветних соба са електричним освјетљењем и централним гријањем, као и парк богате медитеранске вегетације.¹³⁶⁰ У земљотресу 1979. године тешко је оштећен, а потом и срушен.

Прилог 161, 1-2 Хотел „Бока“ у Херцег Новом
(Правда од 28.7.1932) (Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 2005)

Прилог 162, 1-2 Скице припремљене 1938. године приликом избора мјеста за нови хотел на Црном језеру
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 44 - Срез Шавник)

¹³⁵⁸ Зетски гласник од 28.9.1940, Време од 19.10.1940.

¹³⁵⁹ Зетски гласник од 22.3.1941.

¹³⁶⁰ Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., 95-96.

Прилог 163 Хотел „Балкан“ у Бијелом Пољу

(Батрић Ракочевић, Старо Бијело Поље, фотомонографија, Бијело Поље 1999)

Неколико нових хотелских објеката изграђено је током четврте деценије XX вијека и на сјеверу Црне Горе.

Године 1938. спроведене су одређене припремне активности поводом подизања Бановинског хотела на Црном језеру код Жабљака. У циљу одређивања мјеста његове изградње архитекта Петар Вукотић је упућен на терен како би га снимио, прикупио сондажне податке и сачинио извјештај.¹³⁶¹ Сачуване су скице које приказују локацију новог хотела на сјеверној страни Црног језера, на удаљености 16-35 м од већег отока из Великог језера, са уцртаним путем и још једним мањим објектом (Прилог 162, 1-2).¹³⁶² До реализације замисли о изградњи Бановинског хотела на Жабљаку није дошло, иако је у овом периоду Бановински хотел у Улцињу већ био подигнут.

Почетком четврте деценије у Бијелом Пољу је отворен хотел „Балкан“, власника Радовића (1931, Прилог 163). У згради хотела који је имао 14 соба радила је и

---

¹³⁶¹ Дјеловодни протоколи Техничког одјељења за године 1938. и 1940. годину, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Након подношења извјештаја о избору мјеста за хотел 30.8.1938. године затражени су подаци о власништву земљишта. Општина дурмиторска-Жабљак послала је Техничком одјељењу извјештај о уступању земљишта за подизање хотела 30.9.1938. године. На захтјев од 19.10.1938. да се достави одлука о уступању земљишта Општина је тек 7.6.1940. године обавијестила Банску управу да она није надлежна да уступи земљиште за хотел код Црног језера.

¹³⁶² ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 44 - Срез Шавник: На скицама не постоји потпис аутора, нити датум израде. На једној скици уписани су сондажни подаци, рукописом који одговара рукопису архитекте Петра Вукотића.

апотека и продавница „Бата“.¹³⁶³ Једносpratни објекат позициониран је на углу парцеле тако да је својим неједнаким бочним крилима оријентисан према уличним странама. Главни улаз, који је изведен на његовом углу, посебно је наглашен прислоњеним стубовима, балконом спрата и декоративном кровном атиком. Примјена поједностављених елемената академског архитектонског речника у компоновању фасада хотела „Балкан“ резултирала је прожимањем оријентално-балканског амбијента вароши академском архитектуром и духом европских градова, при чему је веза са оријенталним наслеђем испољена у лучним облицима отвора и декоративним лучним завршецима кровних атика ризалита и улазног дијела.

Одређени напредак у хотелијерству сјеверне регије забиљежен је крајем четврте деценије. У Бијелом Пољу, у којем је постојао један хотел, тада су грађена три нова хотелска објекта, власника Изет бега Карабеговића, Баја Шћепановића и Лаза Крговића (1940).¹³⁶⁴ У Пљевљима су уочи Другог свјетског рата саграђени хотели „Београд“, власника Сава Ђуровића и „Српски краљ“, чији је власник био манастир св. Тројица Пљеваљска.¹³⁶⁵ Вјероватно је да се на хотел „Српски краљ“ односи вијест која је објављена 1940. године поводом одлуке манастира св. Тројице о изградњи „једне модерне зграде у Пљевљима која ће имати све удобности и вјероватно послужити као први модерни хотел у граду.“¹³⁶⁶

Током друге половине четврте деценије подигнут је и Планински дом на Жабљаку – хотел „Дурмитор“, према пројекту архитекте Александра Васића (Прилог 164, 1-7). Изградило га је истоимено Друштво за унапређење туризма које је основано почетком 1932. године¹³⁶⁷ са сједиштем у Никшићу. Друштво је основао Стојан Церовић са групом љубитеља планине Дурмитор, у циљу

---

¹³⁶³ Батрић Ракочевић, Старо Бијело Поље..., 87.

¹³⁶⁴ *Слободна мисао* од 29.9.1940: „Изет бег Карабеговић, општински кмет, на улазу из Недакуса у ул. краља Петра на углу подиже диван хотел поред беговског конака Каја Беговића, који ће и архитектонски и у стилу бити украс Бијелог Поља и једна од најљепших грађевина у Санцаку; на другом улазу у ул. краља Петра код моста велики хотел подиже Бајо Шћепановић, који ће исто тако украсити варош; у Никољцу према Општини и Срезу подиже хотел Лазо Крговић.“

¹³⁶⁵ *Историја Пљеваља...*, 577-584: Хотел „Српски краљ“ је срушен 1969. године.

¹³⁶⁶ *Слободна мисао* од 4.8.1940.

¹³⁶⁷ *Зетски гласник* од 6.4.1932.

пропагирања туризма и подизања Планинарског дома на Жабљаку.¹³⁶⁸ Реализацију пројекта првог планинског дома на Дурмитору знатним материјалним средствима помогла је Банска управа.¹³⁶⁹

Године 1935, након изградње пута Никшић-Шавник-Дурмитор, удружење је покренуло активности на стварању услова за пријем туриста у дурмиторском крају. Прва од њих односила се на подизање „Планинарског дома, хотела у близини Црног језера“ који би „посјетиоцима пружио удобности по узору на модерне зграде ове врсте у Швајцарској“. Затим је била предвиђена изградња планинарског насеља које је након неколико година требало да се развије у планинарски град.¹³⁷⁰

Почетком 1935. године план хотела је био завршен и достављен друштву „Дурмитор“. Урадио га је београдски архитекта Александар Васић,¹³⁷¹ један од протагониста националног стила у српској архитектури међуратног раздобља.¹³⁷²

Поређењем цртежа пројектованог и фотографија изведеног објекта запажа се да је приликом реализације његов план измијењен у спољашњем изгледу и облику. Унутрашњи простор је увећан за „скупна лежишта“, тако да је у коначној форми хотелски објекат имао модерне инсталације, 50 соба и „скупна лежишта“ за 150-200 особа која су га чинила погодним за екскурзије.¹³⁷³ План хотела је креиран у националном стилу фолклорног усмјерења.¹³⁷⁴ Архитекта је узоре пронашао у народној градитељској традицији планинског шумовитог подручја, у кући типа брвнаре која је ближа алпијској варијанти спратне куће издужене правоугаоне основе са галеријама спрата и искоришћеним простором поткровља, него једноставнијој динарској, карактеристичној за дурмиторско поднебље.

---

¹³⁶⁸ Томаш Ђоровић, Шавник из заборава, Београд 2009, 203-207.

¹³⁶⁹ *Зетски гласник* од 29.7.1939.

¹³⁷⁰ Аноним, *Први планински дом зида се на Дурмитору (Никшић 16. марта), Политика* од 17.3.1935; Ст. Димитријевић, *За планинарско насеље под Дурмитором (Београд марта 1935), Слободна мисао* од 24.3.1935.

¹³⁷¹ *Слободна мисао* од 10.2.1935.

¹³⁷² Александар Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX - средина XX века)*, Београд 1997, 223.

¹³⁷³ Д. Поповић, *Црна Гора први пут у туризму, Слободна мисао* од 8.4.1939.

¹³⁷⁴ О фолклорној архитектури у Југославији видјети: Александар Дероко, *Народно неимарство I. Стара сеоска кућа*, Београд 1968; Александар Дероко, *Народно неимарство II. Стара варошка кућа*, Београд 1968; Александар Дероко, *Фолклорна архитектура у Југославији. Старе сеоске куће у Југославији*, Београд 1974.

Композиција цјелине складно је употпуњена увођењем елемената изведених у духу неимарске традиције Приморја и његовог залеђа, лучног низа отвора којим је ублажена камена рустика постаментa и лучног улазног трема.¹³⁷⁵

Васићевом ауторском интерпретацијом планинске куће-туристичког објекта питорескни амбијент четинарске шуме на обали Црног језера обогаћен је модерно опремљеним хотелским здањем које је на посјетиоце остављало посебан утисак. Корпус пројектованог здања, сачињен од два неједнака крила са високим поткровљем, вишег двоспратног и управно у односу на њега постављеног једноспратног, почива на наглашеном каменом постаменту и завршен је стрмим дрвеним кровом.¹³⁷⁶ Примијењеним материјалима и облицима архитекта је показао уважавање природне околине и амбијента. Планирано је да доњи дио објекта буде изграђен од камена, а остатак од дрвета. Камена рустика постаментa са два степенишна крака који воде до терасе и главног улаза наткривеног лучним тремом ублажена је лучним отворима и вијенцима, док је спратни дио, изграђен од дрвета, рашчлањен једноставним прозорским отворима, вијенцима и терасама. Стрми, дрвеним дашчицама покривени кров изведен је над правоугаоном основом као двоводни, са забатима на краћим странама. Пространи, стрми кров са карактеристичним кровним прозорима посебно је наглашен декоративним високим димњаком.

Радови на изградњи хотела „Дурмитор“ који је био намијењен боравку планинара и туриста почели су у љето 1935. године.¹³⁷⁷ „Слободна мисао“ и „Зетски гласник“ детаљније су извјештавали о њима током септембра и октобра исте године.¹³⁷⁸ У јесен 1938. почело је постављање крова и привођење радова крају,¹³⁷⁹ док је

---

¹³⁷⁵ У неприморском јужном дијелу Црне Горе такве су камене куће са волтовима у приземљу и терасама изнад њих. Видјети: Душан Лаличић, *Фолклорна и монументална архитектура...*, 31-32.

¹³⁷⁶ Основа је димензија 45 x 20 метара.

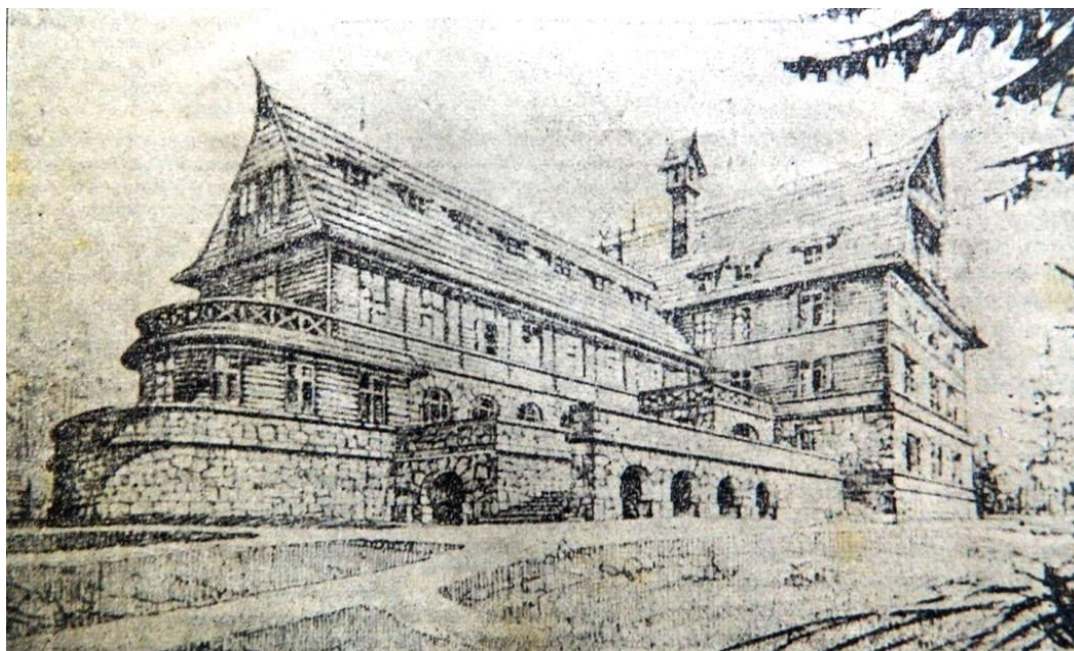
¹³⁷⁷ *Слободна мисао* од 4.8.1935, *Зетски гласник* од 3.8.1935.

¹³⁷⁸ *Слободна мисао* од 1.9. и 6.10.1935: Камен темељац постављен је 29.8.1935. године. До октобра 1935. Друштво је извело радове у вриједности од око 150.000 динара из сопствених средстава, уз помоћ Одељења за туризам Министарства трговине од 18.000 динара; *Зетски гласник* од 14.9.1935.

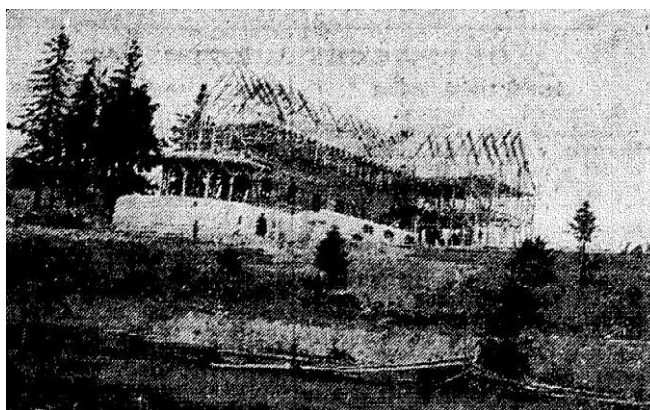
¹³⁷⁹ *Слободна мисао* од 9.5.1937, *Слободна мисао* од 10.7. и 4.9.1938, *Политика* од 14.9. и 25.11.1938.

потпуно довршење и отварање хотела најављено за јул следеће године.¹³⁸⁰ Хотел је свечано отворен 30.7.1939. године.¹³⁸¹

Вишегодишње некоришћење и неодржавање резултирало је лошим стањем зграде, које је током истраживања фотографски снимљено маја 2017. године. Априла/маја 2018. хотел „Дурмитор“ је срушен како би на његовом мјесту био саграђен нови хотелски објекат.

Прилог 164-1 „Планинарски дом „Дурмитор“ под Дурмитором“
(Слободна мисао од 8.4.1939, иста скица објављена је и 24.3.1935)

Прилог 164-2 Хотел „Дурмитор“, изглед у току градње (Политика од 14.9.1938)

---

¹³⁸⁰ Слободна мисао од 8.4.1939. и Зетски гласник од 27.5.1939; такође и њихови јулски бројеви од 1939. године; Слободна мисао од 30.6.1940.

¹³⁸¹ Политика од 1.8.1939.

Прилог 164-3 Туристичко-планински дом на Црном језеру, изграђени објекат (Времеод 3.4.1940)

Прилог 164, 4-7 Хотел „Дурмитор“ на Жабљаку, мај 2017, изгледи са прочељне, задње и бочних страна (Слађана Жуњић)

ПЛАНИНСКЕ ТУРИСТИЧКЕ КУЋЕ, ДОМОВИ И ПАВИЉОНИ

Једна од подстицајних активности предузиманих у циљу развоја туризма у Зетској бановини била је изградња планинских туристичких кућа, домова и павиљона. На територији Црне Горе одређене активности ове врсте забиљежене су на планинском подручју Комова, Биоградског, Црног и Плавског језера, на којем су

током четврте деценије подигнуте планинарска зграда друштва „Путник“ (1932) и планинска кућица друштва „Ком“ на Биоградском језеру (1936), извођени су радови на градњи туристичко-лугарске куће на Биоградском језеру (1939), као и туристичких павиљона на Црном (1938) и Плавском језеру (1940). Саграђен је и планински дом у селу Адровићи код Пљеваља (1940).

На ограничене домете мјера прописиваних на овом пољу од државних власти упућује текст М. Милошевић(а) објављен у „Зетском гласнику“ 1938. године, у којем је истакнуто да је до тада у Дравској бановини било подигнуто око 60 планинских домова, док је у Моравској, дијелу Дунавске, Дринске, Зетске и Вардарске бановине изграђено само неколико објеката истог типа.¹³⁸² Будући да у овим крајевима није значајније подстакло становништво на организовање планинско-туристичких друштава и изградњу планинских домова, неуспјешним је оцијењено доношење Уредбе о унапређењу туризма, према којој одређене општине које су имале услове за успостављање мјесних туристичких одбора то нису учиниле, као и Уредбе о подизању планинских домова којом су удружењима и установама дате олакшице у погледу набавке и транспорта грађе.

Биоградско језеро је било тешко приступачно посјетиоцима до средине 1932. године, када је изграђен пут дужине од неколико километара који га је повезао са Краљевим Колом. Подигнута је и планинарска зграда друштва „Путник“ на обали језера која је требало да служи као преноћиште туристима и излетницима.¹³⁸³ У истом периоду, на путу Колашин-Биоградско језеро планирана је градња кућице за чувара шуме (1932, Прилог 165). Скицу је припремио Косто Лигутић, техничар Банске управе,¹³⁸⁴ осмисливши по узору на планинску кућу од дрвета једноставно обликовани приземни објекат мањих димензија, са подрумом, поткровљем и дограђеним помоћним просторијама. Након годину дана била је одобрена и

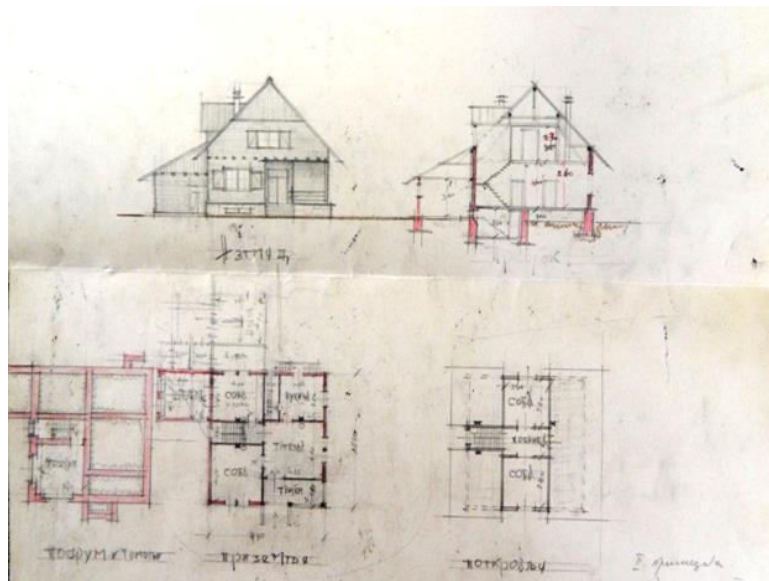
---

¹³⁸² Мил. Јел. Милошевић, *Питање подизања планинских домова*, *Зетски гласник* од 12.3.1938: Уредба о подизању планинских домова донесена је 1933. године.

¹³⁸³ *Зетски гласник* од 31.7.1935: Подигнута је на иницијативу Банске управе, средствима туристичког друштва „Путник“ и уз помоћ Банске управе и општине Колашин.

¹³⁸⁴ *Кућица за чувара шуме на путу Колашин-Биоградско језеро-скица*, техн. Косто Лигутић, 5.9.1932. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 15-Срез колашински: Усвојена је уз примједбе и потписана од стране инг. Јосифа Шевчика 7.9.1932. године.

израда пројекта туристичко-лугарске куће на путу Колашин-Биоградско језеро, у вриједности од 75.500 динара.¹³⁸⁵

Прилог 165 Кућица за чувара шуме на путу Колашин-Биоградско језеро, скица, техн. Косто Лигутић, 1932. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 15-Срез колашински)

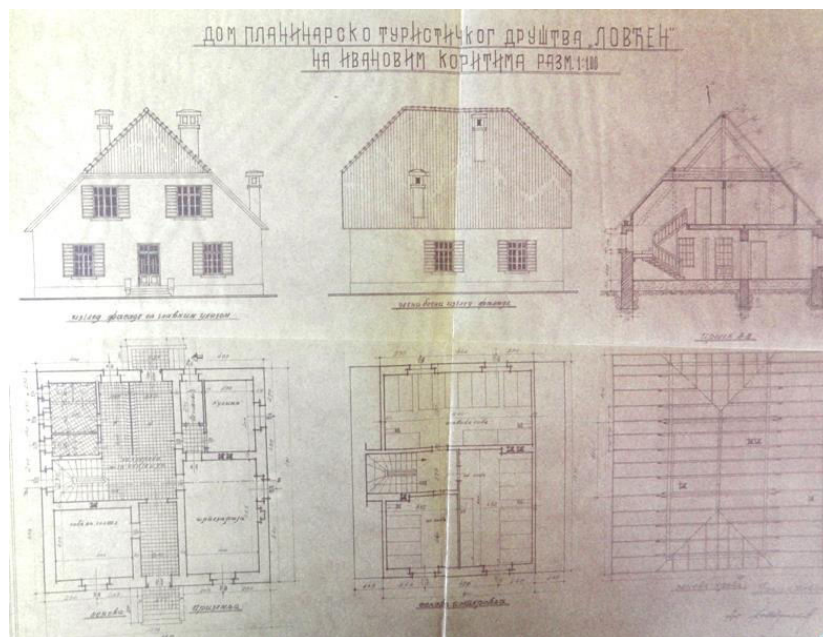
Туристичко друштво „Ком“ за унапређење туризма Зетске бановине, са сједиштем у Пећи, основано је почетком 1934. године. Убрзо након оснивања његови пододбори и повјереништва организовани су у Плаву, Гусињу, Мурину, Андријевици и другим мјестима и почело се са израдом повеља и пројеката туристичких домова и планинских кућа, чијом је реализацијом планирано учинити приступачнијим природне љепоте Бановине. У истом циљу је новинар Милош Радоњић, који се налазио на челу Друштва, припремио за публикавање дјела „Црна Гора“ и „Водич кориз црногорска брда.“ Током 1934-35. године друштво „Ком“ је радило на изради планова за подизање планинске куће на Штавњи испод Кома „у алпском стилу“ и туристичког дома на Плавском језеру, који је требало да граде мјештани. У плану је била и изградња туристичког дома у Колашину, преуређењем старе зграде-барутане на Венића брду која је изабрана због добре локације и видика, а касније и подизање планинске кућице на

---

¹³⁸⁵ *Зетски гласник* од 29.4.1933.

Биоградском језеру.¹³⁸⁶ О реализацији планираних активности сазнаје се из вијести објављених у савременој штампи поводом отварања нове планинске кућице на Биоградском језеру коју је изградило друштво „Ком“ средином 1936. године,¹³⁸⁷ као и поводом радова на подизању туристичке куће на Кому извођеним од стране мјештана током 1934. године.¹³⁸⁸

Комови су се почели развијати у посјеђено туристичко излетиште након што је 1935. године довршена изградња пута Трешњевик-Комови којим су постали приступачни путницима.¹³⁸⁹ Но и поред тога, удобан боравак туристима и даље је био онемогућен, будући да градња планираних туристичких домова на Плавском језеру и на Кому није била започета (до средине 1936). Планом туристичког дома код Плавског језера била је предвиђена комфортно уређена зграда која је имала 22 одјељења и двије велике сале.¹³⁹⁰

Прилог 166 Дом планинарско-туристичког друштва „Ловћен“ на Ивановим Коритима, План, арх. Новица Вушовић, изгледи, основе и пресјек

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски)

¹³⁸⁶ В.С., *Потхвати Туристичког друштва „Ком“*, *Зетски гласник* од 18.9.1935.

¹³⁸⁷ *Зетски гласник* од 27.6.1936.

¹³⁸⁸ *Политика* од 10.7.1934.

¹³⁸⁹ *Политика* од 1.9.1936.

¹³⁹⁰ В. Комадина, *Успаване лепоте Андријевице и њене околине*, *Правда* од 12.7.1936; Љ. Ивезић, *Плавско језеро има велику будућност*, *Време* од 5.8.1940; *Зетски гласник* од 3.10.1934.

Године 1936. на Цетињу је основано туристичко-планинарско друштво „Ловћен“.¹³⁹¹ Увиђајући значај туризма за овај крај, почетком исте године упутило је Банској управи молбу за подизање Планинарског дома под Ловћеном од рушевина љетњиковца краља Николе.¹³⁹² Судаћи према једној каснијој новинској вијести, Друштво је откупило рушевине љетњиковца краља Николе на Ивановим Коритима и почело изградњу првог планинског дома у старој Црној Гори 1941. године.¹³⁹³ Пројекат Дома припремио је архитекта Новица Вушовић у фолклорном стилу (Прилог 166).¹³⁹⁴ Новица И. Вушовић рођен је 1910. године у Бршну (Зетска бановина). Дипломирао је на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду јуна 1938. године.¹³⁹⁵ У фолклорном стилу пројектовао је и мање туристичке објекте у амбијенту борове шуме на Жабљаку који су изведени као савардаци.¹³⁹⁶ Уважавајући народну неимарску традицију планинског поднебља, Вушовић је за Дом планинарско-туристичког друштва „Ловћен“ на Ивановим Коритима пројектовао приземну кућу са поткровљем покривену пространим стрмим кровом, препуштеним на бочним странама и наглашеним димњачким формама. Њена главна, симетрично обликована фасада рашчлањена је једноставним вратима и прозорима са двокрилним капцима. На приземљу су планиране трпезарија и соба за госте са страна ходника на прочељној страни, гардероба, кухиња, тоалет и степениште у задњем дијелу, док је поткровље било намијењено за три вишекреветне спаваће собе.

Подизање туристичких павиљона на Црном, Биоградском и Плавском језеру који су извођени средствима из бановинског буџета истакнуто је средином 1938. године као један од резултата привредног развоја у Зетској бановини за вријеме владе Милана Стојадиновића (1935-38).¹³⁹⁷

---

¹³⁹¹ *Политика* од 3.5.1936.

¹³⁹² *Слободна мисао* од 9.2.1936, *Зета* од 9.2.1936.

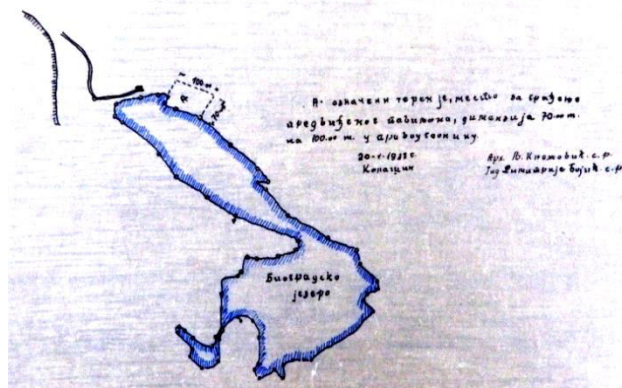
¹³⁹³ *Време* од 25.2.1941.

¹³⁹⁴ *Пројекат за Дом планинарско туристичког друштва Ловћен на Ивановим Коритима*, арх. Новица Вушовић, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 29 - Срез цетињски.

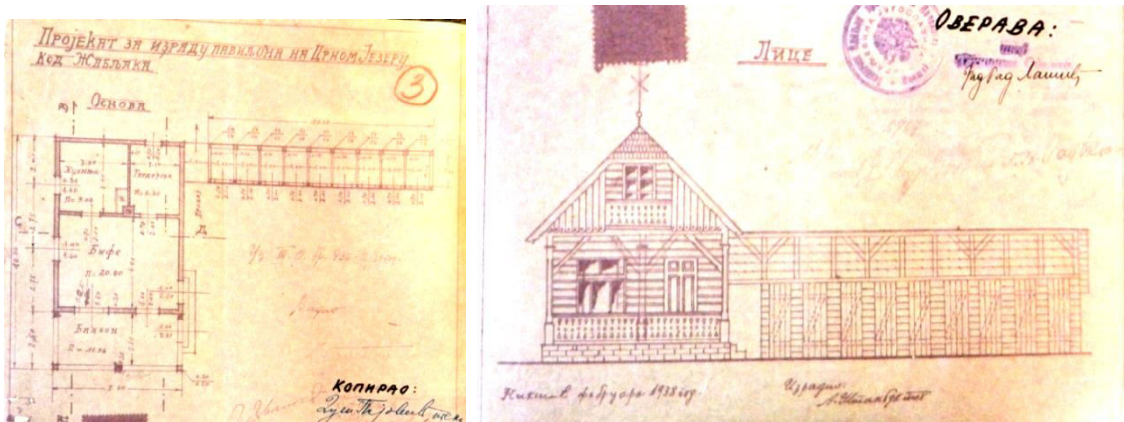
¹³⁹⁵ Именик дипломираних инжињера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 138.

¹³⁹⁶ Душан Лаличић, *Фолклорна и монументална архитектура...*, 19, 128.

¹³⁹⁷ *За три године владе г. др Стојадиновића* (дио текста о подизању привреде аутора Франа Луковића), *Зетски гласник* од 24.6.1938.

Прилог 167 Скица терена са уцртаним мјестом за грађење Павиљона на Биоградском језеру, 1938. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински)

Прилог 168, 1-2 Павиљон на Црном језеру код Жабљака, Пројекат, техн. Андрија Штамбук, 1938, основа и изглед (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 44 - Срез Шавник)

У вези са изградњом туристичког павиљона на Биоградском језеру, на прикупљању теренских података ангажовани су архитекта Љубомир Кнежевић и инжењер Димитрије Бојић средином 1938. године (Прилог 167).¹³⁹⁸ На цртежу који су том приликом урадили као мјесто за изградњу павиљона означен је терен димензија 70×100 метара.¹³⁹⁹ У истом периоду, у Банској управи је разматрано и питање подизања овог новог туристичког павиљона или довршења лугарске куће.

¹³⁹⁸ Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1938. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Технички одјељак у Беранама доставио је на одобрење Пројекат туристичког павиљона на Биоградском језеру од 7.2.1938. године. Марта 1938. упућено им је решење о одобрењу пројекта по ревидованој предрачунској суми од 60.000 динара за извођење радова у режији.

¹³⁹⁹ Скица терена са уцртаним мјестом за грађење Павиљона на Биоградском језеру од 20.5.1938. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 14-Срез колашински.

Ријешено је одлуком о градњи лугарско-туристичке куће на Биоградском језеру, која је извођена током 1938-39. године.¹⁴⁰⁰

На основу елабората за подизање Туристичког павиљона на Плавском језеру (1938),¹⁴⁰¹ изградња павиљона који је требало да има ресторан и мањи број соба за преноћиште почела је 1939. године.¹⁴⁰² Средином исте године у Техничком одјелу у Беранама урађене су измјене пројекта у вези са подизањем спрата изнад приземног објекта, од којих се потом одустало. Радови на довршењу Туристичког павиљона на Плавском језеру били су настављени током 1940. године.¹⁴⁰³

Пројекат павиљона на Црном језеру код Жабљака израдио је Анрија Штамбук, техничар Техничког одјела у Никшићу, 1938. године (Прилог 168, 1-2).¹⁴⁰⁴ У духу народног неимарства планинског подручја пројектован је приземни објекат од дрвета на ниском каменом постаменту. Предњи дио павиљона био је предвиђен за бифе са пространим тремом испред њега, кухиња и гардероба налазиле су се на задњој страни, на којој се преко наткривеног пролаза настављало девет кабина за купаче дајући цјелини изглед основе приближан ћириличном слову „Г“.

Радови на извођењу павиљона додијелени су инжењеру-предузимачу Сукуренку. Изградња туристичког павиљона и пута Жабљак-Црно језеро, за које је кредит био отворен код Банске управе, почела је средином 1938. године.¹⁴⁰⁵ Надзор над

---

¹⁴⁰⁰ Дјеловодни протоколи архитекте Петра Вукотића за 1938. и 1939. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

¹⁴⁰¹ Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1938. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Технички одјељак у Беранама доставио је 17.6.1938. године Техничком одјељењу на одобрење *Елаборат за Туристички павиљон на Плавском језеру* бр. 4378/38.

¹⁴⁰² *Слободна мисао* од 30.4.1939, *Правда* од 11.9.1939.

¹⁴⁰³ Дјеловодни протоколи архитекте Петра Вукотића за 1939. и за 1940. годину, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Технички одјељак Беране доставио је 3.7.1939. године планове Туристичког павиљона у Плаву, тражећи извјештај у вези са подизањем спрата. Након приложених тражених предрачуна за нове радове, 28.2.1940. предмет им је враћен да се уради предрачун на бази старих планова за приземну зграду, у износу од 50.000 динара. Наставак радова и расписивање прве оферталне лицитације одобрен је 17.5.1940. године. Колаудациона документа за довршење радова одобрена су јуна 1940. године; Љ. Ивезић, *Плавско језеро има велику будућност*, *Време* од 5.8.1940: Изградња туристичког павиљона поред Плавског језера извођена је и средином 1940. године.

¹⁴⁰⁴ Пројекат за израду павиљона на Црном језеру код Жабљака, техн. А. Штамбук, фебруара 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 44 - Срез Шавник.

¹⁴⁰⁵ *Слободна мисао* од 20.3. и 29.5.1938: Павиљон ће коштати 50 000 динара; *Политика* од 31.3.1938.

радовима водио је Борис Поздњаков, шеф Техничког одјељка у Никшићу. Према једној савременој новинској вијести, архитекта Поздњаков је „предвидио више корисних ствари на уређењу варошице Жабљак.“¹⁴⁰⁶

До 1940. године био је саграђен и Планински дом у селу Адравићи код Пљеваља. О њему је у листу „Време“ писано као о првом планинском дому у Санцаку (Прилог 169).¹⁴⁰⁷ Подигнут је у амбијенту борове шуме, у духу народне градитељске традиције „приватном иницијативом једног вредног Санцаклије коме на срцу лежи напредак његовог краја“.

Прилог 169 Планински дом у селу Адравићи код Пљеваља (*Време* од 2.2.1940)

САОБРАЋАЈНИ ОБЈЕКТИ

ЖЕЉЕЗНИЧКЕ СТАНИЦЕ

Након што је у Генералној дирекцији државних жељезница прихваћено становиште према којем је станице и друге жељезничке зграде требало градити у духу народне архитектуре, „у локалном, народном грађевинском стилу, у складу са својом околином, на начин да се народна архитектура прилагоди потребама жељезничког саобраћаја“, архитекти Дирекције почели су искључиво у

---

¹⁴⁰⁶ *Слободна мисао* од 12.6.1938.

¹⁴⁰⁷ *Време* од 2.2.1940.

фолклорном стилу да израђују пројекте¹⁴⁰⁸ према којима су дуж пруга широм Краљевине Југославије грађени бројни жељезнички објекти следећи поуке народне архитектуре у погледу обликовања, употребе материјала и радне снаге. На овај начин реализована је замисао о станичним зградама као објектима који су поникли из традиције и који су органски везани за окружење.¹⁴⁰⁹

У знаку локалне градитељске традиције осмишљени су типски пројекти за жељезничке станице који су представљали идеалне моделе којима се изражавала идеја о југословенском идентитету као јединству различитости.¹⁴¹⁰ Познато је да је више типова станичних зграда и стражарских кућица у Дирекцији државних жељезница у Београду пројектовао архитекта Гавриловић,¹⁴¹¹ као и да су у Министарству саобраћаја рађени пројекти за подизање станова намијењених жељезничком пружном особљу који су довршавани крајем 1920. године.¹⁴¹²

У Црној Гори су током четврте деценије саграђене станичне зграде на прузи Билећа-Никшић и зграда жељезничке станице у Херцег Новом.

Министарство саобраћаја је крајем 1932. године одлучило да подигне нову жељезничку станицу у Херцег Новом, будући да постојећа зграда није одговарала туристичким потребама града.¹⁴¹³ Нови репрезентативни станични објекат био је саграђен, а станица је добила два колосјека¹⁴¹⁴ половином четврте деценије (Прилог 170, 1-2). Изградња је почела 1933. и завршена је до априла 1934. године, када је уследило довршавање унутрашњих радова. За израду врата, прозора и украса коришћен је камен са Корчуле.¹⁴¹⁵

---

¹⁴⁰⁸ Аноним, *Железничке станице и друге зграде изграђују се у локалном народном грађевинском стилу*, *Политика* од 20.4.1938: Претходно је заступано и гледиште да жељезници као тековини модерног доба одговарају само грађевине које ће се подизати у модерном стилу.

¹⁴⁰⁹ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 133. (према: *Југославија на техничком пољу 1919-1929. године*)

¹⁴¹⁰ Исто, 138.

¹⁴¹¹ Александар Кадијевић, *Један век тражења националног стила...*, 183.

¹⁴¹² *Политика* од 9.11.1920.

¹⁴¹³ *Зетски гласник* од 10.12.1932, *Глас Боке* од 17.12.1932.

¹⁴¹⁴ Marijan Miljić, *Gabela-Zelenika, I, 7-22*, u: *Sto godina Željeznice Crne Gore*, Cetinje 2009, https://www.academia.edu/1886042/100_GODINA_ZELJEZNICE_CRNE_GORE, 17.

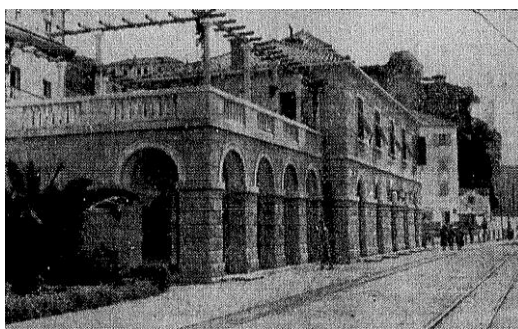
¹⁴¹⁵ *Правда* од 3.4.1934.

За жељезничку станицу у Херцег Новом саграђено је једноспратно здање кубичне форме са косим кровом благог нагиба покривеним каналицом, уз које је на задњој угаоној страни подигнута масивна, камена кула са сатом и натписом са именом града. Архитектонски је обликована у духу градитељске традиције Приморја, у знаку грађанске куће у Боки и са посебно наглашеним елементима изведеним у стилу неороманике. Прецизно обрађене камене фасадне површине станичне зграде рашчлањене су правоугаоним и лучним отворима брижљиво изведеног оквира, фино обрађеним раздјелним вијенцима и кровним вијенцем са конзолним фризом, док је камена кула са сатом, која је оријентисана у правцу Старог града са подграђем, својим неороманичким обликовним језиком јасно истакнута наспрам његовог сложеног, вишеслојног тврђавског комплекса.

Жељезничка пруга Ускопље-Зеленика на којој је подигнута станична зграда у Херцег Новом укинута је 1968. године.¹⁴¹⁶ Зграда је реконструисана 2005. године и данас је у функцији као туристичко-угоститељски објекат.¹⁴¹⁷

Прилог 170-1 Жељезничка станица у Херцег Новом, 1934. (www.travelmontenegro.me/oznaka/hercegnovi/)

Прилог 170-2 Жељезничка станица Херцег Нови (*Политика* од 20.4.1938)

¹⁴¹⁶ Marijan Miljić, Gabela-Zelenika, I, 7-22, u: *Sto godina Željeznice Crne Gore...*, 20-22.

¹⁴¹⁷ Slavica Kosić, Kusturica od „Doma kulture“ u Herceg Novom pravi ekskluzivnu kafanu, 14.6.2011, <https://www.vijesti.me/vijesti/kusturica-od-doma-kulture-u-hherceg-novom-pravi-ekskluzivnu-kafanu-24194>: Објекат у власништву редитеља Емира Кустурице реконструисан је 2005. године у циљу отварања Независног културног центра.

Жељезничка пруга Габела-Ускопље-Зеленика подигнута је на југу Аустроугарске и отворена 1901. године. Њен огранак Хум-Требиње продужен је до Билеће 1931. године, а затим и до Никшића 1938. године.¹⁴¹⁸ Планирано је да се жељезничка пруга уског колосјека Билећа-Никшић-Подгорица у Билећој веже са пругом која би долазила из Београда, одвајајући се од жељезничке пруге за Сарајево код Устипраче.¹⁴¹⁹ Њен пројекат је израђен од стране секција на чијем челу су били инжењери Перуничкић и Сињеоков, док су касније извршене одређене корекције 1935. године.¹⁴²⁰

На прузи Билећа-Никшић пројектованој 1928. године било је предвиђено извођење шест станица-Петровићи, Вилуси, Подбожур, Трубјела, Стуба и Никшић. Главној станичној згради у Никшићу посвећена је посебна пажња, што потврђује и податак о свечаности уприличеној поводом освећења њеног камена темељца 25.9.1935. године којој су присуствовали највиши државни званичници (Прилог 171, 1-3).¹⁴²¹

Радови на изградњи пруге трајали су 1935-38. године. Иако је отворена за саобраћај 12.7.1938. године, свечана прослава одржана је 11.9.1938, заједно са прославом шездесетогодишњице ослобођења Никшића од турске власти.¹⁴²² Ова жељезничка пруга пројектована је као дио већег система у којем је било предвиђено да се на њеној средини од станице Вилуси одвоји крак који би ишао преко Грахова и Кривошија за Рисан, а одатле један крак за Зеленику, као и да се изгради пруга од Никшића до Подгорице.¹⁴²³ Уредбом о грађењу нових жељезница која је ступила на снагу средином 1939. године планирано је да се пруга Билећа-Никшић-Рисан продужи до Зеленике.¹⁴²⁴

Крајем 1935. године предузеће инжењера Владимира Сукуренка почело је са извођењем радова на жељезничком мосту на ријечи Зети недалеко од Никшића

---

¹⁴¹⁸ Marijan Miljić, *Gabela-Zelenika*, u: *Sto godina Željeznice Crne Gore...*, 14, 17.

¹⁴¹⁹ *Политика* од 3.6.1935.

¹⁴²⁰ В.М., *Пруга Билећа-Никшић биће на Петровдан пуштена у саобраћај*, *Политика* од 4.7.1938.

¹⁴²¹ *Слободна мисао* од 29.9.1935, *Зетски гласник* од 2.10.1935.

¹⁴²² *Слободна мисао* од 12.6. и 10.7.1938, *Политика* од 10.7, 13.7. и 11.9.1938.

¹⁴²³ *Време* од 27.1.1936. и 5.8.1937.

¹⁴²⁴ *Зетски гласник* од 6.5.1939.

(Прилог 172).¹⁴²⁵ Овај мост, изграђен у виду четири лучна отвора распона од по 15 метара, довршен је крајем 1937. године.¹⁴²⁶ Средином 1936. била је завршена станица на Трубјели (Прилог 173-1) и путничка зграда у Никшићу која је реализована „као тип станичне зграде другог реда“. На њеном приземљу налазила се чекаоница, ресторан, канцеларија и службена соба, а на спрату четири стана. Тада су довршене и помоћне зграде-стражара, касарна возног особља, надзорнички стан и ложионица за двије машине,¹⁴²⁷ док је главна зграда у Никшићу у потпуности завршена до марта 1937. године.¹⁴²⁸

Све станичне зграде на прузи Билећа-Никшић биле су подигнуте и покривене до краја 1936. и у потпуности довршене до краја 1937. године.¹⁴²⁹ Водоснабдијевање жељезничких станица у Билећи и Петровићима ријешено је подизањем хидроцентрале на ријечи Требишњици, а на другим станицама грађењем резервоара повезаних са оближњим изворима. Хидроцентрала на Требишњици требало је да им обезбиједи и електрично освјетљење.¹⁴³⁰

Прилог 171-1 Жељезничка станица у Никшићу, фасада према граду (Слободна мисао од 11.9.1938)

Главна зграда жељезничке станице у Никшићу изведена је као масивно, строго обликовано, једносpratно здање покривено двосливним кровом са забатима на

---

¹⁴²⁵ *Зетски гласник* од 12.2. и 15.2.1936.

¹⁴²⁶ *Политика* од 22.12.1937.

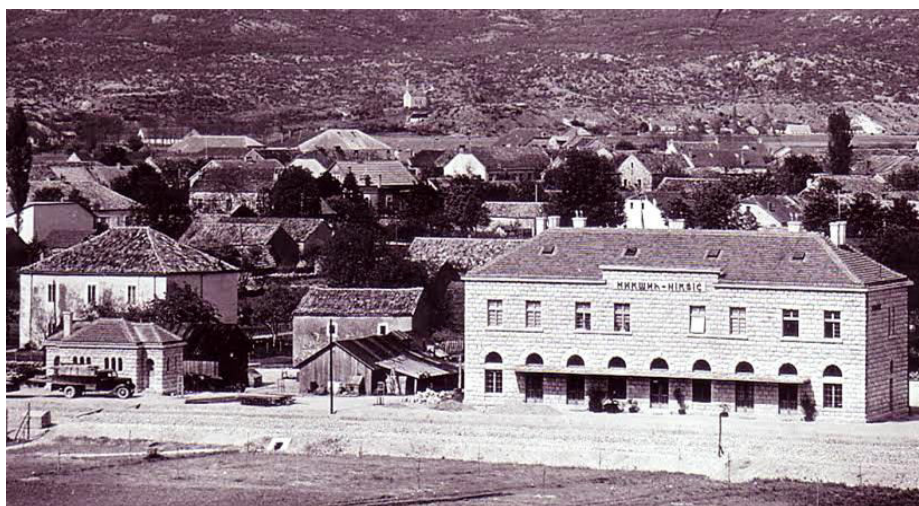
¹⁴²⁷ *Слободна мисао* од 5.7.1936, *Правда* од 14.7.1936.

¹⁴²⁸ *Слободна мисао* од 7.3.1937.

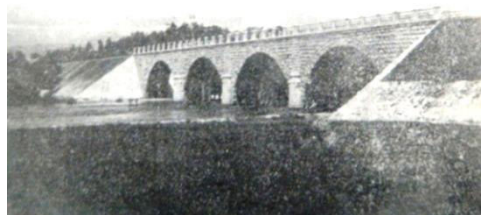
¹⁴²⁹ *Политика* од 1.11.1936. и 22.12.1937.

¹⁴³⁰ *Време* од 20.2. и 5.8.1937.

ужим странама и наглашеним димњачким формама. У спољашњем обликовању примијењен је академски принцип симетрије, као и петодјелна вертикална подјела фасаде оријентисане према граду са истакнутим угаоним ризалитима завршеним троугаоним кровним забатима. Њене рустично обрађене површине рашчлањене су лучним отворима приземља, уоквиреним архиволтама које су изведене каменим квадерицама и једноставним правоугаоним отворима са наглашеном гредом потпрозорника. У једноставној форми правоугаоних отвора, ломљењу поткровног вијенца у централном дијелу који је завршен надзитком и надстрешници фасаде на перонској страни запажа се утицај модернистичког архитектонског речника. Камена рустикација и строгост обраде фасадних површина, отвори једноставног облика и оквира, изведени су у духу фолклорне архитектуре карстног подручја херцеговачког и црногорског залеђа приморске регије. Карактеристични су и за обликовање других станичних зграда на прузи Билећа-Никшић. Грубом каменом рустиком, симетријом и строгошћу обликовања фасада станичних зграда, истицањем угаоних ризалита на pročелју главне станице у Никшићу и полигоналним угаоним формама на мањим станичним зградама у другим мјестима потенциран је и одређени фортификацијски квалитет станичне архитектуре, чиме се на значењској равни упућивало на замисао о безбједности и моћи југословенске железнице.

Прилог 171-2 Железничка станица у Никшићу, путничка зграда са помоћном зградом, перонска фасада
(www.novineniksica.mewp-contentuploads201403Novine-Zeljeznica.jpg)

Прилог 171-3 Жељезничка станица у Никшићу, изглед у току градње (*Политика* од 1.11.1936)

Прилог 172 Жељезнички мост на Зети код Никшића (*Слободна мисао* од 10.7.1938)

Прилог 173-1 Жељезничка станица Трубјела (*Време* од 6.8.1937)

Прилог 173-2 Жељезничка станица Подбожур, постојећи изглед (www.panoramio.com/photo/75419768)

Прилог 173- 3 Жељезничка станица Трубјела, постојећи изглед

(www.dan.co.menivo=3&rubrika=Regioni&clanak=527085&datum=2016-01-06&naslov=Ruine)

Прилог 174, 1-2 Станичне зграде Слaп и Острог на жељезничкој прузи Никшић-Подгорица, изглед 2017.
(Слађана Жуњић)

Током радова на жељезничкој прузи Билећа-Никшић, која је за шире подручје имала привредни, саобраћајни и туристички значај, израђено је и неколико цистијерни, водовода и приступних путева, што је унапредило услове живота у овом безводном, кршевитом крају.¹⁴³¹ Након завршетка последњих радова, од њене секције је августа 1939. године формирана Техничка секција за изградњу жељезничке пруге Никшић-Подгорица, која је убрзо почела са радом на терену на подручју Даниловграда.¹⁴³²

Пруга Никшић-Титоград саграђена је непосредно након Другог свјетског рата. Неке од станичних зграда (Слап, Острог) својом архитектонском концепцијом одговарају типу објеката који су изграђени на жељезничкој прузи Никшић-Билећа током тридесетих година и упућују на могућност да су подигнуте према раније осмишљеном пројекту којим је планиран наставак ове пруге до Подгорице (Прилог 174, 1-2).

И у периоду после Другог свјетског рата пруга Билећа-Никшић била је најзначајнија жељезничка веза Црне Горе и осталих југословенских крајева све до пуштања у саобраћај жељезничке пруге Београд-Бар, када је њен рад обустављен 1976. године.¹⁴³³ Будући да одавно није у функцији, станични објекти препуштени су пропадању. Зграде на станицама Трубјела и Подбожур налазе се у лошем стању, док је зграда на Вилусима и даље добро очувана (Прилог 173, 2-3).¹⁴³⁴ Главна путничка зграда у Никшићу у функцији је станичног објекта на жељезничкој прузи Никшић-Подгорица.

МОСТ НА РИЈЕЦИ ТАРИ

Мост на ријеци Тари саграђен је 1938-41. године на путу Пљевља-Шавник, према пројекту грађевинског инжењера Мијата Тројановића. У историографији се сматра његовим најбољим дјелом, али и остварењем које се у вријеме настанка,

---

¹⁴³¹ В.М., *Пруга Билећа-Никшић...*, Политика од 4.7.1938.

¹⁴³² Политика од 12.8. и 25.9.1939.

¹⁴³³ Šerbo Rastoder, *Crnogorske željeznice 1918-1941*, III, 53-74, u: *Sto godina Željeznice Crne Gore*, Cetinje 2009, https://www.academia.edu/1886042/100_GODINA_ZELJEZNICE_CRNE_GORE, 74.

¹⁴³⁴ Anonim, *Ruine čekaju novi život*, 6.1.2016,

<http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Regioni&clanak=527085&datum=2016-01-06>.

али и касније, могло поредити са највећим достигнућима у области мостоградње (Прилог 175, 1-6). Мијат Тројановић је студирао на Грађевинском одсеку Техничког факултета у Београду, на којем је дипломирао фебруара 1925. године. Потом се усавршавао у Бечу и Паризу. Након повратка у земљу радио је у техничком бироу градилишта „Земунског моста“ (1930-1935) и у сопственом бироу од 1935. године до почетка Другог свјетског рата.¹⁴³⁵

У савременој штампи нови мост на Тари описиван је као ремек-дјело савремене технике и као права ријеткост у Европи.¹⁴³⁶ Његова изградња била је од великог значаја за развој путног саобраћаја и туризма на ширем подручју. Подизањем овог моста на државном путу Рашка-Пријепоље-Пљевља-Шавник-Никшић-Требиње остварена је најкраћа веза Црне Горе са Србијом, повезаност са дурмиторским крајем новоизграђеним путем који се одвајао код Буковице, преко Никшића, Грахова и Рисна са Боком Которском и преко Даниловграда и Подгорице са Цетињем.¹⁴³⁷ Мост, сачињен од једног великог лука и четири мала који премашују дубоки кањон и у валовитом пружању се перципирају као дио природног окружења, репрезентативно је остварење инжењерске архитектуре међуратног периода и ефектна реализација смјеле замисли аутора о јединству функције, конструкције и естетике.

Укупне дужине од 370 метара и ширине коловоза 5,5 + 2 x 0,5 м, са коловозном траком на висини од 150 м изнад средњег водостаја ријеке, саграђен је тако што је кањон премашен лучном конструкцијом распона од 116 м, док је прилазна конструкција на лијевој обали изведена као вијадукт са четири лучна отвора распона од по 44 м, а прикључна гредна конструкција преко два отвора по 17 метара. Попречни пресјек великог лучног отвора ријешен је помоћу два лука близанца пуног правоугаоног пресјека, са осовинским размаком између њих од 4,7 метара, међусобно повезаних континуалном дијафрагмом. Суперструктура

---

¹⁴³⁵ Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 26; Рођен је 1900. године у Београду; Љубомир Бољевић, Осврт на изградњу моста на Тари по пројекту проф. Мијата Тројановића, *ПИНУС Записи*, 2/1995, Београд 1995, 89; Лексикон неимара..., 367.

¹⁴³⁶ Аноним, *Довршен је велики мост на Тари чији је један лук висок 155 метара*, *Политика* од 17.1.1941.

¹⁴³⁷ Инж. Д. Глишић, *Велики мост на Тари*, *Време* од 27.11.1936.

главне конструкције изведена је витким стубовима као оквирна конструкција. Лучна конструкција вијадукта ријешена је као лукови близанци пуног правоугаоног пресека, а надлучна конструкција такође као код великог лучног отвора. Услед проблема насталих приликом фундарања опораца великог лука, његов распон је повећан са 112 на 116 м, што је за последицу имало поновно пројектовање великог лука и свега у вези са њим, као и повећање трошкова.¹⁴³⁸

За израду овог и још два моста Министарство грађевина расписало је интернационални конкурс на којем је учествовало шест конкурената са решењима пројектованим у челику и у армираном бетону. Као најповољније изабрано је решење у армираном бетону које је поднијело предузеће „Антоновић“ из Панчева у сарадњи са инжењером Мијатом Тројановићем као пројектантом. Њихова претходна успјешна сарадња резултирала је подизањем седам мостова, почев од 1934. године. У опису решења Моста на Тари објављеном у листу „Време“ 16.6.1937. наведено је да је пројектован изнад старог прелаза код Левертаре, између села Трешњице и Будечевице гдје су стрме обале ријеке најближе једна другој, тако да се великим сводом распона од 104 м уздиже изнад огромне провалије и корита ријеке и вијадуктом са три отвора од по 46 м прелази преко терена на обали и везује се за пут, као и да је предвиђено да има ширину између ограда од 6,5 м и савремени коловоз. Пројектован је тако да у случају намјерног рушења неког од отвора остали буду сачувани.¹⁴³⁹

Изградња моста почела је средином 1938. године.¹⁴⁴⁰ За велики отвор пројектована је висока дрвена скела висине 141 м, за чију израду и монтажу је био задужен Корај, чувени швајцарски стручњак. Лучни отвори вијадукта извођени су помоћу једне лучне скеле, монтиране наново за сваки отвор. За бетонске радове коришћен је шљунак из ријеке Таре, ручно просијаван и пран и „Далмацијацемент“.¹⁴⁴¹

---

¹⁴³⁸ Љубомир Бољевић, Осврт на изградњу моста на Тари..., 90-92.

¹⁴³⁹ П., *Подизање новог моста на Тари. Осам нових великих мостова изграђује наше домаће предузеће Антоновић по пројекту нашег стручњака инж. г. Тројановића*, *Време* од 16.6.1937; М.С.М., *С Таре на Дурмитор. Мост преко Таре најинтересантнији саобраћајни објект у земљи*, *Време* од 4.10.1939.

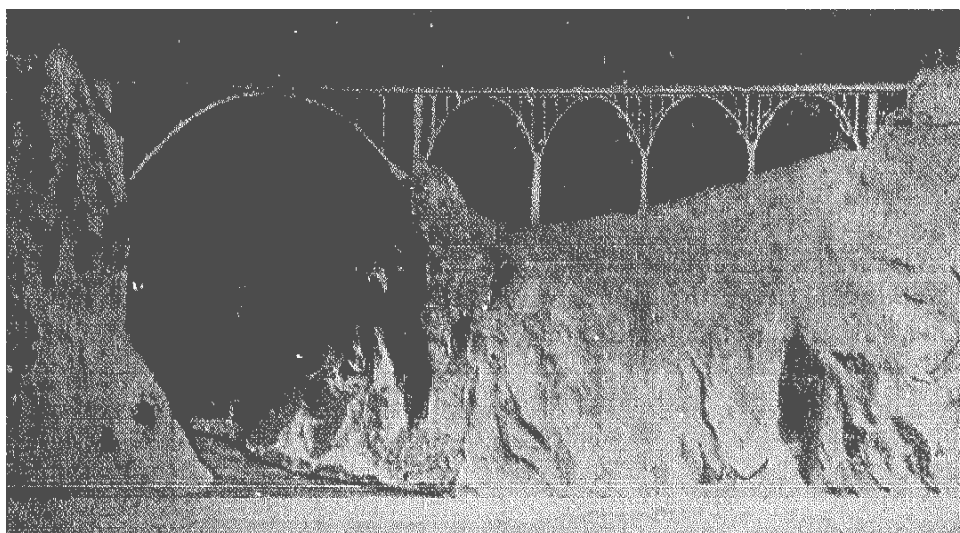
¹⁴⁴⁰ З., *Мост на Тари биће готов крајем ове године*, *Политика* од 21.6.1939.

¹⁴⁴¹ Љубомир Бољевић, Осврт на изградњу моста на Тари..., 92-93.

Почетком 1941. године били су завршени последњи радови и мост је предат саобраћају. Према опису стања изведеног објекта, састојао се од три складно повезана дијела, великог лука којим је премошћена ријека, вијадукта састављеног од четири лука на високим и витким стубовима и прилаза са стране према Шавнику који је изведен у виду греде преко три ослонца. Његов коначни изглед представљао је резултат студија и промјена првобитног пројекта.¹⁴⁴²

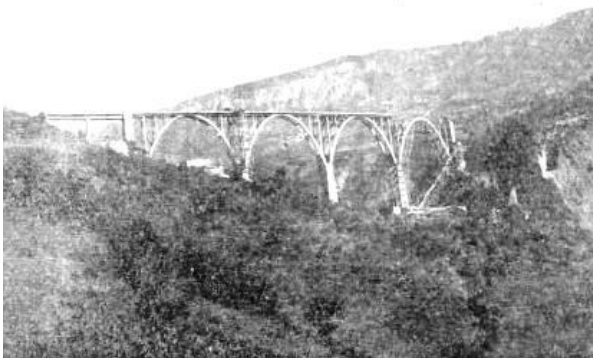
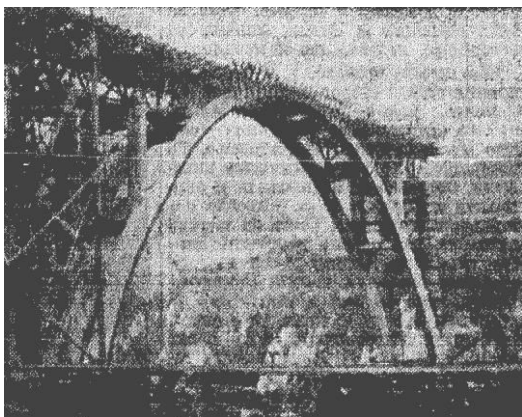
Прилог 175, 1-2 Усвојени пројекат новог моста на Тари; перспектива моста (*Време* од 16.6.1937)

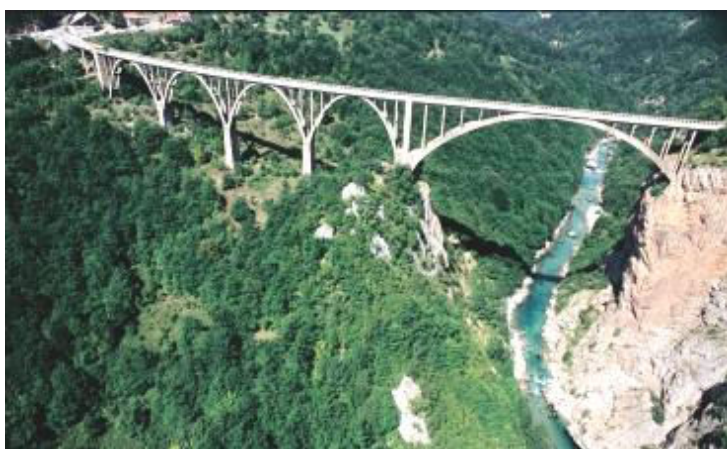
Прилог 175-3 Пројекат моста на Тари (*Политика* од 19.3.1939)¹⁴⁴³

¹⁴⁴² Аноним, *Мост на Тари завршен је и предат саобраћају*, *Време* од 2.1.1941; Аноним, *Довршен је велики мост на Тари чији је један лук висок 155 метара*, *Политика* од 17.1.1941; *Зетски гласник* од 22.2.1941.

¹⁴⁴³ Аноним, *Изложба путова и туризма*, *Политика* од 19.3.1939.

Прилог 175, 4-5 Први лук моста на Тари (*Политика* од 28.10.1938); Мост у изградњи (*Време* од 4.10.1939)

Прилог 175-6 Мост на ријеци Тари, савремени изглед (www.putokaz.me/u-crnoj-gori/621-most-na-tari)

ПОШТАНСКЕ ЗГРАДЕ

Типови пројеката поштанских зграда припремљени су у Архитектонском одељењу Министарства грађевина 1931. године. Пројектант је био архитекта Јездимир Денић, а контролни архитекта Драгутин Маслаћ. Пројектоване су зграде различите величине као тип за једног, два, четири-пет или десет службеника, које су по правилу имале радне просторије на приземљу, а стамбене на спрату. Сваки тип је био урађен у неколико примјера, са истом организацијом простора и различитом архитектонском обрадом.¹⁴⁴⁴ С обзиром на њихове архитектонске карактеристике уочена су четири основна „регионална типа“, тј. модела кућа заснована на архитектонском наслеђу, један намијењен брдским предјелима

¹⁴⁴⁴ Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 375.

источних дјелова Балканског полуострва, други приморским областима-јадранским, зетским или херцеговачким, трећи панонским, а четврти равничарским предјелима Шумадије или Славоније. Разлике у архитектонској обради типских пројеката требало је да потврде идеолошки постулат о југословенству као синтези регионалних идентитета и југословенској архитектури као јединству модела заснованих на различитим регионалним градитељским традицијама.

На постојећем нивоу познавања може се рећи да осим новоподигнутих поштанских зграда у Игалу (1937) и Плаву (1939) планови за изградњу нових поштанских објеката у Црној Гори нису били реализовани.

Почетком четврте деценије заступник министра грађевина Никола Узуновић усвојио је предлог Поштанско-телеграфског одељења Министарства грађевина о успостављању Дирекције пошта и телеграфа на Цетињу, што је било потврђено и законом (од 16.1.1930.). Донесена је одлука о подизању зграде, а Архитектонском одељењу Министарства грађевина наложена израда плана и прорачуна.¹⁴⁴⁵ У Цетињској општини је одлучено да ће се за потребе Дирекције бесплатно обезбиједити електрично освјетљење и вода и додијелити станови особљу које ће бити премјештено на Цетиње, односно, да ће се у случају подизања њене зграде земљиште бесплатно уступити.¹⁴⁴⁶

Дирекција пошта и телеграфа на Цетињу отворена је налогом министра саобраћаја априла 1933. и привремено усељена у приватну зграду.¹⁴⁴⁷ Како се сазнаје из одговора министра грађевина Сркуља од априла 1934. на представку народног посланика Гавра Милошевића, пројекат нове зграде Дирекције на Цетињу није био довршен, будући да је министар издао наређење о његовом довршењу.¹⁴⁴⁸ Половином 1934. године за смјештај Дирекције уступљене су просторије „Дома

---

¹⁴⁴⁵ *Слободна мисао* од 16.3.1930, *Зетски гласник* од 22.4.1933, *Слободна мисао* од 23.4.1933.

¹⁴⁴⁶ *Политика* од 1.4.1930, *Зетски гласник* од 1.7.1933.

¹⁴⁴⁷ *Политика* од 5.5.1933.

¹⁴⁴⁸ *Зетски гласник* од 22.4.1933. и *Слободна мисао* од 23.4.1933.

слободе“ из којих су се два одјелења Банске управе преселила у нову Банску палату.¹⁴⁴⁹

Средином четврте деценије био је најављен почетак изградње поштанске зграде у Херцег Новом, када је у граду боравила стручна комисија у циљу мјерења и израде плана и предрачуна (1935). Њено подизање планирано је у старом граду, на земљишту које је општина уступила Министарству саобраћаја.¹⁴⁵⁰ План је припремио Драган Гудовић, архитекта Министарства грађевина, 1935. године, а потом га 1936. преправио архитекта Миливој Бабић (Прилог 176, 1-2).¹⁴⁵¹

Нова зграда поште у Херцег Новом требало је да буде саграђена на раскрсници државног колског пута Котор-Дубровник и двије градске улице. Приземље, на којем се налазио стан за домара, још неколико просторија и степениште, већим дијелом претворено је у трем за аутомобиле. На међуспрату, са страна централног ходника, планиране су просторије за телеграф, телефон, акумулатор, аутоматску централу и степениште у дијелу оријентисаном према државном путу, док је задња страна према улици одређена за просторију за надзорника линија, магацине и нужнике. На сачуваним цртежима плана зграде Гудовићево одређење за модернистичке токове може се запазити у асиметрији и слободнијем нацрту основе, функционалном распореду просторија и посебно у увођењу трема за аутомобиле у простор приземља.

За градњу поште у Херцег Новом расписане су три оферталне лицитације током 1936-37. године.¹⁴⁵² Касније је њено подизање поново било најављено за 1941. годину.¹⁴⁵³ Нова пошта је саграђена у послератном периоду, према пројекту архитектке Николе Добровића 1962. године.¹⁴⁵⁴

---

¹⁴⁴⁹ *Зетски гласник* од 28.3.1934, *Слободна мисао* од 6.5.1934, *Зетски гласник* од 13.6.1934.

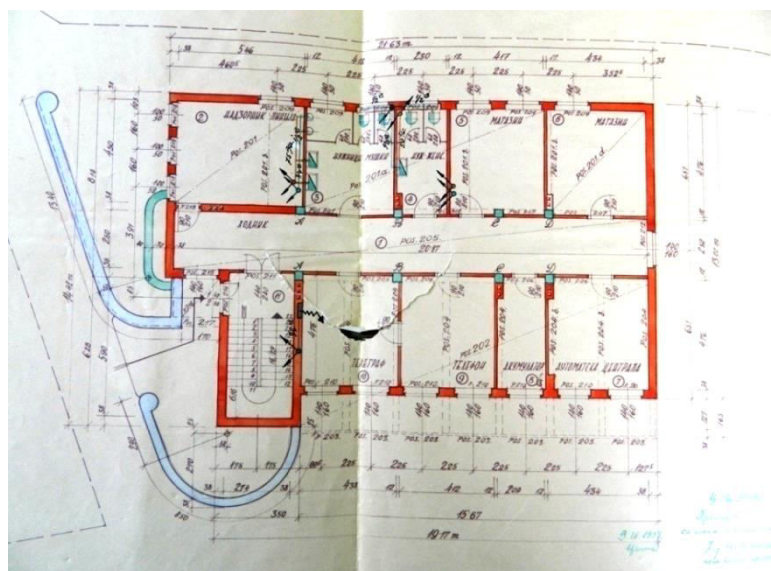
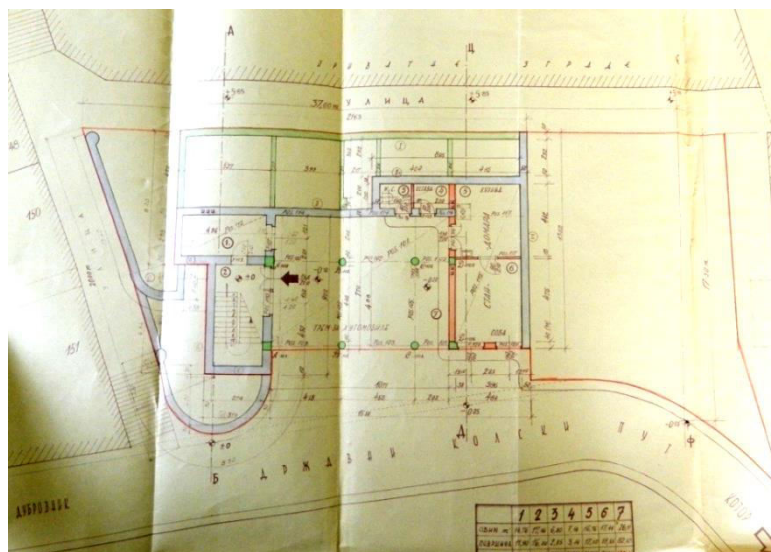
¹⁴⁵⁰ *Глас Боке* од 23.2.1935.

¹⁴⁵¹ *План за нову зграду поште у Херцег Новом*, арх. Драган Гудовић, 1935, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјелење, Ф 16-Срез Котор: План је преправио 20.8.1936. Миливој Бабић, архитекта Министарства грађевина и потписао шеф Момир Коруновић 21.8.1936, ревидовала архитекта Добрила Јовановић 29.8.1936. године. Сачувани су цртежи основа приземља са ситуацијом и међуспратом.

¹⁴⁵² Прва офертална лицитација за градњу зграде Поште у Херцег Новом по предрачунској суми од око 710.000 динара заказана је за 2.11.1936, затим друга и потом трећа офертална лицитација за 2.12.1937. по повећаној предр. суми од око 920.000 динара, како је објављивао *Зетски гласник*.

¹⁴⁵³ *Зетски гласник* од 30.11.1940.

¹⁴⁵⁴ Adolph Stiller, Montenegro. Introduction and Synthesis, in: Montenegro Contrast Landscape Architecture Context, Salzburg-Vienna 2013, 19-21.

Прилог 176, 1-2 Зграда поште у Херцег Новом, План, арх. Драган Гудовић, 1935-36, основа приземља и ситуација; основа међуспрата

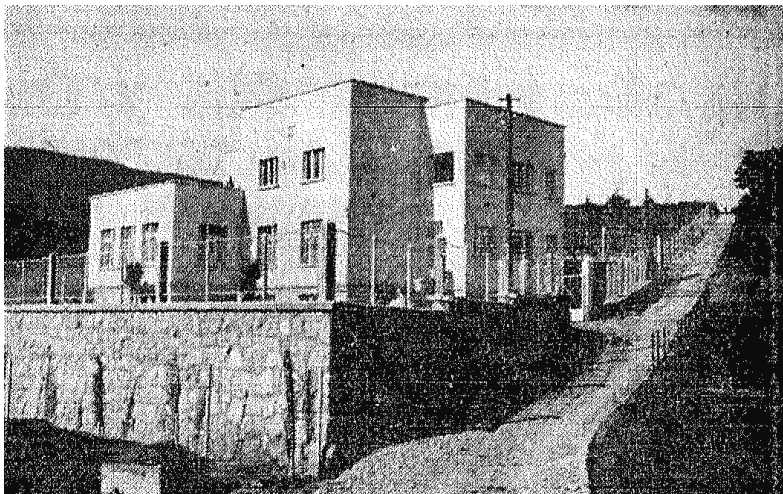
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Током друге половине тридесетих подигнута је телеграфско-телефонска централа у Игалу, недалеко од преуређеног хотела „Игало“ (Прилог 177). Свечано је отворена од стране француског и југословенског министра пошта и телеграфа, у присуству бројних домаћих и страних званичника 27.2.1937. године. Подморским каблом Игало-Набел, који се спајао најкраћом линијом са већ постојећом везом између Туниса и Француске, остварена је директна телеграфска веза Југославија-

Француска која је била од великог значаја за комуникацију државе са Француском и Западом.¹⁴⁵⁵

Нова поштанска зграда у Игалу, разломљене кубичне структуре, равног крова и прочишћених фасадних површина перфорираних једноставним правоугаоним отворима модернички је решење реализовано у функционалистичком, пуристичком маниру.

Прилог 177 Телеграфска централа, нова поштанска зграда у Игалу (*Политика* од 1.3.1937)

Крајем 1940. године најављено је подизање нових поштанских зграда у Котору и Тивту. За градњу поште у Котору Градско поглаварство је додијелило земљиште на обали у близини нове Царинарнице, а била је расписана и лицитација за радове.¹⁴⁵⁶ Претходно је крајем 1939. и почетком 1940. године објављена вијест о намјери Министарства пошта да у најскорије вријеме подигне зграду за пошту у Подгорици, за коју је општина обезбиједила земљиште.¹⁴⁵⁷

У истом периоду довршена је велика поштанска зграда у Плаву која се налазила у главној улици на путу за Плавско језеро (1939). У једној новинској вијести описана је као најљепша зграда у овом мјесту.¹⁴⁵⁸ Скице за израду њеног плана и

---

¹⁴⁵⁵ Аноним, *Француски и наш министар пошта отворили су јуче свечано новоподигнуту телеграфску станицу у Игалу*, *Политика* од 1.3.1937; Видјети и: *Време* од 17.1, 19.2. и 27.2.1937.

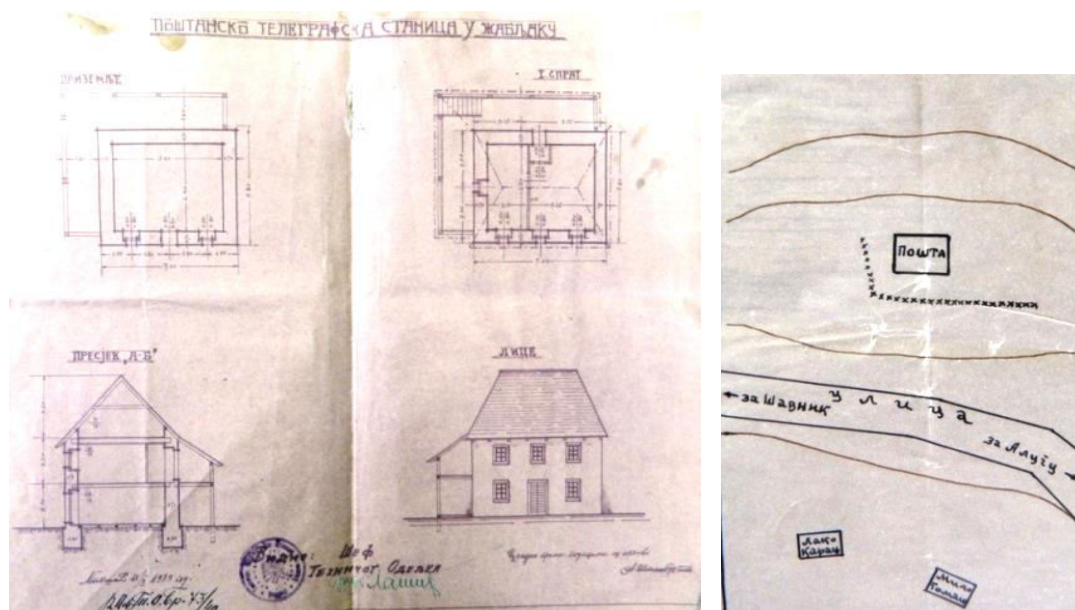
¹⁴⁵⁶ *Зетски гласник* од 30.11.1940.

¹⁴⁵⁷ *Зета* од 24.12.1939, *Зетски гласник* од 27.1.1940, *Слободна мисао* од 18.2.1940.

¹⁴⁵⁸ *Правда* од 11.9.1939.

предрачуна биле су завршене 1937. године.¹⁴⁵⁹ Током наредне 1938. године расписане су три оферталне лицитације за извођење радова,¹⁴⁶⁰ а затим је почетком 1939. одобрен кредит и наручен грађевински материјал.¹⁴⁶¹

Крајем 1939. године био је припремљен план поштанско-телеграфске станице на Жабљаку (Прилог 178, 1-2).¹⁴⁶² Андрија Штамбук, техничар Одјељка у Никшићу, пројектовао је у фолклорном маниру једноставно обликовану једносратну кућу правоугаоне основе, са стрмим косим кровом и доградњама са задње и бочне стране.

Прилог 178, 1-2 Поштанско-телеграфска станица на Жабљаку, План зграде и цртеж ситуације, техн. Андрија Штамбук, 1939. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 15-Срез колашински)

¹⁴⁵⁹ Дјеловодни протокол за 1937. годину - референт инг. Мирко Рендић, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: Техничко одјељење Банске управе послало је 20.11.1937. Техничком одјељку у Беранама скице за израду плана и предрачуна за пошту у Плаву.

¹⁴⁶⁰ Прва офертална лицитација за градњу поште у Плаву по предрачуној суми од око 280 000 динара заказана је за 30.6.1938, затим поново прва за 10.8.1938. и друга за 27.8.1938, како је објављивао *Зетски гласник*.

¹⁴⁶¹ *Политика* од 11.2.1939.

¹⁴⁶² План поштанско-телеграфске станице на Жабљаку, техн. А. Штамбук, 11.10.1939, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 15-Срез колашински: Потписао шеф Техничког одјељка у Никшићу инжењер Р. Лашић.

СОКОЛСКИ ОБЈЕКТИ

Соколски покрет, настао 1862. године у Прагу у оквиру Хабзбуршке монархије као вид буђења чешке националне свијести кроз спортске активности, који су прихватили и други словенски народи ове државе, у периоду између два свјетска рата доживио је посебан развој када је имао подршку државе и постао дио масовне културе.¹⁴⁶³

Предратне соколске организације Јужних Словена уједињене су 1919. године. Тада је основан Соколски савез СХС са центром у Љубљани, којем је 1920. године промијењен назив у Југословенски Соколски савез. Циљ соколства у измијењеним политичким условима постао је очување јединства нове државе и промовисање идеологије југословенства.¹⁴⁶⁴ Након увођења шестојануарске диктатуре Соколски савез се преселио у Београд 1929. године. Донесен је Закон о оснивању Сокола Краљевине Југославије (6.12.1930.) који га је дефинисао као установу са буџетским финансирањем чији је задатак био ширење „националног идеализма“ у школи, култури, привреди, односно, стварање морално јаким и национално свјесних држављана. Соко КЈ требало је да замијени све дотадашње сличне племенске и вјерске организације, да развија и гаји начела братске слоге, вјерске толеранције, слободе савјести и мишљења.¹⁴⁶⁵ Његова структура заснована је на хијерархијском принципу: врховну управу чинио је Соколски савез, нижа организациона јединица била је соколска жупа, рад на терену вршила су соколска друштва, а рад на селу соколске чете као најнижи ниво хијерахије.

Архитектонски објекти настали за потребе соколског покрета били су првенствено соколски домови, соколане и слетишта, односно, стадиони. Соколски домови су планирани и грађени као вишефункционални објекти у којима је главна просторија била гимнастичка сала. Она је коришћена и као позоришна и

---

¹⁴⁶³ Владана Путник, Архитектура соколских домова у Краљевини СХС/Краљевини Југославији (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године),1-6.

¹⁴⁶⁴ Исто, 75.

¹⁴⁶⁵ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 133-135; Видјети и: Nikola Žutić, Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941, Beograd 1991; Љиљана Гавриловић, Јована Караулић, Веселинка Кастратовић-Ристић, Томаж Павлин, Владана Путник, Ко је соко тај је Југословен (каталог изложбе), Београд 2016.

биоскопска сала или плесна дворана. Подизани су прво у духу академизма, а потом у различитим варијантама националног стила и у модернистичком маниру, пратећи токове у југословенској архитектури међуратног доба. Неки соколски домови, од око 270 колико их је саграђено у Краљевини СХС/КЈ, врхунска су дјела југословенске архитектуре.¹⁴⁶⁶

Често су соколски домови имали и функцију домова културе у којима су се могли окупљати сви чланови независно од националне или вјерске припадности, иако је словенска традиција била у првом плану. Новонастале словенске државе препознале су њихов значај у јачању националног идентитета и јединства, због чега су помагале подизање ових грађевина.¹⁴⁶⁷ Бројност и распрострањеност соколских објеката у Краљевини Југославији значајно је свједочанство популарности идеала пансловенства и југословенства у њеној култури.¹⁴⁶⁸

У периоду након убиства краља Александра 1934. године соколски домови су постали и јавни споменици, односно, спомен-домови умрлом Краљу.¹⁴⁶⁹ Током раздобља 1935-41. године Југословенски Соколски савез је губио своју привилеговану позицију у држави, финансијска помоћ је била мања, услед чега многи соколски домови нису били завршени.¹⁴⁷⁰

Почетком четврте деценије XX вијека у Зетској бановини је интензивирао рад на оживљавању соколске идеје, која је на територији Црне Горе и Боке имала своју традицију. Соколска друштва била су формирана још 1914. године на Цетињу и у Подгорици, у Котору и Херцег Новом. Рад соколских друштава на овом подручју обновљен је након 1918. године. Тада су друштва у Црној Гори у организационом погледу била везана за Мостарску жупу.¹⁴⁷¹ Предлог соколског друштва Цетиње о

---

¹⁴⁶⁶ Владана Путник, Архитектура соколских домова ..., 1-6.

¹⁴⁶⁷ Исто, 8-15.

¹⁴⁶⁸ Александар Кадиевић, Архитектура соколских домова Момира Корунковића у Босни и Херцеговини између два светска рата, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 2, Београд 1997, 306.

¹⁴⁶⁹ Владана Путник, Архитектура соколских домова ..., 246.

¹⁴⁷⁰ Исто, 250-251.

¹⁴⁷¹ О соколском покрету у Зетској бановини видјети: Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини 1929-1941*, Подгорица 2002, 133-144.

Аноним, *Велике соколске свечаности у Подгорици*, *Зетски гласник* од 8.5.1937: Соколско друштво у Подгорици, на челу са старјешиним Лазаром Бркићем, основано је 1908. године.

оснивању нове соколске жупе за Боку и Црну Гору са сједиштем на Цетињу, под именом Његошева жупа, усвојен је почетком 1928. године.¹⁴⁷²

Почетком тридесетих година на подручју Зетске бановине дјеловало је 29 соколских друштава, од којих је 17 основано у периоду 1929-31. године, док је 12 радило и раније.¹⁴⁷³ Према званичним подацима из 1931. године на територији Црне Горе постојала су соколска друштва у Пљевљима (основано 1924), Бијелом Пољу, Никшићу и Подгорици (1925), Бару (1926), Вирпазару, Врелима, Улцињу и Колашину (1930), Андријевици, Беранама и Плаву (1931).¹⁴⁷⁴ Током тридесетих година основана су и друштва у Херцег Новом, Будви, Ластви, Бијелој, Гусињу.¹⁴⁷⁵ Соколска друштва у Црној Гори често су за свој рад користила постојеће објекте, углавном просторије у школама или општинске просторије. У једном периоду свог рада Соколско друштво у Бару за соколану је користило Монополску зграду,¹⁴⁷⁶ Соколско друштво у Будви некадашњу Бискупију,¹⁴⁷⁷ у Подгорици зграду у парку поред ријеке Мораче,¹⁴⁷⁸ а на Цетињу просторије у „Дому слободе“.¹⁴⁷⁹

На основу истражене доступне грађе и литературе сазнаје се да се током четврте деценије XX вијека, углавном средином и у њеној другој половини, радило на припреми планова и изградњи соколских објеката на Цетињу, у Подгорици, Никшићу, Ђеновићима, Зеленици, Каменом, Бијелој, Тивту, Будви, на Пржну, у Плаву, Пљевљима, Гусињу, Бијелом Пољу, Беранама, Бучју код Пљеваља. На Јадранском приморју пројектовани су у фолклорном стилу у духу приморске архитектонске традиције, док је у унутрашњости запажен и утицај академизма, модернистичке концепције и ар декоа.

Према тексту М. Жугић(а) објављеном у „Политици“ августа 1939. године, на територији соколске жупе Цетиње у изградњи су била 23 соколска дома, што је спровођено у оквиру реализације програма соколске Петрове петолетке почев од

---

¹⁴⁷² *Време* од 23.3.1928.

¹⁴⁷³ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 140-141.

¹⁴⁷⁴ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 353-354.

¹⁴⁷⁵ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 137.

¹⁴⁷⁶ *Зетски гласник* од 16.9.1931.

¹⁴⁷⁷ *Зетски гласник* од 23.9.1931.

¹⁴⁷⁸ *Зетски гласник* од 7.10.1933.

¹⁴⁷⁹ *Зетски гласник* од 13.3.1937. и 23.12.1939.

1936. године.¹⁴⁸⁰ Неки од ових соколских домова до тада су већ били довршени, на неким су радови били при крају или је планирано да буду завршени до краја 1940. године. У њима је требало да буду уређене соколске вјежбаонице, велике сале за скупове и приредбе и друге потребне просторије, а у многим и посебне велике сале за народне универзитете и културно-просветна удружења. Осим соколских домова у варошима, соколске чете на селима Зетске бановине подизале су своје соколске куће и склоништа.

Прилог 179 Соколски дом на Цетињу, План (*Правда* од 31.3.1934)

Почетком четврте деценије Соколска жупа и друштво Цетиње добили су дозволу да се Соколски дом који су планирали да подигну у граду назове „Његошев Соколски дом“ (1931).¹⁴⁸¹ План је био завршен до марта 1934. године, када је Извршни одбор приступио почетним радовима. Расписана је лицитација за извођење дијела зграде од камена и бетона, а за крај истог мјесеца најављено је освећење темеља.¹⁴⁸² Соколски дом на Цетињу истицан је у савременој штампи као „први дом соколски у границама Црне Горе.“¹⁴⁸³

Архитекта Виктор Заљевски, који је био члан Соколског друштва Цетиње, осмислио је план Соколског дома у којем је требало је да буду смјештени соколско друштво Цетиње и управа Соколске жупе (Прилог 179).¹⁴⁸⁴ Планирано је

---

¹⁴⁸⁰ М. Жугић, *На територији цетињске соколске жупе подижу се 23 соколска дома, чије ће грађење коштати 14,720 000*, *Политика* од 24.8.1939.

¹⁴⁸¹ *Епоха* од 25.4.1931, *Слободна мисао* од 26.4.1931.

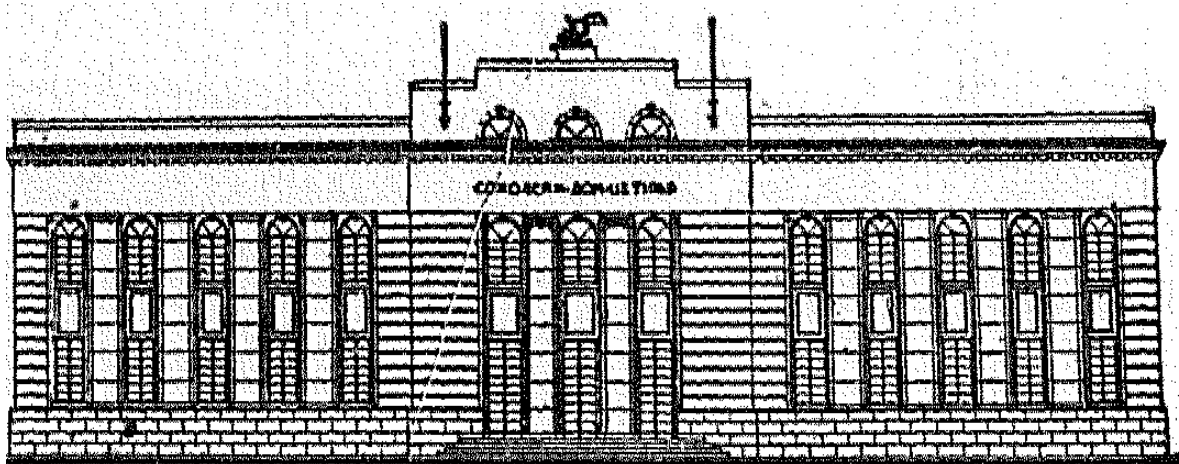
¹⁴⁸² *Зетски гласник* од 10.3. и 21.3.1934.

¹⁴⁸³ *Слободна мисао* од 11.3.1934.

¹⁴⁸⁴ *Правда* од 31.3.1934.

извођење велике сале за вјежбање која би служила и за соколске свечаности, затим простране читаонице која би по потреби могла бити претворена у бифе-ресторан, као и додатних просторија за свлачионице са тушевима, магацине и друге садржаје. Прочељна фасада пројектованог објекта обликована је у духу модернизованог академизма. На симетричној, трочлано рашчлањеној главној фасади доминира пренаглашени централни ризалит завршен троугаоним кровним забатом-кровном пирамидом, на којем је посебно истакнут велики, лучно уоквирени централни сегмент са улазом. Бочни дјелови су обликовани низом пространих, једноставних прозорских отвора који су ентеријеру обезбјеђивали довољно свјетлости.

Лицитација је одржана марта 1934. године. Будући да до тада није био сакупљен пуни новчани износ потребан за почетне радове, основан је посебан одбор за прикупљање добровољних прилога, а Хигијенски завод је обећао помоћ у материјалу.

Прилог 180 Соколски дом на Цетињу, Пројекат (*Политика* од 24.8.1939)

Цртеж прочеља још једног пројекта за Соколски дом на Цетињу, који је осмишљен у стилу модернизованог академизма, објављен је у листу „Политика“ 24.8.1939. године (Прилог 180). Композиција главне фасаде ријешена је тродјелном подјелом, истицањем централног ризалита завршеног тростепеним кровним вијенцем са јарболима за заставе на крајевима и скулптуром сокола на врху, као и вертикално обједињеним, различито обликованим прозорима средње зоне.

Камен темељац Соколског дома на Цетињу свечано је освећен на Петровдан 12.7.1938. године од стране патријарха Гаврила и у присуству бана Петра Иванишевића, представника власти, војске, многобројног соколства и народа.¹⁴⁸⁵ Из молбе којом се Соколско друштво обратило Министарству грађевина поводом уступања материјала добијеног рушењем државних зграда на Цетињу за новоградњу соколског дома (марта 1939)¹⁴⁸⁶ сазнаје се да су до тада били озидани темељи соколског дома, као и да је изградња према предрачуну износила 1,7 милиона динара. У овој молби истакнуто је да ће соколски дом служити соколским и осталим културно-просветним и националним установама и да ће „с обзиром на своју величину бити и украс Цетиња.“

Радови на подизању Соколског дома, планираног за извођење на локацији на којој се раније налазио стадион, напредовали су током љета 1939. године. Тада је упућен јавни позив за наставак скупљања прилога, како би изградња била завршена у доба соколске Петрове петолетке када краљ ступи на престо 1941. године.¹⁴⁸⁷ Године 1940. добијен је грађевински материјал од Министарства физичког васпитања.¹⁴⁸⁸

Прилог 181 Соколски дом у Тивту (www.radiotivat.com/index.php33-tivat-kroz-novinsku-gradju12569)

¹⁴⁸⁵ *Правда* од 13.7.1938, *Зетски гласник* од 16.7.1938, *Пастир*, св.1, август-септембар 1938.

¹⁴⁸⁶ Цртежи и текстуална грађа о рушењу зграда које су наведене као споредне зграде Државног музеја, тј. бивше дворске помоћне зграде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 31 - Срез цетињски: Техничко одјељење Банске управе упутило је одговор Министарству грађевина по овом питању априла 1939. године у којем је наведено да се довршавају радови на рушењу ових зграда, описан је добијени материјал и препоручено да се комисијски уступи Соколском друштву Цетиње које ће га употребити за градњу Соколског дома.

¹⁴⁸⁷ *Зетски гласник* од 1.4, 29.7. и 5.8.1939.

¹⁴⁸⁸ Владана Путник, *Архитектура соколских домова ...*, 238.

Нови Соколски дом у Тивту подигнут је и свечано отворен у љето 1935. године (Прилог 181).¹⁴⁸⁹ Радови на његовој изградњи почели су 1934. године.¹⁴⁹⁰ У обликовању симетрично конципираног објекта, чије су фасаде прецизно обрађене каменом и рашчлањене једноставним отворима брижљиво обрађених оквира, примјетан је утицај традиционалне медитеранске архитектуре.¹⁴⁹¹

Соколски дом у Тивту у потпуности је реновиран 1938. године.¹⁴⁹² У послератном периоду припао је ДТВ „Партизан“. Радови на санацији и реконструкцији, након којих је планирано да као вишенамјенски објекат буде у функцији Центра за културу-Тиват, извођени су током 2018. године.¹⁴⁹³

Нови Соколски дом у Ђеновићима подигнут је поред морске обале од стране мјесног Соколског друштва. Свечано је освећен априла 1937. године.¹⁴⁹⁴ Изградња је почела знатно раније, с обзиром на новинску вијест у којој је средином 1934. објављено да је био недовршен.¹⁴⁹⁵ Постоји податак да је сада у функцији Дома културе.¹⁴⁹⁶

Средином четврте деценије соколска чета у Каменом покренула је иницијативу за изградњу свог Дома у којем би биле смјештене и друге просветне и хумане организације и мјесно купатило (1935). Августа 1937. основан је Одбор за његову изградњу и почело се са припремањем камена и осталим предрадњама.¹⁴⁹⁷

Нацрт соколске вјезбаонице у Каменом Друштва Херцег Нови, на којем није забиљежено име пројектанта, био је припремљен почетком 1936. године (Прилог 182, 1-3).¹⁴⁹⁸ Планирани приземни објекат завршен двосливним кровом обликован

---

¹⁴⁸⁹ *Зетски гласник* од 10.7.1935.

¹⁴⁹⁰ *Правда* од 19.7.1934.

¹⁴⁹¹ Владана Путник, Архитектура соколских домава ..., 235-236.

¹⁴⁹² *Глас Боке* од 4.6.1938.

¹⁴⁹³ Siniša Luković, Tivat: Počeli radovi na rekonstrukciji objekta DTV „Partizan“, 12.3.2018, <https://www.vijesti.me/vijesti/tivat-poceli-radovi-na-rekonstrukciji-objekta-dtv-partizan-979493>.

¹⁴⁹⁴ *Глас Боке* од 17.4.1937: Саграђен је „трудоу и напорима“ мјештана; *Слободна мисао* од 25.4.1937.

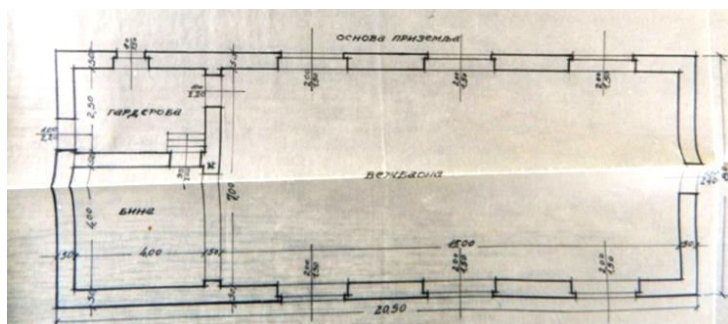
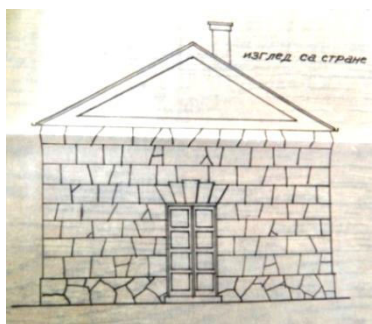
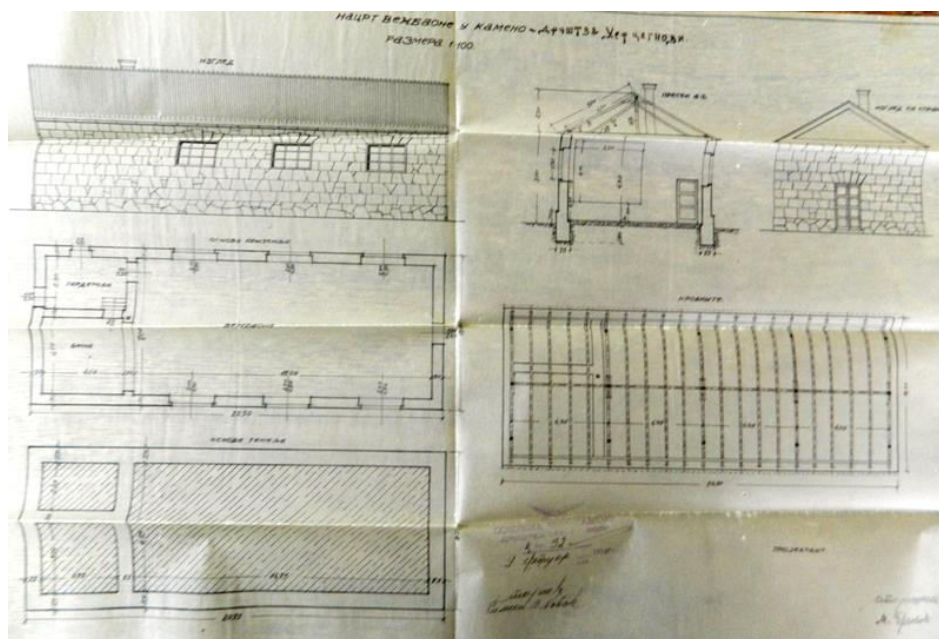
¹⁴⁹⁵ *Глас Боке* од 14.7.1934.

¹⁴⁹⁶ Z.Š., Akademija povodom 150 godina hrama svetog Spiridona u Đenovićima, 12.6.2017, <https://www.dan.co.me/?nivo=3&datum=2017-06-13&rubrika=Kultura&clanak=602425&najdatum=2017-06-12>.

¹⁴⁹⁷ *Глас Боке* од 11.9.1937: Одређени новчани износ скупили су мјештани и приложили исељеници из Америке.

¹⁴⁹⁸ *Нацрт соколске вјезбаонице у Каменом друштва Херцег Нови*, 9.2.1936, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор: Достављен је

је у духу приморске градитељске традиције. Састојао се од велике сале за вјежбање и мањих просторија за бину и гардеробу. Фасадне површине обрађене су рустично, каменом неправилног облика којим је посебно наглашен сокл. Рашчађене су једноставним прозорским отворима и порталом, чији су натпрозорници и надвратник изведени степенастим, радијално постављеним каменним клиновима као посебно наглашени елементи композиције. Главна, краћа фасада на којој се налази портал завршена је празним троугаоним тимпанонским пољем.

Прилог 182, 1-3 Соколска вјежбаоница у Каменом, Нацрт, 1936, изглед са стране и основа приземља (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор)

Техничком одјељењу на Цетињу на преглед и израду предрачуна, са молбом за помоћ за грађење. Косто Лигутић, техничар Банске управе, забиљежио је 13.8.1936. године да му због преоптерећености у послу није било могуће предмет узети у рад и препоручио његову додјелу другом запосленом.

Изградња соколског дома у Бијелој почела је средином 1939. године. Претходно је мјесно Соколско друштво обезбиједило средства, купило земљиште на морској обали у близини имања Краљевске морнарице, прибавило материјал и завршило припремне радове.¹⁴⁹⁹ Нови Соколски дом свечано је освећен и отворен 15.12.1940. године.¹⁵⁰⁰

Соколско друштво у Херцег Новом основало је Одбор за подизање Соколског дома крајем 1920. године. Према коначној одлуци, за своје потребе је купило и адаптирало постојећи објекат. Његова вјежбаоница је коришћена и као биоскопска сала.¹⁵⁰¹

Познато је да је крајем 1940. године и Соколско друштво у Котору започело одређене активности у вези са подизањем свог дома.¹⁵⁰²

Соколско друштво у Будви је почетком 1935. године донијело одлуку о подизању соколског дома за који је требало реновирати једну откупљену стару зграду. Убрзо затим, на годишњој скупштини Друштва, донесена је одлука о изградњи новог објекта, чије је зидање довршавано почетком следеће године.¹⁵⁰³ Соколски дом у Будви, у којем је изведена велика сала за позорницу, као и одјељења за музику, читаоницу, сједнице и друге просторије, био је завршен крајем 1938. године.¹⁵⁰⁴

На састанку соколских жупа Сарајево, Мостар и Цетиње, одржаном почетком 1937, одлучено је да се плажа Пржно у близини Кртола адаптира за љетовалиште сокола „Соколовац“, намијењено за ове три жупе. Према израђеном елаборату и плановима, предвиђено је подизање стадиона за лаку атлетику и соколска вјежбања и осам великих постројења у непосредној близини-за трпезарију, кухињу, амбуланту и спаваће собе. Соколска жупа Цетиње као власник љетовалишта требало је да га уреди у року од пет година.¹⁵⁰⁵

---

¹⁴⁹⁹ Аноним, *Градња Соколског дома у Бијелој*, *Глас Боке* од 2.9.1939.

¹⁵⁰⁰ *Политика* од 16.12.1940, *Зетски гласник* од 21.12.1940, *Глас Боке* од 21.12.1940.

¹⁵⁰¹ Владана Путник, *Архитектура соколских домова ...*, 239: У објекту је смјештен Дом културе.

¹⁵⁰² *Политика* од 29.12.1940.

¹⁵⁰³ *Зетски гласник* од 30.1. и 13.2.1935; *Глас Боке* од 6.1.1936: За градњу Дома (*Соколски*) савез је дао помоћ од 20.000 и зајам од 10.000 динара, Банска управа је приложила 5.000 динара, прилоге су дали и министри за физичко васпитање народа, а остатак износа скупило је грађанство.

¹⁵⁰⁴ *Глас Боке* од 8.10.1938.

¹⁵⁰⁵ *Глас Боке* од 20.3.1937, *Правда* од 26.3. и 22.4.1937.

За љето 1937. био је најављен почетак радова, односно, градња павиљона и водовода са хигијенским клозетом.¹⁵⁰⁶ Водовод и павиљони били су подигнути до средине 1939. године, када је извођено и уљепшавање соколске плаже.¹⁵⁰⁷

Прилог 183 Соколски дом у Подгорици, касније кино „Култура“, изглед из 2006, прије рушења
(Слађана Жуњић)

Соколски дом у Подгорици саграђен је 1937-39. године (Прилог 183). Темељи зграде свечано су положени 6.5.1937,¹⁵⁰⁸ док је офертална лицитација за додјелу радова била заказана за 25.10.1937. године. Изградња је извођена током 1938-39, на локацији у непосредној близини Царинарнице на Кучком пазаришту, поред Дома народног здравља. Новоподигнути објекат је свечано освећен и отворен на дан Уједињења 1. децембра 1939. године.¹⁵⁰⁹

---

¹⁵⁰⁶ *Глас Боке* од 19.6.1937.

¹⁵⁰⁷ *Зетски гласник* од 29.7.1939.

¹⁵⁰⁸ *Зета* од 18.4. и 9.5.1937, *Политика* од 7.5.1937, *Зетски гласник* од 8.5.1937, *Слободна мисао* од 9.5.1937.

¹⁵⁰⁹ *Зета* од 24.10.1937, *Зета* од 13.2. и 4.12.1938;

Имена приложника који су помагали изградњу Соколског дома у Подгорици објављивана су у *Зетском гласнику* у више бројева током 1938. године - међу њима посебно се истичу Банска управа са 40.000 динара из буџета за 1937/38. годину, општина Подгорица са 30.000 динара, као и бројни други приложници, појединци и удружења, укључујући и чланове владарске породице (*Зетски гласник* од 29.1.1938);

Зета од 29.1. и 3.12.1939, *Политика* од 3.12.1939, *Зетски гласник* од 23.12.1939;

Политика од 7.2.1939: Подигнут је помоћу 350.000 динара својих средстава и зајмом у износу од 100.000 динара од Соколског савеза.

Подгорички Соколски дом умјерено је модернистичко решење са елементима ар декоа.¹⁵¹⁰ Главна фасада једноетажног објекта, рустично обрађене зоне сокла, перфорирана је једноставним прозорским отворима и посебно наглашеним, централно постављеним порталом масивног каменог оквира. Снажно профилисани вијенац раздваја средишњу зону прочеља од степенасто обликоване завршне структуре са слијепом лунетом изведеном у средини и централно акцентованим држачем јарбола на врху.

У послератном периоду Соколски дом у Подгорици коришћен је као кино „Култура“.¹⁵¹¹ Прије неколико година је срушен.

Одбор за подизање Соколског дома у Никшићу основан је 1936. године.¹⁵¹² Свечано постављање камена темеља новопројектованог соколског дома, чија је изградња према предрачуну износила милион динара,¹⁵¹³ уприличено је 2.6.1938. године на Спасовдан, дан прославе осамдесетогодишњице велике битке на Граховцу и градске славе.¹⁵¹⁴ Познато је да је Соколско друштво почетком 1939. године почело са припремама за извођење објекта.¹⁵¹⁵

Соколски дом у Плаву био је саграђен до септембра 1939, када је најављено усељење Друштва у нови објекат. Имао је позоришну салу и био је оцијењен као „веома подесна зграда за приредбе и конференције.“¹⁵¹⁶

Почетак изградње Соколског дома у Беранама планиран је крајем 1933. године.¹⁵¹⁷ До 1939. беранско Соколско друштво које је помогнуто од стране грађанства¹⁵¹⁸ успјело је скупити 900.000 динара за ову сврху.¹⁵¹⁹ Камен темељац соколског дома

---

¹⁵¹⁰ Владана Путник, Архитектура соколских домова ..., 236.

¹⁵¹¹ Према Митру Мирановићу Соколски дом је подигнут као приземни објекат, док је овај спратни горњи дио дограђен касније. Видјети: Митар Мирановић, Подгорица-Миркова варош 1940, (видео-реконструкција), 20.8.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=m5VxgeQgYGE>.

¹⁵¹² *Зетски гласник* од 27.5.1936: Предсједник владе Милан Стојадиновић даровао је прилог од 20.000 динара Соколском друштву у Никшићу за подизање Соколског дома.

¹⁵¹³ *Политика* од 28.5.1938.

¹⁵¹⁴ *Слободна мисао* од 29.5. и 5.6.1938, *Политика* од 3.6. и 7.6.1938.

¹⁵¹⁵ *Политика* од 13.2.1939; *Слободна мисао* од 20.10.1940: Осигуравајуће друштво „Југославија“ из Београда послало је прилог у износу од 1.000 динара за подизање Соколског дома у Никшићу.

¹⁵¹⁶ *Правда* од 11.9.1939.

¹⁵¹⁷ *Политика* од 2.10.1933.

¹⁵¹⁸ *Правда* од 28.4. и 30.5.1937.

¹⁵¹⁹ *Политика* од 22.1. и 28.2.1939.

свечано је постављен и освећен 2.7.1939. године (Прилог 184).¹⁵²⁰ Друштво је основало и Фонд за подизање Соколског дома (1940).¹⁵²¹

Прилог 184 Свечано освећење камена темељца Соколског дома у Беранама (*Политика* од 3.7.1939)

За прољеће 1935. године најављен је почетак изградње Соколског дома у селу Бучје код Пљеваља, планираног за извођење средствима мјештана.¹⁵²² Одлучено је да носи име краља Александра I Ујединитеља и да служи за смјештај соколске чете и осталих сеоских друштава, стрељачке дружине, народне књижнице и читаонице.

У савременој штампи објављени су и скромни подаци о радовима на подизању Соколског дома у Гусињу које је средином 1939. прегледао бан Божидар Крстић приликом првог инспекционог путовања по Бановини, као и о свечаном освећењу камена темељца за Соколски дом у Бијелом Пољу 1.6.1940. године.¹⁵²³ Претходно је, приликом обиласка Санџака, министар пољопривреде Бранко Чубриловић приложио помоћ од 30.000 динара и успио обезбиједити кредит за изградњу бјелопољског соколског дома.¹⁵²⁴

У докторској дисертацији Владане Путник указано је на одређени број соколских домова у Црној Гори за које није познато да ли су завршени-у Зеленици, Каменом,

---

¹⁵²⁰ *Политика* од 3.7.1939.

¹⁵²¹ *Зетски гласник* од 5.10.1940.

¹⁵²² *Политика* од 17.2.1935.

¹⁵²³ *Зетски гласник* од 8.7.1939, *Зетски гласник* од 1.6. и 8.6.1940.

¹⁵²⁴ *Слободна мисао* од 18.8.1940.

Беранама, Гусињу, Никшићу.¹⁵²⁵ Овој групи објеката придружују се и соколски домови у Бијелом Пољу и Бучју код Пљеваља. Непознати су и подаци о ауторима пројеката, изузимајући наводе о раду архитекте Петра Вукотића на нацртима за соколске домове на Цетињу и у Зеленици (прије 1941),¹⁵²⁶ као и сазнања о архитекти Виктору Заљевском као аутору нереализованог плана Соколског дома на Цетињу.

ДОМОВИ ЈАДРАНСКЕ СТРАЖЕ

Удружење Јадранска стража основано је 19.2.1922. године у Сплиту, иницијативом која је настала у Београду. Током првих десет година постојања формирало је своје организације у цијелој Југославији.¹⁵²⁷

Јадранска стража је као свој циљ прокламовала рад на културном, привредном и општем унапређењу Јадрана, ширењу интересовања у свим слојевима друштва за море и бригу за одбрану Јадрана. Почетком четврте деценије XX вијека на територији Црне Горе имала је мјесне одборе у Улцињу (основан 1922), Плаву (1926), Бару и Вирпазару (1927), Цетињу, Беранама и Петровцу (1928), Никшићу и Пљевљима (1930).¹⁵²⁸

Почетак организоване дјелатности на подизању објеката Јадранске страже на Јужном Приморју (Приморју Зетске бановине) забиљежен је крајем 1935. године. Тада је Извршни одбор упутио молбу свим општинама на Приморју за достављање података о теренима подесним за градњу домава и о постојећим зградама које би се у ту сврху могле употребити. На основу прикупљених података требало је саставити катастар и послати га свим одборима у земљи како би дошли до терена за градњу домава, док би средства за њихово подизање обезбјеђивала Јадранска стража из доприноса и прилога својих чланова.¹⁵²⁹

---

¹⁵²⁵ Владана Путник, Архитектура соколских домава ..., 239.

¹⁵²⁶ Лексикон неимара..., 78.

¹⁵²⁷ Др Душан Пепеш, *Десет година рада Јадранске страже, Политика* од 21.2.1932.

¹⁵²⁸ *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 359-361.

¹⁵²⁹ *Глас Боке* од 7.12.1935. и 6.1.1936.

Домови Јадранске страже на Црногорском приморју планирани су и грађени у Тивту, Мељинама, Бијелој, Бечићима и Доброти као нове зграде или адаптације постојећих. Постојао је и дом Јадранске страже „Сарајево“ у Будви и дом „Цетиње“ у Петровцу.¹⁵³⁰

Према недатираној идејној скици, на којој су забиљежени иницијали аутора арх. Ђ. Б., за Дом Јадранске страже на мору планирана је једноспратна зграда правоугаоне основе са наглашеним пружањем маса по ширини (Прилог 185, 1-2).¹⁵³¹ У решењу основе и композицији главне фасаде примијењен је академски принцип осне симетрије. У средишњем дијелу приземља, на предњој страни планиране су просторије за управу, док је задњи дио био одређен за смјештај кухиње и помоћних просторија. Са страна овог централног сегмента налазили су се мушки и женски пансион са посебним улазима и трпезаријама, испред којих су изведене терасе за ручавање у виду аркадних лођа. Четири просторије за спавање планиране су на спрату.

Главна фасада је подијељена по вертикали помоћу већег централног и два мања угаона ризалита завршена троугаоним кровним тимпанонима. Перфорирана је лучним прозорским отворима и аркадним тремовима који чине јединствену обликовну цјелину. Главни улаз је наткривен тродјелним лучним тремом, завршеним фризом слијепих аркадица и троугаоним забатом, док су бочни улази на углу ријешени у виду дводјелних лучних предворја на улазу у пансионе. Завршена је профилисаним поткровним вијенцем са фризом слијепих аркадица изнад којег је изведен коси кров благог нагиба. Фриз слијепих аркадица употребљен је и испод потпрозорника и заједничког потпрозорног вијенца лучних прозора, хармонизујући композицију. Прочеље зграде одише медитеранским духом израженим у отвореним аркадним тремовима ренесансне провенијенције,

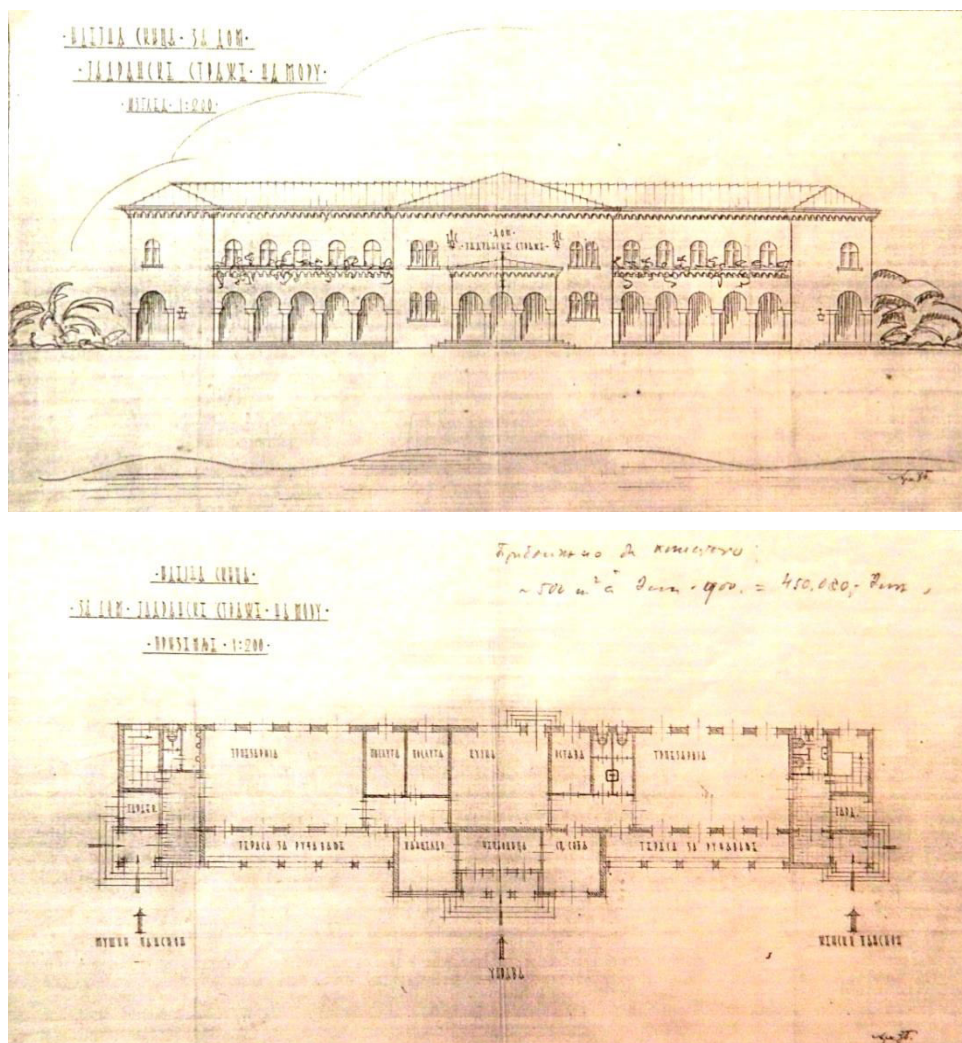
---

¹⁵³⁰ Јован А. Бркић, *Како је Херцегови пре 399 година водио тешку поморску битку са турским адмиралом Хајредином Барбаросом*, Правда од 21.7.1937.

¹⁵³¹ *Идејна скица за Дом Јадранске страже на мору*, у склопу документације за Пут Буљарица-Кастел Ластва, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 4-Срез барски: На цртежима су забиљежени иницијали аутора арх. Ђ.Б. и цијена од приближно 450.000 динара, док датум израде недостаје.

док је примјеном фриза слијепих аркадица и једноставних облика лучних отвора евоцирана и традиција приморске романичке архитектуре.

Прилог 185, 1-2 Идејна скица за Дом Јадранске страже на мору, арх. Ђ. Б., главна фасада, основа приземља (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 4-Срез барски)

Једно од првих љетовалишта Јадранске страже на најјужнијем Приморју уређено је у Мељинама код Херцег Новог 1933. године (Прилог 186). Основао га је Обласни одбор из Београда као љетовалиште за школску омладину и чланство из цијеле земље, у непосредној близини манастира Савина и „уредио према захтјевима хигијене и удобности-урађена је електрика, водовод, канализација, модерна хигијенска кухиња и пространа паркетирана сала за трпезарију.“ Дом

„Јадранске страже“ у Мељинама свечано је освећен августа 1933. године.¹⁵³² На херцеговском подручју налазио се и Дом Јадранске страже у Бијелој. Подигнут је поред пута Котор-Херцег Нови, на уређеном имању на морској обали, окружен богатим парком (Прилог 187, 1-4).

Љетовалиште Јадранске страже у Бијелој основано је 1935. године на имању инжењера Тапавице које је купио Обласни одбор из Београда. Вила која је купљена 1933. године била је саграђена као једносратно здање прије Балканских ратова, када је служила као љетња резиденција мађарског регента Хортија. Налазила се на узвишењу са лијепим погледом на море и околину. За потребе Јадранске страже подигнута је за један спрат, док су на пространом имању од 47.000 м² изграђени додатни објекти – три павиљона и спортска игралишта за ђаке. Дом у Бијелој имао је водовод, канализацију, купатило са топлотом водом, електрично освјетљење и централно гријање.¹⁵³³ Изглед зграде објављен 1940. године у листу „Време“ показује да је аутор плана, романтичарски надахнут, узор потражио и у балканској фолклорној традицији транспонујући их у модернизованом виду, што се запажа у форми куле са испадом последњег перфорираног спрата са конзолама и лантерном, оживљене наткривеним балконом, као и у широким препустима кровне стрехе.

Почетком 1937. године у Дому је боравио инжењер Винко Ђуровић, доцент Београдског универзитета, који је прегледао терен у вези са изградом нацрта за депандансе који су планирани за изградњу с обзиром на повећано интересовање за љетовање.¹⁵³⁴ Винко Ђуровић је рођен у Прчњу 1894. године. За грађевинског инжењера дипломирао је на Техничком факултету у Београду децембра 1921. године.¹⁵³⁵

У периоду након Другог свјетског рата Дом Јадранске страже у Бијелој коришћен је за потребе ЈУ Дјечији дом „Младост“ до 1979. године. Данас се у њему налази хотел „Вила Јадранска стража“.

---

¹⁵³² *Правда* од 1.8.1933, *Политика* од 21.8. и 25.8.1933.

¹⁵³³ *Глас Боке* од 22.6. и 13.7.1935; Јован А. Бркић, *Како је Херцеговци пре 399 година водио тежку поморску битку са турским адмиралом Хајредином Барбаросом*, *Правда* од 21.7.1937.

¹⁵³⁴ *Глас Боке* од 13.2.1937.

¹⁵³⁵ Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 10.

Прилог 186 Лјетовалиште Јадранске страже у Мељинама (*Правда* од 1.8.1933)

Прилог 187-1 Дом Јадранске страже у Бијелој (*Време* од 25.6.1940)

Прилог 187-2 Дом Јадранске страже са плажом у Бијелој (*Зетски гласник* од 30.9.1939)

Прилог 187, 3-4 Дом Јадранске страже у Бијелој, данас хотел „Вила Јадранска стража“, изглед са пута Котор-Херцег Нови и са стране према мору, 2018. (Слађана Жуњић)

Године 1936. Обласни одбор на Цетињу добио је од Извршног одбора Јадранске страже из Сплита знатну новчану помоћ за подизање Дома у Бечићима, планираног првенствено за опоравилиште школског подмлатка Јадранске страже

из Зетске бановине током љетњих ферија. Обезбијеђено је земљиште, а почетак изградње потом два пута најављиван током 1936. године.¹⁵³⁶ Након реализоване лицитације, извођачки радови су почели половином 1939. године. Са завршетком планираним до септембра исте године, додијељени су инжењеру Глигорију Вукчевићу.¹⁵³⁷

У ДАЦГ сачуван је недатирани пројекат Дома Јадранске страже у Бечићима на којем није забиљежено име аутора. Пројектовано је једносратно здање кубичне форме завршено косим кровом (Прилог 188, 1-4).¹⁵³⁸ Простране бочне просторије приземља намијењене су за женску спаваоницу и трпезарију, на задњој страни планиране су додатне просторије, на прочељној дио намијењен управи, а степениште и ходници у средишњем дијелу. Слично распореду просторија приземља, на бочним дјеловима спрата налазиле су се двије мушке спаваонице, у тродјелном предњем сегменту просторије за управу и настојатеља, пространи ходници са страна централног степеништа и тоалети на задњој страни.

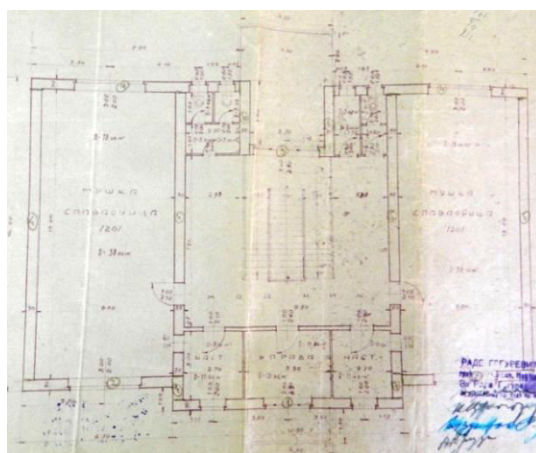
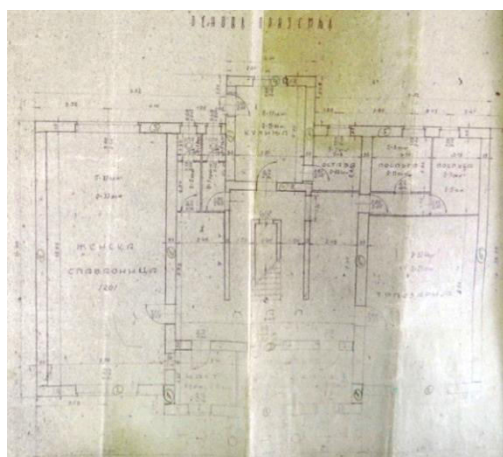
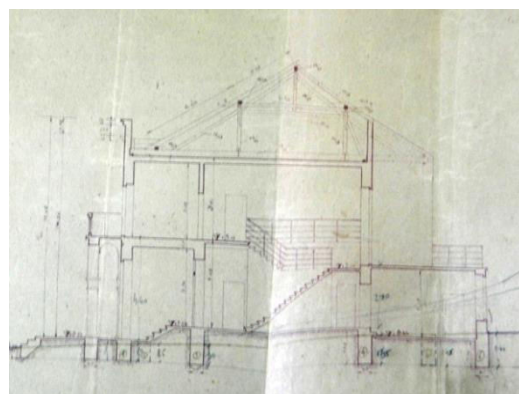
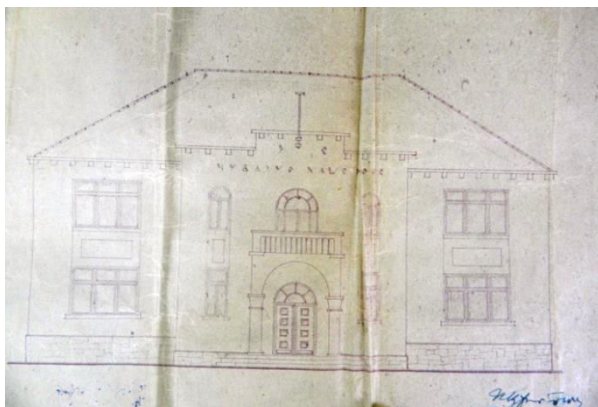
Композиција главне фасаде симетрично је обликована. Рашчлањена је прозорским отворима са декоративним правоугаоним међупољима и порталом наткривеним лучним тремом са балконом на спрату. Њена тродјелна вертикална подјела назначена је централним ризалитом који се завршава степенасто обликованим кровним надзитком са ћириличним натписом „чувајмо наше море“ и иницијалима организације „ЈС“. Сокл, изведен неправилно обрађеним каменом, више је у духу приморске градитељске традиције, као и решење улазне партије. На овом академизованом остварењу фолклорног стила у појединим елементима, као што су једноставни облици правоугаоних прозора и јарбол за заставу, може се запазити и утицај модерне архитектуре.

---

¹⁵³⁶ *Зетски гласник* од 21.3.1936, *Глас Боке* од 28.3.1936: Обласни одбор Јадранске страже из Цетиња планирао је изградњу овог Дома прилогом од 100.000 динара добијеним од Извршног одбора из Сплита и сопственим средствима; *Слободна мисао* од 4.10.1936, *Глас Боке* од 10.10.1936; *Политика* од 20.5.1939.

¹⁵³⁷ Оглас оферталне лицитације за извођење радова по предрачунској суми од око 200.000 динара, заказане за 11.3.1939, објављен је у листу *Зетски гласник* од 11.3.1939; *Зетски гласник* од 1.7.1939. Подаци о даљем току радова остали су непознати до краја истраживања.

¹⁵³⁸ *Пројекат Дома Јадранске страже у Бечићима*, без имена аутора и датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2- Општа акта - срез Барски.

Прилог 188, 1-4 Дом Јадранске страже у Бечићима, Пројекат, главни изглед, попречни пресјек, основе приземља и спрата (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 2- Општа акта - срез Барски)

Дом Јадранске страже у Доброти изграђен је касних тридесетих година XX вијека адаптацијом три старе руиниране капетанске куће које су „надограђене и међусобно повезане тако да се сачувао стари приморски стил“ (Прилог 189, 1-2).¹⁵³⁹ У вези са обновом капетанске палате Радонићић (XIX вијек) коју је новосадска Јадранска стража купила како би је адаптирала за своје потребе, Доброту су почетком 1938. посјетили архитекта Ђорђе Табаковић,¹⁵⁴⁰ потпредсједник Обласног одбора Јадранске страже у Новом Саду и инжењер Винко Ђуровић, доцент Универзитета у Београду.¹⁵⁴¹ Исте године Табаковић је у

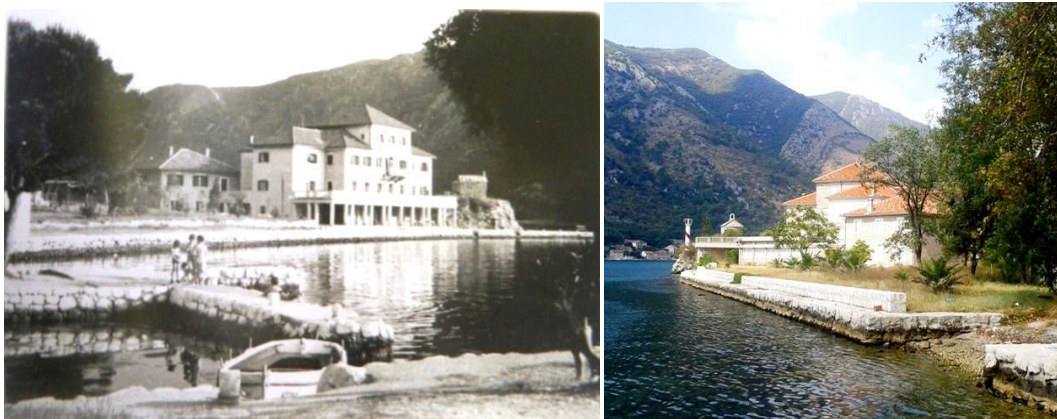
¹⁵³⁹ *Правда* од 1.7.1939.

¹⁵⁴⁰ Један је од најзначајнијих српских архитеката модерниста у међуратном периоду на подручју Војводине; О архитекти Ђорђу Табаковићу видјети: Владимир Митровић, Архитекта Ђорђе Табаковић (1897-1971), Нови Сад 2005, Лексикон неимара..., 359.

¹⁵⁴¹ *Глас Бобе* од 12.3.1938.

сарадњи са Ђуровићем припремио планове за адаптацију купљених зграда за Дјечији дом Јадранске страже у Доброти, према којима је требало изградити по један спрат на великој и малој згради, на начин да се не наруши стари стил и изглед зграда, унутрашњост у потпуности преуредити како би се у већој згради могли смјестити наставници и велики број дјеце, а у мањој просторије за управника, љекара и економа, канцеларије, амбуланту, послугу и др, а на околном простору уредити парк.¹⁵⁴² Приликом преуређења палате Крста Радоничића за потребе Јадранске страже подигнута је и наткривена тераса са шеснаест стубова.¹⁵⁴³

Радови на адаптацији, који су почели у јесен 1938, извођени су и током наредне године. Дом Јадранске страже био је завршен и свечано освећен 23.7.1939. године.¹⁵⁴⁴ Данас се у згради налази Институт за биологију мора Универзитета Црне Горе.

Прилог 189, 1-2 Дом Јадранске страже у Доброти, изглед (Antun-Tonko Tomić, Dobrota. Povijesnica Bokeljskog pomorstva, Kotor 2009); Изглед 2016. (Слађана Жуњић)

Радови на подизању Дома Јадранске страже у Тивту додијељени су на лицитацији одржаној јуна 1929. године (Прилог 190).¹⁵⁴⁵ Изградња објекта чије је нацрте

---

¹⁵⁴² Глас Боке од 16.7.1938: За ове радове предвиђена је и обезбијеђена сума од 900 000 динара.

¹⁵⁴³ Antun-Tonko Tomić, Dobrota. Povijesnica Bokeljskog pomorstva, Kotor 2009, 211.

¹⁵⁴⁴ Глас Боке од 12.11.1938; Политика од 24.7.1939; Аноним, У Доброти је свечано отворен Дјечији дом Обласног одбора „Јадранске страже“ из Новог Сада, Глас Боке од 29.7.1939: Фонду за изградњу Дома прилоге су упутили и градњу помогли: општине Котор и Доброта прилозима од по 100.000 динара, Извршни одбор ЈС из Сплита са 250.000 динара, град Нови Сад и Банска управа Дунавске бановине са по 250.000 динара, као и остали приложници.

¹⁵⁴⁵ Време од 12.6.1929.

осмислио инжењер Дисопра ¹⁵⁴⁶ била је завршена у августу 1930, поред „новосаграђене школе и опћинског дома, који је у пројекту, те служи за урес мјеста.“ У њему се налазила велика дворана са 300 сједишта, великом позорницом и простором за оркестар намијењена за представе, биоскоп, друштвене забаве, која је лети могла послужити за љетовалиште неке од ђачких колонија Јадранске страже, затим мања дворана која је коришћена као читаоница и чекаоница, као и бифе и просторија намијењена управи Мјесног одбора. ¹⁵⁴⁷

Прилог 190 Дом Јадранске страже у Тивту

(www.radiotivat.com/index.php/component/content/article.html?id=6372neboja-vulkasovi-rano-je-za-prognoze)

Мјесни одбор Јадранске страже у Тивту изградио је на локацији између поште и Соколског дома објекат намијењен за предавања и културне приредбе грађанству, чиновништву и припадницима Морнарице. Како је објављено 1939, није био погодан за љетовање јер „стана у дому нема“, тако да га 1938. године нису могли користити чланови и чланице Удружења из Осијека, већ су били смјештени у грађанској школи. ¹⁵⁴⁸ Приземно вишефункционално здање, чије су фасадне површине декоративно обрађене и перфориране једноставним правоугаоним отворима наглашеног, геометријски обликованог оквира, завршено је равним кровом у маниру модерне архитектуре.

---

¹⁵⁴⁶ Познато је да се Гвидо Дисопра школовао на Архитектонском одјелу Техничке високе школе у Загребу, гдје је дипломирао за инжењера архитектуре 1925. године. Видјети: Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000..., 313.

¹⁵⁴⁷ Tivat kroz novinsku građu, www.radiotivat.com/index.php/33-tivat-kroz-novinsku-gradju/12211-tivat-kroz-novinsku-gradju-8-novembar.html: Овдје су цитирани подаци о згради из листа „Јадранска стража“ бр. 11 од 11.1930., стр. 307- 309.

¹⁵⁴⁸ Tivat kroz novinsku građu-13.jul, <http://radiotivat.com/tivat-kroz-novinsku-gradju-13-jul-2/2014/07>: Цитирани су подаци о згради из листа „Јадранска стража“ бр. 7 од 7.1939., стр. 298.

Дом Јадранске страже у Тивту коришћен је као објекат намијењен различитим културним садржајима. Срушен је у току Другог свјетског рата.¹⁵⁴⁹

АРХИТЕКТУРА И ПРОСТОР У ФУНКЦИЈИ СЈЕЋАЊА И ПРОПАГАНДЕ

ЛОВЋЕН-ЈУГОСЛОВЕНСКИ НАЦИОНАЛНИ ХРАМ

Почетком четврте деценије XX вијека у друштвено-политичком животу земље била је актуелна замисао о Ловћену као југословенском националном храму, која је добила и форму законског предлога. Односила се на културни и привредни развој овог подручја који је требало реализовати изградњом различитих објеката, оснивањем музеја и сл, али и на схватање Ловћена као сакралног простора, „природне пирамиде“ на чијем је врху планирано подизање Спомен-храма југословенске славе.

Законски предлог којим је предвиђено да се Ловћен са најближом околином прогласи за Југословенски национални храм поднио је Народној скупштини посланик Гавро Милошевић, подржан од 66 народних посланика из свих крајева Краљевине Југославије. У Скупштини је био изабран и Одбор за његово проучавање, који је препоручио да се предлог закона уважи.¹⁵⁵⁰ Милошевић је у појашњењу разлога своје иницијативе навео историјски значај Ловћена, као и практичне разлоге повезане са привредним и културним развојем овог краја у којем је планирано да многе установе и угледни појединци саграде своје домове и да се формира музеј са старинама и умјетничким дјелима из Црне Горе.¹⁵⁵¹

Осим у „Зетском гласнику“ о овом законском предлогу писано је током 1933. године и у листовима „Слободна мисао“ и „Зета“.¹⁵⁵² О подизању храма Југословенске славе на врху Ловћена, посвећеног свим страдалим незнатим

---

¹⁵⁴⁹ Центар за културу Тиват. О нама, www.czkativat.me/o-nama.

¹⁵⁵⁰ Перо Шоћ, Прилози за културну историју Црне Горе, Београд 1939 (?), 94.

¹⁵⁵¹ *Зетски гласник* од 6.6.1933.

¹⁵⁵² У јулу, септембру и октобру *Слободна мисао*, а августа и децембра 1933. године *Зета*.

јунацима, надахнуто је писао и француски новинар Гастон Кастеран. Његов текст објављен у угледном француском листу „Петит Паризиен“ пренио је „Зетски гласник“, званично гласило управе Зетске бановине, на насловној страни броја 37 4.10.1933. године. Кастеран је Милошевићев законски предлог оцијенио „једним од најватренијих пропагатора југословенске мистике,“ истакавши да Ловћен на југу Јадранског југословенског приморја представља исто што и Триглав на сјеверу, „природну пирамиду чије су стрме стране и величанствена љепота, снага и прошлост, прави амбијент за подизање храма Југословенске славе.“ Сами храм Кастеран је описао следећим ријечима „Може се без муке замислити, на посљедњој спирали пута, која се обмотава око Ловћена, силуета Храма онаквог, каквог га замишљају млади југословенски родољуби који су га предложили; од бијелог мрамора извађеног из далматинских каменолома (...), који својим линијама подсјећа на најславније споменике српске религиозне архитектуре XIII вијека, суров као предио који га опкољава, уздижући се право к небу као да продужава поклон жртава јуначки датих; такав би требао бити Храм славе, подигнут успомени свих палих на бојним пољима, свију оних незнатих јунака и непознатих радника, који од Југославије створише оно, што је она данас, велику Краљевину...“.

Овакве замисли и образложења били су у духу идеологије интегралног југословенства која је прокламовала реализацију идеје југословенске националне синтезе кроз умањивање етничких и историјских разлика између појединих југословенских ентитета и њихово повезивање. Концепција храма Југословенске славе који би био подигнут на Ловћену, далматинским каменом по узору на српску архитектуру XIII вијека и посвећен свим страдалим незнатим војницима, почивала је на концепту синтезе византијске и романичке архитектуре, односно повезивању и прожимању источних и западних културних традиција.

ЊЕГОШЕВ ДОМ-СПОМЕНИК

Његош је у оквиру церемонијалне свечаности преноса његових посмртних остатака из Цетиња на Ловћен 1925. године инаугурисан за југословенског националног хероја, будући да је проглашен за „бесмртног апостола и весника

јединства нашег народа“. Тада су његови земни остаци положени у рестаурирану капелу која је својим обликом, попут прероманичких ротонди и начином изградње у складу са традицијом зидања каменом на ширем подручју припадала „заједничким и исконским историјским традицијама Југословена.“¹⁵⁵³

У складу са оваквим схватањем била је и идеја о подизању Његошевог споменика, односно, Дома намијењеног институцијама посвећеним просвећивању становништва. Поводом изгледа и мјеста његове градње у јавности су била истакнута различита мишљења. Једна од замисли односила се на извођење Његошевог дома на Његушима. Подизање Дома, који је требало да буде саграђен као споменик пјеснику Његошу и намијењен културним, просветним, хуманим и националним установама Његуша, иницирао је Перо Врбица, директор Хипотекарне банке на Цетињу, 1930. године. У ту сврху био је изабран посебан одбор.¹⁵⁵⁴ Пројекат је припремио архитекта Виктор Заљевски у модернизованом академском стилу 1935. године (Прилог 191, 1-3).¹⁵⁵⁵

Обиљежавање меморије на Његоша пјесника реализацијом Дома у његовом родном мјесту посебно је наглашено додјелјивањем здању културне и просветне намјене. Ова замисао је носила и идеолошко-политичку поруку, с обзиром на култ Његоша као „апостола и вјесника народног јединства“, чијој је реализацији требало да доприноси дјеловање културно-просветних и националних установа планираних за смјештај у оквиру Дома. У прилог томе говоре и нарочита наклоност државних власти и краља Александра I, именовање угледних научника за чланове почасног одбора за градњу, као и пројектовање зграде великих

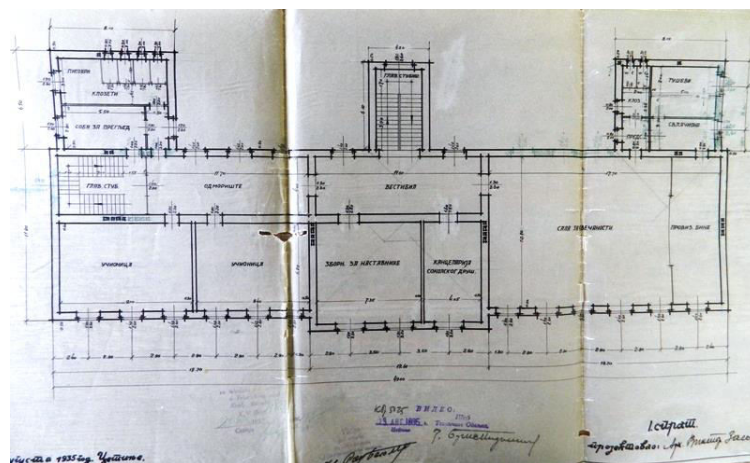
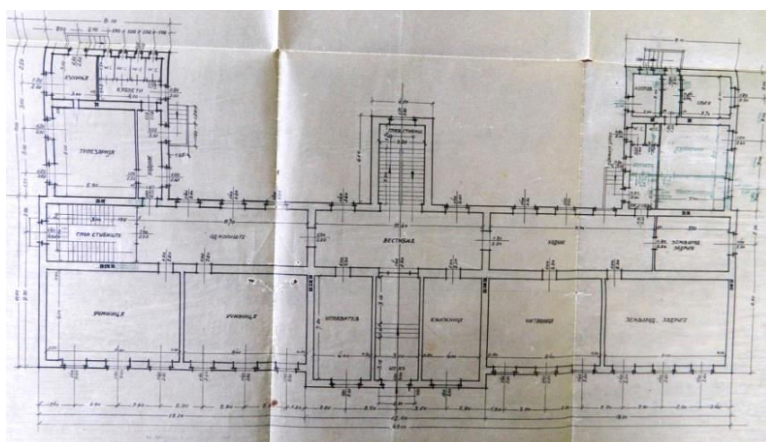
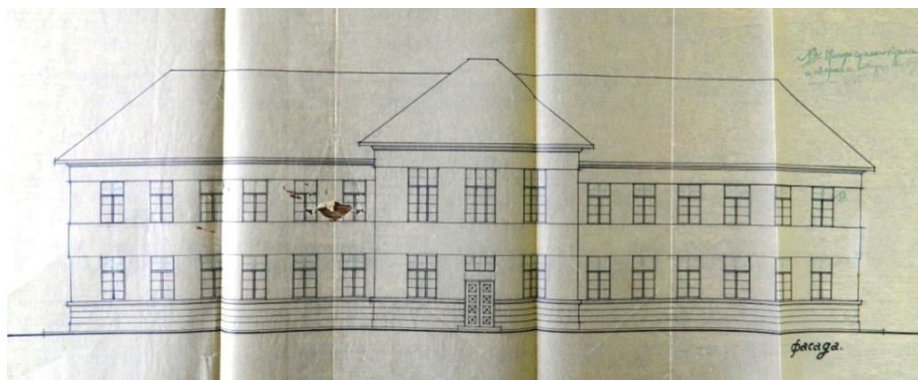
---

¹⁵⁵³ Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 384-385.

¹⁵⁵⁴ *Епоха* од 31.1.1931, *Правда* од 22.1.1937: За чланове почасног одбора именовани су Милан Решетар и Павле Поповић, професори Универзитета, док су у радни одбор ушли угледнији мјештани Његуша. За кратко вријеме прикупљен је прилично велики новчани износ. Краљ Александар I поклатио је 50.000 динара, општина Његуши 30.000, Министарство просвете 100.000, предсједник Министарског савјета 5.000 динара, док је бан Урош Круљ за ову сврху у бановинском буџету вотирао суму од 150.000 динара.

¹⁵⁵⁵ *Пројекат за Његошев дом на Његушима*, арх. Виктор Заљевски, 10.8.1935, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32 - Срез Цетиње: Потписао га је шеф Техничког одјељка на Цетињу Борис Поздњак; прегледан је у Техничком одјељењу Банске управе у којем га је потписао шеф Одсјека за архитектонске и електромашинске послове архитекта Радован Бељић.

димензија примјеном прочишћеног, рационализованог академизма као одговарајућег стилског израза.

Прилог 191, 1-3 Његошев дом на Његушима, Пројекат, арх. В. Заљевски, 1935, главна фасада, основа приземља и основа првог спрата

(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф32 - Срез Цетиње)

Заљевски је пројектовао вишефункционално једносратно здање, симетричне организације просторних јединица приземља, сачињено од главног корпуса, бочних дворишних крила и централно постављеног степенишног дворишног

тракта. На приземљу су, дуж вестибила и ходника смјештених на задњој страни, планиране просторије за управитеља, двије учионице, књижница, читаоница и земљорадничка задруга, док су бочна крила била намијењена за трпезарију са кухињом и клозете, односно, просторије за котловницу и послугу. На спрату је дуж вестибила и одморишта планирано извођење двије учионице, зборнице за наставнике, канцеларије соколског друштва и велике сале за свечаности са провизорном бином, а у бочним крилима собе за преглед, свлачионице, тушева и клозета. Уз симетрију основе, у духу академских принципа архитектонског компоновања је и трочлана рашчлањеност главне фасаде на којој је наглашена зона сокла, декорисана хоризонталним линијама као супституцијом рустикалне обраде и посебно истакнут средишњи ризалит са централно постављеним главним улазом са надсвијетлом, завршен трапезастим кровним забатом.

Иако је пројекат био припремљен, припремни радови завршени, а темељи и зидови до одређене висине изведени,¹⁵⁵⁶ подизање Његошевог дома на Његушима обустављено је крајем 1936. године услед недостатка средстава.¹⁵⁵⁷ Како је у преправкама из 1936. године Његошева родна кућа на Његушима претрпјела одређене измјене проширивањем врата у сјевероисточном дијелу и преуређењем једне просторије у магацин,¹⁵⁵⁸ могуће је да је одустајањем од новоградње Његошевог дома ова замисао сведена на преуређење његове родне куће.

Узимајући у обзир оновремене дискусије вођене у јавности поводом подизања Његошевог споменика, пројекат Виктора Заљевског за вишефункционално здање Његошевог дома на Његушима могао би се протумачити као дјелимична реализација предлога начелника Просвјетног одјељења Зетске бановине Михаила Рајнвајна из 1934. године. Према овом предлогу Његошев споменик требало је да има три дијела и да буде подигнут на Његушима, Цетињу и у Београду. На Његушима, његовом родном мјесту, изграђен би био Његошев дом у којем се налазе основна школа, соколана, поликлинаика са ђачком кухињом, читаоница са књижницом и земљорадничка задруга; на Цетињу, гдје је провео живот као

---

¹⁵⁵⁶ *Правда* од 22.1.1937: За ове радове је до почетка 1937. године утрошено око 150.000 динара.

¹⁵⁵⁷ *Зетски гласник* од 24.10.1936.

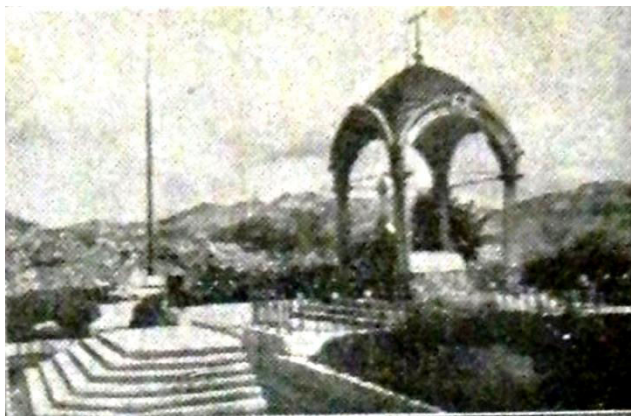
¹⁵⁵⁸ Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе...*, 440.

црквени поглавар, владар и пјесник, био би подигнут као модерни интернат за школску дјецу, с обзиром на постојање три средње и неколико других школа у граду; док би у Београду, престоници Југославије, био подигнут споменик „који би могао представљати Његоша у виду звезде, која је, остављајући за собом дуг, сјајан траг, с неба отргнута пала на југословенску земљу да на њој вечно сја (...), чиме би се цео југословенски народ одужио своме великану“.¹⁵⁵⁹

СПОМЕНИК ВЛАДИКЕ ДАНИЛА НА ОРЛОВОМ КРШУ НА ЦЕТИЊУ

-поправка и уређење околног простора-

Током 1937-38. године поправљен је надгробни споменик владике Данила¹⁵⁶⁰ и уређен околни простор на Орловом кршу, брду на ободу Цетињског поља изнад Манастира (Прилог 192).

Прилог 192 Орлов крш (Зетски гласник од 3.4.1937)

Планови за поправку Споменика и уређење околног простора били су припремљени почетком 1937. године. Претходно је бан Петар Иванишевић обишао Орлов крш у пратњи стручне комисије у којој је учествовао и архитекта Кнежевић и потом дао детаљна упутства за његову обнову.¹⁵⁶¹ Радовима

---

¹⁵⁵⁹ Слободна мисао од 11.2.1934, Зетски гласник од 17.2.1934.

¹⁵⁶⁰ Споменик владике Данила, родоначелника династије Петровић-Његош, подигнут је 1896/97. године према идеји кнегињице Јелене, кћерке књаза Николе. У изради пројекта учествовали су и француски архитекта Фруше и вајар П. Моро Вогијер. Видјети: Душан Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture..., 127-128.

¹⁵⁶¹ Зетски гласник од 3.4.1937.

извођеним од стране Бановине и Цетињске општине до средине 1938. године обновљени су Споменик, прилазни пут и околина који су били веома оштећени услед непогода. Изграђен је колски пут до „великог сквера“ – простора испред самог Споменика, терен је ојачан великим потпорним зидовима и каменом оградом са гвозденим пречагама, увећан и преуређен у мали парк са алејама и површинама са ниском енглеском травом, цвијећем и дрвећем. На улазу је изведена модерна цистијерна са чесмом за потребе одржавања овог простора који је истовремено служио и као једно од омиљених и најближих цетињских излетишта.¹⁵⁶²

ДОМ-СПОМЕНИК-ХРАМ ПОСВЕЋЕН КРАЉУ АЛЕКСАНДРУ

Након убиства краља Александра I Карађорђевића у Марсеју 9.10.1934. године, у многим мјестима широм Црне Горе забиљежене су активности у вези са подизањем споменика и домова у спомен и сјећање на страдалог краља. Иако су углавном остајале на нивоу доношења одлуке и прикупљања прилога, указивале су на изражен култ личности убијеног владара.

Домови посвећени краљу Александру, планирани за смјештање културно-просветних, националних и хуманих друштава, требало је да врше улогу културних центара, слично народним домовима.¹⁵⁶³ У истом периоду краљу Александру често су посвећивани и народни, као и соколски домови. Међу сличним иницијативама забиљежена је и одлука о подизању Спомен-храма у Беранама посвећеног „блаженопочившем краљу Александру I Карађорђевићу Ујединитељу и палим жртвама овога краја за слободу, јединство и добро Југославије“, донесена на збору грађана октобра 1934. године. Тада је одлучено да се градња Спомен-храма повјери мјесном црквено-општинском одбору.¹⁵⁶⁴

---

¹⁵⁶² *Зетски гласник* од 23.7.1938, *Политика* од 26.7.1937.

¹⁵⁶³ *Зетски гласник* од 17.11.1934. и 16.1.1935: На примјер Дом-споменик краљу Александру у Пљевљима.

¹⁵⁶⁴ *Зетски гласник* од 20.10.1934. и 22.4.1936: Прилози за његово подизање скупљани су 1934-36. године.

Репрезентативно дјело ове врсте је Споменик краљу Александру на Цетињу, који је осмишљен и реализован у виду коњаничке скулптуре на високом постаменту 1938-39. године (Прилог 193-1).

Одлука Градског вијећа о подизању споменика прихваћена је на скупу грађана Цетиња 14.10.1934., непосредно након краљевог убиства. Почетком новембра организован је и Главни одбор, чији су председници били бан Мујо Сочица и командант Зетске дивизије генерал Војин Максимовић, а чанови Управног одбора многе угледне личности. За једног од чланова Надзорног одбора именован је архитекта Петар Вукотић. Поводом прикупљања добровољних прилога за изградњу споменика Главни одбор се прогласом обратио народу Зетске бановине.¹⁵⁶⁵

Почетком 1935. године одлучено је да се израда споменика од бронзе на постољу од јабланичког гранита повјери вајару Ивану Мештровићу. Одређена је висина постоља од 4,5 м, а коњаничке скулптуре од 5 метара. Према споразуму који је са Мештровићем потписао Никола Зубер, председник Одбора за подизање споменика и Цетињске општине, планирано је да се скица за споменик, који је требало да буде изливен у Загребу, припреми до првог марта 1935. године.¹⁵⁶⁶

Иако су истицане замјерке поводом избора скулптора без расписивања конкурса¹⁵⁶⁷ и предлагане и друге локације као што су Масариков трг, простор на којем се налазила Војна болница и пазариште,¹⁵⁶⁸ простор испред зграде Позоришта или „Гранд“ хотела,¹⁵⁶⁹ оближње брдо Кабао,¹⁵⁷⁰ споменик је подигнут прекопута бившег Двора краља Николе, на Тргу краља Александра (1938-39). На постољу од црног јабланичког гранита постављена је коњаничка скулптура краља у официрској гардијској униформи са исуканом сабљом у снажном замаху.¹⁵⁷¹

---

¹⁵⁶⁵ *Зетски гласник* од 10.11. и 14.11.1934.

¹⁵⁶⁶ *Политика* од 25.1.1935, *Зетски гласник* од 30.1.1935.

¹⁵⁶⁷ *Слободна мисао* од 2.2.1936.

¹⁵⁶⁸ *Зетски гласник* од 12.8.1936, *Слободна мисао* од 16.8.1936.

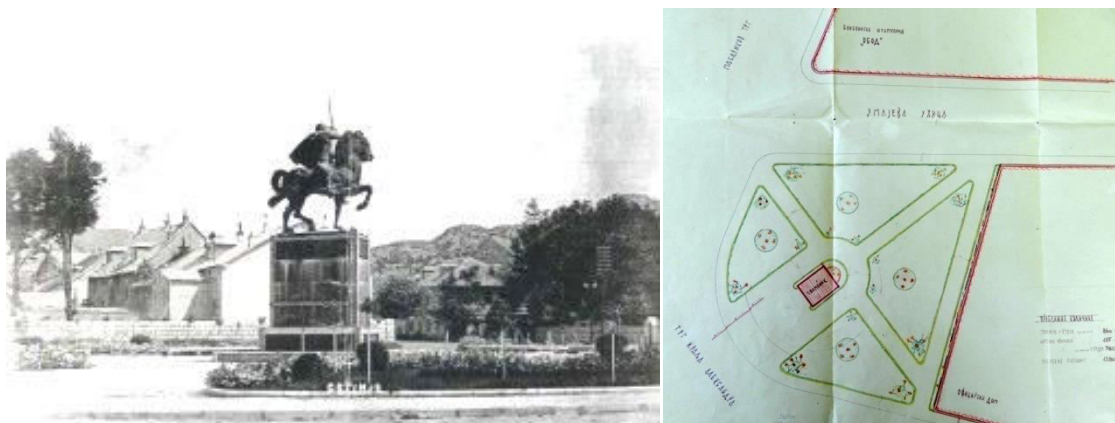
¹⁵⁶⁹ *Слободна мисао* од 24.7.1938.

¹⁵⁷⁰ *Зетски гласник* од 30.10.1935.

¹⁵⁷¹ *Правда* од 9.2.1937, *Зетски гласник* од 6.8.1938. и 30.9.1939, *Време* од 27.9.1939.

Радови на уређењу околног простора извођени су од априла до јула 1940. године.¹⁵⁷² Идејна скица коју је припремио техничар Косто Лигутић фебруара 1940. приказује простор око споменика на Тргу краља Александра омеђен Официрским домом са једне и Змајевом улицом и Масариковим тргом са Бановинском штампаријом „Обод“ са друге стране (Прилог 193-2).¹⁵⁷³ Планирано је да буде уређен у виду четири троугаона појаса заобљених ивица са мањим округлим пољима унутар њих, коришћењем 860 м² тротоара и стаза, 155 м² камених ивичњака и 1280 м² засађених површина.

Споменик краљу Александру на Цетињу срушен је 1941. године, након италијанске окупације у Другом свјетском рату.¹⁵⁷⁴

Прилог 193-1 Споменик краљу Александру на Цетињу (www.cetinje-mojgrad)

Прилог 193-2 Простор око Споменика краљу Александру на Цетињу, идејна скица, техн. Косто Лигутић, 1940. (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 31 - Срез цетињски)

¹⁵⁷² *Зетски гласник* од 6.4, 13.4. и 20.7.1940.

¹⁵⁷³ *Идејна скица за уређење простора око Споменика краљу Александру на Цетињу*, техн. Косто Лигутић, фебруар 1940, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 31 - Срез цетињски: Потписао шеф Одсека архитекта Р. Бељић и начелник Техничког одјељења инж. Б. Ивановић; Предрачун за ове радове од новембра 1940. урадио је Косто Лигутић. Сачувани су и предрачуни Петра Вукотића од септембра и новембра 1939. године; *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1940. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа: *Пројекат за уређење плаца код споменика краљу Александру на Цетињу* доставио је на одобрење архитекта Љ. Кнежевић 20.2.1940. године.

¹⁵⁷⁴ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 198.

КРАЉЕВСКЕ РЕЗИДЕНЦИЈЕ

КРАЉЕВСКИ ЉЕТЊИКОВАЦ-МИЛОЧЕР И СВЕТИ СТЕФАН

Краљевски љетњиковац на Милочеру један је од пројеката резиденција династије Карађорђевић које су грађене током четврте деценије XX вијека, упоредо са реконструкцијама постојећих двораца, вила или пољских имања. Планиране су и извођене као остварења јединствене југословенске културе (архитектуре, идентитета) која је имала неколико регионалних варијетета. Замисао о једном од њих, приморском, реализована је подизањем резиденције на Милочеру.¹⁵⁷⁵ План дворца „Милочер“ урадио је архитекта Драгомир Тадић, за који му је почетком октобра 1934. године одређена исплата износа од 37.000 динара према налогу краља Александра уочи његовог одласка у Француску.¹⁵⁷⁶

Комплекс објеката краљевске резиденције на Милочеру и св. Стефану подигнут је у периоду 1934-38. године. Архитектура главне резиденцијалне зграде требало је да одговара градитељству приморске регије, што је у фолклорној варијанти националног стила остварено извођењем једносратнице облика паралелоипеда са кровом благог нагиба покривеним каналицом, камених фасадних површина перфорираних отворима са двокрилним капцима (Прилог 194, 1-2). Овим се, на идеолошком нивоу посматрања, правио заокрет у односу на историјске стилове градње и иностране моделе претходног раздобља и истицала повезаност династије Карађорђевић са поднебљем и његовом фолклорном традицијом. На резиденцији у Милочеру сједињене су карактеристике шире приморске области читљиве у архитектонским карактеристикама љетњиковца – једноставно обликоване зграде са кровом благог нагиба и незнатним испадом стрехе, камених фасада и једноставних прозорских отвора са двокрилним капцима, затим у садржају дворског парка и примјени материјала, будући да је изграђен армираним бетоном и опеком са фасадном облогом од камена из Боке, али и са Корчуле или Брача. За пројектовање и подизање медитеранског парка око дворца био је предидејљен

---

¹⁵⁷⁵ Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 377.

¹⁵⁷⁶ Исто, 380.

највећи дио средстава. У акцији пошумљавања и уређења читаве околине засађено је на хиљаде садница више од тридесет врста медитеранског биља. За ове радове који су извођени до краја 1935. године краљица Марија је ангажовала њемачког пејзажног архитекту Рихарда Меркера.¹⁵⁷⁷

Прилог 194-1 Краљевски љетњиковац „Милочер“, главна зграда, изглед из тридесетих година XX вијека
(Зетски гласник од 24.4.1937)

Прилог 194-2 Краљевски љетњиковац „Милочер“, главна зграда, постојећи изглед
(www.vijesti.mecaffemitologija-autenticnosti-kroz-otklon-od-tudjinstine-32149)

Након освећења темеља прве зграде на краљичином посједу код Светог Стефана на плажи Вељој Луци, почетак радова којима је требало да управљају управник двора кап. Мишић и дворски архитекта Тадић најављен је за средину јуна 1934.

---

¹⁵⁷⁷ Исто, 380-381.

године.¹⁵⁷⁸ Радови на главној згради љетњиковца довршавани су током љета следеће године, када је објављено да је изграђена „у приморском стилу и обложена лијепим каменом,“ док је на осталим зградама и околном терену најављен њихов даљи наставак.¹⁵⁷⁹ И ови објекти били су завршени до почетка 1938. године, када је о њима више писано у листу „Зетски гласник“. Поново је истакнут „приморски стил“ главне зграде љетњиковца у већој ували, тзв. Великој Луци, окружене перголама, маслинама и украсним цвијећем, као и „исти скроман и отмен стил споредних зграда“ подигнутих за потребе управе имања, електричну централу, гаражу и сл. иза брда које се уздиже изнад малог пристаништа.¹⁵⁸⁰ Током прољећа 1938. под руководством управника дворског имања Меркера извођено је уређење имања: крчење шуме, побољшање водовода, радови на парковима, цвијећњаку и маслињацима.¹⁵⁸¹

Године 1938. ангажован је и архитекта Рајко Татић. Као свој први задатак у звању дворског архитекте и стручног савјетника краљице Марије Карађорђевић добио је израду пројекта и градњу виле „Топлиш“ на Милочеру, којој је припадао и салон-павиљон за породице особља (Прилог 194, 3-7). Значајну пажњу посветио је проучавању локалне градитељске традиције и потом пројектовао „у духу регионалног традиционализма“. Дизајнирао је и нацрте за цијели ентеријер који је изведен у дрвету, камену и кованом гвожђу.¹⁵⁸² Решења као што су пространи степенишни хол, балкон урађен у каменоклесарској техници, дрвена врата, декорација од кованог гвожђа, богато декорисани камин, његов су ауторски одговор на актуелно и сложено питање односа традиције и модерне архитектуре.¹⁵⁸³ Вила „Топлиш“ је пројектована и изведена у фолклорном приморском стилу као и главна зграда резиденције, надовезујући се на концепт

---

¹⁵⁷⁸ *Глас Боке* од 9.6.1934.

¹⁵⁷⁹ *Глас Боке* од 20.7.1935.

¹⁵⁸⁰ *Зетски гласник* од 7.1.1938.

¹⁵⁸¹ *Зетски гласник* од 12.3.1938, *Глас Боке* од 26.3.1938.

¹⁵⁸² Саша Михајлов, Рајко М. Татић..., 125-128: Објављени су цртежи пројекта.

S. Gregović, *Vila „Topliš“ kraljičin poklon*,

18.12.2011., <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:358254-Vila-Toplis-kraljicin-poklon>: Вила је саграђена за госпођу Розмери Крексвел, пријатељицу краљице Марије Карађорђевић.

¹⁵⁸³ Иван Р. Марковић-Милан П. Миловановић, *На врелу неимарства. Архитекти породице Татић* (каталог изложбе), Београд 2017, 34.

реализације приморског регионалног варијетета југословенског идентитета у архитектури. Пројектована је као једноетажно здање завршено косим двоводним кровом, брижљиво обрађених камених фасадних површина које су перфориране отворима једноставне профилације са двокрилним капцима. Композиција објекта обogaћена је терасама и балконима са балустрадама, аркадним тремом и степеништима која су водила до улаза.

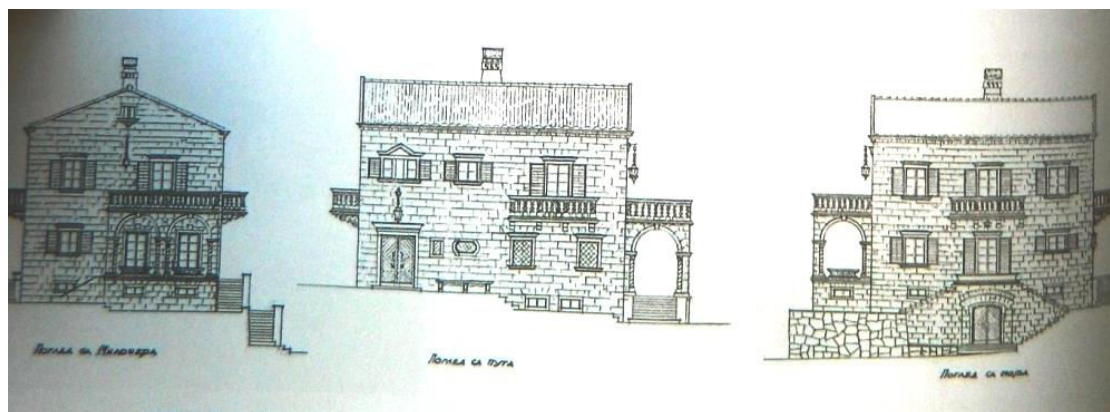
У њеном подрумском простору поред помоћних просторија изведена је и кино-сала, на приземљу кухиња, канцеларија и дневна соба до које се могло доћи и преко трема са дворишне стране, док су се на спрату налазиле спаваће собе.

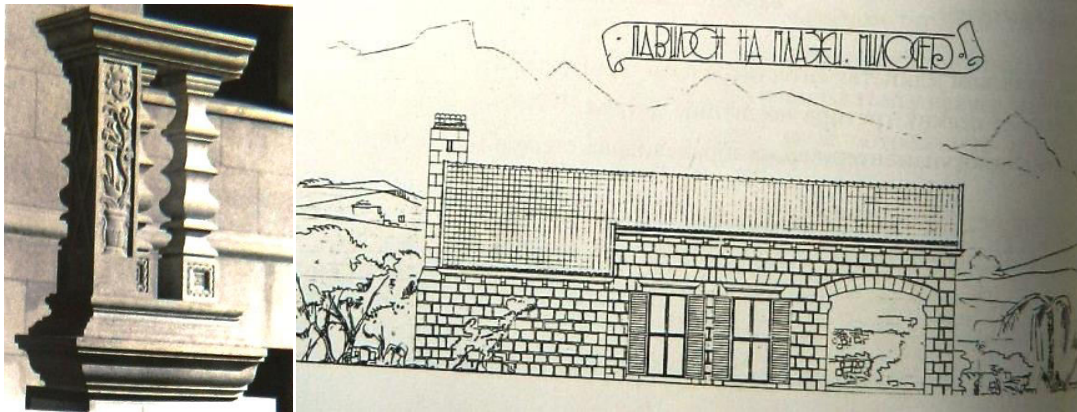
Вила „Топлиш“, саграђена на излазу из милочерског парка према Светом Стефану, данас се користи за државне протоколарне сврхе, док се главна резиденцијална зграда која је реконструисана од стране приватног инвеститора-троеценијског закупца користи као хотел „Вила Милочер“.

Прилог 194, 3-4 Поглед на вилу „Топлиш“; Вила „Топлиш“, изглед 2003.

(Саша Михајлов, Рајко М. Татић (1900-1979), Београд 2013)

Прилог 194, 5-7 Вила „Топлиш“ на Милочеру, Пројекат, арх. Рајко Татић, 1938, изгледи фасада; балкон-детал; павиљон на плажи (Саша Михајлов, Рајко М. Татић (1900-1979), Београд 2013)

Током 1938. године извођени су и радови на поправкама и обнови неколико објеката на Светом Стефану. Том приликом обновљене су стара Богородичина црквица, која је претворена у дворску капелу и посвећена св. Александру Невском, црква св. Стефана и црква Преображења на улазу у град, као и неколико зграда које је двор откупио. На простору између Светог Стефана и Милочера купљен је терен на којем је планирано подизање Гардијског дома, касарне за војнике и станова за официре.¹⁵⁸⁴

Мала Богородичина црква на Светом Стефану, која је била скоро порушена, обновљена је 1938. године према пројекту архитекте Краснова¹⁵⁸⁵ и потом осликана фрескама.¹⁵⁸⁶ Извођачким радовима руководио је инжењер Меркер, управник Двора на Милочеру.¹⁵⁸⁷ Реновирана црква-дворска капелица у јетњој краљевској резиденцији свечано је освећена 3.7.1938. године од стране патријарха Гаврила, у присуству краљице Марије која је цркву посветила св. Александру Невском у спомен свог супруга краља Александра (Прилог 194, 8-9).¹⁵⁸⁸

¹⁵⁸⁴ *Зетски гласник* од 12.3.1938, *Глас Боке* од 26.3.1938.

¹⁵⁸⁵ *Зетски гласник* од 2.7. и 9.7.1938.

¹⁵⁸⁶ Момчило Јојић, *Драги камен на буњишту...*, *Политика* од 10.7.1938.

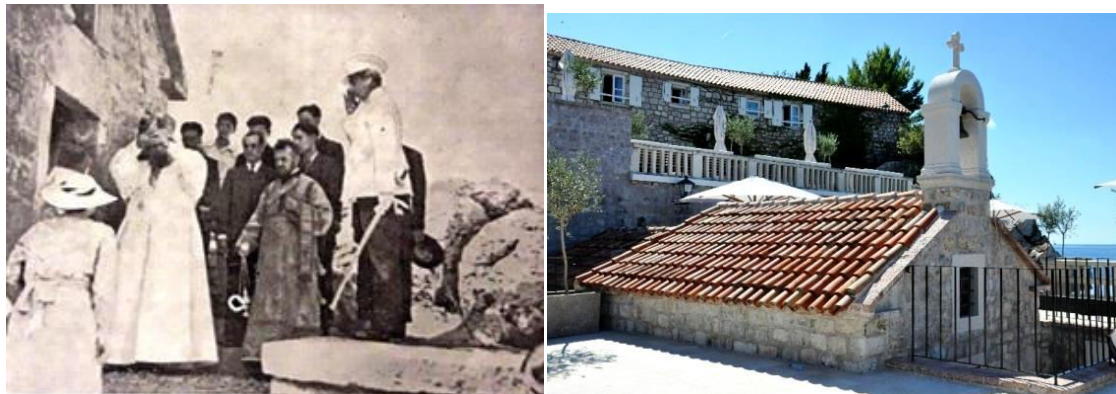
¹⁵⁸⁷ *Политика* од 29.4.1938: Цркву је Двору поклонила црквена општина и становници Светог Стефана.

¹⁵⁸⁸ *Пастир*, св. 1, август-септембар 1938.

О освећењу цркве писали су и *Зета* од 3.7.1938. и *Глас Боке* од 9.7.1938.

Црква је порушена 1959. године, када је на њеном мјесту саграђена велика тераса за туристичке сврхе, видјети: Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 115.

Након недавних археолошких истраживања којима је потврђено да је дворска капелица била подигнута на зидовима старијег храма, црква је обновљена и освећена 2013. године, када је у њу враћен и стари иконостас.

Прилог 194, 8-9 Црква св. Александра Невског на Светом Стефану, свечано освећење (Зетски гласник од 9.7.1938); Изглед цркве након обнове 2013. (www.mitropolija.comna-svetom-stefanu-osvestana-crkva-rodjenja-presvete-bogorodice-svetog-aleksandra-nevskog)

ДВОР „ЉЕСКОВАЦ“ У РИЈЕЦИ ЦРНОЈЕВИЋА -реконструкција-

Као један од пројеката реконструкција постојећих двораца, пољских вила и имања за потребе владарске породице Карађорђевић реализована је и реконструкција Двора „Љесковац“ у Ријечи Црнојевића, 1933-34. године.

У склопу комплекса Двора књаза Николе Петровића у Ријечи Црнојевића, који је грађен почев од 1883, већа двоспратна камена кућа била је завршена 1885. године (једноспратница са приземљем и поткровљем, Прилог 195-1). Опсежнији радови затим су извођени 1890. године.¹⁵⁸⁹ На простору дворца-зимовника, у којем је зимске мјесеце проводила краљица Милена, био је подигнут и парк. Осим обичног дрвећа у парку су постојале и егзотичне биљке попут магнолије, лимуна и других. У току Првог свјетског рата „Љесковац“ је био оштећен.¹⁵⁹⁰

---

¹⁵⁸⁹ Dragica Đurašević Miljić, *Arhitektura u doba kralja Nikole*, Matica 64, zima 2015, 378, www.maticacrnogorska.me.

¹⁵⁹⁰ Н.Д., *Црногорска Ница Ријека Црнојевића. Реновиран дворац краља Николе, Правда* од 16.5.1934.

Тридесетих година XX вијека краљ Александар I Карађорђевић донио је одлуку да за своје потребе адаптира ријечки Дворац свог дједа краља Николе (Прилог 195, 1-7). Пројекат адаптације имања краља Николе у Ријечи Црнојевића урадили су 1933. године архитекти Драгомир Тадић, тада ангажован на изради планова за Милочер, Николај Краснов и грађевински инжењер Сергеј Смирнов.¹⁵⁹¹ У новинском чланку аутора који се потписао иницијалима „Н. Д.“, објављеном у „Правди“ маја 1934, истакнуто је да је извођењем ових радова дворац поправљен и подигнут за још један спрат и да су поправљене и друге дворске зграде, „кућа у којој је некада становао поч. краљ Петар, дворска црква, два белведера у парку и двије терасе.“ Надзор над зидањем нових зграда и извођењем поправки постојећих водили су архитекти из Београда Драгомир Тадић и Иван Белић.¹⁵⁹² Радови на Дворцу у Ријечи били су завршени до марта 1934. године, када су у циљу њиховог прегледа и пријема допутовали архитекти Тадић и Белић и инжењер Драгош. Они су након пријема радова Дворац предали на чување команди Морнарице.¹⁵⁹³

Једноставним обликовним језиком и истицањем сведених и грубих елемената у архитектури попут камених зидова, рустике њихових база, кровног покривача од камених плоча, прозора са дрвеним засторима, реализована је идеја о зетском југословенском идентитету, презентован идентитет Зетске бановине као југославизиране регије, идеја о владарској кући Карађорђевић повезаној са црногорским тлом и баштином и креирана дистанца у односу на политичке тежње ка црногорској аутономији и династији Петровић.¹⁵⁹⁴

Цртежи ситуације и зграда дворског имања Љесковац, углавном без назначеног датума израде, вјероватно настали у вези са овим радовима, односно, као снимци постојећег стања, сачувани су у фонду Краљевске Банске управе Зетске бановине ДАЦГ.¹⁵⁹⁵ У оквиру бившег дворског имања које је смјештено поред пута Ријека

---

¹⁵⁹¹ Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 381-382.

¹⁵⁹² Н.Д., *Црногорска Ница Ријека Црнојевића...*, *Правда* од 16.5.1934.

¹⁵⁹³ *Зетски гласник* од 14.3.1934, *Слободна мисао* од 18.3.1934.

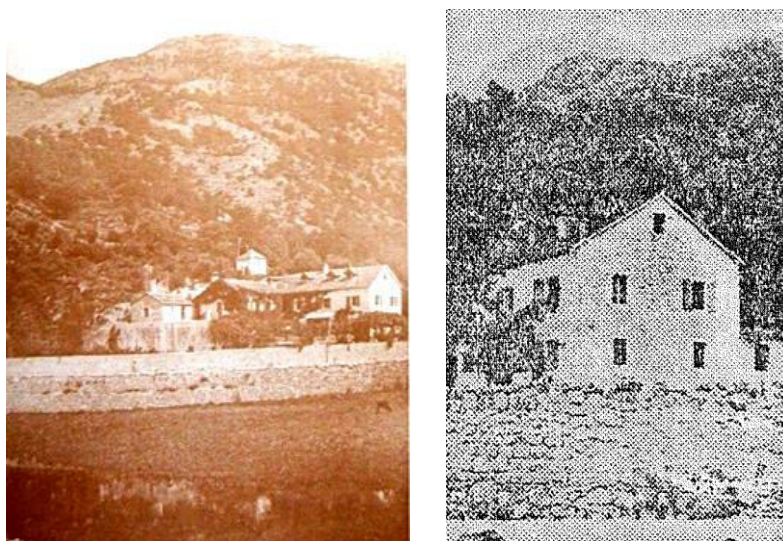
¹⁵⁹⁴ Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 381-383.

¹⁵⁹⁵ ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски: Цртеж главне зграде израдио је инжењер Љ. Лазаревић, рушевне објекте и цркву св. Спаса снимио је техничар Косто Лигутић-на њима недостаје датум израде.

Црнојевића-Подгорица, дуж овог путног правца простирао се парковски простор са главном зградом, поштом и зградом жандармерије са стражаром изведеном нешто сјеверније (Прилог 195-3).¹⁵⁹⁶ Источно, према дворској капели, слиједиле су зграда ватрогаснице, штала, затим стаклара, зграда Финансијског одјељка и дворска капела св. Спаса. На имању је постојао извор, резервоари и павиљон-хладовњак на крајњем западу, а евидентирани су и рушевине два објекта.

Недатирани цртеж главне зграде¹⁵⁹⁷ приказује изглед једносратног објекта са мансардом, фасадних површина брижљиво обрађених каменом, са великим отворима на прочељу, прилазним степеништем са једноставном оградом које је пратило нагиб терена, као и већим бројем димњака (Прилог 195-4).

На дворској цркви св. Спаса, једнобродној грађевини са полукружном олтарском апсидом и малим звоником „на преслицу“ са једним отвором за звоно, изведена је фасадна оплата правилним каменим квадерима, што се може закључити поређењем недатираног плана којим је техничар Косто Лигутић снимио стање цркве чије су фасадне површине биле обложене малтером и цртежа на којима је забиљежен њен изглед 22.6.1940. године (Прилог 195, 5-6).

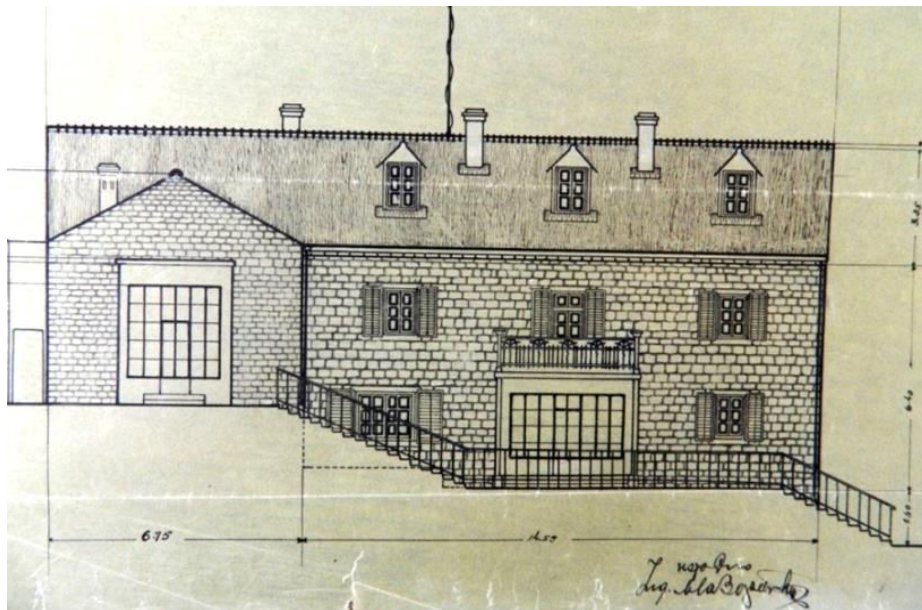
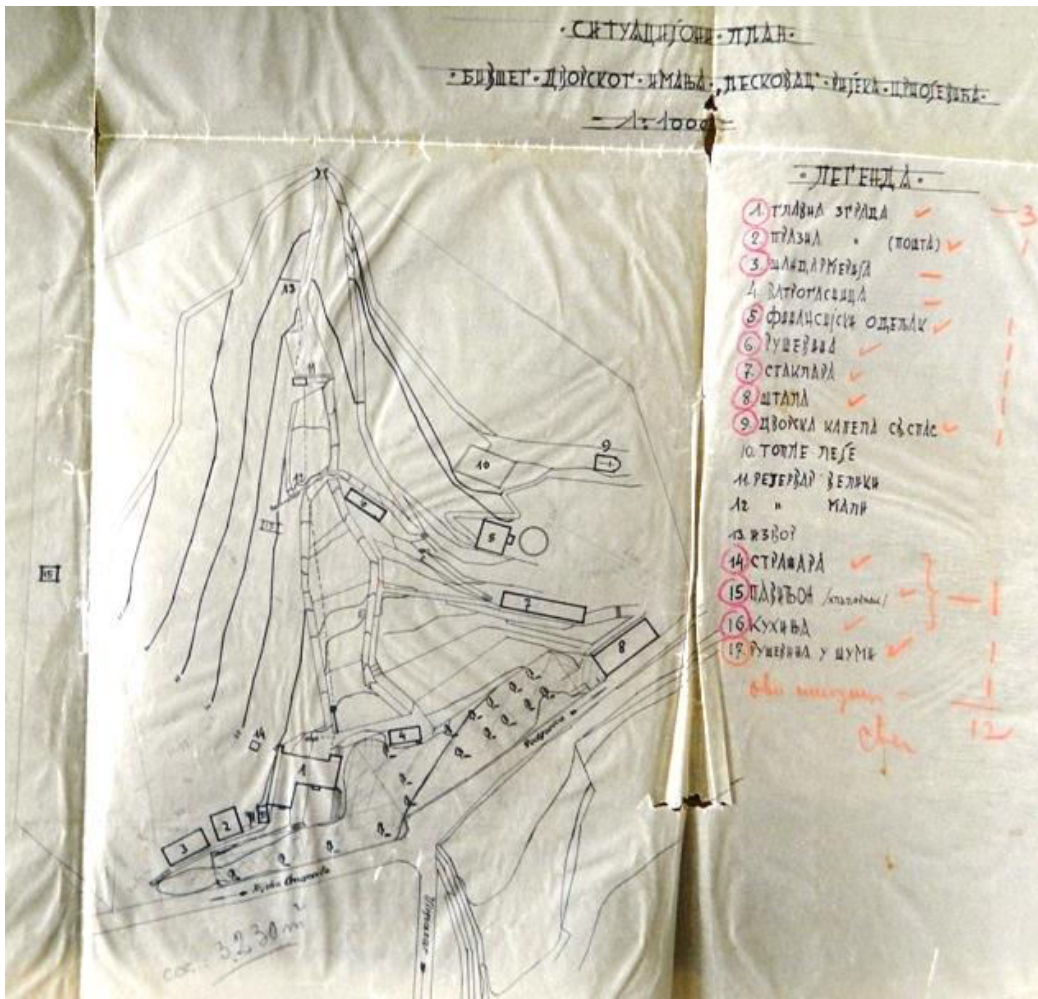
Прилог 195-1 Дворац књаза Николе у Ријеци Црнојевића, 1905. (В. Јанковић, Ријека Црнојевића некад и сад, Подгорица 2005); Прилог 195- 2 Љесковац, Дворац краљице Милене (*Политика* од 27.6.1931)

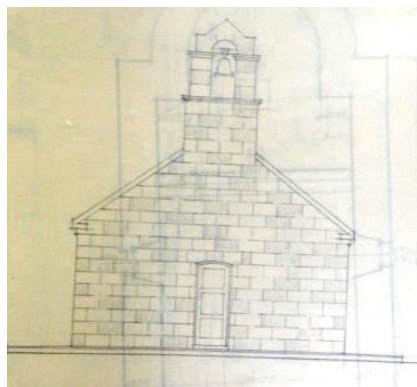
На неколико цртежа цркве св. Спаса назначен је датум 22.6.1940. године, док потпис аутора који је тада снимио постојеће стање недостаје.

¹⁵⁹⁶ *Ситуациони план бившег дворског имања Љесковац у Ријеци Црнојевића*, без датума израде и потписа аутора, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски.

¹⁵⁹⁷ Цртеж је израдио инжењер чије је име нечитко, можда Љубомир Лазаревић.

Прилог 195, 3-6 Бивше дворско имање „Љесковац“ у Ријечи Црнојевића, ситуацион план; главна зграда, изглед фасаде; дворска црква, изглед снимљен 1940, бочна и главна фасада (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 28 - Срез цетињски)

Прилог 195-7 Љесковац, Црква св. Спаса, обновљена (Василије Јанковић, Ријека Црнојевића некад и сад, Подгорица 2005)

У оквиру Двора „Љесковац“ касније је подигнута фабрика за прераду рибе са халама и димњаком у дијелу имања испод цркве св. Спаса. Црква је обновљена прије двије деценије.¹⁵⁹⁸ Дворац се данас налази у рушевном стању.

¹⁵⁹⁸ Василије Јанковић, Ријека Црнојевића некад и сад, Подгорица 2005, 70.

РЕГУЛАЦИОНИ ПЛАНОВИ И ИЗГРАДЊА ГРАДОВА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СТАМБЕНУ АРХИТЕКТУРУ

Новим грађевинским законом који је објављен у „Службеним новинама“ 16.6.1931. и ступио на снагу 16.12.1931. године унифицирано је грађевинско законодавство у држави и створена могућност једнообразне изградње насеља. Министар грађевина је затим донио Уредбу којом се утврђују градови (вароши) и варошице (26.1.1932.), према којој се у њима није могло градити без одобреног регулационог плана. До 16.6.1932. године имао је и обавезу прописати правилник за израду регулационог плана, а сваки бан за своју бановину до 16.12.1932. ближа упутства за грађевински правилник по којем би општине урадиле своје правилнике.¹⁵⁹⁹

Правилник о изради регулационих планова донесен је 14.6.1932. године. Према њему, регулациони план требало је да буде рађен према мјесним приликама и потребама и подразумијевао је израду пројекта-идејне скице за регулациони план и дефинитивну израду генералног и детаљног регулационог плана, израду пројекта генералног нивелационог плана, обиљежавање осовина свих улица на терену и израду подужних и попречних профила по обиљеженим осовинама улица.¹⁶⁰⁰ Регулациони планови морали су бити урађени до 1938. године, а грађевински правилници градова и општина до јуна 1934. године.¹⁶⁰¹

Према попису градова (вароши) и варошица у Зетској бановини из 1931. године,¹⁶⁰² на територији Црне Горе налазиле су се следеће вароши: Цетиње-средиште бановине, Андријевица, Бар, Улцињ, Беране, Бијело Поље, Будва, Котор, Пераст, Рисан, Херцег Нови, Даниловград, Колашин, Подгорица, Никшић, Пљевља и Ријека Црнојевића, као и већи број варошица: Гусиње, Лијева Ријека, Плав, Мркојевићи, Спич, Рожај, Шаховићи, Доброта, Доња Ластва, Муо, Прчањ, Доњи Столив, Тиват, Спуж, Тузи, Његуши, Шавник и Жабљак. Према

---

¹⁵⁹⁹ *Зетски гласник* од 24.6.1931, *Зетски гласник* од 9.3.1932.

¹⁶⁰⁰ Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина...*, 66-67.

¹⁶⁰¹ Božidar Milić, *Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore...*, 185-186.

¹⁶⁰² *Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине...*, 36.

класификацији вароши из 1932. године, Цетиње, Будва и Котор имали су статус градова, док су остала подручја наведена као вароши.¹⁶⁰³

Током четврте деценије XX вијека евидентиране су активности на изради планске документације за одређени број градских насеља-Цетиње, Никшић, Котор и Шкаљаре, Тиват, Херцег Нови и Игало, Беране, Бијело Поље, Бар, Будву, Улцињ. У вези са тим посебно су значајна залагања архитекте Милана Злоковића за израду регулационог плана ширег простора Боке Которске и Јужног Јадрана 1935-36. године.¹⁶⁰⁴

Први урбанистички план Цетиња урадио је Спиридон Гопчевић 1875. године, снимивши постојеће стање града. Постојеће стање забиљежили су и планови објављени 1901, 1917. и 1931. године који приказују линеарну, ортогоналну схему градских улица и развој града независно од историјског језгра са Цетињским манастиром и Биљардом, као и главне објекте (Прилог 196-1).¹⁶⁰⁵ На основу доступних података сазнаје се да су током четврте деценије XX вијека на изради генералног регулационог плана Цетиња радили општински инжењери Конрад Флек, Иван Зечевић и Ђорђе Сопоцко.

У складу са новим Грађевинским законом и Правилником о изради регулационих планова, према којима су градови морали имати катастарски премјер, регулациони и нивелациони план, утврђен грађевински рејон и варошки атар, надлежни у општини Цетиње су новембра 1932. године донијели одлуку о изради планова и размјера за град, за које су као општински инжењери хонорарно ангажовани Конрад Флек и Иван Зечевић.¹⁶⁰⁶ Цетиње је, сходно новом законодавству, донијело Грађевински правилник, Правилник о наплати такса за грађење, уредбе и правила о одржавању и снабдијевању града и др, што је и поред постојања бројних проблема одавало утисак сређености градског живота.¹⁶⁰⁷

---

¹⁶⁰³ Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 185: Наведено према објави у *Службеним новинама* од 20.2.1932.

¹⁶⁰⁴ *Гласник Народног универзитета Боке Которске* од 30.3.1935, *Глас Боке* од 2.2.1935, *Зетски гласник* од 23.5.1936.

¹⁶⁰⁵ Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 29, 56-58.

¹⁶⁰⁶ *Зетски гласник* од 19.11.1932.

¹⁶⁰⁷ Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 186.

Грађевински правилник за Цетиње, одобрен решењем министра грађевина (13.1.1938.), ступио је на снагу 1.4.1938. године.¹⁶⁰⁸ Био је припремљен и регулациони план града.

Генерални регулациони план града Цетиња у размјери 1:5.000, који је припремио инжењер Ђорђе Сопецко и на којем није назначен датум израде, сачуван је у склопу Техничког извјештаја ка прерађеном Пројекту градске водоводне мреже за град Цетиње од јуна 1940. године (Прилог 196-3). Овај извјештај Сопецко је потписао као шеф Техничког одјељења Градског поглаварства.¹⁶⁰⁹ Ђорђе Л. Сопецко један је од инжењера емиграната из Русије школованих на Грађевинском одсјеку Техничког факултета у Београду, на којем је дипломирао фебруара 1930. године.¹⁶¹⁰

Генерални пројекат цетињског водовода припремио је инжењер Слекајев и потом одобрио министар грађевина крајем 1935. године, наложивши Градском поглаварству израду детаљних пројеката.¹⁶¹¹ Нови цетињски водовод био је изграђен 1936-38. године, услед повећања броја становника и нове стамбене изградње у граду.¹⁶¹² Са реализацијом прерађеног пројекта градске водоводне мреже из 1940. године могу се повезати савремене новинске вијести према којима је изградња електромашинских постројења цетињског водовода почела у мају 1940, док су сви грађевински радови били завршени до октобра исте године.¹⁶¹³

На основу планова из 1917, 1931. и Генералног регулационог плана Сопецког закључује се да се Цетиње углавном развијало у правцу сјевера и запада, у наставку главних улица Његошеве и Баја Пивљанина (Прилог 196, 1-3).¹⁶¹⁴ У

---

¹⁶⁰⁸ *Зетски гласник* од 19.3.1938.

¹⁶⁰⁹ *Градска водоводна мрежа. Технички извјештај из 1940. године*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 68: Генерални пројекат водовода за град Цетиње са коришћењем воде Подгорских врела у општини Црмичкој одобрен је 1935. године; на захтјев Министарства грађевина од јанура 1940. извршене су његове измјене.

¹⁶¹⁰ Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 60: Рођен је 1905. године у Тифлису (Русија).

¹⁶¹¹ Аноним, *Решено је питање цетињског водовода*, *Политика* од 1.12.1935.

¹⁶¹² Душан Мартиновић, *Постанак и развитак насеља...*, 45; *Правда* од 20.9.1936, *Време* од 27.4.1937.

¹⁶¹³ *Зетски гласник* од 18.5. и 19.10.1940.

¹⁶¹⁴ Такође, укључујући и реконструкцију плана града из 1940. године коју је урадио Божидар Милић на основу планске документације (планови Цетиња из 1875, 1901, 1917. и **1937**), фотографија Цетиња, као и описа града појединих аутора. Видјети: Božidar Milić, *Prilog*

новом дијелу града, у оквиру ортогоналне урбане матрице са мрежом улица и затвореним блоковима са кућама у низу и унутрашњим двориштима, биле су отворене нове улице. Имена нових улица Нове вароши објављена су у листу „Преглед“ 22.11.1929. године. Биле су то улице Павла Ровинског (до Дубровачке и паралелна њој, улази у Његошеву), Пека Павловића (од старе зграде Окружног суда, кроз Богданов крај), Граховачка (од Влашке цркве поред касарне Тридесетосмог пјешадијског пука), војводе Божа Петровића (дуж новог парка, поред католичке цркве), некадашња Сенатска названа је улицом Валтазара Богишића (поред Биљарде и Релефа, до Манастира), а новоподигнути парк у Новој вароши парк Љуба Ненадовића.

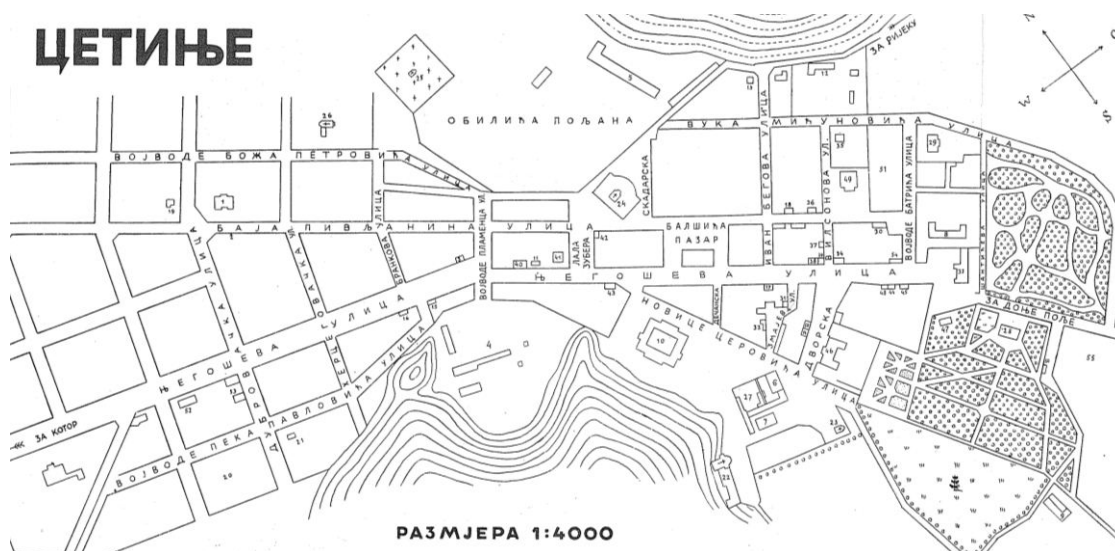
Током четврте деценије XX вијека изграђено је више јавних и значајан број стамбених објеката. Нова цетињска варош имала је углавном стамбену намјену. Највећи број стамбених зграда подигнут је управо овдје, док су у старом градском језгру грађени репрезентативнији објекти богатијих грађана, као што су кућа Стане Ђуровић у Његошевој улици или кућа Вучековић на Балшића пазару. Први пут су се у архитектури Цетиња појавиле вишеспратне зграде намијењене колективном становању, реализацијом пројекта двије зграде чиновничких станова Банске управе. У већини случајева настављена је изградња кућа у низу у оквиру затвореног блока, као што се градило и раније. Према типолошкој класификацији Горана Радовића, куће у низу су у међуратном периоду грађене као приземне са поткровљем, спратне куће и спратне куће са поткровљем.¹⁶¹⁵ У односу на старије узоре чија су приземља имала пословну намјену, она су сада код приземних кућа са поткровљем била намијењена само становању. Имала су висину од 2,8-3,2 метра, прозоре већих димензија – најмање 1/6 од површине просторије, као и нешто веће кровне прозоре. Спратне куће и спратне куће са поткровљем градили су богатији грађани, често у старом градском центру. На њиховим фасадама извођени су балкони од бетона и армираног бетона, са оградом од бетона или кованог гвожђа, као и декоративна архитектонска пластика.

проучавању urbanog nasljeđa Crne Gore..., 72. На основу Милићевог указивања на постојање плана Цетиња из 1937. године, може се претпоставити да се овај податак односи на план града који је припремио инжењер Ђорђе Сопочко.

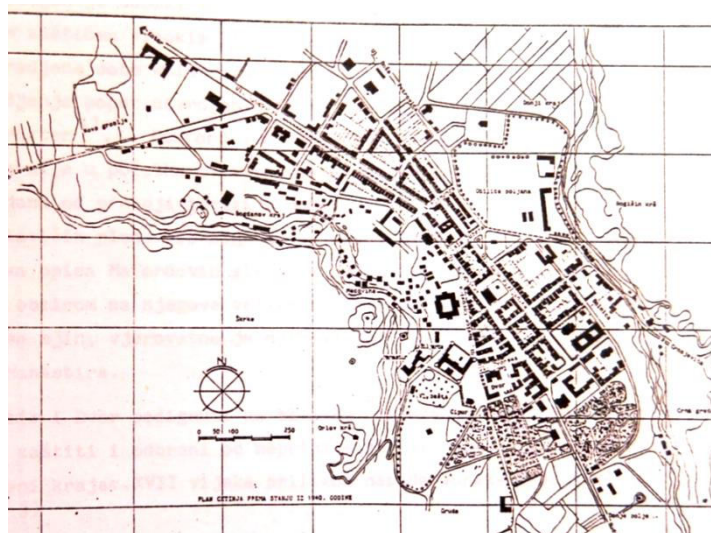
¹⁶¹⁵ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 163-167.

Средином 1930. године забиљежена је знатнија грађевинска дјелатност коју је водила општинска управа. „Појачана је електрична централа,“ отворене су нове улице, „достављено је на одобрење неколико десетина планова за приватне зграде, модерне и на спратовима, удвостручен је број молби за плацеве на којима би се градиле нове зграде,“ старе су поправљане и дограђиване,¹⁶¹⁶ а расписан је и конкурс за израду пројекта водовода (за 15.10.1930.).¹⁶¹⁷

Прилог 196-1 План Цетиња, 1931.

(Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине, Сарајево 1931)

Прилог 196-2 План Цетиња, 1940. (Milić Božidar, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore u funkciji razvoja sa posebnim osvrtom na istorijski razvitak i razvojne perspektive Cetinja, doktorska disertacija)

¹⁶¹⁶ П. Николић, *Цетиње, средиште бановине, Политика* од 29.6.1930.

¹⁶¹⁷ *Политика* од 12.10.1930.

Прилог 196-3 Генерални регулациони план града Цетиња, инж. Ђорђе Сопочко
(ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 68)

Током љета 1931. реализовани су радови на преуређењу старог дворског парка који се тада звао општински парк. Главни улаз је изведен са уличне стране поред

банског стана, урађене су нове стазе, стан за чувара, бифе и јавни нужник. Радове је извео општински инжењер Глигорије Вукчевић, док је нацрт капије осмислио инж. Петар Вукотић.¹⁶¹⁸ Општина је следеће године изводила радове на уређењу трга на простору испред хотела „Гранд“, Војне болнице и бановог стана,¹⁶¹⁹ а Банска управа средином тридесетих спрамаксирање (асфалтирање) градских улица.¹⁶²⁰

Међу бројним приватним објектима изграђеним током прве половине четврте деценије посебно су били запажени радови на подизању велике зграде Максима Мартиновића у Новој вароши (1933) која је имала 30 одјељења и чија је спољашњост у савременој штампи оцијењена као „прва те врсте у Цетињу.“¹⁶²¹ У литератури се кућа Мартиновића на Цетињу наводи као дјело архитекте Петра Вукотића настало прије 1941. године.¹⁶²²

Већа изградња приватним капиталом забиљежена је након што је почетком 1934. године на сједници Општинског одбора донијета одлука о уступању слободног земљишта за изградњу кућа заинтересованим лицима путем лицитације.¹⁶²³ Током прољећа 1936. приватна иницијатива је оцијењена већом од прошлости, будући да је у изградњи било неколико нових мањих кућа намијењених становању, као и да су нове зграде почели да подижу цетињски трговци браћа Спасић, на углу Његошеве и Дечанске улице, браћа Шестани, са друге стране Дечанске улице према згради браће Спасић (Прилог 197) и Марко Вујовић, у Његошевој улици близу трга краља Александра (Прилог 198, 1-2). О њима је у савременој штампи писано да ће „бити модерне и лијепе, имаће приземље и по два спрата,“ просторије за јавне локале и станове.¹⁶²⁴ У кући Марка Вујовића, угледног цетињског предузетника и издавача, која је саграђена 1936. године у Његошевој улици, отворен је хотел „Палас“ који је водила позната породица угоститеља Златаров, а од средине 1939. године Ристо Гордић под називом хотел

---

¹⁶¹⁸ *Слободна мисао* од 5.7.1931, *Зетски гласник* од 5.8.1931, *Зета* од 9.8.1931.

¹⁶¹⁹ Р., *Грађевински напредак Цетиња*, *Правда* од 6.6.1932.

¹⁶²⁰ *Зетски гласник* од 31.8.1935, *Слободна мисао* од 15.9.1935, *Зетски гласник* од 23.5.1936.

¹⁶²¹ *Цетињски одјек* од 2.6.1933.

¹⁶²² *Лексикон неимара...*, 78.

¹⁶²³ *Зетски гласник* од 28.2.1934.

¹⁶²⁴ *Зетски гласник* од 9.5.1936.

„Империјал“.¹⁶²⁵ Ове двоспратнице подигнуте су као објекти мјешовите пословно-стамбене намјене.

Прилог 197 Куће на углу улица Његошеве и Дечанске на Цетињу, изглед 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 198-1 Кућа Марка Вујовића на Цетињу (www.cetinje-mojgrad.org/?p=1217); Прилог 198-2 Кућа Марка Вујовића-хотел „Империјал“ на Цетињу (Marko Vujović i slike jednog vremena, katalog izložbe, Cetinje 2012)

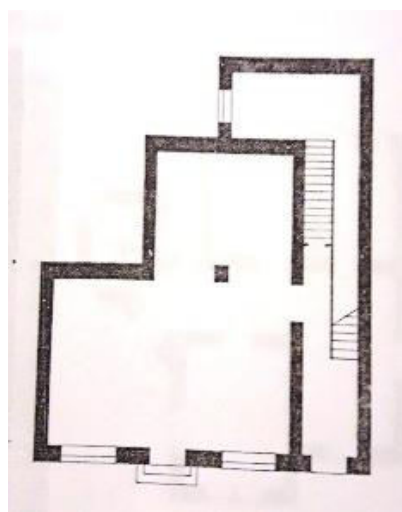
Модернистички приступ у обликовању уличних фасада зграда на угаоним позицијама на раскршћу Његошеве и Дечанске улице препознаје се у прочишћености фасадних површина, једноставним правоугаоним прозорским

¹⁶²⁵ *Зетски гласник* од 3.6.1939;

Vesko Pejović, *Cetinje, Zanimljivosti*, 31.1.2010, <http://www.cetinje-mojgrad.org/?p=1217>;

Borislav Cimeša, Marko Vujović i slike jednog vremena (katalog izložbe), *Cetinje* 2012, 48, 51.

отворима, равном завршном вијенцу, док се у степенастом обликовању завршнице једне од њих, са наглашеном вертикалом залученог угла и хоризонталним фугама приземља може запазити и утицај ар декоа. На овој згради портал надвишен балконом постављен је на углу сагласно академским стандардима, од чега се одступило приликом решења улаза на објекту прекопута на којем је трочлана подјела фасада изражена, али на нестандардан начин. Прочишћеност фасадне композиције карактерише и двоетажну зграду Марка Вујовића у Његошевој улици која је завршена двоводним кровом, што њен стилски израз чини традиционалнијим.

Прилог 199, 1-2 Кућа Вучековић на Балшића пазару, главна фасада, изглед 2015. (Слађана Жуњић); основа приземља (D. Martinović-U. Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980)

Године 1936. саграђена је и кућа Вучековић на Балшића пазару према пројекту грађевинског инжењера Јосипа Мариновића (Прилог 199, 1-2).¹⁶²⁶ Пројекат је осмишљен 1929. године, али је, према жељи власника, у току изградње дошло до измјена на фасади и поткровљу 1932. године.¹⁶²⁷ Оријентисана према простору трга формираног између главних градских уличних оса Бајове и Његошеве, кућа

¹⁶²⁶ Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 157; Душан Мартиновић наводи да је саграђена 1932. године, видјети: Постанак и развитак насеља..., 45; Goran Radović, Arhitektura Cetinja..., 170-171.

¹⁶²⁷ Dušan Martinović-Uroš Martinović, Cetinje. Spomenici arhitekture..., 144: Објављен је изглед и цртеж основе приземља.

Вучековић је подигнута у маниру француског академизма као једноетажни објекат са сутереном и карактеристичном мансардом са димњацима изведеним између прозора у крову. Неправилне је основе приближне ћириличном слову „Г“. Простор приземља подијељен је на два међусобно повезана дијела, од којих је мањи, са засебним улазом на углу прочеља, ријешен као подужно постављени хол са степеништем које води на спрат и у сутерен. Прочеље је на нивоу приземља перфорирано улазним вратима и великим прозорима-излозима у складу са пословном намјеном. Примјеном академског архитектонског речника зидне површине главне фасаде рашчлањене су хоризонталним профилима у малтеру као супституцијом камене рустике, плитком геометријском орнаментиком, вијенцима, као и удвојеним пиластрима са композитним капителима на заједничким постаментима и по једним на угловима спрата. У пољима између пиластара изведени су правоугаони отвори са декоративно наглашеним профилисаним оквирима. Изнад завршног вијенца посебно је изражајно обликована зона мансардног крова. Утисак складно компоноване цјелине нарушен је у финалној реализацији истицањем бетонског балкона са волутним конзолама изнад улаза у пословни дио.

Репрезентативним стамбеним објектима овог доба придружује се и кућа Стане Ђуровић која је изграђена у старом градском језгру на углу Његошеве и Змајевог улице, према плану архитектке Радована Бељића (Прилог 200, 1-2).¹⁶²⁸ С обзиром на чињеницу да план није датиран, као и на несачуваност документације о изградњи у ДАЦГ, фотографија Цетиња објављена у „Зетском гласнику“ 7.4.1934, на којој се ова новоградња уочава, дозвољава закључак о довршењу зграде до 1934. године. Пројектована је у стилу модернизованог академизма и реализована на позицији уличног угла као двоетажни објекат са високим приземљем и мансардом. Фасаде приземља перфориране су великим прозорским отворима-излозима и улазним вратима, сходно пословној намјени и декорисане хоризонталама профила у малтеру. Угао зграде ријешен је отварањем двоје

---

¹⁶²⁸ План за новоградњу зграде госпође Стане Ђуровић на Цетињу, арх. Радован Бељић, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 34 - Срез Цт: Сачувани су цртежи изгледа.

улазних врата на његовим странама и извођењем натписа у горњем дијелу. Акцентован је балконима са волутним конзолама на нивоу првог спрата. Композиција средње зоне уличних фасада обликована је смјењивањем једноставних прозора и квадратних и правоугаоних међупоља, краћим хоризонталним профилима у малтеру, раздјелним и профилисаним поткровним вијенцем, изнад којег је у дијелу мансардног крова изведена кровна тераса са једноставно обликованом балустрадом.

Током тридесетих година XX вијека у близини куће Стане Ђуровић саграђена је и стамбено-пословна зграда са кафаном „Европа“. Ситуирана је на углу Његошеве и Вилсонове улице, поред хотела „Њујорк“, у оквиру постојећег уличног низа кућа (Прилог 201). У односу на дотадашњу стамбену изградњу на Цетињу, у архитектури ове двоспратне зграде завршене двосливним косим кровом запажени су нови елементи – угаони балкони на бочној страни који нису истурени изван фасадних површина, већ се налазе у оквиру фасадних габарита објекта.¹⁶²⁹ Малтером обложене безорнаменталне фасаде објекта, перфориране једноставним правоугаоним отворима, обликоване су у духу модерне архитектуре.

Прилог 200-1 Новоградња Стане Ђуровић на Цетињу, План, арх. Радован Белић, изгледи (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф34 - Срез Цг)

¹⁶²⁹ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 195.

Прилог 200-2 Цетиње, 1934. (*Зетски гласник* од 7.4.1934)

Прилог 201 Стамбено-пословна зграда са кафаном „Европа“ на Цетињу, бочна фасада, 2016.(Слађана Жуњић)

На изради регулационог плана за дио Котора на обали од градских врата до ријеке Шкурде којим је требало предвидјети мјесто за градњу нове царинарнице, лучке капетаније, јавних складишта, туристичког павиљона, гардеробе-тоалета, радило се током 1934-35. године (Прилог 202, 1-2; 203; 204, 1-2).

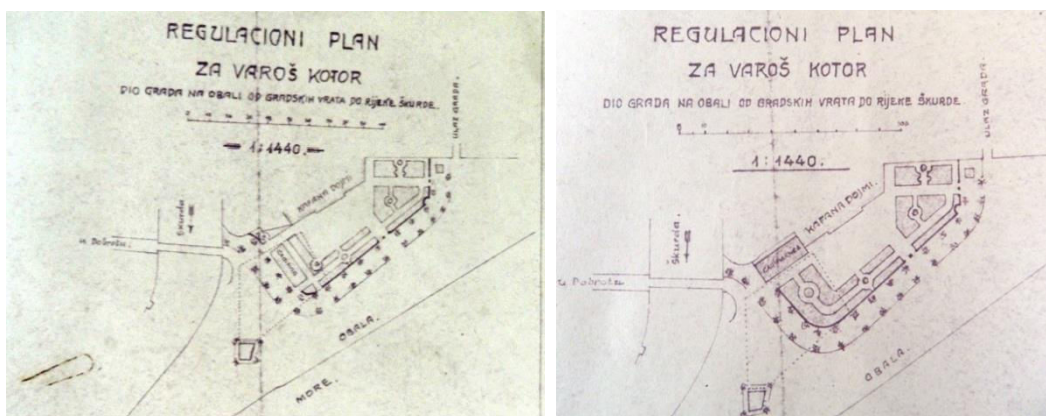
Регулациони план који је 1934. године припремио Иван Грего, члан Грађевинског одбора општине Котор,¹⁶³⁰ указује на постојање првобитне намјере надлежних власти да се овај простор уреди као парк, а Царинарница изгради непосредно поред градских бедема (Прилог 202, 1-2). Првом варијантом Греговог плана предвиђено је извођење парка поред обале који би се завршавао попречно постављеном зградом Царинарнице, прије скретања за Доброту преко ријеке Шкурде. Према другој варијанти плана зграда Царинарнице налазила се у наставку кафане „Дојми“, постављена тако да гледа на парк који се простирао испред и у форми лука скретао до ријеке.

По питању планирања обалског простора и мјеста подизања которске Царинарнице у јавности је током 1934-35. године вођена полемика између присталица градње на обали, на мјесту рушевина „Баухофа“ (Арсенала) и њихових противника који су сматрали да овај простор треба у цјелини паркирати (уредити као парк), а Царинарницу подићи на другом мјесту. Вођена на

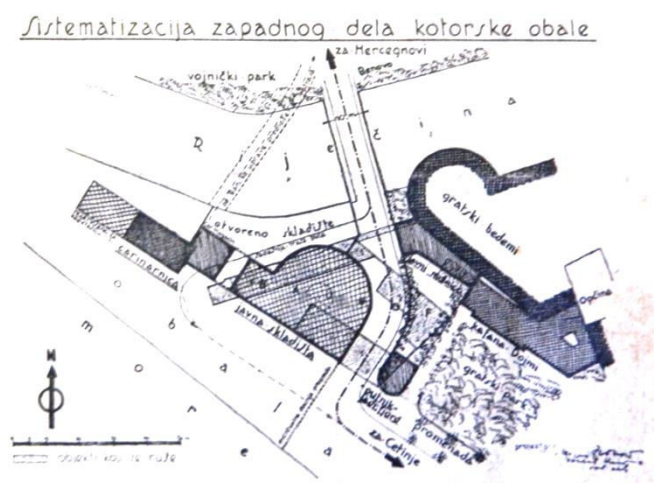
---

¹⁶³⁰ *Регулациони план за дио града на обали у Котору*, Иван Грего, 2.5.1934, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор.

страницама листа „Глас Боке“, полемика је окончана у марту 1935. када је Градско поглаварство разраду пројекта додијелило архитекти Милану Злоковићу, који је имао задатак да одреди и дефинитивни положај зграде на мјесту постојеће Царинарнице на обали.¹⁶³¹ У броју објављеном 16.3.1935. године, напомињући да се урбанистичке сугестије могу критички износити само ако су поткријељене технички и естетски добро проученим чињеницама, Злоковић је истакао да би му „било неопростиво када би мимо своје савјести постављао зграду на мјесто за које би унапријед вјеровао да је неподесно, као и да је одређивање односа између будуће Царинарнице и которских зидина његов задатак и главни момент у решавању проблема.“

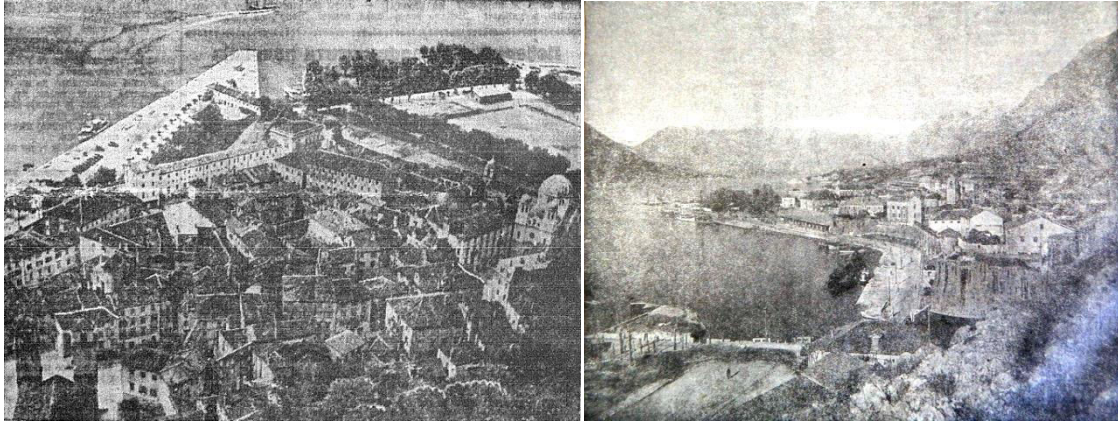

Прилог 202, 1-2 Регулациони план за дио града на обали у Котору, Иван Грего, 1934, прва и друга варијанта (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 16-Срез Котор)

Прилог 203 Систематизација западног дијела которске обале, арх. Милан Злоковић, 1935. (Глас Боке од 6.1.1936)

¹⁶³¹ Глас Боке од 28.7.1934, Глас Боке од 26.1, 9.2, 23.2. и 16.3.1935.

Прилог 204-1 Поглед на Котор са цркве св. Јована (*Политика* од 19.7.1932)

Прилог 204-2 Котор, западни дио обале (*Глас Боке* од 25.4.1936)

Царинарница је саграђена према Злоковићевом пројекту као једноставан објекат у духу традиционалне архитектуре приморске регије (1938).

Крајем 1935. године Градско поглаварство је такође ангажовало Милана Злоковића да испита остварљивост захтјева „Зетске пловидбе“ за уступање земљишта на обали за градњу складишта на мјесту комплекса „Баухоф“ као најподеснијем.¹⁶³² Као резултат студије настала је Злоковићева скица систематизације западног дијела которске обале (Прилог 203),¹⁶³³ односно, нацрт просторног плана којим је, према ријечима аутора, био „омогућен додир разних врста пословања без међусобне сметње и створени услови за срећену туристичку службу, уз хармоничну и допадљиву архитектонску цјелину.“ За разлику од већине предлога, Злоковић је пошао од гледишта да се цијела обала не треба сматрати шеталиштем мјештана и туриста, већ и мјестом обалског промета као основе напретка сваког пристаништа. У складу са тим поставио је нови мост на путу за Херцег Нови којим би биле задовољене потребе транзитног саобраћаја, уз лак приступ царинарници и са обале и са пута. Разматрајући однос између обале као пристаништа, дефинисаног положаја за царинарницу и будуће доградње складишта и капетаније I реда, зграду јавних складишта позиционирао је тако да њен отворени дио буде оријентисан према Ријечини и приступачан мањим објектима директно са мора, док је истовремено већем броју бродова омогућено

¹⁶³² *Глас Боке* од 14.12. и 15.12.1935.

¹⁶³³ *Глас Боке* од 6.1.1936.

преношење робе у складишта и камионима даље за унутрашњост, без ометања колског саобраћаја на осталом дијелу обале.

Посебну пажњу Злоковић је посветио естетском квалитету цјелине, захтијевајући зидање Царинарнице правилно тесаним далматинским каменом како би „стилски била прилагођена амбијенту“, а од „Зетске пловидбе“, уколико дође до изградње јавних складишта, доплату изнад предрачунске суме за „бољу и солиднију спољну обраду“ да би се остварила хармонична цјелина са зградом Царинарнице.¹⁶³⁴

Предложио је и положај за мали туристички павиљон и заклоњену зграду за јавне умиваонице, нужнике и путничку гардеробу, чији би коначни облик био одређен након детаљније студије, сматрајући ово решење бољим од предлога којим је предвиђено њихово спајање у склопу једног градског павиљона у непосредној близини главног улаза у град. Према Злоковићу, туристички павиљон требало је изградити као „ниску и прозачну грађевину на углу парка“ како би била лако приступачна са свих страна, зграду за јавне умиваонице и нужнике такође као ниску и без упадљиве архитектонске обраде, а простор између њих планирати као проширење парка и најкраћу туристичку пјешачку везу до проширеног моста.¹⁶³⁵

Пројекат складишта на обали, иако завршен, остао је нереализован, као и за новопроектвану зграду Лучке капетаније и малу зграду гардеробе-тоалета.¹⁶³⁶

Нова расправа која се водила у „Гласу Боке“ између присталица и противника градње на которској обали започета је почетком 1940. године.¹⁶³⁷ Након одлуке Градског вијећа о уступању мјеста за подизање нове поштанске зграде на обали, донесене крајем 1939, огласили су се њени противници који су се залагали да сва важнија надлештва и установе треба да остану у граду како би се употребили постојећи објекти, а град обнављао и живио. Предложили су изградњу нове поште унутар Старог града. Полемику је крајем фебруара 1940. године окончао С. Сбутега, председник Удружења кућевласника града Котора и околице,

---

¹⁶³⁴ „Зетска пловидба“ је касније одустала од изградње складишта, како је објављено у *Гласу Боке* од 24.7.1937.

¹⁶³⁵ *Глас Боке* од 6.1.1936.

¹⁶³⁶ С. Сбутега, *Поводом чланка „За смишљену комуналну грађевинску политику“*, *Глас Боке* од 24.2.1940.

¹⁶³⁷ *Глас Боке* од 13.1, 20.1, 17.2. и 24.2.1940.

неубједљиво оцијенивши овај предлог, „иако (...) прилично комплициран и тешко остварљив (...) као могућу варијанту главног пројекта на обали.“

Полемички иступи забиљежени су у истом гласилу још почетком 1933. године поводом залагања да се у центру Старог града подигне „Народни Дом или опћински парк“ на мјесту рушевина бивше Анђело-касарне.¹⁶³⁸ Сличне полемике обнављале су се неколико пута током четврте деценије XX вијека. Односиле су се на питање планирања и изградње које је разматрано у свијетлу односа старог и новог, традиције и модерне архитектуре. Из њих је могуће извести закључак о залагању општинских власти за ревитализацију и рестаурацију старих здања, о доминацији струје која се супротстављала интерполацији нових објеката у стара језгра или њихову непосредну околину, као и о повјерењу у конзерваторску и архитектонску струку и посебно о угледу архитекте Милана Злоковића чијим су образложењима и пројектима полемике често окончаване.

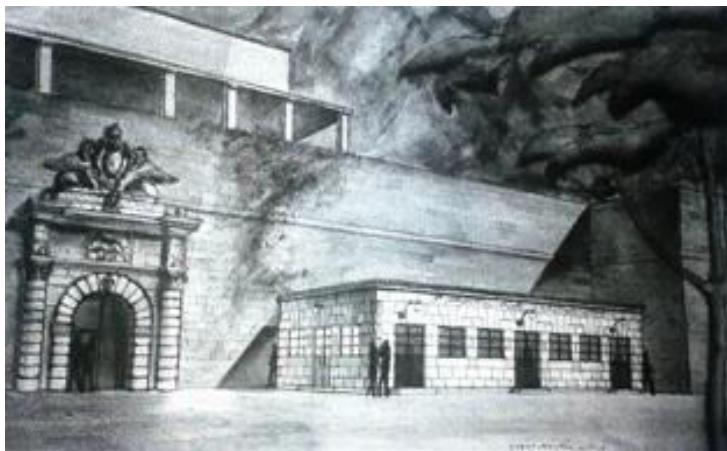
Различити ставови прво су се испојили приликом израде пројекта Градског павиљона који је требало подићи на улазу у град.¹⁶³⁹ Године 1928. пројекат је осмислио архитекта Милан Карловац, на иницијативу Друштва за унапређење Котора и околице „Ловћен“ које је обезбиједило и финансијску страну посла. Судаћи према савременој новинској објави, Карловац је пројектовао градски павиљон као „једноспратну зграду у раскошном венецијанско-далматинском стилу.“ Општинска управа није прихватила понуду и до изградње није дошло. На иницијативу општине пројекат је потом припремио и архитекта Милан Злоковић 1932. године, полазећи од става према којем је мјесто изградње дозвољавало „приземну грађевину модерних једноставних линија која не би скривала градске зидине“ (Прилог 205). Ово је био први Злоковићев пројекат креиран за подручје Боке Которске. Предвиђао је подизање једноставног павиљона облика паралелопипеда поред градских бедема и главне капије. Овај нови објекат требало је да буде саграђен од опеке, са двјема фасадама обложеним каменом и двјема уз зидове омалтерисаним и обојеним. На фасади је планирано извођење натписа, на угловима по вертикали назива агенције „Путник“ која је била смјештена у

---

¹⁶³⁸ *Глас Боке* од 21.1. и 28.1.1933.

¹⁶³⁹ *Глас Боке* од 18.3.1933.

павиљону, ћирилицом и латиницом, а испод вијенца натписа „градски павиљон“. Прозори и врата били су једноставно и модерно обликовани.¹⁶⁴⁰

Прилог 205 Градски павиљон у Котору, Пројекат, арх. Милан Злоковић, 1932.
(Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., Beograd 2015)

С обзиром на стални раст промета путника у граду, питање реконструкције Градске кафане у Котору, чија је зграда захтијевала „знатне поправке и преуређење“, оцијењено је посебно важним у писању „Гласа Боке“ септембра 1937. године.¹⁶⁴¹ Планови за реконструкцију Градске кафане и изградњу објекта за гардеробу и јавни нужник били су припремљени за вријеме старог Градског вијећа, које је радило од марта 1936. до фебруара 1938. године.¹⁶⁴² Средином 1938. био је усвојен план за преуређење кафане „Дојми“ градског инжењера Вујића. Одлучено је да Вујић уради и нацрте јавног нужника који би био подигнут од камена испод градских зидина „с лијеве стране улаза у град, и то између киоска пред градским вратима и велике магнолије у парку.“¹⁶⁴³

Изградња изван градских бедема у Котору почела је још у XIX вијеку под аустријском влашћу, када су унутар града извођене реконструкције и доградње постојећих зграда.¹⁶⁴⁴ Између два свјетска рата у Старом граду није било

---

¹⁶⁴⁰ Ljiljana Blagojević, Itinerari. Moderna i Mediteran..., 133.

¹⁶⁴¹ Глас Боке од 18.9.1937.

¹⁶⁴² Глас Боке од 19.3.1938.

¹⁶⁴³ Глас Боке од 30.7.1938.

¹⁶⁴⁴ Božidar Milić, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore..., 42.

радикалних грађевинских захвата, већ су реализоване многе ситне преградње.¹⁶⁴⁵

Током четврте деценије XX вијека град се развијао у правцу насеља Шкаљари и Доброта, за које се и везује изградња нових објеката. Према званичним подацима објављеним 1931. године, Котор је имао статус вароши, док су насеља Доброта, Муо, Прчањ и Доњи Столив класификована као варошице.

Знатнија градитељска дјелатност на ширем градском рејону евидентирана је почетком 1933. године. Тада је довршавана „вила на Мулу“ (у мјесту Муо) која је започета претходне године. У Шкаљарима је била завршена једна велика зграда и започета је градња једне виле и једне двоспратне куће.¹⁶⁴⁶ И у Доброти је током 1933. године забиљежена већа грађевинска дјелатност.¹⁶⁴⁷ У изградњи је била зграда Брод. а.д. „Бока“, основе димензија 23 x 13 метара. „Пројектована као високи партер и приземље са електриком, водоводом и централним гријањем“, била је намијењена смјештају канцеларија и магазина друштва. Поред ње је планирана изградња гараже дужине 40 метара за аутобусе афилираног предузећа „Боке“. Недалеко од овог објекта била је „довршена једна лијепа модерна вила.“

Средином 1935. године донесена је одлука да се земљиште „Раките“-Шкаљари, „као једино подесан грађевински рејон за развијање града,“ укњижи као власништво општине.¹⁶⁴⁸ Прихваћен је предлог да се уради регулациони план за Шкаљаре, донесе уредба за његово извршење и грађевински правилник, а до тада забрани изградња нових објеката на простору који ће овим планом бити захваћен. У Шкаљарима је подигнуто и ново руско гробље које је руска колонија у Котору, заједно са руским инвалидима из Прчња, освештала августа 1939. године.¹⁶⁴⁹

Током 1937. године браћа Баће изградиле су кућу у близини војног купатила,¹⁶⁵⁰ у Доброти је подигнута нова вила професора Предрага Ковачевића, недалеко од Поморске академије,¹⁶⁵¹ док је на сусједној кући Мјесечевића дограђен још један

---

¹⁶⁴⁵ Svetislav Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor 2012, 201.

¹⁶⁴⁶ *Глас Боке* од 29.4.1933.

¹⁶⁴⁷ *Глас Боке* од 9.9.1933.

¹⁶⁴⁸ *Глас Боке* од 20.7.1935.

¹⁶⁴⁹ *Политика* од 16.8.1939.

¹⁶⁵⁰ *Глас Боке* од 20.2.1937.

¹⁶⁵¹ *Глас Боке* од 17.4. и 7.8.1937.

спрат.¹⁶⁵² У истој новинској вијести истакнуто је да се већа грађевинска дјелатност и обнова постојећих зграда ипак не може очекивати прије решења питања електричног освјетљења и увођења водовода дуж цијеле Доброте.

Прилог 206 Пине, центар Тивта са пристаништем, 1930. (Tivat, monografija, Tivat 1983)

Тиват се развијао као важан војни центар још од 1898. године, када је у доба аустроугарске власти почела изградња Арсенала (Државне радионице). Ову улогу задржао је и у међуратном периоду током којег се у њему налазила скоро цијела југословенска флота.¹⁶⁵³ Тада су за потребе војске грађене касарне, станови и остали објекти. Осим Соколског дома, Дома Јадранске страже и Општинског дома, био је подигнут и већи број модерно уређених грађевина-палата.¹⁶⁵⁴

Регулаторни план средишта варошице Тиват припремљен је 1936. године (Прилог 206, 207). Бесплатно га је припремио инжењер-пуковник Вилим Хофман који је тада био на дужности шефа Грађевинског уреда команде Поморског арсенала.¹⁶⁵⁵ Значајан грађевински напредак забиљежен је управо током 1936. године када је „подигнуто неколико првокласних зграда на обали“, грађене су виле и љетњиковци, а обала и пристаниште били уређени.¹⁶⁵⁶ Средином следеће године посебно су биле запажене нове зграде које су саградили г. Берберовић и г.

---

¹⁶⁵² Глас Боке од 18.9.1937.

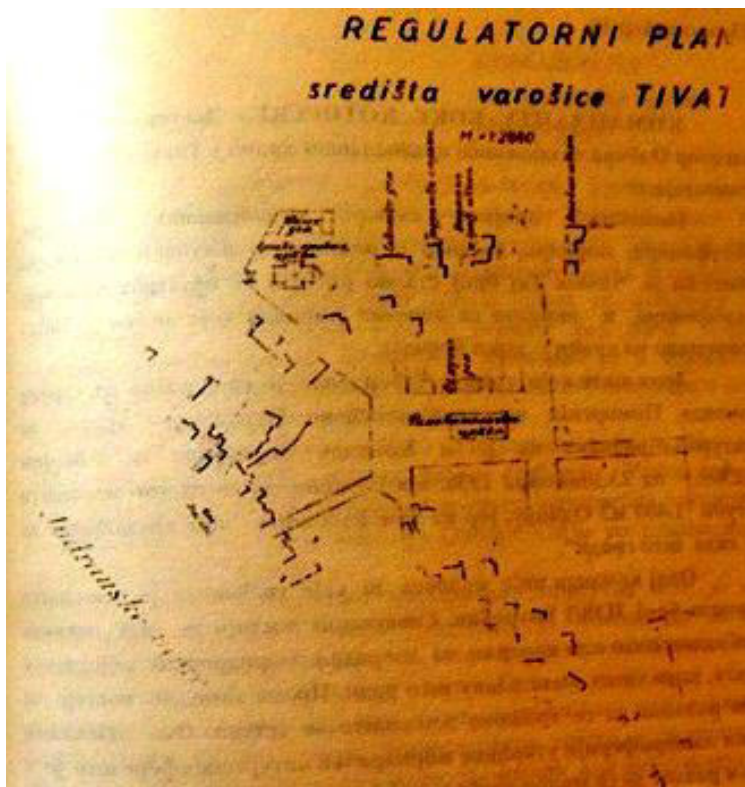
¹⁶⁵³ Машо Ђекић, *Društveno-ekonomski razvoj Tivta*, u: Tivat (monografija), Tivat 1983, 107.

¹⁶⁵⁴ Правда од 12.10.1938.

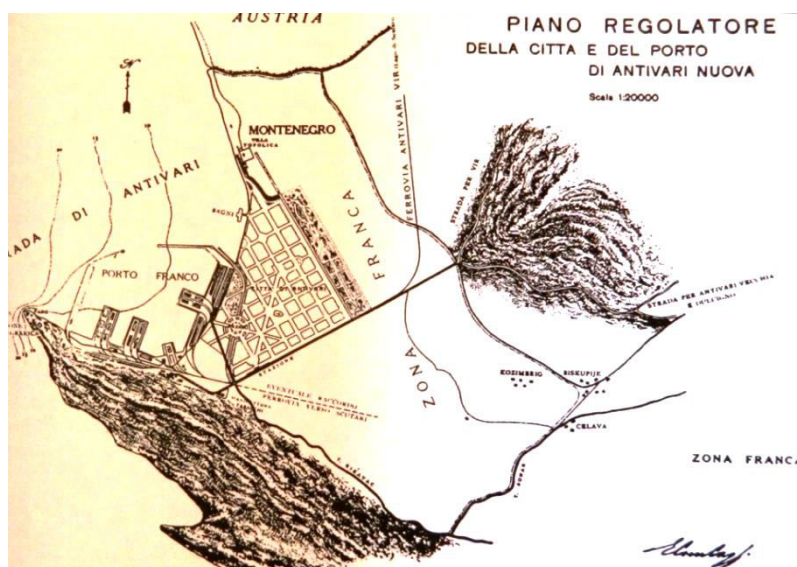
¹⁶⁵⁵ Васко Костић, Храм светог Саве у Тивту, Београд 1997, 116: Хофман је 1938. године обављао дужност шефа Грађевинског одсјека Инжењеријско-техничког одељења команде Морнарице у Земуну; Правда од 12.10.1938.

¹⁶⁵⁶ Слободна мисао од 25.10.1936.

Ботица.¹⁶⁵⁷ Знатнија градитељска дјелатност евидентирана је и почетком 1938. године.¹⁶⁵⁸

Прилог 207 Регулациони план средишта Тивта (Васко Костић, Црква светог Саве у Тивту, Београд 1997)

Прилог 208 Регулаторни план Новог Бара и Луке, поморски пројектант Коен Каљи, 1905.
(Pristan. Grad kojeg nema, Bar 2006)

¹⁶⁵⁷ Глас Боке од 29.5.1937.

¹⁶⁵⁸ Глас Боке од 26.2.1938.

Прилог 209 Нови Бар (Време од 5.9.1937)

Прилог 210 Хотел „Деклева“ у Бару, касније хотел „Румија“ (www.delcampe.netpageitemid,260500812,var1)

Пројекат Луке и града Новог Бара (Пристана) осмислио је професор Коен Каљи са својим сарадницима 1905. године (Прилог 208).¹⁶⁵⁹ Камен темељац вароши положио је 1908. године књаз Никола Петровић. Затим је Министарски савјет Краљевине Црне Горе експроприсао око 60 хектара земљишта у Барском пољу у сврху подизања вароши. Услед ратова и политичких околности након уједињења изградња Бара остала је нереализована до почетка тридесетих година, када је планирана Уредбом о варошима на које је требало примијенити нови Грађевински закон (објављена 20.2.1932.).¹⁶⁶⁰ На почетку се радило на водоводу и асанацији

---

¹⁶⁵⁹ Pristan. Grad kojeg nema..., 64-68; Goran Radović, Arhitektura Cetinja..., 156.

¹⁶⁶⁰ Д.Р., Подизање вароши Бара, Зетски гласник од 22.11.1933.

вароши и околине. Тада је и барско грађанство покренуло активности на подизању Народног дома.¹⁶⁶¹

На одлуку министра финансија о уступању Барског поља за планско подизање града чекало се до 1936. године.¹⁶⁶² Општина је потом 1937. године донијела бројне одлуке, о подизању Бара према старом урбанистичком плану, о градњи хотела, затим и о изради новог урбанистичког плана, парцелисању и продаји плацева, о додјели кредита за градњу кућа у новом граду, постављању сталног архитекте и др.¹⁶⁶³ Крајем исте године отворен је за саобраћај пут Бар-Сутоморе као наново изграђена дионица пута Котор-Будва-Бар.¹⁶⁶⁴ Након што је донесена одлука о изради идејне скице за опште уређење Бара и о постављењу архитекте у ту сврху, катастарски премјер Барског поља и ситуациони план били су завршени до краја 1937. године.¹⁶⁶⁵ Израда регулационог плана повјерена је инжењеру Вукчевићу.¹⁶⁶⁶

Генерални регулациони план нове вароши Бар који је приложио овлашћени инжењер Глигорије Вукчевић општина је усвојила 15.1.1939. године и потом га изложила на увид јавности, са роком за подношење примједби од петнаест дана по истеку јавног увида (1.2.-30.4.1939.). За то вријеме планирано је извођење теренских техничких радова на преношењу и утврђивању осовина улица.¹⁶⁶⁷

Током 1940. године у граду је забиљежена знатнија градитељска дјелатност. Како је објављено у „Слободној мисли“, зграду поред аеродрома подигао је Илија Гвозденовић, зграде у Бару (Пристану) Андрија Перовић, Владо Крцаловић и Зорка Чејовић, док је доктор Деклева довршавао радове на великом хотелу.¹⁶⁶⁸ Претходне 1939. године у новоподигнутој кући Ђ. Лукшића у Сутомору, која је имала 30 одјељења, отворен је „Пансион“ хотелијера Блажа Иличковића.¹⁶⁶⁹

---

¹⁶⁶¹ Pristan. Grad kojeg nema..., 105.

¹⁶⁶² *Зетски гласник* од 4.4.1936.

¹⁶⁶³ Бар. Град под Румијом..., 117.

¹⁶⁶⁴ *Политика* од 15.12.1937.

¹⁶⁶⁵ *Слободна мисао* од 13.6. и 19.12.1937.

¹⁶⁶⁶ Аноним, Пред изградњом Бара, *Зетски гласник* од 1.10. 1938.

¹⁶⁶⁷ *Зетски гласник* од 21.1. и 28.1.1939: Идејну скицу претходно је одобрило Министарство грађевина и Банска управа.

¹⁶⁶⁸ *Слободна мисао* од 15.9.1940.

¹⁶⁶⁹ *Слободна мисао* од 28.6.1939.

Хотел-санаторијум „Деклева“, власника доктора Душана Деклеве, саграђен је 1938-1941. године (Прилог 210). Имао је 20 соба са погледом на море, салу, ресторан и велику башту са терасом.¹⁶⁷⁰ Асиметрија у обликовању композиције посебно је изражена истицањем заобљеног сегмента на углу објекта. Модернистички су конципиране и чисте фасадне површине перфориране једноставним отворима, са зидним свјетиљкама изведеним у облику бијелих стаклених кугли, док је коси кров благог нагиба са наглашеним кровним прозорима и димњацима у духу приморске градитељске традиције. После Другог свјетског рата хотел је добио нови назив „Румија“. Данас се користи као управна зграда Луке Бар.

Град Пристан (Нови Бар) порушен је у циљу подизања Луке 1976. године (Прилог 209). Тада је престало да постоји насеље које је некада било центар среза и општине и које је имало своје пристаниште, жељезничку станицу, монопол дувана, пошту, банке, царинарницу, хотеле, соколану, радње и стамбене објекте.¹⁶⁷¹

Крајем четврте деценије XX вијека био је припремљен и регулациони план Будве (Прилог 211). На иницијативу „Друштва пријатеља Будве и околине“ из Београда, које је радило на њеном туристичком промовисању, израда регулационог плана града и његове најближе околине повјерена је инжењеру Круну Гузину.¹⁶⁷² Гузина је приложио идејну скицу за регулациони план Будве и предграђа 21.9.1938. године, која је прихваћена уз мале измјене.¹⁶⁷³ Регулациони план је био припремљен до средине следеће године. Како је објављено у „Гласу Боке“ јула 1939, архитекта Богдановић и инжењер Гузина из Београда завршили су Генерални регулациони план који је затим изложен увиду јавности у Општинском дому (1.10.1939.-1.1.1940.), са роком за подношење примједби од петнаест дана по

---

¹⁶⁷⁰ Radomir Petrić, Luka Bar nakon restitucije ostaje bez upravne zgrade?, 29.4.2011, <http://www.vijesti.me/ekonomija/luka-bar-nakon-restitucije-ostaje-bez-upravne-zgrade-17633>.

¹⁶⁷¹ Бар. Град под Румијом..., 143.

¹⁶⁷² Глас Боке од 16.7. и 23.7.1938.

¹⁶⁷³ Глас Боке од 1.10.1938.

његовом истеку.¹⁶⁷⁴ У писму Бранка Поповића, професора Универзитета у Београду, упућеном бану Зетске бановине Божићу Крајем 1940. године, као аутор Генералног регулационог плана града Будве наведен је Димитрије С. Јовановић, овлашћени архитекта из Београда.¹⁶⁷⁵ С обзиром на овај извор и претходно наведене новинске вијести, провјера различитих навода о аутору регулационог плана Будве препоручује се допунском истраживању.

Бранко Поповић,¹⁶⁷⁶ угледни архитектонски критичар међуратног периода, у овом писаном обраћању указао је на недостатке пројектованог регулационог плана и предложио да лично изврши корекције и уради дефинитивни регулациони план Будве са њеном најближом околином. Приликом боравка у Будви током љета 1940, замољен од стране надлежних, прегледао је план града аутора Димитрија Јовановића који је послало „Друштво пријатеља Будве“ и који се налазио на проучавању у градској општини. Закључио је да је овај план могао представљати само идејну скицу, али не и дефинитивни план, будући да њиме није била обухваћена цијела обала Словенске плаже до Завале, недостајале су вертикалне представе терена (изохипсе/коте) услед чега није могао бити разрађен један од најинтересантнијих дјелова-брдо Могрен и Висковић, није био разрађен ни план града унутар зидина, нису разматране зидине, историјске грађевине и тргови итд. У писаном обраћању Банској управи указао је на бројне смјернице за уклањање ових недостатака и истовремено упутио захтјев за достављање потребних техничких података за измјене и допуне плана. Оне су се односиле на проширење насеља дуж цијеле Словенске плаже, као и на планирање пута иза хотела „Авала“ уз брдо према Висковићу и Могрену, који би имао подесну ширину, успоне и мјестимично лијепе погледе с обзиром на будући развој туризма и насеља вила. Такође је истакао и потребу за проширењем главног простора за шетаче-трга

---

¹⁶⁷⁴ *Глас Боке* од 8.7. и 14.10.1939; *Зетски гласник* од 7.10.1939.

Подаци пронађени о архитекти са овим презименом односе се на Димитрија С. Богдановића, рођеног 1896. године у Санкт Петербургу (Русија), који је дипломирао на Архитектонском одјеку Техничког факултета у Београду фебруара 1932. године; видјети: Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду...,75.

¹⁶⁷⁵ *Писмо проф. Бранка Поповића бану Зетске бановине поводом недостатака Регулационог плана Будве пројектанта Димитрија Јовановића*, упућено 16.10.1940, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор.

¹⁶⁷⁶ О Бранку Поповићу видјети: Владимир Розих, Бранко Поповић: сликар и ликовни критичар, Београд 1996.

између градских зидина и реда хотела и ресторана („Авала“, „Будва“, „Могрен“, „Цетиње“) на западну страну и извођење терасастог изгледа грађевина на овом тргу итд. Примједбе проф. Поповића наишле су на позиван одговор, с обзиром на податак о исплати новчаних средстава која је одобрена Техничком одјељењу Банске управе 14.3.1941. године у сврху премјеравања терена и израде корекција пројектованог регулационог плана, потребних за дефинитивни план града.¹⁶⁷⁷ Даље активности вјероватно су биле прекинуте наступајућим ратним околностима.

Прилог 211 Будва (*Зетски гласник* од 18.4.1931)

Прилог 212 Петровац (*Правда* од 5.8.1938)

Петровац се током четврте деценије развио у туристички атрактивно и посјећено приморско мјесто. Тада су изграђени хотел на Лучици и већи број нових зграда. Значајан број приватних кућа адаптиран је за посјете (Прилог 212).¹⁶⁷⁸

---

¹⁶⁷⁷ Решење бана о исплати 40.000 динара Техничком одјељењу Банске управе, од 14.3.1941. године, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 17-Срез Котор.

¹⁶⁷⁸ *Политика* од 24.5.1938; Момчило Јојић, *Драги камен на буњишту...*, *Политика* од 10.7.1938.

Акционарско друштво „Улцињ“, које је двадесетих година основано у Београду и Улцињу и убрзо престало са радом, обновљено је доласком за бана Зетске бановине Уроша Круља 1931. године са циљем да се уреди љечилиште и купалиште и подигну хотели. За климатско-приморско мјесто, морско љечилиште и љековиту бању Улцињ је проглашен 17.3.1925. године (Прилог 213).¹⁶⁷⁹

Већ током љета 1931. извођени су радови на водоводу, електричном освјетљењу и уређењу метеоролошке опсерваторије на полуострву Ратислава у близини зграде која је припремана за бањску управу. Вршени су и припремни радови за израду генералног плана Улциња са увођењем канализације,¹⁶⁸⁰ а потом комисијски испитане границе регулационог плана за обалски дио, тј. ужи дио вароши.¹⁶⁸¹ Морска обала је била уређена, подигнут је павиљон за ђачко опоравилиште и уведена канализација.¹⁶⁸²

Прилог 213 Улцињ (Зетски гласник од 5.3.1932)

Значајан напредак Херцег Новог забиљежен је након 1934. године, када је подигнуто неколико зграда државних институција, жељезничке станице, царинарнице, кабловске станице у Игалу за везу Игало-Марсељ и одмаралишта „Жандармеријски дом“ у Мељинама (Прилог 214-1). Општина је изградила савремену кланицу у Мељинама, док је у приватном сектору подигнуто неколико туристичких објеката и вила, као што су вила „Ривијера“ у граду, хотел „Топола“

---

¹⁶⁷⁹ Зетски гласник од 22.4. и 25.4.1931, Политика од 22.3.1925. и 10.4.1931.

¹⁶⁸⁰ Зетски гласник од 12.8.1931.

¹⁶⁸¹ Зетски гласник од 24.2.1932.

¹⁶⁸² Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак, Загреб 1931, 496.

на обали, виле „Јовановић“ и „Манок“ у Игалу и „Новосел“ на Топлој власника браће Новосел. Саграђене су и бројне мање стамбене зграде у Игалу, на Топлој и у граду, са једним или два стана (Прилог 214-2).¹⁶⁸³ Наиме, већ почетком 1934. године најављено је подизање „пет нових вила у Игалу у најмодернијем стилу“, које ће имати своје плаже и перивоје.¹⁶⁸⁴ Интензивнија градитељска дјелатност одвијала се 1937. године, када је грађено неколико вила, док је хотел „Игало“ био проширен и реновиран. У њему су „саграђене потребне просторије, уведене најмодерније инсталације за топлу и хладну воду, централно ложење, уграђене (су) нове собе са купатилима са пространим терасама“.¹⁶⁸⁵ Око новоподигнутих вила и жељезничке станице уређени су парковски простори. Планирано је да Игало добије и „велики голф-плац, први на нашем Јадрану“.

С обзиром на повећану грађевинску активност, крајем четврте деценије истакнути су и захтјеви за доношење регулационог плана за Херцег Нови, односно, за цијелу Ривијеру, како би се уредиле прилике „у погледу стила, реда и укуса изградње“ (1938/40).¹⁶⁸⁶ Почетком 1940. године посебно је указано на потребу за планском регулацијом Игала којом би се успоставиле основе градње и спријечило непланско подизање објеката поред улице са морске стране.¹⁶⁸⁷ Општинско Вијеће је по први пут расправљало о изради урбанистичког плана Херцег Новог још 1934. године, али је до реализације ове идеје дошло тек у периоду након Другог свјетског рата.¹⁶⁸⁸

Познато је да је у граду дјеловало Акцијско друштво за грађевине и саобраћај странаца, које је основано још 1900. године,¹⁶⁸⁹ као и да су у Грађевинском одјеку општинске управе били запослени инжењер Михаило Симић и грађевински техничар Владимир Иванов (1940).¹⁶⁹⁰

---

¹⁶⁸³ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 88-89.

¹⁶⁸⁴ *Глас Боке* од 27.1.1934.

¹⁶⁸⁵ Аноним, *Туристичко изграђивање Игала*, *Глас Боке* од 26.6.1937.

¹⁶⁸⁶ *Глас Боке* од 16.4.1938, *Зетски гласник* од 10.2. и 9.11.1940.

¹⁶⁸⁷ Аноним, *Потреба регулације Игала*, *Глас Боке* од 17.2.1940.

¹⁶⁸⁸ Boris Пijanić, *Urbanizacija i stanovništvo, Herceg Novi sa okolinom (monografija)*, Herceg Novi 1987, 21.

¹⁶⁸⁹ *Зетски гласник* од 9.5.1936; Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 138.

¹⁶⁹⁰ Ратомир Радановић, Херцег Нови 1918-1941..., 89.

Прилог 214-1 Херцег Нови (*Зетски гласник* од 30.1.1932)

Прилог 214-2 Игало (*Правда* од 14.9.1937)

Прилог 215 Поглед на Никшић (*Време* од 27.7.1937)

Нови регулациони план Никшића осмишљен је 1940. године, уважавајући концепцију градског простора коју је поставио Јосип Сладе првим регулационим планом града из 1883. године (Прилог 215, 216, 217).¹⁶⁹¹ Новим планом подјела на блокове била је проширена углавном према сјеверу и истоку, а мање према југу и западу, услед карактеристика самог терена и постојања старог града. Од осмоугаоног Трга краља Александра улична мрежа се сада ширила зракасто у свих осам праваца, укључујући и онај према југу, тако да су улице биле паралелне, а блокови подијељени на мање цјелине попречним улицама. На овом плану бројевима је обиљежено шест значајнијих објеката-дворац, саборна црква,

---

¹⁶⁹¹ Овај план, који је непотпуно сачуван у Архивском одјељењу-Никшић ДАЦГ, објавила је Добрица Ацић 2013. године у магистраском раду „*Rasvjetljavanje fenomena urbane matrice na primjeru centralnog jezgra grada Nikšića...*“, 36-37.

парохијски дом, објекат у парку, стара пошта и породична кућа на скверу, као и називи тргова и улица у старом језгру.¹⁶⁹²

Августа 1930. „Слободна мисао“ је писала о извођењу појединих улица старе и нове вароши Никшића током текуће године „према новом регулационом плану“, које су добиле називе на сједници Општинског одбора одржаној 27.7.1930. године.¹⁶⁹³ До краја истраживања остало је непознато о којем регулационом плану је ријеч, новом припремљеном до 1930. године или, што је вјероватније, према старом Сладеовом плану. Тридесетих година у граду је израђен и водовод,¹⁶⁹⁴ а подигнут је и значајан број стамбених и стамбено-пословних објеката.

Почетком 1932. године биле су изграђене двије нове куће, једна власника Н. Баровића и Вујовића у улици цара Душана, у којој је смјештена њихова колонијална радња и друга, стамбена кућа Ђока Гардашевића у улици Новице Церовића.¹⁶⁹⁵ Неколико нових кућа саграђено је и током 1937. године. Међу њима величином се истицала кућа трговца Сава Јовановића у Његошевој улици коју је градио грађевински мајстор из Никшића Д. Мрваљевић.¹⁶⁹⁶

Одређени број већих зграда подигнут је и 1939. године. У овој групи грађевина зграда фирме „Пешут“ посебно је истицана као „једна од најљепших“. Повећана градитељска активност забиљежена је и почетком 1940, када је у изградњи било око 10 зграда, углавном на великом слободном простору поред општинског терена. Најзапаженији је био спратни објекат Данила Зиројевића који је требало да се употреби као хотел.¹⁶⁹⁷ Средином исте године извођени су радови на

---

¹⁶⁹² Dobrica Adžić, Rasvjetljavanje fenomena urbane matrice na primjeru centralnog jezgra grada Nikšića..., 36-48: Градски тргови носили су имена Карађорђа, војводе Шака Петровића и краља Александра.

¹⁶⁹³ *Слободна мисао* од 3.8.1930: Трг краља Александра пред новом основном школом, Трг војводе Шака Петровића пред Саборном црквом, улица Николе Пашића од Конзисторије до Загребачке улице, Вука Караџића од Загребачке до Змајевића ханова, Јована Цвијића новоотворена улица од ул. Новице Церовића до Новосадске, улица Љуба Ненадовића од Херцеговачке до електричне централе, Стојана Ковачевића од куће гђе Н. Милићевића до Окице Илића, улица Гаврила Принципа од куће Контића кроз Стару Варош до Мостајиња, улица Штросмајерова од Вука Мићуновића до Пашинца, улица Вука Лопушине од куће Васа Јововића до куће Шабелића, улица Пека Павловића поред цамије, улица Никца од Ровина од куће Ђура Ђукановића до куће Јов. Црвенице и улица Баја Пивљанина у којој су куће прота Головића и остале.

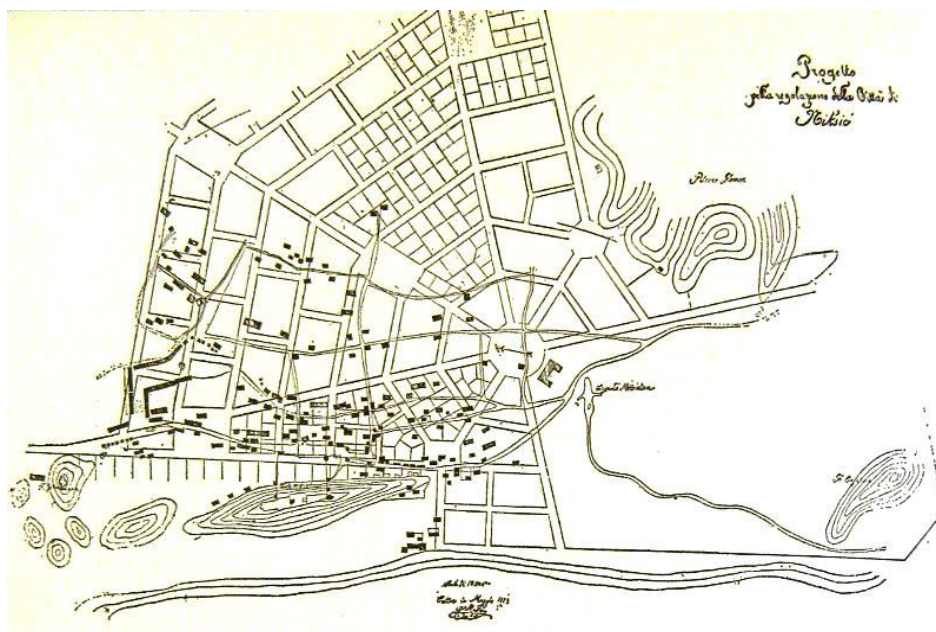
¹⁶⁹⁴ *Политика* од 16.6.1938.

¹⁶⁹⁵ *Слободна мисао* од 24.1.1932.

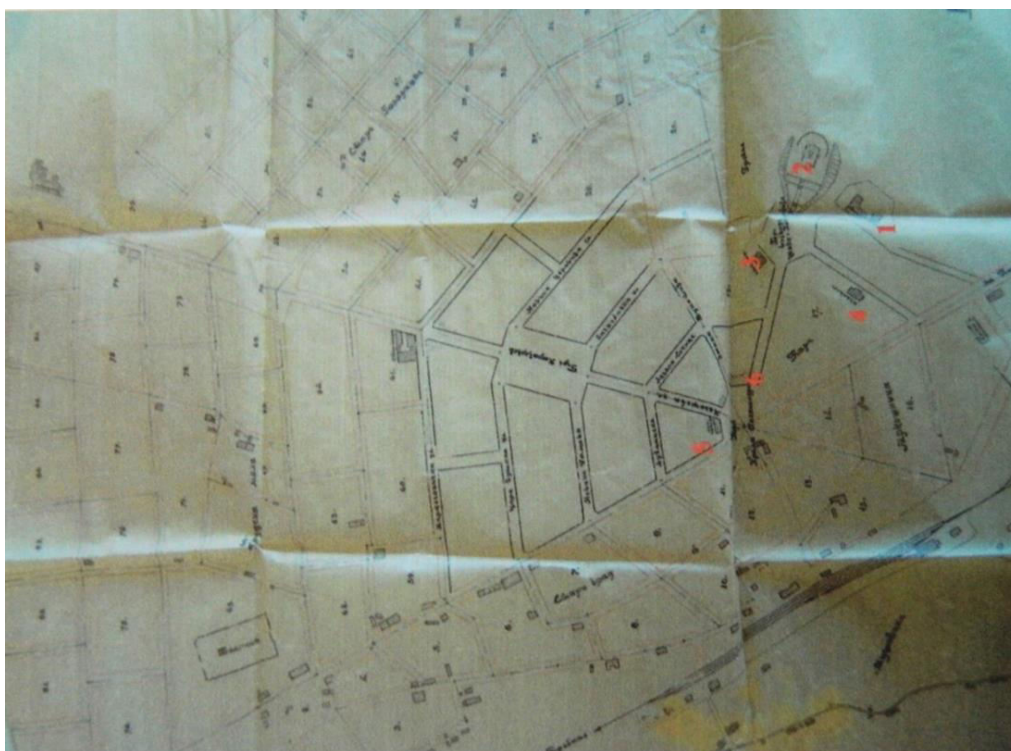
¹⁶⁹⁶ *Слободна мисао* од 3.4.1938.

¹⁶⁹⁷ *Слободна мисао* од 5.5.1940.

подизању више од 40 нових зграда, судећи према вијести објављеној у подгоричком листу „Зета“.¹⁶⁹⁸

Прилог 216 План Никшића, инж. Јосип Сладе, 1883. (Никшић, монографија, Загреб 1972)

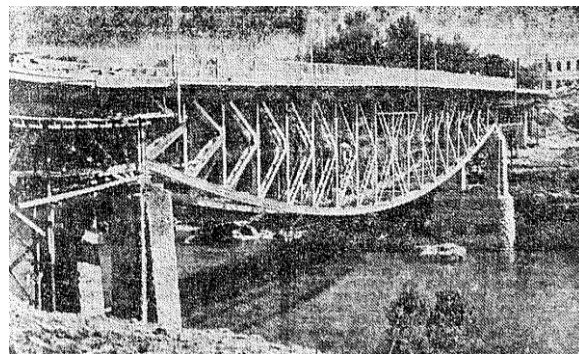
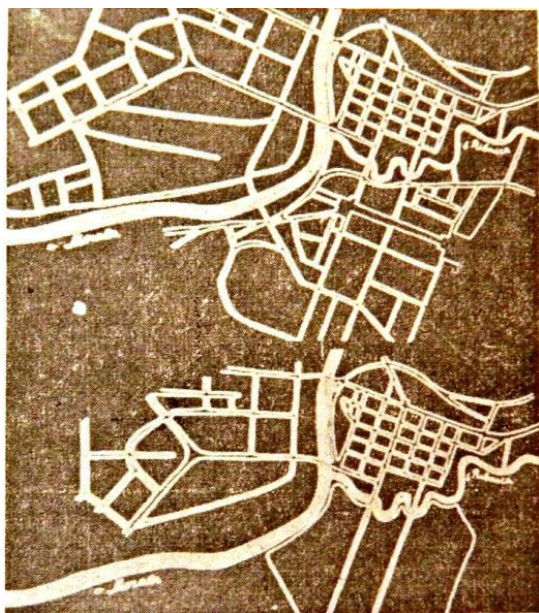

Прилог 217 Регулациони план Никшића, 1940. (Dobrica Adžić, Rasvjetljavanje fenomena urbane matrice na primjeru centralnog jezgra grada Nikšića..., magistarski rad)

¹⁶⁹⁸ Зета од 11.8.1940.

Крајем четврте деценије XX вијека у урбаној генези Подгорице евидентирана су три типа вароши¹⁶⁹⁹ – стара варош оријенталних карактеристика, нова варош ортогоналне просторне концепције са правилним, дугачким и широким улицама грађена према Вормановом плану на десној обали Рибнице и њеном ушћу у Морачу и трећа заснована након 1918. године, са новоподигнутим зградама Коморе, Царинарнице и др, чији је развој планиран у правцу насеља Крушевац и Момишићи након изградње новог моста на Морачи (Прилог 218, 219).

Прилог 218 План Подгорице, инж. Владимир Ворман, 1886. (Zdravko Ivanović, Vormanov plan Podgorice 1886. године, Архитектура-Урбанизам, 68-69, Београд 1971)

Прилог 219 Гвоздени мост на Морачи (Политика од 24.10.1940)

У односу на „успорену“ градитељску дјелатност у Подгорици током претходног периода, извођење бројних радова забиљежено је 1937. године.¹⁷⁰⁰ Посебно је била важна градња моста на Морачи код ушћа Рибнице којим је варош повезана са Бановинском болницом и парком и регулисана комуникација, како се у саобраћају са Цетињем и Баром не би заобилазило и ишло преко Везировог моста. Као значајно истакнуто је и подизање Царинарнице и Коморе, новог хотела браће

¹⁶⁹⁹ Ј.П.В., *Подгорица у урбанистичком развијању-Економски, културни и политички центар Црне Горе-*, Зета од 4.12.1938; *Политика* од 25.11.1938.

¹⁷⁰⁰ Ј.П.В., *Подгорица, привредни центар и плућа Зетске бановине*, *Политика* од 23.7.1936; *Зета* од 2.5. и 8.8.1937.

Буразеровић у улици Немањина обала, као и двије двоспратнице на мјесту порушених старих кућа, власника трговца Ц. Дервишевића на углу улица Слободе и Тринаестог јула и трговца Л. Шушкавчевића на углу улица Балшића и Новака Милошева.¹⁷⁰¹ Године 1939. подигнута је „модерна двоспратна зграда“ Бута Покркића на Забјелу, на великом имању „од првокласног тесаног камена, са око 15 одјељења и свим потребним просторијама“.¹⁷⁰²

Општина је почетком 1940. године најавила извођење радова на водоводу и канализацији за које су били припремљени пројекти и предрачуни.¹⁷⁰³ У истом периоду завршена је монтажа гвозденог моста на Морачи и бетонски прилази (1939-40), чиме је омогућено подизање нове градске четврти на њеној десној обали.¹⁷⁰⁴ Крајем четврте деценије извођено је и асфалтирање улица, Његошове, Немањине обале, Марка Миљанова и других, што је било од значаја за сређивање саобраћајних и хигијенских прилика у граду.¹⁷⁰⁵

Одређено је и ново мјесто за православно гробље (1933), услед недостатка простора на постојећем око цркве св. Ђорђа под Горицом које се одраније почело ширити уз брдо.¹⁷⁰⁶ Изабрано је мјесто Чепурке испод брда Љубовић, у близини ријеке Мораче, тада удаљено од последњих варошких кућа више од 500 метара. На новој локацији постојала је црква Успења Богородице која се могла користити као гробљанска, а брдо Љубовић као мајдан камена за уређивање гробова. Ово гробље се и данас користи као главно градско гробље.

Подгорица је веома страдала у бомбардовању 1941. године током којег су порушене многе зграде и разорене градске улице.¹⁷⁰⁷

До почетка четврте деценије XX вијека Даниловград се развио у варош на чијем се улазу налазио велики простор оивичен са два реда кућа који су се пружали до ријеке Зете (Прилог 220). Нешто ниже на десној страни било је подигнуто

---

¹⁷⁰¹ „Подгоричанин“, *Нови важни грађевински објекти у Подгорици, Зета* од 5.9.1937.

¹⁷⁰² *Зета* од 21.5.1939.

¹⁷⁰³ *Политика* од 17.1.1940.

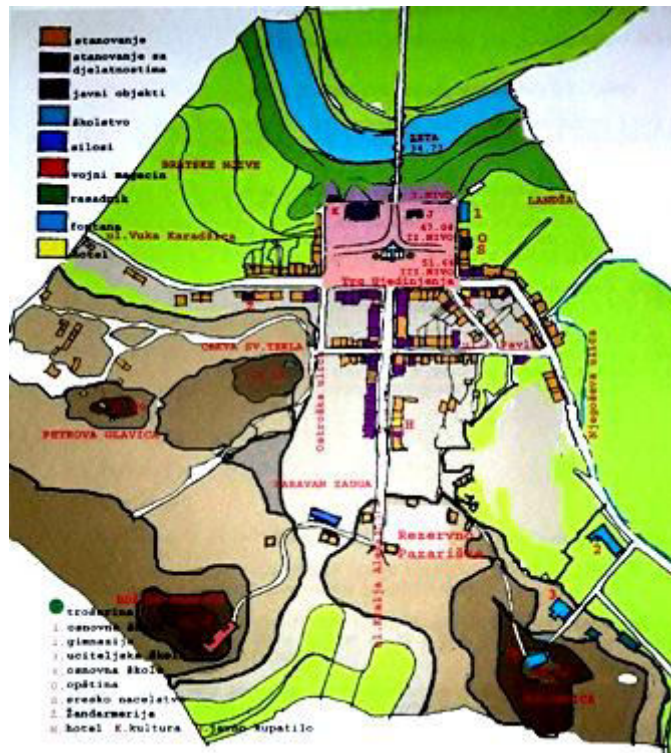
¹⁷⁰⁴ *Политика* од 29.10.1939. и 24.10.1940.

¹⁷⁰⁵ *Зета* од од 26.9.1937, 13.11.1938, 9.4. и 21.5.1939.

¹⁷⁰⁶ *Зета* од 3.12.1933.

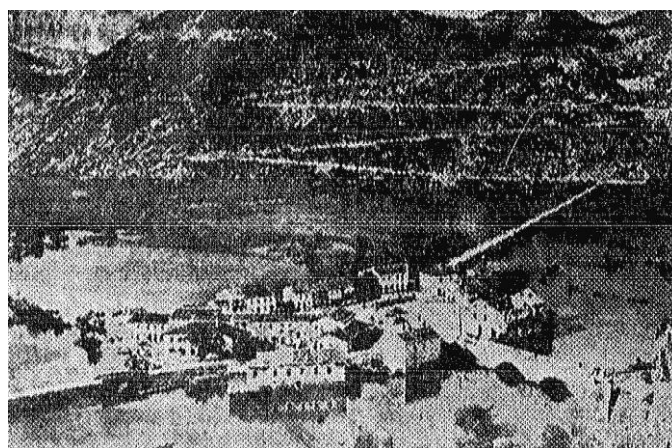
¹⁷⁰⁷ *Зета* од 4.5.1941.

купатило, а на лијевој Дом Пјевачког друштва „Јединство“. У средини овог дијела града названог Рива постојао је мали парк са водоскоком површине 10 м². Варош је тада имала двије главне улице које су се међусобно укрштале, улицу краља Александра и улицу Бијелог Павла, према предању родоначелника племена Бјелопавлића.¹⁷⁰⁸

Прилог 220 Ремодулација Даниловграда 1918-1941.

(Светислав Поповић, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда, магистарска теза)

Прилог 221 Вирпазар (Политика од 11.8.1940)

¹⁷⁰⁸ *Зета* од 1.5.1932.

Током 1932. године у Вирпазару је подигнут насип у циљу обезбјеђења од поплава (Прилог 221). Насеље је осигурано са свих страна високим зидом и „истовремено и уљепшано“, пошто су кућевласници због градње насипа били принуђени да подигну и уреде своје куће. Био је уређен и трг („пијаца“).¹⁷⁰⁹

За разлику од Вирпазара, Ријека Црнојевића је почетком тридесетих година описана као варош која пропада и чије се куће напуштају.¹⁷¹⁰ У периоду после 1918. године била је среско мјесто, које је затим укинато и припојено цетињском срезу око 1925. године. Потом је од надлештава имала само општину и пошту.

У новинском тексту Војислава Зечевића објављеном крајем 1934. године Беране је описано као „пола подигнута варош са лијепим распоредом улица и модерним зградама“ у којој се истиче центар са својим широким улицама и неколико модерно уређених хотела и зграда, а на периферији новоподигнута Виша реална гимназија, Дом трезвене омладине, зграда Првостепеног суда и др. У односу на стару варош која се налазила само у центру, ново Беране се ширило уз Васојевићку улицу, простирући се паралелно са ријеком Лим (Прилог 222, 1-5).¹⁷¹¹ Улагањем државних средстава реализовани су пројекти нових зграда Гимназије, Дома народног здравља, Болнице и Окружног суда.¹⁷¹²

У другом чланку анонимног аутора који је објављен исте године указано је на хигијенско-техничке проблеме у граду.¹⁷¹³ Може се закључити да су у значајној мјери били изражени у домену планирања простора, с обзиром на наводе према којима су нове зграде, „иако лијепо изграђене, подигнуте без икаквог уличног поретка и плана и не дају добар изглед улицама“.

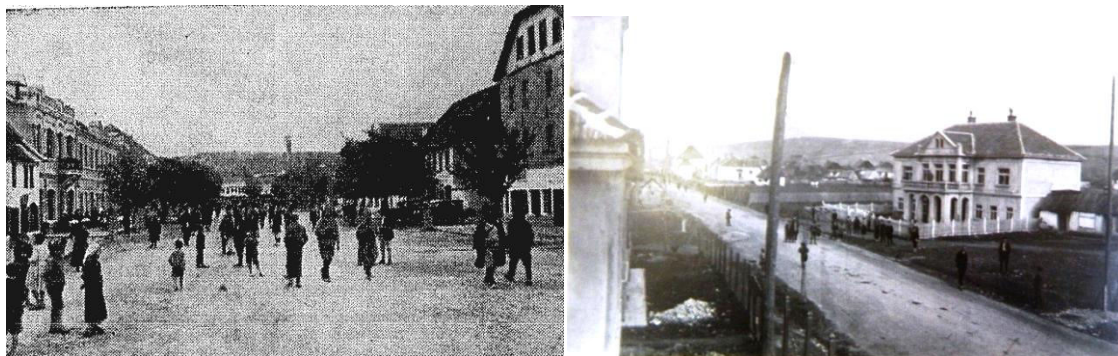
¹⁷⁰⁹ *Зетски гласник* од 26.12.1931. и 22.6.1932.

¹⁷¹⁰ *Зета* од 23.7.1933.

¹⁷¹¹ Војислав Зечевић, *Како живе наши градови? Беране, и у данашњој кризи интензивно се развија*, *Слободна мисао* од 28.10.1934: Истакнуто је да се Беране посебно развија у просветном и културном погледу и да има „двје основне школе, државну мушку занатско-плетарску школу, женску школу, вечерњу мушку занатску школу, вишу реалну гимназију, бановинску болницу, дом народног здравља и дом трезвене омладине“.

¹⁷¹² Рад. В. Томашевић, *Беране*, *Зетски гласник* од 2.11.1935.

¹⁷¹³ *Слободна мисао* од 9.9.1934.

Прилог 222-1 Беране, Главна улица краља Николе (*Политика* од 22.2.1937)

Прилог 222-2 Беране, Васојевићка улица и вила Мита Полимца, 1932. (Зоран Зечевић, Беране на старим разгледницама, Беране 1999)

Прилог 222-3 Беране 1938. године, Улица краља Николе (лијево прва већа зграда је апотека, десно су хотели „Америка“ и „Европа“) (www.berane.me, стара интернет страница)¹⁷¹⁴

Прилог 222-4 Зграда Другостепеног суда, Среско начелство и хотел „Империал“ (Зоран Зечевић, Беране на старим разгледницама, Беране 1999)

¹⁷¹⁴ Иста фотографија објављена је у публикацији З. Зечевића „Беране на старим разгледницама“ са назначеном 1932. годином.

Прилог 222-5 Беране, улица војводе Лакића (*Политика* од 9.7.1939)

У настојању да среди градске прилике, општинска управа је расписала натјечај за израду ситуационог и регулационог плана вароши Беране 20.9.1937. године. Конкурс је расписан као анониман, југословенски и отворен за све стручњаке држављане Краљевине Југославије, са роком за подношење понуда до 1.12.1937. године.¹⁷¹⁵ Претходно је крајем 1936. инжењер Гаврило Цемовић добио налог од новог предсједника општине да изради нови план вароши. Тада је било најављено и подизање општинског дома, електричне централе и увођење водовода и канализације.¹⁷¹⁶

Важни подаци о изгледу и уређењу града крајем четврте деценије XX вијека садржани су у Техничком опису вароши који је приложен уз Пројекат за градску електричну централу из 1938. године.¹⁷¹⁷ Из овог документа се сазнаје да је у

---

¹⁷¹⁵ *Политика* од 25.9.1937;

Зетски гласник од 9.10.1937: Понуда је требало да обухвати цјелокупан посао по Грађевинском закону и правилницима: израду ситуационог плана, генералне основе регулационог плана са варијантама, дефинитивног регулационог плана, обиљежавање осовина улица по усвојеном регулационом плану, израду нивелационих планова по осовинама улица, као и канализационих планова.

¹⁷¹⁶ *Политика* од 7.12.1936; *Правда* од 15.3.1937;

Слободна мисао од 22.5.1938: Бан Зетске бановине одобрио је кредит од 500 000 динара за канализацију и водовод у Беранама, на којима ће радови почети током лjeta 1938. године.

¹⁷¹⁷ Електро-машински елаборат/Пројекат за електричну централу у Беранама, 1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље: У мају 1938. припремљен је у Канцеларији за пројектовање и техничко вођење грађевина инг. Ђорђа Лазаревића у Београду; прегледан је и потписан у Техничком одјељењу Банске управе на Цетињу јуна 1938. године.

прилогу Пројекта постојао план вароши Беране урађен у размјери 1: 2.000,¹⁷¹⁸ као и да регулација вароши није била изведена и да ће регулациони план бити урађен „у догледно вријеме“. Како је наведено, главна улица краља Николе и улица краља Александра као њен продужетак, ширине око 20 метара, имале су тротоаре од бетона и коловоз насут речним шљунком. Требало је да буду задржане и у новом регулационом плану, заједно са наставком улице краља Николе са друге стране у улицу Васојевића, ширине од 10 метара. Остале градске улице биле су уже, неправилне, без шљунком насутог коловоза и непоплочаних тротоара, изузев дијела Дечанске и Житног трга у којима су са једне стране били изведени бетонски тротоари, и то испред поште и неколико приватних кућа и трговина. Зграде у вароши које су коришћене за смјештај државних установа и новије приватне куће биле су изграђене од тврдог материјала, камена и опеке. Старији приватни објекти грађени су од полутврдог материјала, док су најстарије приватне куће извођене градивом слабог квалитета, нарочито у најстаријем дијелу вароши званом „Хареми“ који се налазио на другој обали ријеке Лим. Већина зграда била је покривена шиндром, а мали број, углавном новијих, цријепом. Према Техничком опису вароши, међу њима се посебно истицало „неколико хотела са модерним уређењем, једно топло купатило, више кафана и ресторана, а од приватних зграда велики број трговина у улицама краља Николе и краља Александра и неколико изванредно лијепих приватних кућа и вила“.

Поводом интензивне градитељске дјелатности у Беранама током друге половине четврте деценије савремена штампа је забиљежила 1939. да је за последњих неколико година било подигнуто више од 150 грађевина, између осталог захваљујући и капиталу имућнијих грађана.¹⁷¹⁹ Марта 1939. Беранска општина је добила хипотекарни зајам и извела сва потребна постројења за електрификацију и градњу бетонског моста на Лиму. У току друге половине исте године планирана је изградња многих објеката, првенствено Соколског дома који је требало да служи

Сачувана је скица терена вароши Беране са убиљеженим котама коју је саставио инг. Ђ. Молчанов на Цетињу, како се може претпоставити 20.9.1936 (година израде нечитка) и коју је потписао шеф Техничког одјелка инг. А Тимар.

¹⁷¹⁸ Овај план није пронађен приликом истраживања архивске грађе.

¹⁷¹⁹ З., *У Беранама је за последњих неколико година подигнуто преко 150 грађевина*, Политика од 9.7.1939; М.Ј.В., *180 грађевина подигнуто је у најновије време у Беранама*, Правда од 10.9.1939.

за смјештај националних, културних, просветних и витешких организација Берана и околине, затим Дома Кола српских сестара, општинске кланице и новог парка код централе. У плану је било и отварање неколико нових улица и проширење постојећих, које су средином 1939. биле нивелисане и са изведеним бетонским тротоарима.¹⁷²⁰

У једном опису града објављеном крајем 1933. године Бијело Поље је приказано као варош оријенталних карактеристика са кућама турско-источњачког типа са уређеним вртovima и воћњацима (Прилог 223, 1-2).¹⁷²¹ И почетком 1941. описивано је као варош која није промијенила свој стари изглед, чија су насеља на обалама Лима међусобно била повезана једино слабим дрвеним мостом намијењеним пјешацима (Прилог 223-3).¹⁷²² Према подацима публикованим 1937. године, имало је 3.300 становника, 700 домова, 94 занатлијске и трговачке радње, 24 кафане, један хотел и 23 државне и самоуправне установе. Општина је тада посједовала план вароши урађен у размјери 1:1.000.¹⁷²³

Пројекат новог водовода и вароши Бијело Поље у размјеру 1:1.000 припремио је инжењер Лав Лукин и потписао шеф Техничког одјељка у Беранама Љубомир Чукић (Прилог 224, 1-2). Како на пројекту није назначен датум израде, може се претпоставити да је био довршен до 1934. године сходно забиљешци према којој је у V одјељењу Банске управе евидентиран као акт бр. 11595/34, као и чињеници да је Лав Лукин био запослен у Техничком одјељку у Беранама у периоду 1932-36. године.¹⁷²⁴ Марта 1934. објављена је новинска вијест о скорашњем почетку радова на новом бјелополском водоводу, у којој је наведено да је Банска управа упутила у Бијело Поље једну комисију која је израдила његов план и предрачун.¹⁷²⁵ Ови радови су почели крајем 1935. године и убрзо су били заустављени до изградње

---

¹⁷²⁰ *Зетски гласник* од 1.7.1939; 3., *У Беранама је...*, *Политика* од 9.7.1939.

¹⁷²¹ *Зетски гласник* од 20.12.1933.

¹⁷²² *Време* од 5.1.1941.

¹⁷²³ *Зетски гласник* од 27.3.1937.

¹⁷²⁴ *Пројекат новог водовода и вароши Бијело Поље*, инж. Лав Лукин, без датума израде, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље: Прегледан је са техничке и рачунске стране у Техничком одјељењу Банске управе 22.2.1935. године (ревиденти инж. Ђ. Молчанов и инж. Царенко), а затим и од стране шефа Одсјека за хидротехничке радове инж. Карла Вилкеа 6.3.1935. године.

¹⁷²⁵ *Политика* од 24.3.1934.

моста на Лиму преко којег је водовод требало да пролази. Познато је да су лицитације за набавку водоводних цијеви и извођење зидарских и инсталатерских радова биле заказане за одржавање у Техничком одјељку у Беранама крајем 1937. године.¹⁷²⁶

Прилог 223-1 Бијело Поље (Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине, Сарајево 1931)

Прилог 223-2 Бијело Поље, Главна улица почетком тридесетих година (Батрић Ракочевић, Старо Бијело Поље..., 1999); Прилог 223-3 Бијело Поље (*Правда* од 16.8.1938)

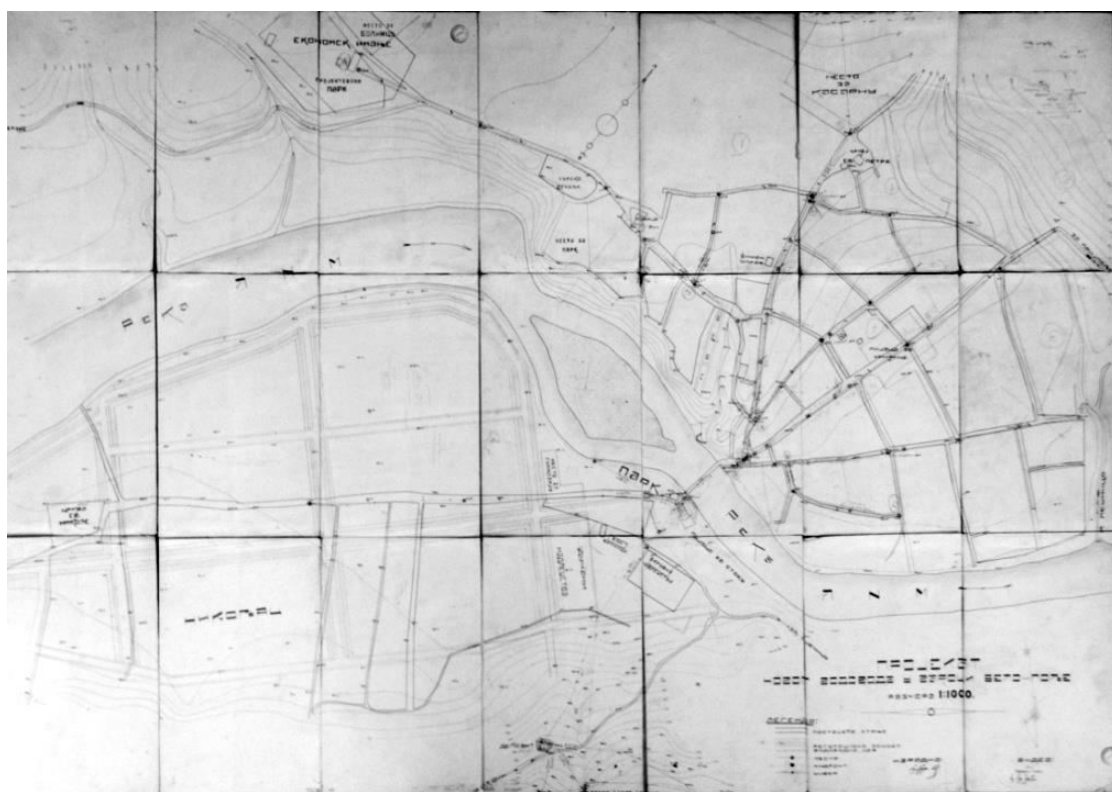
На лијевој обали ријеке Лим, у оквиру неправилне радијалне мреже улица која се од обале са парком и предвиђеним додатним мјестом за парк ширила до цркве св. Петра, џамије и турског гробља, на плану вароши Бијело Поље сачуваном у ДАЦГ (Прилог 224, 1-2) убиљежене су зграда гимназије поред парка на обали, затим финансијска управа, пијаца за намирнице, а на крајњем западном дијелу града економско имање, пројектовани парк и мјесто за болницу.¹⁷²⁷ На десној обали

¹⁷²⁶ *Зетски гласник* од 11.12. 1935; *Политика* од 7.12.1935, 2.1.1936. и 24.11.1937.

¹⁷²⁷ *Пројекат новог водовода и вароши Бијело Поље...*, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље.

Лима, у дијелу вароши код моста, поред парка је убиљежена зграда општине, затим зграда за окружна начелства и бановинска болница, мјесто за гимназију, дућани и надлештва, низводно од моста сточна пијаца, а даље према западу Никољац са црквом св. Николе.

О значајнијој градитељској дјелатности у Бијелом Пољу сазнаје се из текста С. Васовића објављеног у „Правди“ средином 1938. године, у којем је указано на подизање бројних нових објеката и почетак градње нове, велике гимназијске зграде поред пута за Пријепоље (Прилог 223-3).¹⁷²⁸ У овом опису вароши посебно је истакнута новоподигнута и лијепо уређена зграда поште и начелства, затим хотел „Балкан“, расадник и скоро направљени дрвени мост који је повезивао дјелове града на обалама Лима, а на десној обали ријеке Дом Кола српских сестара који се истицао изнад парка на обали, као и болница, здравствена станица, манастир Никољац и спортско игралиште.

---

¹⁷²⁸ С. Васовић, *Бијело Поље, град у коме се и данас осећа напредак, може са мало више побољшања услова постати културно и економско жариште Санџака*, *Правда* од 16.8.1938.

Прилог 224, 1-2 Пројекат новог водовода и вароши Бијело Поље, инж. Лав Лукин (ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 10-Срез берански и Бијело Поље)

Током међуратног раздобља нуклеус вароши Пљевља и даље се налазио у зони око главне улице, поплочане каменим плочама и без уређених тротоара, као и околних улица које су водиле до главне (Прилог 225). Градитељска дјелатност овог доба заснивала се на обнављању старих и изградњи нових стамбених и пословних објеката, међу којима су се величином и изгледом посебно истицале куће богатих трговаца-Ђуричковић, Пејатовић, Бајић, Селмановић, Драгашевић, Бајровић, Чаушевић, Живковић и других.¹⁷²⁹

У једном новинском тексту објављеном крајем тридесетих година Пљевља су описана као осиромашена варош чији се број становника знатно смањило за последњих тридесет година услед сталног исељавања.¹⁷³⁰ У граду је, ипак,

¹⁷²⁹ Ljiljana Bajčetić, *Kultura svakodnevice Pljevalja...*, 59, 99: Објекти изграђени у овом периоду углавном су порушени у Другом свјетском рату.

¹⁷³⁰ Илија Браковић (старјешина Среског суда), *Пљевље у прошлости и садашњости*, *Зета* од 21.5.1939.

забиљежен и одређени напредак. Од општинских активности, оснажених интервенцијом државе у виду добијања зајма код Хипотекарне банке, посебно је била значајна израда плана за увођење модерних инсталација водовода и електричног освјетљења средином четврте деценије.¹⁷³¹ Од значаја је било и подизање многих објеката приватним капиталом, међу којима се посебно истицала кућа трговца Ника Рабреновића у Широкој Чаршији, саграђена 1931-32. године (Прилог 226). Кућа Рабреновић, у то вријеме једна од најмодернијих у граду, на приземљу је имала кафанску и трговинску радњу.¹⁷³² Прочеље овог једноетажног објекта обликовано је у модерном стилу тако да оставља утисак независне цјелине постављене испред корпуса здања са двоводним кровом. Подијељено је на три вертикална, равно завршена дијела. Централни увучени сегмент рашчлањен је једноставно уоквиреним правоугаоним отворима и акцентован истуреним балконом спрата, док су угаони дјелови перфорирани пространим излозима на приземљу и прозорима спојеним у хоризонталне траке са заједничким оквирима на спрату. На чистим фасадним површинама истакнуте су плоче са називом радњи.

Кућа Рабреновић и кућа Безаревић једине су од старих кућа у главној улици у Пљевљима које су сачуване до данас.¹⁷³³

Прилог 225 Главна улица у Пљевљима (Време од 30.7.1937)

Прилог 226 Кућа Ника Рабреновића у Пљевљима (Историја Пљеваља, Пљевља 2009)

¹⁷³¹ Слободна мисао од 16.6. и 22.12.1935: Монтажа агрегата и инсталација електричне енергије почела је крајем 1935. године.

¹⁷³² Историја Пљеваља..., 577-578.

¹⁷³³ Ljiljana Vajčetić, Kultura svakodnevice Pljevalja..., 62.

Први туристични хотел (X) испод Дурмитора

Прилог 227, 1-3 Жабљак (*Зетски гласник* од 22.9.1934) (*Политика* од 7.6.1935) (*Политика* од 24.5.1938)

Почетком четврте деценије XX вијека варошицу Жабљак чинило је неколико планинских дрвених кућа са карактеристичним оштрим врховима, дућана и кафана.¹⁷³⁴ Током тридесетих година саграђен је већи број објеката намијењених становању и туризму, како средствима мјешана, тако и од стране имућнијих појединаца из других југословенских крајева (Прилог 227, 1-3).

Крајем 1932. године завршена је градња основне школе на Жабљаку, као и куће трговца Петра Касалице, троспратне грађевине погодне за удобан смјештај посјетилаца са лијепим визурама на Дурмитор и Црно језеро.¹⁷³⁵ Током 1933. године саграђена је двоспратна кућа Мирка Карацића која се могла користити као хотел са 15 соба.¹⁷³⁶

Након што је био довршен пут од Шавника до ријеке Таре и уведена стална аутобуска веза Рудо-Пљевља-Жабљак којом је ово подручје повезано са

¹⁷³⁴ *Зетски гласник* од 1.10.1932.

¹⁷³⁵ *Слободна мисао* од 4.12.1932.

¹⁷³⁶ *Слободна мисао* од 20.8.1933.

жељезницом, Дурмитор и Жабљак постали су приступачнији туристима средином четврте деценије.¹⁷³⁷ Током друге половине тридесетих забиљежена је и већа изградња објеката намијењених туристичким потребама. Подизање нових приватних кућа евидентирано је 1936, а током наредне године, уз већу туристичку посјету, и изградња вила на Дурмитору.¹⁷³⁸ Нове куће намијењене љетовању грађене су и 1937. и 1938. године.¹⁷³⁹ Посебно је била запажена изградња двоспратне зграде Пера Новаковића, трговца из Цавтата, која је требало да има 30 одјељења.¹⁷⁴⁰ Значајна грађевинска дјелатност одвијала се и током љета 1940, када је у близини Туристичког дома подигнута вила Николе Ђорђевића, индустријалца из Београда, са 15 одјељења и модерним уређењем, затим зграда С. Видаковића, књижевника из Београда и зграда Стева Јовићевића, трговца из Зеленике. У изградњи су биле и кућа А. Ненезића, пуковника у пензији из Подгорице и кућа Р. Мићуновића, пензионера из Сенте.¹⁷⁴¹

Кућа војводе Лазара Сочице на Горанском (Плужине) саграђена је крајем XIX вијека као главни објекат већег стамбеног комплекса. У вријеме изградње била је највећа приватна стамбена зграда у Црној Гори.¹⁷⁴² У литератури је истакнута могућност да је постојећи изглед добила у међуратном раздобљу када је кућу користио Мујо Сочица, син војводе Лазара Сочице, који је био бан Зетске бановине.

Почетком четврте деценије XX вијека Мојковац је имао изглед малог мјеста у којем је са двије стране трга било подигнуто неколико кућа (Прилог 229).¹⁷⁴³ Плав је у истом периоду описан као „мали дрвени град, у којем су од дрвета изграђене куће, амбари који цијелом дужином оивичују кривудавае улице и џамије које надвисују брестове и стрме кровове покривене клисом“ (Прилог 230, 1-2).¹⁷⁴⁴ Имао је око 3.000 становника, „само једну главну улицу и неколико споредних

---

¹⁷³⁷ *Политика* од 7.6.1935.

¹⁷³⁸ *Слободна мисао* од 17.5.1936, *Зетски гласник* од 21.8.1937.

¹⁷³⁹ *Политика* од 24.5.1938. и *Зетски гласник* од 4.6.1938.

¹⁷⁴⁰ *Слободна мисао* од 28.6.1939.

¹⁷⁴¹ *Слободна мисао* од 20.10.1940.

¹⁷⁴² Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе...*, 300.

¹⁷⁴³ *Зетски гласник* од 23.11.1932.

¹⁷⁴⁴ Вук Драговић, *Плавско језеро у подножју Проклетија*, *Политика* од 7.6.1931.

сокачића“.¹⁷⁴⁵ Крајем четврте деценије добио је водовод и електрично освјетљење, као и мали туристички павиљон са рестораном и мањим бројем соба за преноћиште који је био у изградњи на обали Плавског језера.¹⁷⁴⁶

Судећи према чланку сарадника „Правде“ објављеном крајем 1934. године, Гусиње је остављало утисак „забачене варошице без комуникација, изразитих прератних оријенталних карактеристика“, у којој је средином четврте деценије започета изградња модерне основне школе. Имало је око 5.000 становника (Прилог 231).¹⁷⁴⁷ Радови на увођењу водовода и електричног освјетљења у Гусињу извођени су током 1939. године.¹⁷⁴⁸

Текст Р. Томашевића публикован у „Зетском гласнику“ почетком 1935. године доноси савремени приказ Рожаја, варошице на ријеци Ибру коју је чинило неколико дућана са ћепенцима, дрвене куће-брвнаре покривене шиндром, основна школа, незавршена црква и незавршени Гајретов дом (Прилог 232).¹⁷⁴⁹

Мурино је средином тридесетих година описано као мјесто са неколико трговачких радњи које је имало пошту, телеграф, телефон и два хотела-„Америка“ и старији хотел „Мурино“ (Прилог 233).¹⁷⁵⁰ Смјештено на раскршћу путева за Пећ, Андријевицу, Плав и Гусиње, постало је мјесто живог саобраћајног промета и убрзано се развијало након 1930. године, привлачећи све више посјетилаца. У истом периоду била је саграђена нова школа и камени мост на Лиму, а затим, током 1937-38. и електрична централа и двије нове зграде намијењене за хотеле. Још један хотел био је отворен у новој згради подигнутој 1939. године.¹⁷⁵¹ Због својих карактеристика Мурино је проглашено за туристичко мјесто климатско-планинског карактера.¹⁷⁵²

Средином четврте деценије сарадник „Зетског гласника“ описао је Андријевицу као варошицу у Горњем Полимљу сачињену од једне дугачке улице дуж које су подигнуте једноспратне и двоспратне куће. Крајем 1937. године у Андријевици су

---

¹⁷⁴⁵ В.Р. Комадина, *Плав са језером*, *Правда* од 20.8.1934.

¹⁷⁴⁶ *Слободна мисао* од 30.4.1939.

¹⁷⁴⁷ В.Р.К., *Варошица у котлини, забачена и без комуникација нечујно живи*, *Правда* од 25.10.1934.

¹⁷⁴⁸ *Слободна мисао* од 30.4.1939.

¹⁷⁴⁹ Рад. В. Томашевић, *Рожај*, *Зетски гласник* од 5.1.1935.

¹⁷⁵⁰ *Зетски гласник* од 24.8.1935.

¹⁷⁵¹ *Политика* од 5.9.1937. и 4.8.1940, *Правда* од 20.10.1937, 23.1.1938. и 10.9.1939.

¹⁷⁵² *Политика* од 22.3.1940, *Зетски гласник* од 30.3.1940.

постојала два хотела, а током љета 1938. укупно четири, што свједочи о повећаном приливу туриста и странаца и развоју хотелијерства током друге половине четврте деценије (Прилог 228).¹⁷⁵³

Касних тридесетих година анонимни аутор краће новинске вијести објављене у „Политици“ забиљежио је да се „село Шаховићи, климатско мјесто, развија у лијепу варошицу“ која је спремна за туристичке посјете (Прилог 234).¹⁷⁵⁴

Варошица Шаховићи имала је у то вријеме школу, пошту, жандармеријску станицу, неколико трговачких и занатлијских радњи и била је путем повезана са Бијелим Пољем и Пљевљима. Боан, мјесто испод Сињајевине и Јавора, описан је у истом периоду као „најмања варошица у земљи која је имала 10 кућа и 50 становника (...), забачено и заборављено мјесто“ (Прилог 236).¹⁷⁵⁵ Крајем четврте деценије сличан утисак остављало је и Грахово, „мала и учмала паланка на граници никшићког среза“ која је пуштањем у саобраћај пруге Билећа-Никшић изгубила на посјећености и промету (Прилог 235),¹⁷⁵⁶ док је Велимље, насеље од неколико камених кућа покривених каменим плочама, описано као „сиромашно, неуређено и удаљено од пута.“¹⁷⁵⁷

Прилог 228 Андријевица (*Политика* од 30.7.1933) Прилог 229 Мојковац (*Политика* од 16.2.1936)

---

¹⁷⁵³ Х., *Андријевица*, *Зетски гласник* од 17.2.1934; *Правда* од 24.11.1937. и 7.7.1938.

¹⁷⁵⁴ *Политика* од 31.5.1938.

¹⁷⁵⁵ *Политика* од 30.8.1938.

¹⁷⁵⁶ *Политика* од 22.9.1938.

¹⁷⁵⁷ *Време* од 21.9.1940.

Прилог 230-1 Плав, једна нова улица (*Политика* од 7.6.1931)

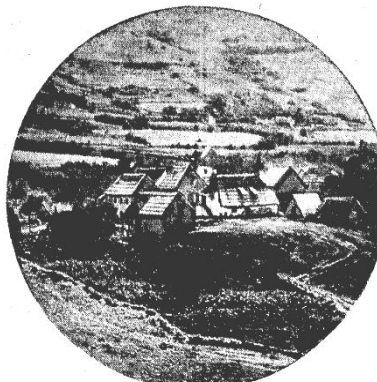
Прилог 230-2 Плав, изглед града (*Илустровани званични алманах - шематизам...*, Сарајево 1931)

Прилог 231 Гусиње, главна улица (*Правда* од 25.10.1934) Прилог 232 Рожаје (*Политика* од 27.10.1940)

Прилог 233 Мурино (*Политика* од 5.9.1937) Прилог 234 Шаховићи (*Политика* од 31.5.1938)

Прилог 235 Грахово (*Политика* од 22.9.1938.) Прилог 236 Боан (*Политика* од 30.8.1938)

САКРАЛНА АРХИТЕКТУРА

Правни положај конфесија у Краљевини Југославији регулисан је низом закона донесеним 1929-30. године (Закон о Српској православној цркви 9.11.1929, Закон о вјерској заједници Јевреја 14.12.1929, Закон о Исламској вјерској заједници 5.2.1930, Закон о евангелистичко-хришћанским црквама 16.4.1930.). Однос државе са римокатоличком црквом требало је уредити потписивањем споразума са Ватиканом као њеним сједиштем.¹⁷⁵⁸ Конкордат којим су римокатоличкој цркви у Краљевини Југославији дате значајне привилегије потписан је 1935. године. Како је Пројекат Закона о конкордату повучен из процедуре у Сенату 1937. године, слободе које је ова црква имала нису биле озакоњене.¹⁷⁵⁹

У вјерској структури Зетске бановине православно становништво чинило је око 52%, муслиманско око 34%, а католичко око 10% укупне популације.¹⁷⁶⁰ Овај резултат је за територију Црне Горе био знатно другачији, будући да је више од 3/4 њеног становништва било православне вјероисповијести, 17-18% исламске, а 6-7% католичке.¹⁷⁶¹

Положај и статус православне цркве у Краљевини Југославији регулисан је доношењем Закона 1929. и Устава 16.11.1931. године којим је Српска православна црква у административном погледу подијељена на 21 епархију. Црквена јурисдикција Црногорско-приморске митрополије одговарала је границама новоуспостављене Зетске бановине. Док је претходно обухватала само протопрезвитерат Цетињски, Подгорички и Граховски, новом подјелом добила је и епархије: Захумско-рашку (сједиште Никшић), Бококоторско-дубровачку (Котор), Пећку (Пећ), Рашко-призренску (Призрен), Захумско-херцеговачку (Мостар) и Жичку (сједиште Чачак). Митрополији су, сагласно новом законодавству, прикључени дјелови Бококоторске, Захумско-рашке и Захумско-

---

¹⁷⁵⁸ Љубодраг Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, други део..., 464-465.

¹⁷⁵⁹ Исто, 471, 480; Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 235-236.

¹⁷⁶⁰ Сенка Бабовић-Распоповић, Културна политика у Зетској бановини..., 84: Према резултатима пописа из 1931. године.

Ово дјело је извор даље наведених података о Црногорско-приморској митрополији, стр. 209-214.

¹⁷⁶¹ Šerbo Rastoder, Crna Gora u XX vijeku..., 359.

херцеговачке епархије, чиме је њена надлежност проширена на прилично запостављени терен у земљи, што је значило и додатно слабљење њеног материјалног положаја. Црквена управа је централизована кроз установу Светог Синода СПЦ. Синод је располагао и државним субвенцијама, руководећи се углавном принципом да њихов износ одговара броју становника одређене црквене области, чиме је положај Митрополије и на овај начин био погоршан.

И поред протеста истицаних у односу на шестојануарско законодавство, СПЦ је прихватила шестојануарски програм.¹⁷⁶²

Јединство Исламске заједнице у Краљевини Југославији установљено је Законом о исламској вјерској заједници (1930), према којем су сви муслимани били потчињени реис-ул-улеми чије је сједиште премјештено из Сарајева у Београд. Измјенама овог закона из 1936. године укинута су муфтијства, а центар врховног поглавара премјештен је у Сарајево, вјерски центар муслимана у Југославији.¹⁷⁶³

Римокатолички центри у Зетској бановини налазили су се у њеној приморској регији, као и на територији Малесије и Метохије која је са својих девет жупа припадала Скадарској фрањевачкој провинцији.¹⁷⁶⁴

ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Током четврте деценије XX вијека за потребе православне цркве у Црној Гори најчешће су грађене једнобродне једноставно обликоване црквене грађевине са звоником „на преслицу“, завршене полукружном олтарском апсидом. Умјесто звоником „на преслицу“ оваква концепција понекад је била употпуњена кулом-звоником грађеном изнад западног дијела цркве или непосредно испред западне фасаде, као и богатије обликованим фасадним површинама. Запажена је и пракса доградње нових кула-звоника испред старијих цркава. Они су са црквеном

---

¹⁷⁶² Закон о СПЦ дефинисао је да ће Црква бити једна и недјелјива, да ће сама управљати својим пословима и да ће јој држава пружати помоћ гдје затреба.

¹⁷⁶³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 50.

¹⁷⁶⁴ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 84, 272.

грађевинам могли бити повезани и аркадним тремом. Ријетке су куполне цркве које су подигнуте током овог раздобља.

Нови објекти православних цркава најчешће су реализовани у неороманичкој варијанти националног стила, у знаку градитељске традиције засноване на средњовјековном романичком обликовном моделу. Постоје и примјери архитектонског обликовања композиције извођењем елемената у духу српско-византијског стила, рашке или моравске школе српске средњовјековне архитектуре. На појединим објектима примјетна су и мијешања и прожимања ових различитих средњовјековних стилских традиција, којима су инспирисане обликовне, декоративне и просторне концепције. Репрезентативно остварење тог типа је црква св. Саве у Тивту у чијој се архитектонској композицији могу препознати узорни тражени у моравској, рашкој, српско-византијској и романичкој градитељској традицији.

У маниру заснованом на уважавању традиције у којој су оживљени облици романичке архитектуре подигнуте су и гробљанска капела Делибашаић у Никшићу и црквица-капела у Пашиној Води, које су ријетки примјери гробљанских капела из међуратног периода о којима су пронађени одређени подаци. За корпус здања меморијалне архитектуре (костурнице, капеле и спомен-обилежја погинулима), везују се два објекта чија је изградња планирана током четврте деценије, саборна црква и спомен костурница у Подгорици и спомен-црква на Мојковцу. Нереализован је и још један велики пројекат сакралне архитектуре овог доба, православна саборна црква са звонаром на Цетињу, за коју су били завршени припремни радови.

Замисао о подизању саборне цркве на Цетињу настала је још у XIX вијеку. Један од њених првих планова осмислио је 1870. године архитекта Драгутин Милутиновић¹⁷⁶⁵ који је пројектовао триконхосну куполну цркву петостраних конхи. Идеја је затим обновљена почетком XX вијека у вези са изградњом цркве при Руском посланству 1903. године, за коју је књаз Никола поклатио земљиште

---

¹⁷⁶⁵ Радослав Распоповић, О плановима за изградњу руске цркве на Цетињу, *Историјски записи* 1-2, Подгорица 2000, 193-208.

у градском парку иза зграде Посланства. Израда пројекта додијељена је професору Д. С. С. Померанцеву, архитекти руског Св. Синода. До промјене локације објекта дошло је 1904. године, када је као боље мјесто одређен положај на отвореном, наспрам зграде Посланства. Иако је ово земљиште било откупљено, а пројекат Померанцева за руску цркву на Цетињу припремљен 1904. године, до изградње ипак није дошло услед осцилација у црногорско-руским односима и све приснијих веза Црне Горе са Италијом и Аустријом. Новонастала ситуација је 1906. године резултирала одустајањем од изградње руске цркве у корист утрошка планираних средстава за подизање саборне цркве. Радови су почели за вријеме јубиларних свечаности на Цетињу 1910. године, постављањем камена темељца на новој локацији између Биљарде и Дома Краљевске владе, „на пијаци пред Владином домом“. Израдња саборне цркве почела је тек 1912, према пројекту Померанцева који се разликовао у односу на пројекат за руску цркву из 1904. године. Започете радове ускоро су прекинули Балкански ратови и Први свјетски рат.

Крајем треће и почетком четврте деценије XX вијека постојала је могућност изградње православне катедрале на раније одређеном мјесту на простору код Владиног дома који се тада звао Масариков трг, о чему свједочи споразум између Цетињског манастира и Општине потписан у вези са откупом манастирског земљишта потребног за регулацију и развој града.¹⁷⁶⁶ Овим споразумом Манастир је Општини уступио одређено земљиште за новчану накнаду, док је Општина „резервисала право манастиру Цетињском на плацу званом „Масариков трг“ освештаном мјесту за катедрални храм у потребном простору“.

Идеја о подизању саборне цркве на претходно одређеном мјесту недалеко од Владиног дома¹⁷⁶⁷ напуштена је зарад одлуке о изградњи велике катедрале на брду Табљи изнад Цетињског манастира. Поријекло ове замисли везано је за краља Александра који је, како је објављено јуна 1934, приликом последњег

---

¹⁷⁶⁶ Аноним, *Споразум између Цетињског манастира и Општине*, *Зетски гласник* од 30.3.1932: Споразум је претходно одобрен од надлежних црквених и општинских власти, а на крају и решењем министра финансија од 26.2.1932. године.

¹⁷⁶⁷ У то вријеме овај простор се звао Масариков трг, а Владин дом Краљевине Црне Горе „Дом слободе“.

боравка на Цетињу „дошао на идеју да се катедрала подигне на историјској Табљи“ како би доминирала својом висином и била видљива са свих страна вароши. Сама иницијатива о подизању саборне цркве на Цетињу која би била посвећена апостолима Петру и Павлу потекла је од митрополита Гаврила Дожића, чијим су залагањем обезбијеђена материјална средства и према чијој је замисли требало да буде изведена „у романско-византијском стилу са једним великим кубетом, као Високи Дечани и манастир Морача“. Планирано је да буде изграђена од тесаног камена, покривена бакром или оловом и да има мермерни иконостас. Постојала је и намјера да се касније поред саборног храма на Табљи подигне и Митрополија.¹⁷⁶⁸ Захтијевана синтеза романичког и византијског стила представљала је пожељан модел националног стила током међуратног периода,¹⁷⁶⁹ будући да је упућивала на спајање различитих културних традиција, источних и западних.

Припреме за градњу цетињске катедралне цркве спровођене су почев од 1929. године, када су продајом манастирског земљишта била обезбијеђена материјална средства. Конкурс за израду њених идејних скица који је расписала Митрополија Црногорско-приморска објављен је у „Службеним новинама“ 26.6.1934. и био је отворен за све архитекте држављане Краљевине Југославије и руске емигранте до 1.1.1935. године. Предвиђао је додјелу три награде и откуп још три скице.¹⁷⁷⁰ За чланове Оцјењивачког суда одређени су представници цркве, Министарства грађевина и техничких и просветних власти Зетске бановине: митрополит Црногорско-приморски Гаврило Дожић, Петар Поповић-архитекта и начелник Министарства у пензији, Драгутин Маслаћ-архитекта и инспектор Министарства грађевина, Петар Мартиновић-генерал у пензији и члан Патријаршијског савјета, Секула Кнежевић-Ћалдовић-начелник Техничког одјељења Банске управе, Душан Вуксан-директор Гимназије у пензији и Петар Вукотић-бански архитекта. Оцјењивачки суд за преглед и награду поднесених пројеката састао се 6.2.1935.

---

¹⁷⁶⁸ М. Кнежевић, *Идуће године на Цетињу ће се подићи велељепна православна катедрала-Разговор са митрополитом Црногорско-приморским г. др Гаврилом*, Правда од 26.6.1934; Аноним, *Идуће године на Цетињу ће се подићи велељепна православна катедрала-Разговор са митрополитом Црногорско-приморским г. др Гаврилом*, Зетски гласник од 30.6.1934.

¹⁷⁶⁹ Александар Кадијевић, *Један век тражења националног стила...*, 153.

¹⁷⁷⁰ Аноним, *Идуће године на Цетињу ће се подићи...*, Зетски гласник од 30.6.1934.

године и након прегледа 10 модела и 15 пројеката закључио да се скоро сви аутори нису придржавали програма и стога одлучио да се додијели једна награда и откупи шест најбољих радова. Пројекту под шифром „Два једнака црвена круга који се пресијецају“, који је највише одговорио захтјевима конкурса, додијелена је друга награда. Независно од тога да ли су задовољили услове конкурса, откупљено је и шест најбољих радова приложених под шифрама „Зета“, „Златни круг“, „Његош“, „Дечани“, „Крст у кругу“ и „Под Ђиновом“. Сви модели и пројекти требало је да буду изложени недељу дана у свечаној сали палате Банске управе, почев од 17.2.1935. године.¹⁷⁷¹

Најбоље оцијењени пројекат осмислили су архитекти Бранко и Петар Крстић (Прилог 237, 1-3).¹⁷⁷² Слабо видљиви цртежи овог пројекта цркве, звоника и икностаса сачувани су у ДАЦГ.¹⁷⁷³ Инспирисани рашком градитељском школом, аутори су у националном стилу пројектовали монументалну, пространу црквену грађевину складно степеноване форме, завршене куполом цилиндричног тамбура, у чијем је просторном склопу уз тробродност била изражена и форма крста. Анонимни сарадник листа „Време“ забиљежио је поводом изградње цркве 1937. године да је пројекат браће Крстић припремљен „у византијско-романском стилу, односно, у стилу Мораче и Студенице“.¹⁷⁷⁴ Оцјењивачки суд је прихватање пројекта Петра и Бранка Крстића условио измјенама којима је основу требало смањити, грађевину и бочне портале снизити, а кровове упростити, што је за последицу морало имати његове радикалне промјене.¹⁷⁷⁵

На конкурс ју учествовао и архитекта Миладин Прљевић. Његов пројекат окарактерисан је као монументализована варијанта националног ар декоа у којој је запажена ауторска интерпретација мотива националног стила (Прилог 238, 1-

---

¹⁷⁷¹ Аноним, *Подизање катедралног храма на Цетињу*, *Зетски гласник* од 16.2.1935; *Политика* од 20.2.1935.

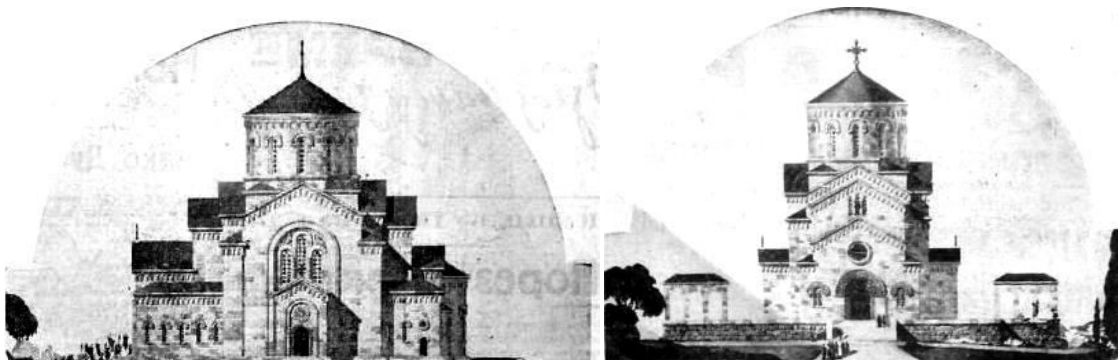
¹⁷⁷² Марина Ђурђевић, *Архитекти Петар и Бранко Крстић*, Београд 1996, 51.

¹⁷⁷³ *План Саборне цркве на Цетињу*, арх. Бранко и Петар Крстић, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 30 - Срез цетињски и Ф 68: Због слабе видљивости цртежа не доносимо њихове репродукције.

¹⁷⁷⁴ *Време* од 25.4. и 15.10.1937.

¹⁷⁷⁵ Марина Ђурђевић, *Архитекти Петар и Бранко Крстић...*, 51: Наведено према писању „Правде“ од 24.2.1935. године.

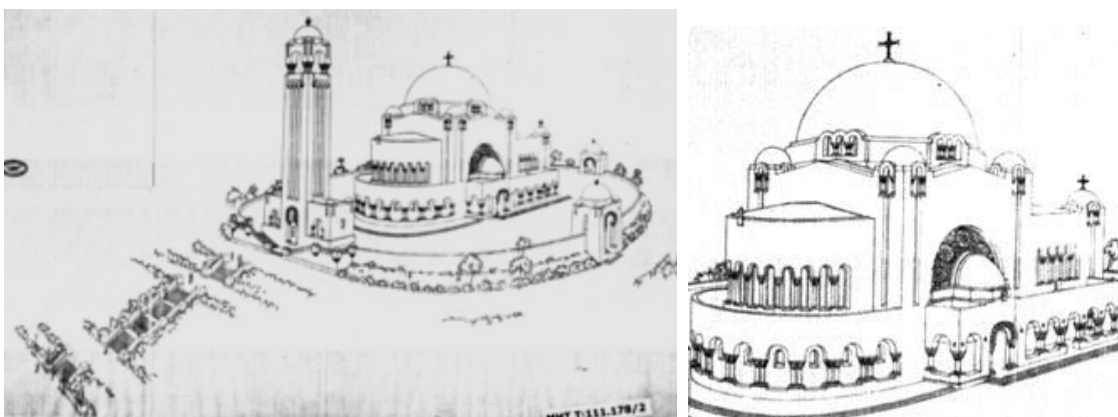
2).¹⁷⁷⁶ У новијој историографској литератури објављено је да је пројекат добијен на конкурс у радио приватни пројектантски биро из Сплита,¹⁷⁷⁷ што изискује провјеру у допунским истраживањима, којима се препоручује и евидентирање осталих учесника конкурса и анализа приложених пројектних решења.

Прилог 237, 1-2 Саборна црква на Цетињу, Пројекат, браћа Крстић (*Време* од 25.4.1937)(*Време* од 15.10.1937)

Прилог 237-3 Идејна скица нове цркве на Табљи (*Време* од 15.10.1937)

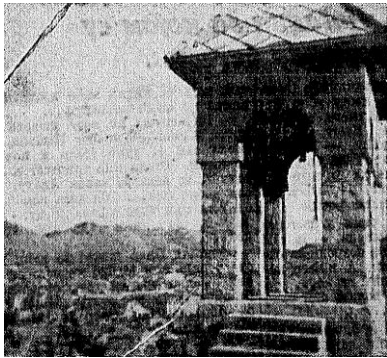

Прилог 238, 1-2 Пројекат за катедралу на Цетињу, арх. Миладин Прљевећ
(Милан Просен, Ар деко у српској архитектури, докторска дисертација)

¹⁷⁷⁶ Милан Просен, Ар деко у српској архитектури..., 501-502.

¹⁷⁷⁷ Goran Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 200.

Прилог 239-1 Нови звоник на мјесту некадашње Табље (*Политика* од 19.4.1938)

Прилог 239-2 Прилазни пут за катедралу на Цетињу са зградом Црквеног суда, изглед 2016. (Слађана Жуњић)

Према најави митропита Дожића из 1934. године, монументална православна катедрала на Цетињу требало је да буде највећи храм у Црној Гори. Припремни радови за њену градњу, извођени на уређењу земљишта, почели су половином 1934. године рушењем кућа у подножју Табље.¹⁷⁷⁸ Потом је августа 1935. уследило и рушење Табље и разматрање њене рестаурације-преношења на оближњи брежуљак.¹⁷⁷⁹ У близини срушене Табље, која је била подигнута 1833. године као фортификациона камена структура кружне основе,¹⁷⁸⁰ саграђен је привремени звоник у сврху смјештаја њеног великог звона до подизања катедрале (Прилог 239-1).¹⁷⁸¹ Једноставно обликован у духу градитељске традиције која своје изворе има у приморској романичкој архитектури, новосаграђени приземни објекат звоника перфориран је лучним отворима и завршен четвороводним кровом. Сачувао се до данас у обновљеној форми.

Радови на путу за нови православни храм били су завршени средином 1936, док је изравнавање Табље настављено и довршавано је крајем године (Прилог 239-2).¹⁷⁸² Почетком 1937. добијени су готови планови за катедралу,¹⁷⁸³ чија је градња

---

¹⁷⁷⁸ *Зетски гласник* од 7.7. и 22.8.1934.

¹⁷⁷⁹ *Слободна мисао* од 11.8.1935: „...Указала се потреба преношења познате Табље са великим звоном која ће се пренијети на други брежуљак у непосредној близини...“; *Политика* од 26.8.1935.

¹⁷⁸⁰ Gogan Radović, *Arhitektura Cetinja...*, 48-49.

¹⁷⁸¹ *Политика* од 19.4.1938.

¹⁷⁸² *Зетски гласник* од 13.6. и 21.11.1936, *Политика* од 12.12.1936.

¹⁷⁸³ *Зетски гласник* од 13.3. и 29.5.1937: Из Београда их је донио архитекта Периша Вукотић.

најављена крајем текуће године тек за следећу грађевинску сезону.¹⁷⁸⁴ Прва офертална лицитација била је заказана за 16.5.1938, а затим их је расписивано још неколико (1938/39).¹⁷⁸⁵

Почетком 1939. године приступило се рушењу комплекса старих зграда између Музеја (Двор краља Николе), Биљарде и Бановинске штампарије, које је образложено потребом за добијањем већег простора и отварањем бољег погледа на нову катедралу.¹⁷⁸⁶ Према извјештају стручне комисије о процјени споредних зграда Државног музеја на Цетињу из 1938. године, прекопута главне зграде Музеја налазиле су се три грађевине старе 80-100 година, зграда у којој су била смјештена архивска документа, „Записи“ и стан музејског чиновника, затим помоћни објекат у њеном дворишту у којем су се налазили магацини и станови за послугу Музеја и зграда коју је користило музичко друштво „Његош“.¹⁷⁸⁷ Може се претпоставити да се ове активности односе на рушење старих зграда које је Божидар Милић навео у вези са уклањањем објеката у склопу припрема простора за подизање споменика краљу Александру 1939. године. Тада је порушен један број првих црногорских кућа и зграда старог Сената које су биле подигнуте прекопута Двора краља Николе.¹⁷⁸⁸

Коначан исход радова на цетињској катедрали који су остали на нивоу припремљеног терена, урађеног пројекта и расписиваних лицитација, најављен је у једном новинском тексту објављеном 1938. године, у којем је предложено одустајање од градње цркве и довршење започетих радова у виду „осматрачнице или споменика Његошу“, будући да би нова катедрала остала „у сјенци малог али значајног Цетињског манастира“.¹⁷⁸⁹ Текст је одражавао став противника

---

¹⁷⁸⁴ *Време* од 15.10.1937.

¹⁷⁸⁵ Прва офертална лицитација за градњу православне катедрале и звонаре на Цетињу заказана је за 16.5.1938, затим друга за 27.6.1938, трећа за 15.8.1938. и четврта за 2.2.1939. године-огласе је објављивао *Зетски гласник*.

¹⁷⁸⁶ *Зетски гласник* од 6.4.1939.

¹⁷⁸⁷ *Комисијски записник о извршеној процјени споредних зграда које припадају Државном музеју на Цетињу*, сачинили архитекти В. Заљевски, Љуб. Кнежевић и Лав Плахов, 18.8.1938, ДАЦГ, Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, Ф 51 - Разне скице и планови: Према извјештају, двије зграде могле су послужити за ограничену употребу, док је шупа била веома дотрајала.

¹⁷⁸⁸ Božidar Milić, *Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore...*, 197-198: Према тексту Р. Драгићевића из 1963. године.

¹⁷⁸⁹ П. Мит., *Цетињски послови, Слободна мисао* од 30.10.1938.

изградње саборне цркве на Табљи која би својом величином и позиционирањем у простору доминирала изнад старог Манастира-симбола.

Замисао о подизању православне катедрале у подгоричкој Новој вароши на мјесту предвиђеном за катедрални храм старим планом града актуелизована је 1930. године, залагањем за њено извођење дијелом из буџета општине, а дијелом из специјалног пореза грађана и добровољним прилозима.¹⁷⁹⁰ На овом мјесту се и почетком четврте деценије XX вијека налазио празан простор, између тадашњег Сточног трга и улица Београдске, Балшића и Новака Милошева. Предложеном изградњом саборне цркве и уређењем околног простора као парка, нова просторна микро-цјелина требало је да буде реализована у близини Општинског дома који је тада довршаван западно од ове локације, са друге стране главног трга. Такође је препоручено да се катедрална црква посвети домаћем светитељу, најприличније св. Петру Цетињском, као и да истовремено буде и црква-задушница херојима погинулим при опсади и освајању Скадра 1912. и 1913. године.

Питање изградње православне катедрале у Подгорици поново је разматрано почетком 1940, овог пута у вези са Финансијским законом за 1938/39. годину према којем је министар правде био овлашћен да на терет Фонда „Заслужних за отаџбину“, у износу од два милиона динара, подигне спомен-костурнице погинулим српским војницима на острву Крфу и црногорским и србијанским војницима при освајању Скадра 1912-1913. године.¹⁷⁹¹ Како је за спомен-костурницу на Виду утрошено око 600.000 динара, Градско поглаварство-Подгорица предложило је 1940. године да се друга спомен-костурница подигне у Подгорици, односно, да се умјесто костурнице сагради „спомен-црква у стилу Грачанице по плану инж. Момира Коруповића и у њеном сутерену направи костурница,“ чиме би истовремено била изграђена и саборна црква и извршила се одредба Финансијског закона. За мјесто градње понудило је парк на обали

---

¹⁷⁹⁰ Подгоричанин, *Подгоричка катедрала, Зета* од 17.8.1930: Претходно је истакнут још један предлог о градњи саборне цркве на мјесту које се раније звало Шипак, на којем се тада налазио мали општински парк на Немањиној обали. Од стране аутора овог текста оцијенен је као неоснован, будући да би се на тај начин уништио лијепо парк који је подизан деценијама.

¹⁷⁹¹ Аноним, *Да ли ће Подгорица добити сабор. цркву?*, *Зета* од 3.3.1940.

Рибнице и свој предлог упутило Министарству правде, патријарху, предсједнику владе и министру правде. Замисао о изградњи саборне цркве-спомен костурнице у Подгорици у српско-византијском стилу није реализована. Саборна црква посвећена Васкрсењу Христовом довршена је прије неколико година у другом дијелу града, поред мале цркве Христовог Вазнесења у Момишићима (Прилог 61-2).

Прилог 240 Црква св. Четрдесет мученика у Момишићима на Малом Брду, 2016. (Слађана Жуњић)

Прилог 241 Црква св. Јована-Бјелила, Цуце (www.panoramio.com/photo/131810173)

Судећи према вијести објављеној средином 1939. године у листу „Зета“, у Подгорици је крајем четврте деценије подигнута мала црква-капелица у Момишићима.¹⁷⁹² Вјероватно је ријеч о цркви св. Четрдесет мученика на Малом Брду, за коју је у литератури наведено да је била саграђена у XVI вијеку и потом спаљена од Турака 1874. године (Прилог 240).¹⁷⁹³ Њену обнову, која је почела 1938. године, прекинуо је Други свјетски рат. Завршена је тек 1995. године.

Мала једнобродна црквена грађевина са звоником „на преслицу“ на западној страни, која се завршава полукружном олтарском апсидом, изграђена је у неороманичком стилу. Рустичне, камене фасадне површине перфориране су пространим лучним прозорима, брижљиво обрађеног оквира и порталом усјеченим на западној фасади. Оквир портала такође је пажљиво обликован, док је

---

¹⁷⁹² *Зета* од 21.5.1939: Објављено је да је старија црква страдала у пожару прије триста година и да су нову капелицу саградили мјештани.

¹⁷⁹³ Василије Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 263.

горња архиволта изведена рустично, радијално постављеним каменом. Порталом и правоугаоном горњом нишом рашчлањен је централни сегмент прочеља који се завршава у виду краћег постамента једноставно обликованог звоника са једним лучним отвором за звоно.

Након одлуке црквених власти из 1934. године према којој је саборна црква Градачке парохије требало да се налази у Буроњима умјесто у Градцу, величину и начин изградње нове црквене грађевине одредили су мјештани и црквени одбор именован од њихове стране. Нова црква у Буроњима „требало је да буде израђена по најмодернијем плану, са пјевницама и др. (...); према постојећем плану и замисли била (би) један од најљепших религиозних споменика у сеоским мјестима наше Бановине“.¹⁷⁹⁴ Познато је да су радови на градњи буроњске цркве, чији је патрон остао непознат до краја истраживања, извођени током 1935. године.¹⁷⁹⁵

Црква св. Јована Крститеља у Заљутима у Цуцама (на Бјелилима) свечано је освећена 8.8.1937. године од стране митрополита Гаврила Дожића, у присуству бројних угледних званица. Обнова ове цркве која је изведена на темељима старијег храма, према предању средњовјековног, и која је у прошлости у дужем временском периоду служила као збориште Цуца због чега је често паљена и рушена, трајала је 1935-37. године.¹⁷⁹⁶ У неороманичком маниру изведена је као мања једнобродна грађевина са звоником „на преслицу“ на западној страни и полукружном олтарском апсидом. Њене спољашње фасадне површине обрађене су каменим квадерима са брижљивије обликованим каменим оквирима отвора (Прилог 241).

Током четврте деценије XX вијека на подручју Бијелог Поља саграђене су цркве св. Илије у Томашеву и Богородичина црква у Вранштици, у Заграду код Берана црква св. Тројице, а на подручју Андријевице и Плава цркве св. Тројице у Зорићима и св. Василија Острошког у Мартинићима.

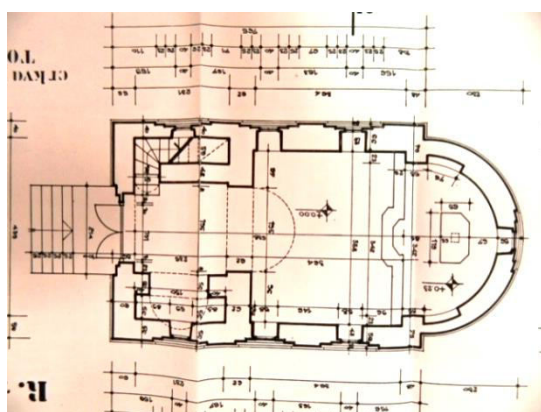
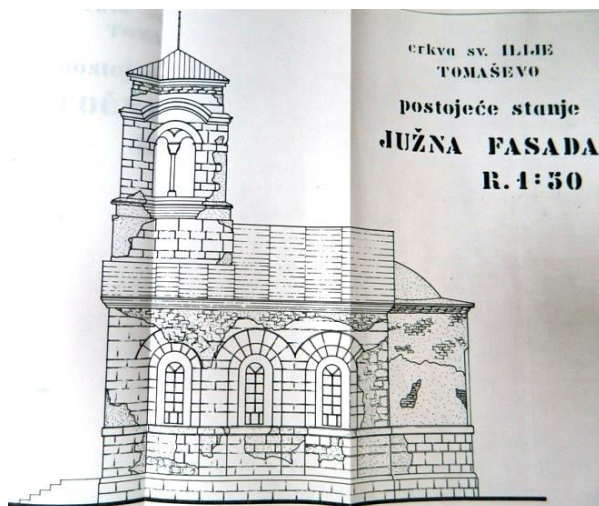
---

¹⁷⁹⁴ Слободна мисао од 25.2.1934.

¹⁷⁹⁵ Слободна мисао од 25.8.1935.

¹⁷⁹⁶ Зетски гласник од 24.7. и 14.8.1937, Слободна мисао од 25.7.1937, Време од 9.8.1937;

Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 357: Црква је обновљена 2001. године.

Прилог 242, 1-3 Црква св. Илије у Томашеву, Пројекат санације, 1991, изгледи западне и јужне фасадe, цртеж основе (Управа за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње) Прилог 242-4 Постојећи изглед (www.facebook.com/pg/SretimirDamjanovicphotostab=album&album_id=721138271307568)

Црква св. Илије у Шаховићима код Бијелог Поља саграђена је у академизованом националном стилу 1931-33. године (Прилог 242, 1-4). Одбор који је у ову сврху основан 1930. године носио је назив „Одбор за подизање саборне цркве у варошици Шаховићи“. Црквена грађевина, укупне вриједности изведених радова од око 140.000 динара, подигнута је добровољним прилозима становника општине Шаховићи и осталих прилагача, укључујући и дар краља Александра у износу од 12.000 динара. Извођачки радови додијељени су предузимачу Ђорђију Бетовићу, који их је реализовао под надзором Техничког одјелка из Берана и специјалног одбора сачињеног од угледних мјештана. Дана 2.9.1934. године, свечани чин

освећења новог храма обавио је митрополит Гаврило.¹⁷⁹⁷ Подигнута је једнобродна црквена грађевина са кулом-звоником над западним дијелом, засведена полуобличастим сводом и завршена пространом полукружном олтарском апсидом. Грађена је од ломљеног и полуобрађеног камена слаганог у неправилне хоризонталне редове. Спољашње фасадне површине прекривене су затим малтером у којем су изведене удубљене линије имитирајући слог камена.¹⁷⁹⁸ На главној западној фасади средишње је позициониран портал завршен лунетом, до којег води степенишни прилаз. Заједно са розетом изнад њега пројектован је унутар лучног оквира-нише, посебно наглашеног пластично обрађеном архиволтом. На нивоу средине портала, дуж цијелог корпуса храма, изведен је кордонски вијенац од којег на осталим фасадама полазе полукружно завршени прозори двочланог, лучног оквира наглашеног архиволтом. На завршници прочеља, прекидајући профилисани кровни вијенац, у благо степенованој форми уздиже се кула-звоник сачињена од постамента, горњег бифорама перфорираног дијела са лучним забатима и завршног сегмента са малом кровном пирамидом крунисаном крстом. Подигнута је над централним травејем западног дијела цркве, у чијем се сјеверном сегменту налази степениште.

Једноставна просторна концепција црквене грађевине заснована на традицији изградње малих, једнобродних засведених цркава допуњена је кулом-звоником инспирисаном моравском градитељском школом. У спољашњем обликовању примијењени су елементи конципирани у духу синтезе византијске и романичке архитектуре-лучна ниша прочеља наглашена архиволтом, прозори двочланог, степенастог лучног оквира са горњом архиволтом, као и подражавање зидања каменом у спољној обради фасада и завршна пирамидална форма звоника.

---

¹⁷⁹⁷ *Слободна мисао* од 27.7. и 3.8.1930; *Епоха* од 9.8.1930: Посебно интересантним чини се оглас за уступање радова који је Црквени одбор упутио предузимачима, у којем је тражена гаранција за њихово квалитетно извођење; *Политика* од 16.5.1933, 30.8. и 5.9.1934; *Зетски гласник* од 17.5.1933. и 5.9.1934.

¹⁷⁹⁸ *Главни пројекат санације цркве св. Илије у Томашеву*, децембар 1991, Управа за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње: Опис и цртежи постојећег стања.

Године 1934-35. недалеко од Шаховића подигнута је Богородичина црква у Вранштици, у непосредној близини Павиног Поља.¹⁷⁹⁹ У новинском тексту који је публикован 1931. године поводом обнове старе цркве у Вранштици („Врањештици“) наведено је да је започета иницијативом становника општина Шаховићи и Павино Поље средином 1922. године, до када је било скупљено 120.000 динара добровољних прилога. У истом тексту, којим је 1931. године упућен јавни позив за наставак прикупљања средстава, објављено је и више података о старијој у потпуности порушеној цркви.¹⁸⁰⁰

Одбор за обнову цркве у Вранштици наставио је радове на изградњи нове цркве априла 1934, када је веома брзо био подигнут њен већи дио. Црквена грађевина у Вранштици у потпуности је довршена до средине 1935. године.¹⁸⁰¹ Крајем исте године у „Зетском гласнику“ је писано да је ова нова црква посвећена Вавдењу подигнута на остацима старог манастира, који је по предању саграђен у вријеме Немањића и затим порушен од Турака у XVIII вијеку. Тада је њено освећење најављено за прољеће 1936. године.¹⁸⁰² У истом периоду је у „Слободној мисли“ објављена вијест поводом подизања цркве у селу Муслиће у Шаховићима (*Муслићи*), на мјесту старог манастира Вранштице,¹⁸⁰³ којом је могуће прецизније

---

¹⁷⁹⁹ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 96: Посвећена је Успењу Богородице. Около цркве је лијепо уређено сеоско гробље. У селу је постојала и старија црква, али се није налазила на овом мјесту.

¹⁸⁰⁰ J.M.M. - Извјештај „З.Г.“, *Обнова цркве „Врањештице“*, *Зетски гласник* од 13.6.1931: Стара црква је порушена до темеља у периоду XV-XVII вијека од стране Турака, а њено градиво је употребљено за изградњу четвороспратне куће-куле Муслића. М. Дрљевић, нови власник некадашње куле Муслића, донирао је цијели камени материјал за обнову овог храма. Приликом рушења зидова куће нађено је неколико великих комада камена, од којих је на једном фрагменту била и представа људске главе око које је урезан полукруг. На источној страни оближњег гробља био је очуван камен подијелен на три једнака дијела са три људске допојасне представе са вијенцем око глава. Овај камен се, према предању, налазио у олтару разрушеног храма, гдје је на њему била смјештена часна трпеза.

¹⁸⁰¹ *Слободна мисао* од 13.5.1934, *Политика* од 27.6.1935.

¹⁸⁰² М., *Обнова цркве разрушеног манастира Вранштице у Санџаку*, *Зетски гласник* од 7.12.1935: Описана је и локација црквеног објекта који је изграђен на четвртом километру од Шаховића, идући државним путем према Пљевљима, са десне стране ријеке Вранштице на једном узвишењу. Наведено је да је цркву изградио народ општине Шаховићи уз потпору приложника, међу којима су се богатим прилозима истакли митрополит Дожић (1.000 динара), краљ Петар II (10.000 динара), као и други добротвори.

¹⁸⁰³ *Слободна мисао* од 9.9.1934, *Слободна мисао* од 22.12.1935: Наведено је да се црква подиже на брду Муслића гдје се налазио стари српски манастир.

одредити локацију новоподигнуте црквене грађевине у овом крају током тридесетих година.

С обзиром на постојање различитих података, спровођење додатних истраживања, првенствено археолошких и архивских, намеће се као неопходан услов за извођење прецизних закључака о старом манастиру Вранштици, његовој локацији и остацима, старијој црквеној грађевини у селу Вранштици и новоподигнутом храму у међуратном периоду.

Тридесетих година XX вијека саграђена је црква св. Тројице у Заграду код Берана, трудом прота Божовића (1934).¹⁸⁰⁴

Прилог 243 Црква св. Тројице у селу Зорићи (www.velika.me/index.php?page_id=539&lang=srpski)

Прилог 244-1 Црква св. Василија Острошког у Мартиновићима

(www.velika.me/index.php?page_id=605&lang=srpski)

Прилог 244, 2-3 Православна црква у Мартиновићима, постављање крова, покривена грађевина

(*Правда* од 1.8.1933) (*Време* од 6.10.1934)

---

¹⁸⁰⁴ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 85: Обновљена је 1992. године.

Током међуратног раздобља изграђена је и црква св. Тројице у селу Зорићи које се данас налази на подручју општине Андријевица (Прилог 243).¹⁸⁰⁵ На основу једне савремене новинске вијести зна се да је мали храм св. Тројице у селу Грачаници-Зорићу у Полимској општини освећен 9.6.1938. године.¹⁸⁰⁶ За вријеме Другог свјетског рата био је спаљен, а затим је обновљен до 1991. године.¹⁸⁰⁷ Црква у Зорићима једноставно је обликована једнобродна грађевина малих димензија, са мањим звоником са једним отвором за звоно подигнутим на прочељу. Њене спољашње фасадне површине, омалтерисане и бијело обојене, рашчлањене су једноставним улазним вратима на главној фасади и усјецима ниша дуж бочних фасада .

Црква св. Василија Острошког у Мартиновићима у близини Гусиња подигнута је 1928-36. године, залагањем и средствима гусињског пароха Ђорђија Шекуларца и уз помоћ приложника (Прилог 244, 1-3). Освећена је 16.10.1938. године.¹⁸⁰⁸ О свечаности уприличеној поводом освећења више је писано у листу „Пастир“,¹⁸⁰⁹ у којем је указано на значај њене изградње у овом пограничном крају, будући да је посвећена светитељу поштованом од стране припадника различитих конфесија. Посебно је истакнуто заједничко учешће православних, муслимана и католика у њеној реализацији и прослави освећења као примјер суживота. Новосаграђена мала једнобродна црквена грађевина са звоником „на преслицу“ била је крајње једноставно архитектонски обликована. Грубљом обрадом спољашњих фасадних површина изведених неједнаким каменом наглашен је њен рустучни изглед.

Неколико година касније, на почетку Другог свјетског рата, црква у Мартиновићима је срушена од стране Албанаца, тада позиционираних на

---

¹⁸⁰⁵ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 41.

¹⁸⁰⁶ *Слободна мисао* од 10.7.1938.

¹⁸⁰⁷ Аноним, Српска православна парохија Горњеполимска и Гусињска. Зорићи, www.velika.me/index.php?page_id=539&lang=srpski: Обнова старије цркве св. Тројице у селу Зорићи почела је 1932. године.

¹⁸⁰⁸ *Правда* од 1.8.1933. и 1.11.1934, *Време* од 6.10.1934, *Слободна мисао* од 26.4.1936. и 23.10.1938; Вијест о освећењу цркве пренио је и *Зетски гласник* крајем новембра 1938, као и *Политика* 24.1.1939.

¹⁸⁰⁹ *Пастир*, св. 2, октобар - децембар 1938, 71-79.

супротстављеној страни,¹⁸¹⁰ што је указивало на суштински другачији карактер реалних прилика. Темељи порушене цркве откривени су 2013. године.¹⁸¹¹

Судећи према вијестима објављеним у оновременим листовима, на овом подручју су октобра 1938. године подизани темељи нове православне цркве „у непосредној близини Плава, на једном видном мјесту“,¹⁸¹² док су претходно, током љета исте године били „освећени темељи нове цркве у Плаву.“¹⁸¹³ С обзиром на исход истраживања током којег није пронађено више података о овим радовима, додатно будуће проучавање резултираће сазнањима о њиховом домету и архитектонској концепцији црквене грађевине.

Изградња објеката меморијалне архитектуре значајно је обиљежила међуратну архитектуру националног стила. За овај корпус дјела везује се планирана изградња саборне цркве у Подгорици-спомен костурнице погинулим војницима при освајању Скадра, као и спомен-цркве на Мојковцу.¹⁸¹⁴

Спомен-капела на Мојковцу требало је да буде подигнута 1939. године у знак сјећања на јунаштво палих хероја у Мојковачкој бици. Било је предвиђено да њихова имена буду уписана на спомен-плочи.¹⁸¹⁵ Одређене податке о припреми документације за њено извођење доноси дјеловодник архитекте Петра Вукотића за 1939. годину.¹⁸¹⁶ Из овог извора се сазнаје да је средином године Министарство грађевина Техничком одјељењу Банске управе доставило акт о грађењу спомен-цркве на Мојковцу у вези са измјеном цијена и одобрењем предрачуна (31.5.1939.), а потом предмет вратило са примједбама (21.6.1939.). Акт о поступању у смислу примједби упућен је затим Техничком одјељку-Беране, са

---

¹⁸¹⁰ Аноним, Српска православна парохија Горњеполимска и Гусињска. Мартиновићи, http://www.velika.me/index.php?page_id=605&lang=srpski: Димензије основе цркве биле су 7,5 x 6,2 м.

¹⁸¹¹ Исто.

¹⁸¹² *Пастир*, св. 2, октобар-децембар 1938, 77: За њено подизање посебно се заузима парох плавски г. Дедић.

¹⁸¹³ *Зетски гласник* од 6.8.1938.

¹⁸¹⁴ Ови објекти нису реализовани. Техничка документација о планираним радовима није пронађена током истраживања.

¹⁸¹⁵ *Политика* од 14.1.1939.

¹⁸¹⁶ *Дјеловодни протокол архитекте Петра Вукотића за 1939. годину*, ДАЦГ-Фонд Краљевске Банске управе Зетске бановине-Техничко одјељење, несређена грађа.

назнаком да је потребно урадити предрачун са новим цијенама и потом га вратити Техничком одјељењу Банске управе.

Током међуратног раздобља у оквиру националног стила посебно се развила изградња гробљанских капела.¹⁸¹⁷ У његовој неороманичкој варијанти на простору Црне Горе су крајем четврте деценије подигнуте капела Делибашић у Никшићу и црквица-капела у Пашиној Води код Жабљака.

Новосаграђена црквица на гробљу у селу Пашина Вода под Дурмитором, чији је патрон остао непознат до краја истраживања, свечано је освећена 21.9.1937. године (Прилог 245, 1-4). Из вијести објављене тим поводом сазнаје се да је спомен-капела подигнута као задужбина Раша Карацића на мјесту побједе над бројно надмоћном турском војском која је извојевана прије 60 година.¹⁸¹⁸ Натпис урезан на мермерној плочи, постављеној изнад улаза на главној фасади, биљежи да је капелу подигао Радуде-Рашо Карацић јула 1936. године намијенивши је себи и свом оцу, као и да је грађевину сазидао М. Лекић.¹⁸¹⁹

Црквица-капела је изведена у неороманичком маниру. Мала кубична грађевина са наглашеним каменим соклом покривена је стрмим двосливним кровом и равно завршена на задњој страни, без олтарске апсиде. Над њеним прочељем подигнут је звоник „на преслицу“ са једним лучним отвором за звоно и каменим крстом. Спољашње фасадне површине обликоване су неједнаким каменом и перфориране асиметрично постављеним улазним вратима на главној фасади и по једним мањим правоугаоним прозорским отвором величине каменог квадера на осталим фасадама.

Капела породице Делибашић на градском гробљу у Никшићу, спомен-гробница коју су својим родитељима, брату, сестри и синовцу подигли браћа Новица и Мирко Делибашић, трговци у Суботици, освећена је 28.11.1940. године (Прилог 246). Радове је извео мајстор Илија Батаковић из Никшића.¹⁸²⁰ У савременој новинској вијести описана је као један од најљепших споменика на старом

---

¹⁸¹⁷ Александар Кадиевић, Један век тражења националног стила..., 129.

¹⁸¹⁸ *Слободна мисао* од 19.9. и 24.10.1937.

¹⁸¹⁹ Текст натписа гласи: „ Ову капелу подиже себе за живота и своме оцу † Мију Радуде-Рашо-М. Карацић рођен 1855 г. у Ковчици умро 1941 г. Саграђена 19. VII 1936 г. Зидо М. Лекић.“

¹⁸²⁰ *Слободна мисао* од 5.1.1941.

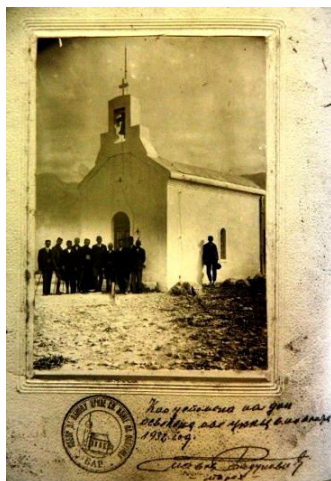
никшићком гробљу. Подигнута је као једноставно обликована, камена кубична структура која је завршена ниским кровом са каменим крстом на врху. Кореспондирајући са архитектуром оближње гробљанске цркве св. Петра и Павла, прочеље капеле обликовано је прецизно обрађеним каменим квадерима и перфорирано пространим лучним улазом, једноставно изведеног оквира и архиволте сложене од радијално постављених, рустично обрађених камених клинова, са посебно наглашеним заглавним каменом.

Прилог 245, 1-4 Црквица-капела на гробљу у Пашиној Води код Жабљака, изглед гробљанског комплекса, горњи дио прочеља капеле са плочом са натписом, изгледи капеле, мај 2017. (Слађана Жуњић)

Прилог 246 Гробљанска капела Делибашећ на градском гробљу у Никшићу (Слободна мисао од 5.1.1941)

Прилог 247, 1-2 Црква св. Илије на Волујици, изглед 1932. и изглед прије обнове
(Pristan. Grad kojeg nema, Bar 2006) (www.spc-bar.me/?page_id=228)

Прилог 248, 1-2 Црква св. арханђела Михаила на Гвозден Бријегу, изгледи (www.spc-bar.me/?page_id=214)

Прилог 249, 1-2 Црква св. Јована Владимира у Доброј Води, изгледи (www.spc-bar.me/?page_id=220)

Током четврте деценије на подручју Бара саграђене су цркве св. Илије на Волујици, св. арханђела Михаила на Гвозден Бријегу и св. Јована Владимира у Добрим Водама.

Црква св. Илије на Волујици подигнута је на темељима старе разрушене цркве, у спомен на жртве и хероје страдале за ослобођење Бара и излаз Црне Горе на Јадранско море. Завршена је и свечано освећена 6.11.1932, након десетогодишње изградње (Прилог 247, 1-2).¹⁸²¹ Конципирана је као једноставно обликована једнобродна грађевина малих димензија, завршена полукружном олтарском апсидом. На западној фасади има звоник изведен у форми једног правоугаоног отвора за звоно и краћих бочних контрафора. Омалтерисане и бијело обојене фасадне површине перфориране су лучним отворима једноставног оквира и посебно истакнуте профилисаним поткровним вијенцем и чврстом сведеном формом малог звоника завршеног крстом, који обликовном поступку заснованом на уважавању романичке градитељске традиције даје и одређено модерно обиљежје. Црква св. Илије обновљена је 2014. године.¹⁸²²

Дана 20. септембра 1936. године освећене су двије нове црквене грађевине на подручју Бара, црква св. Михаила која је саграђена на гробљу на Гвозден Бријегу и црква у Добрим Водама, подигнута на рушевинама старог храма св. Јована Владимира.¹⁸²³

Црква св. Михаила на Гвозден Бријегу концепцијом простора одговара шире распрострањеном типу једнобродне засведене црквене грађевине завршене полукружном олтарском апсидом (Прилог 248, 1-2). У обликовању објекта малих димензија, на чијем је прочељу подигнут звоник „на преслицу“, уочљиво је угледање на романичку градитељску традицију. Спољне фасаде, омалтерисане и бијело обојене, рашчлањене су отворима једноставног оквира и декоративним апликацијама мотива крста и розете на улазној страни.

Црква св. Јована Владимира у Добрим Водама подигнута је 1933. године залагањем Велише Вучинића, свештеника у пензији, који је од 1926. године

---

¹⁸²¹ *Зетски гласник* од 8.10.1932: Изграђена је „благодарећи акцији овдашњег становништва, а понаособ члановима агилног Одбора за градњу цркве;“ *Зетски гласник* од 12.11.1932.

¹⁸²² Биљана Бољановић, Обновљена црква Светог Илије на брду Волујици код Бара, 23.5.2014, <http://mitropolija.com/2014/05/23/obnovljena-crkva-svetog-ilije-na-brdu-volujici-kod-bara/>.

¹⁸²³ *Пастир*, св. 5, септембар-октобар 1936.

Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 55: Црква на Гвозден Бријегу подигнута је 1938. године. За њену изградњу коришћен је армирани бетон.

Црква св. Јована Владимира у Доброј Води обновљена је 2001. године.

активно радио на прикупљању потребних средстава (Прилог 249, 1-2).¹⁸²⁴ Нешто раније био је организован и посебан Одбор за изградњу нове цркве на рушевинама старог храма св. Јована на гробљу у Добрим Водама, у сврху прикупљања добровољних прилога.¹⁸²⁵ Новосаграђена једнобродна црквена грађевина малих димензија, завршена полукружном олтарском апсидом, има улазни дио конципиран у форми отвореног аркадног предворја са кулом-звоником на прочељу. У решењу главног корпуса храма примјетно је уважавање приморске романичке градитељске традиције, док се у обликовању отвореног улазног дијела запажа и угледање на српско-византијску црквену архитектуру. Приземље и горњи спрат звоника, рустично обрађених спољних фасадних површина, перфорирани су пространим лучним отворима, чији су оквири посебно наглашени каменим квадерима који прате облик лука. Мотив лучног отвора примијењен је и у решењу предворја и прозора наоса, омалтерисаних и бијело обојених фасадних површина које контрастирају рустичној каменој обради фасада куле-звоника.

Почетком 1931. године цркву св. Ђорђа у селу Крушевице код Вирпазара, чије је „темеље у давној прошлости поставио војвода Вуко Дабов,“ довршили су његови потомци Дабовићи.¹⁸²⁶

Током прве половине четврте деценије на подручју Улциња подигнуте су цркве св. Василија Острошког у Зогању-Бриској Гори и св. Илије (?) у Крутама, док је уз цркву св. Николе у подграђу Старог града дограђена кула-звоник.

Црква св. Василија Острошког у Зогању код Улциња саграђена је почетком тридесетих година (1932).¹⁸²⁷ Вијест објављена у „Слободној мисли“ јула 1933. године у којој је забиљежено да су „цркву св. Василија у Бривској Гори саградили њени малобројни насељеници потпором грађана“ прецизније одређује локацију новоподигнутог црквеног објекта у Зогању и везује је за Бриску Гору.¹⁸²⁸ Једноставно обликована једнобродна црквена грађевина малих димензија, која

---

¹⁸²⁴ *Слободна мисао* од 14.5.1933: По једно црквено звоно даровали су краљ и патријарх.

¹⁸²⁵ *Црна Гора* од 20.12.1924.

¹⁸²⁶ *Слободна мисао* од 11.1.1931.

¹⁸²⁷ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 309: Обновљена је 1990. године.

¹⁸²⁸ *Аг., Прилике у Улцињу, Слободна мисао* од 2.7.1933.

има полукружну олтарску апсиду и звоник „на преслицу“ на западној фасади, изграђена је у духу приморске романичке градитељске традиције (Прилог 250, 1-2). Њене бијело обојене фасадне површине рашчлањене су лучно завршеним прозорским отворима и порталом једноставног каменог оквира, као и декоративном розетом у горњем квадратном пољу pročеља.

Прилог 250, 1-2 Црква св. Василија Острошког у Бриској Гори, изгледи, 2017. (Слађана Жуњић)

Прилог 251, 1-2 Црква св. Николе у Улцињу, изглед звоника, 2009. (Слађана Жуњић); изглед јужне фасаде (www.i1.trekearth.com/photos37789serbian_ortodox_church.jpg)

Изградња звонаре испред цркве св. Николе у Улцињу, извођена према плану инжењера Рајковића и Грисогона, била је завршена до септембра 1933. године (Прилог 251, 1-2). Радови у вриједности од 70.000 динара реализовани су добровољним прилозима грађанства Улциња.¹⁸²⁹

¹⁸²⁹ *Зетски гласник* од 16.9.1933, *Зетски гласник* од 9.12.1933: Краљ Александар је приложио 10.000 динара за подизање звона; Оглас лицитације заказане за 12.2.1933. године објављен је у *Зетском гласнику*; *Педесет година на Престолу Црне Горе 1860-1910*, Цетиње 1910, 108.

Црква св. Николе, подужна куполна грађевина завршена полукружном олтарском апсидом којој петостране бочне конхе дају форму куполног триконхоса, саграђена је крајем XIX вијека у подграђу Старог града, у спомен на страдале јунаке приликом освајања Улциња (1890). Уз цркву дограђена двоетажна кула-звоник, висине 20 метара, обликована је у неороманичком маниру. Са старијим црквеним здањем повезана је елегантним, трочланим аркадним тремом завршеним једноставном балустрадом. Њене фасадне површине рашчлањене су раздјелним вијенцима и једноставним лучно завршеним отворима-пролазима на приземљу (зазиданим), дводјелним прозорима на првом, тродјелним на другом спрату, као и декоративном розетом на прочељној страни прве етажне. Завршена је ниским пирамидалним кровом. Облицима отвора и обрадом фасадних површина кула-звоник кореспондира са старијим корпусом здања, док висоном и масивношћу волумена доминира над њим.

Познато је да је током осамдесетих година XX вијека подигнута нова капела св. Илије на мјесту старе цркве у Крутама код Улциња из 1933. године,¹⁸³⁰ о којој до краја истраживања није пронађено више података.

Током четврте деценије на простору Боке Которске саграђена је кула-звоник уз цркву св. Недеље у Јошици код Херцег Новог. Извођени су и радови на подизању цркве св. Саве у Тивту.

Одбор за изградњу српско-православног храма у Тивту основан је почетком 1931. године.¹⁸³¹ Након што је добио значајне прилоге током 1933-34, између осталог и земљиште које су поклонили браћа Вучковићи из Котора, почетак изградње цркве најавио је за 1934. годину.¹⁸³² Но, ускоро је дошло до проблема у вези са избором одговарајућег мјеста и нацртом храма, што је резултирало одлагањем почетка радова до 1940. године. Наиме, Црквени одбор је неколико пута тражио одговарајуће земљиште за изградњу храма од команде Морнарице, односно

---

¹⁸³⁰ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 310.

¹⁸³¹ Васко Костић, Храм светог Саве у Тивту..., 28.

¹⁸³² *Зетски гласник* од 25.11.1933: Међу приложницима посебно је истакнут Васо Ђуковић који је из Денвера Одбору упутио прилог од 25.000 динара; *Зетски гласник* од 8.8.1934: Краљица Марија је даровала износ од 10.000 динара приликом боравка у Херцег Новом; *Политика* од 17.8.1934, *Правда* од 30.8.1934.

мјеста, с обзиром на доношење новог регулационог плана 1936. године. Затим се отворило и питање нацрта храма, пошто је усвојени план требало да буде копиран и потписан од овлашћеног архитекте. Будући да мајор Ђукић, бивши члан Одбора „који је овај план израдио“, иако замољен, то није обавио, капетан Лах је прихватио да доврши посао (1939). Почетком 1940. године одлучено је да се приступи планирању терена који су поклонили браћа Вучковић.¹⁸³³ Свечано полагање и освећење камена темељца цркве св. Саве у Тивту извршио је патријарх Гаврило са епископом Јоаникијем и свештенством 22.9.1940. године, уз присуство бројног народа, представника власти и војске.¹⁸³⁴ Претходно, јула мјесеца исте године епископ Будимљански Јоаникије Липовац упутио је свештенству Црногорско-приморске епархије окружницу (позив) за организовање сабирне акције за скупљање добровољних прилога у свакој парохији, уз достављање извјештаја о учињеном, будући да средства од 300.000 динара која је Црквени одбор до тада прикупио нису била довољна за изградњу цркве.¹⁸³⁵ Извођачке радове прекинуо је почетак Другог свјетског рата (Прилог 252-3). У послератном периоду, услед недостатка финансијских средстава, Црквени одбор је донио одлуку да се храм доврши према упрошћеном нацрту којим није била предвиђена изградња куполе и звоника. Овај нацрт који је као прилог цркви осмислио Мирко Ђукић, архитекта из Тивта, упућиван је општини на одобрење неколико пута током 1960-61. године. Након што су средства прикупљена, радови на довршењу цркве настављени су према плану из 1940. године.¹⁸³⁶ Завршени су 1967. године.¹⁸³⁷

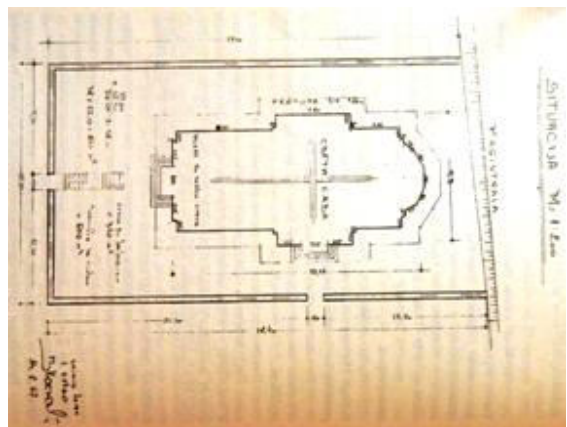
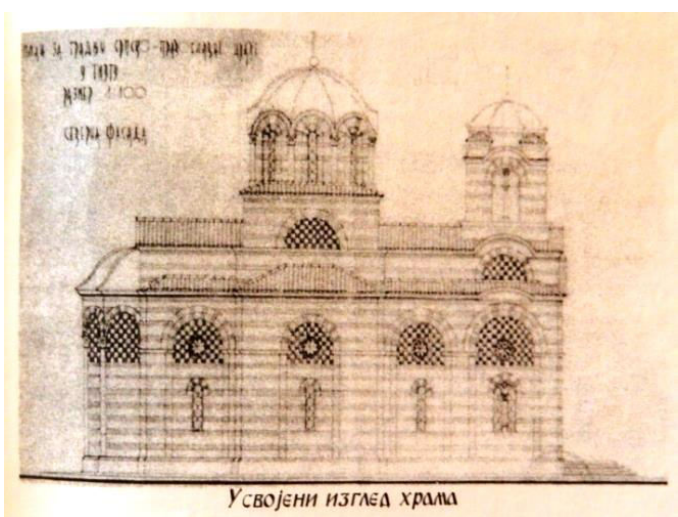
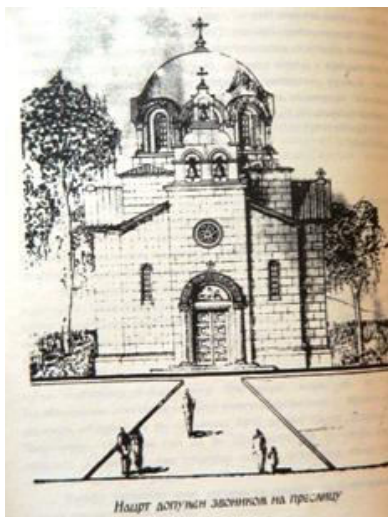
¹⁸³³ Васко Костић, Храм светог Саве у Тивту..., 113-117, 134-141.

¹⁸³⁴ *Политика* од 23.9.1940, *Време* од 23.9.1940, *Зетски гласник* од 28.9.1940, *Слободна мисао* од 29.9.1940.

¹⁸³⁵ *Глас Боке* од 6.7.1940, *Зетски гласник* од 20.7.1940, *Слободна мисао* од 21.7.1940: Радови су према предрачуноу износили око 500.000 динара.

¹⁸³⁶ Васко Костић, Храм светог Саве у Тивту..., 231-238, 276-278, 290.

¹⁸³⁷ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 297.

Прилог 252, 1-4 Црква св. Саве у Тивту, Нацрт допуњен звоником „на преслици“; усвојени нацрт, скица за градњу српске прав. цркве у Тивту; изглед цркве током Другог свјетског рата; основа цркве и ситуација, 1967. (Васко Костић, Храм светог Саве у Тивту, Београд 1997)

Прилог 252-5 Црква св. Саве у Тивту, постојећи изглед (<https://sr.wikipedia.org>)

Црква св. Саве у Тивту је подужна куполна грађевина са кулом-звоником подигнутом над западним дијелом, завршена петостраном олтарском апсидом, којој истурени краци поткуполног простора на сјеверној и јужној страни дају облик слободног крста (Прилог 252, 4-5). Изграђена је у националном стилу заснованом на мијешању и прожимању различитих традиција средњовјековне сакралне архитектуре српско-византијског, романичког, рашког и моравског стила. Српско-византијском архитектонском традицијом инспирисана кришкаста купола осмостраног тамбура почива на посебно истакнутом кубичном постољу, издижући се из двосливног крова, док мали једноводни кровови изведени над нижим угаоним дјеловима црквеном здању дају и одређени утисак тробродности на нивоу тзв. пете фасаде. Кула-звоник, конципирана по узору на моравску градитељску школу, састоји се од постоља, бифорама перфорираног главног корпуса са залученим забатима надвишеног мањим дијелом са равним, прекинутим вијенцем и од завршнице у облику плитке, слијепе, споља октагоналне куполе. Декоративно изведене полихромне фасаде обрађене су каменом у духу приморске романичке архитектуре на начин којим је истовремено подражавана византијска техника зидања смјењивањем редова камена и опеке. Фасадне површине су перфориране и обликоване у неоморавском стилу лучним нишама, архиволтама, лунетама са декорацијом у виду шаховских поља, вијенцима, лучним отворима и стилизованим розетама, као и полукружним забатима и живописним слогом градива. Утиску мјешавине стилова чије је елементе тешко раздвојити доприносе и реминисценције рашке градитељске школе уочљиве у наглашеном постољу куполе и поткуполним сегментима који у основи одговарају рашким пјевницама, као и у грађењу каменом и једноставним лучним облицима отвора који су такође и у духу приморског романичког градитељства. Асоцијација на форму слободног крста и тробродност на нивоу крова додатно упућују на романичке узор, који заједно са елементима изведеним у знаку византијске архитектонске традиције потврђују опредјељење аутора плана за модел националног стила заснован на прожимању источних и западних традиција.

У једној новинској вијести објављеној поводом освећења темеља наведено је да ће црква св. Саве у Тивту бити саграђена према пројекту који је „у старом

византијском стилу“ припремио инжењер Морнарице-капетан Војислав Марковић.¹⁸³⁸ У литератури је истакнут и податак да је цркву пројектовао архитекта Момир Коруновић „у српско-византијском стилу“.¹⁸³⁹ Ови наводи о различитим нацртима и њиховим ауторима, који упућују на закључак да је за цркву св. Саве у Тивту рађено више планова, изискују провјеру у додатном истраживању (Прилог 252, 1-2). Може се рећи да црква св. Саве у Тивту у стилском погледу наликује на већину парохјалних храмова Василија Андросова, руског архитекте-емигранта који је био пројектант у Министарству грађевина и најплоднији од стваралаца у домену црквене архитектуре.¹⁸⁴⁰ Пројекти Андросова у којима се запажа угледање на различите школе српске средњовјековне архитектуре, највише на моравске, али и рашке и косовско-метохијске споменике, као и на романичку и прероманичку градитељску традицију, показују разноврсност просторних и ликовних концепција црквених грађевина и прилагођавање захтјевима средине којој су оне биле намијењене.¹⁸⁴¹ У погледу концепције цркве св. Саве у Тивту на Андросовљев пројектантски приступ упућује инспирација различитим узорима чије је поријекло у градитељској традицији ширег подручја, њихово спајање и прожимање, као и примјена карактеристичних елемената попут неовизантијске кришкaste куполе, издужених и уских отвора, стилизоване неоморавске декорације.

---

¹⁸³⁸ *Зетски гласник* од 28.9.1940.

¹⁸³⁹ Dušanka Moškov-Maksim Zloковић, *Kulturno-istorijski spomenici na teritoriji tivatske opštine*, u: *Tivat (monografija)*, Tivat 1983, 177.

¹⁸⁴⁰ О Василију Андросову видјети: Александар Кадијевић, *Допринос руских неимара-емиграната српској архитектури између два светска рата*, у: *Руси без Русије, Српски Руси*, Београд 1994, 243-254; Снежана Тошева, *Капитална дела руских архитеката у Београду*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века I*, (зборник радова), Београд 1994, 305-306; Алексеј Арсењев, *Биографски именик руских емиграната*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века II*, (зборник радова), Београд 1994, 228; Александар Кадијевић, *Цркве архитекта Василија Андросова у Лесковцу и околини*, *Лесковачки зборник XXXV*, Лесковац 1995, 75 -79; Александар Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX-срединаXX века)*, Београд 1997, 116, 121, 124-125, 129, 135, 138, 153, 157, 159, 162-166, 184, 202, 207, 221, 223-224; *Лексикон неимара*, Београд 2008, 4; Снежана Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету у Београду 2012. године)*, 106, 137, 150-155, 178, 189, 196, 202-206, 209, 211, 213, 239, 248, 255-262, 288, 304, 313, 338-339.

¹⁸⁴¹ Александар Кадијевић, *Један век тражења националног стила...*, 162.

Током четврте деценије XX вијека планирана је и изградња православне цркве у Прчњу, о којој није пронађено више података осим неколико савремених новинских вијести, углавном везаних за прикупљање потребних средстава. На основу њих зна се да је Одбор за градњу православне цркве и гробишта у Прчњу, који је основан 1934. године, до маја 1937. успио скупити само мању суму новца и пронаћи терен,¹⁸⁴² такође и да је архитекта Милан Злоковић био вољан да бесплатно уради нацрт храма са трошковником, као и да су Руси настањени у Прчњу, предвођени генералом Т. Маргушином, дали значајан допринос обезбједивши материјална средства и заинтересованост јавности и угледних личности за подизање цркве.¹⁸⁴³

У каснијем периоду у Прчњу је саграђена православна црква посвећена св. Петру Цетињском као реплика Капеле на Ловћену. Њена изградња, која је почела 1972. након уклањања ловћенске Капеле, била је завршена 1982. године.¹⁸⁴⁴

Средином четврте деценије постојала је замисао о доградњи цркве св. арханђела Михаила у Херцег Новом. Црквено-општински савјет покренуо је иницијативу за „продужење“ цркве, подизање звоника и набавку већих звона, наводећи као разлог недостатак простора потребног за пријем православних вјерника (1936).¹⁸⁴⁵ С обзиром на каснији изглед црквене грађевине, замисао није реализована.

Током друге половине четврте деценије уз цркву св. Недеље у Јошици код Херцег Новог (Каменари) подигнут је спомен-звоник краљу Александру I Ујединитељу (Прилог 253, 1-2).

Поред цркве св. Недеље која је саграђена 1852-67. године првобитно је постојао стари звоник. Овај објекат је порушен на основу одлуке донесене 1931. године,

---

¹⁸⁴² Аноним, *За подизање православне цркве у Прчању, Политика* од 8.2.1932: Објављен је позив за прикупљање прилога;

Јавна захвалност Одбора за градњу српско-православне цркве у Прчању упућена приложницима објављена је у *Гласу Боке* од 11.11.1933; *Глас Боке* од 15.5.1937.

¹⁸⁴³ *Глас Боке* од 25.9. и 2.10.1937.

¹⁸⁴⁴ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 170.

Аноним, *Парче неба на земљи, XXVIII, Црква Св. Петра Цетињског на Прчњу*, <http://arhiva.svetigora.com/node/8157>.

¹⁸⁴⁵ *Глас Боке* од 7.11.1936.

према којој је нарушавао изглед цркве и њене околине. Темелји новог звоника постављени су 8.8.1936. године. Након трогодишње изградње реализоване од стране црквеног Одбора, првенствено заслугом трговца Сима Секуловића и капетана Илије Дамјановића који су интензивно радили на прикупљању прилога и обезбиједили потребна средства, свечано је освећен 6.8.1939. године.¹⁸⁴⁶ Нацрт звоника осмислио је градитељ Јеролим Тврдеић, радове је изводио предузетник Митар Дабовић из Баошића, а надзор над градњом инжењер Лазар М. Мијајловић.¹⁸⁴⁷

За цркву св. Недеље саграђена је једнобродна грађевина са куполом цилиндричног тамбура на полигоналном постољу, која је завршена полукружном олтарском апсидом на источној страни. У њеном западном дијелу изведен је пространи дрвени хор из којег се улази у први ниво звоника над тремом.¹⁸⁴⁸ Висока кула-звоник грађена је од квалитетног и пажљиво обрађеног корчуланског камена. Њено приземље је ријешено у форми трема са четири носача на наглашеним базама који су лучно повезани. Из следећег горњег дијела звоника квадратне основе, на висини од 12 метара изведен је фино грађени прелаз у октагонални сегмент и завршница у облику слијепе куполе цилиндричног тамбура, који у издуженој форми кореспондирају са облицима куполе подигнуте изнад наоса на угластом постољу. Фасаде куле-звоника, прецизно обрађене каменим квадерима, рашчлањене су профилисаним вијенцима и перфориране лучним отворима на нивоу приземља, једноставним уским монофорама октагоналног дијела, као и декоративним розетама, од којих је мања на западној фасади премјештена са цркве приликом изградње звоника.

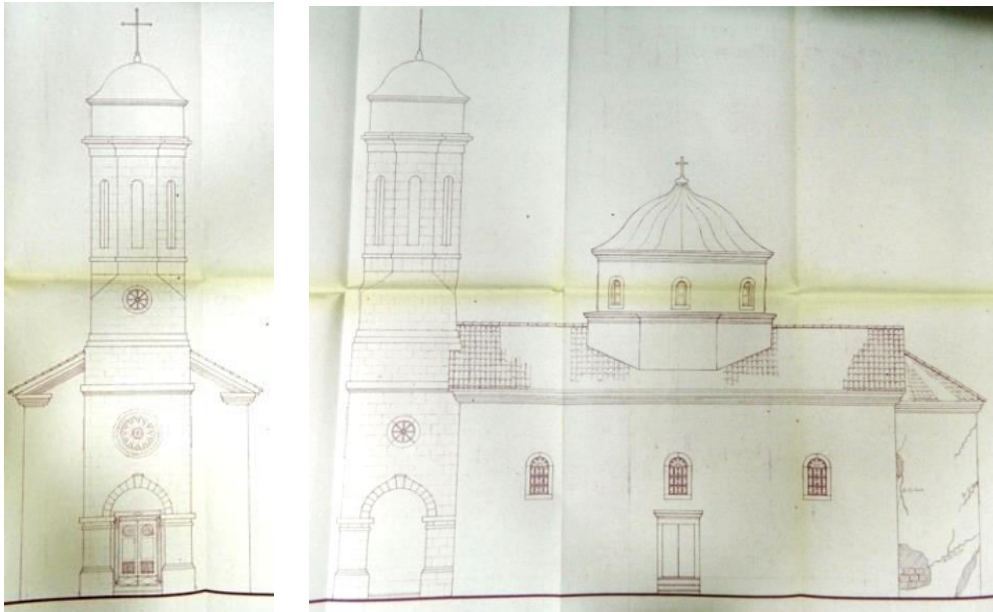
¹⁸⁴⁶ *Глас Боке* од 26.9.1936, *Глас Боке* од 12.8.1939: Одбор је суму од 100.000 динара скупио углавном од мјештана и иселјеника, при чему није изостала ни помоћ црквених и самоуправних власти; *Зетски гласник* од 12.8.1939.

¹⁸⁴⁷ *Глас Боке* од 26.9.1936. и 17.2.1940;

Мијајловић М. Лазар је рођен 1897. године у Каменарима (Зетска бановина). Дипломирао је за грађевинског инжењера на Техничком факултету у Београду марта 1932. године. Видјети: Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., 78.

¹⁸⁴⁸ *Главни пројекат санације цркве св. Недеље-Јошице*, мај 1987, Управа за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње.

Прилог 253, 1-2 Црква св. Недеље у Јошици, изгледи западне и јужне фасаде
(Главни пројекат санације цркве св. Недеље-Јошице, мај 1987, Управа за заштиту културних добара)

ЗГРАДА ЦРКВЕНОГ СУДА НА ЦЕТИЊУ

Зграда Црквеног суда на Цетињу саграђена је према пројекту архитекте Петра Вукотића у неороманичком стилу,¹⁸⁴⁹ у близини Цетињског манастира, на простору између Биларде и Владиног дома (Прилог 254). Хармонично обликован корпус здања кубичне форме сачињен је од сутерена, приземља, спрата и поткровља. Симетрична композиција главне фасаде подијељена је у академском маниру на три вертикална дијела истицањем централног ризалита са троугаоним кровним тимпаноном, при чему је издвајањем каменог сокла прецизно обрађеног квадерима различитих димензија, средишње малтером обложене и обојене зоне и завршног кровног појаса остварена и хоризонтална подјела зона.

У стилском погледу аутор се инспирисао медијевалном романичком архитектуром, као што је то био случај и приликом израде пројекта Мушке занатске школе у Подгорици. Главна фасада је перфорирана и декорисана лучним прозорима и порталом уоквиреним наглашеним архиволтама и међусобно

¹⁸⁴⁹ Душан Мартиновић, Постанак и развитак насеља..., 44.

повезаним у облику бифора и трифора, окулусима најниже и медаљонима горње зоне и завршена поткровним фризом слијепих аркадица. Пажљивим распоредом појединих елемената-бифора и трифора са архиволтама, окулуса сокла, округлих медаљона етажне, фриза слијепих аркадица и једноставним обликовањем каменог оградног парапета двокраког степеништа перфорираног полукружним отвором, креирана је хармонична композиција прочеља.

Данас је у згради Црквеног суда смјештена Цетињска богословија.

Прилог 254 Црквени суд на Цетињу, данас зграда Цетињске богословије, изглед 2015. (Слађана Жуњић)

КАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Током четврте деценије XX вијека извођени су радови на изградњи нових католичких цркава св. Антона у Тузима код Подгорице, св. Антона у Гусињу, св. Тирила и Методија у Никшићу, као и на цркви св. Ане у Богдашићима код Тивта. Анализирана дјела показују да су аутори планова црквених објеката узоре углавном тражили у средњовјековној романичкој архитектури.

Дана 20. маја 1930. године Католичка тушка парохија свечано је поставила и освештала камен темељац нове католичке цркве у Тузима код Подгорице (Прилог 255, 1-4). Иако је почетком 1931. године црква св. Антона у Тузима већ била

подигнута до нивоа звоника,¹⁸⁵⁰ њена изградња трајала је знатно дуже, све до 1999. године.¹⁸⁵¹

Планом новоградње жупне цркве који је сачуван у црквеној архиви била је предвиђена изградња неороманичке тробродне базиликалне црквене грађевине (Прилог 255-3). Њен унутрашњи простор подијељен је лучно повезаним носачима на главни брод завршен пространим полукружном апсидом и мање бочне бродове са полукружним апсидама и равно завршеним анексима изведеним у њиховом наставку. Уз корпус храма, са бочне стране и у равни главне фасаде, пројектована је вишеетажна кула-звоник квадратне основе чији су спратови богато рашчлањени отворима различитих облика, монофорама, бифорама, трифорама и округлим прозорима и завршени фризом слијепих аркадица. Бочне фасаде црквене грађевине обликоване су плитким аркадним нишама са једноставним лучно завршеним прозорима, док је на прозорском зиду главног брода планиран низ окулуса. Аналогно решењу бочних фасада компонована је и зона приземља главне фасаде, с тим што је главни портал, који је већих димензија, посебно наглашен удвојеним пиластрима и розетом у лунети. Спратни дио прочељне фасаде перфориран је великом декоративном розетом и завршен троугаоним забатом.

У црквеној архиви сачуван је још један цртеж изгледа цркве св. Антона, који се знатно разликује од претходно анализираних пројеката (Прилог 255-4). На овом цртежу представљена је усклађенија композиција прочеља црквене грађевине фланкираног двјема кулама-звоничима, која показује и утицај класичне обликовне концепције уочљив у правилнијој рашчлањености фасаде на дјелове, обликовању портала цркве и прозора звоника завршених троугаоним тимпанонима, као и лучних ниша намијењених скулпторалном декору. На нивоу приземља затворене, а у горњем дијелу перфориране, вишеспратне куле-звоници завршене су неороманичком пирамидалном кровном структуром која је рашчлањена окулусима и лучним отворима и оивичена балустратом.

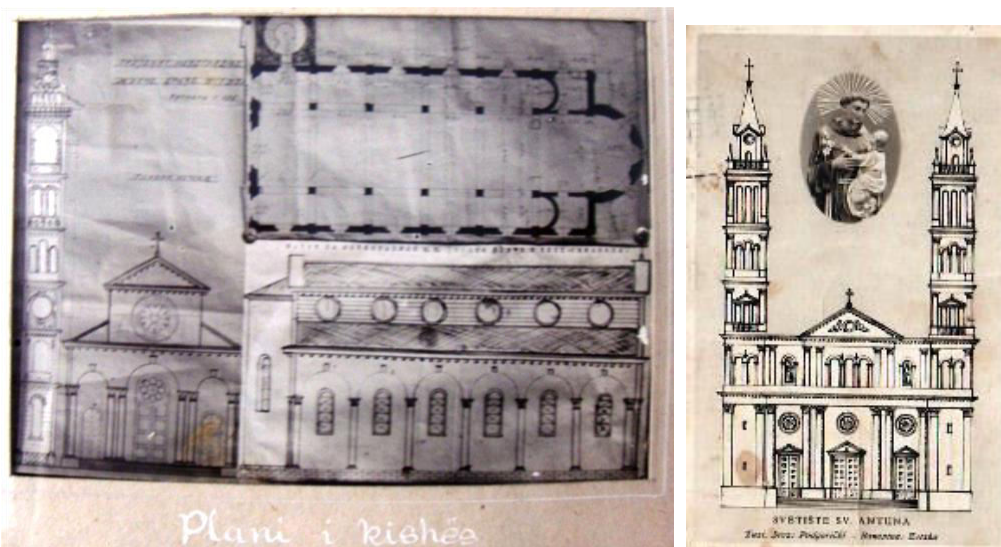
¹⁸⁵⁰ *Зета* од 25.5.1930, 8.2. 1931. и 1.3.1931: Тада су била приложена црквена звона.

¹⁸⁵¹ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 261.

Црква св. Антона у Тузима, саграђена као неороманичка тробродна базиликална грађевина са двије куле-звоника на прочељу, у коначној форми и изгледу представља решење засновано на комбинацији елемената два претходно разматрана нацрта, са одређеним измјенама које су резултирале симплификованом концепцијом и стилски хомогенијим изразом.

Прилог 255, 1-2 Црква св. Антона у Тузима, изглед главне и југозападне фасаде, 2017. (Слађана Жуњић)

Прилог 255, 3-4 Пројекат новоградње Жупне цркве у Тузима; Светиште св. Антона у Тузима, прочеље (ЈУ Музеји и галерије Подгорице)

Црква св. Антона у Гусињу саграђена је 1933-34. године (Прилог 256). Њено освећење је 8. новембра 1934. године обавио скопски бискуп Иван Гунравац, који

је био и иницијатор изградње црквеног здања и дародавац.¹⁸⁵² Реализована је у модернизованом неороманичком стилу, у духу средњовјековних цркава-тврђава, са масивном кулом на прочељу, контрафорима и рустикацијом фасада, али и модернизованим системом правоугаоних отвора једноставног оквира и раздјелних вијенаца. Једнобродна црквена грађевина, чија је просторна концепција допуњена кулом-звоником завршеном пирамидалним кровом, има рустично обликоване фасадне површине рашчлањене тракама вијенаца и једноставним отворима и ојачане контрафорима, тако да остављају утисак снаге и затворености форме, али и одмјерености израза.

Прилог 256 Црква св. Антона у Гусињу, изглед (www.aroundguides.comGusinjePhotos)

Црква св. Тирила и Методија у Никшићу изграђена је 1934-38. године, на земљишту уступљеном од општинских власти на молбу надбискупа барског Николе Добречића (1933)¹⁸⁵³ који је средином 1934. освештао камен темељац цркве и Жупског дома.¹⁸⁵⁴ Новоподигнута мала црквена грађевина касније је порушена, како је истакнуто у литератури, „због урбанистичких рјешења,“ а затим је саграђена нова, постојећа католичка црква која је посвећена истим светитељима (1976-86).¹⁸⁵⁵

---

¹⁸⁵² *Правда* од 2.11. и 9.11.1934, *Зетски гласник* од 14.11.1934.

Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 227: Подигнута је 1931. и обновљена 1996. године.

¹⁸⁵³ *Слободна мисао* од 3.9.1933, *Зетски гласник* од 27.9.1933.

¹⁸⁵⁴ *Слободна мисао* од 20.5.1934, *Време* од 1.6.1934.

¹⁸⁵⁵ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 218.

Средином 1934. године католичка катедрала у Подгорици настрадала је у пожару. „Муња је упалила огромно кубе (...) које је до звоника изгорело (...) срушен је звоник, полупани прозори и цигле“.¹⁸⁵⁶ Католичка црква посвећена Срцу Исусовом саграђена је у Подгорици, у ужем градском језгру, 1901. године. Поред ње је био подигнут и фрањевачки самостан и жупни уред.¹⁸⁵⁷

У циљу изградње нове црквене грађевине на истом мјесту, крајем 1936. године срушена је стара црквица св. Ане у Богдашићима.¹⁸⁵⁸ Како је забиљежено у натпису на њеној фасади, обновљена је 1938. године.¹⁸⁵⁹

АДВЕНТИСТИЧКЕ ЦРКВЕ

У Краљевини СХС дјеловале су многе вјерске секте-назарени, адвентисти и други. С тим у вези, Министарство вјера је упутило великим жупанима акт којим је захтијевано да се забрани рад назаренској и адвентистичкој секти које су дјеловале противно уставу и законима „подстичући народ на непослушност према државним властима“ (1924).¹⁸⁶⁰ Адвентисти су средином треће деценије XX вијека почели своје дјеловање и у Црној Гори, у општини Косови Луг код Даниловграда.¹⁸⁶¹ Државне власти су откриле њихове активности и забраниле им рад, пошто није била у питању законски призната вјера.

Године 1930. Вјерско одјељење Министарства правде донијело је „Наређење“ које се односило на поступање државних власти према адвентистима, чиме је њихово дјеловање легализовано путем дозволе састанака њихових присталица. Легализација је значила и регистрацију, односно, издавање легитимације сваком

---

¹⁸⁵⁶ *Зета* од 24.6.1934.

¹⁸⁵⁷ Dragutin Papović, *Izgradnja katoličke crkve u Podgorici 1969. godine*, Matica, br. 65, прољеће 2016, <http://www.maticasnogorska.me/files/65/22%20dragutin%20papovic.pdf>.

Сви ови објекти срушени су у савезничком бомбардовању Подгорице 1944. године.

¹⁸⁵⁸ *Глас Боке* од 7.8.1937.

¹⁸⁵⁹ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 301.

¹⁸⁶⁰ *Политика* од 7.5.1924.

¹⁸⁶¹ Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини...*, 241.

члану.¹⁸⁶² Током тридесетих година XX вијека адвентисти су активно радили на ширењу свог учења и у Зетској бановини, посебно у Подгорици, Беранама, Андријевици, Колашину. Но, и поред тога, на основу доступних извора и литературе, може се рећи да нису забиљежене активности на градњи адвентистичких храмова у црногорским градовима у овом периоду, односно, да нису пронађени подаци у вези са њима у току овог истраживања.

Адвентистичка црква у Црној Гори постојала је од 1917. године. Исте године, прилозима вјерника, била је подигнута црква адвентиста у Зеленици код Херцег Новог. За вријеме Краљевине Југославије постојала је и адвентистичка црква у Подгорици. Срушена је у бомбардовању у току Другог свјетског рата.¹⁸⁶³

ПОПРАВКЕ И ОБНОВЕ ПОСТОЈЕЋИХ ЦРКАВА

Током четврте деценије извођене су и поправке и обнове старијих црквених грађевина, углавном у централном дијелу Црне Горе, на подручју Цетиња, Подгорице и Никшића. Одређени број цркава обновљен је и у приморском региону у Боки Которској.

Црква св. Јована Крститеља у Малим Залазима (Његуши), која се налазила у трошном стању и била склона паду, обновљена је 1932-36. године.¹⁸⁶⁴ Стара црква св. Јована у Гушама (Љуботињ) поправљена је 1934. године, када је „саграђена и авлија и заштићено гробље.“¹⁸⁶⁵

---

¹⁸⁶² Исто, 242: Било је дозвољено окупљање у приватној кући ако је састанак пријављен надлежној управној власти дан раније, тако да власт о томе није требало да доноси решење.

¹⁸⁶³ Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 279, 342: Постојећа адвентистичка црква у Подгорици довршена је почетком XXI вијека; Адвентистичка црква у Зеленици налази се у добром стању.

¹⁸⁶⁴ *Зетски гласник* од 1.11.1932, затим поновна објава у децембру 1932, тада и у листу *Слободна мисао* у два броја, *Политика* од 12.12.1932; *Зетски гласник* од 1.11.1933: Јавним позивом објављеним у овом листу мјештани Малих Залаза обратили су се путем Одбора за оправку храма и набавку звона за помоћ у новчаним прилозима „христољубивој браћи својој широм Југославије;“ *Правда* од 3.4.1934, *Пастир*, св. 3, мај-јун 1937; *Слободна мисао* од 18.10.1936: Освећење звона и иконостаса извршено је 6.10.1936. године.

¹⁸⁶⁵ *Зетски гласник* од 18.8.1934: Радови су изведени трудом мјештана, као и прилозима исељеника из Канаде; Ова мала једнобродна црквена грађевина веома је оштећена у земљотресу 1979. године,

Значајније је обновљена црква св. Василија Острошког у Брежинама код Подгорице (1930),¹⁸⁶⁶ затим црква св. Николе у Јеленку код Даниловграда (1934)¹⁸⁶⁷ и црква св. Николе у Голубовцима (Никољ црква у мјесту Станиславци) која је свечано освећена 1937. године.¹⁸⁶⁸

Веће градитељске промјене на старој цркви св. Ђорђа у Подгорици забиљежене су 1931. године. Тада је срушен стари звоник и слијепа купола, а умјесто ње је подигнута нова висока купола (Прилог 257). Ранији изглед враћен је цркви извођењем конзерваторско-рестаураторских радова шездесетих година XX вијека.¹⁸⁶⁹

Прилог 257 Црква св. Ђорђа у Подгорици, прије и после преправке (*Време* од 11.8.1931)

У Никшићу је током тридесетих година поправљана црква св. Ђорђа под Требјесом (1932),¹⁸⁷⁰ као и Саборна црква св. Василија Острошког, на којој су поправке вршене у неколико наврата.¹⁸⁷¹

након којег је припремљен *Главни пројекат санације цркве св. Јована-Гуше* (од октобра 1988), који се чува у Управи за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње: У опису постојећег стања наведено је да је црква ограђена каменом оградом са улазима на сјеверној и источној страни.

¹⁸⁶⁶ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 271: Подигнута је 1835. године.

Обнављана је неколико пута.

¹⁸⁶⁷ *Зетски гласник* од 3.2.1934, *Слободна мисао* од 28.1.1934.

Подигнута је 1878. године у част побједе над Турцима. Обновљена је тридесетих година трудом свештеника Нов. Кољеншића који је „обилазећи од села до села скупљао прилоге у новцу и жити.“

¹⁸⁶⁸ Василије Мујо Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе...*, 265: Обновљена је 1934. године, а затим и 1990-2001. године; Павле Мијовић, *Типологија црквених споменика...*, 155, 222: Подигнута је на старим темељима у XVIII вијеку као једнобродна црквена грађевина са полукружном олтарском апсидом.

Зета од 26.4.1931: Почетком тридесетих година XX вијека налазила се у лошем стању; *Зетски гласник* од 25.9. и 9.10.1937; *Зета* од 26.9. и 3.10.1937.

¹⁸⁶⁹ *Време* од 11.8.1931; Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе...*, 330.

¹⁸⁷⁰ *Слободна мисао* од 8.5.1932: Подигао је краљ Никола у знак сјећања на племе Требјешана који су се одавде иселили. Цркву је из сопствених средстава обновио потпуковник г. Ђоковић, потомак

Прилог 258 Црква св. Тројице у Кутима, изглед 2013. (Управа за заштиту културних добара Црне Горе)

На приморском подручју обновљено је неколико црквених грађевина-црква св. Антона Падованског у Тивту у насељу Триповићи (1931),¹⁸⁷² стара прероманичка црква св. Илије на Плагентима у Доброти (1939) испред које су изведене и степенице у склопу радова на уређењу околине новог Дома Јадранске страже,¹⁸⁷³ затим црква св. Петке у Кавчу (1938),¹⁸⁷⁴ црква св. Госпође у селу Кубаси у Грбљу која је обновљена и проширена од стране мјештана и уз помоћ надлежних власти (1940).¹⁸⁷⁵ На територији Херцег Новог обновљена је црква св. Николе у

породице Требјешана; Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 207 : Цркву је, према предању, у XVIII вијеку подигло братство Требјешани, након чега је два пута рушена од Турака и затим била обнављана, између осталог и 1927. године.

¹⁸⁷¹ *Слободна мисао* и *Зетски гласник*, бројеви од јула и августа 1933: Кредит за поправке у износу од 500.000 динара средином 1933. године додијелио је краљ Александар, док је план поправки урадио београдски инжењер Белић приликом боравка у Никшићу (*Зетски гласник* од 9.8.1933); *Слободна мисао*, бројеви од априла и јуна 1934; *Слободна мисао*, бројеви од јула и септембра 1935: Радове на поправци цркве изводио је предузимач архитекта Белић из Београда од маја 1933. године, када је црквом и њеном имовином управљао Црквени одбор до мјесеца октобра, а потом управа манастира Острог (*Слободна мисао* од 28.7.1935); *Слободна мисао* од 17.11.1935, *Слободна мисао* од 5.1.1936: После двије године извођења радова Саборна црква је свечано освећена 4.1.1936; *Слободна мисао* од 20.11.1938: Нови Одбор Саборне цркве извршио је реконструкцију звоника.

¹⁸⁷² Василије Мујо Спасојевић, Божји храмови на тлу Црне Горе..., 299: Подигнута је 1734. године. Обнављана је неколико пута. Према записима, веће обнове извођене су 1912. и 1931. године.

¹⁸⁷³ *Глас Боке* од 5.8.1939: Управа Обласног одбора Јадранске страже из Новог Сада одобрила је да се поправи и католичка црква св. Илије на полуострву Плагенти у Доброти.

¹⁸⁷⁴ *Глас Боке* од 4.6.1938: У цркви св. Петке у Кавчу, која је страдала у Првом свјетском рату и која је обновљена заузимањем њеног турског, освећен је нови иконостас.

¹⁸⁷⁵ *Политика* од 6.10.1940.

Крушевицама (1936),¹⁸⁷⁶ док је црква св. Тројице у Кутима „захваљујући вриједном турском (...) из темеља оправљена и врло лијепо уређена“ 1937. године (Прилог 258).¹⁸⁷⁷ Црква св. Тројице, која је саграђена у првој половини XIX вијека на мјесту старије цркве,¹⁸⁷⁸ једнобродна је куполна грађевина са високом кулом-звоником дограђеном на западној страни. Њена масивна купола полигоналног тамбура почива на наглашеном кубичном постољу. Начин зидања цркве и звоника свједочи о различитим фазама изградње, вјероватно о неколико обнова, чије евидентирање захтијева допунска истраживања.

МОНАСТИРИ

Током тридесетих година XX вијека извођене су обнове постојећих и доградње нових објеката у комплексима манастира Бања код Рисна, Жупа Никшићка, Подластва, Св. Тројица Пљеваљска, Морача, Ђурђеви Ступови, Дуга, Режевићи. Саграђена је и нова црква манастира Косијерево.

Прилог 259, 1-2 Манастир св. Луке у Жупи код Никшића (*Политика* од 8.12.1940); Изглед манастира 1960. (Т. Пејовић - А. Чиликов, Православни манастири у Црној Гори, Цетиње-Београд 2011)

---

¹⁸⁷⁶ *Зетски гласник* од 27.6.1936; *Пастир*, св. 6, новембар-децембар 1936: Обновљена је од стране мјештана; *Главни пројекат санације цркве св. Николе-Крушевице, Херцег Нови*, Управа за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње: Према натпису уклесаном на плочи изнад улазних врата, црква је била обновљена 1898. и освештана 1900. године. Једнобродна је грађевина завршена полукружном олтарском апсидом на источној страни која има звоник „на преслицу“ са три отвора за звона.

¹⁸⁷⁷ *Глас Боке* од 26.6.1937.

¹⁸⁷⁸ Документација Управе за заштиту културних добара Црне Горе-Цетиње.

У манастиру Бања са црквом св. Ђорђа, који је подигнут код Рисна почетком XVIII вијека на старим темељима, током 1930. године поправљене су обје манастирске зграде, од којих је једна и надограђена. Урађен је и нови прилазни пут који је манастир повезао са државним путем. Радови су изведени прилогом добротвора Васа Л. Ђуковића.¹⁸⁷⁹

Током прве половине тридесетих година извођени су и радови у манастиру Жупа Никшићка, на цркви св. Луке, новим конацима и водоводу (Прилог 259, 1-2).¹⁸⁸⁰

У периоду 1932-34. године трудом настојатеља архимандрита Никодима Јањушевића саграђена је троспратна манастирска зграда „дужине 22 метра,“ проширена је порта, на чијој је западној страни изведена велика лучно завршена улазна капија и уређено је имање.

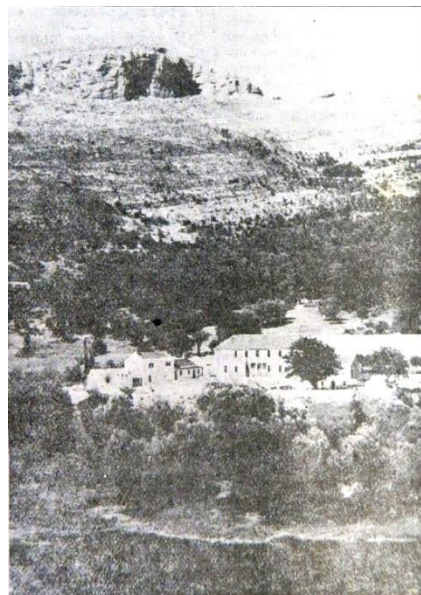
Крајем треће и почетком четврте деценије XX вијека на мјесту старог, порушеног манастира подигнут је нови комплекс манастира Косијерево (Прилог 260, 1-4). Стари манастир до темеља је срушила аустријска војска 1914. године, тако што је црква минирана, а остале зграде спаљене. Изглед манастирске цркве на основу видљивих остатака прецизно је описао Андрија Јовићевић у тексту објављеном у „Зетском гласнику“ средином 1933. године. Према овом опису, црква је имала тробродни наос са малом куполом завршен са три олтарске апсиде и припрату на западној страни, од наоса одвојену зидом који је касније уклоњен. Првобитна црквена грађевина била је веома ниска, имала је звоник са три звона и била је „молована“. На основу сличности планова цркава манастира Косијерево и оближњег Добрићева Јовићевић је указао на могућност њихове „заједничке старости“ и сродности, истичући и добре међусобне везе које су ова манастирска братства одржавала. Описао је и остале објекте старог манастира Косијерево, од којих се величином истицала трпезарија, као и радове на обнови извођене касних двадесетих година за вријеме управе и трудом јеромонаха Григорија Радуновића (након 1927). У овом периоду обновљене су једна велика и неколико малих зграда, уређено је двориште, откривени су темељи цркве, обезбијеђена изворска

---

¹⁸⁷⁹ *Глас Боке* од 20.10.1934, *Зетски гласник* од 8.12.1934, *Зетски гласник* од 6.11.1935.

¹⁸⁸⁰ *Слободна мисао* од 2.10.1932. и 23.7.1933; *Политика* од 31.7.1934; *Зетски гласник* од 18.8.1934: Водовод је изведен прилогом који је манастиру додијелио краљ Александар када је 1932. године посетио Жупу и њен манастир.

вода и преправљена „једна стара капелица од чатме умјесто које је изведен зид“.¹⁸⁸¹

Прилог 260, 1-2 Косијерево-стара црква и рушевине старог манастира

(Слободна мисао од 22.8.1937) (Зетски гласник од 27.9.1933)

Прилог 260, 3-4 Косијерево-нова црква и изглед новог манастира

(Слободна мисао од 30.5.1937) (Зетски гласник од 29.3.1933)

План и предрачун нове цркве манастира Косијерево одобрени су решењем министра грађевина од 1931. године.¹⁸⁸²

¹⁸⁸¹ Андрија Јовићевић, *Манастир Косијерево*, *Зетски гласник* од 19.7. и 22.7.1933; *Слободна мисао* од 3.9.1933. и 13.6.1937; Манастир је обновљен захваљујући народним прилозима које је прикупио настојатељ Радуновић; *Политика* од 21.9.1933.

Након завршетка радова који су извођени 1932-33, нова црквена грађевина свечано је освећена 21. септембра 1933. године.¹⁸⁸³ Црква је затим била осликана, судећи према новинском тексту Вас. Ђелевића у којем је крајем 1935. објављено да су „зидови, свод и олтар, који заузима скоро трећину простора, украшени мјестимице умјетнички израђеним фрескама“.¹⁸⁸⁴

Нова црква Рођења Богородице манастира Косијерево, различитог плана и величине у односу на старију срушену цркву, саграђена је у неоморавском стилу, при чему је у погледу реализације појединих елемената блиска и романичким и рашким градитељским обрасцима. Њена просторна концепција и елевација ријешене су у духу моравске школе српске средњовјековне архитектуре, према типу црквене грађевине триконхосне основе сажетог уписаног крста са куполом. Изнад наоса црквеног здања уздиже се неовизантијска кришката купола осмостраног тамбура која почива на надвишеном кубичном постољу, а изнад припрате кула-звоник на прочељној страни. Моравским стилем инспирисана је и фасадна композиција и елементи примијењени у спољашњем обликовању-колонете повезане слијепим аркадама, кордонски вијенци, лучне нише, архиволте, полукружни забати. Одсуство украса у виду шаховских поља и живописних декоративно компонованих фасадних површина моравске школе у корист поједностављене орнаменталне обраде фасада, зиданих пажљиво обликованим каменим квадерима, у знаку је романичке и рашке архитектонске традиције, на коју упућују и једноставни лучни облици отвора и крајње стилизоване розете. Будући да просторном концепцијом и спољном обрадом наликује на типске пројекте за цркве инспирисане моравским стилем које је у Министарству грађевина радио Василије Андросов (1937), ауторство пројекта цркве манастира Косијерево могло би се везати за овог архитекту.¹⁸⁸⁵

---

¹⁸⁸² Слободна мисао од 11.10.1931.

¹⁸⁸³ Слободна мисао од 31.1.1932, Слободна мисао од 3.9, 10.9. и 24.9.1933; Зетски гласник од 14.9.1932. и 27.9.1933.

¹⁸⁸⁴ Вас. Ђелевић, Манастир Косијерево, Зетски гласник од 4.12.1935.

¹⁸⁸⁵ О овим типским пројектима за цркве Василија Андросова видјети: Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије..., 150-152.

Обновљени манастир живио је на старој локацији на обали ријеке Требишњице до 1966. године, када је дислоциран и постављен на високи плато у селу Петровићи код Никшића.¹⁸⁸⁶

И манастир Подластва такође је био порушен у Првом свјетском рату.¹⁸⁸⁷ Обновљен је средином тридесетих година, 1935-36. године и свечано освећен 30. августа 1936. године.¹⁸⁸⁸ Током радова које су изводили домаћи мајстори Никола Лазаревић из Бигова и Станко Хоџа из Шишића подигнута је црква Рођења Богородице, чија је унутрашњост била украшена, саграђена је зграда конака са три велике собе и салом за примање, као и помоћни објекти.¹⁸⁸⁹

Након страдања манастира Света Тројица Пљеваљска у поплавама 1932. године, поправка манастирских зграда и изградња заштитног армиранобетонског зида реализована је половином наредне године. Управа манастира се затим обратила за помоћ у добровољним прилозима како би обнова манастира била довршена (1934).¹⁸⁹⁰

Почетком 1932, а затим и следеће 1933. године најављивана је и обнова манастира Довоља код Пљеваља, који је срушен у XIX вијеку од стране Турака. Црква Успења Богородице средњовјековног манастира Довоља обновљена је знатно касније, након истраживачких радова завршених 2000. године.¹⁸⁹¹

Средином 1935. године манастир Морача је снабдјевен водом, у порти је постављена чесма, док је на црквама посвећеним Успењу Богородице и св.

---

¹⁸⁸⁶ Татјана Пејовић-Александар Чиликов, *Православни манастири у Црној Гори, Подгорица-Београд* 2011, 232.

¹⁸⁸⁷ О манастиру Подластва видјети: Татјана Пејовић-Александар Чиликов, *Православни манастири у Црној Гори...*, 82-87: Поред цркве Рођења Богородице у склопу манастира се налазе велико двоспратно здање конака подигнуто са јужне стране уз цркву, у којем је у XIX вијеку радила школа, затим друго крило конака које се наставља на веће крило и оградни камени зид.

¹⁸⁸⁸ *Политика* од 3.3.1935, *Зетски гласник* од 30.3.1935, *Глас Боке* од 18.5.1935: Износ од 79 000 динара одобрен је од стране Епархијског управног одбора и митрополита Дожића; *Глас Боке* од 22.8. и 5.9.1936; *Пастир*, св. 5, септембар-октобар 1936.

¹⁸⁸⁹ *Глас Боке* од 22.8. и 5.9.1936.

¹⁸⁹⁰ *Време* од 20.9.1932, *Политика* од 20.7.1933. и 18.4.1934, *Време* од 24.10.1933.

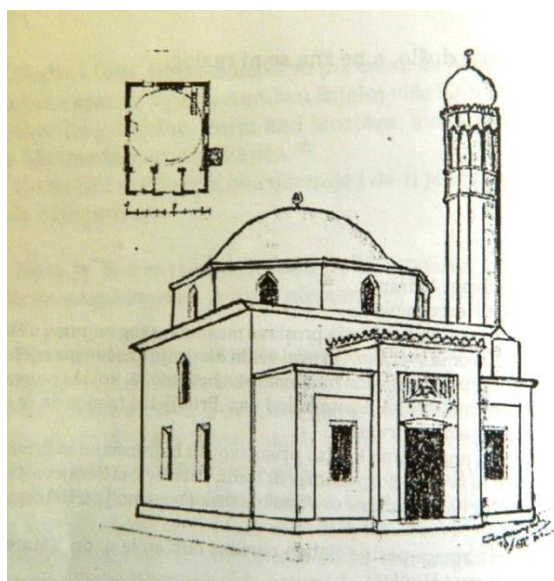
О манастиру Света Тројица Пљеваљска видјети: Татјана Пејовић-Александар Чиликов, *Православни манастири у Црној Гори, Подгорица-Београд* 2011, 305-317.

¹⁸⁹¹ *Време* од 28.3.1932, *Правда* од 8.3.1933, Татјана Пејовић-Александар Чиликов, *Православни манастири у Црној Гори, Подгорица-Београд* 2011, 292-295.

Николи кров од дрвета замијењен бакарним.¹⁸⁹² Током 1938. године извођени су радови и у манастирима Режевићи (са црквама Успења Богородице и св. Тројице), Дуга (са црквом Успења Богородице) и Ђурђеви Ступови (са црквом св. Ђорђа). У Режевићима је реновирана стара манастирска зграда,¹⁸⁹³ у Дуги је уређена манастирска порта и околни простор,¹⁸⁹⁴ а у Ђурђевим Ступовима је проширено и уређено двориште и поправљани су конаци.¹⁸⁹⁵

ЏАМИЈЕ

У овом истраживању коришћени извори и литература упућују на закључак да су током четврте деценије XX вијека на територији Црне Горе подигнуте нове џамије у Туђемилима код Бара, Владни код Подгорице, Горњој Ржаници код Плава, као и да је планирана изградња џамије у Херцег Новом.

Прилог 261 Џамија у Херцег Новом, идејни цртеж, 1933. (Важро Аговић, *Džamiје у Црној Гори*, Podgorica 2001)

¹⁸⁹² *Слободна мисао* од 1.9. и 10.11.1935, *Зетски гласник* од 20.11.1935.

¹⁸⁹³ *Зетски гласник* од 27.8.1938: Том приликом откривене су старе фреске и мозаик из XIV вијека, око којих је старјешина манастира Ф. Копривица подигао зграду и сачувао их *на мјесту*, поставивши основу и за музеј, чије је оснивање планирано пошто је било сакупљено доста старих дјела.

¹⁸⁹⁴ *Слободна мисао* од 30.10.1938: Настојатељ манастира јеромонах Платон радове је изводио из својих скромних прихода.

¹⁸⁹⁵ *Слободна мисао* од 12.12.1938: Кредите је обезбиједио и радовима руководио старјешина манастира г. Ђуровић.

С обзиром на потребе за богомољом муслиманских породица које су се од раног XX вијека почеле досељавати у Херцег Нови, одлуку о градњи џамије донио је 1933. године у ову сврху формиран посебан Одбор. Планирано је да џамија у Херцег Новом буде подигнута као куполна грађевина са бакарним кровом и каменим минаретом.¹⁸⁹⁶ Иницијативу је пренио лист „Југословенска пошта“ 4.2.1933. године, објавивши и идејну скицу објекта за који је истакнуто да ће бити „једна од најмодернијих у земљи и прва џамија на Јадрану“ (*подигнута у Југославији*) - Прилог 261.¹⁸⁹⁷ Вијест је пренијела и „Политика“, која је објавила и име аутора нацрта инжењера Сулејмана Сариџића, као и наводе о стилу објекта према којима је „џамија пројектована у арапском, минарет у индијском, а портал у персијском стилу“.¹⁸⁹⁸ Судаћи према вијестима објављиваним у међуратној штампи, током четврте деценије радило се на прикупљању средстава за реализацију овог пројекта.¹⁸⁹⁹ Иако недовољно јасно о којем објекту је ријеч, привременој џамији на Топлој или планираној новоградњи, о извођењу радова на подизању џамије у Херцег Новом свједочи вијест објављена у „Политици“ 12.5.1939. године у вези са посјетом реис-ул улема г. Спаха, којем је био приређен свечани дочек „у Топли код Херцег Новог пред џамијом која је још у изградњи“.

Идејни цртеж планиране џамије приказује грађевину правоугаоне основе са тродјелним предворјем и главним сакралним молитвеним простором засведеним широком куполом осмостраног тамбура, уз коју се уздиже високи минарет са врхом куполасте, луковичасте форме. Концепцијом главног молитвеног простора одговарала је типу џамије насталом од истамбулско-балканске варијанте са једним молитвеним простором над којим је изведена велика купола осмостраног

---

¹⁸⁹⁶ Вајро Аговић, *Дџамије у Црној Гори...*, 248-250: Привремена џамија се у том периоду налазила поред православне цркве на Топлој.

¹⁸⁹⁷ Скицу нове џамије и објаву из листа *Југословенска пошта* пренио је Б. Аговић у књизи „*Дџамије у Црној Гори*“ (Podgorica 2001).

¹⁸⁹⁸ *Политика* од 8.9.1933.

¹⁸⁹⁹ У *Гласу Боке* од 15.7.1933. године објављена је јавна захвалност Главног одбора за градњу прве џамије на плавом Јадрану-Херцег Нови за прилоге добијене од многих појединаца и установа из разних крајева земље од свог оснивања до јула 1933. године, а најављен је и наставак скупљања прилога; *Политика* од 11.12.1934; *Зетски гласник* од 16.5.1936. године пренио је одлуку о почетку прикупљања средстава за изградњу џамије коју је 1936. године донио нови Одбор за њену градњу након извршене реорганизације.

тамбура, улазним тремом и високим минаретом постављеним десно од улаза, према којем су објекти џамија грађени и у Црној Гори.¹⁹⁰⁰ На стилски хетерогеном здању запажају се реминисценције различитих регионалних и историјских стилова исламске и оријенталне архитектуре. Главни корпус са куполом отоманске је провенијенције,¹⁹⁰¹ минарет, цилиндричног канелованог стабла које почива на полигоналној бази, завршен куполастим кровом, показује сродност са иранско-селџучким, могулско-индијским, као и канелираним отоманским минаретима,¹⁹⁰² док улазни дио далеко поријекло има у архитектури ахеменидских палата и кула и капија одбрамбених бедема месопотамских градова. Поједини елементи, попут сведених кубичних форми предворја, прочишћених фасадних површина, једноставних правоугаоних прозорских отвора, планирано здање чине блиским и модернистичком речнику.

Почетком четврте деценије XX вијека саграђена је нова џамија у Туђемилима код Бара (1931) - Прилог 262,¹⁹⁰³ док је средином исте деценије поправљана џамија у Микулићима, такође у близини овог града (1935).¹⁹⁰⁴ Године 1937. у Владни код Подгорице је изграђена мала једноставно обликована џамија која је имала пространи харем (ограђено двориште) - (Прилог 263).¹⁹⁰⁵

Будући да се стара џамија у Беранама налазила у дотрајалом стању и није задовољавала потребе вјерника, почетком 1938. године донесена је одлука о изградњи нове џамије, образован је одбор за њено подизање и упућен је позив за скупљање прилога.¹⁹⁰⁶ Сеоска џамија мањих димензија била је подигнута 1939. године у Горњој Ржаници код Плава (Прилог 264). Зидана је полуобрађеним

---

¹⁹⁰⁰ Чедомир Марковић-Рајко Вујичић, *Споменици културе...*, 78.

Репрезентативно дјело је Хусеин-пашина џамија у Пљевљима.

¹⁹⁰¹ О томе видјети: Katarina Oto-Dorn, *Islamska umetnost*, Novi Sad 1971, 189-195.

¹⁹⁰² Исто, 23, 135, 195.

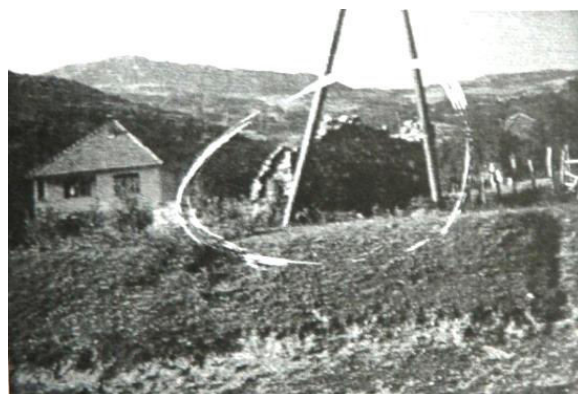
¹⁹⁰³ Вајго Аговић, *Džamije u Crnoj Gori...*, 208: Након страдања у земљотресу 1979. године на њеним темељима саграђена је нова џамија са минаретом, 1984. године.

¹⁹⁰⁴ Исто, 211: Подигнута је средином XIX вијека.

¹⁹⁰⁵ Исто, 88-89.

¹⁹⁰⁶ *Политика* од 28.2.1938. Овим новинским наводима исцрпљени су познати подаци о планираној градњи.

каменом и имала је дрвени минарет. Крајем Другог свјетског рата је спаљена и до почетка XXI вијека била је сачувана у остацима.¹⁹⁰⁷

Прилог 262 Цамија у Туђемилима, изглед реконструисаног објекта, 2017. (Слађана Жуњић)

Прилог 263 Цамија у Владни код Подгорице (Вајро Аговић, Дџамије у Црној Гори, Подгорица 2001)

Прилог 264 Остаци зидова цамије у Горњој Ржаници (Вајро Аговић, Дџамије у Црној Гори, Подгорица 2001)

---

¹⁹⁰⁷ Вајро Аговић, Дџамије у Црној Гори..., 367.

ЗАКЉУЧАК

Током раздобља 1918-1941. године Црна Гора се налазила у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије, новоформиране државе југословенских народа. Међуратна Југославија, аграрна земља са ниским степеном индустријализације и великом неуједначеношћу друштвеног развоја у појединим историјским покрајинама, била је, у суштини, друштво транзитивног типа које се споро мијењало од аграрног ка индустријском, са сеоском популацијом као најбројнијом, недостатком образованости и писмености и ниском друштвеном покретљивошћу. И поред извјесног напретка оствареног током овог периода, Црна Гора је била једна од њених најслабије развијених области.

С обзиром на фрагментарну и недовољну проученост, као и потпуну запостављеност појединих тема као што су покрајина Црна Гора и Зетска област, темељито и систематско научно проучавање друштвених, економских, социјалних и културних прилика у Црној Гори међуратног доба и њихово сагледавање у ширем југословенском контексту намеће се као неопходно у циљу стицања поузданих сазнања и превазилажења идеолошке центрираности мишљења и суда, честе у радовима из друге половине XX вијека. У складу са оваквим одређењем, заснивајући истраживање на модерном методолошком поступку, приступило се проучавању градитељске дјелатности међуратног периода у којој су укупне прилике пронашле свој карактеристичан израз.

Корпус архитектуре међуратног раздобља у Црној Гори је обиман и хетероген, сачињен од пројеката и реализованих објеката профане и сакралне архитектуре, различитог облика и изгледа, просторне концепције и намјене. У покушају да се изведу прецизнији закључци, ограничивши анализу на новосаграђене објекте за које је истраживањем установљено да су били довршени и не узимајући у разматрање одређени број планираних неизведених грађевина, објекте чији је исход градње остао непознат, бројне реконструкције, адаптације и доградње, као и велики број приватних стамбених и стамбено-пословних зграда који је било тешко прецизно утврдити без додатних истраживања, неопходно је указати на резултате компаративне статистичке анализе овако дефинисаног корпуса.

У оквиру цјелине профане архитектуре треће деценије квантитативно се истичу нове школске зграде, затим приближно уједначено следе болнички и објекти социјално-медицинских установа, зграде грађанских удружења и хотелске новоградње.¹⁹⁰⁸ Нешто мање је подигнуто индустријско-производних капацитета, а најмање општинских домова, банака и зграда судске, војне и жандармеријске, као и саобраћајне намјене. Новоподигнути школски објекти овог доба су једна зграда учитељске школе, двије гимназије и већи број народних (основних) школа које су углавном грађене на руралном подручју. Док је Гимназија у Подгорици реализована буџетским улагањем Министарства просвете у сарадњи са америчким подмлатком Црвеног крста, а Основна школа у Пљевљима углавном средствима Министарства просвјете, дијелом сопственим и касније Банске управе, већина школских објеката извођена је од стране школских општина, новцем и радом мјештана. Често им је знатна новчана помоћ упућивана од исељеника из иностранства, али и од становника сусједних мјеста и из других крајева Краљевине СХС. Додјеливана је и државна помоћ. Домови различитих грађанских, струковних и културно-просветних удружења подизани су средствима друштава, подржаних добровољним прилозима грађана и исељеника, некада и од државних и општинских институција. Објекти здравствене намјене извођени су улагањима из буџета Министарства народног здравља, док је проширење постојеће болничке зграде за потребе Дјечијег сиротињског дома у Даниловграду извео амерички Црвени крст. Према прелиминарној процјени, на основу резултата истраживања може се рећи да је приближно четвртина ових нових грађевина подигнута од стране државе, док је број зграда извођених општинским буџетским средствима, укључујући и дјелатност школских одбора на подизању школских објеката, био већи.¹⁹⁰⁹ Државним новцем реализоване су и реконструкције и поправке државних зграда на Цетињу-позоришта „Зетски дом“, Биљарде, Мушке основне школе. С друге стране, улагања приватног капитала

---

¹⁹⁰⁸ С обзиром на резултате овог истраживања, према апроксимативној процјени може се рећи да су школске зграде чиниле око 50% новоподигнутих грађевина, објекти болничких и социјално-медицинских установа око 13%, зграде грађанских удружења око 10%, хотелске новоградње око 10%.

¹⁹⁰⁹ На постојећем нивоу познавања и ова се вриједност наводи као апроксимативна.

резултирала су извођењем неколико хотелских новоградњи и реконструкција постојећих хотела, као и већег броја стамбених и стамбено-пословних зграда.¹⁹¹⁰

Грађани су, прилажући сопствена средства, учествовали и у изградњи школских објеката и домова културно-просветних удружења.

У поређењу са корпусом профаних здања, број новосаграђених објеката сакралне архитектуре током двадесетих година био је знатно мањи. Тада су извођене и обнове старијих хришћанских црквених грађевина, једне цамије, као и доградње и реконструкције у комплексима православних манастира. Према приближној процјени, од укупног броја нових сакралних објеката око 85% чиниле су грађевине православне цркве, а преостали дио објекти намијењени римокатоличкој цркви. Реализовани су углавном добровољним прилозима мјештана, потпомогнутих од становника околних мјеста, некада и од других црквених општина. Понекад им је додјељивана државна помоћ. Градили су их и обнављали и угледни појединци као задужбине.

Посматрано статистички, у оквиру корпуса профане архитектуре четврте деценије такође се квантитативно истичу нове школске зграде, затим следе новоградње хотела и индустријско-производних и пољопривредних капацитета, а потом у мањем и приближно уједначеном распону постотка народни и домови удружења грађана и зграде царинарница, жељезничке станице и соколске грађевине, зграде здравствено-социјалних установа и војни стамбени објекти.¹⁹¹¹ Мањи је био број новосаграђених објеката чиновничких станова, жандармеријских и војних зграда, планинских туристичких објеката, поштанских зграда, затим општинских домова, банака, официрских домова, берзи рада итд. Уз напомену да је мноштво појединачних грађевина реализовано средствима која су у коначној суми резултат улагања различитих инвеститора, на основу резултата истраживања може се рећи

---

¹⁹¹⁰ Обим изградње приватних стамбених и стамбено-пословних зграда тешко је прецизно утврдити без додатних истраживања, чак и у приближним оквирима. Могуће је издвојити одређени број репрезентативних објеката.

¹⁹¹¹ Према апроксимативној процјени, на основу резултата истраживања може се рећи да су школске зграде чиниле око 35% новоподигнутих профаних грађевина, хотелски објекти око 15%, индустријско-производни и пољопривредни капацитети око 12%, док се удио за објекте као што су народни и домови удружења грађана и зграде царинарница, жељезничке станице и соколски објекти, болничке и зграде здравствено-социјалних установа и војни стамбени објекти кретао у распону вриједности од 7-4%.

да је бановински и државни буџет представљао извор финансирања за већи број нових зграда него што је то био случај са улагањем општинских буџетских сума или приватног капитала.¹⁹¹² Важно је нагласити да је укупно инвестирање приватног капитала било знатно веће, с обзиром на многобројне новоподигнуте зграде стамбене и стамбено-пословне намјене.¹⁹¹³ Такође је значајно истаћи да се током тридесетих година Цетиње развијало као средиште Зетске бановине захваљујући улагањима из државног и бановинског буџета којима су саграђене Банска палата, Државна хипотекарна банка, Жандармеријска станица, неколико објеката официрских станова, при чему се недостатак чиновничких станова настојао ублажити подизањем двије стамбене зграде за чиновнике Банске управе, а олакшање тешког економског положаја државног чиновништва изградњом Чиновничког задружног дома.

У склопу цјелине школских објеката овог доба у квантитативном погледу најзаступљеније су зграде основних школа. Оне су извођене од стране школских општина, новчаним прилозима и радом мјештана. Додјељивана им је помоћ банске управе и државе, а у појединим случајевима и прилози краља Александра и других угледних личности. Улагањем из бановинског и државног буџета реализоване су нове гимназијске зграде и Мушка занатска школа у Подгорици, а средствима удружења Коло српских сестара Занатска школа у Бијелом Пољу. Зграде грађанских удружења и народни домови намијењени различитим општинским и мјесним установама и друштвима подизани су новчаним средствима струковних и културно-просвјетних удружења и прилозима мјештана, добротвора и других дародавалаца, некада и уз државну помоћ. Један број објеката грађен је завјештањем добротвора, међу којима се посебно истицао емигрант Василије Л. Ћуковић, поријеклом Ришњанин. Соколске објекте градила су мјесна соколска друштва која су била потпомогнута од Банске управе,

---

¹⁹¹² Овдје су у општинска улагања уврштене и основне школе које су градиле школске општине, а у приватне инвестиције фабрички и хотелско-туристички објекти. Према прелиминарној процјени заснованој на резултатима овог истраживања објекти изграђени средствима бановинског и државног буџета чинили су приближно око 40% укупног броја нових грађевина.

¹⁹¹³ Као и у случају претходне деценије, обим изградње ових објеката било је тешко прецизније утврдити без додатних истраживања. Могуће је издвојити већи број репрезентативних грађевина.

Соколског савеза, Министарства за физичко васпитање народа, некада и општинских управа, као и бројних појединаца и удружења.

Унутар корпуса сакралне архитектуре тридесетих година, типолошки и стилски хетерогенијег у односу на претходну деценију, грађевине православне цркве које чине приближно три четвртине новосаграђених сакралних објеката квантитативно се истичу у односу на знатно мањи број новоградњи римокатоличке цркве и исламских џамија. И током четврте деценије обнављане су старије црквене грађевине, подигнута је нова црква обновљеног манастира Косијерево, у комплексима православних манастира извођене су поправке и доградње иницијативом настојатеља и народним прилозима, некада и уз знатну помоћ угледних добротвора. Сакрални објекти грађени су и обнављани средствима и трудом мјештана које су представљали посебни одбори, понекад и нарочитим залагањем мјесних пароха, као и највиших званичника попут митрополита Црногорско-приморског Гаврила Дожића, епископа Будимљанског Јоаникија Липовца, Скопског бискупа Ивана Гунравца, надбискупа Барског Николе Добречића. Помоћ је упућивана и из оближњих мјеста и других крајева државе, од исељеника, као и многих уважених личности.

Како показују доступни извјештаји о раду Вијећа Зетске бановине на припреми бановинских буџета и прикази буџета који су објављивани у „Зетском гласнику“, највеће суме додјелјиване су Техничком одјељењу Банске управе. С обзиром на тешке саобраћајне прилике и посебно изражен проблем водоснабдијевања, из буџета Техничког одјељења највише се издвајало за градњу и поправке путева и мостова, као и за хидротехничке радове. Решавање ових проблема сматрано је приоритетним, те су стога и улагања била највећа, што је утицало да значајно мањи износи буду одређивани за архитектонске радове, тј. за подизање зграда за државне и бановинске установе. Сагласно оваквом усмјерењу и у периоду интензивне градитељске дјелатности 1935-38. године улагања у градњу путева била су више од три пута већа у односу на износ утрошен за архитектонске радове. У поређењу са Техничким одјељењем, знатно мања буџетска средства додјелјивана су осталим одјељењима Банске управе, Просвјетном, Одјељењу за социјалну политику и народно здравље, Пољопривредном. Овдје је такође важно нагласити да је израда бановинских буџета заснивана на принципу штедње, о

чему свједоче извјештаји о раду Банског вијећа на њиховој припреми и прикази реализованих радова у којима се запажају, чак и у периоду највећих инвестиција, указивања на недовољност материјалних средстава и захтјеви за повећањем кредита сагласно потребама. Овакву политику штедње потврђују и изјаве бана Зетске бановине у вези са предлозима буџета који су крајем четврте деценије припремани у складу са настојањем да се задовоље „најнужније и најхитније потребе“. О неповољној ситуацији у домену архитектонских радова, који су се на простору Црне Горе значајним дијелом односили на извођење школских објеката, свједочи и вијест објављена поводом почетка градње 111 нових зграда народних школа из бановинског зајма 1941. године, из које се закључује да је на територији цјелокупне Зетске бановине и почетком пете деценије недостајао њихов већи број. Поређењем резултата овог истраживања са структуром буџетских издатака за јавне радове Министарства грађевина, у којем се највише средстава издвајало за путеве и мостове, затим за школске и административне зграде, потом привредне, санитарске и вјерске, а најмање за стамбене и остале објекте, водовод и канализацију, закључује се да се изградња јавних грађевина у Црној Гори одвијала сагласно усмјерењу званичне грађевинске политике. С друге стране, резултати истраживања указују на мали број новоизграђених архитектонских објеката,¹⁹¹⁴ као и њему одговарајућа улагања из државног и бановинског буџета. Поређењем са бројем подигнутих зграда за Дунавску и Моравску бановину 1924-36. године,¹⁹¹⁵ или са бројем нових зграда саграђених 1919-36. године у Београду,¹⁹¹⁶ административно-управном, културно-просветном и привредном средишту југословенске државе и архитектонском центру са традицијом

---

¹⁹¹⁴ Уколико се изузму приватне стамбене и стамбено-пословне зграде, као и обнове и доградње постојећих објеката и анализа ограничи на нове довршене грађевине, и ако се под једним здањем подразумевају и помоћни објекти као и веће цјелине (попут Хигијенског завода на Цетињу), према прелиминарној процјени може се рећи да је током треће деценије XX вијека саграђено приближно око 70 нових здања профане и око 25 сакралне архитектуре, а током четврте деценије око 140 профане и око 30 сакралне архитектуре.

¹⁹¹⁵ Снежана Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина..., 114: Према званичним подацима, на територији Дунавске и Моравске бановине годишње је грађено преко 200 зграда, осим 1926. када је саграђено 140 и 1933. када их је подигнуто 162. У табелама које је Министарство грађевина издавало сваке године поводом извршених техничких радова, зграде су биле подијељене на административне, вјерске, школске и просветне, санитарске, привредне и остале.

¹⁹¹⁶ Исто, 117-118: Саграђено је 6573 нових зграда.

институционалног образовања градитеља која датира од шездесетих година XIX вијека,¹⁹¹⁷ закључује се да је број подигнутих зграда на територији Црне Горе био веома мали. Такође, у односу на знатну градитељску дјелатност у западном дијелу државе, у којем су се Загреб и Љубљана истицали као архитектонски и новоустановљени центри високошколског образовања градитеља,¹⁹¹⁸ а Сарајево као центар дјеловања круга босанскохерцеговачких архитеката модерниста, оновремена архитектонска дјелатност у Црној Гори чини се недовољно продуктивном, а градитељски развој успореним.¹⁹¹⁹ Уколико се наведеном додају резултати истраживања који указују да на Цетињу није забиљежена изградња

---

¹⁹¹⁷ Архитектура се изучавала на Великој школи у Београду од 1863. године, а после 1905. на Техничком факултету у оквиру Универзитета, након што је Велика школа прерасла у Универзитет; видјети: Именик дипломираних инжињера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду..., Предговор.

¹⁹¹⁸ Током међуратног раздобља архитектура се у Загребу изучавала на Техничкој високој школи (1919-1926), Техничком факултету (од 1926) и Архитектонском одјелу Академије ликовних умјетности (од 1926); видјети: Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000..., 17-24.

Архитектура се изучавала и на Техничком факултету Универзитета у Љубљани који је основан 1920. године; видјети: Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga I...,326; Nace Šumi, Arhitektura XX veka u Sloveniji, u: Grupa autora, Arhitektura XX vijeka, Beograd-Zagreb-Mostar 1986, 47-56.

¹⁹¹⁹ О архитектури међуратног доба у појединим регионима Краљевине СХС/Југославије-бившим југословенским републикама видјети: Grupa autora, Arhitektura XX vijeka, Beograd-Zagreb-Mostar 1986; Zoran Manević, Novija srpska arhitektura, u: Srpska arhitektura 1900-1970, Beograd 1972, 7-38; Александар Кадичевић, Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX - средина XX века), Београд 1997; Ljiljana Blagojević, Modernism in Serbia: The Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919-1941, Cambridge (Mass.) 2003; Милош Перовић, Српска архитектура XX века: Од историцизма до другог модернизма, Београд 2003; Александар Кадичевић, Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век), Београд 2005; Викторија Камилић, Осврт на делатност групе архитеката модерног правца, *ЛТБ LV-LVI*, Београд 2008-2009, 239-264; Vladimir Mitrović, Arhitektura XX veka u Vojvodini, Novi Sad 2010; Милан Просен, Ар деко у српској архитектури (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године); Aleksandar Kadicević, Newer Architecture-from Modernization and Destruction to Distorted Representation, in: Artistic Heritage of the Serbian People in Kosovo and Metochia, eds. Dragan Vojvodić and Miodrag Marković, Belgrade 2017, 341-349; Neven Šegvić, Arhitektonska škola Drage Iblera, Čovjek i prostor 339, Zagreb 1981; Sveučilište u Zagrebu-Arhitektonski fakultet, 1919./1920.-1999./2000. (Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj), Zagreb 2000; Ariana Novina, Škola za arhitekturu na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu-Iblerova škola arhitekture, Peristil 47, Zagreb 2004, 135-144; Tomislav Premerl, Hrvatska moderna arhitektura između dva rata-nova tradicija, Zagreb 1990; Darja Radović-Mahečić i dr., Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih, Zagreb 2007; Stane Bernik, Slovene Architecture from Secession to Expressionism and Functionalism, DAPA Fall 17, Miami 1990, 42-53; Stane Bernik, Slovenska arhitektura dvajsetega stoletja, Ljubljana 2004; Предраг В. Милошевић, Архитектура у Краљевини Југославији (Сарајево 1918-1941), Србиње 1997; Кокан Грчев, Црквоното градитељство во Македонија 1918-1941, Скопје 1998; Георги Константиновски, Градителите во Македонија XVIII-XX век, Скопје 2001; Кокан Грчев, Архитектонските стилови во македонската архитектура од крајот на 19 век и периодот меѓу двете светске војни, Скопје 2003.

државних јавних здања¹⁹²⁰ која је била интензивирана у првим годинама после уједињења у престоници и другим регионалним центрима,¹⁹²¹ као и они који показују да је током тридесетих година, када је остварена знатно обимнија градитељска продукција, улагањима из државног буџета планирана градња већег броја грађевина која није била реализована,¹⁹²² може се закључити да су у циљу превазилажења запостављености овог региона државе била потребна значајно већа буџетска издвајања, тачније вођење планске, смислене и јасно дефинисане грађевинске политике.¹⁹²³

Прилике које су утицале на развој међуратног градитељства у Црној Гори одражавале су се и у домену планске изградње насеља. Од 27 регулационих планова осмишљених за вароши у Краљевини СХС до 1929. године, за подручје Црне Горе није био припремљен ниједан¹⁹²⁴ и поред обавезујућих норми Правилника о изради регулационих и нивелационих планова (1922, 1925), већ су се вароши развијале спонтано и на наслеђеним основама из времена Књажевине/Краљевине Црне Горе. Након унификације грађевинског законодавства у земљи и дефинисања смјерница за планску изградњу Грађевинским законом и новим Правилником о изради регулационих планова (1931, 1932), тек су средином и током друге половине четврте деценије забиљежене активности на изради регулационих планова, за западни дио которске

---

¹⁹²⁰ Није евидентирана током читаве треће деценије, изузев изградње Хигијенског завода, комплекса сачињеног од једноставних монтажних објеката-павиљона од дрвета, метала и картона и једне зидане зграде адаптиране за школску поликлинику са купатилом.

¹⁹²¹ Александар Кадијевић, Естетика архитектуре академизма ..., 347.

¹⁹²² Биле су то: Палата правде у Подгорици (1941), једна зграда/пет вила чиновничких станова Државне Хипотекарне банке на Цетињу (1936, 1940), зграда чиновничких станова Поштанске штедионице у Подгорици (1938), Учитељска школа на Цетињу (1931) за коју је дио новца требало да обезбједи и Банска управа, Хигијенски завод на Цетињу (1931), Инвалидски дом Зетске бановине (1940), Централна болница Зетске бановине на Цетињу (од 1933), филијала Поштанске штедионице у Подгорици (1937), зграда Пореске управе у Бару (1938), Дирекција пошта и телеграфа на Цетињу (1930), пошта у Херцег Новом (1935), поште у Котору, Тивту и Подгорици (1940).

¹⁹²³ На овакав закључак упућују и подаци у вези са изградњом Новог Бара, будући да се на коначну одлуку министра финансија о уступању Барског поља за планско подизање града, које је било осмишљено још 1905, чекало до 1936. године, након чега се тек приступило припреми новог регулационог плана.

¹⁹²⁴ Јован И. Обрадовић, Израда регулационих и нивелационих планова..., 60: За подручје Јужне Србије било је урађено 15, Србије девет, а Хрватске, Далмације и Босне по један регулациони план.

обале, центар Тивта, варош Бијело Поље, Бар, Будву, Цетиње, Никшић, Беране. Доступни планови, грађа и подаци објављени у међуратној периодици и литератури упућују на закључак да су се вароши и током четврте деценије углавном изграђивале на наслеђеним основама. С тим у вези може се навести да се Цетиње и даље развијало у правцу сјевера и запада, у наставку главних улица Његошеве и Баја Пивљанина, као и да је од Злоковићевог плана дијела обале Котора, којим је овом простору уз рекреативно-туристичку била додијељена и пословна функција и на којем је планирана изградња неколико објеката, реализован пројекат Царинарнице.

Један број градских насеља знатно се територијално увећао током међуратног раздобља. Тако је Цетиње, административно-управно средиште Зетске бановине, 1939. године захватало за 39% већу градску површину него што је имало 1921. године. Извођењем бројних јавних, стамбених и стамбено-пословних објеката развили су се и Никшић и Даниловград, док се подгоричка Нова варош интензивном изградњом већ током двадесетих година „скоро двоструко увећала у односу на предратно доба.“ Тада је била изграђена и Нова варош у Колашину. У периоду четврте деценије Котор се развијао у правцу насеља Шкаљари и Доброта, забиљежен је грађевински напредак у Тивту који је био важан војни центар, Херцег Новом и Игалу, а крајем тридесетих и у Новом Бару. Један број зграда намијењених становању и пословању подигнут је и у Пљевљима. У другој половини четврте деценије посебно интензивна градитељска дјелатност одвијала се у Беранама, новој вароши која се након 1918. године изграђивала у Беранском пољу на лијевој обали Лима, као и на Жабљаку у вези са његовом туристичком промоцијом. Како су територијално ширење и изградња вароши осим општинским, државним и бановинским улагањима реализовани и дјеловањем других актера попут приватних инвеститора, разних удружења, друштава, задужбина, до изражаја су дошли различити ставови и могућности наручилаца и креативни израз градитеља, свједочећи о комплексности градитељства овог доба као дјелатности која се одвијала под разноврсним утицајима. Ове је утицаје потребно прецизније анализирати у допунским истраживањима, како би се дошло до потпунијих закључака и његовог бољег познавања и разумијевања.

Међу различитим чиниоцима који су утицали на архитектуру међуратног раздобља у Црној Гори предњачиле су престоничке стручне установе, Министарство грађевина као водећа државна институција на овом пољу и Технички факултет као главни центар образовања архитеката и инжењера који су овдје дјеловали. На Архитектонском одјелу Техничког факултета у Загребу дипломирало је неколико архитеката који су током тридесетих година радили у државној служби на Цетињу. Важно је истаћи и дјелатност бројних градитеља емиграната из Русије. Потребно је указати и на постојање одређених облика континуитета са стилским тенденцијама академизма, модернизма и националног стила, претходно постојећих у архитектури Књажевине/Краљевине Црне Горе, које су услед недовољне проучености назначене као тема будућим истраживањима.¹⁹²⁵

Већ почетком двадесетих година, када је услед страдања и губитака у Првом свјетском рату потреба за стручним кадром била посебно изражена, дјеловање градитеља емиграната из Русије било је веома значајно. Након доласка дијела емиграције бродовима до лука Мељине и Зеленика, велики број руских избјеглица убрзо је расељаван у друге крајеве Краљевине, многи су се преселили током наредних година, док је највећи број оних који су остали у Црној Гори живио на подручју Боке Которске и Херцег Новог, њих неколико хиљада. Будући да су већином били веома образовани, значајно су утицали на просветни и културни, посебно сликарски и музички живот у овом крају, гдје су били добро прихваћени од власти и становништва,¹⁹²⁶ што се уосталом односило и на шире подручје Црне Горе, с обзиром на њихов углед и знање, и прије свега на традиционалне историјске везе са Русијом. Значајан број емиграната из Русије дјеловао је током тридесетих година у администрацији Банске управе и просветним и здравственим установама на Цетињу. Њихово присуство било је од значаја и у другим већим центрима у којима су били запажени на многим пољима друштвеног и културног

---

¹⁹²⁵ Архитектура националног стила у Књажевину/Краљевину Црној Гори, с обзиром на стање непроучености и бројност грађевина, посебно се препоручује будућим истраживањима и анализи.

¹⁹²⁶ Руски емигранти у Боки Которској, (13-47), 15-18, 39, 44-45, у: Руси у Црној Гори. Руска емиграција у Црној Гори након Октобарске револуције и грађанског рата, Бијело Поље 2011.

живота, у Никшићу, Подгорици, Колашину, Бијелом Пољу, Беранама.¹⁹²⁷ На постојећем нивоу познавања, с обзиром на етимологију имена бројних стручњака чији су биографски подаци остали непознати, може се претпоставити да су инжењери емигранти из Русије током треће деценије XX вијека чинили више од половине укупног броја градитеља чије је дјеловање евидентирано на територији Црне Горе. Углавном су радили у државној служби у грађевинским секцијама, а неколицина и у сопственим техничким бироима. Неки од њих били су активни и током следеће деценије, попут Владимира Сукуренка, Гљеба Надарова, Мстислава Титова. И први црногорски архитекта Блажо Вујовић, који се у овом периоду истакао приватном пројектантско-грађевинском праксом, образовање је стекао у Русији, у Кијеву. Као аутори пројеката појединих репрезентативних објеката треће деценије појављују се државни градитељи који службом нису били непосредно везани за Црну Гору-Николај Краснов, угледни архитекта Министарства грађевина, Фридрих Валента, архитекта Дубровачке грађевинске дирекције, Гвидо Грисогоно, инжењер савјетник Управе монопола. Током двадесетих година у грађевинским секцијама били су запослени и архитекти Милан Карловац и Миладин Прљевић, као и неколико грађевинских инжењера из Црне Горе који су образовани на Техничком факултету у Београду. Међу њима се посебно истицао Велиша Поповић.

У поређењу са трећом деценијом XX вијека евидентиран је знатно већи број градитеља који су дјеловали током тридесетих година,¹⁹²⁸ и то углавном у Техничком одјељењу Банске управе и техничким одјељцима при среским начелствима на Цетињу, у Никшићу и Беранама. Овим истраживањем дошло се до сазнања и о појединим стручњацима који су радили у служби општина на Цетињу, у Подгорици, Котору и Херцег Новом, као и државних војних и медицинско-социјалних установа. Од укупног броја градитеља квантитативно су се и даље истицали руски емигранти који су се школовали у Русији, али и у Краљевини СХС/Југославији, као и југословенски архитекти и грађевински

---

¹⁹²⁷ Руси у Црној Гори..., 82, 106.

¹⁹²⁸ На основу тренутно доступних података може се рећи да је њихов број био приближно два пута већи.

инжењери школовани на Техничком факултету у Београду, док је најмање било оних који су образовање стекли на Техничком факултету у Загребу. С тим у вези, интересантним се чини указати на уједначен однос између броја руских емиграната млађе генерације који су се школовали на Архитектонском одјелу Техничког факултета у Загребу (Виктор Заљевски, Иван Латишев) и Архитектонском одјеку Техничког факултета у Београду (Лав Плахов, несвршени студент Растислав Сазонов).

Током тридесетих година забиљежена је и активност већег броја архитеката у односу на претходну деценију. Осим поменутих емиграната из Русије којима припада и Борис Поздњаков, дјеловало је неколико архитеката образованих на Техничком факултету у Београду-Анка Марковић-Зечевић, Радован Бељић, Љубомир Кнежевић, као и Петар Вукотић и Новица Вушовић, архитекти црногорског поријекла. У државној служби радили су и Мирко Рендић и Иван Драчић, који су дипломирали на Архитектонском одјелу Техничког факултета у Загребу. Поред инжењера емиграната из Русије, како оних раније активних, тако и новоангажованих попут Роберта Кригера, Лава Лукина, Георгија Молчанова, Ђорђа Сопецког и других, значајно је било и дјеловање грађевинских инжењера поријеклом из Црне Горе, школованих на Грађевинском одјеку Техничког факултета у Београду. Међу њима су се нарочито истакли Глигорије Вукчевић, који је у сопственом предузећу обављао самосталну праксу и Велиша Поповић, запослен као општински инжењер у Подгорици. На многим, некада опсежним и захтјевним пословима били су упослени стручњаци који су имали звање техничара, као што су Косто Лигутић, Андрија Штамбук, Петар Пономарјев, Силвестар Маљм и други.

Овдје је важно указати и на присуство и евентуални утицај стваралачких концепција аутора који током четврте деценије непосредним радним ангажманом нису били везани за установе или пројектне бирое на територији Црне Горе, што се потврђује реализованим пројектима државних архитеката запослених у Архитектонском одјељењу Министарства грађевина као што су Николај Краснов, Димитрије М. Леко, Гојко Тодић, Драган Гудовић, као и архитекта Државне хипотекарне банке Војин Петровић. У прилог томе иду и реализована дјела других архитеката-Милана Злоковића, професора Архитектонског факултета у

Београду, Драгомира Тадића, професора Средњетехничке школе у Београду и дворског архитекте, Рајка Татића, запосленог у служби Техничке дирекције града Београда и Двора, затим архитекте Александра Васића, грађевинског инжењера Мијата Тројановића, као и неколицине архитеката школованих на Техничкој високој школи и Техничком факултету у Загребу-Драгана Петрика, Гвида Дисопра, Маријана Хаберлеа и Хинка Бауера.

С обзиром на разноврсност фактора који су утицали на архитектуру међуратног раздобља у Црној Гори, значајно је истаћи и то да су се у архитектонском обликовању објеката испољили различити стилови који су постојали у савременој архитектури Краљевине СХС/Југославије. Један од закључака ове дисертације тиче се управо разноврсности стилских тенденција у међуратној архитектури Црне Горе, односно, примјене обликовних начела академизма, модерне архитектуре, различитих варијанти националног стила, углавном фолклорне оријентације на здањима профане архитектуре и неороманичке као најчешће на сакралним објектима православне и католичке цркве, затим ар декоа, неоромантичарских евокација средњовјековне архитектуре, али и раног антиципирања архитектонског монументализма. Посебно је важно указати на појаву учесталог узајамног прожимања различитих стилских токова које је резултирало бројним дјелима транзитивне форме као значајног обиљежја архитектуре овог доба. С тим у вези, закључује се да су најчешће креиране архитектонске композиције у маниру модернизованог академизма. Запажена су и остварења модернизованог националног стила. Поријекло процеса рационализације академски конципиране форме тешко је расвијетлити, с обзиром на његову повезаност са модернистичким тенденцијама, једнако као и са утицајем фолклорне неимарске традиције. Стога се схватање транзитивног обликовног концепта у овом контексту треба посматрати у знаку fine синтезе, а не једноставног спајања хетерогених елемената. Из истог разлога стилска обиљежја појединачних дјела понекад је било тешко издвојити. Сходно наведеном, није тешко извести крајњи закључак о питању стила у међуратној архитектури Црне Горе као комплексном, с обзиром на разноврсност, али и недовољну проученост утицаја савремених стилских тенденција и архитектонског наслеђа предратног и

старијег раздобља, у којем су узорни тражени углавном у фолклорном и средњовјековном градитељству.

Током треће деценије XX вијека објекти профане архитектуре извођени су у различитим стилевима: академском, националном, и то углавном у његовој фолклорној варијанти, у појединим случајевима забиљежен је утицај модернистичке концепције, ар декоа, као и неоромантичарско оживљавање елемената средњовјековне архитектуре. Ови стилови су се јављали у модификованим облицима и често мијешали у оквиру истог здања. Стога су мјешовити, прелазни обликовни концепти били најчешћи. Изграђени су и бројни објекти без уочљивијих стилских карактеристика, једноставно архитектонски обликовани.

Чистије у академском стилу конципирани су пројекти за репрезентативне школске објекте (гимназије у Подгорици и Бијелом Пољу). У обликовању школских зграда на сеоском подручју испољио се званични став Министарства грађевина о потреби ослањања на градитељско наслеђе и једноставна средства архитектонског изражавања. Двадесете године, као и међуратно раздобље уопште, обиљежило је дјеловање различитих грађанских културно-просвјетних удружења која су била ангажована и на изградњи својих домова, намјенски планираних друштвених објеката. Од значаја је била и појава туристичке архитектуре која свједочи о постојању одређених импулса развоју туризма који је тада тек био у зачетку. Од неколико репрезентативних хотелских новоградњи сачувана је само зграда хотела „Њујорк“ на Цетињу, која је касније реконструисана и адаптирана за нову функцију. Планска документација и подаци о пројектантима остали су непознати, изузев плана хотела „Њујорк“ и претпоставке о руском архитекти Јермолајеву као аутору пројекта хотела „Империјал“ у Подгорици.

Обимом и хетерогеношћу продукције посебно се издваја профана архитектура четврте деценије. Тада је настао значајан број пројеката и објеката различите намјене и организације простора који су компоновани у различитим стилевима- академском, модерном, варијантама националног стила, на једном броју дјела запажа се неоромантичарско евоцирање средњовјековне архитектуре, као и утицај ар декоа, а на згради Хипотекарне банке на Цетињу и увођење монументалног реда у духу архитектонског монументализма. Одређени број објеката изведен је

једноставно, без препознатљивијих стилских обиљежја. И током тридесетих година превладавале су модификоване форме као резултат додира различитих стилова који су се веома често прожимали у склопу појединачног здања. Стога су архитектонски објекти транзитивне форме изразито обиљежили профану архитектуру четврте деценије. У погледу транзитивне обликовне концепције важно је истаћи учесталост решења креираних у маниру модернизованог академизма, као и бројне примјере модернизованог националног стила. Модернизам је, дакле, у свом успону током тридесетих година мијењао архитектонске традиције. Његово репрезентативно и најзначајније остварење је хотел „Ко-оп“ у Улцињу, архитеката Хаберлеа и Бауера. Зграде које су реализоване у националном стилу припадају углавном његовој фолклорној оријентацији заснованој на тражењу надахнућа у народној неимарској традицији Приморја, црногорског и херцеговачког залеђа, шумовитог планинског подручја, ријетко и оријентално-балканског и наслеђа поморавског краја.

Интензивирана изградња школских објеката, међу којима се у квантитативном погледу издвајају сеоске основне школе, као и народних и домова грађанских удружења, свједочанство је активности и напора улаганих током четврте деценије зарад описмењавања, просвећивања и подизања нивоа културе становништва, посебно сеоских подручја. Од новоградњи основних школа, које су углавном извођене као једноставно обликоване зграде, сложенијом просторном концепцијом истиче се Основна школа на Цетињу. У истом периоду за потребе соколских друштава и чета у различитим крајевима Црне Горе грађени су соколски објекти, док су на Приморју подизани домови Јадранске страже углавном као адаптације и доградње постојећих зграда. У односу на протеклу деценију интензивнија је била и изградња туристичких и хотелских објеката, у чијем је обликовању транзитивна концепције архитектонске форме посебно дошла до изражаја. У недостатку хотелских зграда у планинским крајевима су грађене туристичке куће и павиљони. Реконструкцију и изградњу путне мреже и жељезнице као предуслова привредног, туристичког и општег развитка пратила је појава мостова, путарских кућа и станичних зграда обликованих у духу фолклорне градитељске традиције. Иако је планирано знатно више, саграђен је и један број објеката здравствено-социјалне намјене. Репрезентативно остварење

тог типа је Дом народног здравља са болничким одјељењем у Рисну архитекте Милана Злоковића, који је пројектован сагласно принципима модерне архитектуре и уз поштовање градитељске традиције медитеранског поднебља. У духу градитељске традиције шире приморске регије реализоване су и зграде краљевског љетњиковца на Милочеру.

Транзитивна концепција форме пронашла је одговарајући израз и на многим објектима међуратног сакралног градитељства. Током треће деценије православни црквени објекти грађени су у националном стилу заснованом на оживљавању средњовјековне архитектонске традиције, углавном приморске романичке, али и рашке школе српског градитељства, ријетко извођењем елемената у духу српско-византијског стила и архитектуре из времена Балшића. Еклектичност приступа уочљива је на појединим здањима у спојевима елемената инспирисаних овим различитим узорима. И током четврте деценије грађевине православне цркве најчешће су реализоване у неороманичкој варијанти националног стила. Постоје и примјери архитектонског обликовања композиције извођењем елемената у духу рашке школе, српско-византијског стила и моравске градитељске школе, као и мијешања различитих стилских традиција у склопу појединачног објекта чије је репрезентативно остварење црква св. Саве у Тивту. Репрезентативни објекти католичке цркве треће деценије пројектовани су еклектичним методом у стилу академизма, док су током тридесетих година узор углавном тражени у средњовјековној романичкој архитектури. Малобројне, једноставно обликоване цамије грађене су у складу са домаћом исламском градитељском традицијом.

Дјеловање већег броја инжењера, архитеката и техничара поријеклом из различитих крајева државе, емиграната из Русије и стручњака црногорског поријекла, запослених у техничким установама државних власти, општинским и приватним пројектантским бироима, упућује на закључак о Црној Гори међуратног доба као средини значајно обогаћеног креативног потенцијала на пољу техничке струке. Иако се у случају државне службе у суштини радило о строго организованој и контролисаној дјелатности, може се рећи да се истовремено отварао простор за продор нових идеја и реализацију пројеката угледних стваралаца. Тако је корпус дјела међуратне архитектуре у Црној Гори обогаћен остварењима истакнутих архитеката који су дјеловали на широј

државној територији попут Николаја Краснова, Димитрија Лека, Милана Злоковића, Маријана Хаберлеа и Хинка Бауера и других. Она представљају остварења високих умјетничких домета, односно, заузимају посебно мјесто у опусу појединих аутора.

Биографије значајног броја стручњака освијетљене су током истраживања, многи доступни пројекти објављени су и анализирани, дошло се и до нових сазнања од значаја за стваралаштво појединих архитеката. С тим у вези треба истаћи дјелатност Блажа Вујовића, првог црногорског школованог архитекте, чија су изведена дјела дијелом фотографски снимљена и анализирана, затим бројних емиграната из Русије, међу којима и архитеката Леона Плахова, Виктора Заљевског, Ивана Латишева, Бориса Поздњакова, као и градитеља црногорског поријекла, Петра Вукотића, Велише Поповића, Глигорија Вукчевића, Новице Вушовића итд. Овдје је важно указати и на дјеловање архитекте Миладина Прљевића у цетињској Грађевинској секцији, чији су пројекти из раног периода рада, сачувани у ДАЦГ, по први пут објављени и анализирани, затим на пројекте Драгана Гудовића осмишљене за подручје Црне Горе, посебно на извођење Царинарнице у Бару које упућује на ревизију становишта према којем су Гудовићеви реализовани пројекти везивани за Београд, такође и на ревидирање ауторства пројекта Хипотекарне банке на Цетињу, атрибуираног архитекти Војину Петровићу умјесто ранијег приписивања Богдану Несторовићу од стране матичних историографа итд. Понекад је услед несачуваности или недоступности пројектне документације било немогуће провјерити различите наводе о ауторству пројеката појединих објеката објављиване у међуратној штампи и историографској литератури, који су, стога, остављени отвореним за провјеру у будућим истраживањима.

Као један од важних закључака може се истаћи да је корпус дјела међуратне архитектуре у Црној Гори, сачињен од пројеката и реализованих грађевина различите намјене, просторне концепције, форме и изгледа, значајан сегмент у склопу цјелине архитектуре међуратног раздобља у Југославији, али и веома важан дио архитектонске и културне баштине Црне Горе. Извјестан број грађевина овог доба, уз задовољење утилитарне компоненте, несумњиво посједује висок естетски квалитет. Осим тога, у односу на углавном скромне зачетке за

вријеме Књажевине/Краљевине Црне Горе, значајно је указати на даљи развој различитих типова објеката – туристичке архитектуре, школских и зграда социјално-медицинских установа, административно-управних здања, војних и објеката намијењених саобраћају, меморијалне архитектуре, владарских резиденцијалних здања, као и стамбене архитектуре. Важно је истаћи и појаву нових врста архитектонских објеката као што су стамбене зграде намијењене колективном становању, намјенски планиране и извођене новоградње за потребе банака, народни домови и зграде грађанских удружења, соколски домови и домови Јадранске страже, затим објекти за царинарнице, берзе рада, радничка склоништа и други.

Дуготрајна запостављеност овог дијела архитектонског наслеђа Црне Горе, које је релативно касно постало предмет проучавања заснованих на принципима модерне науке, рефлектовала се и у дјеловању конзерваторске струке.¹⁹²⁹ Прегледом досијеа и пописа правне заштите споменика културе закључује се да је почев од 1946. до доношења последњег Закона о заштити културних добара Црне Горе 2010. године правну заштиту уживао веома мали број архитектонских објеката и цјелина који се везују за међуратно раздобље.¹⁹³⁰ Новим законом предвиђен процес ревалоризације и утврђивања својстава културних добара још увијек је у току, тако да није познато у којем су опсегу разматрана, односно, утврђивана ова

---

¹⁹²⁹ О културној баштини међуратног доба документација бившег Републичког завода за заштиту споменика културе садржи веома мало података.

¹⁹³⁰ Тијана Самарџић, *Евиденција непокретних објеката који су почев од 1946. године уживали правну заштиту са првим сачуваним документом правне природе*, април 2007, УЗКД: Наведени су следећи објекти и цјелине међуратне архитектуре, као и они који су дијелом у вези са овим раздобљем: хотел „Авала“ у Будви са припадајућим двориштем (1948), Гранд хотел на Цетињу/бивша „Локанда“ (1960), Гроб владике Рада/Маузолеј на Ловћену (1961/74), зграда скупштине Општине Цетиње (1975), црква св. Неђеље у Јошици-Херцег Нови (1957), црква Госпе од Снјега у Шкаљарима-Котор (1989), манастир Косијерево (1952), гробље код цркве у Никшићу (1950), црква св. Ђорђа у Гусињу (1988), Пљевља-читав град као историјско мјесто (1960), црква и гробље на Чепурцима-Подгорица (1960), црква св. Тројице у Вуковцима-Подгорица (1957), зграда Републичког завода за заштиту природе у Подгорици (1987). Велики број стамбених зграда на ширем подручју Котора које су у овој евиденцији означене само бројевима, услед недостатка описа и прилога, није могао бити узет у разматрање;

Списак заштићених културно-историјских споменика на територији НР Црне Горе, Народни музеј Црне Горе, бр. 1246 од 29.07.1947. године, УЗКД: На списку се, од укупно 212 културно-историјских споменика, поред претходно наведених (црква св. Неђеље у Јошици, манастир Косијерево, град Пљевља, црква на Чепурцима са гробљем у Подгорици, гроб владике Рада на Ловћену), налазе и гимназијска зграда у Колашину (1947), Жабљак-мјесто и школа (1947), варошица Шавник (1947) и Црно језеро (1947).

својства за објекте архитектуре међуратног доба.¹⁹³¹ Узимајући у обзир значај, архитектонски, историјски, умјетнички, амбијентални, научни, за одређени број здања и својства аутентичности, интегритета, очуваности, понекад и ријеткости у оквиру своје врсте, закључује се да би значајан број објеката међуратне архитектуре задовољио критеријуме културног добра, те стога заслужује мјере институционалне правне и техничке заштите. Неопходност заштите овог дијела културне баштине потребно је нарочито истаћи уколико се има у виду да је знатан број грађевина током времена порушен,¹⁹³² препуштен небризи и угрожен савременим развојем, као и да евидентирање функције и стања очуваности изведених зграда и степена довршености започетих извођачких радова на многима од њих захтијева додатна истраживања и увид на терену. При томе, одређени број сачуваних грађевина задржао је првобитну функцију или је реконструисан и углавном употребљен на одговарајући начин.¹⁹³³ Стога се као

---

¹⁹³¹ <http://www.uzkd.mku.gov.me/biblioteka/rijesenja>, приступљено 12.3.2019: На интернет страници Управе за заштиту културних добара Црне Горе у периоду 25.11.2015-12.2.2016. године објављена су решења о утврђивању статуса непокретног културног добра за три објекта/цјелине који се могу довести у везу са међуратним раздобљем: Културно-историјску цјелину Вирпазара ("Službeni list Crne Gore", br. 025/15 od 15.05.2015), у чијем склопу се налази и кућа Пламенаца и за Кулу Лазара Сочице на Горанском ("Sl. list Crne Gore", br. 64/15 od 12.11.2015).

¹⁹³² Неки од новосаграђених објеката порушени су убрзо након изградње: Царинарница у Улцињу, мрестилиште на Црном језеру код Жабљака. Касније је значајан број објеката међуратне архитектуре страдао у току Другог свјетског рата, затим у земљотресу 1979. године, приликом реализације развојних државних пројеката и услед савременог развоја градова.

Од новоподигнутих објеката профане архитектуре срушени су: Дом Занатлијско-радничког удружења у Никшићу, Дом друштва „Братство“ у Пљевљима, Државно опоравилиште на Металци, Црногорска банка у Подгорици, хотели: „Гранд“, „Локанда“ на Цетињу, „Империјал“ у Подгорици, „Славија“ у Котору, „Игало“ у Игалу, „Америка“ и „Европа“ у Беранама; Народни дом у Рисну, царинарница у Бару, хотели: „Европа“ у Подгорици, Бановински и хотел „Ко-оп“ у Улцињу, „Авала“ у Будви, „Palace“ у Петровцу, „Српски краљ“ у Пљевљима, „Дурмитор“ на Жабљаку, затим Соколски дом у Подгорици, Дом Јадранске страже у Тивту, као и град Нови Бар (Пристан).

Од грађевина сакралне архитектуре срушене су: православне цркве-Капела на Ловћену, цркве св. Тројице у Зорићима, св. Василија Острошког у Мартиновићима, католичка црква св. Тирила и Методија у Никшићу, цамије у Горњој Ржаници и Туцемилима, док је манастир Косијерево дислоциран.

¹⁹³³ Првобитну функцију задржали су нпр: Општински дом у Подгорици, Гимназија у Подгорици, Болница у Никшићу; Гимназија у Беранама, Гимназија на Цетињу, Основна школа на Цетињу, Болница у Рисну, Царинарница у Котору, Дом Коморе у Подгорици, зграда жељезничке станице у Никшићу;

Објекти који су добили нову, примјерену функцију су: зграда Окружног суда у Беранама, Дом трезвености у Беранама, Основна школа у Пљевљима, Мушка занатска школа у Подгорици, Хипотекарна банка на Цетињу, Соколски дом у Тивту и др.

један од резултата овог истраживања може истаћи и то да је указано на вриједности и значај појединих архитектонских остварења и на неопходност адекватног валоризовања, заштите, презентације и даљег проучавања наслеђа међуратне архитектуре.

КОРИШЋЕНА ГРАЂА, ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа:

Архив Југославије, Фонд Министарства грађевина

Државни архив Цетиње:

Фонд Краљевске Банске управе

Фонд Окружног суда - Цетиње

Фонд Општине Цетиње

Објављена грађа:

Алманах Краљевине СХС, свезак 1, 1921-1922. година, дио I, II, и III, Загреб 1922.

Алманах Краљевине СХС, свезак 2, 1924-1925. година, дио IV и V, Загреб 1925.

Алманах Краљевине СХС, свезак 3, 1927-1928. година, дио VII, VIII и IX, Загреб 1928.

Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак, Загреб 1931.

Илустровани званични алманах-шематизам Зетске бановине, Сарајево 1931.

Петровић Милић, Пљевља у документима 1918-1945, Пљевља 2004.

Документација Републичког завода за заштиту споменика културе, сада Управе за заштиту културних добара Црне Горе, текстуална и техничка

Документација ЈУ Музеји и галерије Подгорице

Међуратни листови и часописи:

Општински гласник Цетињске општине (1921-22)

Службени гласник Зетске области (1924-29)

Службени гласник Зетске бановине (1929-31)

Зетски гласник (1931-41)

Народна ријеч (1919-29)
Црна Гора (1920-29)
Слободна мисао (1922-1941)
Зета (1930-1941)
Глас Боке (1932-1941)
Преглед (1929-1930)
Епоха (1930-31)
Цетињски одјек (1932-33)
Ловћенски одјек (1933-34)
Гласник Народног универзитета Боке Которске (за 1935)
Гласник Српске православне патријаршије (за 1921. и 1923)
Гајрет (за 1930)
Пастир, орган Свештеничког удружења Православне епархије црногорско-приморске (1936-41)
Политика (1919-1941)
Правда (1919-1941)
Време (1921-1941)

Приморске новине, Новине Никшића, недељник Монитор, дневне новине Вијести и Дан.

Литература (према азбучном редоследу):

Agović Bajro, Džamije u Crnoj Gori, Podgorica 2001.

Andrijašević Živko - Rastoder Šerbo, Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003, Podgorica 2006.

Arhitektura XX vijeka, (Umjetnost na tlu Jugoslavije), Beograd-Zagreb-Mostar 1986.

Adžić Dobrica, Rasvjetljavanje fenomena urbane matrice na primjeru centralnog jezgra grada Nikšića (magistarski rad odbranjen na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2013. godine).

Бабовић-Распоповић Сенка, Културна политика у Зетској бановини 1929-1941., Подгорица 2002.

Вайџетић Лјилјана, *Kultura svakodnevice Pljevalja tridesetih godina XX vijeka* (magistarski rad odbranjen na Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2017. godine).

Вакіћ Јово, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941.*, (sociološko-istorijska studija), Zrenjanin 2004.

Бар. Град под Румијом, (монографија), Бар 1984.

Варишић-Марењић Зринка, *Tri ostvarenja hrvatskih arhitekata u Crnoj Gori*, *Prostor*, 1 (49) 23 (2015), Zagreb 2015, 145-159.

Ваће Антун, *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata* (doktorski rad odbranjen na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu 2015. godine).

Бећовић Узеир, *Први вијек позоришта у Пљевљима*, Подгорица 1999.

Бијело Поље, (монографија), Бијело Поље 1997.

Влагојевић Лјилјана - Вукићевић Борислав, *Hotel „Ko-op” u Ulcinju*, *Prostor*, 1 (45) 21, Zagreb 2013, 15-25.

Влагојевић Лјилјана, *Itinereri. Moderna i Mediteran* (Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića), Beograd 2015.

Бојовић Војкан - Старчевић Саша, *Пљевља и Пљевљаци*, књ. 2, Београд 2005.

Бољевић Љубомир, *Осврт на изградњу моста на Тари по пројекту проф. Мијата Тројановића*, ПИСУС Записи 2, Београд 1995, 89-102.

Брајовић Милан-Мишо, *Стара Подгорица I*, Подгорица 2002.

Вујаџић Максим, *Nikšić (Zanimljivosti)*, Nikšić 2005.

Вукајловић Слободан, *Архитектура. Урбанизам. Споменици културе*, у: Никшић, (монографија), Загреб 1972.

Вукић Предраг, *Храм светог пророка Илије у Понарима. Заборављени обичај*, Дан од 18.2.2006.

Вукмировић Олга, *Библиографија алманаха у Црној Гори између два свјетска рата* (Посебан отисак из Библиографског вјесника бр. 1-2-3), Цетиње 1963, 245-287.

Вученовић Светислав, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor 2012.

Гвозденовић Милан, Бактериолошко одјељење Болнице „Данило I“ на Цетињу, у: Болница „Данило I“ (Споменица 1873-1973. године), Цетиње 1973.

Grbić Mirko, Razvoj kuće na području Crnogorskog primorja i zaleđa (Tipologija. II deo), Izgradnja 67, br. 3/4, Beograd 2013, 135-145.

Дамљановић Тања, Архитекта Светомир Лазић (1894-1985), Саопштења XXIX, Београд 1997, 249-262.

Дероко Александар, Народно неимарство II (Стара варошка кућа), Београд 1968.

Дероко Александар, Фолклорна архитектура у Југославији (Старе сеоске куће у Југославији), Београд 1974.

Đimić Ljubodrag, Agitprop kultura (Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952), Beograd 1988.

Димић Љубодраг, Културна политика у Краљевини Југославији 1929-1941. године, II и III, Београд 1993.

Ђурђевић Марина, Архитекти Петар и Бранко Крстић, Београд 1996.

Ђурић-Замоло Дивна, Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године, (грађу прикупио и за штампу приредио Александар Кадијевић), ПИНУС Записи 5, Београд 1996.

Žunjić Slađana, Njegošev mauzolej na Lovćenu (Istraživanje. Tumačenje. Zaštita), u: Prostori pamćenja (Spaces of Memory), tom 1, Beograd 2013, 200-213.

Зечевић Зоран, Беране на старим разгледницама, Беране 1999.

Ivanović Zdravko, Vormanov plan Podgorice 1886. godine, Arhitektura-Urbanizam, 68-69, Beograd 1971, 74-75.

Ignjatović Aleksandar, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941, Beograd 2007.

Пијанић Борис, Urbanizacija i stanovništvo, u: Herceg Novi sa okolinom (monografija), Herceg Novi 1987.

Именик дипломираних инжењера и архитекта на Техничком факултету Универзитета у Београду 1919-1938, (ур. Војислав С. Марковић), Београд 1939.

Историја Пљеваља, Пљевља 2009.

Janićijević Milosav, Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije, Beograd 1984.

Јанковић Василије, Ријека Црнојевића некад и сад, Подгорица 2005.

Кадијевић Александар, Један век тражења националног стила у српској архитектури (Средина XIX - средина XX века), Београд 1997.

Кадијевић Александар, Архитектура соколских домова Момира Коруновића у Босни и Херцеговини између два светска рата, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997.

Кадијевић Александар, Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС / Југославије у Београду 1922-1939, Годишњак града Београда XLIV, Београд 1997, 221-255.

Кадијевић Александар, Идеолошке и естетске основе успона монументалне архитектуре у четвртој деценији XX века, Историјски часопис XLV-XLVI, Београд 1998/99, 255-277.

Kadijević Aleksandar - Đurđević Marina, Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918-1941), Centropa 2, New York 2001, 139-148.

Кадијевић Александар, Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век), Београд 2005.

Kadijević Aleksandar, Djelatnost ruskih arhitekata emigranata u Hrvatskoj i Jugoslaviji (1920.-1980.), Prostor, 2 (56) 26 (2018), Zagreb 2018, 308-319.

Килибарда Никола, Преглед делатности и улога Драгана Гудовића у београдској архитектури, Годишњак града Београда, књ. LVII, Београд 2010, 211-240.

Костић Васко, Храм светог Саве у Тивту, Београд 1997.

Kotor (Vijekovi sačuvani za budućnost), Zagreb-Kotor 1989.

Кујовић Драгана, Активности културно-просвјетног друштва „Гајрет“ у Пљевљима према писању истоименог листа (1922-1941), Гласник Завичајног музеја у Пљевљима 6, Пљевља 2007, 81-93.

Кујовић Драгиња, Црквени споменици Колашина и околине, Никшић 1989.

Кујовић Драгиња, Културно наслеђе Колашина, Подгорица 2002.

Kulturna baština Podgorice, (grupa autora), Podgorica 2011.

Лаличић Душан, Фолклорна и монументална архитектура у Црној Гори, Подгорица 1999.

Латинчић Олга, Прилози биографијама руских архитеката - градитеља Београда, Наслеђе XVI, Београд 2015.

Лексикон неимара, Београд 2008.

Љумовић Раде, Председници Подгорице 1879-1996, Подгорица 1996.

Manević Zoran, Miladin Prljević (Naši neimari), Izgradnja 7, Beograd 1981, 39-44.

Маневић Зоран, Архитект Милан Злоковић, Београд 1989.

Марковић Р. Иван, О архитектури зграде Краљевске Банске управе Зетске бановине, Новопазарски зборник 28, Нови Пазар 2004, 115-131.

Марковић Р. Иван, Архитекта Миладин Прљевић (каталог изложбе), Ужице 2013.

Марковић Р. Иван - Миловановић П. Милан, На врелу неимарства. Архитекти породице Татић (каталог изложбе), Београд 2017.

Марковић Чедомир - Вујичић Рајко, Споменици културе Црне Горе, Нови Сад-Цетиње 1997.

Маркуш Андрија, 50 неимара Црне Горе, Подгорица 2008.

Martinović Dušan - Martinović Uroš, Cetinje. Spomenici arhitekture, Cetinje 1980.

Мартиновић Душан, Постанак и развитац насеља, у: Цетиње 1482-1982, зборник радова, Цетиње 1994.

Мартиновић Јован, Сто которских драгуља, Ријека Црнојевића 1995.

Martinović Niko, Razvatak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945, Beograd 1965.

Мијовић Павле, Типологија црквених споменика Црне Горе, Подгорица 1996.

Mijović Pavle, Cetinje kao feniks, Cetinje 1997.

Миленковић Тома, Руски инжењери емигранти у Србији 1919-1941. године, ПИНУС Записи 2, Београд 1995, 63-73.

Милетић-Абрамовић Љиљана, Живот и дело архитектке Димитрија М. Лека (магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету Универзитета у Београду 1998. године).

Milić Božidar, Prilog proučavanju urbanog nasljeđa Crne Gore u funkciji razvoja sa posebnim osvrtom na istorijski razvatak i razvojne perspective Cetinja (doktorska disertacija odbranjena na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1988. godine).

Михајлов Саша, Рајко М. Татић (1900-1979), Београд 2013.

Montenegro Contrast Landscape Architecture Context, Salzburg-Vienna 2013.

Никифоров Константин, Руски архитекта Н. П. Краснов градитељ Његошеве капеле на Ловћену, Стварање бр. 8/9, Титоград 1991, 827-831.

Нишић Момчило, Културно наслеђе Пиве, Подгорица 1998.

Обрадовић И. Јован, Израда регулационих и нивелационих планова (Уређење градова), у: Југославија на Техничком пољу 1919-1929, Београд 2007, (пона издање из 1930. године).

Панић Вања, Милан Злоковић. Афирмација модернизма, Београд 2011.

Педесет година на Престолу Црне Горе 1860-1910, Цетиње 1910.

Пејовић Ђоко, Школство до 1918. и између 1918-1941., у: Цетиње 1482-1982 (зборник радова), Цетиње 1994.

Пејовић Момчило, Школовање црногорске омладине на техничким факултетима у иностранству у периоду од половине 19. па до краја друге деценије 20. вијека, ПИСУС Записи, књ. 2, бр. 1, Београд 1995, 107-118.

Пејовић Татјана - Чиликов Александар, Православни манастири у Црној Гори, Подгорица-Београд 2011.

Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Beograd 1988.

Петровић Милић, Народна банка Југославије. Више архивских фондова у једној институцији, Архив, година 5, бр. 1, Београд 2004, 21-33.

Пилетић Светозар, Сага о Подгорици, Подгорица 1995.

Поповић Светислав, Генеза настанка и утицајни фактори развоја Даниловграда (магистарска теза одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2003. године).

Поповић Светислав, Даниловград. Архитектоника. Симболика простора, Београд 2011.

Pristan. Grad kojeg nema (monografija), Bar 2006.

Просен Милан, Ар деко у српској архитектури (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године).

Путник Владана, Архитектура соколских домова у Краљевини СХС/Краљевини Југославији (докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2014. године).

Путник Владана, Архитектура соколских домова у Краљевини СХС/Краљевини Југославији, Београд 2015.

Радановић Ратомир, Херцег Нови 1918-1941, Херцег Нови-Београд 2005.

Radović Goran, Arhitektura Cetinja od XV vijeka do Drugog svjetskog rata, Podgorica 2012.

Ракочевић Батрић, Старо Бијело Поље, (фотомонографија), Бијело Поље 1999.

Распоповић Радослав, О плановима за изградњу руске цркве на Цетињу, Историјски записи 1-2, Подгорица 2000, 193-208.

Ratković Milenko, Tragovi iz prošlosti Bara, Titograd 1989.

Руси у Црној Гори (Руска емиграција у Црној Гори након Октобарске револуције и грађанског рата), Бијело Поље 2011.

Sveučilište u Zagrebu - Arhitektonski fakultet, 1919./1920. - 1999./2000. (Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj), Zagreb 2000.

Спасојевић Василије Мујо, Божји храмови на тлу Црне Горе, Цетиње 2003.

Tivat, (monografija), Tivat 1983.

Tomić Antun-Tonko, Dobrota (Povijesnica Bokeljskog pomorstva), Kotor 2009.

Тошева Снежана, Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата, Наслеђе II, Београд 1999.

Тошева Снежана, Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата, (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету у Београду 2012. године).

Тошева Снежана, Градитељство у служби државе, Београд 2018.

Ђоровић Томаш, Шавник из заборав, Београд 2009.

Симеша Borislav, Marko Vujić i slike jednog vremena, (katalog izložbe), Cetinje 2012.

Citaku Gazmend, Fotoalbumi I Ulqinit, Ulqin 2008.

Чалић Мари-Жанин, Историја Југославије у 20. веку, Београд 2013.

Шакотић Вељко, Никшић у Књажевини (Краљевини) Црној Гори, Никшић 1996.

Шакотић Вељко - Ђукановић Милорад, КУД „Захумље“ 1898-1998 (Прилози за монографију), Никшић 1998.

Шкаламера Жељко, Архитекта Никола Краснов (Москва 1864 - Београд 1939), Свеске ДИУС 14, Београд 1983, 109-129.

Шобајић Петар, Никшић - Оногошт, Београд 1938.

Шоћ Перо, Прилози за културну историју Црне Горе, Београд 1939(?).

Интернет извори:

Akcionarska društva u Crnoj Gori do 1941.g., Istorijski leksikon Crne Gore A-Crn, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/akcionarska_drustva_u_crnoj_gori_do_1945.htm.

Aleksić Vesna, Udruženje banaka Beograd i srpska finansijsko-politička elita između dva svetska rata, Bankarstvo 5-6, 2011, 70-93, http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/5_6/UBS-Bankarstvo05-06-2011-Aleksic.pdf.

Anonim, Gimnazija „Miloje Dobrašinić“ Bijelo Polje. Istorijat, <http://gimnazijabp.me/index.php/istorijat-skole>.

Anonim, JZU Opšta bolnica Nikšić 1887-2014 (Istorijat), <http://bolnica-nk.com/web/istorijat/>.

Anonim, Katušić Kocbek arhitekti - Paviljon Dojmi, www.vizkultura.hr/paviljon-dojmi/, 26.10.2013.

Anonim, Kotorska Slavija - sjećanje od zlata, <http://www.radiokotor.info/radio/index.php/78-lokalne-vijesti/4723-kotorska-slavija-sjecanje-od-zlata>, 6.6.2015.

Anonim, Pozorište-Dokumenta, Izložba: Narodno pozorište u Nikšiću 1949-1965, www.arhiv-niksic.blogspot.com/2014/04/pozoriste-dokumenta.html, 28.4.2014.

Аноним, Парче неба на земљи, XXVIII, Црква Св. Петра Цетињског на Прчњу, <http://arhiva.svetigora.com/node/8157>.

Anonim, Ruine čekaju novi život, <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Regioni&clanak=527085&datum=2016-01-06>, 6.1.2016.

Аноним, Српска православна парохија Горњеполимска и Гусињска. Гусиње, www.velika.me/index.php?page_id=537&lang=srpski.

Аноним, Српска православна парохија Горњеполимска и Гусињска. Зорићи, www.velika.me/index.php?page_id=539&lang=srpski.

Аноним, Српска православна парохија Горњеполимска и Гусињска. Мартиновићи, www.velika.me/index.php?page_id=605&lang=srpski.

Anonim, U maju nova kafana „Dojmi“, <https://skalaradio.com/15907/>, 8.1.2012.

Anonim, Vaso Čuković (Najveći bokeljski dobrotvor svih vremena), <http://www.bolnicarisan.com/page15.html>.

Avdović Mervan, Stara zgrada Gimnazije kulturni i društveni simbol, <http://pvportal.me/2013/10/stara-zgrada-gimnazije-kulturni-i-drustveni-simbol/>, 12.10.2013.

Belan Anton, Kotor - Škaljari - Gospa od Snijega, www.kotorskabiskupija.me/skaljari/, 8.9.2015.

Vujačić Maksim - Rebić Momo, Bioskop „Napredak“, <http://www.novineniksica.me/?p=446>, 12.7.2014.

Vujačić Maksim, Mjesta okupljanja gradske elite, <http://www.novineniksica.me/?p=565>, 25.10.2014.

Vukićević Borislav, Mitologija autentičnosti kroz otklon od „tuđinštine“, <http://www.vijesti.me/caffe/mitologija-autenticnosti-kroz-otklon-od-tudjinstine-32149>, 6.8.2011.

Vukićević Borislav, Potraga za smislom prostora hotela „Avala“ (Privatni interes je opet zgazio javni), <http://www.vijesti.me/caffe/potruga-za-smislom-prostora-hotela-avala-privatni-interes-je-opet-zgazio-javni-35218>, 27.8.2011.

Gregović S., Vila „Topliš“ kraljičin poklon, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:358254-Vila-Toplis-kraljicin-poklon>, 18.12.2011.

Đurašević Miljić Dragica, Arhitektura u doba kralja Nikole, Matica 64, zima 2015, www.maticacrnogorska.me.

Jovanović Jelena, Najstarije škole u Crnoj Gori: učenika manje nego vijek prije, <http://www.vijesti.me/vijesti/najstarije-skole-u-crnoj-gori-ucenika-manje-nego-vijek-prije-102005>, 25.11.2012.

Kosić Slavica, Kusturica od „Doma kulture“ u Herceg Novom pravi ekskluzivnu kafanu, <https://www.vijesti.me/vijesti/kusturica-od-doma-kulture-u-hherceg-novom-pravi-ekskluzivnu-kafanu-24194>, 14.6.2011.

Kosić Slavica, Propada bivša komanda mornarice: Skitnice spavaju na epoletama, <http://www.vijesti.me/vijesti/popada-bivsa-komanda-mornarice-skitnice-spavaju-na-epoletama-196859>, 18.4.2014.

Luković Siniša, Tivat: Počeli radovi na rekonstrukciji objekta DTV „Partizan“, <https://www.vijesti.me/vijesti/tivat-poceli-radovi-na-rekonstrukciji-objekta-dtv-partizan-979493>, 12.3.2018.

Malidžan Goran, Od Metaljke ostao samo čist vazduh, www.vijesti.me/vijesti/od-metaljke-ostao-samo-cist-vazduh-908842, pristupljeno 21.9.2017.

Branislav Marović, Crnogorska privreda između dva svjetska rata, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/crnogorska_privreda_izmedju_dva_svjetska_rata.htm, bez drugih podataka.

Miljić Marijan, Gabela-Zelenika, I, 7-22, u: Sto godina Željeznice Crne Gore, https://www.academia.edu/1886042/100_GODINA_ZELJEZNICE_CRNE_GORE, Cetinje 2009.

Мирановић Митар, Подгорица-Миркова варош 1940, (видео-реконструкција), <https://www.youtube.com/watch?v=m5BxgeQgYGE>, 20.8.2014.

Papović Dragutin, Izgradnja katoličke crkve u Podgorici 1969. godine, Matica, br. 65, proljeće 2016, <http://www.maticacrnogorska.me/files/65/22%20dragutin%20papovic.pdf>.

Papović Dragutin, Primjeri filantropije u Crnoj Gori do kraja XX vijeka, VI, (Zadužbina Mila Zlokovića i njegove supruge Ane), http://www.monitor.co.me/~monitorc/index.php?option=com_content&view=article&id=1112:polamanastiruapola Gimnaziji&catid=691:broj-990&Itemid=1794, 9.10.2009.

Papović Dragutin, Primjeri filantropije u Crnoj Gori do kraja XX vijeka, VII, (Zadužbina Toma Krstova Popovića), http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=1119:zadjecu-stare-i-sirotinju&catid=707:broj-991&Itemid=1795, 16.10.2010.

Pejović Vesko, Cetinje (Zanimljivosti), <http://www.cetinje-mojgrad.org/?p=1217>, 31.1.2010.

Petrić Radomir, Luka Bar nakon restitucije ostaje bez upravne zgrade?, <http://www.vijesti.me/ekonomija/luka-bar-nakon-restitucije-ostaje-bez-upravne-zgrade-17633>, 29.4.2011.

Rastoder Šerbo, Crnogorske željeznice 1918-1941, III, 53-74, u: Sto godina Željeznice Crne Gore,

https://www.academia.edu/1886042/100_GODINA_ZELJEZNICE_CRNE_GORE,
Cetinje 2009.

Softić Tufik, Staro Berane: Za dva minuta od „Evrope“ do „Amerike“,
<http://www.vijesti.me/vijesti/staro-berane-za-dva-minuta-od-evrope-do-amerike-10527>,
12.3.2011.

Tivat kroz novinsku građu, www.radiotivat.com/index.php/33-tivat-kroz-novinsku-gradju/12211-tivat-kroz-novinsku-gradju-8-novembar.html, (О Дому Јадранске страже у Тивту: лист „Јадранска стража“ бр. 11 од 11.1930, 307- 309).

Tivat kroz novinsku građu-13.jul, <http://radiotivat.com/tivat-kroz-novinsku-gradju-13-jul-2/2014/07>: (О Дому Јадранске страже у Тивту: лист „Јадранска стража“ бр. 7 од 7.1939, стр. 298).

Čolpa Marija, Bogu iza nogu,
http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=2081:bogu-iza-nogu&catid=1451:broj-1044&Itemid=2879, 22.10.2010.

Šćepanović Dragana, Osnovci u Kolašinu narednu školsku godinu počće u novom objektu, <http://www.vijesti.me/vijesti/osnovci-u-kolasinu-narednu-skolsku-godinu-pocce-u-novom-objektu-26471>, 29.6.2011.

Šćepanović Dragana, Kolašin (Kako sačuvati stare građevine?),
<http://www.vijesti.me/vijesti/kolasin-kako-sacuvati-stare-gradjevine-43683>, 23.10.2011.

Биографија докторанда

Слађана Жуњић је рођена 8. фебруара 1980. године у Никшићу. Студије историје умјетности завршила је на Филозофском факултету у Београду 2005. године. Током основних студија била је носилац стипендије општине Никшић, као и стипендије за таленте Министарства просвјете и науке Црне Горе. Школовање је наставила 2009. године на постдипломским докторским студијама на Катедри за историју архитектуре Филозофског факултета у Београду под менторством проф. др Александра Кадијевића.

Током три године радила је као стручни сарадник у Републичком заводу за заштиту споменика културе Црне Горе, гдје је стекла стручно звање конзерватора (2006-09), а затим као сарадник у настави историје умјетности на Факултету ликовних умјетности Универзитета Црне Горе, као и Факултету за туризам и хотелијерство у Котору, Факултету политичких наука у Подгорици, Музичкој академији и Факултету драмских умјетности на Цетињу (2009-16). Као представник Универзитета учествовала је у реализацији пројекта UNESCO-а „Indikatori uticaja kulture na razvoj (CDIS)“.

Објавила је више научних и стручних радова, међу којима се издвајају прилози о објектима хришћанске сакралне архитектуре појединих региона Црне Горе. Учествовала је на међународној научној конференцији „Простори памћења: архитектура, баштина, уметност“, одржаној у Београду 2011, излагањем о Његошевом маузолеју на Ловћену које је објављено у истоименом зборнику радова 2013. године. Била је члан стручног тима за израду елабората за ревалоризацију културних добара Црне Горе (један број репрезентативних објеката архитектуре XIX и почетка XX вијека на Цетињу) и стручни сарадник у реализацији телевизијског серијала о храмовима у Црној Гори. Аутор је новинских приказа научних монографија посвећених појединим корпусима културне баштине (иконе у Црној Гори, цркве и манастири басена Скадарског језера) и коаутор гимназијског уџбеника за предмет умјетност и визуелна комуникација (2011, поглавља о архитектури и историји умјетности). Говори руски и енглески језик.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Слађана М. Жуњић _____
Број индекса _____ 6i080117 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Архитектура у Црној Гори 1918-1941. године

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Слађана М. Жуњић _____

Број индекса _____ 6i080117 _____

Студијски програм _____ Историја уметности _____

Наслов рада _____ Архитектура у Црној Гори 1918-1941. године _____

Ментор _____ Др Александар Кадијевић, редовни професор Универзитета _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Архитектура у Црној Гори 1918-1941. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.